EBÛ TALİB EL-MEKKÎ

Kalplerin Azığı

[KÛTU'L-KULÛB]

-1-

SEMERKAND

SEMERKAND
İstanbul/2003

EBÛ TÂLİB EL-MEKKÎ

SEVGİLİYE GİDEN YOLDA

KALPLERİN AZIĞI

[KÛTU'L-KULÛB]

BİRİNCİ CİLD

MÜTERCİMLER

Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK
Dr. Dilaver SELVİ

SEMERKAND

SEMERKAND YAYINLARI:40
Tasavvuf Kitaplığı/8
ISBN: 975-8466-86-0 (Tk. no.)
975-8466-87-9

Eserin İsmi : Kûtu'l-Kulûb Fi Muameleti'l-Mahbub ve Vasfu Tarıkı'l-Mürid İlâ Makâmi't-Tevhid
Müellifi : Ebu Talib el-Mekkî
Tercüme : Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK
Dr. Dilaver SELVİ
Tashih : Hüseyin Okur
Kapak : Mehmet Akben
İç Düzen : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Aralık 2003 İstanbul
2. Baskı

Bu cildin 85. sayfasından 359. sayfasına kadar Prof. Dr. Yakup Çiçek, 381. sayfasından 511. sayfasına kadar Dr. Dilaver Selvi tarafından tercüme edilmiştir.

Bu eserin tüm yayın hakları
Semerkand Basım Yayın Dağıtım
San. Tic. Ltd. Şti'ne aittir.

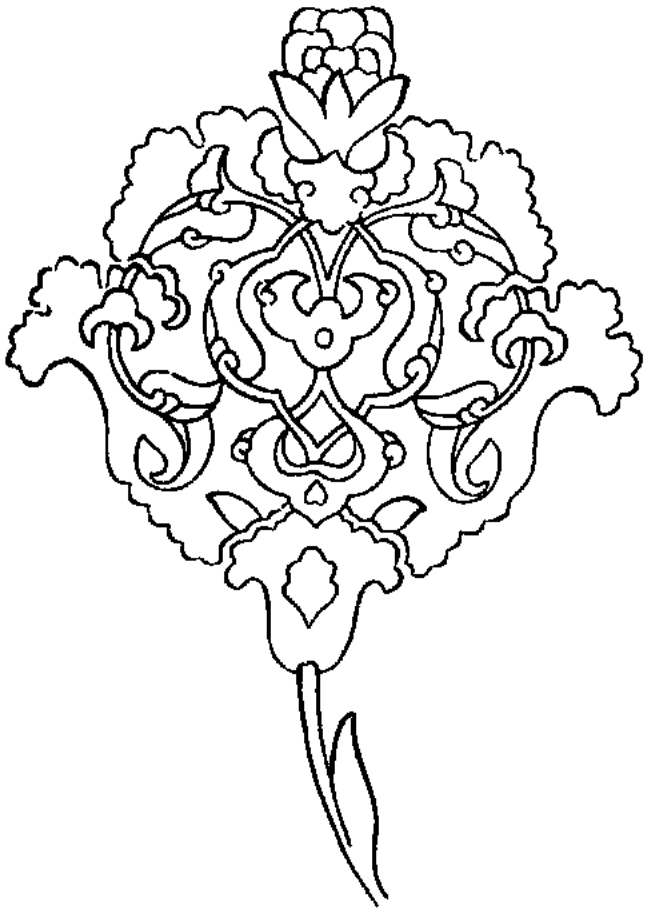
SEMERKAND YAYINCILIK:
Eyüp Sultan Mah. Osmangazi Cad. Esma Sk. No: 4
Samandıra – İSTANBUL
Tel: 0 216 311 19 66 Faks: 0 216 311 83 03

İÇİNDEKİLER

Eseri Takdim 9
Tasavvufun Kaynağı 13
Ebu Talib el-Mekkî ve Kûtu'l-Kulûb 31
I-Ebu Talib el-Mekkî 31
Doğumu 31
İsmi ve Nesebi 32
Yaşadığı Devir 33
İlmî ve Fikrî Faaliyetler 34
Vefatı 35
II-İlmî Şahsiyeti, Hocaları ve Talebeleri 36
Hocaları 36
Talebeleri 37
Eserleri 38
III- Kûtu'l-Kulûb 40
Eseri Yazma Sebebi 40
Eserin İsmi, Nüshaları ve Baskıları 41
Şerhleri 42
Üzerinde Yapılan Çalışmalar 43
Eserin Önemi 44
Eserin Muhteva/İçerik ve Özellikleri 45
Eserin Kaynakları 48
İslâmî İlimler ve Kûtu'l-Kulûb 49
Tefsir İlmi ve Kûtu'l-Kulûb 49
Fıkıh İlmi ve Kûtu'l-Kulûb. 51
Müellifin Mezhebi 53

Kelam İlmi ve Kûtu'l-Kulûb 54
El-Mekkî'nin Sünnet Anlayışı.....57
El-Mekkî'nin Rivayetlerde Takip Ettiği Usûl.....59
Tasavvuf İlmi ve Kûtu'l-Kulûb 66
Tesirleri 67
Kûtu'l-Kulûb ve İmam Gazalî.....68
Kûtu'l-Kulûb ve Tasavvuf Sistemi 71
Zâhir ve Batın İlmi Çatışır mı 75
Müellifin Önsözü 83
1.Bölüm: Güzel Kullukla İlgili Ayetler.....85
2.Bölüm: Günlük Virdleri/Amelleri Anlatan Ayetler.....87
3.Bölüm: Müridin Günlük Amelleri 89
4.Bölüm: Sabah Namazının Peşinden Yapılacak Zikirler 95
5.Bölüm: Günlük Olarak Okunabilecek Dualar 101
6.Bölüm: Sabah Namazından Sonra Yapılacak Ameller.....113
7.Bölüm: Gündüz Yapılacak Zikir ve Ameller 117
8.Bölüm: Gece Yapılacak Zikir ve Ameller 133
9.Bölüm: Fecir Vaktinin Belirlenmesi ve Fazileti 145
10.Bölüm: Namaz Vakitlerinin Tespiti 149
11.Bölüm: Haftanın Gün ve Gecelerinde Kılınacak Namazlar 155
12.Bölüm: Vitir ve Gece Namazının Fazileti 167
13.Bölüm: Teheccüd Namazına Kalkıldığında Okunacak Dualar 171
14.Bölüm: Teheccüd Ehlinin Sıfatları ve Faziletleri 185
15.Bölüm: Günlük Zikir, Dua ve Ameller 203
16.Bölüm: Kur'an Okumanın Edepleri ve Faziletleri 217
17.Bölüm: Kur'an'ın Mana ve Kıraat İncelikleri 241
18.Bölüm: Gafletin Kötülenmesi, Gafillerin Sıfatı.....247
19.Bölüm: Kur'an'ı Gizli ve Açıktan Okumanın Hükmü 255
20.Bölüm: Faziletli Gece ve Günlerin İhyası 265
21.Bölüm: Cuma Gününün Fazileti ve Edepleri.....269
22.Bölüm: Orucun Fazilet ve Edepleri.....301
23.Bölüm: Nefis Muhasebesi ve Vaktin Değerlendirilmesi 311
24.Bölüm: Günlük Vazife ve Virdlerde Usul.....333

25.Bölüm: Nefsin Sıfatı ve Halleri 345
26.Bölüm: Murakabe Nedir, Nasıl yapılır? 359
27.Bölüm: Terbiye Yolunun Temel Esasları 381
A-Açlık 382
B-Uykusuzluk 385
C-Sükut 386
D-Halvet/Yalnızlığa Çekilmek 392
28.Bölüm: Murakabenin Derece ve Makamları 403
Murakabede Birinci Makam 403
Murakabede İkinci Makam 408
Murakabede Üçüncü Makam 414
Murakabede Dördüncü Makam 419
Murakabede Beşinci Makam 427
Murakabede Altıncı Makam 431
Murakabede Yedinci Makam 435
29.Bölüm: Velilerin Sıfatları ve Gafillerin Halleri 439
30.Bölüm: Kalbe Gelen Düşünceler ve Kalbin Sıfatı 453
Kalbe Gelen Düşünce Çeşitleri 458
Kalpteki İman, İlim ve Aklın Durumu 465
Kötülüğün Kaynağı Olan Üç Şey 471
Temiz Kalplerin Kıymeti ve Tasarrufu 472
Tevhid ve Bâtın İlmi Nedir? 480
Kalbe Gelen Düşüncelerin Kaynağı 487
Kalbe Gelen Düşüncelerin Bir Başka İzahı 493
Konunun Başka Bir Yönden Açıklaması 495
Kalbi Haktan Perdeleyen Üç şey 501
Kalbe Gelen Düşüncelerin Kısımları ve İsimleri 504
Kalbe Gelen Düşüncelerin Geliş Şekli ve Sırası 505

ESERİ TAKDİM

Yüce Allah'a sonsuz hamd olsun. Rahmet peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v) Efendimize en güzel, en faziletli salat ve selam olsun. Onun izinden giden bütün salihlere Yüce Allah en yüksek dereceleri nasip etsin.

Elinizdeki eser bir hazinedir. İçi, marifet, edep, ilim incileriyle doludur. Eser, fıkıhla tasavvufu, ilimle marifeti, hükümle edebi, zahirle batını, aşkla ameli bir arada işlemektedir. Eser baştan sona İslam'ın inceliklerini ve yaşanacak en güzel şeklini anlatmaktadır. Bu eser, Allah Teala'nın: *"Ben bütün cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"* ayetinin en güzel bir tefsiridir. Onda yirmi dört saat hiç aksatmadan, harama bulaşmadan nasıl güzel kulluk yapılacağı anlatılmakta; bu yola girmek isteyenlere rehber olmaktadır.

Kısaca eser, Allah rızasını tek hedef hâline getirmiş her müslümana büluğ çağından ölünceye kadar Yüce Allah'a nasıl kulluk yapacağını en güzel şekilde, örnekleriyle anlatmaktadır. Bir de bu ümmetin içindeki Allah dostlarının ulaştığı yüksek makamları ve bir hayat olarak yaşadıkları güzel ahlakı gözler önüne sermektedir.

Eser, her şeyi Allah sevgisi ve tevhid esası etrafında işlemektedir. Müellif eserine "Kûtu'l-Kulûb fî Muameleti'l-Mahbub ve Vasfu Tarikı'l-Mürid ila Makami't-Tevhid" ismini vermiştir. İsminden de anlaşılacağı gibi, eserin asıl konusu; Yüce Allah'a ne şekilde dostluk yapılacağı ve tevhid makamına nasıl ulaşılacağıdır.

Elinizdeki tercümenin ilginç bir geçmişi var. Eser, bizim de içinde bulunduğumuz bir tercüme heyeti ile tercüme edilmeye başlandı. Tercümeden sorumlu Prof. Dr. Yakup Çiçek hocamızdı. Tercümenin birinci cildi 1998 yılında, ikinci cildi ise 1999 yılında Umran Yayıncılık tarafından ya-

yınlandı. Ancak, yayınevinin kapanması sonucu, kalan ciltlerin tercümesi zamanında yetiştirilemedi ve yayınlanamadı. Bu sebeple eserin tercümesi yarım kalmış oldu. Sonuçta Semerkand Yayıncılık eseri gündemine aldı, bu hizmeti tamamlamayı bize teklif etti. Biz de Yüce Allah'tan yardım isteyerek işe başladık. Bu çalışmamızda usulümüz şu oldu.

İlk iki cildi yeniden tashih ettik. Bu tashih iki şekilde oldu. Birisi, tercüme edilen kısımlar kitabın Arapça aslı ile karşılaştırıldı. Mananın metne uyup uymadığı kontrol edildi. Gerekli düzeltmeler yapıldı. Öyle ki, bazen tashih edemeyip yeniden tercüme ettiğimiz yerler oldu. Bunu mütercimler ilk tercümeleri ile karşılaştırıp görebilirler.

İkinci tashih çalışmamız, tercümede kullanılan Türkçe dil ve üslubunda oldu. Uzun cümleler kısaltıldı. Karışık cümleler netleştirildi. Manayı anlamayı zorlaştıran kelime ve cümleler değiştirildi. Derin mana içeren cümleler okuyucunun anlayış seviyesinde ifade edilmeye çalışıldı. Konular içinde bir bütünlük sağlandı.

Son iki cilt, aynı usulde tercüme edildi. Bu iki cildin tercümesi tarafımızca ve Ali Kaya bey tarafından gerçekleştirildi.

Tercüme üzerinde ayrıca kaynak çalışmamız oldu. Daha önce hadislerin kısmen kaynakları tespit edilmişti. Biz eserde geçen –çok azı hariç- bütün hadislerin kaynaklarını tespit ettik. Böylece kitap üzerinde bu çapta daha önce hiç yapılmamış bir çalışma yapılmış oldu. Hadislerin metin ve senedi hakkındaki değerlendirmeleri ilgili eserlere bırakıp, sadece kitapta geçen hadisin hangi meşhur hadis kaynaklarında geçtiğini tespitle yetindik. Ancak bazen, hadis hakkında yapılan önemli değerlendirmeleri dipnotta zikrettik.

Tercümede teknik olarak yenilikler yaptık. Bölüm başlıklarını kısalttık. İşlediği konu içeriğini daha güzel yansıtacak şekilde değiştirdiğimiz başlıklar da oldu. Konu içeriğine göre bölüm içinde yeni alt başlıklar ekledik. Her bölümün numarasını ve ana başlığını üst yazıda gösterdik.

Önceki tercümede yayınlanan Prof. Dr. Yakup Çiçek hocamıza ait "Tasavvufun Kaynağı" başlıklı yazı ile, bize ait "Ebu Talib El-Mekkî ve Kutu'l-Kulûb" başlıklı makaleye giriş bölümünde yer verdik.

Tercümede, Dâru Sâdır tarafından iki cilt hâlinde basılan nüsha esas alındı. Ancak, tercüme esnasında elimize geçen ve Mektebetü Dâru't-Türâs tarafından üç cilt hâlinde yayınlanan Kahire-2001 tarihli tahkikli baskıdan istifade ettik; yer yer bu nüshadan alıntılar yaptık.

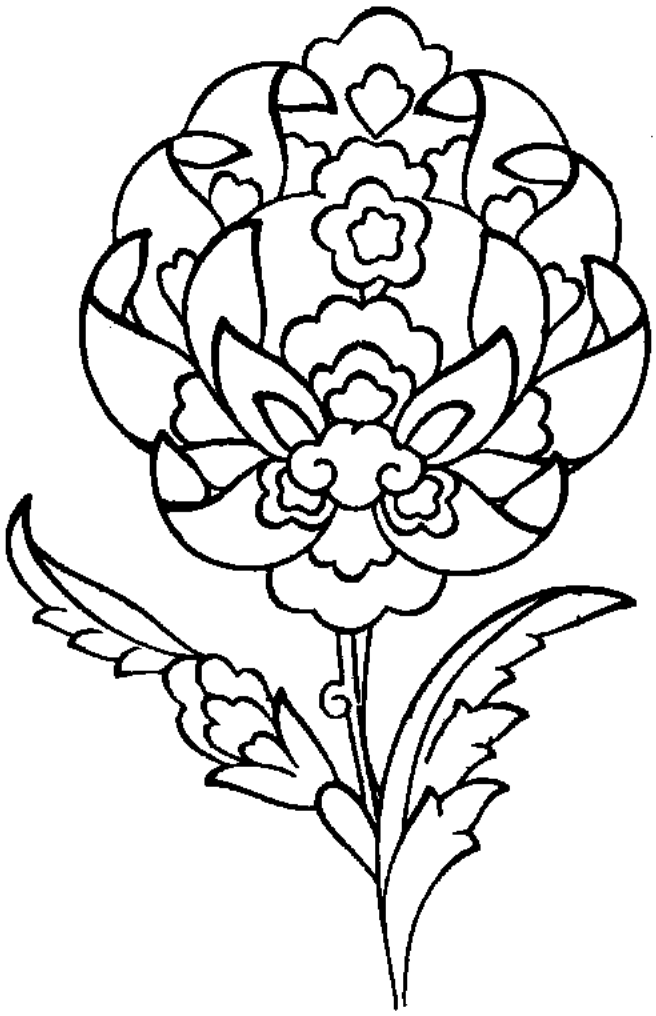
Tercümede, kelime ve cümle tercümesi yerine, mana ve muhteva tercümesini esas aldık. Asıl metne sadık kalmak ve onun asıl manasını korumak şartıyla, mananın daha net anlaşılması için yer yer tamamlayıcı eklemelerimiz olmuştur. Bu, Arapça'daki bazı ifadelerin Türkçe'de tam karşılığını bulmaktaki zorlukları ileri gelmektedir. Bir de kitapta işlenen bazı konular kâmil insanların maneviyat halleriyle ilgili yüksek, derin, ince, kapalı, sırlı halleri konu etmektedir. Bu halleri ifade etmekten bazen mütercimler zorlanmakta, bazen de onları ifade etmekte kullandığımız dil yetersiz kalmaktadır. Bunun için mütercimler bir derece mazur görülmelidir.

Bu büyük ilim hizmetinde emeği geçen bütün kıymetli hocalarımıza ve eseri yayına hazırlayan kardeşlerimize teşekkür ediyoruz. Ayrıca bu hizmeti bütün insanlığa sunan Semerkand Yayıncılığa da hayırlı hizmetler diliyoruz.

Bizler, bu tercümenin hatasız olduğunu iddia etmiyoruz. Bir alimin belirttiği gibi; hiç hatası olmayan tek kitap Yüce Allah'ın kitabı Kur'an'ı Kerim'dir. Biz, Allah için kusurlarımızı gösteren ve onları düzeltmeye vesile olan bütün müminlerden Allah razı olsun diyoruz.

Hamd olsun alemlerin Rabbi Yüce Allah'a.

Dr. Dilaver Selvi

TASAVVUFUN KAYNAĞI?

Tasavvuf kelimesinin nereden geldiği hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Oysa tasavvufun, sistemi ve muhtevası itibarıyla Kur'an ve Sünnet'e dayandığı göz önünde tutulursa, mesele kolayca çözülür. Kelimeler üzerinde tartışmaya girmenin bir faydası yoktur. Bu konuda tedirgin olmak da gerekmez. Çünkü elimizde Kitap ve Sünnet gibi iki yanılmaz ölçümüz mevcuttur. Dinle ilgili her sorunu onlarla çözebiliriz. Üzerinde pek çok söz söylenen tasavvuf ilminin de dindeki yerini ve bağlayıcılık değerini Kur'an ve sünnetten öğrenebiliriz. Önce tasavvuf kelimesinin tarihî süreç içerisinde geçirdiği devreleri ve kazandığı manaları hatırlatalım.

Sufiler niçin farklı isimlerle anılmıştır? Sorusunun cevabı gayet kolaydır. Bazı sufi büyükleri, ilâhî huzura erebilmek için hükümdarlığa varana kadar bütün maddî imkanlarını ve dünyalıklarını rahatlıkla feda edebiliyorlardı. Bunu görenler onlara *fukara* (fakirler) diyorlardı.

Tasavvufta fakir, elinde hiç malı olmayan değil, gönlünde mal sevgisi bulunmayan, geçim endişesi çekmeyen, gelecek kaygısı taşımayan, kalbi Yüce Allah ile zengin olan ve Allah sevgisinden başka hiçbir şeref aramayan kimse demektir. Bu kimsenin eline dünya dolusu mal geçse, onda kendisinin kadar, diğer müminlerin de hak sahibi olduğunu kabul eder. Kimin ihtiyacı varsa ona sarf eder.

Yine Hak aşıkları zevkine erdikleri manevi alemin coşkusuyla dünyadan kopuyor, dağ, şehir ve yollara düşerek irşat ve tebliğle uğraşıyorlardı. Bu hallerini görenler onlara *seyyahîn* diyorlardı.

Ayrıca Allah dostları, seyrine daldıkları ahiret güzellikleri yanında, her şeyi ile solmaya mahkum dünyayı garipler diyarı olarak görüyorlardı. Bu onları, fani dünyada garip olmaya çağırıyordu. Zaten Allah Rasülü (s.a.v) Efendimiz:

"Dünyada garip gibi ol, yahut hemen hareket edecek yolcu gibi davran ve kendini ölüler arasında say."[1] Buyurmuştu. Allah adamlarına kalabalıklar bir fayda vermiyordu. Bunun için yalnızlığı seçmişlerdi. Bu yüzden onlara *gurâbâ* (garibler) de deniyordu. Onlara verilen isimler bunlarla sınırlı değildir. Abid, zahid, nüssak, derviş, sufi, mutasavvıf, veli gibi isimler en yaygın olanlarıdır. Gönül ehlinin ulaştığı ve yaşadığı her farklı duruma göre kendilerine değişik isimler verilmiştir. Bunlar aslında sıfattır, isim olarak kullanılmaktadır.

Tasavvuf kelimesinin hangi kök ve kelimeden türetildiği hakkındaki görüşleri ise şu şekilde özetleyebiliriz:

1-Ashab-ı Suffe: Sayılarının en çok dört yüz kadar olduğu rivayet edilen ve Mescid-i Nebevî'ye bitişik sofada yaşayan, sadece ilim ve ibadetle uğraşan sahabilere Ashâb-ı Suffe denir.

Tasavvuf kelimesinin aslının suffe kelimesi olduğunu ileri süren bu görüş, mana ve muhteva yönünden doğru olsa da, lisan bakımından izahı zordur. Sufilerin bir çok yönden Ashab-ı Suffeye benzediği doğrudur. Ancak bu benzerlik hal, ahlak, yaşantı ve sıfatlardadır. Sufi ve tasavvuf isimlerini suffeden türetmek zordur.

2-Saff-ı Evvel: Yüce Allah'ın hoşnutluğuna uygun davranışlarından dolayı, ilahî huzurda ön safta bulunanlara "ilk safta olanlar" denir. Tasavvufun *saff* kelimesinden gelmiş olabileceğini ileri sürenler vardır. Ancak gramer açısından bu da geçerli değildir.

3-Benu's-Sûfe: Bu bir kabile ismidir. Onlar, İslam gelmezden önce Kabe'ye hizmet eden Mudar kabilesinden bir topluluktur. Sufiler, Hakka ibadeti ve halka hizmeti ön planda tuttuklarından kendilerine, bu kabileye nispetle sufi denmiştir. **İbnu'l-Cevzî** de bu görüşü benimseyenlerdendir. Ancak bu görüşe, İslam'ın geldiği yıllarda bu adla anılan bir kabilenin bulunmadığını öne sürüp itiraz edenler olmuştur.

4-Safevî: Tasavvufun saf ve duru soydan gelenler anlamına gelen safevî kökünden geldiğini ileri sürenler de vardır. Çünkü, tasavvuf, daha çok bir kalb tasfiyesi işidir. Ancak tasavvuf kelimesinin aslının safa olduğunu izah etmek zordur.

---

[1] Buhari, Rikak, 3; Tirmizi, Zühd, 25; İbnu Mace, Zühd, 3; İbnu Hıbban, Sahih, No: 698.

5-Savf: Tasavvuf'un aslının yüz çevirmek anlamında olan savf kelimesinden türediğini söyleyenler de bulunmaktadır. Çünkü sufiler de masivadan yani Allah'tan gayri her şeyden yüz çevirirler.

6-Sophia: Tasavvufun Yunancada hikmet, bilgelik anlamına gelen sophia kelimesinden geldiğini ileri sürenler de vardır. Bîrûnî (443/1051) ve bazı müşteşrikler bu görüştedir. Bu görüş doğru değildir. Çünkü sufi kelimesi yunanca felsefî eserlerin Arapçaya tercümesinden önce kullanılmıştır. Ayrıca İslam filozoflarına hakim ve feylesof gibi isimler veriliyordu.

7-Sûf: Sufi'nin ve tasavvufun, yün anlamına gelen sûf kelimesinden türediği görüşü dil, tarih ve mana bakımından daha isabetli görülmektedir. Sufî, sûf (genelde yünden mamul elbise) giyen kimse demektir. Bu görüş mana, muhteva ve dil açısından en tutarlı olan görüştür. Yün elbise giymekle ilgili şu rivayetler, konunun temelini oluşturmaktadır.

a-Peygamberimiz (s.a.v) sûf=yün elbise giyerlerdi.[2]

b-Hz. Musa (a.s.) Allah ile kelam ettiğinde üzerinde yün elbise vardı.[3]

c-Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Yünden elbise giyiniz ki kalbinizde imanın tadını tadasınız."[4]

"Yünden elbise giyen, mümin fakirlerle oturup kalkan, merkebe binen ve çömelip süt hayvanını sağan kimse, kibirden kurtulmuştur."[5]

d) Yünden mamul elbise giymek, Ashab tarafından da zühd ve *tevazu* alameti olarak kabul edilmişti.

e) Tâbiîn de yünden yapılan elbiseyi bir zühd ve takva alâmeti olarak benimsemişti. [6]

Ayrıca sufi kelimesinin bir çöl bitkisi olan sufan ve sufane kelimelerinden alınmış olduğunu söyleyenler de vardır. Çünkü sufiler, nebati yiyecekleri tercih ederlerdi.

Şunu kabul etmeliyiz ki tasavvuf, kültür ve medeniyetler gibi hakkında çok ve farklı tanımlar olan bir kavramdır.

---

[2] İbnu Sa'd, Tabakat, II, 453; Tirmizi, Cenaiz, 32; İbnu Kesir, el-Bidaye, VI, 10

[3] Tirmizi, libas, 10; Hakim, Müstedrek, I,-28.

[4] Beyhaki, Şuabu'l-İman, V, No: 6151.

[5] Beyhaki, Şuabu'l-İman, V, No: 6161.

[6] Bkz: Kûtu'l-Kulûb, II, 47.

Tasavvuf, tarihte geniş bir çevrede yayılmıştır. Çok uzun süre gündemde kalmış, değişik kitleler içinde yaşama alanı bulmuş ve bu terbiye sistemi farklı tezahürleri ile asırlar boyu devam etmiştir. Onun için onu farklı bölgelerdeki değişik görünüşüyle tam olarak tarif etmek pek zordur.

Tasavvuf yolunun üstatlarından Abdulkerim Kuşeyrî (465/1072), sufi ve tasavvuf kelimelerinin hangi kelime ve kökten geldiği ile uğraşmayı yersiz ve gereksiz görerek son noktayı şöyle koymuştur:

"Bu isim, halleri ve yolları meşhur İslam topluluğuna verilmiş bir lakaptır."[7]

Kısaca dinde Sahabe yolunu izleyen, Allah'ı devamlı olarak zikreden, kalb temizliğini her şeyin üstünde tutan, kendilerini gaflet ve dünya hayatının kötü etkilerinden koruyan, manevi iç kuvvetlerini ve ruhî kabiliyetlerini geliştirmeye çalışan mü'minlerin geliştirdiği terbiye yoluna tasavvuf denmiştir.

Tasavvuf, marifetullah denilen Yüce Allah'ı tanıma, kalbi tezkiye ve nefsi terbiye etmek için gerekli olan bilgi, tecrübe ve eğitimi veren İslamî bir ilimdir.

Yine tasavvuf, insanın Yüce Allah tarafından sevilmesi ve buna bağlı olarak da Yüce Mevla'yı sevmesi için gerekli olan edep ve ahlakları konu eder. İnsana ilâhi terbiyeyi kazandırır.

Şunu da bilmek lazım ki, ruhanî ve ilâhî aleme ait binlerce ilim, hâl ve hikmeti konu eden tasavvuf, özü itibariyle dile getirilmekten uzaktır. Bu konuda söylenecek sözler, ona bir yönüyle işaretten ibarettir. Bunu şu misalle düşünelim:

Bir çok ressamdan bir bahçeyi fırça ile anlatmaları istendiğinde, her biri aynı bahçeyi başka başka tablolarla resmedeceklerdir. Çünkü bahçe fırçadan dökülmeden önce onların şahsî dünyalarından geçecek ve gizli dünyalarından başka başka renkler alacaktır. Artık tablodaki bahçe, sadece o bahçe değildir.

Ayrıca tasavvufun tarifleri, mutasavvıfların durumlarına göre de yapıldığından bu tanımlar, onun mertebesinden, mizaç ve meşrebinden, sosyal durumundan ve tasavvufî hayata girmeden önceki yaşayışından etki-

[7] Kuşeyri, Risale, II, 355-36. (Beyrut, 1998. I. Baskı)

lenir. Yine bu farklılık, bazen tasavvufu öğrenmek isteyenlerin durumlarına göre cevap vermekten kaynaklanır.

Örnek olarak bir kaç tarif verebiliriz:

Cüneyd Bağdadî (298/910): *"Tasavvuf" Allah'ın senin nefsinde bulanan kötü sıfatları öldürüp, kendisinin hoşnut olduğu güzel sıfatlarla kalbini manevi diriliğe kavuşturmasıdır."*

Maruf Kerhî (298/815): *"Tasavvuf, hakikatlere sarılmak ve halkın elinde bulunan şeylerden ümidi kesmektir."*

Ebu Süleyman Dârânî (215/830): *"Tasavvuf, kulun bütün fiillerini Hakk'tan bilmesi ve daima Hakk ile olmasıdır."*

İsmail b. Nüceyd (366/876): *"Tasavvuf, Allah'tan gayri şeylerden gönlü tamamen çekmek, bilinmemeyi tercih etmek ve hayırlı olmayan şeylerden sakınmaktır.* [8]

El-Kettanî (322/933): *"Tasavvuf, baştan sona güzel ahlaktan ibarettir. Ahlakça senden güzel olan kimse, tasavvuf yolunda da senden ileridedir."*[9]

İmam Rabbanî (1034/1625): *"Tarikat ve hakikat diye bahsedilen ilimler, şeriatın üçüncü merhalesi olan ihlası elde etmek içindir. Bu ilimlerin hedef ve hizmeti budur."*[10]

Diğer taraftan tasavvufun özü itibariyle, Peygamberimizin ve ashabının yaşayış tarzında görmekteyiz.

Hz. Peygamberimiz, çok sade ve tevazu içinde yaşardı. O, çağında güçlü bir devlet kurmuş olduğu halde dünyaya iltifat etmemiş, mal ve şöhret ile değil, sadece Yüce Allah'a kulluğuyla iftihar etmiştir.

Allah Rasülü (s.a.v) çok cömert idi. Daima sadaka verir, fakir olurum diye endişe etmezdi. Ashabına, dünyaya kapılmamayı söyler, nafile namaz kılmakla, sabır ve tevekkülle, helal kazançla, çokça zikirle Allah'a yaklaşmayı tavsiye ederdi. Kalp temizliğine çok önem verirdi. Gece namazına çok ehemmiyet verirdi. Öyle ki farz namazdan sonra en üstün namaz olarak gece namazını görürdü.[11]

---

[8] Bkz: Kuşeyri, Risale, II, 355-360. (Babu't-Tasavvuf)

[9] Sühreverdî, Avarifü'l-Mearif, 56.

[10] İmam Rabbani, Mektubat, 36. Mektup.

[11] Müslim, Salâtu'l-Müsafirin, 139; Ebu Davud, Salât, 317.

Nefis tezkiyesine imân ve İslâm'ın üstünde bir yer vermiş, bunu *İhsan* sözüyle ifade etmiştir. ***"İhsan, Allah'a, Onu görüyormuş gibi ibadet etmendir. Çünkü sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor."*** [12] buyurmuştur.

Efendimiz (s.a.v) ayrıca müslümanları zikre teşvik etmiş ve ***"Allah'ı zikredenle etmeyenin farkı, diri ile ölünün farkı gibidir."***[13] buyurmuştur. Ashab-ı Kiram da kendisi gibi zühd ve takva yolunda idiler. İşte tasavvuf, gittikçe gelişen bu zühd ve takva hareketinin bir sonucudur.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Sahabe ve Tabiûn devrinde ruhlara hakim olan Allah korkusu ve zühd hareketi, daha sonra tasavvuf ismiyle bir terbiye sistemi haline dönüşmüştür.

Fıkıh, kelam ve hadis ilmi, birinci ve ikinci hicrî asırlarda tedvin edilmeye başlanmıştı. Öteki ilimler gibi tasavvuf ilmi de, bu asırlarda şekillenmeye ve toplanmaya başlandı. Fıkıh, ibadetlerin zahir kısmını inceliyor, tasavvuf da, ibadetin gayesi olan huşu' huzûr gibi bâtınî kısmını inceleme konusu yapıyordu. Bunun için tasavvufa bâtınî fıkıh da denir.

İslam mezheplerinin oluştuğu hicrî II ve III. asırlarda, bu fırkalar Kur'an ayetlerini ve hadisleri, belirledikleri usuller çerçevesinde tefsir etmeye, ayet ve hadislerden hükümler çıkarmaya başladılar. Tasavvufî veya İşârî tefsir de aynı şekilde, kendisine has usul, metod ve hedef dairesinde tedvin edilmeye başlanmıştır.

Tabiûn devrinden itibaren, İslam devletinin sınırlarının genişlemesi ve çeşitli ırk, din, dil ve kültüre sahip insanların İslam toplumu içine girmiş olmaları sebebiyle, tabii olarak fikrî hareketlerde de bir canlanma olmuştur. Özellikle bu dönemde çeşitli bilimlerle meşgul olunmaya başlanmıştır. Bu ilmî faaliyet içinde bulunanlara, uğraştıkları bilim dalına uygun isimler verilmiştir. Meselâ tefsir ilmiyle meşgul olanlara *müfessir*, hadisle iştigal edenlere *muhaddis*, kelam ilmi sahasında çalışanlara *mütekellim*, çalışmalarını fıkıh alanına teksif edenlere *fakîh* denildiği gibi; dünyadan yüz çevirip Allah'a yönelen, riyazet ve ibadetle rûhî kabiliyetlerini geliştirmeye çalışan mütedeyyin müslümanlara da *sufi*, *mutasavvıf* ismi verilmiştir.

---

[12] Buharî, İman, 37; Müslim, İman, 1; Ebu Davud, Sünnet, 16; Tirmizi, İman, 4.

[13] Buharî, Daavat, 6.

TASAVVUFÎ TEFSİRLERİN MEYDANA GELMESİ

Başlangıçta sahabe ve tabiûn açıklamalarından oluşan *Naklî* Tefsir'e, daha sonra Aklî=Re'y Tefsiri de eklenmiş oldu. Böylece farklı fırkaların görüşlerini yansıtan tefsir ekolleri doğdu. Bu arada mutasavvıflar da, kendi kanaatlerine uygun düşen görüşleri, bilgileri bir araya toplamaya başladılar. Özellikle yaşadıkları manevi zevk ve vecd haline göre ayetlerden bir takım ince manalar çıkarıyorlardı. Bu çeşit tefsire, ilk anda akla gelmeyen fakat ayetin işaretinden tefekkürle kalbe doğan mana anlamında *İşârî Tefsir* adını verdiler. Böylece diğer tefsir ekolleri yanında, mutasavvıfların görüşlerini aksettiren Tasavvufî=İşârî Tefsir Okulu da doğmuş oldu.

Kehf suresinde anlatıldığı üzere, öğrenme ile elde edilen bilgiden ayrı olarak, Allah tarafından lütfedilen *Ledünnî* bir ilim de vardır. Hz. Hızır'a (a.s) da verilen ve işin iç yüzünü gösteren bu ilmi, gizli karakterlerinden dolayı ilk anda anlamak kolay değildir. Bilhassa riyazet ve fazla ibadet sayesinde ulaşılan bu gizli bilgiyi herkesin hazmedemeyeceği, böylece insanları yanlış bir anlayışa götürebileceği sufiler tarafından dikkate alınarak, kalblerine doğan bu bilgileri kapalı bir üslûpla, rumuz ve işaret yoluyla ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Nitekim yaptıkları tefsirlere sadece tefsir değil, işaret adını vermişlerdir. İşte bunun için tasavvufî tefsire *İşârî Tefsir* denmiştir.

Tasavvufî bilgiler, nazarî ve amelî olmak üzere iki kısma ayrılır. Buna parelel olarak da, her kısmın görüşlerine uygun iki çeşit tefsir meydana gelmiştir.

a-İşârî Sufi Tefsir: Bu tefsir, yalnız seyr ü sülûk erbabına açılan ve zahir mana ile bağdaştırılması mümkün olan bir takım gizli manalara ve işaretlere göre tefsir etmekten oluşur. Esas itibariyle sufinin bulunduğu makama göre kalbine doğan ilham ve işaretlere dayanır.

b-Nazarî Sufi Tefsir: Kur'an ayetlerini bir takım nazariyelere, felsefî görüşlere uygun düşecek biçimde anlamaktır. Bunlar genelde Allah'ın kelamını, kendi görüşlerine uyacak şekilde asıl mecrasından saptırarak te'vil ederler. Bundan dolayı, Kur'an'ı bu çeşit tefsircilerin kendi görüşlerine uydurmaya çalışan nazarî sufi tefsirlere, ilmî manada itibar edilmez .

İşârî tefsirci, tefsir ettiği ayetin, verdiği mananın dışında başka bir manasının olmadığını iddia etmez. Aksine kendi tefsirini onun manalarından

biri olarak kabul eder. Riyazet ve ibadetle ruhu aydınlanan mutasavvıf, kutsal işaretleri alacak dereceye ulaşır ve orada ayetlerin taşıdığı iç mana kalbine doğar. Fakat nazarî müfessir, ayet üzerindeki yorumunu özellikle felsefî fikirlerine ve görüşlerine dayandırdığından emniyetli değildir.

Kur'an'da gizli ilimler, sırlar, hikmetler ve işaretler mevcuttur. Kur'an'ın incelikleri bitmez. Alimler ona doymaz. Her akıl onu aynı seviyede anlamaz. Takva nuru olmadan Yüce Allah'ın gerçek muradı anlaşılamaz. Çünkü Yüce Allah bu kitabın ancak muttakiler için bir hidayet kitabı olduğunu, kalbi perdeli olanların onu anlamayacağını haber vermiştir. Şimdi Kuran'ı anlamada ariflere verilen özel ilimlerin ne olduğunu ayet ve hadislerden öğrenelim:

İLHAM ve VEHBÎ İLMİN DELİLLERİ

Yüce Allah'tan gelen bir ilham yoluyla ayetleri anlamanın ve işârî tefsir yapmanın caiz olduğuna dair Kur'an'da ve hadis-i şeriflerde işaretler bulmaktayız. Bu konuya ışık tutacak bazı ayetler şunlardır:

"Allah kimi hidayete erdirmek isterse onun göğsünü İslam'a açar."[14]

Sahabe-i Kiram, Rasulullah'a (s.a.v): "Allah, insanın göğsünü nasıl açar? diye sorduklarında, Efendimiz:

"Göğsüne bir nur atar; onunla göğsü açılır." Buyurdu. Bunu gösteren bir belirti var mı? diye sordular. Şu cevabı verdi: ***"Aldatıcı dünya hayatından gönlünü çeker, ebedi ahiret yurduna yönelir, ölüm gelmeden önce hazırlık yapar."***[15]

Allah, kimin kalbine nurunu koyarsa bu işleri o kimseye kolaylaştırır. Bunun için kalbin nuru kabul etmesi ve ona teslim olması için, kalbi o tarafa yöneltir ve genişletir. Ona hak yolunu tanıtır ve onu imanda muvaffak kılar. Kalbin İslam'a açılması ve genişlemesi, kinaye yollu bir anlatımdır. Bununla, kalbin hakkı kabul edecek bir duruma getirilmesi ve haktan gelenleri kabul etmeye hazır bulunması anlatılmaktadır. Kalp nurla genişleyince, içinde Hakka engel olan ve ona ters düşen her şeyden tasfiye edilmiş, temizlenmiş olur.

---

[14] En'am, 125.

[15] Hakim, Müstedrek, IV, 311; Beyhaki, Zühd, No: 974; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr, VII, 219.

Böylece kalp, Allah tarafından ikram edilen bir sekînet ve rûh ile hakkı kabul etmeye açılır.[16]

İlim iki kısımdır. Biri muamele ilmi, diğeri de mükaşefe ilmidir. Öncelik hakkı olan muamele ilmi, Allah'ın rızasına yaklaştıran veya ondan uzaklaştıran sebepleri açıklayan ilimdir. Mükaşefe ilmi ise, tasfiye edilmiş kalbe doğan ve kendisiyle gayb alemi müşahede edilen bir nurdur.

İbn Abbas(r.a), kalp temizliğini kalbin tevhîd ve imana açılmasıdır, şeklinde anlamıştır. Kalbin açılması, onun marifet ve iman etmeye sevk edilmesi, hikmet için bir kab durumuna gelmesi ve boş düşüncelerden temizlenmiş olmasıdır.[17]

Bir diğer ayette: ***"Bu topluluğa ne oluyor ki, nerde ise söz anlayamayacaklar."***[18] Buyurulur.

Ayetin uyarısı şudur: Onlar, kendilerine öğüt veren Kur'an'ı anlamıyorlar. Oysa onu anlasa ve manasını düşünseler, her şeyin Allah tarafından olduğunu anlarlardı. Bu halleriyle onlar, sanki anlayışı olmayan yaratıklar gibidir.

Bu ayette konu edilen Yahudi ve münafıklardır. Ayet, kendilerini kınıyor ve soruyor: Ne olmuş ki, hiç bir söz anlayamıyorlar?

Bilindiği gibi anlamak fıkıhla ifade edilir. Fıkıh, elde mevcut bir bilgi ile, ince bir takım bilgilere ulaşmak demektir. Buna da nurlu bir aklın yanında, temiz bir kalp ve iyi bir niyetle ulaşılır.

Ayette bahsedilenler nefisleriyle perdelenmiş kimselerdir. Bundan dolayı onların, hakkı işitme ve hıfzetmenin merkezi olan kalp kulakları tıkanmış olduğundan söz anlayamıyorlar.

Görüldüğü gibi bu ayet, ilâhî mesajı herkesin anlamadığını, bu nurdan mahrum insanların bulunduğunu ifade etmektedir.

"Kur'an'ı düşünüyorlar mı?... O Allah katından olmasaydı onda bir çok çelişki bulurlardı."[19]

---

[16] Bursevi, Rûhu'l-Beyan, III, 100.

[17] Taberî, Tefsir, Cüz: XXX, shf: 150.

[18] Nisa 4/78.

[19] Nisa 4/82.

Büyük Müfessir İsmail Hakkı (rah), bu ayetteki işarete şöyle dikkat çeker:

"İnsanlık, Kur'an'ın mucizelerini, hidayet nurlarını, ayetlerindeki nazmı, fesahat ve belağatını, manasındaki dengeyi, sırlarını, hakikatlerini, işaretlerindeki inceliklerini, günahın ortaya çıkardığı manevî kalp hastalıklarını nasıl tedavi ettiğini gereği gibi düşünüp anlayabilselerdi, şüphesiz o ilâhî kelamda her hastalığın ilacını, mutluluğa götüren her prensibi, her konudaki hayrı yakalarlar ve onu, acayiplikleri bitmeyen bir deniz, hayret veren şeyleri son bulmayan bir umman bulurlardı.[20]

Bu ayet de gösteriyor ki insanlar, Kur'an'ı anlamda farklı derecelerde bulunmaktadır.

"Allah, size zahir ve batın nimetlerini bol bol verdi."[21] ayeti de manevi ilimlere işaret etmektedir.

Müşahede edilebilen yani gözle görünebilen nimetlere zahirî nimetler denir. Ancak bir delil yardımıyla bilinebilen nimetlere de *batınî nimet* denir. Meleklerin Allah'ın izniyle yardım etmesi batınî nimettir. Marifet, akıl, kalb anlayışı da batınî nimetlerdendir.[22]

"Kur'an üzerinde düşünmüyorlar mı? Yoksa kalblerinde kilit mi var?"[23] ayetinde, kalbi kilitli, yani gaflet ile kapalı olan kimselerin ilahi kelamı anlayamayacağı belirtilmektedir.

İdrak ve anlayışın merkezi kalptir. Kalp, ilahi nur ile aydınlanmaz ise, Yüce Allah'ın muradını anlamaz, ilahi aşkı tadamaz, marifetten nasibi olmaz.

Aslında gaybî ilmi'lerin kalbe açılması, Yüce Allah'ın bir ihsanıdır. Herkes için Yüce Allah'a vuslat, şuhud, kabul ve kurb makamları müyesser değildir. Kur'an'ı iyice düşünüp anlayamamak, bir mahrumiyet belirtisidir. Burada anlayışı engelleyen mâniler, kilit diye ifade edilmiştir.

"Onlar, Allah'tan fazla sizden korkarlar. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur."[24]

---

[20] İsmail, Hakkı, Rûhu'l-Beyan, II, 245.
[21] Lokman 31/20,
[22] Beydavî, Envaru't-Tenzil, II, 23
[23] Muhammed 47/24.
[24] Haşr, 13.

Ayette şu durum anlatılıyor: Onlar Allah'ı tanımıyorlar. Onun azamet ve kudretini bilmiyorlar. İlahi marifetten mahrumlar. Bu yüzden kalpleri perdelidir. Ondan dolayı münafıklar Allah'tan çok sizden korkarlar. Bunların Allah'tan çok az korkmaları ve O'na karşı tazim, hürmet ve saygı nedir bilmeyişleri, kalplerindeki anlayışlarının azlığından dolayıdır. İman nuru zayıf olan kimsenin, ilahi hükümleri ve Allah'ın muradını anlama idraki de o derece zayıftır.

Hz. Ali (r.a): *"Yüce Allah'ın senin yanındaki azameti, mahlukatı gözünde küçültür."* demiştir. Şu halde kalpleri kapalı olanlar, idrak ve anlayışlarının eksikliğinden dolayı, Yüce Allah'ın tazim edilmeye ve korkmaya layık tek ilah olduğunu anlayamıyorlar.[25]

Bu ve benzeri ayetlerde olduğu gibi, hadislerde de işarî tefsirin varlığını gösteren bilgilere rastlıyoruz. Nitekim bazı hadis-i şeriflerde, ilâhî ilhama mazhar bazı insanlardan bahsedilmektedir. Herkesin anlayabileceği zahirî ilimden başka, bir de ancak seçkin kimselere verilen batınî bir ilmin bulunduğu belirtilmektedir.

Şimdi bu hadislerden bir kaç tanesini kaydedelim:

Ebu Hureyre'nin naklettiğine göre, Nebî (s.a) şöyle buyurmuştur.

"Sizden önce yaşamış İsrâil oğulları arasında öyle kimseler vardı ki, onlar Peygamber olmadıkları halde, Allah tarafından kendilerine ilham edilen haberleri konuşurlardı. Eğer ümmetimden de bunlardan bir kimse bulunursa (ki şüphesiz bulunacaktır), o da muhakkak Ömer'dir." [26]

Çünkü İslam Ümmeti, ümmetlerin en faziletlisi olduğundan, öbürlerinde bulunan ilham ile desteklenen kimselerin, İslam Ümmeti içinde de bulunması kesindir.

Peygamber olmadıkları halde, Allah tarafından haber alan ve kendilerine çeşitli ilimler ilham olunan kimselere *muhaddesûn* denilir. Bu ilme mazhar olan kimseler, olayları önceden keşfedebilirler, diğer insanlara kapalı olan durumlar ve ilimler onlara açılır.

[25] Beydavî, Envaru't-Tenzil, II, 467.

[26] Buhârî, Fedailü's-Sahabe, 6; Müslim, Fedailü's-Sahabe, 23; Tirmizi, Menakıb, 17.

Hz. Ömer (r.a), İranlı Ebu Lü'lü tarafından, zehirli bir hançerle yaralandığında yanına gelen İbn Abbas'a: *"Benim şu andaki ızdırap ve endişem senin içindir. Senin en yakın, en sadık dostların içindir."* demiştir.

Gerçekten Hz. Ömer'in, onlar hakkında endişe etmesi, kendinden sonra kopacak bir fitne ve ihtilali sezmesinden dolayı idi. Nitekim Hz. Osman (r.a) zamanında o fitne başladı ve devam etti.

Bilindiği gibi, gayb ilmi, Allah'a mahsus olmakla birlikte, bazı gaybî bilgileri, dilediği bir kuluna mucize veya keramet olarak, ya vahiy veya ilham yoluyla bildirebilir.

Hadislerde, her ayetin bir zahiri, bir de batını olduğu ifade edilmiştir. Bu hadislerde zahir ile batınının anlaşılmasında insanların farklı olduğuna dikkat çekilmektedir.

Abdullah b. Mes'ud'un rivayet ettiği bir hadiste Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuşlardır:

"Kur'an'ın bir zahiri, bir batını, bir haddi ve bir matla'ı vardır."[27]

Hz. Ali (r.a) de, göğsüne işaret ederek: *"Âh, şurada toplanmış ilimleri benden alacak birilerini bulabilseydim!"* demiştir.

Allah Rasalü (s.a.v): ***"Biz nebiler topluluğu, insanlara akıllarına göre konuşmakla emrolunduk."*** buyurmuştur.[28] Hz. Aişe (rah) validemiz: ***"Rasulullah (s.a.v) bizlere insanların konum, durum ve derecelerine göre konuşmamızı emretti."*** Demiştir.[29]

Ebu Hureyre'nin rivayetine göre Rasulullah şöyle buyurmuştur:

"İlimler arasında sedef içerisindeki inci gibi bir ilim vardır ki, onu Allah'ı bilen alimlerden başkası bilemez. Onlar bu ilmi söyledikleri zaman, Allah'tan gafil ve cahil olanlardan başkası onu inkar etmez."[30]

Diğer bir hadislerinde de Rasulullah (s.a.v): ***"İlim ikidir: biri kalpte gizlidir ki faydalı olan budur"*** buyurmuştur.[31]

---

[27] İbnu Hıbban, Sahih, I, 276; Beğavi, Şerhu's-Sünne, I, 262; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VII, 152.

[28] Gazali, İhya, I, 82

[29] Ebu Ya'la, Müsned, No: 4826; Ebu Davud, Edeb, 20.

[30] Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, I, 258; Münziri, et-Terğıb, I, 103; Zebidi, İthafu's-Sade, I, 260.

[31] İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, I, 190; Darimi, Mukaddime, 34;

"Benim bildiğimi bilseydiniz, çok ağlar az gülerdiniz. Hanımlarınızla yatakta keyfedemezdiniz, dağlara çıkar Allah'a yalvarırdınız."[32]

Serrac (378/988) der ki, Peygamberimizin işaret ettiği bu ilim, herkesin bileceği hak arasında bilinen ilimlerden olsaydı benim bildiğimi bilseydiniz dediği zaman, dinleyenler senin bildiğini biliyoruz, derlerdi. Onun risaletinin hakikati ve Allah'ın ona verdiği özel ilim, dağlar üzerine konsaydı, dağlar erirdi. Bunun için Efendimiz (s.a.v) ashabına ancak anlayabilecekleri şeyleri söylerdi.[33]

Görüldüğü gibi, zikrettiğimiz bu hadis-i şeriflerde; herkesin anlayabileceği zahiri ilimden başka bir de seçkin kimselere verilen özel batınî bir ilmin varlığından haber verilmektedir. İlham ile manen desteklenen bazı insanların bulunduğu bildirilmektedir. Ayetlerin zahir ve batın manalarından bahsedilmektedir. Sedef içinde saklı inci gibi gizli bir ilmin var olduğu ve bunları ancak Allah'ı bilen alimlerin bilebileceği zikredilmektedir.

Ayetin zahiri lafzı; batını da tevilidir, diyenler olmuştur. Kur'an'ın geçmiş milletlerden verdiği haberler ayetlerin zahiri, o haberler vasıtasıyla insanlara verdiği öğüt ve uyarı da batınıdır, diyenler vardır.[34]

Bazı alimlere göre ayetin zahiri, onun okunan lafızlardır. Batını, ayetlerin içindeki saklı mana ve murad-ı ilahidir. Ayetlerin haddi, helal ve haramı bildiren hükümleridir. Matlaı ise müjde ve tehdit içeren haberlerdir. [35] Kul, ayetlerin zahirini ve batınını bilerek, hükümlerini yaşayarak, gösterdiği hedefleri görüp gözeterek kâmil bir insan olur.

Diğer bir yaklaşıma göre ayetin zahiri, zahir ilim erbabına açılan manalarıdır. Batını ise, Allah'ın hakikat erbabına verdiği gizli ilim ve sırlı manalardır.

Abdulvahhab eş-Şa'ranî şöyle der: "Şeriatın ahkamıyla ihlaslı olarak ibadet eden sufi, zahir alimlerin bilemeyeceği öyle ilimlere vakıf olur ki, tarifi mümkün değildir. Bu arif zatlar, Kur'an ve sünnetin zahirinden hüküm çıkarmaya muktedir olduğu gibi, zahir ulemasının anlayamayacağı mana-

---

[32] Tirmizi, Zühd, 9; İbnu Mace, Zühd, 19. Hadisin ilk kısmı için bkz: Buharî, Kusuf, 2.

[33] Serrac, Lum'a, 159.

[34] Zerkani, Menahil, I, 547.

[35] Suyuti, İtkan, II, 185.

lara da aşina olurlar. O halde her sufi aynı zamanda bir fakihtir; fakat her fakih sufi değildir."[36]

Burada sufi deyince, manevi terbiyeye yeni adım atmış ve hak arasında sufi diye anılan kimseler değildir. Gerçek sufi, dini hakkıyla bilen, yaşayan ve takvaya eren kamil müminlerdir. Onlar, Kur'an'da mukarrebun sıfatıyla anlatılan ilahi yakınlığa ulaşmış salihlerdir.

Genel olarak bütün alimler de batın manayı kabul etmektedir. Nitekim et-Taftazanî, Nesefî'nin akaid kitabını şerh ederken şöyle demiştir: "Nasslar zahir manaları üzerinedir. Onları delilsiz ve münasebetsiz olarak başka manalara çekmek, dini tahrif edenlerin işidir. Batınîlere batınî denmesinin sebebi, ayet ve hadislerin zahir manalarını kabul etmemeleridir. Onlar böylece Şeriatı=dini bütünüyle bozup ortadan kaldırmayı düşünürler. Bazı muhakkik alimler demiştir ki: Nasslar (ayet ve hadisler) zahirleri üzere yorumlanır. Bununla beraber onlarda, tasavvuf ve sülûk erbabına açılan bir takım ince manalar, gizli işaretler vardır ki, bunlarla zahir mana çatışmaz. Ancak iki ilim arasındaki irtibatı ehil olan anlar..[37]

Ehl-i tasavvufun bahsettiği bâtın ilmi ile, bozuk bir fırka olan Batınîler'in yaptığı yanlış ve dini yıkıcı yorumları birbirine karıştırmamak lazımdır.

Kur'an'ın zahir manası açıktır. Herkese mahsus olan dinî hükümler zahir manaya dayanır. Bunları Allah Rasulü izah etmiştir. Tefsir ve fıkıh alimleri onları açıklamışlardır. Bütün bunların yanında Kur'an'ın gizli, sırlı manalarının anlaşılması kalmıştır. Onu da ehli olanlar bilir ve ihtiyaç kadarını açıklarlar. Bu iş zahir ilim yanında yüksek derecede bir ruh olgunluğu, kalp temizliği, nefis eğitimi ve manevi destek ister.

TASAVVUFA KAYNAKLIK EDEN TABAKAT KİTAPLARI

Bilindiği gibi İslam tarihi boyunca tasavvufu ve tasavvuf tarihini konu alan bir çok eserler yazılmıştır. İlk asırlarda tasavvuf, zühd ve takva ismiyle bilinmekteydi

İslam tasavvuf edebiyatında zühde dair yazılan en eski eserin hicrî I. (M. VII.) asrın sonlarında vefat eden Zeynu'l-Abidin b. Ali b. Hüseyin'in

[36] Şarani, Tabakatu'l-Kubra, I, 4

[37] Taftazani, Şerhu Akaid, 274.

(92/710) *es-Sahîfe fi'z-Zühd* adlı eseri olduğu tahmin edilmektedir. Bu eser, Bağdat'ta yaşayan İmamiyye'nin en büyük alimi sayılan el-Kûlî'nin (328/939) *el-Kâfi fî 'ilmi'd-dîn* isimli eserinin içinde bize kadar gelmiş bulunmaktadır.

Zühd dönemi, tasavvufun sistemleşmesinden öncedir. Bunun için ilk devirlerde nâsik, kurrâ ve abid gibi isimlerle anılan zahidlerin hal tercümelerine dair yazılan eserler, sufileri anlatan tabakat kitaplarından öncedir. Bu devirden bize intikal eden en hacimli eser Abdullah b. Mubarek'in (181/797) *Kitabu'z-Zühd ve'r-Rekâik* adlı eseridir.

Hicrî üçüncü (M.IX.) asırda Esed b. Musa el-Ümavî'nin (212/827) *Kitabu'z-Zühd* adlı eseri ile büyük hukuk alimi Ahmed b. Hanbel'in (241/855) aynı adı taşıyan eseri, bu alanda yapılmiş ilk ve önemli çalışmalardır. Asrın büyük edîbi el-Cahiz da (255/865) edebiyata dair kaleme aldığı *el-Beyan ve't-Tebyîn* adlı eserinde zühd konusuna ait özel bir bölüm açmıştır.

Yine ilk dönemlerde Ebu Saîd b. Arabî (341/952), *Tabakatu'n-Nussak* ismiyle bir eser yazmıştır. Ebu Nu'aym, *Hilyetu'l-Evliya isimli* eserini yazarken bu eserden büyük ölçüde faydalanmıştır.

Ebu Bekr Muhammed b. Davud ez-Zahid'in (342/953) *Ahbaru's-Sufiyye ve'z-Zühd* isimli eseri de bu alanda yazılmış önemli bir kitaptır.

İlk zahidler hakkında yazılan *Hilye* türü eserler yanında konu ile hiç alakası yokmuş gibi görünen *"Kitabu'l-Ahbar"* ve *"Edebiyyûn"* nevinden olan kitaplarda da, ilk zühd hareketi ve bunun temsilcisi olan zahidler hakkında elimizde kıymetli bilgiler bulunmaktadır.

Zühd devrinden sonra özellikle sufiye tabakatına ve tasavvufa ait bir çok eser yazılmıştır. Bunların en önemlilerini şöylece sıralayabiliriz.

1-Kelabâzî (380/990), ***et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-Tasavvuf*** (Doğuş Devrinde Tasavvuf. Trc: Süleyman Uludağ İst. 1979) 2, 3 ve 4. bölümlerde sufilerin sadece isimlerinden bahsetmiştir.

2-Sülemî (412/1021), ***Tabakatu's-Sufiyye*** (Mısır, 1969, II. B. nşr. Nureddin Şâriba). Kitap, sufilerin hayat hikayelerini anlatan ve hâl tercümelerini veren ilk kitaptır.

Sülemî, bu eserde sufileri beş tabakaya ayırmış, 1., 2., 3., ve 4. tabakada yirmişer, 5. tabakada yirmi üç sufinin hayatını ve tasavvufî görüşlerini

anlatmıştır. Sufileri tabakalara ayırırken zaman ve önem sırası gibi iki mühim hususu göz önünde bulundurmuştur. Eserinde 103 sufiyi tanıtmıştır.

3-Ebu Nuaym el-İsfehanî (430/1038). ***Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l-Asfiya*** (Kahire-1351/1932, 10 cild). Eserin Sülemî'den farklı tarafı, zahid ve abid sahabeden ve Tabiûndan başlayarak tanınmış sufilere genişce yer vermesidir.

Hucvîrî, Keşfu'l-Mahcub adlı eserde Ebu Nuaym'ın usulü üzere Hz. Ebu Bekr'i (r.a) anlatarak işe başlar. Hadis bakımından da önemli bir kaynak kitap olan *Hilye*, lüzumlu ve faydalı bir eserdir.

4-Kuşeyrî (465/1072), ***er-Risale* fi İlmi't-Tasavvuf** (Kuşeyrî Risalesi, Trc: Süleyman Uludağ, İst. 1979). *Risale* esas itibariyle sufilerin hal tercemelerini anlatmak için yazılmş bir eser değildir. Kuşeyrî, sadece sufilerin hâl, hareket ve sözleri itibariyle şeriata ve zahirî hükümlere bağlılıklarını ifade eden yönlerini dile getirmiş, bu maksatla hocası *Sülemî*'ye uyarak 83 sufinin hayatını kısaca anlatmıştır.

Risale üzerinde bazı şerh çalışmaları yapılmıştır. Bunların en önemlileri Zekeriyya el-Ensarî'ye ait (926/1520). *İhkamu'd-Delâle alâ Tahrîri'r-Risale* adlı şerhtir. Müellif, Risaledeki sufilere ilaveten faydalı ek bilgiler de vermiştir.

Risale üzerinde diğer önemli bir çalışma Mustafa el-Arusî'ye (1293/1876) ait *Netaicü'l-Efkari'l-Kudsiyye fî Beyani Meanî Şerhi'r-Risale-ti'l-Kuşeyriyye*. Müellif eserde Kuşeyrî ve Ensarî'yi tamamlayan bilgiler verir. Ensarî ile Arusi'nin eserleri birlikte basılmıştır. (1-4 Bulak, 1290/1873)

5-Hucvîrî (465/1072), ***Keşfu'l-Muhc0b***, adlı eserinde Sahabeden başlayarak sufilerin ve zahidlerin hayat hikayelerini kısa kısa anlatır. Ayrıca, bahsi geçen zatla ilgili akide, ahlak ve hususiyetleri vermeye çalışır.

6-Herevî (481/1088), ***Tabakatu's-Sufiyye*** (Kâbil, 1343 1922, nşr. Abdu'l-Hayy Hatîbî). Eser, Farsça'ya tercüme edilmiş ilk sufi tabakat kitabıdır. Sülemî'nin aynı isimdeki eserinin tercümesi olmakla birlikte daha genişletilmiştir.

7-İbnu'l-Hamîs Ebu Abdullah Hüseyin b. Nasır'ın (522/1157), ***Menakibu'l-Ebrar ve Mehasinu'l-Ahyar*** isimli eseri önemli bir eserdir fakat henüz basılmamıştır.

8-Feridüddin Attar (627/1229), ***Tezkiratu'l-Evliya*** (Tahran, 1345 1926). Uygur Türkçesine ve kısmen de Anadolu Türkçesine tercüme edilmiş olan bu eser, 97 kadar sufini hal tercümesini ihtivâ etmektedir. Fransızca'ya tercüme edilmiş olup, sufiler hakkında geniş bilgi verir.

9-Abdullah b. Es'ad el-Yâfi'î (786/1366). ***Ravzu'r-Reyahîn fî Menakibi's-Salihîn.*** Kaânî-i Ahmed (1054/1644) tarafından tercüme edilen bu eserde, tanınmış şeyhlerin menkıbeleri yer almaktadır.

10-Abdurrahman Câmî (892/1492), ***Nefehatu'l-Ûns min Hazarati'l-Kuds.*** 582 erkek, 34 kadın olmak üzere 616 sufinin hayatları anlatılan bu eser, Sulemî'nin *Tabakatu's-Sufiyye* isimli eserini, Herevî tarafından Farsçaya tercüme edilen şeklinden genişletilerek meydana gelmiştir.

11-Şaranî (973/14565), ***Levakihu'l-Envar fî Tabakati'l-Ahyar.*** (Bulak, 1276/1859, I-II). Abdulvehhab Şaranî'nin bu eseri, daha çok ***Tabakatu'l-Kubra*** diye bilinmektedir. Sufi ve zahidlerin anlatılmasına sahabeden başlayan bu eserde, 400 kadar sufinin hal tercümesi verilmiştir. Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

12-Safiyyudîn Ali (909/1503), ***Reşahâtu Ani'l-Hayat.*** Trabzonlu Mehmet Marûf (1002/1593) bu eseri Türkçe'ye çevirmiştir. (Bulak 1256; İst. 1277, 1291).

13-el-Münavî (1031/1718), ***El-Kevakibu'd-Durriyye fî Teracîmi's-Sâdâti's-Sufiyye.*** (Mısır-1938, I-II). Abdu'r-Rauf el-Munavî bu eserde, zahid ve sufilerin anlatılmasına Rasulullah'dan (s.a) başlar. Kısmen alfabetik bir isim tasnifine sahib olan bu eser, sufiler hakkında güzel ve veciz bilgiler verir.

14-Dârâşikuh, *Sefînetu'l-Evliya,* (Luknav, 1295/1878).

15-Gulam Server Müftî, *Hazînetü'l-Asfiya,* (Lahor, 1911, I-II)

16- *Osmanzade Hüseyin Vassâf,* Sefîne-i Evliya-i Ebrar ve Şerh-i Esmair-i Esrar. (Sülm. ktb., Yazma bağışlar bölümü, 2305-2309). Eser, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar gelen meşayıhın tercüme-i hâllerini vermesi bakımından son devir tasavvuf tarihi için önemli bir eserdir.

17-Sadık Vicdanî'nin *Tomar-i Turuk-i Aliyye*'si ile Ahmed Hilmi'nin *Hadîkatu'l-Evliya* isimli eserleri de sufilere ait Türkçe eserlerdir. Her ikisi de basılmıştır.

18-Bursalı Mehmed Tahir (1861-1924), ***Osmanlı Müellifleri*** (I-III, İst. 1333-1342/1914-1923). Bu eserin Meşayıh bölümünde 300 kadar mutasavvıf ve eserlerinden bahsedilir. Bu esere Ahmed Remzi tarafından yapılan *Miftahu'l-Kütüb ve Esmau'l-Muellifîn* adlı fihristi (İst. 1346/1928) de bu saha ile ilgili önemli eserlerdendir.

19-Harîrizade Muhammed Kemaluddîn (1299/ 1882) ***Tibyanu Vesâili'l-Hakaik fi Beyan-i Selasili't-Tarâik.*** (Sül. ktp, İbrahim Efendi, no 430-432) Üç büyük ciltten meydana gelmektedir. Tarikatlar Ansiklopedisi niteliğinde olan bu eser, yaklaşık iki yüz kadar tarikatı tanıtmakta olup, konusunda tektir ve pek kıymetlidir.

Tercümesi yapılan Kûtu'l-Kulûb isimli elinizdeki eser gerçekten tasavvuf alanında önemli bir yere sahiptir. Onun önemli bir özelliği sahasında bu çapta ilk olması ve daha sonraki asırlarda yazılan İhyau Ulumi'd-din ve Avarifu'l-Mearif gibi meşhur tasavvufî eserlere kaynaklık etmesidir.

Hicrî ilk asırlarda yaşayan müslümanların dini hayatlarının ne kadar canlı, Allah'ın emir ve yasaklarına dikkat etmede ne kadar duyarlı oldukları bu eserde gözler önüne serilmektedir.

Eser iyi okunduğunda ibretle görülecektir ki, Selef-i Salihin diye anılan önceki büyükler, bütün hayatlarını, Kur'an okumak, onun emirlerini uygulamak, ayetler üzerinde tefekkür etmek, gece gündüz dua ve zikir içinde olmak, haramından mekruhuna kadar tüm yasaklardan kaçınmak, aynı zamanda farzından müstahabına kadar ilâhî emirleri bir bütün olarak yaşamakla geçiriyorlardı. Esere bu açıdan bakan okuyucularımız, Allah aşkının insana neler yaptırdığını hayretle görecek, bu konuda bir çok bilgi ve tecrübe elde edecek, ayrıca kendisi de iman ve İslam konusunda büyük bir hassasiyet kazanacaktır.

Yüce Allah'tan bu eseri hepimiz için bir kalp gıdası ve ahiret sermaye yapmasını niyaz ederim.

Hamd olsun O'na.

Prof. Dr. Yakup Çiçek

EBU TALİB EL-MEKKÎ KÛTU'L-KULÛB VE TASAVVUF ANLAYIŞI

I-EBU TALİB EL-MEKKÎ (rah)

Bu makalemizde Ebu Talib el-Mekkî'yi (k.s) tanıtacağız. Onun eserini ve görüşlerini ele alacağız.

Doğumu

İsmi ve eseri ile meşhur olmasına rağmen Ebu Talib el-Mekkî'nin ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Hayatından bahseden kaynaklarda fazla, yeterli ve detaylı bilgi yoktur. Sadece onun aslen İran'ın batısındaki Cebel[38] (Bağdat ile Vasıt arasındaki dağlık) bölgesinden olup, daha sonra Mekke'ye hicret etmiş olduğu zikredilmektedir.

Mekke'de uzun süre kaldığı ve burada yetiştiği için Mekkî nisbetini almıştır. Kaynaklar bu hicretin sebepleri hakkında bilgi vermemektedir. Belki, pek çok kişide olduğu gibi el-Mekkînin hicretinde de "Hz. Peygamber'e yakın olma" fikri etkili olmuş olabilir.[39]

Ebu Talib el-Mekkî'nin vefatından sonra kaleme alınmış sûfîlerin hayatlarından bahseden eserlerde de onun hakkında bilgi verilmemektedir.

Mesela, Ebu Talib el-Mekkî'nin vefatından sonra kaleme alınmış Sülemî'nin (ö.412/1021) Tabakatu's-Sûfiyye'sinde bilgi verilmemekte, aynı şekilde Ebu Nuaym el-Isfahanî'nin (430/1038) çok sayıda zahid ve sûfînin hâl tercemesini anlatan ve oldukça hacimli olan Hılyetu'l-Evliya'sında da Ebu Talib hakkında söz edilmemektedir.

---

[38] Cebel, İran'ın batısına düşen ve sonraları Irak-ı Acem diye anılan bölgenin ismi olmuştur. Isfehan, Hemadan ve Rey bu bölgenin önemli şehirleri arasında yer almaktadır. Bkz:Yâkût el-Hamevî, Mu'cemu'l-buldân, II, 99.

[39] Bkz: Sem'anî, el-Ensâb, XII, 412; İbnu'l-Esîr, el-Bidaye, XI, 319; Bilal Saklan, Ebu Talib el-Mekkî, DİA, X, 239.

Halbuki Ebu Talib ile Ebu Nuaym aynı hocalardan ders okumuşlardır; her ikisi de Ali b. Ahmed el-Masisî (ö.364/974), Ebu Bekir el-Acurrî (360/970), Ebu Bekir b. el-Mufîd (ö.378/988) ve Ebu Bekir b. Hallâd en-Nusaybî'nin (359/969) derslerini takip etmişlerdir. Bu durum şu meşhur sözü desteklemektedir:

"Aynı asırda yaşamak, birbirini tanımaya bir perdedir."

Kuşeyrî de (465/1072), Risale'sinde Ebu Talib'i ne şeyhleri arasında zikretmekte, ne de sözlerinden nakilde bulunmaktadır.

İbnu'l-Cevzî (597/1200) Sıfatu's-Safve'sinde de bu yolu takip etmekte ve Bağdat'ın ismi bilinmeyen abidlerine yer verirken, Ebu Talib hakkında bilgi vermemektedir.

Bunların dışında Ferîduddin Attar (620/1220) Tezkiretu'l-Evliya'sında, İbnu'l-Mülakkın (804/1401) Tabakatu"l-Evliya'sında, Şa'ranî (ö.973/1565) Tabakatu'l-Kubra'sında ve Münavî (1031/1621) el-Kevakibu'd-Duriyye'sinde Ebu Talib el-Mekki hakkında bilgi vermemektedirler.[40]

Bunun yanında bazı tarihi kaynaklarda Ebu Talib el-Mekkî'den kısa da olsa bahsedilmekte ve terceme-i hâli ile meşhur hıcaları verilmektedir.[41]

İsmi ve Nesebi

Ebu Talib el-Mekkî'nin tam ismi ve nesebi şöyledir:

Ebu Talib Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Harisî el-Acemî el-Mekkî'dir.[42]

Ayrıca "el-Müzekkir", "el-Vâiz", "ez-Zâhid", "es-Sûfî" ve "el-Üstad" gibi sıfatlarla nitelendirilmektedir.[43]

Neseb kaydının tahlilinden künyesinin Ebu Talib, isminin Muhammed, babasının adının Ali olduğu anlaşılmaktadır. Babası hakkında daha önce de belirtildiği gibi tanıtıcı bir bilgiye sahip değiliz.

---

[40] Bilal Saklan, Ebu Talib el-Mekkî, DİA, X, 239.

[41] Terceme-i hâli için Bkz: Hatîb, Tarîhu Bağdad, III, 89; Sem'anî, el-Ensab, XII, 417; İbnu'l-Cevzî, el-Muntazam, XIV, 385 (No: 2925); İbn Hallikan, Vefayâtu'l-A'yan, IV, 303; Safedî, el-Vâfî bi'l-Vefayât; IV, 116; İbnu'-İmâd, Şezerâtu'z-Zeheb, III, 12.

[42] Hatîb, Tarîhu Bağdâd, III, 89; Zehebî, Siyeru A'lami'n-Nubelâ, XVI, 536; Sem'anî, el-Ensâb, XII, 417; İbnu'l-Cevzî, el-Muntazam, XIV, 385 (No: 2925); İbnu Hallikân, Vefayâtu'l-A'yân, IV, 303 174-75; Safedî, el-Vâfî, bi'l-Vefayât; IV, 116; İbnu Hacer, Lisanu'l-Mîzân, V, 300; İbnu'-İmâd, Şezerâtu'z-Zeheb, III, 12; Ziriklî, el-A'lâm, VI, 274; Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifîn, XII, 27; Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, II, 1361, 2013; Bağdâdlı İsmâil Paşa, Hediyyetu'l-Arifîn, II, 55;.

[43] Bkz: İbn Kesîr, el-Bidaye, XI, 319; Zehebî, Mîzan, III, 655; el-İber, II, 170; İbnu Hacer, Lisanu'l-Mizan, V, 300; Bağdadlı İsmâil Paşa, Hediyyetu'l-Arifîn, II, 55.

İslam aleminde ve sûfîler arasında Hazret, Ebu Talib künyesi ve el-Mekkî nisbesiyle meşhur olmuştur.

Yaşadığı Devir

Ebu Talib el-Mekkî'nin tam olarak ne kadar yaşadığı bilinmemekle birlikte büyük ihtimalle hayatının tamamı veya büyük bir kısmı Hicri 4. asırda geçmiştir.

Bu asırda İslam alemi siyasi otorite açısından buhranlı ve istikrarsız bir durum arz etmektedir. Abbasi hilafeti dağılma noktasına gelmiş, hakimiyeti altındaki beldeler taksim edilmiştir. Doğuda ve batıda mahalli sultanlıklar kurulmuştur.

X. yüzyılın başında Abbasi hilafetinin içinde bulunduğu sosyal buhran en yüksek noktasına varmıştı.

Hatta hilafet merkezi durumunda bulunan Bağdat, Karmatîler tarafından muhasara altına alınmış ve diğer İslam beldeleri de yine bu Karmatîler'in hücumlarına maruz kalmış ve İsmailî mezhebine ait fikirler süratle yayılmıştı.

Karmatiler dışında İmran b. Şahin gibi bazı kişiler de yine hilafete problem olmuştu. Hilafet devletinin dış ülkelerde de itibarı kalmamış, Rumlar'la yapmış oldukları pek çok harbi kaybetmişlerdi. Yine bu dönmede, Abbasîler'i tehdit eden bir başka devlet, Fatımîlerdir.

Bu dönemde devlet otoritesi yitmiş, vatandaşın devletine güveninin kalmamış, çeşitli gruplar arasında sık sık çatışmalar çıkmış ve bu vesileyle pek çok kişi ölmüştür.

Bu çatışmalar çoğu zaman Şia ve Ehli Sünnet arasında olmuştur.

Devleti yönetenler ve üst tabakasında bulunanlar israf, servet ve lükse düşkünlük akıllara durgunluk verecek düzeyde idi.

Buna mukabil halk sefil ve perişan vaziyette hayatını idame ettirmeye çalışmaktaydı. Bundan da dönemin siyasal ve ekonomik durumunun iyi olmadığı, devlet ve halk bazında pek çok sıkıntıların olduğu göze çarpmaktadır [44]

[44] Devrin durumuyla ilgili olarak geniş bilgi için Bkz: Philip K. Hitti, Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi, II, 513-524; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler", DİA, I, 46-48.

İlmî ve Fikrî Faaliyetler

Abbasî devletinin siyasi sahadaki böylesi karışık ve zayıflığına rağmen, Hicri 4. asır, özellikle felsefî ve kültürel hareketler açısından oldukça canlıdır.[45]

Bunda halifeler ile üst düzey devlet adamlarının rolü büyük olmuştur. Çünkü bazıları bu tür faaliyetlere ya bizzat iştirak etmişler veya meclislerde hazır bulunmuşlardır.[46]

Ancak bu dönemde çeşitli mezhepler ortaya çıkmış, zaman zaman bu mezhepler halifelerin aleyhinde bulunmuşlar, böylece bazen iç savaşlara ve siyasi karışıklıklara yol açmışlardır.[47]

Bu dönemde; zikre değer önemli bir fikrî özellik Nübüvvet ve Uluhiyyet iddialarının ortaya çıkmasıdır.[48]

Yine bu dönemde, büyük kütüphanelerin inşaası da ilim hayatına canlılık getiren faktörlerdendir.[49]

Hicri 4. asırda İslamî ilimlerin muhtelif dallarında kıymetli alimlerin yetişmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır.

Ebu Cafer et-Tahavî (321/933);
İbnu Ebi Hatim er-Razî (327/939),
İbnu Hibbân el-Bustî (354/965);
Bezzar (354/965)
Taberanî (360/971),
Râmehurmuzî (360/971);
İbnu Adî (365/976)
Darekutnî (385/995),
Hattabî (388/998)
Ebu Abdullah İbnu Mende (395/1005) ve diğerleri.[50]

Bu dönemde fıkhî mezheplerin yanında, Muhammed b. Cerir et-Taberî (360/923) ile Zâhiriyye ve İmamiyye mezhepleri de taraftar bulmaya başlamıştır.[51]

---

[45] Geniş bilgi için Bkz: Philip K. Hitti, Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi, II, 471- 486; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler", DİA, I, 40-46..

[46] Hasen İbrahim, Tarih, III, 332 vd.

[47] Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler", DİA, I, 43.

[48] İbnu'l-Kesîr, el-Kamil, VIII, 289, 290-94.

[49] Bkz: Philip K. Hitti, Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi, II, 635-36; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler", DİA, I, 40.

[50] İbn Kesîr, el-Bidaye, XI, 259, 270, 317, 324, 336; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler", DİA, I, 42.

[51] İbnu'l-Esîr, el-Kamil, IX, 136; 168, 178.

Tefsir sahasında kendisinden önceki tefsir çalışmalarının hemen hemen hepsini içine alan, hiç şüphesiz bu dönemdeki tefsir faaliyetinin en büyük mahsulü İbnu Cerir et-Taberî'nin Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an adlı eseridir. Taberî bu eserle rivayet tefsirinin temelini atmış ve kendisinden sonra pek çok müfessire kaynaklık etmiştir.[52]

Tasavvuf anlayışı hicri 3. asırda olduğu gibi, bu dönemde de Kitap ve Sünnet merkezli yaşanmakta ve anlatılmaktadır.[53]

Yine bu dönemde tasavvuf sahasında tasavvuf ehlinin akaidini şerhedici kitaplar telif edilmiştir.[54]

Bu eserlerde sûfîlerin takip etmesi gerekli usul ile yakîn ehlinin makam ve halleri gibi konular incelenmiş, velayet, keramet, fena, tevhid ve marifet gibi meselelerde görüşler beyan edilmiştir.[55]

Ebu Talib el-Mekkî de, işte bu şartlar içinde eserini yazmıştır. Hiç şüphesiz eserin şekillenmesinde bu şartların ciddi etkisi olmuştur..

Vefatı

Mekke ve Basra gibi önemli merkezlerde yaşayan Ebu Talib el-Mekkî, ömrünün son yıllarında Bağdat'a geldi. Bu yıllarını Bağdat'ta vaizlik yaparak geçirdi. Kaynaklarda Bağdat'ta tesirli vaazler yaptığı anlatılmakta ve kısa zamanda etrafında dinleyenlerinin çoğaldığı belirtilmektedir.[56]

İbnu Kesîr, ömrünün sonlarına doğru hastalandığını, talebesi Ebu'l-Kasım b. Serrat'ın vefatına kadar Ebu Talib'le alakasını devam ettirdiğini, Mekkî'nin hastalığı esnasında devamlı yanında bulunduğunu; onun cenaze ve defin işlerini de üstlendiğini ifade etmektedir.[57]

Zikredilen kaynaklardaki bilgilere göre Ebu Talib'in kaç yıl yaşadığını kestirmek bir hayli güçtür. Ebu Talib el-Mekkî'nin terceme-i hâlini yazan kaynaklar, onun vafatının ***6 Cemaziyelâhir 386/996*** tarihinde olduğu hususunda ittifak halindedirler.[58] İbnu Hallikân'ın belirttiğine göre de, Ebu Talib, Bağdat'ın

[52] İbn Kesîr, el-Bidaye, XI, 145, 146; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler", DİA, I, 41.

[53] Bilgi için bkz: Sülemî, Tabakatu's-sûfiyye, s. 473.

[54] Serrac'ın (ö.378/988) el-Luma'ı Kelabâzî'nin (ö.380/990) Ta'arruf'u; Ebu Talib el-Mekkî'nin Kûtu'l-kulûb'u örnek gösterilebilir.

[55] Bkz: Serrac, el-Lum'a, s. 518-554.

[56] Bkz: İbn Hallikân, Vefâyâtu'l-a'yân, IV, 303.

[57] İbn Kesîr, el-Bidaye, XI, 341; İbnu'l-Cevzî, el-Muntazam, XIV, 385; Zehebi, Siyeru A'lâmi'n-Nübela, XVI, 537.

[58] Bkz: Hatîb, Tarîhu Bağdâd, III, 89; Zehebî, Mîzân, III, 655; Siyeru A'lami'n-Nubelâ, XVI, 536; İbnu'l-Cevzî, el-Muntazam, XIV; 385; İbnu Hallikân, Vefâyâtu'l-a'yân, IV, 303; Safedî, el-Vâfî, bi'l-Vefâyât; IV, 116; İbn Hacer, Lisânu'l-mîzân, V, 300; 175; İbnu'-İmâd, Şezerâtu'z-zeheb,

doğusunda bulunan Malikî mezarlığına defnedilmiş olup, kabri ziyaret edilmektedir.[59]

Hatta İbnu'l-Cevzî (597/1200) ve İbnu Kesir (774/1372) Ebu Talib el-Mekkî'nin talebelerinden olan Ebu'l-Kasım b. Bişrân'ın, Mekkî'nin vasiyetine uyarak, cenazesi üzerine şeker ve badem saçtığını nakletmektedirler.[60]

II-İlmi Şahsiyeti, Hocaları ve Talebeleri

Hocaları

Sahasında şöhrete ulaşmış zatların yetişmesinde hocalarının büyük tesiri olduğu, fikir, kültür ve ruh yapılarında etkili oldukları bir gerçektir. Aynı şeyi Ebu Talib el-Mekkî için de söylemek mümkündür. el-Mekkî'nin de yetişmesinde emeği geçmiş ve Kûtu'l-Kulûb'da da çeşitli vesilelerle kendilerinden çok sayıda nakilde bulunduğu hocalarının bunda mutlaka payı vardır. Hocalarının içerisinde sûfî şeyhlerin çok olması gayet tabiidir. Çünkü yazdığı eser, İslam zühd ve tasavvuf literatürünün ana kaynakları arasındadır. Meşreb ve metod bakımından oldukça etkilendiği ve kendilerinden eserinde çokça nakilde bulunduğu meşhur mutasavvıflar şunlardır:

1-Hasan-ı Basrî (110/728)
2- İbrahim b. Edhem (161/777)
3-Sehl et-Tusterî (283/896)

Bizzat kendilerinden ilim aldığı ve Kûtu'l-Kulûb'un telifine kaynaklık etmiş olduğ hocaları ve sûfîler şunlardır:

1-Ebu Bekir b. el- Cella,
2- Ebu Saîd b. el-A'rabi el-Basrî (341/952),
3-Muzaffer b. Sehl,
4- Ahmed b. Dahhak ez-Zahid,
5- Ebu Ali el-Kirmanî
6- Muhammed b. İsa b. Hakan el-Mukrî.

III, 12; Ziriklî, el-A'lâm, VI, 274; Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifîn, XII, 27; Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, II, 1361, 2013; Bağdâdlı İsmâil Paşa, Hediyyetu'l-Arifîn, II, 55; Bilal Saklan, Ebu Talib el-Mekkî, DİA, X, 239.

[59] İbnu Hallikân, Vefâyâtu'l-a'yân, IV, 303.

[60] İbn Kesîr, el-Bidaye, XI, 341; İbnu'l-Cevzî, el-Muntazam, XIV, 385; Zehebi, Siyeru A'lâmi'n-Nübela, XVI, 537. Bahsi geçen zatın ismi el-Bidayede Ebu'l-Kâsım es-Serrât, diğerlerinde ise Ebu'l-Kâsım b. Bişran olarak geçmektedir. Birisinde yazım hatası olabilir.

Mekkî'nin hadis ve tasavvuf ilminde pek çok meşayihle karşılaştığı ifade edilmesine rağmen[61], kaynaklarda genelde iki hocasına işaret edilmektedir. Bunlar,

1- Ali b. Ahmed b. Ali Ebu'l-Hasen el-Verrak el-Masîsî (364/974)
2- Muhammed b. Ahmed Ebu Bekir el-Bağdadi el-Cercerâî (378/988).[62]

Bu iki hocanın dışında, Zehebî Siyeru A'lami'n-Nûbelâ'da Ebu Talib el-Mekkî'nin bazı hocalarına işaret etmektedir. Buna göre, adı geçen hocalar şunlardır:

1- Ebu Bekir el-Acurrî (360/970)
2- Ebu Bekir b. Hallad en-Nusaybî. (359/969)
3- Muhammed b. Abdulhamid es-San'ânî.
4-Ahmed b. Dehhâk ez-Zâhid
5-Ali Ahmed el-Mesîsî (364/974)
6-Muhammed b. Ahmed el-Müfid (ö.378/988). [63]

Ayrıca Zehebî, Ebu Talib el-Mekkî'nin Kırk Hadis'le ilgili eserini zikrederken, yukarıda adı geçen hocalardan ayrı iki isim daha vermektedir.

1-Ebu Muhammed Abdullah b. Cafer b. Ahmed b. Faris el-Ferec el-Isbahânî (364/957). Ondan "icazet" yoluyla hadis tahric etmiştir.

2-Muhammed b. Ahmed b. Abdillah b. Zeyd el-Mervezî (371/981). Onun tarikiyle Buhârî'nin (256/870) Sahîh'inden bazı hadisler almıştır.[64]

Aynı şahıslara biraz farklı da olsa, İbn Hacer el-Askalanî Lisânu'l-Mîzân adlı eserinde işaret etmektedir.[65]

Bunların dışında, Ebu Talib el-Mekkî Kûtu'l-Kulûb'da isim vermeksizin rivayette bulunduğu şeyhlerinden de söz etmektedir.

Talebeleri

Ebu Talib el-Mekkî'nin tercemey-i haliyle ilgili çok az ve sınırılı bilgiye sahip olduğumuzu daha önce belirtmiştik. Aynı bilgi noksanlığını talebeleri ve tâbîleri hususunda da görmekteyiz. Bundan dolayı da, talebelerini az veya çok olup olmadığını tesbit edememekteyiz. Tarihi kaynaklar dört öğrencisinden bahsetmektedir.

---

61 Zehebî, el-İber, II, 170.
62 Hatîb, Tarîhu Bağdâd, III, 89; Zehebî, Siyeru A'lami'n-Nubelâ, XVI, 536.
63 Bkz: Zehebî, Siyeru A'lami'n-Nubelâ, XVI, 536.
64 Zehebî, Siyeru A'lami'n-Nubelâ, XVI, 537.
65 İbn Hacer, Lisânu'l-mîzân, V, 300.

1-Ebu'l-Kasım b. Serrât'tır. Vefatına kadar Ebu Talib'le alakasını devam ettirmiştir. Mekkî'nin hastalığı esnasında devamlı yanında bulunmuş ve onun cenaze ve defin işlerini üstlenmiştir.[66]

2-Abdulaziz el-Ezecî'dir. Hatib el-Bağdadî, Ebu Talib'in haberlerini bu zattan nakletmiştir.[67]

Bu zatın bir özelliği de, hem Ebu Talib el-Mekkî'nin hocası Ebu Bekir el-Müfid el-Cerceraî'den, hem de talebesi Ebu'l-Feth Muhammed b. Muzaffer el-Hayyat'tan hadis rivayet etmiş olmasıdır.[68]

3-Ebu'l-Feth el-Hayyat. Hatib ondan Mekkî ile ilgili haberler nakletmiştir.

4-Ebu Tahir Muhammed b. Ali el-Allaf'tır.[69]

Ebu Talib el-Mekkî'nin kaynaklarda fazla talabesi zikredilmiyor, fakat daha sonraları onun görüşlerini benimseyen, yolundan giden, eserinden istifade eden binlerce ilim ehli ve talebesi olmuştur. Kıyamete kadar da ona bu şekilde taleb olacak nice insanlar gelecektir.

Eserleri

Ebu Talib el-Mekkî önemli ilim merkezlerinde bulunmuş, bunun neticesinde de pek çok alimle görüşmüş ve istifade etmiştir. İlim yolunda elde ettiği ilmî birikimiyle bir çok eser vermiştir. Ancak Ebu Talib el-Mekkî eserlerinin çokluğuyla tanınan müelliflerden değildir. Gerçi kaynaklarda ve Kûtu'l-Kulûb'da Mekkî'nin bazı eserlerine işaretler var ise de, maalesef bunlar Kûtu'l-Kulûb gibi günümüze kadar gelme şansına erişememişlerdir. Elde mevcut eserler şunlardır:

1-Kûtu'l-Kulûb. Tasavvufun ana kaynakları ve klasikleri arasında yer alan bu eseri ileride genişçe tanıtacağız.

2-İlmu'l-Kulûb. Ebu Talib'e nisbetle neşredilmiştir. Ancak hakkında şüpheler mevcuttur. Zirikli ve Brockelmann, Ebu Talib'in İlmu'l-Kulûb adlı bir eserinin olduğunu söylemektedirler.[70]

---

[66] İbn Kesîr, el-Bidaye, XI, 320.

[67] Hatîb, Tarîhu Bağdâd, III, 89; Zehebî, Mîzân, III, 655; Siyeru A'lami'n-Nubelâ, XVI, 537; Sem'anî, el-Ensâb, XII, 417; İbnu'l-Cevzî, el-Muntazam, XIV; 385; İbnu Hacer, Lisânu'l-mîzân, V, 300.

[68] Hatîb, Tarîhu Bağdâd, X, 468.

[69] Hatîb, Tarîhu Bağdâd, III, 89.

[70] Ziriklî, A'lâm, VI, 274; Brokelmann, GAL Supp, I, 360. Hatta Brockelmann eserin Esc. II. 749'da yazma nüshasının bulunduğunu da ifade etmektedir.

Adı geçen eser, İlmu'l-Kulûb adı altında Abdülkadir Ahmed Ata tarafından neşredilmiştir. Birinci baskısı 1964 yılında yapılan kitabın neşrini Mektebetü'l-Kahire gerçekleştirmiştir. Bu baskının sonunda "Kitap ve Müellifi" başlıklı bir yazıyla eserin müellife ait olup olmaması hakkında varid şüphelere cevap verilmeye çalışılmıştır.

Ebu Talib üzerinde çalışan Abdülhamit Medkur, eserler arasındaki uslub farkı, İlmu'l-Kulub'dan Kûtu'l-Kulûb'a geçişte kullanılan ifade tarzı ile, kitapta zikri geçen bazı sözlerin sahiplerinin Ebu Talib el-Mekki'den çok sonra vefat etmiş olmaları gibi sebeplerle İlmu'l-Kulub'un Ebu Talib el-Mekke'ye ait olmadığı kanaatindedir.[71]

Eserde ilim, hikmet, marifet, alim, hakîm, arif, talep ve tahsili farz olan ilmin ne olduğunun izahı, tevhîd, tefrîd, tecrîd, bazı ayetlerin tasavvufî tefsiri, niyet, ihlas ve müminlerin özellikleri gibi konular tasavvufî bir yaklaşımla ve büyük mutasavvıflardan yapılan nakillerle ortaya konmuştur.

3-Ebu Talib el-Mekke'nin biyografisini anlatan bazı kaynaklar, onun Tevhid konusunda tasnif ettiği eserlerine işaret etmektedir.[72] Ancak Kûtu'l-Kulûb'da otuzüçüncü fasılda müstakil olarak ele alınan Tevhid konularının adı geçen eserlerle ilgisi olabilir.[73] Nitekim İbnu Teymiyye de Ebu Talib el-Mekkî'nin tevhid konusunda güzel şeyler söylediğini ifade etmiştir. Onun bu bölümden bol bol nakilde bulunduğu ve istifade ettiği anlaşılmaktadır.[74]

4-Kaynaklarda Ebu Talib'e atfedilen bir diğer eser, Erbeûn'dur.[75] Zehebî'nin Ebu Talib el-Mekkî'nin kendi el yazısıyla yazdığı nüshasını gördüğünü ifade ettiği bu eserden, Abdullah b. Ca'fer b. Faris el-Isbahanî'den icazet yoluyla, Ebu Zeyd el-Mervezî'den de Buharî'nin Sahih'inden olmak üzere hadisler tahriç edilmiştir.[76]

5-Muşkilu İ'rabi'l-Kur'ân. Bağdatlı İsmail Paşa herhangi bir açıklamada bulunmadan Ebu Talib el-Mekkî'ye bu eseri izafe etmektedir.[77]

6-el-Beyan eş-Şâfî: İslam Ansiklopedi'sinin "Ebu Talib el-Mekkî" maddesini yazan Louis Massignon Ebu Talib'in bu adla eserinin olduğuna işaret et-

[71] Abdulhamid Medkûr, Ebu Talib el-Mekkî ve Menhecühû's-Sûfî, 76-79.

[72] Hatîb, Tarîhu Bağdâd, III, 89; İbn Hallikân, Vefâyhatu'l-A'yân, IV, 303.

[73] Ebu Talib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, II, 83-90.

[74] İbnu Teymiyye, Mecmû'u Fetâvâ, V, 485-489.

[75] Zehebî, Siyeru A'lami'n-Nubelâ, XVI, 537; İbn Hacer, Lisânu'l-Mîzân, V, 300; Ziriklî, A'lâm, VI, 274.

[76] Zehebî, Siyeru A'lami'n-Nubelâ, XVI, 537.

[77] Bağdâdlı İsmâil Paşa, Hediyyetu'l-Arifîn, II, 55.

mektedir. Massignon'a göre bu eserin elimizde ancak Muhammed b. İbrahim el-Rondi tarafından izah edilmiş olan bazı parçaları mevcuttur. Massignon ayrıca, Nâme-i Danişvaran, IV, 89'da ilk meşhur sûfîlerden bahseden bir eserin kaydedildiğini, fakat halen bir nüshasına rastlanılmadığını da söylemektedir.[78]

Ebu Talib'in Kutu'l-kulubda bazı eserlerine atıfda bulunmaktadır. Mesela, *Menasiku'l-Hac* bunlardan birisidir. O, haccın ahkam ve menâsikını anlatırken şöyle demektedir:

"Haccın ahkamı ile menâsıkı hakkında söylenilenleri Menâsıku'l-Hac adlı kitabda müstakil olarak ve teferruatlı bir şekilde izah ettik."[79]

Ebu Talib'in bir başka eseri de Müsned'dir. Çünkü o, cuma ile ilgili Enes b. Malik'ten rivayet edilen hadisin bir bölümünü verdikten sonra "Hadisin tamamını "Müsnedü'l-Elif'te zikrettik"[80] demektedir.

III-KÛTU'L-KULÛB

Hiç şüphesiz ahlak ve tasavvuf deyince eser olarak ilk akla gelen kitaplardan birisi de Kûtu'l-Kulûb. Bu eser, kendisinden önce ahlak, edeb, ilim, irfan, manevî hâl ve terbiye konusunda söylenmiş sözlerin, nakledilmiş bilgilerin büyük ölçüde toplandığı bir kaynaktır. Yine bu eser, kendisinden sonra yazılan bütün ahlak ve tasavvuf kitaplarının temel müracaat kaynağıdır. Şimdi, kendi ismiyle beraber müellifinin ismini de yüzyıllar boyunca zihinlerde taze ve canlı tutan bu eseri tanımaya çalışalım.

Eseri Yazma Sebebi

Ebu Talib el-Mekkî eserini diğer eser yazan müellifler gibi bir ihtiyaca binaen yazmıştır. Müellif, eserini yazma sebebini tam belirtmez. Ancak biz, eserin yazıldığı devirde cerayan eden fikir ve durumları, bir de eserin muhtevasını göz önünde bulundurduğumuzda bu eserin yazılma sebebiyle ilgili şu ihtimallerden söz edilebilir:

1-Tasavvuf Eğitimine Hizmet.

Ebu Talib el-Mekkî eserinde genelde tasavvuf eğitimiyle ilgili konuları (sûfînin sülûk ahvalini) geniş bir şekilde ele almıştır. Ebu Talib tasavvuf yoluna girecek müridlere yol göstermek amacıyla yazdığı eseri, ayrıca velî ve sû-

[78] L. Massignon, "Ebu Talib el-Mekkî", İA, VII, 643-44.

[79] Bkz: Kûtu'l-Kulûb, II, 115.

[80] Kûtu'l-Kulûb, I, 63.

filerin akaid, ahlak, edeb, hal, makam ve ilimlerini Kur'an ve sünnete dayalı olarak işlemeye çalışmıştır.

Eser bu yönüyle, bu yönüyle gerçekten tasavvuf eğitimine büyük katkısı olmuştur. Hatta bu yönünden dolayı eser, tasavvuf klasikleri arasında yer almış ve sünnî tasavvuf çevrelerinde büyük kabul görmüştür.

2-Mutasavvıfların Kur'an'ı ve sünneti nasıl anladıklarını ortaya koymak. Kendinden sonrakilere göre Kitap ve sünnete daha sıkı sarıldığı ifade edilen[61] Ebu Talib el-Mekkî, eserinde bolca ayet ve hadis kullanmıştır. Eserinde ayet ve hadisleri verirken onların yorumlarından da bahsetmiştir. Bu yorumlardan mutasavvıfların ayet ve hadisleri nasıl anladıkları ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle eser büyük önem arz etmektedir. Öyle ki müellif, hemen her fikrini bir ayet ve hadisle desteklemekte, böylece tasavvufun aslında, Kur'an ve sünnet üzere kurulu olduğuna dikket çekmektedir.

3-Olumsuz Gördüğü Bazı Hususlara Dikkat Çekme: Kıssacılık buna örnek gösterilibilir.

4-Sûfilerin sahip olduğu ilim, manifet ve ıstılahları izah. Ebu Talib bu meyanda eserinde zâhir ve bâtın ilimlerini izah etmiş ve bu ilimlere geniş yer vermiştir.

Eser, sûfilerin sahip oldukları bilgi, marifet, zevk ve hallerle ilgili önemli ve faydalı bilgiler içermektedir.

Eserin ismi

Eserin tam ismi şöyledir: ***"Kûtu'l-Kulûb fî Muameleti'l-Mahbûb ve Vasfı Tarîkı'l-Mürîd ilâ Makâmı't-Tevhîd."***

Bunu şu şekilde tercüme edebilirz: "Yüce Sevgili/Allah ile muamelede kalplerin azığı ve müridlerin tevhid makamına giden yolunun açıklanması."

Görüldüğü gibi, esirn ismi kitabın konusunu ve hedefini özetle ifade etmektedir. Hedef Yüce Sevgiliye/Allahu Teala'ya nasıl güzel kulluk ve dostluk yapılacağını göstermektir. Bir de gerçek tevhide ermek ve Yüce Allah ile huzur bulmaktır.

Eserin kaleme alınış tarihi ile yeri hakkında bilgiye sahip değiliz.

---

[61] Bkz: İbn Teymiyye, Mecmû'u Fetâvâ, XI, 579.

1-Yazma Nüshaları

Pek çok yazma nüshaları bulunmaktadır. Bunlar arasında en eskileri Veliyüddin ve Köprülü kütüphanelerinde bulunmaktadır.[82]

2-Matbu Nüshaları

Bilindiği kadarıyla kitabın şimdiye kadar beş ayrı baskısı yapılmıştır.

1-Meymeniyye matbaasının iki cüz halinde 1892 yılında yapmış olduğu baskı. Bilinen en eski olanı budur. Eserin bu baskısı ayrıca Beyrut'ta ofset baskı olarak da yayımlanmıştır.

2-el-Matbaatu'l-Mısrıyye'nin 1932 yılında dört cüz ve iki cilt hâlinde yapmış olduğu baskı.

3-1961 yılında iki cilt halinde Halebî matbaasınca basılanıdır.

4-Bir diğeri 1995 yılında iki ayrı cild halinde Beyrut'ta Daru Sâdır tarafından basılan baskıdır. Bu eserde zikri geçen ayetlerin kaynaklarına işaret edilmiş, ancak asıl yapılması beklenilen hadislerin kaynaklarına işaret edilmemiştir. Eser Saîd Nasîb Mekârim tarafından daha istifadeli hale getirilmiş, sayfa kenarlarında önceden yaygın olan baskının numaraları verilmiştir. Bu durum istifadeyi daha da kolaylaştırmaktadır.

5-En son olarak 2001 yılında Kâhire'de Mektebetü't-Türâs tarafından üç cilt hâlinde, Mahmud b. İbrahim b. Muhammed er-Rıdvânî'nin tahkikiyle basılmıştır. Ancak bunda da hadislerin tahrici yapılmamıştır.

Kutu'l-Kulub'un bütün hadisleri elinizdeki tercümede tahriç edilmiş ve bu şekilde eser ilk defa ilim alemine ve okuyucuya takdim edilmiştir. Bize bu hizmeti nasip ettiği için Yüce Rabbimize şükrediyoruz.

Şerhleri

Kûtu'l-Kulûb çeşitli dönemlerde bazı alimler tarafından şerh ve ihtisar edilmiştir. Mesela Ebu Abdillah et-Taberî b. Abdillah el-Muhtedî eseri "Tebsîtu Kitabı Kûtu'l-Kulûb fi Muameleti'l-Mahbûb" adıyla şerhetmiştir.[83]

L. Massignon'un söylediğine göre de Muhammed b. İbrahim b. Abbad en-Nafzî er-Rondi (701/1301) kitabın bazı güç kısımlarını açıklamıştır.[84]

---

[82] Yazma nüshalarıyla ilgili olarak Bkz: Brockelmann, GAL Supp, I, 360; Fuat Sezgin, GAS, II, 667.

[83] Fuat Sezgin, GAS, II, 667.

[84] L. Massignon, "Ebu Talib el-Mekkî", İA, VII, 644.

Bunların dışında Fuat Sezgin şarihi meçhul bir şerhten söz etmektedir.[85] Bu şerhin adı geçen şerhlerin aynısı veya onlardan farklı olup olmadığını bilemiyoruz.

Eseri Zeynuddin Muhammed b. Halef b. Saîd el-Endülüsî el-Umevî (485/1092) *el-Vusûl ile'l-Garazı'l-Matlûb min Cevahiri Kûtu'l-Kulûb* adı altında ihtisar etmiştir. Ayrıca Hüseyin b. Ma'n (807/1466) ile H. 10. asır alimlerinden Derviş Abdulkerim b. Ali de Kûtu'l-Kulûb'u ihtisar edenlerdendir.[86]

Üzerinde Yapılan Çalışmalar

1-Abdulhamid Abdulmun'im Medkûr, *Ebu Talib el-Mekkî ve Menhecuhu's-Sûfî*. Basılmamış master tezi, Kâhire, 1972. Çalışma Arapçadır.

2-Bilâl Saklan, *Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodoloji Açısından Değeri*. Basılmamış doktora tezi, Konya, 1989. Çalışma Türkçe'dir.

Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Girişte Ebu Talib el-Mekkî'nin hayatı ve ilmi kişiliği, yaşadığı sosyal ve siyasi çevre itibariyle incelenmiş, mezhebi ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Kûtu'l-Kulûb önce metod ve muhteva olarak incelenmiş, İslami ilimler içerisindeki yeri ve tesirleri bakımından genişçe ele alınmış ve daha sonra da hadis metodolojisi açısından tedkik edilmiştir.

İkinci bölümde ise daha çok tasavvuf ve zühd ağırlıklı konularla alakalı seçilmiş olan hadislerin Kûtu'l-Kulûb'un hadislerinin durumunu belirleyecek şekilde kaynaklarına işaret edilmiştir. Hadisler bölüm bölüm verilmiş ve her bölümün sonunda da okuyucuya toplu bilgi sunması düşüncesiyle hadisler hakkındaki bilgiler şemalar hâlinde gösterilmiştir. Sonunda ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Konumuzla doğrudan ilgisi olan bu kıymetli çalışma, istifade ettiğimiz temel eserlerin başında gelmektedir.

3-Hüseyin Certel, *"Kûtu'l-Kulûb", "Ebu Talib el-Mekkî'de Dînî Yaşayışın Psikolojisi"* (Ebu Talib el-Mekkî'de Tasavvufî Yaşayış). İstanbul, 1993.

Yazar bu çalışmayla, Ebu Talib el-Mekkî'ye dayanarak, genelde dini hayatın ve özellikle dini yaşayışın cok özel bir yönünü temsil eden ve içten duyularak yaşanan tasavvufî yaşayışın psikolojik bir yaklaşımla ortaya konulması hedeflenmiştir.

[85] Fuat Sezgin, GAS, II, 667.

[86] Fuat Sezgin, GAS, II, 667.

Çalışmada şu başlıklar yer almaktadır:
1-Ebu Talib el-Mekkî ve İnsanın Tanınması
2-Dini İnanışın Temel Esasları
3-Dini Yaşayışın Temel İbadet Esasları
4-Temel İbadetlerin Dışında Kalan İbadetler
5-Manevî Olgunlaşmayı Destekleyen Terbiyevî Tedbirler
6-Tasavvufî Yaşayışın Manevî Merhaleleri.

Eserin Önemi

Evvela eser, Ebu Talib el-Mekkî'nin günümüze kadar gelebilmiş tek kitabı olması hasebiyle, Mekkî ve görüşleri hakkında müracaat edebileceğimiz yegane kaynaktır.

Bu eser sayesinde Ebu Talib'in görüşleri hususunda sağlıklı bilgiler alabiliyoruz. Ayrıca Ebu Nasr es-Serrac'ın (378/988) el-Luma ve Ebu Bekir Kelâbâzî'nin (384/994) et-Taarruf ile birlikte hicri 4. asır İslam Tasavvufunun gerek malzeme gerekse metod bakımından önemli kaynağını oluşturmasından dolayı da eserin ehemmiyeti bir kat daha artmaktadır.

Esasen başta Gazzali olmak üzere pek çok meşhur alimin yazdığı eserlere kaynaklık etmesi, Kûtu'l/Kulub'un önemini anlamaya yetmektedir.

Sûfilik ve seyr-i sülûk hakkındaki geniş malumatın yanı sıra, Kûtu'l-Kulûb, Ebu Talib el-Mekkî'den önce yaşamış Hasen-i Basrî (110/728), İbrahim b. Edhem (161/777), Ebu Süleyman ed-Darânî (215/830), Ebu Yezîd el-Bistamî (234/848), Zunnûn Mısrî (245/859), Ebu Saîd el-Harraz (277/890), Sehl et-Tusterî (283/896) ve Cüneyd (297/909) gibi pek çok zahid ve sûfîlerin görüşlerini de içermektedir.

Bu durum, Kûtu'l-Kulûb'u adı geçen zahid ve sûfîlerin görüş ve düşüncelerini bilmek ve öğrenmek isteyenlerin uzak kalamayacağı bir kaynak hâline getirmektedir.

Öyle ki İbnu Hacer el-Mekkî'nin şöyle dediği nakledilir: "Mürşidi olmayan bir kimse şu dört kitapla amel edecek olsa kendisinee kafi gelirdi. Bu kitaplar şunlardır:

1-İmam Kuşeyrî'nin Risâle'si,
2-Ebu Talib el-Mekkî'nin Kûtu'l-Kulûb'u
3-İmam Gazalî'nin İhya'sı
4-Sühreverdî'nin Avârifu'l-Meârif'i.

Ayrıca sûfînin sülûk ahvalini anlatmasının yanısıra, mutasavvıfların Kur'an ve sünneti nasıl anladıklarını ortaya koyması ve sûfîlerin önemle üzerinde durduğu, marifet, feraset, zâhir ve bâtın ilimlerini genişce açıklaması, bu ilimlere ulaşma yollarını göstermesi ve bol örneklerle bunun mümkün olduğunu ortaya koyması, eserin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Eserin Muhteva/İçerik ve Özellikleri

Sünnî tasavvufun başlıca kaynakları yer alan ve tasavvufun tatbikine yönelik muhtevaya ve örneklerine sahib olan Kûtu'l-Kulûb[87], sünnî tasavvuf çevrelerinde çok kabul görmüştür. Keşfu'z-Zunun'da belirtildiğine göre tasavvuf ve tarikatın incelikleri konusunda benzerinin tasnif edilmemiştir.[88]

Eser sadece tasavvuf ile ilgili meseleler bulunmamaktadır. Eserin içindekilerine bakıldığında şu konularla ilgili meseleleri ihtiva ettiği anlaşılır:

İtikad, kelâm (inanç), fıkıh-hukuk, ahlak ve tasavvuf.

Eser fıkıhla ilgili meselelere geniş yer vermekte, bu bakımdan fıkıh çerçevesine giren bir çok konunun eserde yer aldığı görülmektedir. Eserin bu durumuna bakıp Ebu Talib el-Mekkî'nin tasavvuf ile şeriat arasında bir köprü kurmaya çalışan sûfîlerin ilki olduğu söylenebilir. Bundan dolayı eser, sûfîler arasında son derece büyük bir rağbete mazhar olmuştur.[89]

Kutu'l-Kulub, bir felsefe değil, bizzat yaşanan amel, edeb, ahlak ve aşk kitabıdır. Eser, her seviyede insana hitap etmektedir. İman dairesine giren müminle, ilahi huzurda kabul gören ariflerin her birisine lazım olan ilim, edeb, anlayış verilmektedir.

Eser, baştan sona ilahi sevgi ve ahiret hazırlık şuuruyla devamlı amel, ibadet, zikir, fikir ve hizmeti işlemektedir.

El-Mekkî (rah), bu eserde, her müslümanın sabah akşam yani bir gün içinde yapacağı farz ve nafile vazifeleri işledikten sonra, insanı kamil insan yapan ve manevî terbiyesini tamamlayan üstün ahlakları ele almıştır. Sufilerin temel esaslarını verdikten sonra, ilim üzerinde durmuş; ilmi zâhir ve bâtın diye iki ayırmış; her ikisinin de farz ve fazilet olan kısımlarını tesbit etmiş, en faziletli ilmin mârifetullah/Yüce Allah'ı tanıma ve yakin ilmi olduğunu genişçe açıklamıştır.

---

[87] Süleyman Uludağ, Doğuş Devrinde Tasavvuf, s. 17-18 (Eseri tanıtım yazısı).

[88] Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, II, 1361.

[89] L. Massignon, "Ebu Talib el-Mekkî", İA, VII, 643-44. Ayrıca değrerlendirmeler için Bkz:. M. A. M. Shukri, "Abû Talib Al-Makki And His Qût Al-Qulûb", s. 165-169.

"Yakin, ilimlerin en şereflisi ve en kıymetlisidir." Diyen Ebu Talib el-Mekki (rah) bunun izahını şöyle yapmıştır:

"Önce şunu bil: Pek çok ilim vardır ki, bir münâfık veya bid'atçı veyahut müşrik bile ona rağbet edip üzerinde dursa, öğrenmesi, hıfzetmesi ve yayması mümkündür. Çünkü bu tür ilimler zihnin neticesi ve aklın ürünüdür. İman ve yakin ilmine gelince, bunların müşâhede hâlinde kalbde meydana gelmesi ve hakikati hakkında konuşmak ancak, başlangıcında yakine ulaşmış bir mü'min için mümkün olur. Çünkü bu haller, son derece kuvvetli bir imanın kalbde yerleşmesine ve kişinin ilmin hakikatine ulaşmasına bağlıdır.

Yakîn hâli; Allahu Teala'nın kudretinin ve azametinin keşfolmasıyla hâsıl olan ilâhî bir âyet ve Allah'ın dostlarına va'didir. Hiç şüphesiz Allah'ın âyetleri, fâsık kimselere keşfolmaz, zâlimler ilahi va'de ulaşamaz. Hak yoldan çıkanlara ilâhî kudretin güzellikleri açılmaz. Bâtıla dalanlarda mânevî vecd ve aşk oluşmaz.

Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz, iman ve yakini zayıf olan kimselerin büyük bir tehlike ile yüzyüze geldiklerini şu şekilde ifade buyurmuştur:

"Ümmetim hakkında sadece yakinlerinin zayıflığından korkuyorum."[90]

Arifferden birisi de demiştir ki: "Kimin yakîn ve mârifet ilminden bir nasibi yoksa, onun kötü akibetle ölmesinden korkarım. Yakin ilminden elde edilecek en küçük nasip bu ilmin varlığını tasdik etmek ve onu ehline teslim etmektir."

Bir başka arif te şöyle demiştir: "Kim de iki haslet varsa, ona marifet ilminden hiçbir şey açılmaz. Bunlar, kibir ve bid'attır."

Bir grup marifet ehli şöyle demiştir: "Kim dünyayı sever ve hevasında ısrar ederse o, marifet ilmini elde edemez."

Ebu Muhammed Sehl et-Tüsteri (rah) demiştir ki: "Marifet ve yakin ilmini inkar edene gelecek en küçük cezâ, kendisine ebediyyen ondan hiçbir şey verilmemesidir.

Bil ki, tevhid ilmi ve Allahu Teala'nın sıfatlarını yakinen tanıma ilmi, diğer ilimlerden apayrıdır. İslam'ın diğer ilimlerinde alimlerin ihtilaf etmesi ve farklı görüşlere ulaşması, bu alimler ve ümmet için bir rahmettir; tevhid ilmindeki ihtilaf ise, sapıklık ve bid'attır. Zâhirî ilimdeki hatâ affedilmiştir. Hatta âlimler içtihad edip de hatâya düştüklerinde, bu hatâ kendileri için bir sevap olarak ya-

[90] İbnu Mubarek, Kitabu'z-Zühd, No:558; Tabarani, el-Vasit, IX, No: 8864; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, I, 107 (Heysemi, ravilerin sika olduğunu belirtmiştir.)

zılmaktadır.[91] Tevhid ilminde ve imanın temeli olan şehâdette meydana gelecek hatâ ise, baştan küfürdür."[92]

"Her kulun, Allahu Teala'nın azamet ve kudretinin tecellilerini müşahededeki nasibi, tevhid ilminden ve nurundan nasibi kadardır. Tevhiddeki nasibi, yakini miktarıncadır. Yakîni de Cenab-ı Hakk'a yakınlığı nisbetindedir. Kulun Allahu Teala'ya yakınlığı, Allahu Teala'nın onun kalbine yakınlığı miktarıncadır. Allahu Teala'nın kalbe yakınlığı, ondaki marifet ilmi ve ilahi bilgideki genişliği kadardır. Kalbin iman ve marifetle genişlemesi, Allahu Teala'nın ihsanı miktarıncadır. Allah'ın kuluna ihsanı, ona yaptığı inayeti ve tercihi kadardır. Bundan öte, Allah'ın ilmi vardır. Bütün bunlar, bizlere kapalıdır; onlar ilahi kudretin sırrı ve bilemediğimiz tecellileridir.

Kul ne kadar gaflete düşerse o kadar ilahi ilim ve hikmetlerden cahil kalır, mahrum olur. İnsan dünyayı sevdiği kadar gaflete düşer; heva ve hevesine ne kadar düşkünse o kadar dünyayı sever. Heva ve hevesin kula hakimiyeti nefsin sıfatlarını ortaya çıkarması ölçüsünde olur. Kalbte iman ve yakin nuru zayıfladığı ölçüde nefsin kötü sıfatları ortaya çıkar. Bu zayıflık da kalbin Allah'tan gayri şeylerle perdelenip kulun Rabbinden uzaklaşmasıyla meydana gelir."[93]

Yakin makamlarını dokuz kısma ayıran el-Mekki, bunları şu sırayla tek tek işlemiştir: Tövbe, sabır, şükür, reca, havf, zühd, tevekkül, rıza ve muhabbet.

Eserde, İslam'ın beş temel esasına özel bir bölüm açılmış, iman ve İslam konuları ve Ehl-i Sünnet İnancı ayrı bölümlerde ele alınarak işlenmiştir.

Eserde, imanın, her kalpte fark derecelerde olduğunu, kulun yakinine göre artıp eksildiğini belirten el-Mekkî, bütün işlerde sona itibar edileceğini, her işin İlahî hüküm ve irade altında olduğunu; kul için en emniyetli durumun Yüce Allah'ın rahmetne güvenip ümid ile korku ile arasında bulunmak gerektiğini sıkı sık dile getirmektedir.

Allah için kardeşlik ve dostluk bölümünde çok güzel bilgiler veren el-Mekkî, merkezinde Allah rızası bulunmayan her şeyin vebal ve zarar olduğuna dikkat çekmiştir.

---

[91] Hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: ***"Hâkim bir konuda içtihad eder ve doğruyu bulursa, kendisine iki sevap verilir. (Bunların birisi içtihad, diğeri isâbet sevabıdır.) Eğer hatâ eder doğruya ulaşamaz ise, (doğruyu bulmak için gayret ettiğinden) kendisine bir sevap verilir."*** Bkz: Buhârî, İ'tisâm, 21; Müslim, Ekdiyye, 15; Ebû Dâvud, Ekdiyye, 2; Tirmizî, Ahkâm, 2; İbnu Mâce, Ahkâm, 3.

[92] Ebu Talib el-Mekki, Kutu'l-Kulub, I, 173.

[93] el-Mekki, Kutu'l-Kulub, I, 125

Eserde, sufilerin çok önem verdiği helal kazanma ve helal lokma yeme prensibi de özel bölümlerle genişçe ele alınmıştır.

Kısaca eser, takdim yazısında da belirttiğimiz gibi; Allahu Teala'nın: ***"Ben cinleri ve insanları ancık bana kulluk etsinler diye yarattım."*** ayetinin, güzel bir tefsirinden ibarettir. Bu eserle bir kul, büluğ çağından ölene kadar, her hâl ve durumda Yüce Allah'a güzelce nasıl kulluk yapacağını öğrenip uygulayabilir.

Eserin Kaynakları

Ebu Talib Mekki (rah), pek çok alim ile beraber olmuş, bir çok arif, salih, kamil insanla sohbet etmiş, feyiz alış verişinde bulunmuştur.

Kendisine büyük hürmet gösterip sözlerini naklettiği önceki büyüklerin başında Hasan-ı Basrî (rah) gelir. Çünkü onun hakkında şöyle der: "Bu ilmin metodunu ilk defa ortaya koyandır odur."

Bu ilimde imam kabul ettiği Hasan-i Basrî için ayrıca şunları söyler: "Onun izini takib ederiz, yoluna uyarız, ışığından aydınlanırız. Bu ilmi biz ondan imamlar vasıtasıyla elde ettik."

Ebu Talib el-Mekkî eserinde, Hasan-i Basrî'ye ait pek çok haber, örnek ve söz nakletmiştir. Yer yer onun şahsiyyetiyle ilgili bilgiler vermiştir. Bunların dışında Hasan-i Basrî'nin sözlerini şerh etmiş; yanlış anlaşılacak sözleri ve manaları düzeltmiştir.

İbrahim b. Edhem de Ebu Talib'in sözlerine müracaat ettiği sûfî şeyhlerden birisidir. Mekkî'ye göre, İbrahim b. Edhem de bu ilimde imamdır ve nübüvvet derecesinin bir alt mertebesi olan hullet makamındadır. Ebu Talib el-Mekkî eserinde onun bazı dua ve münacaatlarını rivayet ettiği gibi, sözlerinden de iktibaslarda bulunmuştur.

Bu iki ünlü isimden sonra, Sehl et-Tüsterî gelmektedir. Ebu Talib el-Mekkî'nin Tusterî'yle olan alakası bu iki sûfî alimle olan ilgisinden daha kuvvetlidir. Ondan bahsedişi, öğrenci veya müridin şeyhinden bahsedişi gibidir: "O, imamızdır, şeyhimizin şeyhidir. O, alimimizdir ve hiç kimse onun faziletinden şüphe etmemiştir."

Mekkî bazen, Tüsterî'nin sözünü naklettikten sonra şöyle der:

"Bu, onun dediği gibidir, sözümüz onun sözüne tabidir."

Ebu Talib el-Mekkî Tüsterî'nin yanlışlıkla Hz Rasulullah'a (s.a.v) nisbet edilen sözlerini bilip, tashih edecek kadar derin ilmî kültüre sahiptir.

Görünen odur ki, Ebu Talib kitabını "el-Kût" diye isimlendirmesinde de Tüsterî'den etkilenmiştir. Şöyleki, iki gündür hiç bir şey (azık) bulamayan birisi Mekke sokaklarında Tüsterî'yle karşılaşır ve: "Ya üstad, azığa ihtiyacım var!" der. Bunun üzerine Tusterî

"Azık (kût) Allah'dır, der. Mürid: "Bedeni ihtiyacımı giderecek bir azık istiyorum!" demesi üzerine, Tüsterî: "Cesetlerin hepsi Allah Azze ve Celle ile ayakta ve hayta durur. Sen Ona yönel, sana yeter!" cevabını verir.

Sehl et-Tüsterî'nin bilgileri Ebu Talib el-Mekkî'ye iki esas yoldan gelmiş olmalıdır. Birincisi, umumi manada sûfîlerin sözlerini toplayan ravi ve kaynaklar kanalıyla. İkincisi de, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye talebelik yapmış olan İbnu Salim yoluyla.

İslamî İlimler ve Kûtu'l-Kulûb

Ebu Talib el-Mekkî çok yönlü bir alimdir. O, tefsir, hadis, fıkıh ve kelamla ilgili meselelere vakıf olduğu gibi, sahabe ve tabiûnun kısacası selefin ahvalini tanımakta, sûfî, abid ve zahidlerin sözlerini bilmektedir. Belki vaiz olması da bunu gerektiriyordu. Ayrıca, Mutezile, Murcie ve Kerâmmiye gibi fırkaların kelami görüşlerine ait bilgiler ile, Ka'bu'l-Ahbar, Vehb b. Münebbih gibi bazı alimler kanalıyla elde etmiş olduğu, Tevrat, İncil ve eski kitaplara ait bilgiler de Ebu Talib el-Mekkî'nin kültür yapısını oluşturan unsurlardandır.

Oldukça kültürlü görünen Ebu Talib el-Mekkî'nin telif etmiş olduğu Kûtu'l-Kulûb'un İslamî ilimler içerisindeki yerini tesbit sanırız eseri daha iyi tanıma açısından faydalı olacaktır. Bu düşünceyle, kitabı tefsir, fıkıh, kelam, hadis ve tasavvuf ilimleri açısından değerlendirmeye çalışacağız. Şimdi tefsir ilmindeki yerinden başlamak üzere sırayla görelim.

Tefsir İlmi ve Kûtu'l-Kulûb

Bilindiği gibi Kûtu'l-Kulûb bir tefsir kitabı değildir. Fakat eserde Kur'an tefsiriyle ilgili bazı kaidelerin uygulandığını görmekteyiz. Bu kaideleri arzetmeden önce, Ebu Talib el-Mekkî'nin Kur'an tefsiriyle meşgul olacak kimsede bulunmasını gerekli gördüğü ilim ve şartları özetleyelim. Mekkî'ye göre Kur'an tefsiriyle uğraşacak kimsede şu şartlar bulunmalıdır:

1-Evvela tefsir yapacak kişi Arap kelamını ve dil kaidelerini çok iyi bilmelidir. Sonra, nassların (ayet ve hadislerin) anlaşılmasına ve tefsirine yardımcı olacak ilimlerde, özellikle Maânî ilminde derinliğine bilgi sahibi olmalıdır. Çünkü, Kur'an-ı Kerim Arap diliyle nazil olmuştur. Manayı beyanda, mutavvel

(uzun), muhtasar (kısa-öz) mukaddem (öne alma) ve muahhar (yer değiştirip sona bırakma) türü sanat ve ifadelerin kullanılması bu dilin özelliklerindendir. Bundan dolayı, Kur'an tefsiriyle meşgul olacak kişi, Arap dilini ve edebiyatını çok iyi bilmelidir. Nitekim, İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Size Kur'an'dan bir şey karmaşık geldiğinde çözümünü Arap kelamında arayınız."

Mukatil b. Süleyman'ın Arap dilini derinlemesine bilmediğinden dolayı ***"(Allah suçluların günahlarını bilir, onların her yaptıkları, anında tesbit edilmiştir. Onun için) suçlulara günahlarından sorulmaz. (Buna ihtiyaç yoktur.)***[94] ayetinin tevilinde hata ettiğini ifade eden Ebu Talib, Kaderiyye'nin de Arapçayı bilmemelerinden dolayı helak olduklarını ve Nisa süresindeki 78 ve 79. ayetleri yanlış anladıklarını söylemiştir.

2-Kur'an tefsiriyle meşgul olacak kişi ikinci olarak, devamlı şekilde Kur'an'la beraber olmalı, onun tilavetini sürekli ve çokça yapmalıdır. Çünkü Allahu Teala'nın hitabını anlamada, ihlas ve tefekkürün yanında, Kur'an tilavetinin çok yapılması da Kur'an-ı Kerim'in doğru tefsir edilmesine yardımcı olur.

3-Üçüncü olarak, müfessir bid'atlerden, haramdan, günahtan ve şüpheli şeylerden kaçınıp, Allahu Teala'nın emirlerine teslim olmalıdır. Ebu Talib, aşağıda sayacağımız şu hasletleri kendinde bulunduran kimselerin Kur'an'ı anlayamıyacakları düşüncesindedir.

"En hafif manada olsa dahi bid'at işlemek, günahta ısrar, kibir, boş işlerle fazlasıyla meşguliyet, dünya sevgisi, yakîn duygusunun za'fa uğraması, sadece lafzın zâhiriyle uğraşmak, harfleri araştırmaya özen göstermek, lafızlarda gizli hakikatlere gözünü açamamak."

Yukarıdaki üç şartı üzerinde bulunduran kimse, Kur'an'ı anlamaya, ondan hükümler çıkarmaya ehildir. Bu kimsenin sözü doğruya daha yakın olur.

Mekkî'ye göre, te'vil, icmadan dışarı çıkmadıkça muteberdir. Çıkarılan hüküm Kitab'a dayalı olup ayet ve hadislere ters düşmedikçe varılan sonuç bir ilim ifade eder.

Aslında Ebu Talib el-Mekkî Kur'an'ın anlaşılması ve tevil edilmesinde farklı dereceler olduğu kanaatindedir. Ona göre Kur'an'ın umum ve hususu, muhkem ve müteşabihi, zâhir ve bâtını vardır. Umumu avam halk için, hususu da halkın içerisindeki has kişiler içindir. Zâhiri, zâhir ehli için, bâtını da bâtın ehli içindir. Ebu Talib el-Mekki bu görüşüne destek için de, İbnu Mesud (r.a) yoluyla gelen şu hadisi zikretmiştir:

[94] Kasas 28/78.

"Kur'an'ın zâhiri ve bâtını, had ve matlaı vardır."[95]

Fakat el-Mekkî tevillerinde pek aşırı değildir ve ileri sürmüş olduğu görüşlerinde, Arap dilinden istifade etmiş ve daha çok rivayet tefsirlerine yakın olmuştur. Genellikle de tesbit etmiş olduğu te'villere uygun hareket etmiştir.[96]

Fıkıh İlmi ve Kûtu'l-Kulûb

Kûtu'l-Kulûb bır fıkıh kitabı değildir. Aksine o, seyr u sulûk adabı ile, kalplerin muamelelerini konu edinen, onlarla ilgili esaslar ortaya koymaya çalışan bir eserdir.

Aynı şekilde eser, ekserisi ibadetlerle ilgili olmak üzere fıkhî konuları da ihtiva etmektedir.

Bunlar içerisinde, nikah, talak ve alış-veriş gibi muamelatla ilgili meseleler de mevcuttur.

Ebu Talib'in taklit etmiş olduğu belirli bir mezhebi yoktur. Kendisi bazı esaslar içerisinde fıkıh konularını ele almakta, onları değerlendirmeye tabi tutmakta ve hakkarında hükme varmaktadır. Şimdi bu esasları tesbit etmeye çalışalım.

Evvela o, fıkhî hükümlerin çoğunda, sünnete, Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadislerine dayanmıştır. Mesela cuma namazından sonra kılınan sünnet namazın miktarı, namazda iftitah tekbirinden sonra okunması gereken teveccüh duaları, teşehhüd siğaları ve imamın besmeleyi gizli olarak okuması meselelerinde olduğu gibi. O aynı konuda varid olmuş hadisleri bir araya getirmiştir.

Ebu Talib pekçok konuda fukahanın cumhuru ile ittifak hâlindedir. Bazan hacc farizası konusunda olduğu gibi, bunu şu şekilde açıkça ifade etmiştir: "Bu konudaki mezhebim, alimlerin ekserisinin mezhebi gibidir ki, haccın farzı dörttür. Alimlerin çoğuna göre, umre de hacc gibi farzdır."

Zaman zaman da, Hicaz ehlinin mezhebini tercih etmiştir. Mekke'de yetişmesinin ve oradaki alimlerden ilim almış olmasının bunda etkili olduğunu sanıyoruz. Mesela, Ezan ve Kamette, ezanın çifter, kametin tek tek okunmasında Hicaz ehlinin mezhebini tercih etmiştir.

Yine nişanlanmak isteyen birinin nişanlanacak kadına bakması konusu ile, erkeğin hayızlı karısından faydalanma (istimta) meselesinde Hicazlıların

[95] Bkz: İbn Hibban, Sahîh, I, 276; Kitabu'l-İlm, 75; Beğavi, şerhu's-Sünne, I, 262; Bezzar, Müsned, No: 2312; Tabarani, el-Kebir; No: 10090; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VII, 152;

[96] Bilal Saklan, age, s. 46-51.

görüşüne katılmış ve hatta son meselede bunun kendisine sevimli gelen iki tercihten birisi olduğunu söylemiştir.

Fakat bazan Hicaz ehline muhalefet ettiği de olmuştur.

Ebu Talib el-Mekki, farklı görüşler arasından ihtiyatlı olanı tercih eder. Bu ihtiyat prensibini pek çok fer'î meselelere de tatbik etmiştir.

Mesela: "Kim zaruret halinde, taharet veya namazın farzlarından birini eksik yaparsa, gücü yettiği zaman, imkan bulduğunda bu namazı iade etmesi bence bana iyidir." der.

Aynı şekilde, karanlık veya bir başka sebebden dolayı kıbleden şüphe ederek namaz kılan kimsenin namazdan sonra, kıblenin yanlış olduğu açığa çıkarsa, kıldığı namazı iade etmesini daha iyi görmüştür.

Bunlara ilave olarak o, sahabenin fiillerini delil olarak kullanmış, alimlerin görüşlerini bir araya getirmiş ve fakihlerle hadis ehlinin görüşleri arasında tercihlerde bulunmuştur.

Eserde dikkatimizi çeken bir başka husus da şu olmuştur:

İbadetler konusunda fıkıh kitaplarında olduğu gibi, sadece şart ve rükunlerin sayılmasıyla yetinilmemiş, bunlara ek olarak ibadetlerin ruh ve adabına, ahlakî tesirlerine ve nefis tezkiyesindeki fonksiyonuna da temas edilmiştir.

Mesela, namaz sadece kıyam, rukû ve secdelerden meydana gelen zâhiri hareketler manzumesi değildir. Aksine namaz, huzurdur, hakkı müşahededir, münacaattır. Bütün bunlar, rükunların yerine getirilmesiyle gerçekleşir.

Namaza duran mü'min diliyle Allahu Ekber dediği vakit, kalbiyle buna katılmaldır. Bu da onun kalbinde Allah'ın her şeyden büyük olmasını gerektirmelidir. Bu anlatılan durum: ***"o kurtuluşa erenler emanetlerini ve ahidlerini gözetirler."***[97] ayetinde zikredilen medh ve senaya dahil olmak için ahdin gözetilmesidir. Ahid, dilinle verdiğin sözdür. Gözetmek (riaye) ise, ***"...Ve kim Allah'a verdiği sözü tutarsa, Allah ona büyük bir mükafaat verecektir."***[98] ayetinde belirtildiği gibi, büyük ecre müstehak olabilmek için kalble yapılan ifâdır."

Kûtu'l-Kulûb'da fakihlere karşı yöneltilmiş bazı tavsiye ve tenkitlere de mevcuttur. Fukahanın kalblerini ıslah etmelerini, amellerinde ihlaslı olmalarını ve Allah'la ilgilerini güçlendirmeleri gerektiğini savunan Ebu Talib, şöyle demektedir:

---

[97] Mearic, 32.

[98] Fetih, 10.

"Fakat bu fakihler fetva, hüküm ve kaza ile meşgul olurlar, vakitlerini boşa geçirirler. Bunlar başkalarını ıslah etmenin kendi nefislerini ıslah yerine geçmeyeceğini bilmezler. Akıllı kişi, her şeyden önce hâlini düzeltmeye, akibeti için azık hazırlamaya özen gösterir. Ama bu kimseler, insanların rızasını Allah'ın rızasına tercih ederler. Şayet bu kimseler, ilimleriyle Allah'ın rızasını, sünnetin yayılmasını ve müslümanların salahını kastetmiş olsalardı, bu daha iyi olurdu. Fakat fıkıhla meşguliyetlerinin arkasındaki gizli etken riyadır, riyaset sevgisidir..."

Ebu Talib el-Mekki fakihleri sık sık başvurdukları "fıkhî hileler" yüzünden de tenkit etmektedir.

Buna rağmen Ebu Talib tenkitte insaf çizgisini aşmış da değildir. O, din düşmanlarının dini tahrif etmesinden, batıl ehlinin hilelerinden ve cahillerin dini yanlış yorumlamasından korunmasında diğer alimlerle birlikte fakihlere de büyük iş düştüğü inancındadır. Fukahanın ilminin İslam'la birlikte bâki, müslümanlarla birlikte var olacağını ifade eden Mekki, şöyle demektedir:

"Çünkü bu, Allah'ın kullarına karşı kullanacağı bir huccettir."

Bu duruma göre, fukahanın İslam ümmeti içerisindeki yeri tartışılmaz. Böyle olunca, Ebu Talib bu kimselerin makamlarıyla mütenasip ahlaki değerlere sahip olmalarını arzu etmektedir. Zira o, bu konuda Hasen-i Basrî gibi şu düşünceyi paylaşmaktadır: "Fakih, dünyaya karşı zahid, ahireti arzulayan, diniyle basiretli, Rabbine ibadete müdavim, vera sahibi, zayıf müslümanların mallarından yüz çeviren ve cemaate nasihat eden kişidir."[99]

Müellifin Mezhebi

Ebu Talib el-Mekkî'nin özellikle fıkhî problemlerdeki mezhebi konusunda kaynaklarda açık bir ifadeye tesadüf edemedik ama, tarihi bazı malzemeler onun Malikî mezhebinden olduğunu gösterir mahiyettedir. Zira, Ebu Talib'in de nisbet edildiği Salimiyye fırkasının bazı mensupları Makdisi'nin (380/990) belirttiği gibi Malikî mezhebindendir. Şeyhleri Sehl et-Tüsterî de Malikî'dir. Ebu Talib el-Mekkî de bizzat Malikî mezarlığına gömülmüştür.[100] Bu sebepten olmalıdır ki, İmam Suyutî (911/1505) onu Malikî imamları arasında görmektedir.

[99] Bilal Saklan, Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodoloji Açısından Değeri,. 53-57. (Basılmamış doktora tezi), Konya-1989.

[100] İbnu Hallikân, Vefâyât, IV, 303.

Ebu Talib'in Malikî olduğu şeklindeki yaygın bir kanaat vardır fakat, bu hükümü ihtiyatla karşılamak gerekir. Çünkü o, fıkhî konulardaki bazı görüşlerinde Malikî mezhebine muhalefet etmiştir.

Mesela Cumanın kılınabilmesi için kırk kişinin bulunmasını şart koşmuştur. Bilindiği gibi, bu görüş İmam Şafiî (204/819) ve Ahmed b. Hanbel'e aittir.

Yine o, Besmele'nin Fatiha ile birlikte gizli olarak okunması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu görüşünde, Ebu Hanife'ye (150/767) muvafık olduğu halde, İmam Malik'e (179/795) muhaliftir.

Aynı şekilde Ebu Talib el-Mekkî teşehhütte İmam Malik'in tercih ettiği sigalara muhalif okuyuşu kabul etmiştir.

Ayrıca Ebu Talib'in "İnsanların tek bir mezheple fetva vermesi, o mezhebin sözünü tercih etmesi, her hususta onu anlatması ve ona göre derinleşmesini" selef zamanında görülmeyen muhdes/sonradan ortaya çıkan işlerden kabul etmesi de bunu desteklemektedir.

Taklidi kerih gören Ebu Talib buna sadece zaruret hâlinde, cahil ve avam kimseler için cevaz vermiştir.

Bazı kaynaklar onu "Salimiyye" mezhebine nisbet etmekte ve hatta İbnu Salim'den sonra bu mezhebin Basra'da görüşlerini geliştiren ve yayan kişi olarak nitelendirmektedir.[101]

Kelam İlmi ve Kûtu'l-Kulûb

Ebu Talib el-Mekkî'nin, Cehmiyye, Mürcie, Mutezile, Kerrâmiye, Râfıza ve Havâric gibi kelamî fırkaların görüşlerini nakledip, değerlendirmeye tabi tutmasından bu ilim dalı hakkında da bilgi sahibi olduğunu anlamaktayız. Aynı şekilde, hayatının belli döneminde kelam ilminin bazı meselelerini onlarla tartıştığını anlatması da bunu göstermektedir. İbnu Hacer'in anlattığı[102], Zirikli'nin de[103] daha sonra tekrarladığına göre, İbnu'n-Nedim gibi bazı müellifler Mekkî'yi kelam ilmi müelliflerinden saymış ve onu özellikle Mutezile'ye nisbet etmişlerdir.

Kelamcıların metod ve durumlarını bilen Ebu Talib Kûtu'l-Kulûb'da bu ilimle meşgul olanlara karşı tavır takınmıştır. Evvela o, diğer bazı mutasavvıf ve hadisçiler gibi bu ilmi selef zamanında olmayan ve sonradan ortaya konan

ilim dallarından biri olarak görmüştür. Der ki: "Sonradan icat edilen ilimlerden birisi de, kelam, cedel, kıyas ve istidlal ilmidir. Akıl, rey ve kıyası Kur'an ve Hz. Peygamberin sünnetlerine tercih etmek de sonradan çıkmıştır."

Ayrıca Mekkî, kelam ilmini yakîni ifadede yetersiz görür. Onun kalpteki şek ve şüpheyi gidermek bir yana, kalbe şek ve şüphe tohumları ektiğini söyleyerek şu tenkidi yapar: "Bu ilmin kendisi şektir, şüphedir. Nasıl olur da bununla şüphe izale edilir."

Mekki kelam ilmini tenkidde o kadar ileri gitmektedir ki, kelam ilmindeki pek çok şeyi ilim olarak değil, cahillik olarak nitelendirmektedir. Bir sözünde şöyle der: "Kelam, rey ve akla dayanan pek çok şeyin aslı cehalet olmasına rağmen, cahiller yanında ilim olarak kabul edilmiştir."

Kelam alimlerinde ilmî eksiklik, yakîn zaafiyeti gören Ebu Talib, onların selefin sünnetinden ayrıldıkları, bu sebeple de pek çok insanın haktan sapmalarına, batıl şeylerle meşgul olmalarına neden oldukları kanaatindedir.

Yakîn derecelerini inceleyen Ebu Talib bunlar içerisinde kelamcıları dünya ehli sınıfına katmıştır.

"Yakinin dereceleri üçtür:

Birincisi müşahede ye dayalı yakindir. Bu derece sıddık ve şehitler içindir.

İkincisi tasdik ve teslimiyete dayalı yakindir. Bu da müminlerin umumu içindir.

Yakînin üçüncüsü derecesi ise zanna dayalı olanıdır. Bu kısım, ilim ve haberlerin delilleri ve alimlerin sözleriyle kuvvet kazanır. Aynı zamanda delil ve istidlale dayalı yakin diyebileceğimiz bu yakîn türü rey akıl, kıyas ve istidlal ehlinden olan mütekellimler içindir."

Ebu Talib el-Mekkî'nin kelamcılara karşı böyle bir tavır takınmasında sûfî olmasının yanında selefî bir yapıya sahip olmasının da rolü vardır. Zira ilk dönemlerden itibaren selefin, insanları cedel ve kelamdan sakındırdığı malumdur. Nitekim Ebu Talib, selefin bu konudaki tutumlarından bahsederken onların cedel ehlini dinlemediklerini, onlara cedel ve istidlal ile mukabele etmediklerini, onları bidatlerinden dolayı reddettiklerini anlatmakta ve Ahmed b. Hanbel, Malik b. Enes gibi bazı alimlerden yapmış olduğu nakillerle de görüşünü desteklemektedir.

Ayrıca şeyhlerinden bazılarının hadis ehlinden olmasının da, bu şekilde düşünmesinde etkili olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Mesela, şeyhi Ebu Bekir el-Acurrî kelam ve cedel ehlini ayıplamış, insanları sünnete sarılmaya çağırmış ve onlara cedel ve münazarayı terketmeyi tavsiye etmiştir.

Sıfatlar meselesinde tamamen nakle dayanılması gerektiğini, akıl ve kıyasla Cenab-ı Hakk'ın sıfatlarını araştırmanın tehlikeli olduğunu söyleyen el-Mekkî, Allah Teala'yı kendisi nasıl vasfediyor, Hz. Peygamber'den (s.a.v) varid olan sahih sünnet nasıl anlatıyorsa, o şekilde kabul etmekte ve bunun da tevhidin şartlarından olduğunu ileri sürmektedir. Daha sonra bu sıfatlardan hareketle Allahu Teala'nın bazı özelliklerini saymaktadır.

Müslümanın da Allahu Teala'nın sıfatları konusunda herhangi bir tevile gitmeksizin sahih haberlerde varid olduğu şekliyle inanması gerektiğini ifade eden Mekkî, hadis ehlinin düşüncesini en doğru ve selefin anlayışını en sahih yol olarak görmektedir. Çünkü hadis ehli şöyle demiştir: "Teslimiyyeti kabul et, hadisleri araştırmadan ve yorum yapmadan geldiği şekilde kabullen."

Ebu Talib, ayrıca Allah Teala'nın Zatı'nın kemal ve celaline yakışmayan, teşbih, temsil ve noksanlık gibi sıfatları da nefyetmekte ve bunu da tevhidin şartlarından saymaktadır.

Allahu Teala'nın sıfatlarının sonradan kendisine ilave edilmediğini ve sıfatların kadîm olduğunu ifade eden Mekkî, şöyle demektir:

"Yüce Allah'ın sıfatları, kıdemiyle kadîmdir, varlığıyla mevcuttur. O, bütün sıfatlarıyla mevcut olacak ve zail olmayacaktır. Sıfatları O'nun için vardır ve O'nunla kaimdir. Böyle de devam edecektir. Bu sıfatlar Allah için yaratılmış değildir, O'ndan da ayrılamaz."

Ebu Talib el-Mekkî bu konuda selefî bir metod takip etmesine ve ehli sünnete tabi olmasına rağmen, bazılarınca tenkit edilmekten de kendisini kurtaramamıştır.

Sıfatlar meselesi Kûtu'l-Kulûb'da ele alınmış tek kelam konusu değildir. Bunun dışında Kur'an, İslam, iman, imanın artıp eksilmesi, kulların fiilleri, va'd ve vaîd, büyük günah işleyen kimsenin durumu, kerametin isbatı, Allahu Teala'yı görme gibi pek çok kelam problemi incelenmiştir. Bu konularda da Ebu Talib, selefin yolunu takip etmiş, ehli sünnetin görüşlerine tabi olmuş ve sonradan çıkan fırkaları bidat ehli olarak suçlamıştır.

---

[101] Bilal Saklan, Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodoloji Açısından Değeri,. 17-18.

Ebu Talib el-Mekkî bu konularda Mutezile'ye muhalefet etmiştir.

Mesela, Halku'l-Kur'an meselesinde karşı çıktığı Mutezile'yi mahlukun istitaatını yani sahip oldukları hazır güç potansiyelini Yüce Yaratıcının iradesine takdim etmelerinden dolayı onları cahillikle suçlamış ve bunu tevhid çerçevesinden dışarı çıkma olarak nitelendirmiştir. Aynı şekilde, Vaîd konusunda da mutezilenin fikrine katılmamış ve bunun Allah'ın rahmetinden ümit kesmeye sebeb olacağını söylemiştir. Bütün bunların neticesinde Ebu Talib'i Mutezile fırkasından görmek isabetli bir görüş değildir.[104]

El-Mekkî'nin Sünnet Anlayışı

Sünneti lugatta tarik (yol), en sağlam yolun ismi olarak tarif eden Ebu Talib el-Mekkî, Hz. Peygamberin sünnetini Aziz Kitabın tefsirinde ihtiyaç duyulan ve Cenab-ı Hakk'ın bizlere bahsetmiş olduğu bir nimet olarak görmekte ve şöyle demektedir:

"Allah Teala'nın bizlere nimet olarak bahşetmiş olduğu sünnet İslam nimeti gibidir. Çünkü Yüce Allah, Aziz Kitabının tefsirini Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetine bırakmıştır. Ayrıca Allah Teala, ona itaat etmeyi kendisine itaat etmekle birlikte zikretmiştir. Bundan dolayı da, Hz. Peygamber'i (s.a.v) bize nimet olarak bahşetmiştir. Bu ise, Allahu Teala'nın marifetini bize nimet olarak bahşetmesidir."

Bir başka yerde de, Rasûlullah'dan (s.a.v) sahih olarak gelen hadislere ve bunların kabul edilmesine imanın vacip oluşunu ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) itaatin farz oluşunu ifade ettikten sonra bunun gerekçesini şöyle anlatmaktadır:

"Zira Allah Teala, Rasulullah'a (s.a.v) itaati imanın şartından kabul etmiş ve bu itaati kendi itaatine bağlı kılmıştır. İlahi hüküm şudur: ***"Siz gerçekten inanan insanlar iseniz, Allah'a ve Rasûlüne itaat edin!"***[105]

Ayrıca Allahu Teala, rahmete ermek için takvanın yanında, Hz. Peygamber'e itaatı da şart koşmuştur.

"Hz. Peygamber'e (s.a.v) itaat edin ki, rahmete erdirilesiniz."[106] Ayetini bunu göstermektedir.

---

[102] İbn Hacer, Lisanu'l-Mîzan, V, 300.

[103] Ziriklî, A'lam, VI, 274.

[104] Bilal Saklan, Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodoloji Açısından Değeri,. 57-61.

[105] Enfal 8/1.

[106] Nûr 24/56.

Bunun dışında Allahu Teala Rasûlullah'ın (s.a.v) emrine karşı gelmekten sakındırmış ve ona icabet etme konusunda ayrı bir emir vermiştir. Ayeti kerimelerde şöyle buyurmuştur:

"...Bundan dolayı o Allah Rasulünün emrine aykırı davrananlar kendilerine bir belanın çarpmasından, yahut onlara acı bir azabın uğramasından sakınsınlar."[107]

"...Allah sizi kendisinin emirlerine karşı gelmekten sakındırır."[108]

"...Ey inananlar, sizi yaşatacakları şeyleri çağırdıkları zaman, Allah'ın ve Rasulünün çağrısına koşun..."[109]

"...Sana biat edenler *(İslam uğrunda ölünceye kadar savaşmak üzere sana söz verenler)* ***gerçekte Allah'a biat etmektedirler..."***[110]

Bu son ayette Allauh Teala kitabında Rasûlullah'ı (s.a.v) en iyi şekilde methetmekte ve faziletini en açık ve kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü lafızda onu kendisinden bedel kıldığı gibi, hükümde de kendi makamı yerine koymuştur.

Rasûlullah'ı (s.a.v) sevmek konusunu işlerken de, Hz. Peygamber'in sünnetini rey ve akla tercih etmeyi bu sevginin alameti olarak gördüğünü şu sözleriyle ifade etmektedir:

"Rasûlullah'ı (s.a.v) sevmenin alemetlerinden birisi de, onun sünnetlerini rey ve akla, yardımını da (nusretini) mal, nefis ve söze tercih etmektir.

Yine onu sevmenin alametlerinden birisi de, zâhir ve bâtında ona uymaktır. Farzları yerine getirmek, haramlardan kaçınmak, Hz. Peygamber'in (s.a.v) ahlakıyla ahlaklanmak, şemâil ve adabıyla edeplenmek, tuttuğu yolu izlemek, haberlerini araştırmak, dünyadan gönlü çekmek ve dünyaya bağlananlardan yüz çevirmek, gaflet ve heva ehlinden uzaklaşmak, dünya ile öğünmek ve dünyalığı çoğaltmayı terketmek, ahiret amellerine yönelmek, ahiret ehline yaklaşmak, fakirleri sevmek ve onlarla çok oturmak, fakirlerin dünyaya düşkün zenginlerden daha faziletli olduklarına inanmak, Hz. Peygamber'in zâhirine uymanın gereklerindendir."

---

[107] Nûr 24/63.

[108] Al-i İmrân 2/28.

[109] Enfâl 8/24.

[110] Fetih 48/10.

Mekkî'nin, sünnetle kendi sözü çatıştığında, sünnetin sözünü iptal edeceği ve görüşünün o doğrultuda değişeceğini anlatması da sünnet hakkındaki düşüncesini gösterir bir başka misaldir.

Rasûlullah'ın (s.a.v) meşguliyet neticesinde eda edemediği namaz konusunda rivayet ettiği ***"Bizi orta namazdan; ikindi namazından alıkoydular..."***[111] hadisini naklettikten sonra o şöyle demektedir:

"Eğer bu hadis sahih ise, bizim söylediklerimiz batıl, Rasûlullah'ın (s.a.v) sözü sabittir. Çünkü o, haktır ve biz onu söyleriz. Haberin sabit olduğunu sanıyorum." Daha sonra da, konuyu te'kit edici bir başka haber nakletmektedir.

Aşağıda zikredeceğimiz misal ise, Ebu Talib el-Mekkî'nin sünnetin bağlayıcılığı karşısındaki tavrını anlatmaktadır.

"Allah Rasûlü Ebu Saîd Râfî b. el-Muallâ'yı namaz kılarken çağırır. Ebu Saîd namazını gerekçe göstererek Hz. Peygamber'e cevap vermez. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v) Allah: ***"Sizi çağırdıklarında Allah'a ve Rasûlüne icabet edin"***[112] ***buyurduğu halde niçin cevap vermiyorsun?*** buyurur."[113]

Hadisi şerifi naklettikten sonra Ebu Talib şu mütalaayı serdetmektedir:

"Bu hadis, herhangi bir konuda bir haber varid olduğunda sünnet ve icma tahsis etmediği müddekçe onun umuma şamil olduğuna delildir."

Aynı şekilde bir başka yerde de: "Mücmel olarak varid olan haberin sünnet tahsis edinceye kadar genele şamil olur ve o şekilde amel edilir" demektedir."[114]

Ebu Talib el-Mekki'nin RİVAYETLERDE TAKİP ETTİĞİ USÛL

Ebu Talib el-Mekki (rah), eserin ilim bölümünde kendi rivayet metodlarını ve usûlünü genişçe ifade etmiştir. Bu kısmı burada vererek, müellifin ve tasavvuf ehlinin hadis konusundaki usûl ve metodlarını tesbite çalışacağız.

el-Mekki (rah), der ki:

Biz kitabımızda Ras"ulullah'dan (s.a.v), Sahabe-i Kiramdan, Tabiûn ve Etbau't-tabinînden rivayet ettiğimiz bütün haberleri hıfz yoluyla kaydettik ve

---

[111] Buhari, Cihad, 98; Müslim, Mesacid, 202-206; Ebu Davud, Salat, 5; Tirmizi, Tefsiru Sûre (2), 31; İbnu Mace, Salat, 6.

[112] Enfal 8/24,

[113] Râzî, Tefsir-i Kebir, bahsi geçen ayetin tefsiri.

[114] Bilal Saklan, Kûtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodoloji Açısından Değeri, 74-77.

mana yoluyla naklettik. Ancak elimizde bulunan az bir kısmını, (kitaptan naklini) faydalı bulduğumuz için, uygun yerlere naklettik. Manen bize uzak gelen ve anlamakta güçlük çektiklerimizle hiç meşgul olmadık. Kitabımızda bulunan doğrular, güzel açıklama ve tesbitler Allah Teala'nın güzel tevfiki ve kuvvetli desteği ile olmuştur. Hata, acele ile karıştırma ve hevaya ait şeyler ise, gaflet ve yanılma yoluyla bizden kaynaklanmış, acele ve unutturma yoluyla da şeytanın ameli olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim, İbn Mesûd da kendi görüşüyle vermiş olduğu bir hükümde aynı şekilde söylemiştir. Bizim sözümüz onun görüşüne göre söylenmiştir ve ona tabidir.

Bize ulaşan bir hadisi şerifte Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Doğru beyan ve (güzel) tesbit Allah Teala'dan, acele ve unutma ise şeytandandır."[115] Yani son iki durum şeytanın vasıtası ve ilâhî tevfikin azlığı sebebiyle meydana gelmektedir.

Bu kitabımda zikrettiğim haberlerin ekseriyetinde lafza itibar etmedim ve hemen hepsinde manayla rivayette bulundum. Çünkü bana göre, kelamın geliş ve kullanış şekillerini, manaların değişik yönlerini bildikten ve kelamı tahrif ve tebdil edip anlaşılmasına mani olan şeylerden sakındıktan sonra, haberi manasıyla rivayet ettiğinde artık lafızları araştırmak vacip değildir.

Hadislerin bizzat lafızlarının dışında mana yoluyla rivayet edilebildiği konusunda bir grup ruhsat vermiştir. Hz. Ali, İbnu Abbas, Enes b. Malik, Vaîl b. el-Eska' ve Ebu Hureyre bunlardandır.

Ayrıca Tabiûndan pek çok kimse de bu fikirdedir. İmamların İmamı Hasan-i Basrî, sonra Şa'bî, Amr b. Dinâr, İbrahim en-Nehaî, Mücahid ve İkrime de bu grubun içindedirler. Bunu onlara ait haberleri içeren muhtelif siyer kitaplarından naklettik İbn Sîrîn demiştir ki:

"Ben bir hadisi on kişiden dinlerdim, hepsinin manası bir lafızları ise farklı olurdu."

Bunun için, Sahabe-i Kiram, Rasulullah'dan (s.a) yaptıkları hadis rivayetinde farklı metodlar kullanmışlardır. Bir kısmı hadisin tamamını, rivayet etmiş, bazıları özetle, bazıları manayla nakletmiş, bazıları da, manaya ters düşmediği ve meramı karıştırmadığı sürece farklı lafızlar kullanmışlardır. Bunu yaparken hiçbirisi Rasulullah (s.a.v) adına kasden yalana niyetlenmemiş hepsi de doğruyu anlatmayı ve işittiğinin manasını nakletmeyi kasdetmiştir. Bunun için bu konuda geniş davranmışlardır.

[115] Hadisin son kısmı için Bkz: Tirmizî, Birr, 66; Aclunî, Keşfu'l-Hafa, II, 56.

Alimler: "Yalan, ancak kasden yaptığındır." demişlerdir.

Rivayet edildiğine göre İmrân b. Müslim şöyle demiştir: "Bir adam Hasan-i Basrî'ye: "Ya Eba Saîd! Sen bize hadis rivayet ediyorsun. Sizin bu konuda bize göre çok güzel bir anlatımınız, sağlam bir araştırmanız ve çok fasih bir diliniz var, bu durumda biz ne yapacağız" diye sordu. Hasan-i Basrî de: "Manayı düzgün ifade ettikten sonra, lafızları aynen nakletmemende bir sakınca yoktur" dedi.[116]

Nadr b. Şumeyl demiştir ki: "Hişâm, ifadesi bozuk birisiydi bunun için onun sözünü size (düzelterek) güzel bir tarzda sundum." Nadr ise nahivci ve ifadesi düzgün birisiydi, ondan rivayet ettiğimiz bütün şeyleri onun dediğine benzer ifadelerle ve aynı manada naklettik. İbn Mesûd da bir hadisinde aynısını söylemiştir.

Süleyman et-Teymî naklettiği bütün rivayetleri için böyle söylerdi.

Sufyân demiştir ki: "Bir adamı mecliste hadisin lafızlarına çok dikkat ederek ve iyice inceleyerek rivayette bulunurken görürsen bil ki o (etrafındakilere): "Beni iyi tanıyınız, ilmimi görünüz." demek istiyordur."

Yine o demiştir ki: "Bir adam Yahya b. Saîd el-Kettân'dan hadisten bir kelimenin lafzının nasıl okunacağını sorunca, Yahya ona:

"Ey adam elimizde, Allah'ın Kitabından daha üstün bir şey yokken onun bile bir kelimesini yedi harf (vecih) üzere okumaya ruhsat verildi." demiştir. Öyleyse rivayet etmiş olduğumuz bazı mürsel ve maktû haberlerde (niçin değişik lafızlarla ve manen rivayette bulundum diye) bana fazla yüklenilmesin. Onların bir kısmının senedi hakkında pek çok söz edilmiş olabilir. Çoğu kez maktû ve mürsel bir haber imamlar rivayet ettiği için bazı müsned haberlerden daha sahih olmaktadır.

Bizim böyle yapmamız bir kaç sebepten dolayı caizdir:

1- Haberin yakînen batıl olduğunu bilmiyoruz.

2- Elimizde bir delil var, o da haberle ilgili rivayetimizdir. Biz onu bizzat işiterek naklettik. Bu durumda rivayetimiz Allah katındaki hakikate uymaz ise mesuliyet bizden düşer. Çünkü biz işittiğimizi, ve kulaklarımızla şahid olduğumuzu naklediyoruz. Nitekim Hz.Yakub'un (a.s) oğulları kardeşleri Bünyamin için babalarına:

"Oğlum hırsızlık yaptı" sözleri hakkında: "***Biz ancak bildiğimize*** *(gördüğümüze)* ***şahitlik ediyoruz, biz gaybın bekçileri değiliz*** *(işin içi yüzü hakkında bir*

[116] Ayrıca Bkz: Hatîb, el-Kifâye, s. 243.

şey diğemeyiz)"[117] demişlerdir. Onlar bu sözleriyle Allah katındaki hakikate yani işin aslına ters beyanda bulunmuşlardı. Ancak, onları bu karara ve kanaate sevk eden bir delil bulunduğu için mazur idiler. O da, Bünyamin'in yükü içinden çıkan çalınan tası görmeleriydi.

3-Rivayet ettiğimiz zayıf haberlerin Kitab ve sünnete muhalif olmamalarıdır. Böyle olunca onları reddetmemiz gerekmez. Hatta Kitab ve sünnette onların sıhhatine delalet eden beyan ve işaretler mevcuttur.

4-Bizler güzel zan ile kulluk yapıyoruz. Zannın bir çoğundan nehyedildik. Ayrıca su-i zan da kötülenmiştir. Bunun için her haber ve onu rivayet eden kimse hakkında hemen olumsuz bir tavır koymak ve şüphe ile yaklaşmak doğru değildir.

5-Bir haberin hakikatine ancak bizzat görme yoluyla ulaşılır. Bizden önceki haberler için buna imkanımız yok. Bu durumda elimize geçen bir haberi gönül huzuru ve kalb sukünetiyle karşılıyor, rivayet edildiği şeyliyle hak olarak görebiliyorsak; ravileri hüsnü zanla değerlendirerek haberi tasdik ve aynen nakletmek zorunda kalırız. Ayrıca, bizden önceki mü'minlerin hakkında onların (risalet devrine daha yakın ve nurdan nasibleri daha çok olduğu için) bizden daha hayırlı olduklarına itikad etmemiz gerekir. Sonra biz, Rasulullah (s.a.v) Ashab ve Tabiûn adına yalan söylemezken, onların yalan söyliyeceğini nasıl düşünebiliriz. Hem onlar bizden daha üstün kimselerdir. Bir de şu var; bazen sahih senetlerle zayıf hadisler rivayet edildiği gibi, bir başka yönden sahih olarak rivayet edilme ihtimalinden dolayı zayıf senetlerle de sahih hadisler rivayet edilebilir. Çünkü biz bütün hadisleri toplayabilmiş değiliz.

Şunu da gözden kaçırmamak gerekir;

Bazı hadisçilerin zayıf gördüğünü, diğer bazıları kuvvetli bulmakta, bazılarının cerh ve zemmetiği ravileri, bazıları, adil bulup methetmektedir. Bu durumda o ravi, hakkında ihtilaf olan birisi olmaktadır. O zaman kendisinden üstün veya (en azından) kendisi gibi olmayan birinin sözüyle, bu kimsenin hadisi reddedilmez.

Bazen hadis, ravilerinin zayıf görüp hadislerini illetli kabul ettikleri bir kimse, fakihler ve marifetullah sahibi alimler yanında illetli ve mecruh görülmez. Meselâ, ravi kendisini gizlediği halk içinde pek ortaya çıkmadığı için -ki buna teşvik de edildik- bilinmez veya talebe ve tabilerinin azlığından dolayı pek tanınmaz. Çünkü o, kendisini tanıtacak iz ve eserlerini ortaya çıkarmaz. Ya bir söz veya hadisi sadece o bilmekte, sika raviler ona ulaşamamış olabilir. Ya

[117] Yusuf 12/81.

da hadisi asıl lafzıyla zikretmeyip mana yolu ile rivayet etmiş olur. Veya onu ezberlemeye ve öğrenmeye itina göstermiş olabilir.

Bazen hadis hafızları birisi hakkında cesaret ve atılganlıkla konuşur, cerhde çok ileri gider, sözünde haddi aşar, alimler yanında ondan daha yüksek bir derecede olur. Bu durumda cerh kendisine döner, (cerh eden kusurlu çıkar).

Bazen hadis hafızları (yukarıda bahsi geçen kimse) üzerinde (beğenmediği) bir elbise görür veya kendisinden onu fakihlerin yanında cerh edecek bir söz işitir ve bunlara göre değerlendirmesini yaparak onu kusurlu bulup devre dışı bırakır.

Şunu da belirtelim ki; bir takım hadisçilerin zayıf bulduğu bazı kimseler ahiret alimlerinden ve marifet ehlinden olabilir. Bu kimselerin bazı hadisçilerin usülü dışında hadis ve haber rivayetinde kendine has bir rivayet metodu vardır; rivayetlerinde ona göre hareket eder. Artık hadisçiler onun üzerinde bir hüccet olmaz. Ancak o, hadisçiler için bir hüccettir. Çünkü kendi metod ve görüşünün dışında bir görüşü benimsediği zaman kendisini zayıf bulan hadisçilerin dışında kendi ashabı yanında alim sayılmamaktadır.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Hadis şehadet konusunda bile olsa güzel zann ile manayla rivayete genişlik verilmiştir. Nitekim doğum yaptıran kadının ve benzeri kimselerin şehadetinde olduğu gibi, zaruret halinde tek kişinin şehadetinin kabul edilmesi caiz görülmüştür."

Bu manada Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Rivayet edilen bir hadis Kitab ve meşhur sünnete ters düşmez. Her ne kadar Kitab ve sünnet açıkca bu rivayeti desteklemese bile, hadisin mana ve mefhumu ümmetin icması dışına çıkmaz ise, onu kabul etmek ve Rasulullah'ın (s.a.v) sözüyle amel etmek vaciptir." Nasıl böyle olmasın ki, pek çok alim tarafından "Bana göre zayıf hadis, kişisel görüş ve kıyastan daha tercihlidir" denmiştir. Ahmed b. Hanbel'in görüşü de budur.

Bir hadis iki asır boyu insanlar arasında nakledilip durmuş yahut onu hicri üçüncü asır insanları rivayet etmiş veya birinci asırda ümmet içinde nakledilirken o asırın alimleri tarafından inkar edilmemiş ve meşhur olmamışsa, artık daha sonraki tabakadan hiçbir müslümanın (onun zayıflığına ihtimal verip) inkara gitmesi doğru değildir. Senedi hakkında söz edilmiş olsa bile hadis bizim için bir huccettir. Ancak Kitab ve sahih sünnete veya ümmetin icmasına muhalif olan yahut ümmet içinde güvenilir sadık kimselerin şehadetiyle ravisinin yalanı ortaya çıkan haberler bunun dışındadır. Onlar kabul edilmezler.

Vekî b. el-Cerrah demiştir ki: "Hiç kimseye, kesin sebep ve delilini göstermeden "bu hadis batıldır" demek uygun değildir. Çünkü hadisler onun bildiklerinden çok daha fazladır."

Ebu Davud, Ebu Zur'a er-Razî'nin şöyle dediğini nakletmiştir:

"Rasûlullah (s.a.v) devamlı etrafında bulunan yirmi bin Medine'linin arasında vefat etmiştir. Bunların herbiri kendisinden bir hadis, bir kelime veya bir rivayet nakledecek olsalar, Allah Rasûlü'nün (s.a.v) hadisleri sayılamayacak kadar çoğalır."

Adamın biri Zührî'nin yanında bir hadis zikretti. Zührî: "Biz bunu işitmedik" dedi. Adam: "Sen Rasulullah'ın (s.a.v) bütün hadislerini işittin mi?" diye sordu. Zührî: "Hayır" dedi. Adam: "Yarısını işittin mi?"diye sorunca; Zührî suküt etti. O zaman adam: "Bunu da o işitmediğin kısımdan say" dedi.

Ahmed b. Hanbel demiştir ki: "Yezîd b. Harun zayıf olduğunu bildiği halde, kendisinde keskin zeka ve hadis ilmi gördüğü kimselerden hadis yazardı."

İshak b. Rahuvey demiştir ki: Ahmed b. Hanbel'e: "Şu fevaid cinsi haberlerin içinde bir takım münker (kabul edilmeyen) haberler var, onlardan güzel olanları yazmamızı uygun görür müsünüz?" diye soruldu. İmam: "Münker olan ebediyyen münkerdir (onun güzeli olmaz) dedi. "Zayıf haberler hakkında ne dersiniz" diye sorulunca: "Bir vakit gelir ki insanlar onlara ihtiyaç duyar" diye cevap verdi. Sanki onların yazılmasında bir sakınca görmedi.

Ebu Bekir el-Mervezî de İmam Ahmed'in "Zayıf raviler yoluyla gelen hadislere bazen ihtiyaç duyulur." dediğini nakletmiştir.

İmam Ahmed'in hadisler hakkındaki geniş tutumunu ve anlayışını gösteren en büyük delillerden birisi, bütün hadislerini naklettiği "Müsned" isimli eseridir. Bu eser şeyhlerimiz kanalıyla oğlu Abdullah'ın babasından rivayetiyle bize kadar ulaşmıştır. İmam, kitabında sadece sahih hadisleri dikkate almamıştır. Eserde, sika ravilerin zayıf olduğunu bildikleri pek çok hadis mevcuttur. Aslında kendisi onların zayıf olduğunu diğerlerinden daha iyi bildiği halde onları Müsned'ine almıştır. Çünkü o, sahih senetleri değil müsned hadisleri ortaya koymak istemiştir. Bu hadislerin istihracı da işittiği gibi nakletmektir. İmam Ahmed hicri 228 senesinde insanlara hadis rivayetini kesmişti. Kendisi 241 senesinde vefat etti. Bu müddet içinde hiç kimse ondan hadis dinlemedi. Ancak oğlu Abdullah ve İbnu Menî' kendisinden bir cüz dolduracak hadis dinleyip rivayet ettiler. İbnu Menî'e de dedesi Ahmed b. Menî' aracılık etmişti.

Bize ulaşan bir habere göre İmam Ahmed şöyle demiştir:

"Abdurrahman b. Mehdî, önce bazı hadisleri münker bulurdu. Bir zaman sonra yanımıza gelerek, onun sahih olduğunu tesbit ettim, derdi.

Vekî' ise; hiçbir hadisi münker görmezdi, fakat böyle bir hadis, kendisine sorulunca: "Ezberimde bilmiyorum." derdi.

Bize, Abdurrahman b. Mehdî'nin şöyle söylediği nakledildi:

"Benim muhaddis bir dayım vardı. Önceleri pek çok hadisin üzerini çizer, sıhhatli bulmazdı. Bir zaman sonra onların sahih olduğunu söyledi ve ben de onları kendisine okudum. Bir ara: "Sen bir zaman bunları sahih bulmazdın" dediğimde: "Evet önceleri öyleydi, fakat sonra ben onları zayıf kabul edince, onu nakledenin adalet sıfatını düşürmüş oluyorum. Bu ravi kıyamet günü Allah'ın huzurunda yakama yapışarak: "Niçin benim adalet vasfımı düşürdün? Sen beni gördün ve sözümü işittin mi ki bu karara varıyorsun?" derse, ona karşı kendimi savunacak bir delilimin olmayacağını düşündüm ve ilk yaptığımdan vazgeçtim" dedi.

Seleften vera sahiplerinin hâli ve yolu bu idi.

Seleften birisi demiştir ki: "Şu'be ile oturmayı terkettik, çünkü bizi durmadan gıybete sokuyordu. Bütün konuşması başkalarının hadis ve benzeri ilimlerde zayıf olduğunu söylemekle ve onları cerhle geçiyordu."

Birisi de raviler cerh ve tadil konusunda: "Eğer niyetini halis tutarsan, yani yaptığını Allah için ve dinin selameti için yaparsan sonuçta ne zararın ne de kârın (sevabın) olur." demiştir.

Burada zikrettiğimiz şeyler aslında, hadis usülünü ilgilendiren hususlardır. Bu, ehli için özel bir ilim ve usülüne göre uğraştıkları bir yoldur. Sonra sahasında ilmî ehliyeti, bu konuda güzel bir kabiliyeti ve ciddi bir ibadeti olmayan bazı kimseler bu sahada konuştular. El attıkları bu alanı meşgul oldukları bir ilim yaptılar, kendilerine kulak verenleri de onunla meşgul ettiler. Bu sahada birçok kitaplar yazdılar. Raviler hakkında cerh ve tadil ile konuşmaya başladılar. Hataların peşine düştüler. Böylece hadislerdeki eleştirilerini gören bid'at ehline, sünneti reddetme ve aklî görüşleri tercih etme yolunu açtılar. Onlar da özellikle zamanımızda insanların sünnet ve haberlere hiç önem vermediğini görünce, kıyas ve nazara rağbet ettiler.

Halbuki ahirete teşvik, dünyaya karşı zühd sahibi olma, Allah Teala'nın azabından korkutma, amellerin fazileti ve ashabın üstünlüğü konusunda varid olan hadisler makbuldur. Onların munkatı' olsun, mürsel olsun ifade edildiği gibi olması her halde muhtemeldir. Hemen karşı gelinip reddedilmemelidir. Kı-

yamet ahvali ve dehşetiyle ilgili hadisler de aynı şekildedir. Hemen akılla inkara gidilmemelidir. Bilakis tasdik edilip teslimiyet gösterilmelidir. Selef-i salihin böyle yapıyorlardı. Çünkü ilim buna delalet etmekte ve asıl kaynaklar bunu ortaya koymaktadır. Bize ulaşan bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Kime Allah ve Rasûlü'nden (s.a.v) bir fazilet ulaşırda onunla amel ederse, söylenildiği gibi olmasa bile Allah ona o amelin sevabını verir."[118]

Diğer bir haberde de şöyle buyrulmuştur:

"Kim benden (nakille) hak bir şey rivayet ederse, ben onu söylememiş olsam bile söylemiş sayılırım. Kim de (benden) batıl bir şey rivayet ederse, (onu reddedin, çünkü) ben batıl söylemem."[119]

Biz de bu kitabımızda nakledip kaydettiğimiz bütün şeyler hakkında deriz ki: "En iyisini, en doğrusunu Allah bilir. O'nun ilmi en öndedir. İlimlerin hakikatı O'nun katındadır. Bütün işler sonuçta ona dönecektir. O, ne dilerse olur. Yardım O'ndan istenir. Hayra kuvvet, şerden sakınma ve korunma ancak O'nunladır.[120]

Tasavvuf İlmi ve Kûtu'l-Kulûb

Çeşitli vesilelerle de temas ettiğimiz gibi, Kûtu'l-Kulûb, h. 4. asırda, Ebu Nasr es-Serrac'ın "Luma"sı ve Kelabazi'nin "Taarruf"u ile birlikte sünnî tasavvufun en güzel temsilciliğini ve rehberliğini yapmıştır. Hâlen de yapmaktadır. Eserde, tasavvufla ilgili bütün ilim, ıstılah, usul, metod, edeb ve örnekler mevcuttur. Bu bakımından en önemli kaynaklarından birisidir. Nitekim bu özelliğinden dolayı, eser, Abdülkadir el-Geylanî, Gazâlî ve Sühreverdî gibi tasavvuf tarihinin ünlü simalarının mürcaat ve kaynak kitabı olmuştur.

Tarikatın incelikleri konusunda benzerinin tasnif edilmediği söylenilen[121] ve tatbiki tasavvufun örnekleriyle dolu[122] bu eser, seyr u sülûkle sûfîlerin yollarının bölümlerini tarif etmekte, bu yola sulûk edenlerin mükellef oldukları mücahede ve mualemeler ile, yükselecekleri makam ve menzilleri anlatmaktadır. Hikemu İbnu Ata şarihi İbnu Abbâd en-Neferi eser hakkında şöyle demektedir:

---

[118] Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 149. Değişik bir rivayet Bkz: Aclûnî, Keşfu'l-Hafa, II, 236 (h no: 2420).

[119] Benzeri bir hadis için Bkz: Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I, 150.

[120] Ebu Talib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, I, 176-178.

[121] Katip Çelebi, Keşfu'z-zunûn, II, 1361.

[122] Süleyman Uludağ, Doğuş Devri Tasavvuf, s. 17-18.

"Ebu Talib'in kitabı, mutlaka müracaat edilmesi gereken bir eserdir. Onun gibi bir kaynak elimizde mevcut değildir. Çünkü bu kitapda tasavvuf ilminin kapalı manaları açıklanmış, sahih manalar güzel ifadelerle ortaya konmuş, ariflerin ilimlerinin usul ve furuu zikredilmiş, mesele ve fasılları anlatılmıştır. Sanki o, fıkıh ilmindeki "el-Müdevvene" gibidir. O, başka eserlerin yerlerini tutar ama, başka eserler onun yerini tutamaz."[123]

Biz burada selefin görüş ve uygulamalarıyla dolu bu eserin tasavvuf ilmindeki yerine böyle genel ifadeler halinde işaret etmekle yetineceğiz. Çünkü, tesirleri bölümünde anlatacağımız bilgiler de bu hususa ışık tutacak niteliktedir.

Tesirleri

Tasavvufta Hasan-ı Basrî'yi imam kabul eden ve bu ilmi din bilginleri vasıtasıyla ondan elde eden Ebu Talib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb'u telif etmiş ve bu kıymetli eserinde tasavvufî araştırmalar sahasında bazı yenilikler yapmıştır.

Şöyle demektedir: "Önceki alimlerin etrafında toplandıkları ilimler vardı. Bu ilimler zamanla ve özellikle de günümüzde kayboldu. Bu ilimlerin bir kısmını bölemler hâlinde kitabımızda zikrettik, onlar için bazı kaideler koyduk."

Çok sayıda tarihçi ve sûfî tarafından "zahid, çok ibadet eden, salih bir insan"[124] "İslamın ileri gelenlerinden ve dinin direklerindendir"[125] "O, va'z ve tasavvufta tatlı bir dile sahiptir", "O, sufi taifesinin şeyhidir."[126], "O, şeriat ve hakikatın şeyhidir." "Zevk ve vecd ehlinin efendilerinin efendisidir."[127] şeklindeki sıfatlarla nitelendirilen Ebu Talib el-Mekkî'nin kendisinde sonra gelen pek çok alim ve özellikle sûfîler üzerinde etkili olması, bu ilim, irfan ve faziletinin bir sonucudur.

Safedî'nin tarihinde zikretmiş olduğu şu söz, bu kitabın sûfîlerin nezdindeki kıymetine işaret eden misallerden sadece birisidir:

"Seriyakus tekkesinde şeyhlerin şeyhi, şeyh Mecdüddin el-Aksarâî'nin yanında Kûtu'l-Kulûb'un acemli bir veli tarafından yazılmış tek cilt hâlindeki nüshasını bir çok defalar gördüm. Onun gibisini hiç görmemiştim. Bana sata-

---

[123] Albdulhamid Medkûr, Ebu Talib el-Mekki ve Menhecühu's-Sûfi, 81. (Bu bilgi elimizdeki Kahire, 2001 baskı tarihli üç ciltlik tahkikili Kutu'l-Kulub mukaddimesinden nakildir.

[124] İbn Kesir, el-Bidaye, XI, 319.

[125] Zebidî, İthaf, I, 180.

[126] Zehebî, Siyeru A'lami'n-Nubelâ, XVI, 536.

[127] İbn Arabi, Futûhat, I, 602.

cak olsalardı, onu üçbin dirheme satın alırdım. Fakat o kitabın, Kerimüddin tekkesine vakfedildiğini zannediyorum."[128]

Oldukça kıymetli olan bu eser, zamanla, çeşitli İslam beldelerinde yaygın hale gelmiştir. Mesela çok erken vakitlerde Muhammed b. Halef el-Emevi el-Endelusî tarafından ihtisar edilen Kûtu'l-Kulûb, Mağrib'de, Endulus'te, Mısır'da yaygın hale gelmiş, pek çok sûfî onu okumuş ve ondan etkilenmiştir. Bunlar içerisinde Abdülkadir el-Geylanî, Gazalî ve Sühreverdî gibi tasavvuf ilminin ünlü simalarıyla, Şazeliyye tekkesi şeyhlerini görmekteyiz.[129]

Kuşeyri'nin Risalesinde Kûtu'l-Kulûb ve Ebu Talib el-Mekkî'ye ait hiç bir bilgiye tesadüf edemedik. Fakat, Risale üzerinde çalışma yapan Prof. Dr. Süleyman Uludağ, Kuşeyri'yi de tasavvufu anlama bakımından, Kelabazî ile birlikte geniş ölçüde Ebu Talib'e benzetmiş ve Kûtu'l-Kulûb'u Taarruf gibi Risale'nin kaynakları arasında saymıştır."[130]

Bunlar dışında, İbnu Receb el-Hanbelî (795/1393) ***"Ameller niyyetlere göredir"*** hadisinin şerhinde, İbnu Cerir et-Taberî ile birlikte, ilk dönem alimlerinden saydığı Ebu Talib el-Mekki'nin sözüne de müracaat etmiştir.[131]

Şah Veliyullah ed-Dehlevî de, (1176/762) dinde taklit hadisesinin sonradan çıktığı fikrini, Ebu Talib el-Mekkî'den yaptığı nakille te'yid etmiştir.[132]

Kendisinden sonra yazılan her ahlak kitabının mutlaka kaynakları arasında ismi zikredilen el-Mekki'nin, özellikle İmam Gazâlî (rah) (505/1111) üzerindeki tesiri kendisini tanımaya yeter.

Kûtu'l-Kulûb ve Gazalî

Gazalî "İhyau ulumi'd-din" adlı eserinde pek çok sûfîden etkilenmiştir. Mesela, özellikle eserin üçüncü cildinde, Muhasibî'nin "Riâye"sinden oldukça istifade etmiş, geniş çapta iktibaslarda bulunmuştur.[133] Kuşeyri'nin "Risâle"si de yine Gazalî'nin faydalandığı eserlerden olmuştur.[134]

Gazalî, bizzat kendisi bunu İhya'nın mukaddimesinde anlatmış ve kitabının konusuyla ilgili kendinden önce yazılmış eserlerden faydalandığını şöyle itiraf etmiştir:

---

[128] Safedî, el-Vâfî bi'l-Vefâyât, IV, 116.

[129] Tesirleriyle ilgili geniş bilgi için Bkz: Bilal Saklan, a.g.e, s. 62-73.

[130] Süleyman Uludağ, Kuşeyri Risalesi, s. 58.

[131] İbnu Receb, Camiu'l-Ulum, I, 26. Dâru'l-Hayr, 1993.

[132] Şah Veliyyullah, Huccetullahi'l-Bâliğa, I, 321.

[133] Muhasibi, er-Riâye, Mukaddime, s. 29.

[134] Subkî, Tabakât, IV, 126.

"İnsanlar bu konuların bazılarıyla ilgili kitaplar telif etmişlerdir. Fakat bu kitap, diğerlerinden şu beş özellikle farklılık arz etmektedir;

1-Onların mücmel bıraktıklarını açıklamıştır.

2-Tertibi onlarınkinden farklıdır.

3-Onların uzatmış oldukları konuları kısa anlatmıştır,

4-Tekrarlar hazfedilmiştir.

5-Anlaşılması güç, mübhem ve muğlak konular incelenip açık bir dille ortaya konmuştur.."[135]

Hiç şüphesiz "Kûtu'l-Kulûb" da Gazalî'nin okuduğu ve istifade ettiği kaynaklardan birisidir. Pek çok tarihçi ve düşünür bu kanaattedir. Mesela, İbn Teymiyye, Gazalî'nin kaynaklarını anlatırken şöyle demiştir: "Tasavvufta onun üstün bir yeri vardır. Malzemesinin çoğunu Ebu Talib el-Mekkî'nin sözleri oluşturur. Sabır, şükür, reca, havf ve muhabbet konularında söylemiş olduğu sözler Ebu Talib el-Mekki'nin sözlerinden alınmıştır. Fakat Ebu Talib el-Mekkî, hadis, eser ve sûfî sözlerini Gazalî'den daha iyi bilmektedir..."[136]

Subkî (771/1369), Gazalî'nin İhya'da istifade ettiği iki önemli kaynağın, Kûtu'l-Kulûb ile Kuşeyri'nin Risâle'si olduğunu söylemekte[137] ve Zebidî de (1205/1791) bu konuda Subkî'ye katılmaktadır.[138]

Brockelman[139] ve Fuat Sezgin de[140] Kûtu'l-Kulûb'u İhya'nın esaslı kaynaklarından saymaktadırlar. Ömer Ferruh, Gazali'nin sûfî kitablardan, özellikle günümüze kadar gelmiş Kûtu'l-Kulûb'dan etkilendiğine işaret etmekte ve Kelabâzî'nin tasavvuf sahasındaki meşhur eseri "Taarruf"a yazmış olduğu mukaddimede, Mahmud Emin en-Nevevî de bu gerçeği dile getirmektedir.

İhya'nın Kûtu'l-Kulûb'dan etkilenişi sadece belli sayıda fikir, düşünce ve hadise nakliyle kalmamıştır. İhya şu noktalarda Kûtu'l-Kulûb'dan etkilenmiştir:

1-İhya "Kitap" başlıklarının tanziminde, Kûtu'l-Kulûb'un "Fasıl"larından,

2-"Münciyat" konusunda, Kûtu'l-Kulûb'daki "Makamat"tan,

3-"Hadis, haber ve eser"lerden,

4-Ayrıca diğer pek çok görüş ve fikirlerden etkilenmiş, istifade etmiştir.

---

135 Gazzâlî, İhya, I, 6-7.

136 İbn Teymiyye, Mecmû'u Fetâvâ, X, 551-552.

137 Subkî, Tabakât, IV, 126.

138 Zebidî, İthaf, I, 4.

139 Brokelmhan, GAL Supll, I, 359.

140 Fuat Sezgin, GAS, II, 667.

Makamat konusunda da Gazalî, Kûtu'l-Kulûb'dan metod ve malzeme açısından etkilenmiştir.

Ebu Talib el-Mekkî her bir makama duyulan ihtiyaç, tarikatteki yeri, ahlakın güzelleştirilmesi ve kalbin temizlenmesindeki vazifesi gibi konuları açıklayarak anlatmıştır. Sonra, her makamın şerh, beyan ve istidlal yönünü salihlerin derece farklılıklarına işaret ederek arzetmiştir. Bunda da kitap, sünnet, sahabe ve tabiun kavilleriyle, zahid, abid ve sûfîlerin hallerinden istifade etmiştir.

Gazalî de aynı malzemelerden faydalanarak konuyu ortaya koymuş, hatta, pek çok makamda Kûtu'l-Kulûb'dan sahifelerce nakilde bulunmuştur. Mesela, Zühd konusu böyledir. Aynı şekilde, istinbat ve bazı görüşlerde Gazalî, Ebu Talib'e tabi olmuştur. Mesela, zühdün dereceleri ikisinin yanında aynıdır.

Bu durum "Tevekkül" makamında da kendini göstermektedir. Gazalî bu konuda Kûtu'l-Kulûb'dan sahifelerce nakilde bulunmuştur. İkisi tevekkülle ilgili pek çok meselede görüş birliği içerisindedirler.

Kûtu'l-Kulûb, Gazalî'nin İhya'da nakletmiş olduğu pek çok hadis, haber ve asarında kaynağı olmuştur. Tesbitlerimize göre İhya'daki yarıdan fazla (%61) hadisleri Gazalî, Kûtu'l-Kulûb'dan almıştır.

Kısaca, Kûtu'l-Kulûb, Gazalî'nin İhya'yı telifi esnasında istifade ettiği önemli kaynaklardan biri olmuştur. Yalnız burada şu hususa işaret etmekte fayda vardır. Malumdur ki, Gazalî, geniş kültüre sahip bir sûfî alimdir. Mekkî'nin dışında diğer alimleri ve eserlerini de tanımaktadır. Böyle olunca, İhya'nın kaynaklarını sınırlandırmak, hepsini tesbit etmek oldukça zordur.

İhya'nın Kûtu'l-Kulûb'dan etkilendiğini söylemek, İhya'nın bazı meziyetlerden yoksun olduğunu söylemek demek değildir. Aksine, İhya pek çok alimin ifade ettiği gibi, büyük meziyet ve faziletlere sahiptir. Bundan dolayı da, çok sayıda alimin çalışma konusu olmuştur. Fakat, İhya'nın bu meziyetleri elde etmesinde, Kûtu'l-Kulûb'un payı unutulmamalıdır.[141]

Kûtu'l-Kulûb ve İhya gibi tasavvufun temel kaynakları üzerinde yapılan tenkitler, daha çok bu eserlerin içinde zayıf hadislerin ve Efendimiz'e (s.a.v) ait olmayan hadislerin mevcudiyeti ile ilgilidir. Hemen şunu söyleyelim ki, el-Mekkî ve İmam Gazalî (rah), kitaplarda görmedikleri ve hadis olarak işitmedikleri bir sözü, kendileri hadis diye uydurup eserlerinde zikretmemişlerdir. Onların yaptığı tek şey, ellerindeki eserlerde buldukları hadis ve haberleri fazla incemeleden nakletmekten ibarettir. Bunu da niçin yaptıklarını açıklamışlardır.

[141] Bkz: Bilal Saklan, age, 62-70.

Hadis uydurma işine en fazla arifler karşı çıkar. El-Mekki'nin de değindiği gibi; bu gün halktan olan bir insan adına bile yalan söz isnat etmek, onun söylemediğini söylemiş göstermek biraz imanı ve insafı olan kimsenin nefret edeceği bir şeydir. Bu kadar hassasiyeti olan bir müminin Hz. Peygamber (s.a.v) adına yalan söylemesi nasıl düşünülebilir.

Abudulhayy el-Leknevî (1304/1887) Kûtu'l-Kulûb ve benzeri eser sahiplerinin Hz. Peygamber (s.a.v) adına hadis uyduramayacaklarını ifade etmekte ve bunlar için böyle bir suçlamayı çok çirkin bir tavır olarak nitelendirmektedir. Daha sonra bunları kim uyduruyor sorusuna, bu tür rivayetleri cahil zahidlerle zındık ve inkarcı kimselerin uydurduklarını söylemektedir.[142]

Kûtu'l-Kulûb ve Tasavvuf Sistemi

Ebu Talib el-Mekkî (rah), eserinde, daha sonra bir sistem hâlinde terbiye veren tasavvufun en temel hususlarını ele almış ve incelemiştir.

Tasavvuf terbiyesinin merkezinde kamil insan bulunur. Buna mürşid denir. Mürşid, Hz. Peygamber'in (s.a.v) davette vekilidir; terbiyede vârisidir. Bu ehliyete sahip olan kamil insan, nefislere tasarruf gücüne sahiptir. Allahu Teala'nın izniyle ölü kalpleri ilahî nur, feyiz ve sevgi ile uyandırır, canlandırır, hakka bağlar.

El-Mekki'ye göre insanları terbiye işine giren bir kimsenin mutlaka ehil ve ehliyetli olmasını gereklidir.

Hz. Peygamber (s.a.v): ***"Kim, ehli olmadığı halde kendisini doktor gösterir de yanlış tedavisi ile bir kimsenin ölümüne sebep olursa, o kimsenin diyetini öder."***[143] Buyurmuştur.

El-Mekki, bu hükmün zâhirî hastalıkları tedavi ile uğraşanı ilgilendirdiği gibi, bâtınî ve manevî hastalıklar ile uğraşan kimseleri de ilgilendirdiğini belirtir ve bu nedenle manevî terbiye ile ilgilenen kimsenin, bu iş için gerekli bütün ilim, irfan, terbiye, tecrübe, ehliyet ve kıvamı elde etmesini şart görür.[144]

Büyük arif Ebû Tâlip el-Mekkî (k.s) irşatla görevli Rabbânî bir alimde şu beş vasfın bulunması gerektiğini söylemiştir: Haşyet, huşû, tevazu, güzel ahlak, zühd.

El-Mekkî (rah), demiştir ki: ***"Allah'tan kulları içinde ancak, gerçek alimler korkar."***[145] ayeti, alimde bulunması istenen haşyeti gösterir.

---

[142] Abudulhayy el-Leknevî, el-Âsâru'l-Merfû'a, 9-10.

[143] Ebû Dâvud, Diyet, 23; Nesâî, Kasâme, 41; İbnu Mâce, Tıbb, 16.

[144] el-Mekkî, Kutu'l-Kulub, I, 147.

Haşyet, sevgiliyi üzerim korkusuyla hep onun isteklerini yerine getirmektir. Allah'tan korkan O'na koşar. Yüce Allah'ı yakinen tanımayan ve sevgiyle emrine itaat etmeyen kimse alim değildir.

"Onlar Allah için huşu sahibi olarak, O'nun ayetlerini az bir dünya metaı karşılığında satmazlar."[146] ayeti, kamil insanda bulunması gereken huşuyu tanıtır.

Huşu, kalbin Allahu Teala'nın azameti ile dolması ve huzur içinde emirlerine teslim olmasıdır.

"Müminlere tevazu (şefkat) kanadını indir. De ki: Şüphesiz ben apaçık bir korkutucuyum."[147] ayeti, kamil insanın en önemli sıfatı olan tevazuyu ortaya koyar.

Tavazu, herkese Allahu Teala'nın değer verdiği kadar değer vermek ve kendini ilahi rahmete en muhtaç kimse görmektir.

"Sen, Allah'dan gelen bir rahmet (ve merhamet) sayesinde onlara yumuşak davrandın. Eğer, kaba, sert ve katı yürekli olsaydın; muhakkak onlar etrafından dağılıp giderlerdi. Artık onları bağışla (kendilerine hoş görü ile davran) ve onlara Allah'tan mağfiret dile. Dünya işlerinde onlarla istişâre et!"[148] ayeti, kamil insandan beklenen güzel ahlâkı ta'rif eder.

"Kendilerine (Ahiret hallerine ait) ilim verilenler (Karun'un zenginliğine imrenenlere): 'Yazıklar olsun size! İman edip salih amel işleyenler için Allah'ın sevabı daha hayırlıdır. Ona da ancak (itaat ve taata) sabredenler kavuşur.' dediler."[149] ayeti ise, kamil insanın en şerefli ahlakı olan zühdü açıklar.

Zühd, Allahu Teala'dan başka hiçbir şeye kalbini bağlamamak, eldeki mala değil, Yüce Mevla'ya güvenmektir. Kimde bu saydığımız ahlak ve sıfatlar bulunursa o, Aziz ve Celil olan Allah'ı bilen, marifet sahibi bir alimdir. Onlara arif denir. Sadece zâhirî ilimlere sahip bir alime, dinî meselelerde bir sorun çıktığında müracaat edilir. Fakat yukarıda özellikleri sayılan marifetullah sahibi Rabbânî alimlere, kalbi şüphe ve manevî hastalıklar sardığında gidilir."[150]

Veliler, her devirde bulunup Kıyamete kadar dini ihyâ ve ikâme ederler. Bu konuda Resûlullah (s.a.v) buyurmuştur ki:

"Ümmetimden bir topluluk kıyamete kadar Allah'ın emrini ayakta tutmaya devam ederler. Onları terkedenler ve kendilerine karşı çıkanlar onlara bir za-

---

145 Fatır 35/28

146 Al-i İmran 3/199

147 Hıcr 15/88

148 Al-i İmran 3/159

149 Kasas 28/80

150 el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, I, 146.

rar veremez. Bu durum, Allah'ın kıyamet emri gelinceye kadar devam eder. Onlar insanlara devamlı üstün gelirler."[151]

"Şüphesiz Allahu Teala bu ümmet için her yüz senenin başında onlara dinlerini yenileyecek (kalpleri şirk, nifâk ve gafletten, hâlleri bid'at ve ma'siyetten temizleyip kulları Allah'a sevkedecek) kimseler gönderir."[152]

Her devirde ilâhî emirleri ayakta tutacak ve dini yayacak bu kimseleri Hz. Ali (r.a) şöyle tanıtmıştır:

"Yeryüzü, Kıyamete kadar Allahu Teala'nın dinini ayakta tutacak, ayetlerini ibtalden koruyacak kimselerden boş kalmaz. Onlar, insanlar içinde adedi çok az, fakat Allah katında kıymetleri çok yüksek kimselerdir."[153]

Ebu Talib el-Mekki, eserinde virdlerle ilgili özel bir bölüm açmıştır. bu konuya tahsis ettiği 24. bölümde özetle şöyle der:

"Bil ki vird ve evrad; kulun Allah Teala'ya ibadet etmek üzere gece ve gündüz, belirli bir vakitte tekrar ettiği ibadetlerin ismidir. Kul bu belirlediği vakitte kendisini, sevgilisi olan Cenabı Hak'ka verir ve O da, bunun karşılığını ahirette ona ikram eder.

Kurbetin iki manası vardır. Birisi yapılması emredilen farzlar, diğeri de teşvik edilen faziletlerdir. Kul, bunları gece veya gündüz belli vakitlerde yapmaya devam eder. Bu, onun bir virdi olup yarın kıyamet gününde karşılığını alır.

Günlük virdin/amelin en azı, dört rekat namaz kılmak veya Mesânî diye tabir edilen ayetleri yüzden az olan bir süre okumak veya iyilik ve takvada diğer insanlara yardım etmeye koşmaktır.

Enes b. Sîrîn şöyle demiştir: "Muhammed b. Sîrîn'in her gece yedi virdi vardı. Onlardan yapamadığını gündüz kaza ederdi."

Vakti belirlenen ve devamlı yapılmak üzere vazife edinilen amellere "vird" ismi verilmiştir.

Mutemir b. Süleyman şöyle anlatır: "Ölümü yaklaştığında telkinde bulunmak üzere babamın yanına gittim. Bana, eliyle işaret ederek: "Beni bırak. Çünkü ben şu anda dördüncü virdimle meşgul bulunuyorum." dedi.

Kur'an'ın hizb isimi verilen belirli bölümlerinden herhangi birisinin belli bir vakitte okunmasına da "vird" denir. Bazı amel sahiplerinin virdi hergün belirli miktar Kur'an okumaktı. Bazısının virdi nafile namaz kılmaktı. Bazı alimler,

---

[151] Buhârî, İ'tisâm, 10; Müslim, İmâret, 53; Tirmizî Fiten, 27, İbnu Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, Müsned, V, 34, 269, 278.

[152] Ebû Dâvûd, Melâhim, 1, Azimâbâdî, Avnü'l- Ma'bûd, XI, 385; Hâkim, Müstedrek, IV, 523.

[153] Serrâc, el-Luma', 458; Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, I, 134.

virdlerini gece ve günüz belirledikleri vakitlerde yapıyorlardı. Virdlerini bir ayetle meşgul olmak, namaz kılmak, tefekkür etmek veya bir müşahededе bulunmak şeklinde yapanlar da vardı.

Ariflere gelince, şüphesiz Allah (c.c), onların kalblerini masivadan/kendinden başka her şeyden boşaltmıştır. Kalplerinin tek noktada toplanması sayesinde bütün dağınık işler onlar için bir olmuştur. Yüce Allah onları kendisi için şahit yapmıştır. Artık her şey onlar için manen bir ilerleme sebebidir. Onlar her şeyde tevhide ulaşırlar. İçlerinde meydana gelen her düşünce, kendilerini Allah'a sevk eder. Nazar kıldıkları her şey, onlara Allah'ı gösterir. Her bakış, her hareket, onlar için, O'na götüren bir yoldur. Onların tevhid inançları, her vesile ile devamlı artmaktadır.

Bunlar, ehlinden başkasının bilemeyeceği makamlardır ve bu makamlar ancak onlara uygun ve layıktır. Başkaları onlara kıyas edilmez, boş dava ile onlara ulaşılmaz."

Seyru sülükte devamlılık ve denge gerekir. El-Mekki bu hususta şu tenbihlerde bulunur:

Virdlere/günlük nafile vazifelere devam etmek, müminlerin huylarından ve abidlerin izlediği yollardandır. Bunlar, onun kavî iman ve yakîn sahibi olduğunu gösteren ibadetlerdir. Hz. Âişe'ye, Rasûlullah'ın (s.a.v) amel şekli sorulduğunda şöyle demiştir:

"O, başladığı amele devam ederdi, onu en güzel bir şekilde yapar ve devam ettirirdi."[154]

Rasûlullah (s.a.v):meşhur bir hadisinde şöyle buyurmuştur.

"Amellerden, gücünüz yettiği kadarını üstlenin. Çünkü siz usanmadıkça, Allah sevap vermekten usanmaz."[155]

Diğer hadislerde: ***"Amellerin en sevimlisi, az olsa da en devamlı olanıdır."***[156]

"İlmimi artırmadığım yeni bir gün benim için hayırlı ve mübarek değildir."[157] Buyrulmuştur.

Yine Hasan-ı Basrî ve Hasan b. Ali'den nakledilen, bazı rivayetlerde de Hz. Rasûlullah'a ait olduğu söylenen bir haberde şöyle buyrulmuştur:

---

[154] Buharî, Savm, 64; Rikâk, 18; Muslim, Musafirîn, 217; Ebu Davud, Tatavvu', 27; Ahmed b. Hanbel, IV, 109 VI, 43,55, 174, 189.

[155] Buharî, İman, 32; Müslim, Müsafirîn, 215, 221 Ebu Davud, Tatavvu', 27; Nesaî, Kıble, 13; Kıyamu'l-leyl, 17:; İbn Mace, Zühd, 28; 4, Ahmed b. Hanbel, VI, 40, 51,

[156] Buharî, Rikak, 18; Libas, 43; Müslim, Müsafirîn, 215, 216, 218; Nesaî, Kıble, 13; İbn Mace, Zühd, 28; Ahmed b. Hanbel, Müsned II, 35.

[157] Tabarani, el-Evsat, No. 6632; Ebu Nuaym, Hilye, VIII, 188; İbnu Adiy, el-Kamil, II, 79; Suyuti, es-Sağır, No: 343.

"İki günü birbirine eşit olan kimse aldanmıştır.Kimin içinde bulunduğu günü, dünden daha kötü olursa o, mahrumdur. Kim, (her gün manen) artma içinde olmazsa, o noksanlıkta demektir."

Diğer bir rivayette hadis şu lafızlarla bitmektedir:

"Kim noksanlığını nefsinde araştırmaz ise o, noksanlaşmaya devam eder. Noksanlık içinde bulunan kimse için ölüm daha hayırlıdır."[158]

Hiç şüphesiz mümin şükreder. Şükreden kul ise devamlı artış içindedir.

Şunu hatırtarak sözümüzü tamamlayalım:

Ebu Talib el-Mekkî (rah), tasavvuf ve insan terbiyesi yolunda sadece bir müellif değil, aynı zamanda kamil bir mürişiddir. O, manevî bir tabibdir; Hz. Peygamber (s.a.v) ilmine varis Rabbani bir alimdir. Hak dostudur; aşıktır, sıddıktır.

Eserinde öyle ilim ve hallerden bahseder ki, onları ancak bizzat tadan ve yaşayan kimse dile getirebilir. Hatta bazen yüksek manevî hallerden bir miktar anlattıktan sonra: "Bundan ötesini söz ile anlatmak yasak ve tehlikelidir. Onu ancak ehli bilir; tanır." Şeklindeki sözleri, onun bahsettiği halleri müşahede ettiğinin bir delilidir.

Ebu Talib el-Mekkînin eserinde üzerinde durduğu bir nazik konu da, kişinin manevi yolda boş davalara girmemesi, olduğundan başka görülmemesi ve bilinmemesidir. El-Mekkî, insanın ulaşmadığı hallere ulaşmış havasına girmesinin yalançılık ve Yüce Allah'a karşı bir iftira olduğunu belirtip bundan şiddetle sakındırmaktadır. Bu edeb, tasavvuf terbiyesinin temelini oluşturmaktadadır.

Allahu Teala Ümmet-i Muhammed adına bu büyük zata sonsuz rahmetiyle bol mükafatlar ve yüksek dereceler ihsan eylesin. Bizi de onunla ve diğer salihlerle birlikte affedip Rasûlullah (s.a.v) Efendimize cennette komşu eylesin. Âmin.

Zâhir ve bâtın konusundaki kısa bir makele ile bahsimizi kapatıyoruz:

ZÂHİR İLE BÂTIN ÇATIŞIR MI?

Zâhir ve bâtın ilmi yüzünden tarihte tatsız olaylar yaşanmıştır. Bir dönemde, İslam'ın zâhirî hükümlerini öğreten medrese ile, bâtınî edebini öğreten tasavvuf ehli haksız yere birbirlerini incitmişlerdir. Günümüzde de benzer çekişmelere rastlamak mümkündür. Her iki grup da haklı olduklarını ve bunu din

[158] Deylemi, Firdesü'l-Ahbar, No: 6323; Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, II, 232; Sehavî, Mekasıd, 631. (Sahavi, hadisin senet yönüyle zayıf olduğunu belirtmiştir.); Aliyyü'l-Karî, el-Esraru'l-Merfua, 327.

adına yaptıklarını söylüyorlar. Eğer her iki grup da haklı ise bu çekişmenin nedeni nedir?

Durum iyi incelenirse görülecektir ki, birbirine zıt olan ve çekişen dinin zâhir ile bâtın ilmi değil; bu ilimlere sahip olduklarını söyleyen bazı kimselerin ıslah olmamış nefisleridir.

Birileri zâhir ilmi ile bâtın ilmini ayrı düşünür, ikisini birbirine zıt görür, bunun için bâtın ilminin reddedilmesi gerektiğini söyler. Bazıları da asıl olanın bâtın ilmi olduğunu, zâhirin şekil, resim ve temsilden ibaret bulunduğunu, zâhirdeki ilim ve ibadetlerin ancak avam halkı ilgilendirdiğini, hâli ileri ve yüksek olanların bu tür sorumluluklardan kurtulduğunu söyleyerek dinin temelini oluşturan zâhirî ilimleri ve amelleri terk eder. Üzülerek belirtelim ki, her iki grup da İslam aleminde büyük fitne ve yıkıma sebep olmuşlardır.

Birinci grup Kur'an ve sünnet üzere kurulu tasavvufu inkara kalkmış, ikinci grup ise tasavvufu kötü emellerine malzeme yapmıştır. Zâhir ve bâtın ilminin ne olduğunu bilmeyenler, hangi grubu dinlese haklı zanneder, İslam'ın bâtınî fıkhını ihya eden gerçek tasavvuf hakkında şüpheye düşer. Bunun için zâhir ve bâtın ilminin iç yüzünü bilmemiz gerekir.

Zâhir, bir şeyin dışı, görünen, ortada olan, müşahede edilen, duyu organları ile hissedilen ve bilinen kısmı demektir.

Bâtın, bir şeyin iç yüzü, görünmeyen yanı, saklı ve sırlı yönü, tefekkür, feraset ve kalp basireti ile bilinen kısmı demektir. Burada konu ettiğimiz zâhir ve bâtın ilmi dinî hayatımızla ilgili iki ilim çeşididir.

SORUMLU OLDUĞUMUZ ZÂHİRÎ ve BÂTINÎ İLİM

Zâhirî ilim, zâhirde bedenle yapılan iş ve ibadetlerin hükümlerini öğreten ilimdir.

Bâtınî ilim, iç alemin ilmidir. Kalple ilgili amellerin ve ibadetlerin hakikatini öğretir. İnsanın kalbini, ruhunu ve nefsini tanıtır, onların terbiye yolunu gösterir.

Varlıkların iç yüzünü, kainatın inceliklerini, ğayb alemini, melekut aleminin sırlarını, ahiret hallerini konu edinen ilme de bâtınî ilim denir.

Dinimiz her iki ilimden de gerektiği kadarını bize öğretmiştir. Bu iki ilmin bir kısmı herkese farzdır. Bir kısmı ise fazilettir. Dinimizin öğrettiği ve herkesten istediği zâhir ve bâtın ilmi, bütünüyle Kur'an ve sünnet ilminden ibarettir. Bu iki ilim beden ile ruh gibidir. İkisi birbirini tamamlar, biri olmadan diğeri vazife göremez, fayda vermez.

Zâhir ilmine şeriat ilmi, bâtın ilmine hakikat ilmi denmesi, sadece alanlarını belirtmek içindir. Yoksa birisi diğerinden daha az lazımdır manasında değildir. Her ikisi de dinimizin öğrettiği ilimlerdir; ilahi hükümleri bildirir, Allah'ın muradını öğretir, kulun Rabbine karşı koruyacağı hukuk ve edebini gösterir. Bunun için büyük veli İmam Kuşeyri (rah), şu mühim tespiti yapar:

"İyi bil ki, Allah'ın emri ile vacip olması bakımından şeriatın öğrettiği her ilim aynı zamanda hakikat ilmidir. Aynı şekilde hakikat ilmi de, Allah'ın emri ile vacip olması ve arife Yüce Allah hakkında ilim ve edep öğretmesi sebebiyle bir şeriat ilmidir."

Allame Arusî, bu söze şu kaydı ekler: "Çünkü her iki ilmi emreden de Yüce Allah'tır. Sonuçta kaynak ve hedef birdir. Birisi insanın zâhiri amellerini, diğeri de kalple ilgili edeplerini öğretir." [159]

Din, insanın zâhirine ve bâtınına bir bütün olarak hitap eder. İlahî hükümler iki türlüdür. Birisi zâhirimizi, diğeri iç alemimizi ilgilendirir. İnsanın kamil olması her iki ilimden pay sahibi olmasına ve zâhiri gibi bâtınını da güzelleştirmesine bağlıdır. Çünkü insan, kalbi ve kalıbıyla, fikir ve fiili ile, içi ve dışıyla beraber insandır.

Her ibadetin bir zâhir bir de bâtınî yönü vardır. Zâhiri yönü kalıbı, bâtınî yönü kalbi ilgilendirir. Mesela, namazda başlangıç tekbiri farzdır, bu dilin vazifesidir. Aynı şekilde namaza gösteriş katmadan onu sadece Allah için kılmaya niyet etmek de farzdır. Bu niyet ve ihlas kalbin amelidir. Diğer bütün ibadetlerde de durum aynıdır. Sadece kalple yapılan farz ibadetler vardır. İman, ihlas, huşu, tefekkür, teslimiyet, tevekkül, rıza, sabır, muhabbet gibi. Bunları öğreten ilme de bâtın ilmi denir.

Şimdi hangi akıllı mümin: "Ben dinin öğrettiği ilim ve amellerden zâhirle ilgili olanları kabul ederim fakat bâtınla ilgili olanları dikkate almam" diyebilir? Bu konuda fakihle sufinin, muhaddisle müfessirin, halk ile yöneticilerin ne farkı vardır?

Büyük veli Ahmed er-Rüfâî (k.s), kamil sufi ile geçek fakihin hiçbir farkı yoktur der ve şunu sorar: "Hangi kamil sufi talebelerine: "Namaz kılmayın, oruç tutmayın, haramlara dikkat etmeyin, siz sadece zikirle meşgul olun yeter!" diyebilir. Ve hangi gerçek fakih talebelerine: "Allah'ı çok zikretmeyin, nefsinizle mücadele etmeyin, ihlasla amel etmek için uğraşmayın, siz namazı kılın, orucu tutun yeter!" diyebilir?[160]

---

[159] Arusî, Netaicü'l-Efkar, II, 144

[160] Rufâi, el-Burh'anu'l-Müeyyed, 142

Elbette her müslümanın zâhirini ve bâtınını ilgilendiren ilahi emirler, aynı derecede önem arz eder. Onları bilmek ve gereğini yerine getirmek farzdır. Zâhir ve bâtın ilminden bu kadarı herkesi ilgilendirir. Bu kısmın ihmali insanı sorumlu eder.

Zâhir ve bâtın ilminin bu kısmına kimsenin itiraz hakkı yoktur. İtiraz eden, cehaletini ispat etmiş olur. Burada zor olan, zâhir ve bâtınla ilgili hükümleri bilmek değil ilmin gereğini yapmaktır. İmam Gazali'nin (rah) belirttiği gibi bazı insanlar ilimde ilerlemiş fakat amel ve güzel ahlakta geri kalmıştır. Sadece bilmekle yetinen ve kalbini ihmal eden böyle kimseler, şeytan tarafından ilimle aldatılmış kimselerdir. Allahu Teala: ***"Hiç şüphesiz nefsini günah kirlerinden temizleyen kurtuldu."*** (Şems, 9) ayetinde kurtuluşu, kalbin günahlardan nasıl temizleneceğini bilmeye, bu bilgiyi kitaplara yazmaya ve insanlara öğretmeye değil, kalbi bizzat temizlemeye bağlamıştır.

ARİFLERİN SAHİP OLDUĞU BÂTINÎ İLİM

Allahu Teala, gerçek takvaya ulaşmış dostlarına yüksek manevi haller, herkesten ayrı özel ilimler, Kur'an ve sünnete farklı bakışlar ve derin anlayışlar ikram etmiştir. Bu haller ve ilimler, zâhirî ilimlere sıkıca bağlı olmanın sonucu oluşan ilahi aşk ve takvanın hediyesidir. Arifler, takva olmadan kalpte manevi ilim kapılarının açılmayacağını belirtmişlerdir.[161]

Allah dostlarına verilen bu özel ilimlere de bâtın ilmi denir. Bu kısım, herkese farz olan ilme girmez. O, özeldir, ilahi hediyedir, fazilettir, ayrı bir şereftir. Bu bâtın ilmine, irfan ilmi, sır ilmi, ledün ilmi, feraset ilmi, ğayb ilmi, vehbî ilim, keşif ilmi, hikmet ilmi, hakikat ilmi, ilham, yakin ilmi gibi isimler de verilmiştir. Hepsi Yüce Allah'ın sevdiği kuluna bir rahmeti, ikramı ve özel tecellisidir. Ayet ve hadislerde bu ilim de övülmüş ve teşvik edilmiştir. Kur'an uyanık kalp sahiplerinin özel bir tespit gücüne sahip olduğunu belirtir. (Hıcr, 75) Hadisler bu ferasetin ilahi nurla olduğunu beyan eder.

"Kur'an'ın her ayetinin bir zâhirî bir de bâtınî manası vardır." [162] hadis-i şerifi, ehli olan kimseler için gizli ilim yollarının açık olduğunu gösterir.

Genelde fakihlerle sufilerin tartışması bu bâtın ilminde olmuştur. Halbuki sufiler, fakihin, müfessirin ve muhaddisin ayet ve hadisten anladığı ilk manayı kabul etmektedir. Ondan sonra bir adım daha ileri giderek ayet ve hadislerin ruhuna aykırı olmayan yeni manalar, farklı ilimler ve değişik hikmetler orta-

[161] Sühreverdi, Avarif, 1. Bölüm

[162] İbnu Hıbban, Sahih, I, 276; Ebu Ya'la, Müsned, No: 5149; Taberi, Tefsir, I, 9; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VII, 152

ya koymaktadır. Velilerin hiç bahsetmedikleri, Allah ile kendi aralarında kalan özel ilimler de vardır. Herkes onları bilmekle mükellef değildir. Bu tür ilimler bizde yok diye onları inkar etmek Yüce Allah'ın rahmetini sınırlamak olur. Allahu Teala: ***"Her bilenin üzerinde daha iyisini bilen bir başkası vardır."***[163] ayetiyle, bizlere edep ve tavazu öğretmektedir. Çünkü ilmin bir sonu yoktur. Kur'an, Yüce Allah'ın ilim ve tecellilerini tespit etmeye denizler mürekkep olsa yetmez diyor. (Kehf, 109)

Büyük veliler, manevi keşif ve kalple ilgili ilimlerdeki yanılmaları ve ayak kaymalarını önlemek için çok sıkı tedbirler almışlar ve sağlam kaideler koymuşlardır.

Gerçek sufiler, zâhir bâtın bütün işlerinde Kur'an ve sünneti vazgeçilmez bir ölçü ve hakem yapmışlardır. Kur'an ve sünnetin hükmüne ters düşen keşif, ilham, varidat türü şeyleri ihtiyatla karşılamışlar ve onlarla amel etmemişlerdir. Allah'a ulaşmanın tek yolu olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetine uymayı görmüşlerdir. Ebu'l-Hasen Şazelî (k.s) der ki:

"Eğer doğru zannettiğin bir keşfin Kur'an ve sünnete ters düşerse, Kur'an ve sünnetin dediğini yap, keşfini terk et ve nefsine: "Hiç şüphesiz Yüce Allah benim için emniyeti Kur'an ve sünnette yaptı, keşif ve ilhamda yapmadı," de.[164]

Büyük Arif İmam Rabbani (k.s) bu konuda şu uyarıları yapar:

"Tasavvuf terbiyesine giren kimseye önce Ehl-i Sünnet inancına göre itikadını düzgün yapması gerekir. Sonra, Kur'an ve hadisi ancak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat alimlerinin anladığı ve kabul ettiği manalara uygun tevil ve tefsir etmelidir. Eğer, keşif ve ilham yoluyla kalbde Kur'an'a ve sünnete ters gelen bir şey zuhur ederse onları terk etmeli ve bu tür şeylerden Allah'a sığınmalıdır. Yüce Allah'ın zat ve sıfatları hakkında kalbe ve akla gelen bütün manalar, dinin zâhiri ilimlerine uygun olmalıdır. Allah'a yaklaşma, ulaşma, kavuşma gibi durumlar ve haller, zâhir ilmin kabul ettiği mananın dışında düşünülmemelidir. Bazı alimlerin amelde kusuru varsa da onların dinin asıllarına dayalı görüşlerini toptan ret etmemelidir. Bazı veliler manevi sarhoşluk halinde zâhir ilme ters düşen sözler sarf etmişlerdir. Bunlara şatahat denir. Onlar bu durumda mazurdurlar. Hem bu durumda söylenen sözler ile amel edilmez. Cezbe ve manevi sarhoşluk içindeki veliler irşat yapamazlar. Onları sevdikleri Yüce Allah'a havale etmeli, haklarında ileri geri konuşmamalıdır. Asıl mesele, ilahi emirleri yerine getirip yasaklanan amelleri terk etmektir. Her ne kadar dinin emirleri tutulur-

[163] Yusuf, 12/76.

[164] İbnu Acibe, İkazu'l-Himem, II, 302

sa o nispette nefse muhalefet ve Allah'a muhabbet edilmiş olur. Hangi tarikatta nefse muhalefet fazla ise, o Allah'a giden yolların en yakınıdır."[165]

DİNİ TAHRİF EDEN BÂTIN İLMİ

İslam tarihinde Bâtıniyye diye anılan bir grup: "biz bâtın ehliyiz, işin özü ve aslı bâtındır, bâtının dışındakiler batıldır." diyerek fitne yaymışlar ve dinin temel esaslarını tahrif etmişlerdir. Hicri II. Asrın başlarına kadar kökleri uzanan bu fitne grubu diğer dinlerle putperestliğin ve mecusiliğin karışımından oluşmuş farlı bir akımdır. Daha çok siyasi yollarla İslam'ı tahrif için kurulmuştur. Namaz imama itaat etmek, oruç imamın sırlarını korumak, zekat mezhep mensuplarına ilim dağıtmak, hac imamı ziyaret etmek, Cennet dünyadaki rahat hayat, cehennem de dünyadaki çileli yaşantıdır diyen bu grubun İslam dini ile hiçbir alakası yoktur. Bunlara ibahiyye de denir. Zamanımızda az da olsa uzantıları vardır.

Bunlardan başka bir grup da önce mümin iken sonra dinden çıkmışlardır. Bu kimseler, bir zaman ibadet, taat ve zikirle meşgul olduktan sonra, kendilerince kemale erdiklerini, iç alemlerinin Allah'ın sevgi ve feyzi ile dolduğunu, Allah'a kavuştuklarını, Allah ile bütünleştiklerini düşünürler ve artık amel etmenin, namaz kılmanın bir gereği kalmadığını söyleyerek bütün ibadetleri terk ederler. Ayrıca, bu hâle ulaşanlara hiçbir haramın zarar vermeyeceğini söyleyerek rahatça haramlara dalarlar. Bu, şeytanın bir oyunudur.

Bunlardan başka açıkça dini inkar etmediği halde, "sen benim içime bak, kalbin temiz olsun, niyetinde kötülük taşıma yeter" deyip hiçbir ibadete yanaşmayan kimseler mevcuttur. Bu da bir aldanmadır ve şeytanın oyunudur.

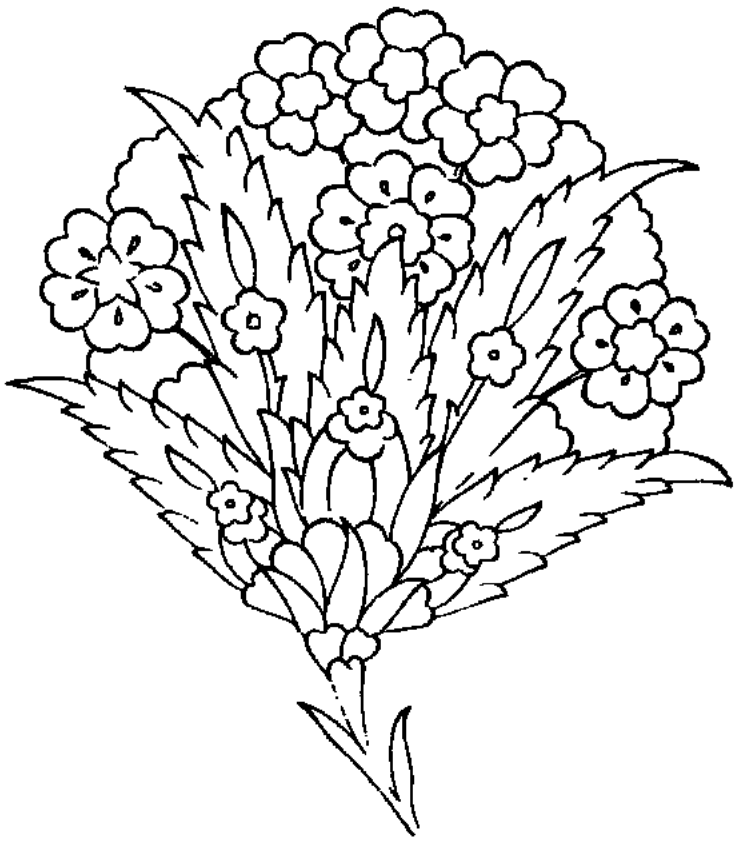
Biz bir insanı kalbiyle değil, görünen amelleri ve davranışları ile tanırız. Bizler zâhire, Allahu Teala kalplere bakar. Kalbi güzel olanın işleri de güzel olur. Güzel, Yüce Allah'ın sevdiği ve güzel diye tanıttığı şeylerdir. Bunlar, ibadet ve salih amellerdir. İçi ve dışıyla güzel olan edepli kullara ne mutlu.

Dr. Dilaver SELVİ

[165] Mektubat, I, 286. Mektup

"Tasavvuf, bütünüyle edepten ibarettir. Her anın, her hâlin, her amelin ve her makamın bir edebi vardır. İçinde bulunduğu hâlin ve vaktin edebini koruyan kimse, Allah dostlarının ulaştığı hâle ve makama ulaşır. Edebi korumayan kimse bu saadetten mahrum kalır. O, kendisini Hakk'a yakın zannetse de aslen uzaktadır."

Ebu Hafs el-Haddad (k.s)

MÜELLİFİN ÖNSÖZÜ

Hamd, "el-Evvel" isminin tek sahibi olan Yüce Allah'a aittir. O, varlıklar için söz konusu olan başlangıç ve önceliklerin tamamen dışında olarak, bütün varlık ve mekanlar yaratılmadan önce de var olup, ezelidir.

Yine O, "el-Âhir" ism-i şerifinin sahibidir. Bu sıfatıyla O, yaratıklar için mevcut olan sonu olma hâlinden uzak olup bütün yaratılanlardan ayrı olarak zaman ve evrenlerin yok olmasından sonra da mevcut olup ebedidir.

Allah, "ez-Zâhir" isminin de tek sahibidir. O, varlıklara her hangi bir uzaklık düşünülmeden, her şeye hakim olan yüce güç sahibi yalnız O'dur.

O, "el-Bâtın" dır. Hiç bir mesafe, maddi yakınlık ve temas düşünülmeden her yaratığa yakınların yakını olan O'dur.

O varlık aleminde vücut verdiği her şeyi, lutfuyla en güzel ve en sağlam bir şekilde yaratmıştır. Bütün hükümleri hikmetle ortaya koymuştur. O (c.c) yüce iradesiyle her şeyi sevk ve idare etmektedir. Ğayb ve müşahede aleminde gizli kudretini ortaya koymuştur. Yarattıklarının hepsine dünyada ve ahirette nimetini ikram etmiştir. Muhabbetine erenlere bol bol ihsanlarda bulunmuş, diğer bütün varlıklara da adaletiyle muamele etmiştir. İnsanlara Yüce Zatını tanıma ve mârifetullaha erebilme nimetini vermiştir. Onları kendisine yönelterek ihsanda bulunmuştur. Onlara Yüce kelamını kolaylaştırarak onu alma ve anlama imkanı vermiş ve böylece kendilerine büyük bir fazilet bahşetmiştir. Kendilerine içlerinden bir peygamber göndererek büyük iyilikte bulunmuştur.

Yüce Allah'tan, Nebî'sine ve âline salat ve selam etmesini, nimetlerine şükretmede bizleri de muvaffak kılmasını ve yüce ilâhî takdirinin gizliliklerini bizlere bildirmesini niyaz ediyoruz.

Yüce Allah'ın salat ve selamı, gelmiş geçmiş bütün insanların Efendisi, "Makam-ı Mahmud" ve "el-Vesile"nin sahibi, Havz-ı Kevser'in başında

bulunma ve şefaat etme izniyle bütün insanlara üstün kılınmış olan Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v) olsun. Ayrıca Efendimiz'in diğer peygamber kardeşlerine, ashaplarına ve güzel bir şekilde kendisine tâbi olan müminlere de salat ve selam olsun...

Bunları dile getirdikten sonra diyorum ki: **Kûtû'l-Kulûb fî Muamalati'l-Mahbûb ve Vasfı Tarîkı'l-Mürîd ila Makami't-Tevhîd** isimli bu kitap, Şeyh Ebu Talib Muhammed b. Ali b. Atiyye el-Harisi el-Mekkî tarafından te'lif edilmiştir.

Kitabımız kırk sekiz bölümü içermektedir. Bunları sırasıyla işleyeceğiz. Başarı Yüce Allah'tan.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜZEL KULLUKLA İLGİLİ AYETLER

Kitabımızın konusu Yüce Allah'a güzel kulluktur. Önce bu konuyla ilgili ayetleri hatırlatacağız. Allah Teala buyurmuştur ki:

"Kim de ahireti diler ve bir mümin olarak kendine yaraşır bir gayret ile o gün için çalışırsa, işte bunların çalışmaları makbuldür."[166]

"Kim ahiret kazancını istiyorsa, onun kazancını artırırız. Kim dünya malını istiyorsa ona da dünyadan bir şey veririz. Fakat onun ahirette hiç bir nasibi yoktur."[167]

Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Bilinsin ki, insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona, karşılığı tastamam olarak verilecektir."[168]

Yüce kudret sahibi olan Allah (c.c) şöyle buyurmuştur:

"Onlara şöyle denecektir. Geçmiş günlerde işlediğiniz güzel amellere karşılık, şimdi afiyetle yiyiniz, içiniz."[169]

---

[166] İsrâ 17/19.

[167] Şura 42/20 (Kazancın artırılması; sevabın bire karşı ona, yediyüze ve daha fazlasına çıkarılması demektir. Ayrıca Allah, kendine itaat eden kullarına, daha fazla iyi amel işlemeyi nasip eder.(Müt. Yakup Çiçek)

[168] Necm 53/39-41

[169] Hakka 69/24.

Aziz ve Yüce olan Allah şöyle buyurmuştur:

"Herkesin, yaptıkları güzel işlere göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir."[170]

Bütün noksanlıklardan münezzeh olan Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Sizi, bizim hoşnutluğumuza yaklaştıracak olan ne mallarınızdır, ne de evlatlarınız. Ancak iman edip, iyi amelde bulunanlara, yaptıklarının karşılığı kat kat fazla olarak verilecektir. Onlar, cennet köşklerinde güven içinde olacaklardır."[171]

Yüce Allah bir diğer ayetinde şöyle buyurmuştur :

"Onlara, 'İşte size cennet. Yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık ona vâris kılındınız' diye seslenilir."[172]

Allah Teala başka bir ayette şöyle buyurmuştur :

"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için nice sevindirici ve göz aydınlatıcı nimetler sakladığını hiç kimse bilemez."[173]

"İyi işler yapanların mükafatı ne güzeldir! Onlar sabrederler ve yalnız Rablerine tevekkül ederler."[174]

"Rableri katında, onlar için esenlik yurdu cennetler vardır. Ve yapmakta oldukları salih ameller sebebiyle Allah onların dostudur."[175]

[170] En'am 6/132.

[171] Sebe 34/37.

[172] Araf 7/43.

[173] Secde 32/17.

[174] Ankebut 29/58-59

[175] En'am 6/127. (Muamele, karşılıklı iş yapmak demektir. Burada ise; ayetlerde görüldüğü gibi, kulun kulluk görevini yapması; buna karşılık Allah'ın da ona bol bol mükafat vermesi ve onu yardımına, hoşnutluğuna ve rahmetine erdirmesi kasdedilmektedir. (Müt.. Yakup Çiçek)

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNLÜK VİRDLERİ AMELLERİ ANLATAN AYETLER[176]

Gece ve gündüz yapılacak ve tekrar edilecek namaz ve benzeri ibadetleri bildiren bir çok ayetler vardır. Bunların bazıları şunlardır:

Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Öğüt almak veya şükretmek isteyen kimseler için, gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur."[177]

"Gündüz vakti, sana uzun bir meşguliyet vardır. Rabbinin adını an. Tam ihlas ile O'na yönel."[178]

"Sabah akşam, Rabbinin ismini zikret. Gecenin bir kısmında O'na secde et. (Akşam ve yatsı namazına devam et) Gecenin uzun bölümünde ise, O'nu tesbih et. (Teheccüd namazını kıl.)"[179]

"Ey Muhammed! Güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ederek tesbih et. *(Yani sabah, öğle ve ikindi namazlarını kılmaya devam et.)* ***Gecenin bir bölümünde ve secdelerin ardından da O'nu tesbih et."***[180] (Yani akşam, yatsı ve teheccüd namazlarına devam et.)

"...Kalktığın zaman da, Rabbini hamd ederek tesbih et. Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışından sonra da O'nu tesbih et."[181]

"Şüphesiz gece kalkıp ibadet etmek daha tesirlidir ve Kur'an okuyuş bakımından daha düzgün, daha sağlam bir tilavet sağlar."[182]

---

[176] Namazlar, her gün kılınacağından, diğer ifadesiyle tekrarlanacağından müellif, bunları "evrad" diye zikretmiş olabilir. (Müt: Yakup Çiçek)

[177] Furkan 25/62.

[178] Müzemmil 73/7-8.

[179] İnsan 76/24-25.

[180] Kaf 50/39-40.

[181] Tur 52/48-49

[182] Müzemmil 73/6

"Ey Resulüm! Gecenin bir kısım saatleri ile gündüzün iki ucunda da tesbih et ki, sen Allah'tan razı olasın, O da senden."[183]

"Yoksa inkar edenler, geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse gibi midirler? De ki, hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"[184]

"Korkuyla ve ümitle Rablerine yalvararak vücutları yataklarından uzak kalır."[185]

"Onlar gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyamda durarak geçirirler."[186]

"O muttakiler geceleri pek az uyurlardı. Sehr vakitlerinde de istiğfar ederlerdi."[187]

"Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar belirlenen vakitlerde namaz kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir. Gecenin bir kısmında uyanarak sana mahsus bir namaz olmak üzere teheccüd namazını kıl."[188]

"Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın zamanlarında namaz kıl. Çünkü iyi ameller kötülükleri temizler/ günahları giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır."[189]

"Haydi siz, akşama ulaştığınızda akşam ve yatsı vaktinde, sabaha kavuştuğunuzda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde Allah'ı tesbih edin, namaz kılın. Bilin ki göklerde ve yerde hamd, O'na aittir."[190]

---

[183] Tâhâ 20/130. (Burada "gündüzün iki ucunda" ifadesiyle, önemine binaen sabah ve akşam namazlarına dikkat çekilmiştir. (Müt: Yakup Çiçek)

[184] Zümer, 39/9.

[185] Secde 32/64 (Yani hiç bir zaman uyumayı, namaz ve ibadetlere tercih etmezler. Müt. Yakup Çiçek)

[186] Furkan 25/64

[187] Zariyat 51/17-18

[188] İsra 17/78-79. (Burada birinci ayette beş vakit namaz kasd edilmektedir. Çünkü güneşin dönmesi, yani zeval vaktinden sonra öğle ve ikindi namazı, güneşin batmasından sonra akşam ve yatsı namazları vardır. Sabah namazı ise, ayrıca zikredilmiştir. Sabah namazı şahitlidir. Çünkü gece melekleriyle gündüz melekleri sabah namazında buluşup, hep birlikte bu namazın kılındığına şahit olurlar. (Müt. Yakup Çiçek)

[189] Hud 11/114. (Ayette geçen gündüzün iki tarafındaki namazlar sabah, öğle ve ikindi; gecenin yakın zamanlarındakiler de akşam ve yatsı namazlarıdır. Namaz, en büyük hasenattan biridir. Rasulullah (s.a.v) buyurdu ki: ***"Ne dersiniz birisinin kapısı önünde bir ırmak bulunsa da, her gün beş defa onda yıkansa kendisinde hiç kir kalır mı?*** Ashab: "Hayır. Kalmaz." dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v) buyurdu ki: ***"İşte beş vakit namaz da bunun gibidir. Allah onunla bütün günahları siler."*** Hadis için bkz: Buharî, Mevakît, 6; Müslim, Mesacid, 282; Tirmizî, Emsal, 5; Nesaî, Salat, 7; Muvatta, Sefer, 91 (Müt: Yakup Çiçek).

[190] Rum 30/17-18 Bu ayet, beş vakit namazı içine almaktadır. (Müt: Yakup Çiçek)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜRİDİN GÜNLÜK AMELLERİ

Mürid, her gün bir takım farz ve mendup ibadetler yapar. Bu cümleden olarak sabah namazı vakti girdiğinde, önce sabah namazının iki rekat sünnetini kılar. Sabah namazının vakti, fecr-i sadığın doğmasıyla başlar. Fecr-i sadık, gecenin sonunda, doğu ufkunda genişliğine olarak meydana gelen aydınlıktır. Bu sırada, fecrin aydınlığından dolayı yıldızlar kaybolmaya başlar.

Bu vakit, Yüce Allah'ın kendisinin zikredilmesini emir buyurduğu vakittir. O (c.c) şöyle buyurmuştur:

"Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışından sonra da O'nu tesbih et, namaz kıl."[191]

Kul, önce sabah namazının sünnetini kılar. Zammı süre olarak Kafirun ve İhlas surelerini okur.[192] Çünkü, rivayetlerin çoğunda, Hz. Peygamber'in (s.a.v) bunları okuduğu bildirilmektedir.[193]

Kıraatını isterse gizli, isterse cehrî yapar. Bu konuda iki hadisi şerif vardır. Bunların biri; kıraatın gizli olacağını bildirmektedir. Bu, Hz. Aişe'nin rivayet ettiği şu hadistir: ***"Rasulullah (s.a.v), sabah namazlarının sünnetini çok hafif kılardı. O kadar ki ben, sadece Fatiha süresini - biraz ağırca - okumuş mu yoksa okumamış mı? diye düşünürdüm."***[194]

---

[191] Tur 52/ 49

[192] Rivayetler için bkz: Darimî, Salat, 146; Ahmed b. Henbel, Müsned, VI, 184, 225

[193] Bkz: Müslim, Müsafirîn,98; Ebû Davud, Salat, 98; Nesaî, İftitah, 39

[194] Buharî, Teheccüd, 28, 12; Müslim, Musafirîn, 90; Ebu Davud, Salat, 292; Nesaî, Kıyamu'l-leyl, 60; Muvatta, Salatu'l-leyl, 29

Diğer hadis ise Rasulullah'ın kıraatı cehrî yaptığını bildirmektedir. Bu hadis, İbn Ömer'*den* nakledilmiştir. O, şöyle demiştir. *"Nebi'ye (s.a.v) dikkat ettim, yirmi gün sabah namazının sünnetinde Kafirun ve İhlas surelerini sesli okuyorlardı."*[195]

Ebu Hureyre (r.a) ve İbn Abbas'ın rivayet ettikleri hadisi şerife göre, Resullulah (s.a.v) sabah namazının sünnetinin birinci rekatında Bakara suresindeki

قُولُوا آمَنَّا بِاللهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ

ayetini[196] sonuna kadar okuyordu. İkinci rekatında ise:

رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

ayetini[197] okuyordu."[198]

O halde bazen bunlar da okunmalıdır.

Bundan sonra kişi, yetmiş defa şu istiğfar duasını okur:

أَسْتَغْفِرُ اللهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لاَ اِلَهَ اِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَسْأَلُهُ التَّوْبَةَ

Sonra yüz defa tesbih ve tehlil getirmelidir.

Bir defa da:

سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ للهِ وَلاَ إِلَهَ اِلاَّ اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ وَأَسْتَغْفِرُ اللهَ وَتَبَارَكَ اللهُ

Zikrini söyler.

Kişi, bu duayı okumalıdır. Çünkü Rasulullah (s.a.v), bunu sabah namazının sünnetini kıldıktan sonra okurlardı.

Bize İbn Ebi Leyla, Davud b. Ali, babası ve İbn Abbas yoluyla nakledildiğine göre, İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir. "Abbas, beni Rasulullah'a (s.a.v) gönderdi. Ben de gittim ve akşam orada kaldım. Rasulullah (s.a.v), teyzem Meymune'nin evinde idi. Gece namaz kılmak üzere kalktı. Sabah namazının sünnetini kıldıktan sonra şu duayı okudu:[199]

---

[195] Tirmizî, Salat, 308; Nesaî, Salât, 68

[196] Bakara 2/136

[197] Al-i İmran 3/53

[198] Ebû Davud, Salat, 98

[199] Rivayetin bir kısmı için bkz. Buharî, Deavat, 10; Müslim, Musafirîn, 181; Hakim, Müstedrek, III, 356

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِكَ تَهْدِي بِهَا قَلْبِي، وَتَجْمَعُ بِهَا شَمْلِي، وَتَلُمُّ بِهَا شَعْثِي، وَتَرُدُّ بِهَا أُلْفَتِي، وَتُصْلِحُ بِهَا عَلاَنِيَتِي، وَتَقْضِي بِهَا دَيْنِي، وَتَحْفَظُ بِهَا غَائِبِي، وَتَرْفَعُ بِهَا شَاهِدِي، وَتُزَكِّي بِهَا عَمَلِي، وَتُبَيِّضُ بِهَا وَجْهِي، وَتُلَقِّنِي بِهَا رُشْدِي، وَتَعْصِمُنِي بِهَا مِنْ كُلِّ سُوءٍ،

اَللّٰهُمَّ اعْطِنِي إِيمَانًا صَادِقًا، وَيَقِينًا لَيْسَ بَعْدَهُ كُفْرٌ، وَرَحْمَةً أَنَالُ بِهَا شَرَفَ كَرَامَتِكَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ،

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْفَوْزَ عِنْدَ الْقَضَاءِ وَمَنَازِلَ الشُّهَدَاءِ وَعَيْشَ السُّعَدَاءِ وَمُرَافَقَةَ الأَنْبِيَاءِ وَالنَّصْرَ عَلَى الأَعْدَاءِ،

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أُنْزِلُ بِكَ حَاجَتِي وَإِنْ قَصُرَ رَأْيِي، وَضَعُفَ عَمَلِي، وَافْتَقَرْتُ إِلَى رَحْمَتِكَ فَأَسْأَلُكَ يَا قَاضِيَ الأُمُورِ وَيَا شَافِيَ الصُّدُورِ كَمَا تُجِيرُ بَيْنَ الْبُحُورِ أَنْ تُجِيرَنِي مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ، وَمِنْ دَعْوَةِ الثُّبُورِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْقُبُورِ،

اَللّٰهُمَّ مَا قَصُرَ عَنْهُ رَأْيِي، وَضَعُفَ عَنْهُ عَمَلِي، وَلَمْ تَبْلُغْهُ نِيَّتِي وَأُمْنِيَّتِي، مِنْ خَيْرٍ وَعَدْتَهُ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ، أَوْ خَيْرٍ أَنْتَ مُعْطِيهِ أَحَدًا مِنْ عِبَادِكَ، فَإِنِّي أَرْغَبُ إِلَيْكَ فِيهِ، وَأَسْأَلُكَهُ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ،

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا هَادِينَ مَهْدِيِّينَ غَيْرَ ضَآلِّينَ وَلاَ مُضِلِّينَ، حَرْبًا لأَعْدَائِكَ، وَسِلْمًا لأَوْلِيَائِكَ، نُحِبُّ بِحُبِّكَ النَّاسَ، وَنُعَادِي بِعَدَاوَتِكَ مَنْ خَالَفَكَ مِنْ خَلْقِكَ.

اَللّٰهُمَّ هَذَا الدُّعَاءُ وَعَلَيْكَ الإِجَابَةُ، وَهَذَا الْجَهْدُ وَعَلَيْكَ التِّكْلاَنُ، فَإِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللّٰهِ ذِي الْحَبْلِ الشَّدِيدِ، وَالأَمْرِ الرَّشِيدِ،

أَسْأَلُكَ الأَمْنَ يَوْمَ الْوَعِيدِ وَالْجَنَّةَ يَوْمَ الْخُلُودِ، مَعَ الْمُقَرَّبِينَ الشُّهُودِ، وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ، وَالْمُوفِينَ بِالْعُهُودِ، إِنَّكَ رَحِيمٌ وَدُودٌ، أَنْتَ تَفْعَلُ مَا تُرِيدُ.

سُبْحَانَ الَّذِي تَعَطَّفَ بِالْعِزِّ وَقَالَ بِهِ. سُبْحَانَ الَّذِي لَبِسَ الْمَجْدَ وَتَكَرَّمَ بِهِ، سُبْحَانَ الَّذِي لاَ يَنْبَغِي التَّسْبِيحُ إِلاَّ لَهُ، سُبْحَانَ ذِي الْفَضْلِ وَالنِّعَمِ، سُبْحَانَ ذِي الْقُدْرَةِ وَالْكَرَمِ، سُبْحَانَ الَّذِي أَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ بِعِلْمِهِ.

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ لِي نُوراً فِي قَلْبِي، وَنُوراً فِي قَبْرِي، وَنُوراً فِي سَمْعِي، وَنُوراً فِي بَصَرِي، وَنُوراً فِي شَعْرِي، وَنُوراً فِي بَشَرِي، وَنُوراً فِي لَحْمِي، وَنُوراً فِي دَمِي، وَنُوراً فِي عِظَامِي، وَنُوراً مِنْ بَيْنِ يَدَيَّ ، وَنُوراً مِنْ خَلْفِي، وَنُوراً عَنْ يَمِينِي، وَنُوراً عَنْ شِمَالِي، وَنُوراً مِنْ فَوْقِي، وَنُوراً مِنْ تَحْتِي، اَللّٰهُمَّ زِدْنِي نُوراً، وَاعْطِنِي نُوراً، وَاجْعَلْ لِي نُوراً.

Rasulullah (s.a.v) bu duasında Yüce Allah'tan kalbine, gözüne, kulağına, derisine, etine, kemiğine, kanına varana kadar bütün vücut parçalar için nur istemektedir. Ayrıca önüne, arkasına, sağına, soluna, üzerine ve altına varana kadar bütün yönlerden nurla sarılmasını niyaz etmektedir. Efendimizin (s.a.v) bu nurları niyaz etmesi, nurun sahibi olan Yüce zatın nazarının devamlı üzerinde olmasını istemesi demektir. Çünkü bu nurlar sayesinde kul her işinde Yüce Allah'ın "Kayyûmiyyeti"ni (yaratıklarını koruyup yöneticiliğini) müşahede eder. Devamlı O'nun tarafından gözetildiğini, himaye edildiğini görür. Bu himaye devam etsin diye hep O'na nazar eder. Böyle olunca artık nefis ve heva onda etkili olamaz.

İşte, bundan dolayı mürid, sabah namazının sünnetini kıldıktan sonra bu duayı okumalıdır. Ancak duaya başlamadan önce Rasulullah'a salatu selam getirmeyi ihmal etmemelidir. Çünkü, bu sayede Yüce Allah, onun duasını kabul eder. Bu konuda Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

"Yüce Allah'tan bir şey niyaz ettiğinizde, duanıza bana salat u selam getirerek başlayınız. Çünkü O, kendisinden niyaz edilen iki şeyden birini kabul edip, diğerini reddetmez..."[200]

Sonra sabah namazını -mümkünse- cemaatle kılmalıdır. Çünkü onu cemaatle kılan Allah'ın hoşnutluğunu kazanmış ve özel himayesine girmiş olur.

---

[200] Benzer rivayet için bkz: Ebu Davud, Salat, 358; Tirmizî, Deavat, 66; Nesaî, Sehv, 48.

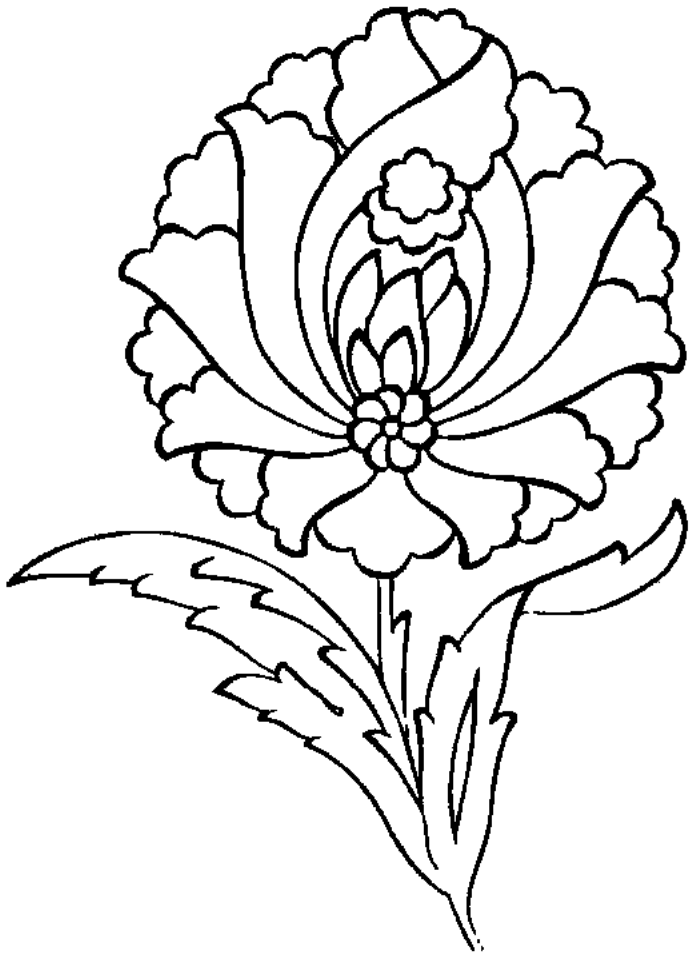
Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur :

"Sabah namazını cemaatle kılmak, geceyi namaz kılarak geçirmekten daha faziletlidir. Yatsı namazını cemaatle kılmak ise, geceyi yarısına kadar namaz kılarak geçirmekten daha faziletlidir."[201]

Namaz kılarken mümkün olduğu kadar şu hususlara dikkat etmelidir:

Okunan ilahi kelama kulak vermeli. Kalbini ve aklını okunan şeyde toplamalı. Tek düşüncesi namaz olmalı. Kalbini uyanık tutup gaflete düşmemeli. Namaza güzelce yönelmeli. İlahi kelamın manalarını düşünmeli. Ayetleri tane tane okumalı. Böylece Kur'an'ın sırlarına ve inceliklerine ulaşmaya çalışmalıdır. Selam verdikten sonra da, müstehap olan zikir ve duaları okumalıdır.

[201] Bkz: Buharî, Ezan, 34, Müslim, 260; Tirmizi, Salat, 51; İbn Mace, Mesacid, 18.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SABAH NAMAZININ PEŞİNDEN YAPILACAK ZİKİRLER

Sabah namazının farzı kılındıktan sonra okunması mendub olan bazı ayetler ve dualar vardır. Biz bunları çeşitli rivayetlerden tespit ettik.

Sabah namazının farzından selam verip çıktığında şu duayı okur:[202]

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، اَللّٰهُمَّ أَنْتَ السَّلاَمُ، وَمِنْكَ السَّلاَمُ، وَإِلَيْكَ يَعُودُ السَّلاَمُ، فَحَيِّنَا رَبَّنَا بِالسَّلاَمِ وَأَدْخِلْنَا دَارَ السَّلاَمِ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالإِكْرَامِ

Bundan sonra üç defa: ***Sübhânallahil azîm ve bihamdihî*** zikrini söyler.

Sonra üç defa estağfirullah der ve şu duayı okur:[203]

اَللّٰهُمَّ لاَ مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلاَ مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ وَلاَ يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ

Bundan sonra namazdaki oturuşunu muhafaza ederek ve kimse ile konuşmadan on defa şu duayı okur:[204]

لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لاَ يَمُوتُ، بِيَدِهِ الْخَيْرُ كُلُّهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Sonra aynı halde iken, on defa İhlas sûresini okur.

---

[202] Müslim, Mesacid, 136; Tirmizî, Salat, 224; Beyhakî, es-Sünenu'l-Kübra, II, 183; V, 73.

[203] Buharî, Ezan, 155; Deavât, 18; Tevhîd, 3; Müslim, Mesacid, 137; Tirmizî, Deavat, 36; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV. 227

[204] Buharî, Tehaccüd, 21; Tirmizî, Deavat, 36.

Ardından yine on defa şu duayı okur:[205]

أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ

Sonra Saffat sûresinin 180. ayeti olan ***Sübhâne Rabbike Rabbil İzzeti Ammâ Yesıfûn*** ayetini sonuna kadar üç defa okur.

Sonra sıra ile şunları okur.

Üç defa Rûm sûresi 17-18 ve19. ayetlerini okur.

33 defa ***Sübhânellah***

33 defa ***Elhamdulillah***

ve 34 defa ***Allahu Ekber*** diyerek yüze tamamlar.[206]

İsterse, bu tesbihatın her birini 25 defa yapar ve aynı sayıda olmak üzere,tehlil zikrini buna ilave eder. Yine toplamları yüz eder.

Bunların yerine yirmi beş defa: ***Sübhânellahi ve'l-hamdulillahi ve lâ ilâhe illallahu vellahu Ekber*** tesbihatını söyleyebilir. Hepsinin toplamı yine yüz eder.[207]

Bunun devamlı okunması diğerlerine göre daha kolaydır.

Sonra Fâtiha'yı, Ayetel-Kürsiyi, Bakara sûresinin son iki ayetini (Âmerrasûlü'yü) okur.

Bunlara Âl-i İmran sûresinin ***Şehidellah*** ile başlayan 18.ayeti ile, 26. ve 27 ayetlerini ekler. Sonra Tevbe sûresinin son ayeti ile (La kad câeküm Rasûlün şeklinde başlayan ayet), İsra sûresinin en son ayetini okur.

Sonra Fetih sûresinin ***la kad sadakallahu*** şeklinde başlayan 27. ayetten başlayıp sûresinin sonuna kadar okur.

Sonra, Hadîd sûresinin ilk beş ayetini ve Haşr sûresinin son üç ayetlerini okur. Sonra şu duayı yedi defa okur:

---

[205] Beyhakî, es-Sünenu'l-Kubra, II, 43

[206] Buharî, Deavat, 11; Müslim, Dua, 80; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 298

[207] Bkz. Nesaî, Sehv, 93; Darimî, Salat, 90; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 184,190

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِكَرَمِ وَجْهِكَ الصَّلاَةَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَأَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ

Kabisa b. Muharik, Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelerek:

-Ya Rasulallah! Yaşım ilerledi, yaptığım bazı şeyleri şimdi yapamıyorum. Onun için bana bazı dualar öğretseniz de, onlarla yetinsem ve onlar bana gerekli faydayı sağlasalar." Dedi. Bunun üzerine Efendimiz (s.a.v) buyurdu ki:

-Dünyan için, sabah namazını kıldığında üç defa: "Subhanellahi ve bi hamdihi Sübhanellahi'l-azîm ve bi hamdihi lâ havle velâ kuvvete illâ billah"[208] dersin. Buna devam ettiğinde; körlükten, cüzzamdan, alaca hastalığından ve felçden emin olursun.

Ahiretin için ise şu duaya devam et:[209]

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَاهْدِنِي مِنْ عِنْدِكَ وَأَفِضْ عَلَيَّ مِنْ فَضْلِكَ وَانْشُرْ عَلَيَّ مِنْ رَحْمَتِكَ وَأَنْزِلْ عَلَيَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ

"Allahumme salli alâ Muhammedin ve âli Muhammedin vehdinî min indike ve efiz aleyye min fadlike venşur aleyye min rahmetike ve enzil aleyye min berakâtik."

Sonra Rasulullah (s.a.v) buyurdu ki: *"O bunlara devam etmiş olarak gelirse, kıyamet günü kendisine cennetin dört kapısı açılır ve istediği kapıdan girer."*

Bu arada Hızır'ın (a.s), İbrahim et-Teymî'ye öğrettiği ve akşam sabah okumasını tavsiye ettiği zikir de önemlidir. Bu, on değişik zikir ve tesbihten oluşur. Yedişer defa okunur.

Hızır (a.s), İbrahim Teymî'ye: "Bunları bana Hz. Muhammed (s.a) öğretti." demiştir. Ayrıca ona bu zikrin faziletini haber vermiş ve anlatılamayacak kadar büyük olan öneminden bahsetmiştir. Bu zikri ancak Yüce Allah'ın haklarında saîd ve cennetlik hükmünü verdiği kimselerin okumaya devam edeceğini söylemiştir. Biz konuyu kısa tutmak istediğimizden bah-

---

[208] Bkz. Buharî, Deavat, 65

[209] Dua için bkz. Buharî, Deavat, 32-33; Tecrid-i Sarih, 12/230.

sî geçen zikrin faziletlerini bu kadar hatırlatmakla yetiniyoruz. Bu virde devam eden kimse, müjdelenen faziletlerin hepsini elde eder. Ayrıca buna devam eden kimse diğer duaları zaten okumuş olur.

Bu zikri, Saîd b. Saîd, Ebu Tayyibe'den, o da Kurz. b. Vebre'den nakletmiştir. Kurz b. Vebre'nin Ebdalden olduğunu söylemiştir. Kurz b. Vebre demiştir ki:

"Şam'da iken birisi yanıma geldi. Bana:

-Ey Kurz! Sana bir hediyem var, onu kabul et. Çünkü o, çok hoş bir hediyedir, dedi. Ben:

-Bu hediyeyi sana kim verdi? dedim. İbrahim et-Teymî verdi, dedi. Ben:

-Peki İbrahim'e onu kimden aldığını sormadın mı? dedim.

-Evet, sordum, dedi ve İbrahim et-Teymî'nin kendisine şunları anlattığını söyledi:

-Ben Kabe'nin avlusunda bulunuyordum. Tehlil, tesbih ve tahmid türü zikirlerle meşgul oluyordum. Bu sırada yanıma bir adam geldi, selam verdi ve sağımda oturdu. Onun kadar güzel yüzlü, bembeyaz elbiseli ve hoş kokulu bir kimseyi görmedim. Kendisine:

-Ey Allah'ın kulu! Sen kimsin ve nereden geldin? dedim. O zat:

-Ben Hızır'ım, diye cevap verdi.

-Peki niçin geldin? dedim.

-Sana selam vermek için ve bir de seni bir din kardeşi olarak sevdiğimden dolayı geldim. Yanımda sana vermek istediğim bir hediyem var, dedi.

-O hediye nedir? diye sordum. Şu cevabı verdi:

-Güneş doğup, yeryüzüne yayılmadan önce bir de batmadan önce şu sayacaklarımı okumandır. Yedişer defa olmak üzere, Fatiha sûresini, Nas sûresini, Felak sûresini, İhlas sûresini, Kafirun sûresini ve Ayete'l-Kürsî'yi okursun. Sonra yedi defa:

"Sübhânellahi velhamdulillahi ve lâ ilâhe illâ'llahu vellahu ekber" dersin. Ardından yedi defa salat ü selam getirirsin. Kendin için, annen baban

için, ehlin için, akrabaların için, ölen ve hayatta olan bütün müminler için yedi defa istiğfarda bulunursun ve şu duayı yedi defa okursun:

اَللّٰهُمَّ يَا رَبِّ افْعَلْ بِي وَبِهِمْ عَاجِلاً آجِلاً فِي الدِّينِ وَالدُّنْيَا وَالآخِرَةِ مَا أَنْتَ لَهُ أَهْلٌ وَلاَ تَفْعَلْ بِنَا يَا مَوْلاَيَ مَا نَحْنُ لَهُ أَهْلٌ. إِنَّكَ غَفُورٌ حَلِيمٌ جَوَّادٌ كَرِيمٌ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

Akşam sabah bunu okumaya devam et, bırakma!" dedi.

Bunun üzerine ben ona:

-Bunu sana kimin öğrettiğini öğrenmek isterim, dedim. Hızır (a.s):

-Onu bana Hz. Muhammed (s.a.v) öğretti. dedi.

-Bunu okumanın sevabını bana söyler misin? dedim.

-Hz. Muhammed (s.a.v) ile karşılaştığında ona sor, o söyler, dedi. Allah kendisine rahmet eylesin İbrahim et-Teymî, daha sonraki durumu şunları anlattı:

-Bir gece rüyamda melekler yanıma geldiler. Beni alıp Cennete götürdüler. Cennetin güzellikleri karşısında hayrete düştüm. Meleklere: "Bunlar, kim içindir? diye sordum. "Onlar, senin yaptığını yapanlar için" diye cevap verdiler. Bu arada İbrahim et-Teymî Cennetin meyvelerinden yediğini ve suyundan içtiğini söyledi. Sonra şöyle devam etti.

-Sonra melekler beni alıp, Rasulullah'ın (s.a.v) yanına getirdiler. Etrafında yetmiş nebî ve yetmiş melek saffı vardı. Her saf doğu ve batıyı kuşatacak kadar büyüktü. Nebî (s.a.v) Efendimiz bana selam verdi, elimden tuttu. Ben ona:

-Ya Resulallah, dedim, Hızır'ın bana söylediğine göre, bu duayı ona siz öğretmişsin. Nebî (s.a):

-Hızır doğru söylemiştir. Hızır doğru söylemiştir. Anlattığı her şey doğrudur. O, yeryüzünde yaşayanların alimidir. Ebdalin reisidir. Yüce Allah'ın dünyadaki askerlerinden biridir." buyurdular. Bunun üzerine:

-Ya Resulallah, bu virde devam edip de benim rüyamı görmeyenler, bana ikram edilen bu nimetlere ererler mi? diye sordum. Şöyle buyurdular:

-Allah'a yeminle söylerim ki, buna devam edene, o nimetler verilecektir. Beni görmese de, cenneti görmese de onun büyük günahları bağışlanır.

Allah ondan razı olur. Günahlarını yazan solundaki meleğe, bir sene boyunca günah yazmaması emredilir. Buna ancak said (cennetlik) olacaklar devam eder ve onu ancak şaki (rahmetten mahrum) olanlar terk ederler."

İbrahim et-Teymî, bu rüyayı gördükten sonra onun sevinç ve kerametiyle dört ay boyunca bir şey yememiş ve içmemiştir. Gerçeği Allah bilir.[210]

Bunu, İbrahim et-Teymî'den, A'meş nakletmiştir. Bu da sabah namazından sonra okunması müstehap olan dualardandır. Bunun bir çok faziletleri vardır. Ancak biz konuyu kısa olarak sunmayı tercih ettik.

[210] İbrahim et-Teymî'nin uzun süre yemek yemeden durması ile ilgili rivayetler için bkz: Ebu Nuaym, Hilye, VI, 238; İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, III, 90.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNLÜK OLARAK OKUNABİLECEK SEÇİLMİŞ DUALAR

Sabah namazından sonra okunacak geniş manalı bazı dualar vardır kl bunlar, çeşitli rivayetlerle bize ulaşmıştır.

Rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.v), Efendimiz dua etmeye ***Subhâne Rabbiye'l-aliyyi'l-a'le'l-Vehhâb*** diyerek başlardı.[211]

Duadan önce şunları da okuyordu:[212]

لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لاَ يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ أَهْلُ النِّعْمَةِ وَالْفَضْلِ وَالثَّنَاءِ الْحَسَنِ. لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَلاَ نَعْبُدُ إِلاَّ إِيَّاهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

Bize rivayet olunduğuna göre Rasulullah (s.a.v), Hz. Aişe'ye: *"Kısa ve içinde bütün hayırları toplayan şu duayı okumaya devam et"* buyurdu.[213]

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الصَّلاَةَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَأَسْأَلُكَ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَآجِلِهِ، مَا عَلِمْتُ مِنْهُ وَمَا لَمْ أَعْلَمْ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الشَّرِّ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَآجِلِهِ، مَا عَلِمْتُ مِنْهُ وَمَا لَمْ أَعْلَمْ، وَأَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَ عَمَلٍ، وَأَعُوذُ

---

211 Ahmed, Müsned, IV, 54; Hakim, Müstedrek, I, 498; Tabaranî, Kitabu'd-Dua, No. 88.

212 Müslim, Zikr, 75; Tirmizî, Deavat, 13; Ebu Davud, Edeb, 110.

213 İbnu Mace, Dua, 4; Elbanî, Sahiha, No: 1542.

بِكَ مِنَ النَّارِ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَ عَمَلٍ، وَ أَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا سَأَلَكَ بِهِ عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَسْتَعِيذُكَ مِمَّا اسْتَعَاذَكَ مِنْهُ عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَسْأَلُكَ مَا قَضَيْتَ لِي مِنْ أَمْرٍ أَنْ تَجْعَلَ عَاقِبَتَهُ رَشَداً بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre; Rasulullah (s.a.v), Hz. Fatma'ya şöyle buyurdu: ***"Sana tavsiye ettiğim şu duayı okumana engel olan nedir?"***[214]

يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ بِرَحْمَتِكَ أَسْتَغِيثُ فَأَغِثْنِي وَلاَ تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ وَأَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلَّهُ

Rasulullah (s.a.v), Hz. Ebu Bekir'e şu duayı öğretmiştir:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِمُحَمَّدٍ نَبِيِّكَ وَإِبْرَاهِيمَ خَلِيلِكَ وَمُوسَى نَجِيِّكَ وَكَلِيمِكَ وَعِيسَى رُوحِكَ وَكَلِمَتِكَ وَبِكَلاَمِ مُوسَى وَإِنْجِيلِ عِيسَى وَزَبُورِ دَاوُدَ وَفُرْقَانِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكُلِّ وَحْيٍ أَوْحَيْتَهُ أَوْ قَضَاءٍ قَضَيْتَهُ أَوْ سَائِلٍ أَعْطَيْتَهُ أَوْ غَنِيٍّ أَقْنَيْتَهُ أَوْ فَقِيرٍ أَغْنَيْتَهُ أَوْ ضَالٍّ هَدَيْتَهُ، وَأَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي أَلْزَلْتَهُ عَلَى مُوسَى، وَأَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي ثَبَتَّ بِهِ أَرْزَاقَ الْعِبَادِ، وَأَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي وَضَعْتَهُ عَلَى الأَرْضِ فَاسْتَقَرَّتْ، وَأَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي وَضَعْتَهُ عَلَى السَّمَوَاتِ فَاسْتَقَلَّتْ، وَأَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي وَضَعْتَهُ عَلَى الْجِبَالِ فَأَرْسَتْ، وَأَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي اسْتَقَلَّ بِهِ عَرْشُكَ، وَأَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الطُّهْرِ الطَّاهِرِ الأَحَدِ الصَّمَدِ الْوِتْرِ الْمُنَـــزَّلِ فِي كِتَابِكَ مِنْ لَدُنْكَ مِنَ النُّورِ الْمُبِينِ، وَأَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي وَضَعْتَهُ عَلَى النَّهَارِ فَاسْتَنَارَ وَ عَلَى اللَّيْلِ فَأَظْلَمَ، وَبِعَظَمَتِكَ وَكِبْرِيَائِكَ وَبِنُورِ وَجْهِكَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّكَ وَعَلَى آلِهِ، وَأَنْ تَرْزُقَنِيَ الْقُرْآنَ وَالْعِلْمَ وَتَخْلِطَهُ بِلَحْمِي

[214] Nesâî, Amelül-Yevmi ve'l-Leyle, No: 570; Hâkim, el-Müstedrek, I, 545.

وَدَمِي وَسَمْعِي وَبَصَرِي، وَتَسْتَعْمِلَ بِهِ جَسَدِي بِحَوْلِكَ وَقُوَّتِكَ، فَإِنَّهُ لاَ حَوْلَ لِي وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Cebrail (a.s), Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelerek şu duayı öğretmiştir:

يَا نُورَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ يَا جَمَالَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ يَا عِمَادَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ يَا بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالإِكْرَامِ يَا صَرِيخَ الْمُسْتَصْرِخِينَ يَا غَوْثَ الْمُسْتَغِيثِينَ يَا مُنْتَهَى رَغْبَةِ الرَّاغِبِينَ وَالْمُفَرِّجَ عَنِ الْمَكْرُوبِينَ وَالْمُرَوِّحَ عَنِ الْمَغْمُومِينَ وَمُجِيبَ دَعْوَةِ الْمُضْطَرِّينَ وَكَاشِفَ السُّوءِ وَأَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ وَإِلَهَ الْعَالَمِينَ مَنْزُولٌ بِكَ كُلُّ حَاجَةٍ يَا أَكْرَمَ الأَكْرَمِينَ وَيَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

İbnu Ömer demiştir ki: "Hz. Peygamber (s.a.v) şu duayı akşam sabah okumaya devam ederdi.[215]

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَافِيَةَ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ، وَأَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ فِي دِينِي وَدُنْيَايَ وَفِي أَهْلِي وَمَالِي، اَللّٰهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِي وَآمِنْ رَوْعَاتِي وَأَقِلْنِي عَثَرَاتِي، اَللّٰهُمَّ احْفَظْنِي مِنْ بَيْنَ يَدَيَّ وَمِنْ خَلْفِي وَعَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي وَمِنْ فَوْقِي، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُغْتَالَ مِنْ تَحْتِي

Büreyd el-Eslem demiştir ki: Rasulullah (s.a.v) bana:

"Ey Büreydl Sana Allah'ın, hayra layık olanlara öğrenmeyi nasip ettiği ve onların da bir daha unutmadıkları bir duayı öğreteyim mi?" buyurdu. Ben de, "Evet, Ya Resulallah" dedim. ***"O dua, şudur, onu oku."*** buyurdu:[216]

[215] Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 25; Hâkim, el-Müstedrek, I, 517.

[216] Hâkim, el-Müstedrek, I, 527.

اَللّٰهُمَّ إِنِّي ضَعِيفٌ فَقَوِّ فِي رِضَاكَ ضَعْفِي، وَخُذْ إِلَى الْخَيْرِ بِنَاصِيَتِي، وَاجْعَلِ الإِسْلاَمَ مُنْتَهَى رِضَايَ. اَللّٰهُمَّ إِنِّي ضَعِيفٌ فَقَوِّنِي، وَإِنِّي ذَلِيلٌ فَأَعِزَّنِي، وَإِنِّي فَقِيرٌ فَأَغْنِنِي بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

Bize nakledildiğine göre; Ebu Malik el-Eşcaî şöyle demiştir: Babam bana dedi ki: Biz sabahleyin Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına giderdik. Bazı kadın ve adamlar gelerek: "Ya Resulallah, sabahleyin hangi duayı okuyalım? Diye sorarlardı. Efendimiz: ***"Şu duayı üç defa okursunuz. Bu, dünya ve ahiret hayrını elde etmenize sebep olur."*** buyurdu.

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَاغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي، وَاهْدِنِي وَارْزُقْنِي وَعَافِنِي وَاجْبُرْنِي

Ebu Zur'a demiştir ki: Bana Ebu Hureyre (r.a) hem yazılı ve hem de şifahî olarak şunu bildirdi: Kim sabah-akşam şu duayı okursa şeytan ona bir zarar veremez:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِاسْمِكَ وَكَلِمَتِكَ التَّامَّةِ مِنْ شَرِّ السَّامَّةِ وَالْهَامَّةِ، وَأَعُوذُ بِاسْمِكَ وَكَلِمَتِكَ التَّامَّةِ مِنْ شَرِّ عَذَابِكَ وَشَرِّ عِبَادِكَ، وَأَعُوذُ بِاسْمِكَ وَكَلِمَتِكَ التَّامَّةِ مِنْ شَرِّ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَسْمَائِكَ وَكَلِمَتِكَ التَّامَّةِ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَى نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَأَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا تُعْطِي وَمَا تُسْأَلُ وَمِنْ خَيْرِ مَا تُخْفِي وَخَيْرِ مَا تُبْدِي. اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِاسْمِكَ وَكَلِمَتِكَ التَّامَّةِ مِنْ شَرِّ مَا يَجْرِي بِهِ النَّهَارُ. إِنَّ رَبِّيَ اللهُ الَّذِي لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ، عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

Bize Ömer b. Abdulaziz, ona da Muhammed b. Ubeydullah şu olayı nakletmiştir. Ebu'd-Derda'ya:

-Evin yandı, denildi. O:

-Hayır, Allah buna izin vermez, dedi. Biraz sonra bir adam gelerek:

-Ey Ebu'd-Derda, evin tutuşur gibi oldu, ama biraz sonra ateş hemen söndü, dedi. Bunun üzerine o:

-Ben bunu biliyordum, dedi. Ona:

-Her iki sözün de çok hayret verici, denilince şu karşılığı verdi:

-Rasulullah'ı (s.a.v) şöyle buyururken dinledim. ***"Kim şu duayı gece veya gündüz okursa ona hiçbir şey zarar vermez."*** Ben de onu okumuştum. Dua şudur:

اَللّٰهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ عَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، مَا شَاءَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ رَبِّي كَانَ، وَمَالَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ، اَعْلَمُ أَنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، وَأَنَّ اللهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْماً. اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِي وَمِنْ شَرِّ كُلِّ دَابَّةٍ أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا، إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

Bize rivayet olunduğuna göre; Ebu'd Derda şöyle demiştir. "Her gün yedi defa: ***Hasbiyellah Lâ ilâhe illa Hüve aleyhi tevekkeltü ve Hüve Rabbül Arşil Azîm*** diyen kimsenin Allah, ahiret işine kafidir. O kimse sadık olmasa da bu, böyledir.

Rivayet edildiğine göre Nebî (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Kime bir sıkıntı, bir üzüntü isabet eder de şu duayı okursa Yüce Allah, mutlaka onun sıkıntısını ve üzüntüsünü giderir ve yerine ona huzur verir."*** Ya Resulallah, onu öğrenelim mi? diye sorulunca ***"Evet, onu her duyanın öğrenmesi ve ezberlemesi gerekir."*** buyurdular.[217] O, dua şudur:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي عَبْدُكَ ابْنُ عَبْدِكَ ابْنُ أَمَتِكَ، نَاصِيَتِي بِيَدِكَ، مَاضٍ فِيَّ حُكْمُكَ، عَدْلٌ فِيَّ قَضَاؤُكَ، أَسْأَلُكَ اللّٰهُمَّ بِكُلِّ اسْمٍ هُوَ لَكَ سَمَّيْتَ بِهِ نَفْسَكَ أَوْ أَنْزَلْتَهُ فِي كِتَابِكَ أَوْ عَلَّمْتَهُ أَحَداً مِنْ خَلْقِكَ، أَوِ اسْتَأْثَرْتَ بِهِ فِي عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ، أَنْ تُصَلِّيَ عَلَى نَبِيِّكَ وَحَبِيبِكَ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَأَنْ تَجْعَلَ الْقُرْآنَ رَبِيعَ قَلْبِي وَنُورَ صَدْرِي وَجَلاَءَ حُزْنِي وَذَهَابَ هَمِّي وَغَمِّي

Rivayetlerde yer aldığına göre; İbrahim (a.s) sabahleyin aşağıdaki duayı okur ve şöyle derdi. ***"Bu duayı sabahleyin okuyan, o günün şükür gö-***

[217] Ahmed, Müsned, I, 452; İbnu Hıbban, Sahih, No: 972.

revini yerine getirmiş olur. Akşamleyin okuyan da gecesinin şükrünü yerine getirmiş olur." Dua şudur:

اَللّٰهُمَّ هٰذَا خَلْقٌ جَدِيدٌ فَافْتَحْهُ عَلَيَّ بِطَاعَتِكَ وَاخْتِمْهُ لِي بِمَغْفِرَتِكَ وَرِضْوَانِكَ وَارْزُقْنِي فِيهِ حَسَنَةً تَقْبَلُهَا مِنِّي وَزَكِّهَا وَضَعِّفْهَا لِي وَمَا عَمِلْتُ فِيهِ مِنْ سَيِّئَةٍ فَاغْفِرْهَا لِي إِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَدُودٌ كَرِيمٌ

Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Kim sabah ve akşam üç defa:

Razîtû Billahi Azze ve Celle Rabben ve bil İslâmi Dînen ve bi Muhammedin (s.a.v) Nebiyyen (Ben Rabb olarak Yüce Allah'a, din olarak İslam'a, peygamber olarak Muhammed'e (s.a.v) razı oldum) derse, Allah Teala'nın kıyamet günü o kimseyi razı etmesi hak olur."[218]

Mamer'in, Cafer b. Burkan'dan rivayet ettiğine göre, İsa (a.s) şu duayı okurdu :

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَصْبَحْتُ لاَ أَسْتَطِيعُ دَفْعَ مَا أَكْرَهُ وَلاَ أَمْلِكُ نَفْعَ مَا أَرْجُو وَأَصْبَحَ الأَمْرُ بِيَدِكَ لاَ بِيَدِ غَيْرِكَ وَأَصْبَحْتُ مُرْتَهَناً بِعَمَلِي فَلاَ فَقِيرَ أَفْقَرُ مِنِّي. اَللّٰهُمَّ لاَ تُشَمِّتْ بِي عَدُوِّي وَلاَ تُسِئْ بِي صَدِيقِي وَلاَ تَجْعَلْ مُصِيبَتِي فِي دِينِي وَلاَ تَجْعَلِ الدُّنْيَا أَكْبَرَ هَمِّي وَلاَ مَبْلَغَ عِلْمِي وَلاَ غَايَةَ أَمَلِي وَلاَ تُسَلِّطْ عَلَيَّ مَنْ لاَ يَرْحَمُنِي

Ata'nın İbnu Abbas'tan rivayet ettiğine göre, Hz. Hızır'la Hz. İlyas her yıl hac mevsiminde buluşurlar ve şu duayı okuyarak ayrılırlar. Kim de bu duayı sabahleyin üç defa okursa; yangından, selden ve hırsızlıktan emin olur. Dua şudur:

بِسْمِ اللهِ، مَا شَاءَ اللهُ، لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ، مَا شَاءَ اللهُ، كُلُّ نِعْمَةٍ مِنَ اللهِ، مَا شَاءَ اللهُ، الْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، مَا شَاءَ اللهُ لاَ يَصْرِفُ السُّوءَ إِلاَّ اللهُ، مَا شَاءَ اللهُ، لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ

[218] Tirmizi, Deavat, 13.

Hz. Hızır'ın (a.s) istiğfar duasının şu olduğu söylenir:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْتَغْفِرُكَ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ تُبْتُ إِلَيْكَ مِنْهُ ثُمَّ عُدْتُ فِيهِ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْتَغْفِرُكَ مِنْ كُلِّ عَقْدٍ عَقَدْتُهُ لَكَ، ثُمَّ لَمْ أَفِ لَكَ بِهِ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْتَغْفِرُكَ مِنْ كُلِّ نِعْمَةٍ أَنْعَمْتَ بِهَا عَلَيَّ فَقَوِيتُ بِهَا عَلَى مَعْصِيَتِكَ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْتَغْفِرُكَ مِنْ كُلِّ عَمَلٍ عَمِلْتُهُ لِوَجْهِكَ خَالَطَهُ مَا لَيْسَ لَكَ

Ehl-i hayırdan olan Said b. Ebu'r-Revha el-Cemal, bir gece bir çölde yalnız kaldığında korktuğunu ve şu olayı yaşadığını anlatmıştır:

"Karşıma bir şahıs çıktı. Ondan daha fazla korktum. Nihayet Kur'an okuduğunu duydum. Sonra bana dedi ki: "Sana bir dua öğreteyim ki, onu okuduğunda, korkmaz ve kaybolduğunda yolunu bulursun. Ayrıca uykusuzluk çektiğinde uyuyabilirsin." Ben Allah size rahmetiyle muamele eylesin, onu bana öğretiniz, dedim. Şunu okursun, dedi:

بِسْمِ اللهِ ذِي الشَّأْنِ عَظِيمِ الْبُرْهَانِ شَدِيدِ السُّلْطَانِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ

Bize, Yakub b. Abdurrahman'dan nakledildiğine göre; o şöyle demiştir: Ben Muhammed b. Hassan'ı şöyle derken duydum: "Bana Maruf el-Kerhî dedi ki: "Sana yarısı dünya, diğer yarısı da ahiret için olan bir dua öğreteyim. Kim, onlarla Allah'a dua ederse duasının kabul edildiğini görür. Bunun üzerine ben: "Peki onu yazayım" dedim. "Hayır, Bekir b. Huneys'in[219] bana tekrar ettiği gibi, ben de onu sana ezberleyinceye kadar tekrarlayacağım" dedi. Şu duayı okudu:

حَسْبِيَ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لِدِينِي حَسْبِيَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ لِدُنْيَايَ حَسْبِيَ اللهُ الْكَرِيمُ لِمَا أَهَمَّنِي حَسْبِيَ اللهُ الْحَكِيمُ الْقَوِيُّ لِمَنْ بَغَى عَلَيَّ حَسْبِيَ اللهُ الشَّدِيدُ لِمَنْ كَادَنِي بِسُوءٍ حَسْبِيَ اللهُ الرَّحِيمُ عِنْدَ الْمَوْتِ حَسْبِيَ اللهُ الرَّؤُوفُ عِنْدَ الْمَسْأَلَةِ

[219] Tercümede esas aldığımız baskıda bu isim Bekir b. Hubeyş olarak verilmiş. Fakat, İhya'da ve onun şerhi olan İthâfu's-Sâde'de Bekir b. Huneys olarak düzeltilmiştir. Bkz: Zebidî, İthâfu's-Sâde, V, 311.

فِي الْقَبْرِ حَسْبِيَ اللهُ الْكَرِيمُ عِنْدَ الْحِسَابِ حَسْبِيَ اللهُ اللَّطِيفُ عِنْدَ الْمِيزَانِ حَسْبِيَ اللهُ الْقَدِيرُ عِنْدَ الصِّرَاطِ حَسْبِيَ اللهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

Sonra dedi ki: Ayrıca şu duaları da oku:

اَللّٰهُمَّ يَا هَادِيَ الْمُضِلِّينَ، وَرَاحِمَ الْمُذْنِبِينَ وَمُقِيلَ عَثَرَاتِ الْعَاثِرِينَ ارْحَمْ عَبْدَكَ ذَا الْخَطَرِ الْعَظِيمِ، وَالْمُسْلِمِينَ كُلَّهُمْ أَجْمَعِينَ وَاجْعَلْنَا مِنَ الأَحْيَاءِ الْمَرْزُوقِينَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ

Anlatıldığına göre Utbe el-Gulam rüyada görülmüş, ve bu duaları okuması sebebiyle cennete girdiğini söylemiştir[220].

Bundan sonra, şu duayı da okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ عَالِمَ الْخَفِيَّاتِ رَفِيعَ الدَّرَجَاتِ ذَا الْعَرْشِ تُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِكَ عَلَى مَنْ تَشَاءُ مِنْ عِبَادِكَ غَافِرَ الذَّنْبِ وَقَابِلَ التَّوْبِ شَدِيدَ الْعِقَابِ ذَا الطَّوْلِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، إِلَيْكَ الْمَصِيرُ

İbrahim Sâiğ, rüyada görüldü, kendisine: "Nasıl kurtuldun?" diye soruldu: "Bu dualara devam etmiş olmamla" karşılığını verdi.

Şu dua da okunmalıdır.

يَا مَنْ لاَ يُشْغِلُهُ سَمْعٌ عَنْ سَمْعٍ وَلاَ تَشْتَبِهُ عَلَيْهِ الأَصْوَاتُ يَا مَنْ لاَ تُغْلِطُهُ الْمَسَائِلُ وَلاَ تَخْتَلِفُ عَلَيْهِ اللُّغَاتُ يَا مَنْ لاَ يَتَبَرَّمُ بِإِلْحَاحِ الْمُلِحِّينَ أَذِقْنِي بَرْدَ عَفْوِكَ وَحَلاَوَةَ رَحْمَتِكَ

Hızır'ın bu duayı Hz. Ali'ye öğrettiği söylenir.

Ebu'l-Mu'temir diye bilinen Süleyman et-Teymî'nin *"Tesbihat"* duası da okunmalıdır.

---

[220] Bkz: Ebu Nuaym, Hilye, VI, 256; Zebidi, İthafu's-Sade, V, 312.

Rivayet edilir ki Yunus b. Ubeyd, Bizans ülkesinde şehid düşen birini rüyasında gördü ve ona: "Orada en faziletli amel olarak neyi gördün?" diye sordu. O da: "Ebu'l Mu'temir'in tesbihatının Allah katında çok değeri olduğunu gördüm." dedi.

El-Mu'temir b. Süleyman demiştir ki: "Merhum Abdulmelik b. Halid'i rüyamda gördüm ve ona: "Nasıl muamele gördün?" diye sordum: "İyi" diye karşılık verdi. Ben: "Ne tavsiye edersin?" dedim: "Ebu'l-Mu'temir'in tesbihatı sarıl, o güzel bir tesbihattır" dedi.

Ebu'l-Mu'temir'in tesbihatı şudur:[221]

سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ للهِ وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ، وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ اللهُ وَعَدَدَ مَا هُوَ خَالِقٌ، وَزِنَةَ مَا خَلَقَ وَزِنَةَ مَا هُوَ خَالِقٌ، وَمِلْءَ مَا خَلَقَ وَمِلْءَ مَا هُوَ خَالِقٌ وَمِلْءَ سَمَوَاتِهِ وَمِلْءَ أَرْضِهِ، وَمِثْلَ ذَلِكَ وَأَضْعَافَ ذَلِكَ وَعَدَدَ خَلْقِهِ، وَزِنَةَ عَرْشِهِ وَمُنْتَهَى رَحْمَتِهِ وَمِدَادَ كَلِمَاتِهِ وَمَبْلَغَ عِلْمِهِ وَرِضَاهُ، وَحَتَّى يَرْضَى وَإِذَا رَضِيَ، وَعَدَدَ مَا ذَكَرَهُ بِهِ خَلْقُهُ فِي جَمِيعِ مَا مَضَى، وَعَدَدَ مَا هُمْ ذَاكِرُوهُ فِيمَا بَقِيَ، فِي كُلِّ سَنَةٍ وَشَهْرٍ وجُمُعَةٍ وَيَوْمٍ وَلَيْلَةٍ وَسَاعَةٍ مِنَ السَّاعَاتِ وَنَسْمَةٍ وَشَمٍّ وَنَفَسٍ وَلَمْحَةٍ وَطَرْفَةٍ مِنَ الأَبَدِ إِلَى الأَبَدِ، أَبَدَ الدُّنْيَا وَأَبَدَ الآخِرَةِ وَأَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ لاَ يَنْقَطِعُ أَوَّلاَهُ وَلاَ يَنْفَدُ أُخْرَاهُ.

Kabul olacağı umulan *"Tevbe duası"* da okunmalıdır. Bize Hişam b. Urve babasından, o da Hz. Aişe'den naklettiğine göre; Hz. Aişe şöyle demiştir.

"Yüce Allah tevbesini kabul ettiğinde Hz. Adem (a.s), Kabe'nin olduğu yeri, yedi defa tavaf etti. O zaman orada bir bina yoktu; kızıl bir kayalıktı. Sonra iki rekat namaz kıldı ve ardından şu duayı okudu:

اَللّٰهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ سِرِّي وَعَلاَنِيَتِي فَاقْبَلْ مَعْذِرَتِي، وَتَعْلَمُ حَاجَتِي فَأَعْطِنِي سُؤَالِي، وَتَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي فَاغْفِرْلِي ذُنُوبِي، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ إِيمَاناً يُبَاشِرُ قَلْبِي، وَيَقِيناً

[221] Bkz: Zebidi, İthaf, V, 315-316.

صَادِقاً حَتَّى أَعْلَمَ أَنَّهُ لاَ يُصِيبُنِي إِلاَّ مَا كَتَبْتَ لِي وَالرِّضَا بِمَا قَسَمْتَ لِي يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالإِكْرَامِ

Adem (a.s), bu duayı okuyunca Yüce Allah ona şöyle vahyetti. ***"Seni affettim; senin neslinden kim bana bu dua ile niyazda bulunursa, onu da affederim, gamını kederini giderir, onu fakirlikten kurtarırım. En karlı işi yapmış olur. İstemese de dünya malı ona gelir."***[222]

Rivayet edilen şu duayı da okumalıdır. Çünkü onun *"İsm-i Azam"* duası olduğu rivayet edilmiştir:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَنَّ الْحَمْدَ لَكَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ الْحَنَّانُ الْمَنَّانُ بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالأَرْضِ ذُو الْجَلاَلِ وَالإِكْرَامِ، أَنْتَ الأَحَدُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُواً أَحَدٌ يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ يَا حَيُّ حِينَ لاَ حَيَّ فِي دَيْمُومِيَّةِ مُلْكِهِ وَبَقَائِهِ يَا حَيُّ مُحْيِيَ الْمَوْتَى يَا حَيُّ مُمِيتَ الأَحْيَاءِ وَارِثُ أَهْلِ الأَرْضِ وَالسَّمَاءِ.

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وَبِاسْمِكَ الَّذِي لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لاَ تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلاَ نَوْمٌ.

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الأَعْظَمِ الأَجَلِّ الأَعَزِّ الأَكْرَمِ الَّذِي إِذَا دُعِيتَ بِهِ أَجَبْتَ، وَإِذَا سُئِلْتَ بِهِ أَعْطَيْتَ، يَا نُورَ النُّورِ يَا مُدَبِّرَ الأُمُورِ يَا عَالِمَ مَا فِي الصُّدُورِ يَا سَمِيعُ يَا قَرِيبُ يَا مُجِيبَ الدَّعَاءِ يَا لَطِيفاً لِمَا يَشَاءُ يَا رَؤُوفُ يَا رَحِيمُ يَا كَبِيرُ يَا عَظِيمُ يَا اللهُ يَا رَحْمٰنُ يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالإِكْرَامِ. اَللهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ، وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ. يَا إِلٰهِي وَإِلَهَ كُلِّ شَيْءٍ إِلٰهاً وَاحِداً لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ.

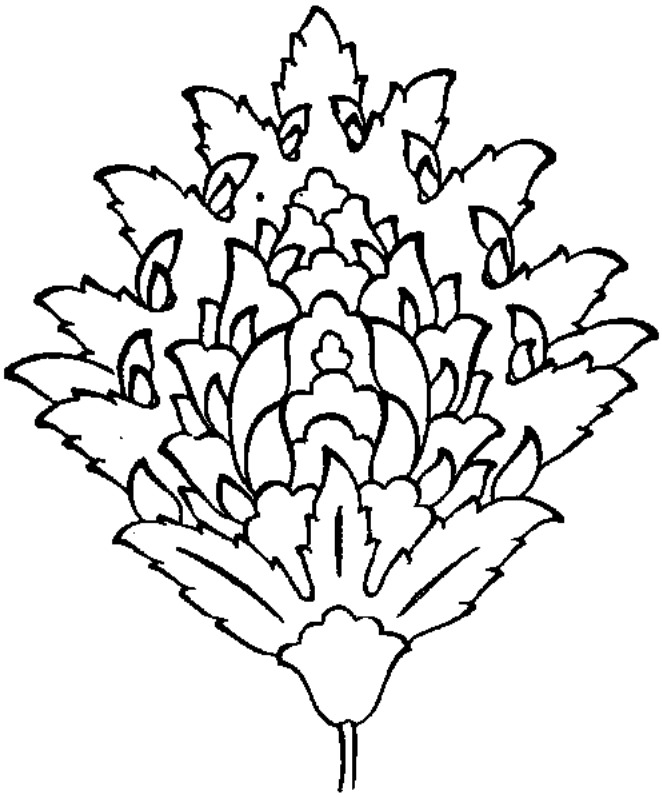
اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ اللهُ، اَللهُ، اَللهُ، اَللهُ الَّذِي لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، فَتَعَالَى اللهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ. أَنْتَ الأَوَّلُ

[222] Benzer bir rivayet için bkz: İbnu Ebi'd-Dünya, Kitabu'l-Yakin, No:29.

الآخِرُ الظَّاهِرُ الْبَاطِنُ وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْماً، كهيعص، حم عسق، الر، حم، ن، يَا وَاحِدُ يَا قَهَّارُ يَا عَزِيزُ يَا جَبَّارُ يَا أَحَدُ يَا صَمَدُ يَا وَدُودُ يَا غَفُورُ هُوَ اللهُ الَّذِي لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ لا إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

Bu zikrettiğimiz dualar,[223] Hz. Mustafa'dan (s.a.v), sahabeden ve hidayet rehberi alimlerimizden nakledilen dualardır. Sözü uzatmamak için onların faziletiyle ilgili bilgileri zikretmedik. Bu dualar sabah namazından sonra ve akşam güneş batmadan önce olmak üzere her gün okunur. Herhangi bir farz namazdan sonra okunduğunda da Yüce Allah'ın lütfuyla, müjdelenen fazilet ve faydalar tam olarak elde edilmiş olur.

[223] Ebu Talib el-Mekkî (rah), burada dua kitaplarından derlediği çeşitli duaları zikretmiştir. Bunlar çok uzun olduğu için tercümeye almadık. İsteyenler, İmam Nevevi'ye ait el-Ezkar, Tabaranî'ye ait Kitabu'd-Dua, İbnu Sinni'ye ait Kitabu Ameli'l-Yevmi ve'l-Leyle, Suyuti'ye ait el-Camiu's-Sağır, Şeyh Ali Nasıf'a ait et-Tac isimli eserlerin ilgili bölümlerinde bu duaları kaynaklı bir şekilde görebilir. Yine bütün hadis kitaplarımızın dualar bölümünde pek çok dua çeşitleri mevcuttur. Kur'an'daki ve sahih sünnetteki dualar, her mümine lazım olan dua çeşitlerini yeterince vermektedir. Ayrıca salihlerin dua, naz ve niyaz tecrübelerinden de istifade edilebilir. (D. Selvi)

ALTINCI BÖLÜM

SABAH NAMAZINDAN SONRA YAPILACAK AMELLER

Hak yolcusu, sabah namazını kıldıktan sonra Kur'an okumaya ve çeşitli şekillerle zikretmeye, hamd, tesbih ve sena etmeye başlar. Yüce Allah'ın azametini, nimetlerini, insanın hesap ettiği ve edemediği, bildiği ve bilmediği yerlerden O'nun lütuf ve ihsanının kendisine nasıl kesintisiz olarak geldiğini tefekkür eder. Ulaşmış olduğu zâhir ve bâtın nimetlere şükretmedeki yetersizliğini düşünür. Aynı zamanda mükellef olduğu itaati yerine getirmede ve nimetlere karşı devamlı şükretmedeki acizliğini düşünür. Yine gelecekte yapmakla memur olduğu emir ve görevleri düşünür.

Ayrıca Yüce Allah'ın, onun kusurlarını devamlı nasıl örttüğünü ve kendisine bu şekilde lütufta bulunduğunu tefekkür eder. Yine işlediği ve aşırı gittiği günahlarını göz önüne getirir, ayrıca boş vakitlerini salih amelle değerlendiremediğini düşünür.

Mümin bu tefekkürüyle Yüce Allah'ın mülk alemindeki hakimiyetini ve melekût alemindeki yüce kudretini, bunlardaki ayet ve nimetlerini tefekkür eder. Yine Allah Tealanın azabını ve O'nun zâhir ve bâtın nimetleriyle olan imtihanını düşünür. Nitekim Yüce Allah'ın: ***"Onlara Allah'ın eski milletlere olan muamelesini hatırlat"***[224] ayetinde geçen "Eyyâmullah" ile Allah'ın nimetleri kastedildiği söylenmiştir. Bundan maksat, Allah'ın azabıdır da denilmiştir. Yine ***"Felaha ermeniz için Allah'ın nimetlerini anın"***[225] ayeti ve ***"Allah'ın hangi nimetini inkar ediyor, yalanlayabiliyorsunuz?"***[226] ayeti bu konuyla ilgilidir. İkinci ayet, ***"Ey insanlar ve cinler, Allah'ın hangi nimetini ya-***

[224] İbrahim 14/5.

[225] A'raf 7/69.

[226] Rahman 55/16.

anlayabilirsiniz?" demektir. Buradaki manalardan hangisini alırsak alalım, hepsinde bir zikir anlamı vardır.

Zikir bir ibadettir. Zikir, zikredeni, tefekküre götürür. Tefekkür de havf ve recaya, korku ve ümide götürür. Zikir güçlenince müşahede hâlini alır. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur. *"Onlar, Allah'ı kıyam halinde zikrederler."*[227] Sonra ayet *"Onlar, semaların ve arzın yaratılışını düşünürler."*[228] şeklinde devam eder. Daha sonra da *"Ey Rabbimiz! Bizi ateş azabından koru."*[229] duaları yer alır.

Müşahede ise, ancak yakîn derecesine ulaşan bir imanla olur. Yakîn, imanın ruhudur ve en ileri noktasıdır. Müminin asıl mesleği işte bu yakini elde etmesidir.

Bazı alimler *"Bir saat tefekkür; bir yıllık ibadetten daha hayırlıdır"*[230] haberi hakkında şöyle demişlerdir:

"Bu tefekkür, kötülüklerden alıkoyup iyiliklere götüren ve dünyaya aşırı rağbetten ve hırslı olmaktan uzaklaştırıp kanaat ve zühde götüren tefekkürdür. Yine denilmiştir ki, o, müşahedeyi temin eden ve onu güçlendiren, zikretmeyi, şükretmeyi ve hidayete ermeyi sağlayan bir tefekkürdür.

Nitekim şu ayetlerde de aynı noktaya dikkat çekiliyor: *"Takvaya ermek için onda olanları zikrediniz."*[231] Yine *"Belki sakınırlar veya onlar için bir hatırlatma olur."*[232] Bunun bir benzeri de şu ayettir.

"Allah size ayetlerini açıklıyor ki, tefekkür edesiniz."[233] Yani dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz. Tefekkür edenler neticede, ebedi olan hayat için çalışır ve ona rağbet ederler, fanî olandan ise yüz çevirirler.

Yüce Allah, şu ayette "açıklamayı" şükretmeyi gerektirici bir sebep kılmıştır: *"Şükredesiniz diye Allah size ayetlerini açıklıyor."*[234] Nitekim şu ayette de bu ifade ediliyor: *"Onda olanları zikrediniz ki takvaya eresiniz."*[235]

Allah (c.c), bundan sonra isyan edenleri şu şekilde nitelemiştir: *"Onlar öyle kimseler ki, bizim zikrimizden yana gözleri perdelidir."*[236]

---

[227] Al-i İmran 3/191.
[228] Al-i İmran 3/191.
[229] Al-i İmran 3/191.
[230] Zebidi, İthafu's-Sade, XIII, 305. Suyutî, el-Camiu's-Sağîr, No: 5897.
[231] Bakara 2/63.
[232] Tâhâ 20/99.
[233] Bakara 2/266.
[234] Maide 5/89.
[235] Bakara 2/63.
[236] Kehf 18/210.

Ümmü'd-Derda şöyle demiştir: "Ebu'd-Derda'nın ibadetinin çoğu tefekkürdü.[237] Şöyle derdi: "Her gün üç yüz dinar kâr edip de, onları infak etmeyi istemem". Bunun sebebi nedir? diye soruldu, şu cevabı verdi: Çünkü, bu beni tefekkürden engeller."[238]

Kul tefekkür durumda güzel niyetlere bürünür ve Allah'a ve yaratıklarına karşı en güzel amel ve davranışları gerçekleştirmeye azmeder. Veya istiğfarda bulunur. İşlediği ve gelecekte işleyebileceği hataları için tevbesini yeniler.

Yine tefekkür hâlindeki kimse, yalvarıp yakararak, korkarak, hakka boyun eğerek ve itaat ederek kendisini bütün yasaklardan korusun diye ihlasla dua eder. Yüce Allah'tan, salih amelleri işlemede kendisini muvaffak kılmasını ve sevilen faziletleri kendisine lütfetmesini niyaz eder. Bu esnada kalbini ve zihnini diğer arzu ve düşüncelerden sıyırır, duasına icabet olunacağına inanır ve ilâhî taksime razı olur.

Veya bu zamanını, iyi ve hayırlı şeyler konuşup, din kardeşlerini Allah yoluna çağırarak, onlara faydalı olarak ve onlara ilim öğreterek geçirir.

İşte geçmiş alimlerimizin zikir ve tefekkürleri böyle idi. Zikir ve tefekkür, ibadet ehlinin en faziletli ibadeti idi. Ve bu, alemlerin Rabbine götüren uzun ve girift almayan muhtasar bir yoldur.

Yukarıda açıkladığımız manalardan hangisine göre hareket edilirse edilsin, Yüce Allah zikredilmiş olur. Ve mürid böylece zikir etmeye devam eder.

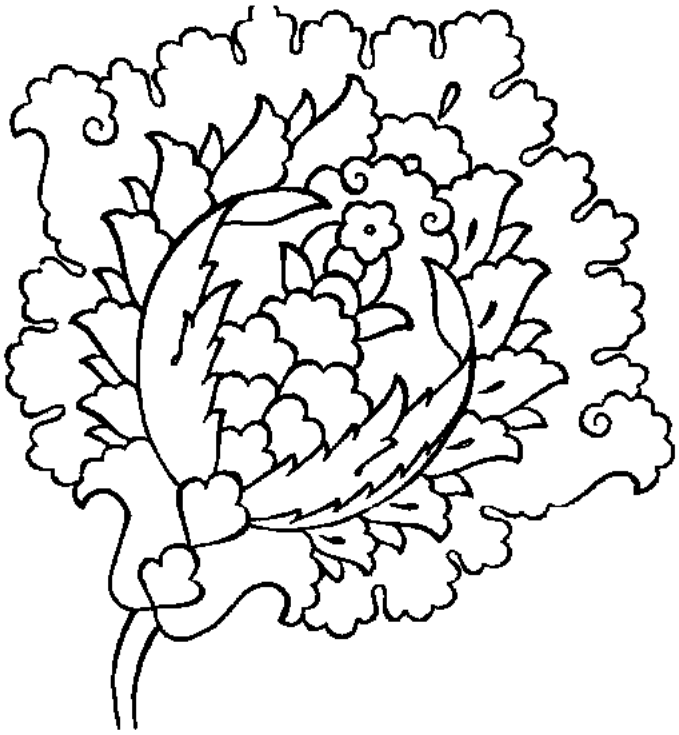
Bu anlattıklarımızı namaz kıldığı yerde ve kıbleye dönmüş olarak yapar. Bu esnada başka bir şey konuşması veya iş yapması hoş değildir. Nitekim selefi salihin, fecir vaktinden güneş doğuncaya kadar, takva ve hayır türü işlerin dışında konuşmayı mekruh görürlerdi. Bazıları da bu vakitte zikir ve iyiliğin dışındaki konuşmaları şiddetle eleştirir ve onu çok çirkin görürlerdi.

Fakat bu, maalesef günümüzde pek uygulanmayan bir sünnettir. Buna kim dikkat ederse, bu sünneti ihya etmiş ve faziletini ele geçirmiş olur.

---

[237] Ahmed, K. Zühd, 135; İbnu Mubarek, Zühd, No: 286, Ebu Nuaym, IV, 253; Ebu'ş-Şeyh, Kitabu'l-Azame, No: 46-47.

[238] Bkz: Ibnü'l-Esîr, Camiu'l-Usul, I, 446 (No: 261);

YEDİNCİ BÖLÜM

GÜNDÜZ YAPILACAK ZİKİR VE AMELLER

Gündüz yapılacak zikirler/virdler yedi tanedir:

Birinci zikir-vird vakti: Sabah namazı vaktinin girmesinden güneşin doğmasına kadarki süre içinde yapılacak virttir. Gündüzün yapılacak yedi virdin birincisi budur. Bu vird, yukarıda sabah vaktinde yapılacak zikirleri anlatırken açıkladığımız gibi yapılır.

Bu süre, Yüce Allah'ın kendisine kasem ettiği bir zaman dilimidir. Ayette şöyle buyurulmuştur:

"Nefes almaya, aydınlığı etrafa yayılmaya başladığı zaman sabah'a yemin ederim ki, Kur'an değerli bir elçinin *(Cebrail'in Allah'tan)* ***getirip okuduğu sözüdür."***[239]

Gecenin nefes alması yani aydınlanması, fecr-i sadığın doğuşundan güneşin doğmasına kadar olur. Gece, Yüce Allah'ın kulları için uzattığı ve genişlettiği bir çeşit gölgedir. Sonra bu gölgeyi, güneşi onun yerine yaymak suretiyle alır ve böylece kudretinin tezahürü olan bazı ayetlerini gösterir. Yüce Allah, güneşi, gölgeyi (yani geceyi) açan bir varlık ve bir delil kıldığını şöyle belirtir.

"Rabbimin, gölgeyi nasıl uzattığını yani yaydığını görüyorsun ya!... Eğer dileseydi, onu elbet hareketsiz kılardı."[240] Yani geceyi devamlı yapar, gündüz hiç olmazdı. ***"Sonra biz, güneşi, ona delil kıldık."***[241] Yani gölgeyi

[239] Tekvir 81/18.

[240] Furkan 25/45.

[241] Furkan 25/45.

güneş sayesinde giderdik, açtık. Ayrıca ayetten, delilin bir manasının da müşkili açan, gideren şey olduğu anlaşılmaktadır.

"Sonra onu (uzayan gölgeyi), yavaş yavaş kendimize çektik, kısalttık."[242] Yani gölge (gece), güneşin altından yavaş yavaş alındı. Farkına varılamayacak ve görülemeyecek bir şekilde gizlice gölge alınıp, ilahî hikmet sayesinde aynen karanlığın nurda kaybolması gibi güneşte kaybolmuştur. Bu da, Yüce Allah'ın övdüğü ve o esnada kendisini tenzih ve tesbih etmemizi, ayrıca zararlı yaratıkların şerrinden O'na sığınmamızı emir buyurduğu sabah vaktinin girmesi ve tan yerinin ağarmasıdır. Bu vakit için Yüce Allah şöyle buyurmuştur :

"O, sabahı aydınlatandır."[243] Yine şöyle buyurmuştur:

"Haydi siz, akşama ulaştığınızda ve sabaha kavuştuğunuzda Allah'ı tesbih edin."[244] Yani, o vakitlerde namaz kılarak Allah'ı tenzih ve tesbih ediniz.

"De ki, yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran Rabbe sığınırım"[245] Yani yaratıkların şerrinden sabahı ve aydınlığını yaratan Allah'a sığınırım. Çünkü kul, fitneye düşmekten, malayani şeyleri konuşmaktan, şüphe uyandırıcı sözlere kulak vermekten, harama bakmaktan ve onu düşünmekten, zikirden alıkoyan şeylerden veya dünyaya öncelik veren anlayışlardan yana emin olunca, artık insanlar için süslenmek ve onlara yapmacık hareketlerde bulunmak fitnesinden emin olur. Böylece bütün meşguliyeti yalnız Yüce Mevla'sına kulluk olur ve masivadan yüz çevirerek ihlaslı bulunmak gibi nimetleri elde eder.

Kul, sabah namazını cemaatle kıldığı camide, yerinden ayrılmadan önce, daha önce kaydettiğimiz zikir ve duaları yapar. Bu zikir ve duaları camide yapması daha faziletlidir. Çünkü Allah, mescitlerin yüceltilmesini emrederek şöyle buyurmuştur:

"Allah, o evlerin (mescitlerin) yüceltilmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir."[246]

---

[242] Furkan 25/46.

[243] En'am 6/96.

[244] Rum 30/17.

[245] Felak 113/1-2.

[246] Nur, 24/36.

Fakat, fitneden emin değilse, istemediği ve kendisini yapmacık işler yapmaya ve idare etmeye mecbur edecek bir kimse ile karşılaşıp günaha düşmekten veya boş işlerden korkarsa, sabah namazını kıldıktan sonra evine veya halvet hanesine gelir. Ancak mescitten ayrılmadan önce namazdaki oturuşunu muhafaza ederek önce on defa:

"Lâ ilahe illallahu vahdehu lâ şerike leh. Lehül mülkü ve lehül hamdü yuhyî ve yümîtü ve hüve hayyün lâ yemût bi yedihil hayru ve hüve ala külli şey'in kadîr" zikrini söyler.[247] Bundan sonra hiç konuşmadan on defa İhlas suresini okur. Konuyla ilgili rivayet edilen iki hadis-i şerifte, bahsedilen faziletin elde edilmesi için bu esnada dünya kelamı konuşmama şartı zikredilmiştir.

Sonra, virdinin geri kalanını evinde veya halvet hanesinde tamamlar. Zikir esnasında Kıbleye yönelik oturur. Bunu ihmal etmemelidir. Çünkü böyle olması daha faziletlidir. Hem de bu vaziyet kalbini ve düşüncesini daha fazla toplayıcıdır.

Sabah namazdan sonra ve güneş doğmadan önce zikir ve tesbihattan başka bir şey yapmaz. Ancak iki tür iş bunlardan önce yapılabilir. Bunlardan birisi hemen yapılması gereken iyilik ve takvada bir yardımlaşma, ifası gerekli bir farz vazife, faydası kendisine veya bir başkasına dokunacak hayırlı işlerdir. Vaktini kaçırınca yapamayacağından korktuğu hayırlı işler de böyledir. Şahsi zikir ve tesbihten öne alınacak diğer iş ilim öğrenmek veya kendisini Yüce Allah'a yaklaştıracak, dini ve ahireti için fayda verecek, dünyaya karşı zühde sevk edecek bir alimin sohbetine katılmaktır. Sohbetine katılacağı bu alim, Allahu Teala'yı yakinen tanıyan, ilmine güvenilir, ahirete yönelmiş, yakin sahibi, hidayet üzere giden ve dünyadan gönlünü çekmiş alimlerden olmalıdır. Bu alimin yolundaki insan Allah'ı zikreden ve gerçek akıllıların Yüce Allah'tan alıp ede ettiği şeyleri tefekkür eden bir kimse olur.

Bahsettiğimiz bu iki amel çeşidine rastladığında, sabah vaktini onlarla değerlendirmesi seccadesinde oturup zikir yapmasından daha faziletlidir, daha üstündür. Çünkü, bu bahsettiğimiz ameller de Yüce Allah'ı zikretmektir. O'nun için bir çalışmatır ve dinen teşvik edilmiş bir ameldir. Nitekim bir ayette şöyle buyurulur.

[247] Tirmizî, Deavat, 36; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 227.

"Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovmal"[248]

Hz. Peygamber (s.a.v), bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Evinden ilim öğrenmek üzere çıkan kimse, dönünceye kadar Allah yolundadır."[249]

İbn Mesud şöyle demiştir. "Ya alim ol ya öğrenci ol ya da dinleyici ol, ama dördüncü olma, helak olursun."

Hadislerde şu müjde verilmiştir. ***"Evinden, ilim öğrenmek üzere çıkan kimse, dönünceye kadar Allah yolundadır."***[250]

"Yaptığından hoşnut olduklarından dolayı melekler ilim talebesini kanatlarıyla kuşatırlar. Yeryüzünde yürüyen canlılar, semadaki melekler, havadaki kuşlar ve sudaki balıklar hep onun affı için dua ederler."[251]

Ebu Zer el-Gıfârî şu hadisi nakleder:

"İlim meclisinde bulunmak bin rekat nafile namaz kılmaktan, bin cenazeye katılmaktan ve bin hastayı ziyaret etmekten daha faziletlidir." Allah Rasülüne (s.a.v):

-Kur'an okumaktan da daha faziletli midir? Diye soruldu:

-Kur'an okumak, ancak ilimle fayda verir." buyurdu."[252]

Yukarıda belirtildiği gibi, ilim ve salihlerin sohbeti yoksa camide, halvet yerinde veya evde oturup Allah'ı zikretmek ve bu saatte kendisine açılan müşahedeleri tefekkür etmek daha faziletlidir. Çünkü, bu vakitleri böyle geçirmek, başka bir şeyle meşgul olmaktan daha hayırlıdır. Bu konuda Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Sabah namazını kıldıktan güneş doğuncaya kadar camide oturup Allah'ı zikretmem, bana dört köle azat etmekten daha sevimlidir"[253]

---

[248] En'am 6/52. (Kureyşin ileri gelenleri Rasulullah'ın (s.a) yanına geldiklerinde, fakir müminlerin yanlarında bulunmasını istemiyorlardı. Rasulullah (s.a.v) de bu müminleri yanından çıkarmak isteyince, bu ayet nazil oldu. (Müt: Yakup Çicek).

[249] Tirmizî, İlim, 2. Ayrıca bkz: Münavî, Feyzu'l-Kadîr, VI, 124.

[250] Tirmizi, İlim; 2.

[251] Ebu Davud, İlm, 1; Tirmizî, İlim, 19; İbnu Mace, Mukaddime, 17; İbnu Hıbban, sahih, No: 88; Darimi, Sünen, I, 98.

[252] Bkz: İbnu Arrak, Tenzihü'ş-Şeria, I, 253-54; Suyuti, el-Leali'l-Mesnua, I, 199-200.

[253] Ebu Davud, İlm, 13; Beyhakî, es-Sünenu'l-Kübra, X, 89.

Bize rivayet edildiğine göre; Nebi (s.a.v) sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar mescitte otururdu. Bazı rivayetlerde "iki rekat namaz kılardı" ilavesi vardır. Buna teşvik eden bir çok hadisi şerif vardır.[254] Bu hadisler, sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar orada oturmanın ve sonra iki rekat namaz kılmanın büyük fazileti olduğunu bildirmektedir. Ancak biz, konuyu özet olarak anlattığımızdan dolayı tafsilata girmiyoruz.

Hasan-ı Basrî'den bize rivayet edildiğine göre, Nebi (s.a.v), bir sohbetinde Yüce Rabbinin rahmetini anlatıyordu. Allahu Teala'nın şöyle buyurduğunu haber verdi: ***"Ey Ademoğlu! Beni sabah namazından sonra bir saat ve ikindi namazından sonra bir saat zikret, ben de, arada kalan zamanlar için şana kafi olayım."***[255]

Güneş iyice yükseldiğinde sekiz rekat kuşluk namazını kılar. Bu vakti Yüce Allah ayetinde zikrederek şöyle buyurmuştur:

"Doğrusu biz, akşam ve işrak vakti, onunla beraber tesbih eden dağları Süleyman'ın emri altına verdik."[256]

Sonra mürid varsa bir hastayı ziyaret eder. Bir cenaze varsa ona katılır. İyilik ve takvada yardımcı olması gerekli bir iş varsa, hemen ona koşar. Din kardeşinin herhangi bir ihtiyacı varsa onu görür. Farz bir ibadet varsa onu eda eder. Dince teşvik edilen herhangi bir iş gözükürse, vakti geçmeden hemen onu yapmaya koşar.

Güneş doğup, zikir ve tefekkür evradını yerine getirdikten sonra yapacağı en faziletli işler işte bunlardır. Ama sonra anlattığımız bu tür hayır işler yoksa, o zaman namaz kılmaya, Kur'an okumaya, emredilen veya teşvik edilen çeşitli zikirleri yapmaya devam eder. Nefsini geçmiş zamanla ilgili konularda muhasebe etmeye, hatalarına bir daha dönmemeye ve her durumunda Rabbini murakabe etmeye koyulur. Bu durum, güneş iyice yükselinceye kadar devam eder.

---

[254] Bkz: Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 439; Beyhakî, es-Sünenu'l-Kübra, III, 49.

[255] Ebu Nuaym, Hilye, VIII, 233; Hindî, Kenzu'l-Ummal, I, No: 1795; Abdullah b. Ahmed, Zevaidü'z-Zühd, 38.

[256] Sad 38/18. İbn Abbas, kuşluk namazının bu ayete göre kılındığını söylemiştir (Müt: Yakup Çicek).

İkinci Vird: Gündüzün ikinci virdi, kuşluk vaktindedir. Bu vakit Yüce Allah'ın hakkında yemin ettiği kaba kuşluk vaktidir. Ayette:

"Kuşluk vaktine yemin olsun ki.." buyurulmuştur.[257]

Yani güneşin sıcağı ile ayaklar ısınmaya başladığı bu vakitte kul, virdini yaparsa, Allahu Teala'nın kendisine indirdiği ilahî buyruklara uymuş olur. Çünkü Allah (c.c), ondan bunu istemektedir. Mümin:

"Rabbinizden size indirilene yani, Kur'an'a uyunuz/emirlerine tabi olunuz"[258] ayetini işitmiştir. Çünkü bu ayetleri kendisine getiren Peygamber (s.a.v), Kur'an diliyle şöyle demektedir:

"De ki: Ben ancak Rabbimin dokunulmaz kıldığı bu şehrin *(Mekke'nin)* ***Rabbine kulluk etmekle emrolundum."***[259] ***"Sonra ben Kur'an'ı okumakla da emrolundum."***[260] Bir diğer ayet ise:

"Rasulüm, sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Şüphesiz namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı zikretmek elbette en büyük ibadetttir."[261] Buyrulmuştur.

Bu vakitte en faziletli ibadet; kuşluk namazını kılmaktır. Bu vakit kuşluk namazının hakiki vaktidir. Nebi (s.a.v) şöyle buyurdu: ***"Kuşluk namazı, güneş, taşlar ısınacak kadar yükseldiğinde kılınır."***

Bir gün Rasulullah (s.a), ashabın yanına geldi. Onlar işrak namazını kılıyorlardı. Onlara yüksek bir sesle ***"Evvabin namazı sıcaktan deve yavrularının ayakları yandığı zamandır."***[262] buyurdu.

"Evvabîn", Allah'a çok tevbe edenler demektir. Bu hadiste Duha/Kuşluk namazına da evvabin denmiştir.

Bundan sonra kul, geçimi ile ilgili mubah ve mendup olan işlere başlar. Yaptığı ticaretini doğrulukla, işini samimiyetle yapar. Ama çalışması gerekli değilse, bunlarla meşgul olmaz.

---

[257] Duhâ 93/1.

[258] A'raf 7/3.

[259] Neml 27/91.

[260] Neml 27/92.

[261] Ankebut 29/45.

[262] Bkz. Muslim, Musâfirîn, 143; Ahmed b. Hanbel, Musned, IV, 366, 367, 372, 375.

Mürit, başka bir şey yapamıyorsa, yapacağı en son iş susması ve uyumasıdır. Çünkü bunlarda günahlardan uzaklaşmak ve insanlara karışıp zarar görmekten kurtuluş vardır. Bu konuda şöyle bir söz vardır:

"Öyle bir zaman gelecek ki, o zamanki insanların en faziletli ilimleri susmak ve en faziletli ameller de uyumak olacaktır."

Öyle insanlar var ki, hallerinin en güzeli uyumalarıdır. Keşke insanlar, uyanık iken uykudaki gibi günahsız olabilseler! Çünkü insan, uyurken selamettedir, ama uyanıkken günahlardan, hatalardan uzak olması çok zordur. Fazilet, günah ve hatalardan yana devamlı olarak selamette kalan, adaleti ve ihsanı gözeten şerefli insanlara aittir.

İnsanlara karışmak durumunda ise, insan bir sürü karma karışık sözler eder, çeşitli afetlerle yüz yüze gelir, temiz hâli bozulur ve amellerine gösteriş karıştırıp ihlasını kaybeder.

Sufyan Sevrî şöyle derdi: "Onlar işlerini ve görevlerini bitirdiklerinde, selamette kalmak üzere uyumayı tercih ederlerdi. Öyle insanlar vardır ki, onların en güzel hâli uyumalarıdır. Keşke kulun uyanık hali, uykusu gibi günahsız olabilse. Pek çok kimsenin selameti uyumasındadır. Kişinin en faziletli ameli de selamette olmasıdır. Hiç şüphesiz kimin selamet hâli, adalet ahlakı ve ihsan sıfatı daha çoksa, fazilet onundur.

Bu vakitte uyursa bu, bir kaylûle uykusudur. Bu arada maişeti için gerekli olan çalışmayı, kaba kuşluktan zeval vaktine kadar yapar.

Üçüncü vird: Gündüzün üçüncü amel ve vird zamanı kaba kuşluk vaktinden başlayıp zevale kadar geçen süredir. Mürid öğle vakti girmeden önce abdest alır. Diğer vakitler için de böyle yapar. Nitekim devamlı abdestli bulunmak müstehaptır.

Gündüzün bir kısmında, kifayet miktarı yeme ve uyku ihtiyacını görmüşse, pazara çıkmaz, evine veya Yüce Mevla'sının beyti olan camiye gider, uhrevî azığını artırmak üzere ibadetiyle meşgul olur. Nitekim salihler böyle yapıyorlardı. Onlar şu üç yerden birinde olurlardı:

1-İbadetle imar etmek için camide,

2-İstirahat için evinde,

3-Gerekli olan bir ihtiyacını temin için dışarıda.

Zeval vakti olduğunda, semanın kapıları, namaz kılanlara ve zikredenlere açılır. Müminlerin duası kabul edilir.

Dördüncü Vird: Bu zikir ve virdin zamanı zeval vaktinden sonra başlar. Bu vakitte önce dört rekat namaz kılar. Zammı sure olarak, Bakara suresini veya iki yüz ayetlik iki sure okur. Ya da Mesanî diye isimlendirilen (ve ayetleri yüzden az olan) surelerden dört sure okur. Bunları yavaş yavaş okuyarak namazı uzatır, kıraatlarını güzel yapar. Bu namaz dört rekatlı olup, tek selamlıdır.

Bu, izhar yani öğle vakti virdidir. Yüce Allah (c.c) bu vakitte hamd etmeyi zikrederek şöyle buyurmuştur :

"Öğle vaktine eriştiğinizde Allah'ı -ki göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur- tesbih edin, namaz kılın."[263]

Kul, güneşin semanın ortasında olduğunda, yani istivâ vaktinde namaz kılmaz. Bu ise, zevalden önce gölgenin büzüldüğü ve her şeyin gölgesinin, altında olduğu zamandır. Gölge, zeval bulduğunda (yani batı yönündeki kısalması sona erip, doğu istikametinde uzamaya başladığı zaman) güneş de zeval bulmuş, batıya doğru kaymaya başlamış demektir.

İstiva vakti, kış mevsiminde, günlerin kısa oluşu ve güneşin yörüngesinin ortasındaki seyrinde meydana gelen sapma sebebiyle gizli kalır, pek bilinemez. Uzunluğuna kesilir ve batıya daha yakın olur. Mürid bu sürenin ne kadar olduğunu yaklaşık olarak hesaplar.

Zevalden önce güneşin istiva vakti, bir cüzle dört rekat namaz kılacak kadardır. Veya bir cüz okuyacak kadar bir zamandır. Bu üçüncü virdin sonudur. Bunda kıraat, tesbih ve tefekkür yer alır.

Zeval vakti, Rasulullah'ın (s.a.v) namaz kılmayı yasakladığı beş vakitten biridir. Diğerleri şunlardır: Güneşin doğuşundan iki mızrak boyu yükselinceye kadar; batmaya yüz tutmasından batıncaya kadar; sabah ve ikindi namazından sonra olan vakitler.[264]

Ezan ile ikamet arasındaki süreyi rukû ile ihya etmeyi tercih eder. Çünkü o, duanın kabul edileceği bir vakittir. O vakitte semanın kapıları açılır ve ameller bereketli olur.

---

[263] Rûm 30/18.

[264] Müslim, Müsafirîn, 293; Ebu Davud, Cenaiz, 51; Tirmizî, Cenaiz, 41; Mevakıt, 31, 34; İbn Mace, Cenaiz, 30; Darimî, Salat, 142; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 152.

Gündüzün en faziletli vakitleri, farz namaz vakitleridir.

Hak yolcusu iki ezan arasındaki dersini okumamış ise, bu arada kılacağı nafile namaz içinde Bakara ve Al-î İmran surelerinin son ayetleri gibi dua olan ayetleri okur. Bu müstehaptır. Diğer surelerden dua manası taşıyan ayetleri okumak da güzeldir. Mesela şunlar gibi:

"Ente veliyyunâ feğfir lenâ verhamnâ ve ente hayru'l-ğâfirîn"[265]

"Rebbenâ La tüziğ kulûbena ba'de iz hedeytenâ ve heb lenâ min ledünke rahmeh. İnneke entel vehhâb"[266]

"Rebbenâ aleyke tevekkelnâ ve ileyke enebnâ ve ileyke'l-masîr"[267]

Hadîd suresinin başı, Haşr suresinin sonu, Ayete'l-Kürsî, İhlas suresi gibi tazim, tesbih ve Allahu Teala'nın güzel isimlerini ihtiva eden ayetleri okuması daha güzel olur. Çünkü, böylece, tilaveti yanında duayı, namazı, tazimi ve Esmayı-Hüsnâ ile senayı bir arada yapmış olur.

Sonra, öğle namazını cemaatle birlikte kılar. Farzın önündeki dört rekat sünneti ihmal etmez. Son iki rekat sünnetinden sonra da ayrıca bir dört rekat namaz daha kılar.

Bu anlattıklarımız, gündüzün dördüncü virdinin sonudur. Bu vird, virdlerin en kısası ama, en faziletlisidir.

Zevalden önce uyuduysa, bu vird esnasında uyumaz. Çünkü günde iki defa uyumak mekruhtur. Aynı şekilde, gece uykusuz kalmamışsa, gündüz uyuması da mekruhtur.

Bazı ulemadan bize nakledildiğine göre; üç şey vardır ki, Allah (c.c) onlardan hoşnut olmaz. Bunlar;

1-Gereksiz yere gülmek,
2-Acıkmadan yemek,
3-Gece uykusuz kalmadan gündüz uyumaktır.

Ama uyumamış olur da uyumak isterse, özellikle gece ibadeti için güç bulsun diye, öğle ile ikindi arasında uyur. Çünkü, öğleden sonra uyuması, gelecek gece içindir. Öğleden önce uyuması ise, geçen gece içindir.

[265] A'raf 7/155.
[266] Al-i İmran 3/8
[267] Mümtehine 60/4.

Gece uyumamış ve evradı da gündüze kalmış ise; öğleden önce uyuması güzeldir. Ama gelecek gece, uykusuz kalacaksa öğleden sonra uyumayı tercih eder. Ancak gece ve gündüz toplam sekiz saatten fazla uyumamak müstehaptır. Nitekim bazı kimseler, bundan az uyuduklarında bedenlerinin rahat edemediğini söylerler. Çünkü uyku, bedenin bir ihtiyacıdır ve rahata erme sebeplerindendir. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Uykunuzu, bir dinlenme sebebi kıldık."[268]

Gündüz hakkında da şöyle buyurmuştur: "

Gündüzü de, bir kazanma zamanı kıldık."[269]

Ancak gece az uyumayı adet haline getirenler, bunun dışındadır. Çünkü adet ve alışkanlık, kişinin tabiatının yaptığını yapar ve ona yeni bir kişilik kazandırır. Onun için buna kıyas yapılamaz.

Öğle ile ikindi arasını ihya etmek için gafletten kurtulma namazı kılınır. Bu, sevap bakımından gece namazına benzer, ecri, o kadar büyüktür.

Asr-ı evvelden itibaren mescide gelip oturmak müstehaptır. Bu esnada zikirle meşgul olur. Böylece, hem ibadet ve hem de namaz için beklemiş olmanın sevabını alır. Bu, selefin sünneti idi.

O devirde kişi, öğle ile ikindi arasında camiye girdiğinde, orada Kur'an tilaveti ve zikirle meşgul olunduğundan, mescidin içinde arı uğultusu gibi bir ses duyulurdu. Ancak bazıları gürültüden daha uzak kalıp aklını ve düşüncesini toplamada daha elverişli olduğundan evinde oturmayı tercih ederdi. Çünkü kalbin daha salim ve sakin olduğu durum daha faziletlidir.

Kaba kuşluk ile zeval vakti arasını ihya etmek, daha büyük bir fazileti elde etmeyi sağlar. Ayrıca geceyi ihya edememeyi de, telafi eder. Çünkü insanlar, bu iki vakitte dünya işlerine daha çok dalarlar, istek ve havalarıyla daha çok meşgul olunurlar. Rabbi için uyanık olan kalp, bu iki vakitte diğer meşgalelerden uzaklaşır ve sükün içinde bulunur. Ayrıca bu vakitte ameli salih işleyenler, amellerinden bir tad alır, gelecek ilahi feyze tam yönelir, içi boş olduğundan daha fazla manevi lezzeti tadarlar. Gaflete düşmeyerek Yüce Yaratıcı ile olmaları, onlara büyük ecir ve hayır getirir. Bu, şu ayetin ifade ettiği manalardan birinin tezahürüdür:

---

[268] Nebe 78/9.

[269] Nebe 78/11.

"Ders almak veya şükretmek dileyen kimseler için, gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur."[270] Yani gece ile gündüzü, fazilet bakımından bir birinin halefi kıldı. Buna göre; gece ibadetini yapamayan onu gündüzün bu iki vaktinin birinde kaza eder. Bu vakitlerden biri, kaba kuşluk ile zeval vakti arası, diğeri de, asrı evvel ile ikindi arasıdır.

Ayetin diğer bir izah şekli şudur: Gündüz vakti bütünüyle gecenin halefidir/onun yerinde vazife yapar. İnsan gece yapamadığı bir amelini gündüz yapabilir. Gündüz, gecenin bir bedeli olur. Gündüzün evradından eksiği olan kimse, onu gece yapar. Çünkü her biri diğerinin halefidir. Birinde yapılan bir iş ve ibadet bir sebeple yapılamadığı zaman diğerinde yapılma ve telafi etme imkanı var. Yani gece yapamadığı zikir ve şükrü gündüz yapar. Gündüz yapmadıklarını da gece yapar.

Zikir, yakin makamları ve ğaybı müşahede gibi kalbin bütün amellerini içeren geniş manalı bir isimdir.

Şükür de, İslam'a ait olan ve organlarla yapılan bütün zahiri amelleri içine alan bir kelimedir.bu iki kelime, kulun zahir ve batın bütün amel çeşitlerini içermektedir. Bu iki manayı Allah'ın Kelimi Hz. Musa Yüce Rabbine yaptığı bir duasında şöyle dile getirmiştir:

"Böylece seni bol bol tesbih edelim. Ve seni çokça zikredelim."[271]

Buradaki tesbih ve zikir vücudun ve kalbin bütün işlerini ifade etmektedir.

Beşinci Vird: Beşinci vird, Asr-ı evvel ile asr-ı sanî diye bilinen iki Asr arasındaki virttir. Bu, vatüi en uzun virttir. Ayrıca virdlerin en verimlisidir. Uzunluğu bakımından üçüncü virde benzer. Bu vakit her şeyin Yüce Allah'a secde yaptığı zikredilen akşam vakitlerinden biridir. Allah Teala onu, sabahla bir arada zikrederek şöyle buyurdu:

"Göklerde ve yerde bulunanlar da, onların gölgeleri de sabah akşam ister istemez sadece Allah'a secde ederler."[272]

Ölü eşya, Rabbine secde ederken ve O'nu tesbih ederken, diri olan müminin O'ndan yüz çevirmesi ve gaflet sahibi olması ne kadar çirkindir!...

---

[270] Furkân 25/62.

[271] Tâhâ 20/33-34.

[272] Ra'd 13/15.

İkindinin farzından önce dört rekat sünneti kılar. Önceden geçtiği gibi; ezanla ikamet arasında namaz kılmayı bir ganimet bilmelidir. Çünkü o, duanın kabul edileceğinin ümit edildiği bir zamandır.

Altıncı Vird: İkindi vakti girdiğinde kul altıncı virde başlar. Yüce Allah, bu vakte yemin ederek şöyle buyurmuştur:

"Asr'a yemin olsun ki..."[273]

Bu vakit, Yüce Allah'ın ayette zikrettiği *"âsâl"* kelimesinin ifade ettiği vakittir. Bu kelimenin iki ayrı manası vardır. Birisi de budur. Yani ayette tesbih, tenzih ve hamdin yapılması istenen vakit, akşam vaktidir. Ayette şöyle buyurulmuştur:

"Siz, gündüzün sonunda ve öğle vakti Allah'ı tesbih edin."[274] Yine şöyle buyurdu :

"Gündüzün sonunda ve sabah vakti, onunla beraber tesbih eden dağlar..."[275]

Bu virtte, namaz yoktur. Ancak ezan ile ikamet arasında sünnet bir namaz vardır. Bu arayı onunla ihya eder. İkindiyi kıldıktan sonra, kalp amellerinden istediği zikir ve tefekküre yönelir. Aynı şekilde azalarla yapılacak farz ve mendup bir amel varsa onu yerine getirir. Bu arada yapılacak amellerin en faziletlisi manalarını düşünerek, her ayetin hakkını vererek ağır ağır Kur'an okumaktır.

Güneş sararıp, harareti kaybolduğunda; binaların ve ağaçların üst kısımlarından görüldüğünde, bu vird sona erer. Yedinci virde başlar.

Yedinci Vird: Yedinci vird tesbih, zikir, tilavet ve istiğfardan meydana gelir ve güneş batıncaya kadar devam eder. Günün evvelindeki vakitte olduğu gibi bu zamanda okunacak en faziletli tesbih şudur:

"Estağfirullahe li zünûbî ve Sübhanallahi bi Hamdi Rabbî"

Manası: Allah'tan günahlarımın affını isterim. Rabbime hamd ederek Allah'ı yüceltir tesbih ederim.

---

[273] Asr 103/1.

[274] Rûm 30/17.

[275] Sad 38/18.

Çünkü bu zikir, şu ayette emredilen istiğfar ve tesbihi bir arada toplamaktadır:

"Günahların için istiğfar et ve akşama doğru ve sabahleyin Rabbini hamd ederek tesbih et."[276]

Şu zikri söylemek de böyledir:

"Estağfirullah el-Hayye'l-Kayyûm ve es'elûhü't-Tövbete Sübhânallahi'l Azîm ve bi hamdihi."

Manası: Diri ve her şeyi ayakta tutan Allah'tan affımı isterim. Ondan tövbemi kabul etmesini dilerim. Ulu Allah'ı tesbih ederim, O'na hamd ederim.

İstiğfar etmenin faziletleri hakkında pek çok hadisi şerif vardır. Ancak en faziletli olan istiğfar, Kur'an ayetlerinde geçtiği gibi içinde Esmau'l-Hüsna'dan Yüce isimlerin bulunduğu istiğfardır. Mesela şöyle bir istiğfar bu söylediğimize örnek olabilir:

أَسْتَغْفِرُ اللهَ إِنَّهُ كَانَ غَفَّاراً أَسْتَغْفِرُ اللهَ إِنَّهُ كَانَ تَوَّاباً أَسْتَغْفِرُ اللهَ إِنَّ اللهَ غَفُورٌ أَسْتَغْفِرُ اللهَ التَّوَّابَ الرَّحِيمَ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ واغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ

Bu vird, fazilet bakımından fecrin doğmasından güneşin doğmasına kadar olan sürede yapılan birinci vird gibidir. Yüce Allah'ın kendisinin tenzih edilmesini emrettiği akşamleyin yapılır. İlahi emir şöyledir:

"Haydi siz, akşama ulaştığınızda ve sabaha kavuştuğunuzda Allah'ı tesbih edin."[277]

Bu vakit, diğer ayette Yüce Allah'ın tesbih edilmesini emir buyurduğu gündüzün ikinci tarafıdır. Ayette şöyle buyurulmaktadır:

"....Gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et ki, sen Allah'tan razı olasın, Allah da senden."[278]

---

[276] Mümin 40/55.

[277] Rum 30/17.

[278] Tâhâ 20/130.

Güneş batmadan önce Şems, Leyl, Felak ve Nas surelerini okumak müstehaptır. Güneş batarken istiğfar etmek de müstehaptır. Bu vakitte, yapılması emredilen zikirler bunlardır.

Ayrıca güneş doğarken yapılması müstehap olan tesbih hamd, dua ve zikirlerin, bu vird esnasında de yapılmaları müstehaptır. Çünkü Yüce Allah, zikir konusunda bu iki vakti bir arada zikrederek şöyle buyuruştur.

***"Güneş doğmadan önce de batmadan önce de Rabbini hamd ederek tesbih et. Gündüzün etrafında** (iki ucunda) **da tesbih et ki, sen Allah'tan razı olasın, Allah da senden"**[279] **"Akşam ve sabahleyin tesbih et..."**[280]*

***"De ki: Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çektiği zaman gecenin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım."**[281]*

O halde kul, birinci virtte zikrettiğimiz tesbih ve duaları. Bu vakitte de yapmaya devam etmelidir.

Akşam ezanı esnasında şu duayı okur:[282]

اَللّٰهُمَّ هٰذَا إِقْبَالُ لَيْلِكَ وَإِدْبَارُ نَهَارِكَ وَأَصْوَاتُ دُعَاتِكَ وَحُضُورُ صَلَاتِكَ وَشُهُودُ مَلَائِكَتِكَ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ، وَاعْطِهِ الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ، وَابْعَثْهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ الَّذِي وَعَدْتَهُ

Sonra üç defa, ***"Radîtu billahi Rabben ve bil İslâmi dînen ve bi Muhammedin (s.a.v) nebiyyen:*** Ben Rab olarak Allah'a, din olarak İslam'a, peygamber olarak Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v) razı oldum der. Bunun fazileti hakkında rivayetler mevcuttur.[283]

---

[279] Tâhâ 20/130.

[280] Al-i İmran 3/41.

[281] Felak 113/1-3.

[282] Ezandan sonra okunacak dualarla ilgili olarak bkz: Buharî, Ezan, 7; Müslim, Salat, 10, 11; Tirmizî, Salat, 40; Menakıb, 1; Nesaî, Ezan, 33, 35-38; İbnu Mace, Ezan, 4.

[283] Bkz: Ebu Davud, No: 1529, 5072; Tirmizi, No: 3386; Nesai, Ameli'l-Yevmi, No:4; Hakim, Müstedrek, I, 518.

Sabah ezanını dinlediğinde de aynı duayı okur; ancak

"İkbâlu leylike ve idbâru nehârike yerine "İdbâru leylike ve ikbâlu nehârike" der. Bu dua, akşam namazı hakkında varid olmuştur.[284]

Hasan-ı Basrî şöyle derdi. "Selef akşam vaktine, sabahtan daha çok önem veriyorlardı."

Seleften biri şöyle der: "Selef günün ilk kısmını dünyaya ve sonunu da ahirete ayırıyorlardı."

Akşam karanlığı etrafı sarmaya başladığında, gündüzün saydığımız bu yedi virdi sona erer.

Ey aciz insan! Düşün. Günle birlikte senin için ne tamamlanmıştır? Ve bu esnada senden ne gitmiştir? Ömründen bir parça gitmiştir, bunda senin aleyhine ne hüküm verilmiştir!? Günlerinden bir gün eksildi, peki bu sürenin geçmesiyle ebedi yolculuğun için ne hazırladın? Bu geçen gününe karşılık olarak, yarının için ne kazandın? Hz. Peygamber'in (s.a.v) şu hadisin düşün:

"İnsanlar iki şekilde sabaha çıkarlar. Bir kısmı (hayır işleyerek) kendisini ateşten azat eder. Bir kısmı da (günaha dalarak) kendisini helake iter."[285]

Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur :

"Yemin olsun ki, sizin işiniz çeşit çeşittir."[286]

"Her nefis, kazandığına karşılık bir rehindir. Ancak hesap defteri sağ yanından verilenler başka..."[287]

Bir hadiste şöyle denmektedir:

"İyiliğimi artırmadığım yeni bir günde, benim için hayır ve bereket yoktur.."[288]

Bir eserde şöyle denmektedir :

"İki günü eşit olan aldanmıştır. Kimin içinde bulunduğu gün öncekl gününden daha kötü olursa, o (faziletten) mahrum kalmıştır."[289]

---

[284] Bkz: Ebu Davud, Salat, 39, Tirmizi, Deavat, 126.

[285] Ahmed, Müsned, III, 321; Hakim, Müstedrek, IV, 422, İbnu Hıbban, Sahih; No: 4514; Ebu Ya'la; Müsned, No: 1999.

[286] Leyl 92/4.

[287] Muddessir 74/38-39.

[288] Bkz: Tabaranî, el-Evsat, No: 6632; Ebu Nuaym, Hilye, VIII, 188; Suyuti, es-Sağir, No, 343.

[289] Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, II, 283; Sehavî, Mekasıd, No: 1080.

Mürid, anlattığımız şekilde gündüze ait vird ve zikir vazifelerini bitirdikten sonra gecenin virtlerine başlar. Bunlar beş tanedir. Gündüz yapamadıklarını gece telafi eder. Gece ve gündüzü zikirsiz, fikirsiz, faydasız ve boş geçirmekten sakınmalıdır. Çünkü Ebu Hureyre'nin naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Yüce Allah, kaba ve kibirli, obur, çarşı-pazarlarda nara atarak dolaşan, geceleri ölü gibi yatan, gündüzleri bir merkep gibi yaşayan, dünya işlerini iyi bilen ama ahiret işlerinden yana cahil olan kimselere buğzeder."[290]

[290] İbnu Hıbban, Sahih, No: 72; Beyhaki, Sünen, X, 194; Münzirî, et- Terğîb, I, 446-447.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

GECE YAPILACAK ZİKİR VE AMELLER

Gece virt olarak devamlı yapılacak zikir ve ameller beş tanedir.

Birinci Vird: Bu evradın ilki, akşam namazından sonra altı rekat namaz kılmaktır. Bu namazı kimse ile konuşmadan kılmak müstehaptır.

İlk iki rekatında Kafirûn ve İhlâs surelerini okur. Bu iki rekatı, akşam namazını kıldıktan hemen sonra hiç konuşmadan ve başka bir şeyle meşgul olmadan kılmalıdır. Haberde şöyle varid olmuştur:

"Akşam namazından sonra, hemen iki rekat daha kılınız, çünkü bunlar akşam namazı ile birlikte yükseltilir, kabul edilir."[291]

Evi mescide yakın ise, bu iki rekatı evinde kılmasında bir beis yoktur. Diğer dört rekatını uzatarak kılmalıdır. Ahmed b. Hanbel, bu iki rekatı evde kılmayı müstehap görür ve kendisi de onu evinde kılar ve: ***"Onu, evde kılmak sünnettir, çünkü Nebi (s.a.v) onu evinde kılardı"***[292] derdi.

Fakat Rasulullah'ın hane-i saadetleri mescidin hemen yanında idi. Onun için bu iki rekatı mescitte kılardı.

Sonra, akşamla yatsı arasında, ikinci şafak kayboluncaya kadar namaz kılar. İkinci şafak; batı ufkunda kızıllığın gitmesi, gecenin gelmesi ve karanlığın çökmesinden sonra olan beyazlıktır. Bu da, güneşin batı ufkunda kalan son şualarıdır. Bu sırada güneş, arzı ulyayı kateder ve doğuya varmak üzere Kaf dağının arkasından yükselerek döner.[293]

---

[291] Bkz: Tirmizî, Mevakit, 204; Münavî, Feyzül-Kadir, VI, 168.

[292] Ebu Davud, Salat, 304; Nesaî, Kîyamu'l-Leyl, 1.

[293] Müellifin bu ifadesini, kaynağı vahiy değil, pozitif bilim olan bir konudaki müellifin çağının düşüncesi olarak değerlendirmek lazımdır. (Müt: Yakup Çiçek).

Bu vakit, yatsı namazının kılınmasının müstehap olduğu vakittir. Bu, gece evradının birincisidir. Bunda ki namaz, gecenin ilk kısmında kılınan namaz demektir. Çünkü bu vakit, akşamın başlayıp ilerlemesi zamanıdır. Diğer ifadesiyle Yüce Allah'ın şu ayette buyurduğu vakittir:

"Ey Rasulüm! Gecenin bir kısım saatlerinde tesbih et."[294] Ayette geçen "Ânâu" kelimesi, vakit anlamına gelen "Ân" kelimesinin çoğuludur.

Yüce Allah, bu vakte kasem ederek şöyle buyurmuştur:

"Şafaka yemin ederim ki, halden hale geçersiniz."[295] Şafak, akşamla yatsı arasındaki vakittir. O da evvabin namazının vaktidir. Evvabin namazına gaflet namazı da denir. Çünkü insanların çoğu bu namazdan gafildir.

Yunus b. Ubeyd, ***"Onların vücutları yataklarından uzak kalır."***[296] ayeti hakkında Hasan-i Basrî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Ayet, akşam ile yatsı arasında nafile namaz kılanları övmektedir."[297]

Enes b. Malik'e, yatsı ile akşam arasında uyuyan kimsenin durumu sorulduğunda: "O, yüce Allah'ın müminleri "ayakta kıyam hâlindedirler" şeklinde nitelediği bir zamandır."Dedi ve bu ayeti okudu.

İbn Ebi'd-Dünya nakleder: Rasulullah'a (s.a) bu ayetten sorulduğunda: ***"Ayette anlatılan akşam ile yatsı arasındaki namazdır."*** Cevabını verdi.[298] Sonra şöyle buyurdu:"

"Akşam ile yatsı arasındaki namaza devam ediniz. Çünkü o, gündüz yapılan boş işlerin zulmetini giderir. Günün sonunu da süsler." [299] Yani ameli temizler ve güzelleştirir.

Kur'an okumak ve namaz kılmak üzere, akşam namazından yatsıya kadar camide kalmak müstehaptır. Bunun faziletli olduğu rivayet edilmiştir. Ancak bir günaha maruz kalmak endişesi olur da, evde kalması daha emniyetli ise, o zaman evinde kalır. Çünkü kusurdan uzak olan şey, daha faziletlidir.

---

[294] Tâhâ 20/130.

[295] İnşikak 84/16.

[296] Secde 32/16.

[297] İlgili ve farklı rivayetler için bkz: Taberi, Camiu'l-Beyan, XI, 120-124. (Beyrut, 1995); Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensur, VI, 546-549.

[298] Şevkani, Fethu'l-Kadir, IV, 254.

[299] Bkz: Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 3844; Suyuti, el-Camiu's-Sağır, No: 5539; Elbani, Daife, No: 681.

Sonra yatsı namazının farzından önceki dört rekat sünneti kılar. Farzdan sonra da iki rekat son sünneti kılar. Bundan sonra dört rekat daha kılar. Denilir ki, "yatsı namazından sonra evine gelip kıldığı dört rekat namaz, kadir gecesi kıldığı dört rekata eşit fazilette olur."

Rasulullah (s.a.v), bu namazı evine girdiğinde henüz oturmadan kılardı.

İbn Mesud, bir namazdan sonra onunla aynı miktar ve benzeri bir namazın kılınmasını hoş görmezdi.

Önceki alimler, farzdan sonra iki rekat kılmayı müstehap görürlerdi. Sonra dört rekat kılmak ve bu dört rekatta Ayete'l -Kürsî'yi ve ondan sonra gelen iki ayeti, ikinci rekatta Amene'r-Resülü'yü ve ondan önceki ayeti, üçüncü rekatta Hadîd suresinin ilk ayetlerini altıncı ayete kadar ve dördüncü rekatta da Haşr suresinin 22. ayetinden başlayarak sonuna kadar okumak güzeldir.

Dört rekattan sonra, vitir de dahil on üç rekat namaz kılmak, Rasulullah'ın (s.a) en çok kıldığı rivayet edilen namaz şeklidir. Ancak maktû bir haberde, on yedi rekat kıldığı yer almaktadır. Meşhur olan rivayete göre ise, onbir veya on üç rekat kılıyordu. Belki onlar sabah namazının sünnetini de hesap etmişlerdir.

Bu namazında, üç yüz ve daha fazla ayet okuması müstehaptır. Bunu yaparsa, gafillerden yazılmaz ve abidlerin hâllerine dahil olur. Denilmiştir ki, akıllı ve zeki olanlar, gecenin ilk vakitlerini, güçlü olanlar ise, gecenin son vakitlerini günlük zikirleri için kullanırlar.

Bu namazında Furkan, Şuara surelerini okursa, üç yüz ayet okumuş olur. Bunları güzelce okuyamazsa, Mufassal surelerden beş tane okur ki, bunların ayetlerinin toplamı da üç yüz eder. Bu sureler şunlardır: Vâkıa suresi, Nûn suresi, el-Hakka suresi, el-Müddessir suresi ve Meâric suresi. Bunları güzelce okuyamazsa, o takdirde et-Târık suresinden Kur'an'ın sonuna kadarki sureleri okur. Bunlar da, toplam olarak üç yüz ayettir.

Kulun bu sayıdaki ayeti, yatsı namazından sonra kılacağı namazlarında okumadan yatması güzel görülmez. Ancak yatsı namazından sonra uyumadan bin ayet okursa, bu fazileti ele geçirmiş olur, Allah'a çokça dua ve niyaz eden gruptan yazılır.

Ayetlerin en faziletlisi, harflerinin çokluğundan dolayı daha uzun olan ayetlerdir. Ama yorgun olduğunda, kısa ayetlerden okuyarak, sayıyı tamamladığında yine aynı ecri elde etmiş olur.

Mülk süresinden Kur'an'ın sonuna kadar olan ayetler bin tanedir. Bunları güzelce okuyamazsa, İhlas suresini on üç rekatta iki yüz elli defa okuyabilir. Bu da bin ayet eder ki, büyük bir sevap ve fazilet sebebidir. Haberde şöyle varid olmuştur:

"İhlas suresini on defa okuyana Yüce Allah, cennette bir köşk bina eder."[300]

Hz. Peygamber'in (s.a.v) her gece okuduğu sureler hakkında bize üç hadis-i şerif rivayet edilmiştir. En meşhur olanına göre, Efendimiz (s.a.v) Secde ve Mülk surelerini okumadan uyumazdı.[301] Bundan sonraki rivayete göre, o, her gece İsra ve Zümer surelerini okuyordu. Buna yakın diğer rivayete göre ise; o, her gece Müsebbihat (sebbaha veya yusebbihu ile başlayan) surelerini okur ve bunların, bin ayetten daha faziletli olduğunu haber verirdi. Alimler buna A'lâ suresini de ilave ederek, sayıyı altıya çıkarmışlardır. Haberde varid olduğuna göre Rasulullah (s.a.v), bu sureyi pek severdi. Bu, aynı zamanda onun, bu sureyi çok okuduğunu da gösterir.

Her gece şu dört sureyi okumayı da bırakmıyorlardı: Yasin, Lokman, Duhan ve Tebareke süreleri.

Kişi bunlara Vâkıa, Saff, el-Hakka ve Zümer surelerini ilave ederse, sayıyı çoğaltmış ve güzel bir amel yapmış olur.

Şayet ibadetleri arasında gece kalkıp namaz kılmak alışkanlığı yoksa, bu durumda, Ebu Hureyre'den rivayet edilen şu habere istinaden, vitir namazını kılmadan yatmaz. Ebu Hüreyre şöyle demiştir: ***"Dostum Rasulullah (s.a), bana vitir namazını kılmadan uyumamamı tavsiye etti."***[302]

Ama gece namazına kalkma alışkanlığı varsa, bu takdirde faziletli olan, vitir namazını tehaccüd namazından sonra veya gecenin son vaktinde kılmasıdır. *İbn Ömer*'den nakledilen bir hadiste şöyle buyuruluyor:

---

[300] Suyutî, el-Camiu's-Sağir, II, 178. İhlâs suresinin faziletiyle ilgili olarak bkz. Buhârî, Fedailu'l-Kur'an, 13; Müslim, Musafirîn, 259; Ebu Davud, Salat, 353; Tirmizî, Sevabu'l-Kur'an, 10, 11; Nesâî, İftitah, 69; İbn Mace, Edeb, 52; Muvatta, Kur'an, 17, 19.

[301] Tirmizî, Sevabu'l-Kur'an, 9.

[302] Buhari, Salat, 510; Müslim, Salatu'l-Musafirin, 85; Nesai, Salat, 713.

"Gece namazı, ikişer ikişer kılınır. Sabah namazından yana endişe ediyorsan, bu namazını bir rekat kıl"[303]

Hz. Aişe'nin rivayeti şöyledir: ***"Rasulullah (s.a.v) vitir namazını gecenin ilk kısmında, ortasında veya sonunda kılar ama onu seher vaktinden sonraya bırakmazdı. Vitir namazını kılmış olup da, gece kalktığında vitir namazını tekrar kılmazdı."***[304] Nitekim haberde varid oldu ki, ***"Bir gecede iki vitir yoktur."***[305]

Bazı alimler şöyle demiştir: "Gecenin ilk kısmında bir rekat daha kılarak vitir namazını çift rekatlı yapardı. Sonra gece namazını kılar ve onu tek rekatlı olarak bitirirdi." Bu konuda Hz. Ömer ve Ali'den nakledilen bir eserde şöyle denmektedir. "Şayet vitrin ilk iki rekatını kıldıktan sonra uyur ve gece namazına kalkar da iki rekat namaz kılarsa, bu aslında vitir namazının üçüncü rekatı demektir. Bunu iki rekat olarak kılması tek kılmak istememesindendir."

Sonra geceleyin namaz kılmaya başlar. Sonunda namazını tek rekatla bitirir. Böylece üç ameli yapmış olur. Bunlar; kasrı emel, vitir namazını tahsil ve bu namazı gecenin sonunda kılmaktır. Aynı şekilde Rasulullah (s.a), vitir namazından sonra oturarak iki rekat daha namaz kılardı. Şüphesiz, en iyisini Allah bilir.

Bu iki rekatta, Zilzal ve Tekasür surelerini okuduğu iki hadiste yer almaktadır: "Nebi (s.a) bunları okurdu." Çünkü onlarda korkutma ve öğüt verme vardır. Diğer bir rivayette ise; Kafirun suresini okurlardı. Çünkü, bunda Yüce Allah'ı tenzih ve ibadetin yalnız O'na tahsisi vardır. Rasulullah (s.a), bu sureyi uyumadan önce okurlar ve yatmadan önce okunmasını tavsiye ederlerdi.[306]

Gece kalkma alışkanlığı olmayan veya uyuyup kalması daha kuvvetli ihtimal hâlinde olan kimselerin, vitir namazlarını kılarak yatmaları müstehaptır.[307] Vitir namazını sonra kılmak, fecri sadığın doğmasından önce uyanma alışkanlığı olanlar için daha faziletlidir.

---

[303] Buharî, Vitr, 1; Salat, 24, Muslim, Musafirîn, 157; Tirmizî, Salat, 323; Nesaî, Kıyamül-Leyl, 26; Muvatta, Salatul-Leyl, 13.

[304] Buhârî, Vitr, 2; Muslim, Musafirîn, 137; Ebu Davud, Salat, 343; Nesaî, Kıyamu'l-Leyl, 30; Tirmizî, Salat, 334; Sevabu'l-Kur'an, 23.

[305] İbnu'l-Esir, Camiu'l-Usul, VI, 62; Ebu Davud, Vitr 9.

[306] Tirmizi, Fedailü'l-Kur'an, 10; İbnu Sinnî, Ameli'l-Yevm, No: 686, 689; İbnu kesir, Tefsir, VIII, 459, 506; İbnu Hacer, Etrafu'l-Müsned, V, 425.

[307] Müslim, Musafirîn, 162; Tirmizî, Salat, 334 Bkz.

Vitir namazını kılınca, şu duayı üç defa okur:

"Subhane'l-Meliki'l-Kuddûs Rabbi'l-Melâiketi ve'r-Rûhı Celleti's-semâvâti ve'l-erdı bi'l-azameti ve'l-ceberûti ve te'azzezet bi'l-kudreti ve kahereti'l-ibâde bi'l-mevti

İkinci Vird: Yatsı namazından yatıncaya kadar olan sürede yapılacak ibadetlerdir.

Yüce Allah, ayetinde bu vakte yemin ederek şöyle buyurmuştur:

"Geceye ve onda basan karanlığa yemin olsun ki..."[308]

"Gecenin karanlığı bastırıncaya kadar..."[309] Yani gecenin karanlığı çöküp toplandığında demektir.

Sonra abdestli ve zikirle meşgul olarak uyur. Ama salih insanlar uyku bastırmadıkça uyumazlar. Onlar sadece uyumak için uyumayı mekruh sayarlardı. Yani çok uyumayı adet haline getirmeyi hoş görmezlerdi.

Ama faziletinden dolayı gecenin ortasında veya sonunda namaz kılmak üzere uyumaya çalışan kimseler de vardır. Kimin uykusu, kendisini namaz ve zikirden engelleyecek kadar bastırırsa; artık onun uyuması sünnettir.[310] Çünkü o, ancak uykusunu aldıktan sonra, söylediğini anlayabilir ve ibadetlerini yapmada canlılık bulabilir.

İbn Abbas, oturarak uyumayı mekruh görürdü. Haberde şöyle varid olmuştur. ***"Gece ile yarışmayın."***[311]

Rasulullah'a (s.a) falan kadın geceleyin namaz kılıyor, uykusu bastırınca da bir ipe tutunuyor, denildi. Böyle yapmaktan nehyetti ve şöyle buyurdu :

"Sizden birinlz gece namazından kendisine kolay geldiği kadarını kılsın; uykusu bastırınca da yatıp uyusun"[312] Yine şöyle buyurdu:

"Sizler, gücünüz yettiği amelleri yapınız. Çünkü siz bıkmadıkça Yüce Allah sevap vermekten usanmaz."[313]

---

[308] İnşikak 84/17.

[309] İsrâ 17/78.

[310] Bkz. Muslim, Musafirîn, 223.

[311] Bkz: Hindi, Kenzu'l_ummal, III, 46. No: 5414.

[312] Bkz. Buharî, Teheccûd, 18, Müslim, Musafirîn, 219; Nesaî, Kıyamu'l-Leyl, 17; İbn Mace, İkame, 184.

[313] Müslim, Musafirîn, 221.

Rasulullah'a (s.a) ***"Filan kimse geceleyin devamlı namaz kılıyor ve hiç uyumuyor, devamlı oruç tutuyor hiç ara vermiyor"***, denildi. Şöyle buyurdu:

"Bu İslam dininin en hayırlı ameli, kolay olanıdır." [314]

Sonra şöyle buyurdu:

"Fakat ben; namaz kılıyorum ve uyuyorum. Oruç tutuyorum, bazen ara veriyorum. İşte benim sünnetin budur. Kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir." [315]

Yine şöyle buyurdu :

"Bu dinle yarışmayın, çünkü o sağlamdır. Kendisiyle yarışanı mağlub eder. Allah'a ibadet etmeyi, kendine sevimsiz bir hale getirme." [316]

Üçüncü vird: İnsanların uyumasından sonra olup, bu da, yüce Allah'ın ayette zikrettiği teheccüd vaktidir. Ayette şöyle buyrulmuştur:

"Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir namaz olmak üzere teheccüd namazını kıl." [317]

Teheccüd namazı, uyuduktan sonra olur. Bu uykuya, Yüce Allah'ın gece namaz kılanlar hakkında buyurduğu, *'el-hücû'* ismi verilmektedir. Ayet şöyledir:

"Geceleri pek az uyurlardı." [318] *"Hücû"* uyumak ve teheccüde kalkmak demektir. Hucud da aynı anlamdadır, gecenin yarısında kalkmayı ifade eder.

Bu vird, virdlerin ortasında olup, en faziletli vird olması bakımında gündüzün orta virdine benzer. O, virdlerin en faziletlisi ve ibadet için en faydalı olanıdır. Yüce Allah, buna kasem ederek, şöyle buyurdu: ***"Kararıp durgunlaştığı zaman geceye yemin olsun...."*** [319] Yani "sakinleştiği zaman geceye yemin olsun" demektir. Onun sakinleşmesi de, Yüce Allah harlç, her gözün uyuklayıp gaflette olmasıdır. Yüce Allah için ise, ne uyku ve ne de uyuklama söz konusudur. "Gecenin kararması; uzun sürmesi ve uzaması demektir" de denilmiştir.

---

[314] Ahmed, Müsned, IV, 338.

[315] Buhari, Savm, 55; Müslim, Nikah, 5; Nesai, Nikah, 4; İbnu Hıbban Sahih, No:14.

[316] Beyhakî, es-Sünenü'l-Kubra, III, 18-19; Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, I, 257.

[317] İsrâ 17/79.

[318] Zariyat 51/17.

[319] Duha 93/2.

Rasulullah'a (s.a) gecenin hangi kısmında yapılan dua daha makbul olur? diye soruldu. ***"Gece ortasındaki sessizlikte"*** cevabını verdiler.[320]

Bize Hz.Davud (a.s) ile ilgili gelen rivayetlere göre o, şöyle demiştir: "Ya ilahî! Sana ibadet etmek istiyorum, hangi vakitte olanı kabul buyurusun? Yüce Allah kendisine şöyle vahyetti:

"Ey Davud! Ne gecenin ilkinde ne de sonunda olsun. Çünkü ilkinde uyuyan, sonunda da uyur. Sonunda ayakta olan, başında ayakta olamaz. Fakat gecenin ortasında kalk ki sen beni yalnız, ben de seni yalnız olarak bulayım ve sen bana ihtiyaçlarını arz edesin."

Dördüncü vird: İki fecir arasındadır. Birinci fecir (fecr-i kâzib), ışığı semanın ortasında yükselip, birinci fecir doğuncaya kadar mesafe katetmesi, güneş şualarının beşinci arzın arkasından zuhur etmesidir. Sonra güneş, meyilli olan aşağı felekte kaybolur ve altıncı arz, onu örter. Böylece ışık gider ve gecenin karanlığı geri gelir. Güneş kaybolduğundan, önceki karanlık aynen ortaya çıkar. Bu, gecenin son üçte biridir.

Bu hususta bize ulaşan haberlerde, Arş'ın titrediği, Adn cennetlerinden koku yayıldığı ve Cebbar olan Yüce Allah'ın (rahmetinin) dünya semasına indiği yer almaktadır.[321]

Varid olan bir habere göre; Hz. Peygamber'e (s.a.v), gecenin hangi kısmı daha faziletlidir? diye soruldu. ***"Gecenin ikinci yarısı"***[322] cevabını verdiler.

Bu dördüncü vird, gecenin yarısından birinci seher vaktine kadar olan süredir. Sonra beşinci vird başlar.

Beşinci vird: Son seher vaktidir. Sahura kalkmak (bundan dolayı) müstehaptır. Sahura evvelinde kalkılmadığında fecir, yanıltabilir. Bu, fecr-i sadığın doğuşundan, bir cüz Kur'an okuyacak kadar öncesidir.

Beşinci virtte istiğfar ve Kur'an kıraatı vardır. Bu vakti, Yüce Allah ayetinde zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

---

[320] Tirmizi, Deavat, 78; Nesai, Ameli'l-Yevmi, No:108.

[321] Bkz: Müslim, Müsafirîn, 171-172.

[322] Bkz: Müslim, Müsafirîn, 168-172.

"Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah okuyuşu (sabah namazı) şahitlidir."[323] Denilmiştir ki, bu namaza, gecenin ve gündüzün melekleri şahit olur. Çünkü bu vird gece ile gündüzün ortasında yer almaktadır. Bundan dolayı Hicaz ehli şu görüştedir: Yüce Allah'ın ayette devam edilmesini emir buyurduğu salat-ı vusta, sabah namazıdır. Bu namaz, gecenin sonu ile gündüzün başı arasında bulunduğundan, büyüklüğünü ve şerefini bildirmek üzere bu namaz ayrıca zikredilmiştir.

Bu vird, en kısa ve en faziletli vird olup, birinci seher vaktinden ikinci fecrin doğuşuna kadar olan sürede yapılır. Ancak gece yarısında kılınacak namaz, bundan hariçtir. Çünkü bu, gecenin en faziletli namazıdır. Bu namaz gece ortasında yapılacak bir amel olup gecenin üçüncü virdidir.

Bu beşinci virt vaktinde, yani son seher vaktinde, uyanmış olanın namaz kılması uygundur. Hatta namazını tamamlayacak kadar fırsat bulan da onu kılar. Çünkü bu namazın fazilet ve şerefi büyüktür; akşam ile yatsı arasındaki namaz derecesindedir. Bazı müfessirlere göre: ***"Seherlerde istiğfar ederler"***[324] ayeti, o, vakitte namaz kılarlar anlamındadır. Aynı şekilde az önceki ayette geçen ***sabah okuyuşuyla*** kinaye yoluyla sabah namazı kasdedilmiştir. İstiğfar, da namazın bir parçasıdır. Çünkü kıraat ve istiğfar namazdan birer vasıftır. Nitekim, onda tesbih etmek yer aldığından dolayı, namaza tesbih de denir. Bunun gibi, namaza istiğfar da denilir; çünkü namazla istiğfar talebinde bulunulur. O halde ***"Seherlerde istiğfar ederler"*** ayetinden anlaşılacak olan mana. seher vaktinde namaz kılmaktır.

Uzunca bir hadiste nakledildiğine göre Bir gece Ebu'd-Derda, Selman'ın ziyaretine geldi. Geceleyin Ebu'd Derda, kalkıp namaz kılmak istedi. Selman ona: "uyu" dedi. Sonra tekrar kalkmak istedi yine ona: "Uyu" dedi. Derken sabah oldu. Bu sefer Selman ona: "Şimdi kalk!" dedi. Kalktılar ve beraberce sabah namazını kıldılar. Selman, ona şunları söyledi:

"Senin üzerinde nefsinin hakkı var, ailenin hakkı var, Rabbinin hakkı var, misafirinin hakkı var. İşte böylece her hak sahibine hakkını vermelisin." Onun bu uyarıyı yapmasına sebep olan Ebu'd-Derda'nın hanımı idi. Çünkü o kocasının geceleri hiç uyumadığını, devamlı ibaretle meşgul olup kendisiyle hiç ilgilenmediğini söylemişti.

---

[323] İsrâ 17/78.

[324] Al-i İmrân 3/17.

Daha sonra, Hz, Peygamber'e (s.a) gelip durumu anlattılar. O: ***"Selman doğru söyledi."*** buyurdu.[325]

Bu beşinci vird, fazileti bakımından güneş batmadan önce yapılan yedinci virde benzer. Bu da fecr-i sadığın doğmasından önce yapılmaktadır.

Fecr-i Sanî (fecri sadık), güneş şafağının sökülüp yayılmasıdır. Bu altında kızıllık olan beyazlıktır. Güneşin batışında durum tam tersine idi. Buna ikinci şafak denir. Çünkü birinci şafak, güneşin batmasından sonraki kızıllıktır. Sonra bir beyazlık gelir ki, bu, gecenin evvelinde oluşan şafaktır. Bununla güneşin etkisi kaybolur, ardından gecenin karanlığı çöker. Sabahki şafak akşamdaki oluşumun tam tersi meydana gelir. Aydınlığın ortaya çıkması ilk şafak olur. Bu bir beyazlık olup; ardından gelen kızıllık fecr-i sadık dediğimiz ikinci şafaktır. Bu aynı zamanda güneşin, gecenin sonundaki hakimiyetidir. Bundan sonra güneş kursu doğar.

Fecir, güneş şualarının en alttaki felekten yeryüzüne doğru fışkırmasıdır. Bu ışınları dağlar, denizler, yüksek bölgeler örter. Bu durumda güneş ışınları semanın ortasında genişliğine ve uzunluğuna yayılır.

Bu, beşinci virdin sonudur. Bu zamana kadar vitir namazı kılınmalıdır. Fecir doğduğunda ise, gecenin beş virdi sona ermiş olur. Artık gündüzün virdleri başlar.

Ey mümin şimdi durumunu iyi düşün. Fecrin doğarken sen hangi haldeydin. Yüce rabbine ibadet edenlerin arasında mıydın, yoksa onlardan ayrı bir halde miydin? Yoksa yeni güne, gafillerden biri olarak mı giriyorsun? Durumunu Tefekkür et. Gece, sana hangi elbiseyi ve kişiliği giydirdi? Çünkü gece elbise hazırlar, sen onda, uyanık bulunarak nur elbisesini mi giydin? Yoksa gece, sana zulmetinin elbisesini giydirdi de, gafletinle cesedini ve kalbini öldürerek, ölülerden mi oldun? Bunları iyice düşün.

Fecr-i sadıktan sonra kul, sabah namazının sünnetini kılar.

"...Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışından sonra O'nu tesbih et."[326] Ayetindeki yıldızların batışından sonra yapılacak tesbihle sabah namazının iki rekat sünneti kasdedildiği söylenmiştir.[327]

---

[325] Buhari, Savm, No: 1968; Tirmizi, Fiten, 64; İbnu Hıbban, Sahih, No: 320; Beyhaki, Süne-i Kübra, IV, 276.

[326] Tûr 52/49.

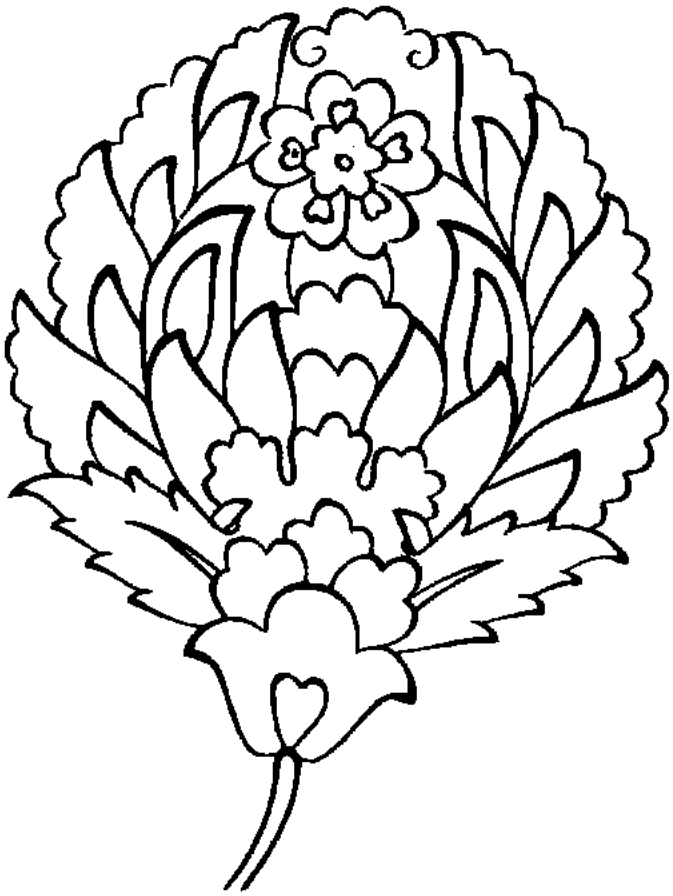
[327] Bkz: Zebidî, İthafu's-Sade, V, 489.

Sonra: "Gazabından Allah'a sığınırım" duasını okur.

Ardından, Âl-i İmran suresinin "Şehidellahu" ile başlayan 18. ayetini sonuna kadar okur. Peşinden şu duayı okur:

أنا أشهدُ بما شَهِد الله به لِنَفْسِه، وشهِدَتْ به مَلائِكَتُه، وَأُولُو الْعِلْمِ مِنْ خَلْقه. وَأَسْتَوْدِعُ اللهَ العظيمَ هذه الشهادةَ، وَهِي لِي عِنْدَ اللهِ وَدِيعَةٌ حَتَّى يُؤَدِّيَها، وَأَسْأَلُهُ حِفْظَهَا حتى يَتَوَفَّانِي اللهُ عَلَيْهَا. اَللَّهُمَّ احْطُطْ بِها عنّي وِزْرًا، وَاجْعَلْ لِي بِها عِنْدَكَ ذُخرًا، وَاحْفَظْنِي بِهَا، وَاحْفَظْهَا عليّ، وَتَوَفَّنِي عَلَيْهَا حَتَّى أَلْقَاكَ بِهَا غَيْرَ مُبَدِّلٍ تبديلاً.

Bu vakitte müridin yapacağı en faziletli amel, okuduğunu iyice düşünerek ve kimin huzurunda olduğunu bilerek namaz kılmasıdır. Çünkü namaz bütün ibadetleri içinde toplar. Sonra aklını vererek, kalbini ve düşüncesini toplayarak Kur'an okumak gelir. Bundan sonra zikir yahut fikir gibi o anda kendisine açılan herhangi bir amelle meşguliyet gelir. Çünkü bunlar, vaktinin en faziletli amelleridir. Bütün bu saydıklarımız, o vakit içinde yapılması gereken bir farzı edadan veya bir mümin kardeşinin ihtiyacını gördükten sonradır. Çünkü farz ameller veya bir ihtiyaç sahibine yardım etmek gibi kendimizden başkasına fayda veren işler, şahsi vazifelerden önde gelir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

FECİR VAKTİNİN BELİRLENMESİ VE FAZİLETİ

Bu bölümde fecir vaktini tespiti, bu vakitte kılınacak iki rekat namazın edası ve kazası, ayrıca vitir namazının edası ve kazası konuları ele alınacaktır.

Bir ay içinde, fecir vakti için dikkate alınan iki gece vardır: Biri, gökteki ayın birinci fecrin zuhuru esnasında doğduğu yirmi altıncı gece; diğeri ise, fecrin doğması esnasında ayın kaybolduğu on ikinci gecedir.

Fecrin doğmasından güneşin doğmasına kadar olan süre, o gecenin yedide birinin üçte ikisi kadardır (Yani gecenin 2/21 kadardır). Bu, yazın böyle olur. Kışın ise, daha az olup, gecenin altıda birinin yarısıdır. (Yani 1/12 si kadardır.)

Bu vakit, gündüzün birinci virdinin yapıldığı vakittir.

Vitir namazının eda vakti, yatsı namazının kılınmasından ikinci fecrin doğmasına kadardır. Buna göre; ikinci fecir doğunca, eda vakti sona erer. Bu vakitte vitir, ancak kaza edilebilir. Bu durumda onu, önceden eda edemeyen sabah namazını kılmadan önce kaza eder. Ama sabah namazını kılmış ise, artık vitir namazını kaza etme vakti de geçmiş olur.

Fecrin iki rekatının eda vakti, ikinci fecir doğmasından sonradır. Bu namazı (yani sabahın sünnetini), evinde kılması müstehaptır. Sünnet olan, bunu fazla uzatmadan kılmaktır.

Sabah namazının sünnetini kılmadığı halde, farzını kılan artık onu eda etme vaktini geçirmiştir. Ama onu daha sonra kaza edebilir. Bu kim-

se, güneşin doğmasını ve namaz kılmanın helal olacağı kadar yükselmesini bekler. Vaktinde kılamadığı sabah namazının sünnetin, tesbihatından önce, bu olmazsa öğle vakti girinceye kadar kaza edebilir. Ama onu kaza etmeden öğle namazını kılmış ise, artık onun kaza edilme vakti de geçmiş olur.

Virtlerinden birini vaktinde yapamayan kimsenin onu uygun bir zamanda yapması müstehaptır. Onu hatırladığında yapar. Ama bunu bir kaza niyetiyle yapmaz. Çünkü yalnız farzların kazası vardır. Bunlar ise, bir tedarik ve bir telafi yerindedir. Evradını zamanında yapmaya alışan kimse, azimet ile amel etmek, geciktirme ve ruhsatları tercih etme alışkanlığına düşmemek için böyle yapar. Bu konuda şu hadis-i şerifi prensip edinmek gerekir:

"Amellerin Allah'a en sevimli olanı, az olsa da devamlı olanıdır."[328]

Başlanılan bir amele devam edilmelidir. Çünkü Hz. Aişe'nin (r. ah) rivayet ettiği bir hadiste, alıştığı bir ibadeti terk eden kimseler için ikaz yer almaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Bir ibadeti yapmaya başlayıp da, sonra onu tembellikten dolayı terk edene Yüce Allah kızar."[329]

Hz. Aişe dedi ki; ***"Resullah'ın (s.a) çok uykusu gelir veya hasta olur da gece ibadetine kalkamazsa, o gün on iki rekat namaz kılardı."***[330]

Sabah namazının sünnetini kılmadan camiye gelen, önce bunu kılar. Bu aynı zamanda ***tahiyyetül-mescid***[331] yerine de geçer. Kim de, bunları kılmış olarak mescide gelirse, bakar, eğer mescide pek erken gelmiş, yıldızlar henüz gök yüzünde ise iki rekat tahiyyatu'l-mescid namazı kılar. Ama, yıldızlar pek azalmış ve ortalık aydınlanmış ise, camide oturur, nafile namaz kılmaz. Sabahın sünneti ile başka bir nafileyi bir arada yapma-

---

[328] Müslim. Müsafirîn, 216, 217; Nesaî, Kıyamu'l-Leyl, 19.

[329] Zebidî, İthafu's-Sade, III, 763 (İbnu Sinnî, Riyazatu'l-Muteabbidîn kitabında, Hz. Aişe'den mevkuf olarak rivayet etmiştir).

[330] Buharî, Teheccüd, 16; Teravih, 1; Müslim. Müsafirîn,125; Tirmizî, Mevakıt, 208; Muvattâ, Selatu'l-leyl, 9.

[331] Tahiyyetu'l-mescid namazıyla ilgili olarak bkz: Buharî, Salat, 60; Teheccüd, 35; Müslim, Müsafirîn, 69, 70; Tirmizî, Salat, 118; Nesaî, Mesacid, 37; İbn Mace, İkame, 57; Muvattâ, Sefer, 57.

mak için böyle yapar. Çünkü ikinci fecir doğduktan sonra, sadece sabah namazının sünnetin kılınır.

Sabahın sünnetini kılmadan camiye gelen henüz ikamet getirilmemiş ise, sünneti kılar, ama imam namaza başlamış ise, sünneti kılmaz, imama uyar. Çünkü, böyle yapması daha faziletlidir. Bize kadar ulaşan bir habere göre bu konuda Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurmuştur

*"Farz namaza (cemaatle) **başlanıldığında artık başka namaz yoktur.**"*[332]

Camiye girip de tahiyyatu'l-mescid namazın kılamayan kimse: ***Sübhânellahi velhamdü lillahi ve lâ ilâhe illallahu vellahu Ekber*** tesbihini okur:[333]

Bunu dört kelimeyi dört defa okur. Çünkü onları okumak fazilet olarak iki rekat namazın sevabına denktir.

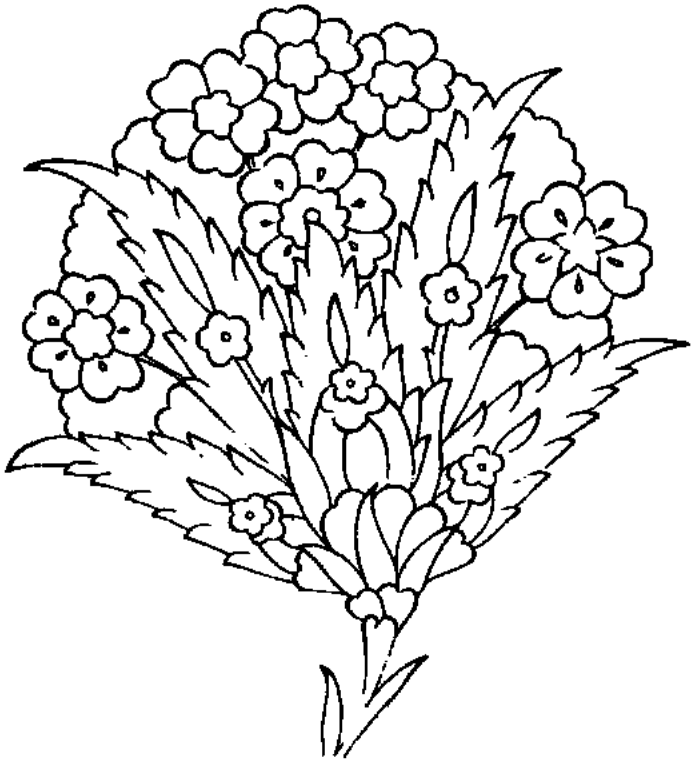
Aynı şekilde abdestsiz camiye giren ve oradan geçmek durumunda olan da bu tesbihi okur.

Aslında camiye giren kimse oturmadan önce iki rekat namaz kılmalıdır. Camiye abdestsiz girmek ve bu halde camide oturmak mekruhtur.

[332] Buhari, Ezan, 38; Müslim, Müsafirin, 63-64; Ebu Davud, Tatavvu', 5; Nesai, İmame, 60.

[333] Bkz: Buharî, Deavat, 65.

ONUNCU BÖLÜM

NAMAZ VAKİTLERİNİN TESPİTİ

Bu bölümde, zeval vaktinin bilinmesi, gölgenin uzaması ve kısalması, yaz ve kış mevsimlerine göre bu sürenin değişmesi gibi namaz vakitlerinin tespiti yer almaktadır.

Yüce Kudret sahibi Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır:

"Rabbinin gölgeyi** (geceyi) **nasıl uzattığını görmüyor musun? Eğer dileseydi, hiç şüphesiz onu hareketsiz (sabit) kılardı. Sonra biz güneşi, ona delil kıldık."[334]

"Biz, geceyi ve gündüzü birer ayet** (delil) **olarak yarattık. Nitekim Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca, yılların sayısı ve hesabını bilmemiz için gecenin karanlığını silip** (yerine) **eşyayı aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik."[335]

"Güneş ve ay bir hesaba göre hareket eder."[336]

Ebu'd-Derda ve **Ka'bu'l-Ahbar**'ın rivayet ettikleri ve bu ümmetin sıfatlarını anlatan hadiste ***"namaz kılmak için, (güneşi ve) gölgeyi takip ederler."***[337] denilmektedir. Diğer bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

"Kulların Allah'a en sevimli olanları, Allah'ı zikretmek için güneş, ay ve gölgenin hareketlerini gözetleyenlerdir."[338]

---

[334] Furkan 25/45.

[335] İsrâ 17/12.

[336] Rahman 55/5.

[337] İlgili rivayetler için bkz: Darimi, Mukaddime, 2; Beğavi, Şerhu's-Sünne, XIII, 210; Suyuti, el-Hasaisü'l-Kübra, I, 10-11.

[338] Hakim, Müstedrek, I, 51; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, I, 327.

Hesap ve hadis ehli bir alim demiştir ki:

"Gece gündüz yirmi dört saattir. Eylül ayının on yedisinde, gece ile gündüz eşit olur. Kanuni Evvel'in on yedinci gününde gecenin uzaması ve gündüzün kısalması sona erer. O gece yılın en uzun gecesidir. Gecesi on beş, gündüzü de dokuz saattir.[339]

Öğle namazını güneşin batı tarafına kaydığını kesin olarak bildikten sonra kılmalıdır. Bu yazın şöyle tespit edilir: Yüz Kıble tarafına döndürülür. Güneş sağ kaşın üzerindeyse, kaymaya başlamıştır, artık zeval vaktidir. Öğle namazı bu vakitte başlar, her şeyin kendi gölgesinin bir misli olmasına kadar devam eder. Bu ise, öğle namazının sonu, ikindi vaktinin evvelidir. Bundan sonra, ikindi namazı başlar ve her şeyin gölgesinin iki misli oluncaya kadar devam eder. Bu, ikindi için müstehap olan vaktin sonudur, güneşin sararmasına kadar devam eder. Güneş batmaya meylettiği zaman ise zaruret vaktidir. İkindi namazı bir zaruret sebebiyle vaktinde kılınamamış ise, bu vakitte kılınabilir. Ancak hasta ve özürlü olanlar hariç, ikindi namazını güneşin batmasına yakın bir zamana bırakmak mekruhtur.

Hüküm olarak mekruh diyebiliyoruz, çünkü bu vakitte ikindi namazını kılmak caizdir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Güneş batmadan önce ikindi namazının bir rekatını kılan kimse ikindiyi vaktinde yetiştirmiş olur. Kim de sabah namazının bir rekatını güneş henüz doğmadan kılarsa o namazı vaktinde kılmış olur."[340]

Bir haberde şöyle söylenmiştir: ***"Üç şey iman alametidir: Yazın sıcağında nafile oruç tutmak, kışın soğukta abdesti güzel almak ve bulutlu bir günde vakti giren namazı kılmakta acele etmek."***

Hava kapalı olduğunda, namazı geciktirmemelidir. Çünkü kapalı havada gün tez geçer, insan vaktin nasıl geçtiğini fark edemez. Bunun için vakti giren namazı hemen kılmalıdır. Çünkü farz namazlarda vaktin girdiğini kesin bilmek ve o vaktin namazını yakin üzere kılmak gerekir. Böyle

---

[339] Müellif merhum, bundan sonra namaz vakitlerinin gölge, adım ve benzeri şeyler ile hesaplanması konusunda uzunca bilgiler vermektedir. Bu bilgiler bölgesel ve şu anda pek kullanılmayan malumatlar olduğundan bunları tercümeye almayacağız. Ancak bunlar arasından konumuzla doğrudan ilgili gördüğümüz kısımları tercüme edeceğiz. (Müt: Yakup Çiçek)

[340] Ebu Davud, Salat, 5; İbn Mace, Salat, 2; Muvatta, Vukûf, 5 Ahmet b. Hanbel, Müsned, 4, 236, 254, 260, 282.

davranmak, şüphe ile namaz kılmaktan daha faziletlidir. Bu manada bize ışık tutacak bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Hava kapalı olup yeni ayın hilalini göremediğinizde, Şaban'ı otuza tamamlayın, Ramazan orucuna öyle başlayın."[341]

Kesin ilim olunca, ihtiyat terk edilir.

Bir kimse, vakti girdi kanaatiyle o vaktin namazını kılsa, Kıble diye bir yöne yönelse, fakat namazı kıldıktan sonra vaktin girmediği ve Kıblenin de o taraf olmadığı anlaşılsa, bu durumda yapacağı şudur: Bakar, henüz vaktin içindeyse veya vakit biraz geçmiş ise, ihtiyat olarak namazı iade eder. Fakat vakit tamemen çıkmış ise artık bir şey gerekmez. Bu durumda içtihadında hata ettiğinden dolayı affedilmiştir. Bununla birlikte ben, hata ettiğini ne zaman hatırlarsa namazı iade etmesini güzel buluyorum.

Akşam namazına gelince, bunun en faziletli vakti, güneşin gözlerden tamamen kaybolduğu ilk vakittir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, bir gün akşam namazını bir yıldız doğuncaya kadar geciktirdi. Bu ihmaline ceza olarak bir köle azat etti. Aynı şekilde Abdullah b. Ömer de bir defasında akşam namazını gökte iki yıldız doğuncaya kadar geciktirmiş, buna karşılık olarak iki köle azat etmiştir.

Yatsı namazının en faziletli vakti, batıdaki beyazlığın kaybolup yerini karanlığa bıraktığı vakittir. Buna ikinci şafak denir. Namazın vakti bununla başlar ve devam eder. Uyumadığı takdirde yatsı namazını gecenin dörte biri geçinceye kadar geciktirmek daha faziletlidir. Yatsından önce uymak kesin mekruhtur.

Sabah namazının kılınacağı en faziletli vakit, fecr-i sadık denilen ikince fecrin doğmasından sonraki ilk vakittir. Bir içtihada göre sabah namazı, orta namaz diye anılan ve övülen salatu'l-vustâ'dır. Çünkü bu namazda, diğerlerinde bulunmayan üç ayrı özellik vardır:

Birincisi, sabah namazı, gece ile gündüz arasında yer alır. İkinci olarak iki gece namazı ile iki gündüz namazı arasında bulunur. Üçüncü olarak, iki cehrî namaz ile iki hafî namaz arasındadır. Ayrıca, sayı bakımından en kısa olan namazdır. Üç veya dört rekatlı değildir. Bu sebeplerden,

[341] Buhari, Savm, 5; Müslim, Siyam, 7-9; Ebu Davud, Savm, 4; Tirmizi, Savm, 2.

vusta/orta olma özelliği taşıdığına göre, "salatu'l-vusta" sabah namazıdır. Ayrıca Allahu Teala bu namazı ayette özel olarak şöyle zikretmiştir.

"Sabah namazını kıl, çünkü sabah namazı şahitlidir."[342] Bu ayetin tefsirinde, gece ve gündüz meleklerinin, bu namazda hazır bulundukları zikredilmiştir.[343] Bu da ona ayrı bir değer kazandırmaktadır. Ancak vusta/orta namazının ikindi namazı olduğu konusunda Hz. Peygamber'den (s.a.v) şöyle bir hadis nakledilmiştir:

"Bizi vusta/ikindi namazından alıkoydular."[344] Eğer bu hadis sahih ise, o zaman bizim sabah namazı hakkında söylediklerimizin bir hükmü yoktur. Hak olan hadisin dediğidir. Bu durumda biz hadisin dediğini söyleriz. Ben böyle bir hadisin mevcut olduğu kanaatindeyim. Bunu destekleyen kesin bir delil de şudur: Hz. Peygamber'e salatu'l-vusta sorulunca şu cevabı vermiştir: ***"O, kardeşim Süleyman'ın atlarıyla meşgul olurken güneşin battığı namazdır."***[345] Yani ikindi namazıdır.

Sabah namazında sünnet olan, Mesânî diye tabir edilen bir sure okumaktır. Bu, ayetlerinin sayısı yüzden aşağı olan surelerdir. (Hâmîm'ler, Elif Lâm'lar, Tâsîn'ler bu gruptandır.) Yahut Tıval-ı Mufassal diye bilinen Hucurat ile Burûç arasındaki surelerden bir sureyi okur. Sabah namazı kısa olduğu için, onun yerine kıyamı uzun tutar. Cemaat toplanmış ve adet de fazla ise sabah namazını yıldızlar tamamen kaybolmadan vaktin ortasında kılmak güzeldir. Sabah namazını ortalığın iyice aydınlandığı vakitte kılmak güzel değildir. Cemaat çok da olsa böyledir. Onun yerine cemaat az da olsa alaca karanlıkta kılmak daha faziletlidir. Bütün namazları ilk vaktinde kılmak en faziletlisidir. Bundan sadece yatsı namazı hariçtir. Çünkü onun biraz geciktirilmesinin daha faziletli olduğu hakkında hadis vardır.[346]

---

[342] İsra, 17/78

[343] Bkz: İbnu Kesir, Tefsir, V, 102.

[344] Buhari, Meğazi, 29; Müslim, Mesacid, 202-206; Tirmizi, Salat, 19, Tefsiru Sure (2), 31, Nesai, Salat, 14.

[345] Bu konuda Hz. Ali'ye nispet edilen bir rivayet için bkz: Taberi, Camiu'l-Beyan, XII, 185. (Beyrut, 1995)

[346] Müslim, Mesacid, 218-229; Ebu Davud, Salat, 7; Nesai, Salat, 45.

Namazları vaktinde kılmak hakkında Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Namazı vaktin evvelinde kılmanın sonunda kılmaya göre fazileti, ahiretin dünya üzerine fazileti gibidir."[347]

"Bazıları namazı vaktinin sonunda kılar. Hiç şüphesiz onun kaçırmış olduğu vaktin evvelinde kılınan namaz dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır."[348]

Hz. Peygamber'e (s.a.v): ***"Amellerin en faziletlisi hangisidir?"*** diye soruldu: ***"Vaktinde kılınan namazdır."***[349] buyurdu.

Diğer bir hadiste şöyle buyurulmuştur: ***"Namazı ilk vaktinde kılmak Allah'ın hoşnutluğunu kazandırır. Son vaktinde kılmak ise Allah'ın affına kalmıştır."***[350]

Denilmiştir ki, Allah'ın hoşnutluğu ihsan sahibi Allah dostlarına, affı ise, kusur içindeki kullara aittir.

Namazı ilk vaktinde kılmak, dinde azimettir. Hem böyle davranmak namazı koruyan ve buna devam eden salihlerin yoludur. Son vaktinde kılmak, bir ruhsattır. Bu ise gaflette olanlar için bir rahmet ve genişliktir.

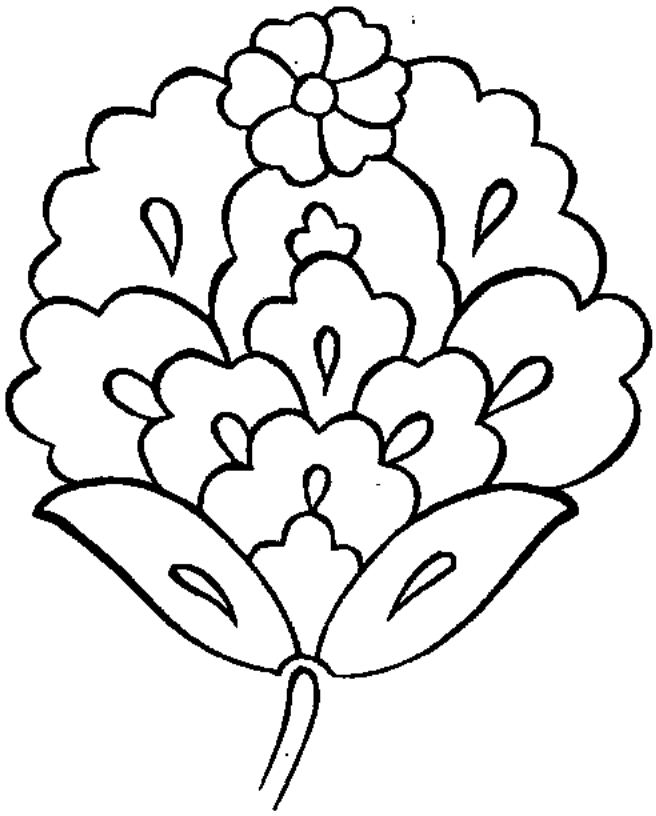

[347] Hindi, Kenzu'l-Ummal, VII, 360; Münavi, Feyzü'l-Kadir; No:5867 (Münavi, hadisin şerhinde şu kaydı düşmüştür: Hadisi, Ebu'ş-Şeyh, Kitabu's-Sevab isimli eserinde İbnu Ömer'den rivayet etmiştir.Aynı şekilde hadisi Deylemi de rivayet etmiştir. Hafız Irâkî hadisin senedini zayıf olarak nitelemiştir.)

[348] Benzer bir hadis için bkz: Dârekutnî, Sünen, I, 248. (Burada hadis, vaktin evvelinde kılınan namaz, ehlinden ve malından hayırlıdır, şeklinde bitmektedir.)

[349] Buharî, Mevakıf, 5; Cihad, 1; Edeb, 1; Tevhid, 8, Müslim, İman, 137-140; Ebu Davud, Salat, 9 Tirmizî, Mevakıt, 13

[350] Bkz: Tirmizi, Salat, 13; Darekutnî, I, 249.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

HAFTANIN BELİRLİ GÜN VE GECELERİNDE KILINACAK NAMAZLAR

Bu bölümde, farz namazların önündeki ve peşindeki sünnet namazların dışında, haftanın belirli gün ve gecelerinde kılınması tavsiye edilen bazı namazları zikredeceğiz. Önce gündüz kılınması tavsiye edilen nafile namazlardan bahsedeceğiz. Sonra gece kılınması tavsiye edilen nafile namazları zikredeceğiz.

GÜNDÜZ NAMAZLARI VE FAZİLETLERİ

Ebu Seleme ve Ebu Hureyre'nin rivayetine göre Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Evinden çıkacağında iki rekat namaz kılarak çık ki bu namaz, seni bir kötülüğe uğramaktan korusun. Evine geldiğinde de, iki rekat namaz kıl ki bu seni kötülüğe düşmekten korusun."[351]

Ebu Saîd b. Ebî Saîd, Enes b. Malik'ten Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Kim abdest alır camiye gidip sabah namazını kılarsa, attığı her bir adım karşılığında ona bir iyilik yazılır ve bir günahı silinir. İyilikler de, on katıyla değerlendirilir. Namazı kılıp, güneş doğarken döndüğünde, vücudundaki her kıl karşılığı ona bir iyilik verilir. Kabul edelin bir hac sevabıyla döner. Namaz kılmak üzere orada otururşa, her oturuşu karşılığında ona

[351] Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 3078; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid; 283; Elbani, Sahiha, No: 1323.

bir milyon iyilik verilir.Yatsı namazını kılan için de aynı sevap verilir. Bu kimse kabul edilmiş bir hac ve umre sevabıyla evine döner."[352]

Ata b. Yesar, Ebu Hureyre'den Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Kim kıraatını, rükû ve secdelerini güzel yaparak, öğle vakti girdiğinde (güneşin zevalinden sonra) dört rekat namaz kılarsa, yetmiş bin melek onunla beraber kılar ve akşam oluncaya kadar ona istiğfar ederler."

Rasulullah (s.a.v), bu dört rekat namazı terk etmez ve onu uzatarak kılardı. Şöyle buyururdu: ***"Bu saatte, semanın kapıları açılır ve ben bu saatte bir amelimin yükselmesini severim."***[353] Bu namaz bir selamla mı kılınır? diye soruldu. ***"Evet bir selamla"*** buyurdular.[354]

Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: ***"İkindi namazının sünnetini kılana Allah rahmetiyle muamele eylesin."***[355]

PAZAR GÜNÜ NAMAZI:

Saîd b. Cübeyr'den, o da Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kim pazar günü, her rekatında Fatiha'dan sonra Amenerrasûlü'yü okuyarak, dört rekat namaz kılarsa; Yüce Allah ona Hıristiyanların sayısınca iyilik yazar. Ve ona bir nebinin sevabını ayrıca hacc ve umre sevabı verir; her rekatına karşılık bin namaz sevabı verir ve yine ona, her harf karşılığında cennette misk kokulu bir şehir bağışlar."

Hz. Ali'nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Pazar günü çok namaz kılarak Yüce Allah'ı tevhid ediniz O, tektir, hiç bir şeriki yoktur. Kim pazar günü, öğlenin farzından ve sünnetinden sonra anlatıldığı şekilde, dört rekat namaz kılarsa, Yüce Allah ihtiyacını ona verecek ve onu nasaranın içinde bulunduğu durumdan mutlaka beri kılacaktır. Birinci rekatta Fatiha'dan sonra Secde suresini; ikinci rekatta Fati-

---

[352] Bkz: Hindi, Kenzu'l-Ummal, VII, 574. (No: 20317); Münzirî, et-Terğîb, I, 386

[353] Münzirî, et-Terğîb I, 547; Ali Nasıf, et-Tac, I, 323.

[354] Aynı konudaki hadis için bkz: Ebu Davud, No: 1270; İbnu Mace, No: 1157; Heysemi, Mecmau'z-Zevald, II, 219; Ali Nasıf, et-Tac, I, 322.

[355] Ebu Davud, No: 1271; Tirmizî, *Salat*, 301; Ahmed, Müsned, II, 116.

ha'dan sonra Mülk sûresini okur, oturur selam verir. Sonra iki rekat daha kılar; bunların her iki rekatında Fatiha'dan sonra Cuma suresini okur, oturur, selam verir ve duasını yapar."

PAZARTESİ GÜNÜ NAMAZI

Ebu'z-Zubeyr'in Cabir'den rivayet ettiğine göre Rasulullah şöyle buyurdu:

"Kim pazartesi güneş yükseldiğinde, her rekatında Fatiha'dan sonra Ayete'l-Kürsi, İhlas suresi, Felak ve Nas surelerini okuyarak iki rekat namaz kılar, selam verdikten sonra, on defa istiğfar eder ve on defa da salatü selam getirirse, Yüce Allah onun günahlarının hepsini bağışlar."

Enes b. Malik'ten Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Kim pazartesi günü, her rekatında Fatiha'dan sonra Ayete'l-Kürsi'yi okuyarak, on iki rekat namaz kılar, sonra on iki defa ihlas suresini okur ve on iki defa da istiğfar ederse; kıyamet günü kendisine "kalk" diye çağrılır. O da, kalkar ve sevabını Yüce Allah'tan alır. Alacağı ilk ecir, bin hulle elbisesi verilmesi ve taç giydirilmesi olur. Kendisine "Cennete gir" denilir. Bunun üzerine onu hediyelerle yüzbin melek karşılar ve ona parlayan nurdan yapılmış bin sarayı gezdirirler."

SALI GÜNÜ NAMAZI

Yezid er-Rekaşî'nin, Enes b. Malik'ten rivayetine göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Kim salı günü, gün ortalandığında, her rekatında Fatiha'dan sonra Ayete'l-Kürsi'yi ve üç defa İhlas suresini okuyarak, on rekat namaz kılarsa, yetmiş güne kadar ona hiç bir günah yazılmaz. Yetmiş güne kadar ölürse, şehid olur ve yetmiş yıllık günahı bağışlanır."

ÇARŞAMBA GÜNÜ NAMAZI

Ebu İdris el-Havlanî'nin Muaz b. Cebel'den rivayet ettiğine göre Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Kim çarşamba günü, gün yükseldiğinde, her rekatında Fatiha'dan sonra üç defa İhlas sûresini, üç defa Felak ve Nas sûrelerini okuyarak on rekat namaz kılarsa Arş'ın yanında bir melek ona, "ameline yeniden başla, çünkü senin geçmiş günahların affedilmiştir" diye seslenir. Yüce Allah, onun kabir azabını, kabir darlığını ve karanlığını, bir de kıyametin şiddetli durumlarını giderir. Ve o gün ondan bir nebinin ameli gibi bir amel kabul edilir."

PERŞEMBE GÜNÜ NAMAZI

İkrime'nin İbn Abbas'dan rivayet ettiğine göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Kim perşembe günü, öğle ile ikindi arasında, şu şekilde iki rekat namaz kılarsa; Yüce Allah ona, Receb, Şaban ve Ramazan aylarını oruçlu geçirenin sevabı kadar bir sevap verir. Ayrıca o kimse bir hac yapmış gibi sevap alır. Ve kendisine Allah'a iman eden ve O'na tevekkülde bulunanların sayısınca sevap yazılır. Kılacağı namazın birinci rekatında Fatiha'dan sonra yüz defa Ayete'l-Kürsi'yi okur; ikinci rekatında ise Fatiha'dan sonra yüz defa İhlas sûresini okur ve yüz defa salatu selam getirir."

CUMA GÜNÜ NAMAZI

Hz. Ali'den rivayet edilmiştir. Rasûlullah'ı (s.a.v) şunları buyururken dinledim dedi: *"Cuma günü bütünüyle bir namazdır, bir duadır. Bir kul, güneş doğup, bir mızrak boyu veya daha fazla yükseldiğinde, güzelce abdest alır, iki rekat kuşluk namazını inanarak, sevabını sırf Allahtan bekleyerek kılarsa Yüce Allah, ona iki yüz iyilik yazar ve iki yüz kötülüğünü siler."*

"Kim de aynı namazı dört rekat kılarsa, Allah onun cennetteki derecesini dörtyüz kat yükseltir; sekiz rekat kılarsa cennetteki derecesini sekiz yüz kat yükseltir ve bütün günahlarını affeder. On iki rekat kılarsa Allah ona bin ikiyüz iyilik yazar, bin ikiyüz kötülüğünü siler ve cennetteki derecesini bin ikiyüz kat yükseltir."

Ebu Salih'in Ebu Hureyre'den rivayet ettiği hadiste, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: *"Kim cuma günü sabah namazını camide kılar, sonra güneş doğuncaya kadar orada oturup zikirle meşgul olursa, ona Firdevs-i*

Alâ'da, iki derecesi arası, hızlı koşan bir atla, yetmiş yılda kat edilecek kadar geniş olan yetmiş derece verilir. Cuma namazını kılana, yine aynı cennette ve aynı vasıflarda elli derece verilir. O gün, ikindi namazını cemaatla kılana, İsmail'in (a.s) çocuklarından, her biri ev sahibi olan sekiz köleyi alıp azad etmiş gibi, sevap verilir. Akşam namazını cemaatla kılana, 'kabul edilmiş bir hac ve umre sevabı verilir."

Nafi'nin İbn Ömer'den rivayetine göre Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kim cuma günü, camiye gider ve cuma namazından önce, her rekatında Fatiha'dan sonra elli defa İhlas suresini okuyarak, dört rekat namaz kılarsa, cennetteki yerini görmeden veya kendisine gösterilmeden ölmez."

CUMARTESİ GÜNÜ NAMAZI

Saîd'in, Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Kim cumartesi günü, her rekatında Fatiha'dan sonra üç defa Kâfirûn suresini okuyarak, dört rekat namaz kılar ve selam verdikten sonra Ayete'l-Kürsi'yi okursa, Allah ona, her harf karşılığında, bir hac ve umre sevabı verir. Yine her bir harf karşılığında ona, gündüzleri oruçlu ve geceleri namazla geçirilen bir yıllık sevap verir. Yüce Allah ona her bir harf karşılığında şehid sevabı verir ve Arş'ın gölgesi altında, nebiler ve şehidlerle beraber olur."***[356]

CEMAATLA NAMAZ KILMANIN FAZİLETİ

Ebu Kamil'in, Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: ***"Kim kırk gün namazlarını, ilk rekatlarına da geç kalmıyarak cemaatla kılarsa, yüce Allah ona, iki beraat yazar. Cehennemden beraat ve münafıklıktan beraat."***

---

[356] Haftanın günleriyle ilgili namazları anlatan rivayetlerin değerlendirmesi için bkz: Zebidi, İthafu's-Sade, III, 616-635; İbn Teymiyye, Minhacüs-Sünne, IV, 116; İbnü'l-Cevzî, el-Mevzuat, II, 114-117; İbn Kayyım, el-Menarûf-Münif, s. 94 İbn Arrak, Tenzihu'ş-Şeria, II, 84-87; Leknevî, el-Âsâru'l—Merfûa, s.49-58. Bu esederde bu tür rivayetlerin metin ve senediyle tenkite açık, kabulü zor, bir çoğu mevzu rivayetler olduğu belirtilmektedir. Bunlar içinde Allame Zebidi, daha ihtiyatlı davranarak, hadisle içine katılan ravilere ait sözleri ayrıştırmış ve mümkün olduğu kadar hadisi kurtarmaya çalışmıştır. (Tahkik eden)

GECE NAMAZLARI VE FAZİLETLERİ

Şimdi gece namazlarını ve özellikle akşam ile yatsı arasında kılınacak namazları ve bunlarla ilgili nakledilen bazı rivayetleri ele alacağız.

PAZAR GECESİ NAMAZI

Muhtar b. Fulful'ün rivayetine göre; Enes b. Malik, ben Rasulullah'ı (s.a.v) şöyle buyururken dinledim, demiştir:

"Kim pazar gecesi, her rekatında Fatiha'dan sonra, elli defa İhlas suresini, bir defa Felak ve Nas surelerini okuyarak yirmi rekat namaz kılar, sonra yüz defa istiğfar eder, yüz defa kendisi ve ebeveyni için istiğfarda bulunur, Peygamber'e salat eder ve şunu okursa:

"Eşhedu en lâihe illallah ve eşhedu enne Âdeme safvetullah tebâreke ve te'alâ ve fitratuhu ve İbrâhim Halilullah ve Mûsâ kelimullah ve İsâ rûhullah ve Muhammedun habîbu'l-lah tebarek ve t'alâ"

Kendisine Allah'a çocuk isnad edenlerin ve etmiyenlerin sayısınca sevap verilir. Yüce Allah onu kıyamet günü emin olarak diriltir. Ve onu kıyamet günü kesinlikle nebilerle beraber cennetine koyar."

PAZARTESİ GECESİ NAMAZI

A'meş'in rivayetine göre; Enes, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu, demiştir. ***"Kim pazartesi gecesi, birinci rekatında Fatiha'dan sonra on defa, ikinci rekatında yirmi defa, üçüncü rekatında otuz ve dördüncü rekatında kırk defa İhlas suresini okuyarak, dört rekatlık bir namaz kılar, selam verdikten sonra da, İhlas suresini yetmiş beş defa okur, yetmişbeş defa da kendisi ve ebeveyni için istiğfar eder ve yetmiş beş defa Muhammed'e (s.a.v) salât getirirse, yapacağı duasını Yüce Allah, kabul eder ve ona istediğini verir."*** Bu namaza **"salatu'l-hace=ihtiyaç namazı"** ismi verilir.

Kasım b. Abdurrahman'ın Ebu Umame'den rivayet ettiğine göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Kim pazartesi gecesi, her rekatında Fatiha'dan sonra on beş defa İhlas suresini, Felak suresini ve Nas suresini okuyarak, iki rekat bir namaz kılar, selam verdikten sonra da, onbeş defa Ayete'l-Kürsi'yi okur ve onbeş defa da istiğfar getirirse, Yüce Allah onun ismini, cennet ashabı içinde yazar. Cehennem ashabından olsa bile. Ve onun gizli ve açık günahlarını affeder, okuduğu her ayet karşılığında ona,***

bir hac ve bir umre sevabı verir. Diğer pazartesine kadar vefat ederse, şehit olarak vefat etmiş olur."

SALI GECESİ NAMAZI

Bir haberde şöyle nakledilmiştir:

"Kim salı gecesi, her rekatında Fatiha'dan sonra on beş defa Nasr suresini okuyarak, on iki rekat namaz kılarsa, Allah (c.c.) ona, cennette bir ev bina eder ki, eni ve boyu dünyanın yedi katı kadardır."

ÇARŞAMBA GECESİ NAMAZI

Yine bir haberde şöyle nakledelmiştir: ***"Kim çarşamda gecesi; birinci rekatında Fatiha'dan sonra, on defa Felak suresini, ikinci rekatında Fatiha'dan sonra, on defa Nas suresini okuyarak iki rekatlık bir namaz kılarsa, semadan, yetmiş bin melek inerek Kıyamet gönüne kadar ona sevab yazarlar."***

PERŞEMBE GECESİ NAMAZI

Ebu Salih'in, Ebu Hureyre'den rivayetine göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Kim perşembe gecesi akşam ile yatsı arasında, her rekatında Fatiha'dan sonra, beşer defa Ayete'l-Kürsi, İhlas suresi ve felak ve Nas surelerini okuyarak, iki rekatlık bir namaz kılar; namazını tamamladıktan sonra, onbeş defa istiğfar eder ve sevabını anne-babasına bağışlarsa onların hakkını eda etmiş olur. Onlara asi olsa da böyledir. Ve Allah ona, sıddıklara ve şehidlere verdiğini verir."***

CUMA GECESİ NAMAZI

Ebu Cafer Muhammed b. Ali'nin Cabir'den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kim cuma gecesi akşamla yatsı arasında, her rekatında Fatiha'dan sonra, on defa İhlas suresini okuyarak, on iki rekatlık bir namaz kılarsa, gündüzleri oruç ve geceleri namazla geçirilen on iki yıllık ibadet etmiş gibi sevap alır."

Kesîr b. Süleym'in, Enes b. Malik'ten rivayet ettiğine göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kim cuma gecesi, yatsı namazını cemaatle kılar, yatsının son sünnetinden sonra; her rekatında Fatiha'dan sonra ihlas, Felak ve Nas surelerini okuyarak on rekatlık bir namaz kılar ve sonra da, vitir namazını kılıp, sağ yanı üzere kıbleye yönelik olarak yatarsa, Kadir gecesini ihya etmiş gibi sevap kazanır."

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Cuma gecesi ve cuma günü bana çokça salatu selam getiriniz."***

CUMARTESİ GECESİ NAMAZI

Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kim Cumartesi gecesi, akşam ile yatsı arasında on iki rekat namaz kılarsa, Allah ona cennette bir köşk bina ettirir. Ayrıca sanki, her mü'mine zekat ve sadaka vermiş gibi sevap alır. Yahudilikten de beri olur. Allah'ın onu affetmesi bir hakkı olur."[357]

AKŞAMLA YATSI ARASINDA NAMAZ KILMAK

Her akşam, akşamla yatsı arasında kılınacak bir namaz vardır.

Rivayet edildiğine göre, Süleyman et-Teymî'ye bir adam şunları nakletti: "Rasulullah'ın (s.a.v) azadlısı Ubeyd'e:

-Rasulullah (s.a.v) farz namazlardan başka, kılınmasını emrettiği namaz var mıdır? diye soruldu:

-Akşamla yatsı arasındaki namazı emrederdi." dedi.

Muhammed b. el-Münkedir Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Akşamla yatsı arasında evvabin=çok tevbe edenlerin namazı vardır."[358]

Abdurrahman b. el-Esved, babasının şöyle dediğini nakleder: Akşam ile yatsı arasında Abdullah b. Mesud'un yanına her geldiğimde onu namazda bulurdum. Bu durumu kendisine sordum. Şu cevabı verdi:

---

[357] Haftanın geceleriyle ilgili namazları anlatan rivayetlerin değerlendirmesi için bkz: Zebidî, İthafu's-Sade, III, 616-635; İbn Teymiyye Minhacü's-Sünne, IV, 116; İbnu'l-Cevzî, el-Mevzuat, II, 114-116; İbn Arrak, Tenzîhu'ş-şerîa, II, 84-87; Leknevî, el-Âsaru'l-Merfûa, s. 49-58; İbn Kayyım, el-Menaru'l-Münif s. 95; Enbiya Yıldırım, Hadis Problemleri, s. 198.

[358] Bak: İbnu Mubarek, K. Zühd, No: 998; Münzirî, et-Terğîb, II, 6

"Çoklarının gaflette olduğu bu vakit ne güzel bir vakittir."[359]

Rasulullah'ın (s.a.) azadlısına: Hz. Peygamber (s.a.v) akşamla yatsı arasında ne yapardı? diye soruldu. O, şu cevabı verdi:

-Evine geldiğinde namaz kılardı.

Enes b. Malik, akşam ile yatsı arasında namaz kılardı ve: "Bu ayetle[360] ifade edilen gece ibadete kalkıştır, derdi.

Fudayl b. Iyaz, Eban b. Ebî Ayyaş'tan naklettiğine göre o, Enes b. Malik'in hanımına bu vakitten sordu: "Ben yatsı namazından önce uyuyordum, Enes bunun iyi olmadığını söyleyerek uyumamamı istedi. Ve

"Rablerine yalvarmak üzere, onların vücutları yataklarından uzak kalır."[361] ayeti bu vakitle ilgilidir, dedi.

Ahmed b. Ebi'l-Havarî anlatır: Ebu Süleyman ed-Dârânî'ye gelerek: "Gündüz oruç tutup akşam oturuyorum. Size göre böyle yapmam mı, yoksa nafile oruç tutmayıp akşamla yatsı arasını ibadetle geçirmem mi daha iyidir?" dedim. Hazret: "En iyisi her ikisini yapmandır." dedi. "Mümkün olmazsa!" dedim:

"O zaman oruç tutma, akşam ile yatsı arasında namaz kıl."dedi.

Hişam b. Urve, babasından naklen demiştir ki: Hz. Aişe, Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu anlattı:

"Namazların Allah katında en faziletli olanı, akşam namazıdır. Onu ne yolcu için, ne de mukim için kısaltmıştır. Kim akşam namazını kıldıktan sonra, iki rekat daha kılarsa, Allah ona cennette iki köşk bina ettirir. (Hz. Aişe bunlar altından mı, gümüşten mi bilemiyorum dedi) ***Kim de dört rekat kılarsa, Allah onun yirmi yıllık günahını affeder. (veya kırk yıllık günahını affeder)"*** buyurdu.

Ebu Seleme'nin, Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Akşam namazından sonra altı rekat namaz kılan kimse bir yıllık ibadete denk sevap alır. Veya Kadir gecesini ihya etmiş gibi olur."[362]

---

[359] İbnu Mubarek, K. Zühd, No: 1000.

[360] Müzzemmil ,73/6

[361] Secde, 32/16

[362] Benzer rivayet için bkz: Tirmizi, No: 435; İbnu Mace, 1374; İbnu Huzeyme, Sahih, II, 207; Suyutî, el-Camiu's-Sağır, No: 8803.

Saîd b. Cubeyr'in, Sevban'dan şunu naklettiği rivayet olunur. Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu.

"Kim akşam namazını kıldıktan sonra, yatsıya kadar namaz kılmak ve Kur'an okumak için camide kalır, lüzumsuz birşey konuşmaz ise, Yüce Allah mutlaka onun için cennette iki köşk yaptırır. Bu köşklerin arasındaki genişlik, yüz yıllık bir mesafe kadardır. Aralarında öyle ağaçlar vardır ki dünyada yaşayanların hepsini gölgesine alabilecek kadar büyüktürler."[363]

Muhammed b. Haccac, Abdulkerim b. Haris'ten nakleder. O demiştir ki: Ben Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

"Kim akşamla yatsı namazı arasında, on rekat namaz kılarsa, Allah onun için cennette bir köşk inşa ettirir." Bunun üzerine Hz. Ömer: ***"O halde ya Resulellah, biz de köşklerimizi artırınız"*** dedi. Rasulullah (s.a.v): ***"Allahu Ekber! Allah daha fazla verir, daha fazla bağışlar."*** buyurdu.[364]

Ebu Aişe es-Sa'di ve Ebu Hafs el-Avfî'nin Enes b. Malik'ten rivayet ettiklerine göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kim akşam namazını cemaatle eda eder, sonra iki rekat daha kılar; bu arada herhangi bir şey konuşmaz. Birinci rekatta Bakara suresinin evvelinden 10 ayet, ortasından

"Ve ilâhukum ilahun vâhidun lâ ilahe illâ huve'r-rahmanu'r-rahîm" diye başlayıp, devam eden iki ayetini ve onbeş defa İhlas süresini okur, sonra rukü ve secdesini yapıp ikinci rekata kalkar, ikinci rekatta da Fatihadan sonra Ayete'l-Kürsiyi,

"Ve ûlâike ashâbu'n-nâri hum fihâ hâlidûn" ayetinin sonuna kadar okur. Ayrıca Bakara suresinin sonundaki:

"Lillahi mâ fi's-semavâti" ile başlayan ayeti sonuna kadar okur ve ardından on beş defa İhlas suresini okursa, Cenab-ı Hak, onun için Adn Cennetlerinde, inciden ve yakuttan bin şehir inşa eder. Her şehirde bin köşk, her köşkte bin ev, her evde bin oda bulunur. Her odada da bin suffe, her suffede bin çardak, her çardakta bin yatak bulunur ki, bunlar çeşitli mücevherattan yapılmıştır. Her sedir üzerinde de, bin yatak vardır. Bunların iç kısımları sedeften ve dış kısımları da, parlayan nurdan yapılmıştır. Her tarafında bin merdiven bulunur. Yataklar üzerinde huri zevceler otu-

[363] Bkz: Zebidi, İthafu's-Sade, III, 616. (Buradaki kayıtta Hafız Irâkî'-nin hadis hakkındaki şu tespiti verilir: Hadisi Ebü'l-Velid es-Saffar Kitabu's-Salat'ta senedini vererek İbnu Ömer'den nakletmiştir)

[364] İbnu Mubarek, K.Zühd, No: 1003; Suyutî, el-Camiu's-Sağîr, No:8710. (Hadisin ilk kısmı)

rur ki, onları vasfetmek mümkün değildir. En güzel vasıfların üzerinde bir cemale ve kemale sahip bulunurlar. Onları her gören mukarreb melek ve her nebi güzelliklerine hayran kalır. Sedirin her iki tarafını dolduran bu hurilerden her birinin üzerinde, şeffaf bir lüks elbise bulunur ki, hiç biri diğerinin görünmesini engellemez. Bu arada her hurinin teni, yakut tesbihi ipliğinin görülmesi gibi güzel görünür. Yine onlar beyaz kase içindeki, kırmızı içeceğin dışarıdan görüntüsünü andırır. Bu zevcelerden her biri için yüz bin hizmetçi, yüzbin cariye ve ayrıca sarayın korunması için de, yüz bin emniyet görevlisi bulunur. Bunlar her bir zevce için olup, zevci için olanlar bunun dışındadır. Her çardakta bir tesnîm ve bir kevser nehri bulunur. Yine orada kafur pınarı, zencebil pınarı ve selsebil pınarı bulunduğu gibi, Tuba ağacından bir dal ve Sidretü'l-Münteha'dan bir dal da bulunur. Her çardakta yüzbin inci ve yakuttan yapılmış yüzbin sofra bulunur. Bunlardan genişliği en dar olanı, dünya genişliğinin iki katı kadardır. Her sofra üzerinde bin yemek tabağı bulunur. Bunlar, mücevher ve inci ile örülmüş altından yapılmışlardır. Her bir tabakta yüzbin çeşit yemek bulunur ki, bu yemeklerin renkleri, tadları, kokuları ayrı ayrıdır. Ayrıca Yüce Allah, mü'min olan her veli kuluna öyle bir kuvvet verir ki, bütün bu yiyecekleri yiyebilir ve bu kadar da su içebilir. Dünya günlerinden bir günlük bir süre içerisinde, bu zevcelerinin her birini dolaşır.[365]

Melik, Vehhab ve her dilediğine gücü yeten, alemlerin Rabbi o Yüce Allah'ı tenzih ve tesbih ederiz.

Abdurrahman b. Mansur, Sa'd b. Saîd'den, o da Kürz b. Vebre'den rivayet etmiştir. Ebdalden biri olan Vebre şöyle demiştir:

Bir gün Hızır'la (a.s) karşılaştım. Kendisine:

-Bana gece yapabileceğim bir amel öğretir misin? Diye sordum. Şu cevabı verdi:

-Akşam namazını kıldıktan sonra yatsı namazını kılıncaya kadar, hiç konuşmadan namaz kıl ve kendini bütünüyle namaza ver. İki rekatta bir selam ver. Kıldığın bu namazının her rekatında, Fatihadan sonra yedi defa İhlas süresini oku. Yatsı namazını bitirdiğinde evine dön. Yine kimseyle konuşmadan iki rekat namaz kıl. Her rekatında Fatiha'yı okuduktan sonra, yine yedi defa İhlas süresini oku. Bu namazı bitirdikten sonra sec-

[365] Bu şekliyle rivayetini bulamadık. Bu ifadelerin Resulullah'a (s.a.v) ait olduğunu söylemek mümkün değildir. Müellif, bu tür rivayetleri gördüğü kitaplardan nakletmiştir.

deye kapan ve yedi defa istiğfar et. Hz. Peygamber'e (s.a.v) yedi defa salat-ü selam getir, sonra yedi defa şunları oku:

"Subhanellahi ve'l-hamdulillahi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber velâ havle velâ kuvvete illâ billahi'l-aliyyi'l-azîm"

Ardından başını secdeden kaldır, otur ve ellerini açarak şu duayı yap:

"Yâ Hayyu Yâ Kayyûm Yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm Yâ ilâhe'l-evvelîn ve'l-âhirîn Yâ Rahmane'd-dünyâ ve'l-âhireh ve rahîmehumâ Yâ Rabbi Yâ Rabbi Yâ Allah Yâ Allah"

Bundan sonra, yine ellerin açılmış olarak kalk ve yine bu duayı oku. Sonra sağ tarafınla kıbleye dönmüş olarak yat. Hz. Peygamber'e (s.a.v) salat-ü selam getir. Uyuyuncaya kadar buna devam et.

Bunun üzerine ben: "Bu duayı kimden öğrendiniz? Bana bildirmenizi istiyorum." Diye rica ettim. Şu cevabı verdi:

-Ben, Hz. Muhammed (s.a.v, bu duayı ashabına öğretirken oradaydım. Ona vahiy yoluyla bildirilmiştir. O sırada Mina'da bulunuyordu. O halde, O'na bu duayı kim öğrettiyse ben de ondan öğrendim."

Denilmiştir ki: Kim bu namaz ve duaya inanarak ve samimi olarak devam ederse, dünyadan ayrılmadan Rasulullah'ı (s.a.v) rüyasında görür. Nitekim buna devam eden İbrahim et-Teymî rüyasında cennete girmiş ve orada Peygamberleri ve Rasulullah'ı (s.a.v) görmüştür. Onunla konuşmuş ve bu duayı ondan dinlemiştir. Bunun başka birçok faziletleri daha vardır. Fakat sözü daha fazla uzatmamak için, bu kadarla yetiniyoruz.

ON İKİNCİ BÖLÜM

VİTİR VE GECE NAMAZININ FAZİLETİ

Mübarek b. Avf el-Ahmesî'nin rivayetine göre; Hz. Ömer şöyle demiştir: "Akıllı olanlar vitir namazını gecenin ilk kısmında, güçlü olanlar ise gecenin sonunda kılarlar. Bu son durum daha faziletlidir."

Nakledildiğine göre Rasulullah (s.a) Hz. Ebu Bekir'e:

-Vitir namazını ne zaman kılıyorsun?" diye sordu. Hz. Ebu Bekir:

-Gecenin ilk kısmında, yani uyumadan kılıyorum" cevabını verdi. Rasulullah (s.a.v) Hz. Ömer'e:

-Sen ne zaman vitir namazını kılıyorsun?" diye sordu. O:

-Gecenin sonunda" dedi. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v), Hz. Ebu Bekir'e:

-Bu tedbirli bir davranıştır." Hz. Ömer için:

-Bu, güçlü ve kuvvetlidir[365] diye buyurdu.

Bazı haberlerde ise, Rasulullah Hz. Ebu Bekir'e:

-Senin yaptığın, "ben gayeme ulaştım, farzı yaptım, nafile ibadetler ondan sonra gelir" diyenin davranışıdır." Buyurdu. Hz. Ömer'e ise:

-Sen güçlüsün ve dayanıklısın, buyurdu.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Osman şöyle demiştir: "Ben vitir namazını gecenin ilk kısmında kılmaya başlıyorum. Uyandığımda, bir rekat daha

[365] Bkz: Ahmed, Müsned, III, 309; İbnu Mace, İkame, 128; Tayalisî, Müsned, No: 1671.

kılarak ilave ediyorum. Bu yaptığım, kaybolan bir devenin bulunup diğerlerine katılmasını andırıyor."

Ancak Hz. Osman'dan vitir namazıyla ilgili olarak rivayet edilen meşhur haberde, onun geceyi bütünüyle ihya ettiği bildirilmektedir. Nitekim o, bir rekatta Kur'an'ı, bütünüyle hatmediyordu. O da vitir namazının son rekatıdır.

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre, şöyle demiştir: "Vitir namazı üç vakitte kılınabilir. İstersen gecenin ilk kısmında onu kılar, sonra ikişer rekatlar halinde namaz kılabilirsin. İstersen bir rekat kılar, ondan sonra yatar, uyandığında ise vitrin geriye kalan kısmını ona ilave edersin. Sonra, gecenin son kısmında vitrini tamamlarsın. İstersen, vitir namazını gece içinde kılacağın en son namaz yaparak gecenin en sonunda kılarsın."

İbn Ömer'den rivayet olunan bir hadiste: ***"Gece namazları ikişer rekatlar halinde kılınır. Ancak sabah namazının vaktinin girmesinden korkuyorsan; hemen vitir namazını kıl."***[367] Bana göre en iyisi böyledir.

Mücahid şöyle demiştir: Abdullah b. Ömer demiştir ki: "Kim, yatsı namazından sonra dört rekatlık bir namaz kılarsa, Kadir gecesinde kılmış gibi sevap kazanır."[368]

Husayn şöyle demiştir: Bunu İbrahim'e sordum. O, şöyle dedi. Abdullah b. Mes'ud bir namazın ardından, onun gibi bir namazın kılınmasını uygun görmezdi. (Buna göre; dört rek'at olan yatsı namazının farzından sonra, ayrıca bir dört rek'at sünnet kılmayı tercih etmezdi.) Onlar, yatsı namazının farzını, sonra iki rekat son sünnetini ve ardından da dört rekat kılarlardı. Kimin vitir namazını erken kılmak için bir takım sebepleri varsa, onu yatmadan önce kılar. Ama kim de uyumak isterse uyur, daha sonra kalkıp onu kılar. Rasulullah (a.s) şöyle buyurdu:

"Ey Kur'an ehli! Her gece vitir namazını kılınız"[369]

---

[367] Müslim, Müsafirin, 145-148; Ebu, Davud, Salat, 315; Nesai, Salat, 711.

[368] Bkz: Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, II, 230-31. Beyhaki, Sünen-i Kübra, IV, 24. No: 4612.

[369] Ebu Davud, Salat, No: 1416; Münzirî, et-Terğîb, I,406.

Hz. Aîşe de şöyle demiştir: ***"Rasulullah (s.a.v) vitir namazını bazen gecenin ilk kısmında, bazen ortasında ve bazen de gecenin son kısmında kılardı."***[370]

Haberde varid olduğuna göre; Resûlullah (s.a.v), sabah ezanının hemen öncesinde vitir namazını kılar, bir süre sonra sabahın sünnetini kılardı. Bir adam, Hz. Ali'ye vitir namazının vaktinden sordu. Herhangi bir cevap vermeyip camiye gitti. Sabah ezanı okunmadan önce: "Soru soran nerede?" diye sordu ve adama:

-İşte vitir namazının en güzel vakti" dedi.

Ebu Ümame, Amr İbn Anbese'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasulullah'ı şöyle buyururken işittim:

"Kulun Rabbine en yakın olduğu zaman, gecenin son kısmıdır. Eğer o zamanda, yüce Allah'ı zikredenlerden olabilirsen, bunu ihmal etme"[371]

Ebu Zer el-Gıfârî demiştir ki: "Rasulullah'a (s.a.v): "Gecenin hangi kısmında kılacağım namaz daha faziletlidir?" diye sordum. ***"Gecenin son yarısında kılınan namaz."*** buyurdular.[372]

Rasulullah (s.a.v), **Cebrail**'e (a.s) ***"Gecenin hangi kısmında yapılan dua daha makbuldür"*** diye sordu. **Cebrail (a.s)**: ***"Seher vaktinde Arş titrer"*** diye karşılık verdi.[373]

Bir hadiste zikredildiğine göre: ***"Gecede öyle bir zaman vardır ki, müslüman bir kul, o vakitte dini ve dünyasıyla ilgili bir hayır istese, yüce Allah mutlaka onu verir."***[374]

Başka bir haberde de: ***"Kul o anda namaz kılar veya dua ederse, mutlaka istediği kabul olur."*** buyurulmuştur. Bu, her gece için geçerlidir.[375]

---

[370] Münzirî, et-Terğîb, I,406.

[371] Ebu Davud, Salat, 299; Tirmizi, Deavat, 118; Münzirî, et-Terğîb, II, 51.

[372] Ahmed, Müsned, V, 179; İbnu Hıbban, Sahih, No: 2564; Nesai, el-Kübra, No: 1308.

[373] Gece namazı hakkında bkz: Buharî, Teheccüd, 12, 13; Muslim, Müsafirîn, 205, 207; Ebu Davud, Tatavvu', 17; Nesaî, Kıyamu'l-Leyl, 5; İbn Mace, İkame, 174.

[374] Bkz: Müslim, Salatu'l-Müsafirin, 166-172. Aynı konu ile ilgili hadisler için bkz: Buhari, Deavat, 14; Ebu Davud, Salat, 312, Tirmizi, Deavat, 80,

[375] Ali Nasıf, et-Tac, I, 324.

Denilir ki, gecede öyle bir vakit vardır ki; onda herkes mecburen uyur. O anda, yalnız hiç ölmeyen ve Hayy olan Cenab-ı Hak kaimdir. Duaların makbul olduğu vakit, bu vakit olabilir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Gecenin yarısı geçince (diğer bir ifadede de), gecenin son üçte biri kalınca, Cebbar olan yüce Allah, dünya semasına iner ve: "Tövbe eden yok mu, tövbesini kabul edeyim, istiğfar eden yok mu onu affedeyim. Dua eden yok mu, duasını kabul edeyim ve herhangi bir şey isteyen yok mu ona istediğini vereyim." **diye buyurur. Bu davet, sabah namazı vakti girinceye kadar aynı şekilde devam eder."**[376]

Amr b. Anbese'nin hadisinde ise şöyle buyurulur. ***"Gecenin son kısmında namaz kılmaya devam et. Çünkü o vakit, şahitli olan vakittir."***[377] Gündüzün ve gecenin melekleri o vakitte hazır bulunurlar.

[376] Müslim, Salatü'l-Müsafirin, 169; Tirmizi, Deavat, 212.

[377] Münzirî, et-Terğîb, I, 407.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEHECCÜDE KALKILDIĞINDA OKUNACAK DUALAR

Kul, teheccüd veya sabah namazı için kalktığında şu duayı okur.

أَصْبَحْنَا وَأَصْبَحَ الْمُلْكُ لِلّٰهِ وَالْعَظَمَةُ لِلّٰهِ وَالسُّلْطَانُ لِلّٰهِ وَالْبَهَاءُ لِلّٰهِ وَالْقُدْرَةُ لِلّٰهِ وَالْعِزَّةُ لِلّٰهِ وَالتَّسْبِيحُ لِلّٰهِ أَصْبَحْنَا عَلَى فِطْرَةِ الإِسْلاَمِ وَكَلِمَةِ الإِخْلاَصِ وَعَلَى دِينِ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَى مِلَّةِ أَبِينَا إِبْرَاهِيمَ حَنِيفاً وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ،

اَللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ أَنْ تَبْعَثَنَا فِي يَوْمِنَا هَذَا إِلَى كُلِّ خَيْرٍ وَنَعُوذُ بِكَ أَنْ نَجْتَرِحَ فِيهِ سُوءاً أَوْ نَجُرَّهُ إِلَى مُسْلِمٍ:

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَى أَجَلٌ مُسَمًّى.

اَللّٰهُمَّ فَالِقَ الإِصْبَاحِ وَجَاعِلَ اللَّيْلِ سَكَناً وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَاناً، أَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذَا الْيَوْمِ وَخَيْرَ مَا فِيهِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ وَشَرِّ مَا فِيهِ،

بِسْمِ اللّٰهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ لاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللّٰهِ، مَا شَاءَ اللّٰهُ كُلُّ نِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ، مَا شَاءَ اللّٰهُ، الْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدِ اللّٰهِ، بِسْمِ اللّٰهِ لاَ يَصْرِفُ السُّوءَ إِلاَّ اللّٰهُ، رَضِيتُ بِاللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ رَباً وَبِالإِسْلاَمِ دِيناً وَبِمُحَمَّدٍ نَبِياً، رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

Bundan sonra Felak ve Nas surelerini okur.

Akşam olduğunda bu duayı tekrar eder. Ancak, duada geçen esbahnâ yerine emsaynâ der. Yine, yevm kelimesi yerine, leyl okur.

Her gece şu duayı okumaya devam eder.[378]

بِسْمِ اللهِ الَّذِي لاَ يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الأَرْضِ وَلاَ فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّاتِ وَأَسْمَائِهِ كُلِّهَا مِنْ شَرِّ مَا ذَرَأَ وَبَرَأَ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ ذِي شَرٍّ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ دَابَّةٍ أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

Yine bu duayı, seher vakti kalktığında tuvalete çıkmadan önce de okur. Böylece, o anını da zikirle geçirmiş olur. Büyük abdest bozmaya, gecenin ilk kısmında veya sonunda çıkabilir. Salihler buna dikkat ederlerdi. Ancak büyük abdest bozmaya özellikle oruç tutmayanlar için, tıp ve temizlik bakımından sabahleyin çıkılması daha uygundur.

Yatmadan önce okuması müstehap olan dua ve ayetler:

Yatılacağı sırada, şu duanın okuması müstehaptır:

بِاسْمِكَ رَبِّي وَضَعْتُ جَنْبِي وَبِاسْمِكَ أَرْفَعُهُ. اَللّٰهُمَّ إِنْ أَمْسَكْتَ نَفْسِي فَاغْفِرْ لَهَا وَارْحَمْهَا وَإِنْ أَرْسَلْتَهَا فَاعْصِمْهَا وَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ

Rasulullah (s.a.v) Bera b. Azib'e yatacağı zaman şu duayı okumasını söylemiştir:[379]

اَللّٰهُمَّ إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَهْبَةً وَرَغْبَةً إِلَيْكَ لاَ مَلْجَأَ وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلاَّ إِلَيْكَ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِرَسُولِكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ

Hz. Peygamber'in (s.a.v), yatacağı sırada şu duayı okuduğu rivayet edilmiştir:[380]

---

[378] Münzirî, et-Terğîb, II, 451.

[379] Buhari, Vudu, 76; Müslim, Zikr, 56; Ebu Davud, Edeb, 107; Tirmizi, Deavat, 16.

[380] Müslim, Müsafirîn, 62; Ebu Davud, Edeb, 98, İbn Mace, Dua, 15.

اَللّٰهُمَّ قِنِي عَذَابَكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عِبَادَكَ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي عَلاَ فَقَهَرَ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي بَطَنَ فَخَبَرَ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي مَلَكَ فَقَدَرَ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هُوَ يُحْيِي الْمَوْتَى، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Bundan sonra şu duayı okur:[381]

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الرَّاحَةَ بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْعَفْوَ عِنْدَ الْحِسَابِ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ غَضَبِكَ وَسُوءِ عِقَابِكَ وَشَرِّ عِبَادِكَ وَشَرِّ الشَّيَاطِينِ وَشِرْكِهِمْ

Bundan sonra Bakara suresinin ilk beş ayetini, son üç ayetini, Ayete'l-Kürsi'yi ve ondan sonra devam eden iki ayeti okur. Aynı şekilde Bakara suresinin 163. ve 164 ayetlerini okur.

Denilir ki, bu ayeti uyuyacağı sırada okuyan kişi, Kur'anı ezberler ve ezberlediğini de unutmaz.

Ayrıca İsra suresinin son iki ayetini:[382] okur ve bu iki ayeti okumayı ihmal etmez. Ayrıca A'raf suresinin 54. ayetini okursa, onun için bir melek görevlendirilir. Melek bu ayeti okuyan kimseyi özel olarak korur ve onun için istiğfar eder.

Hadîd suresinin ilk beş ayetlerini ve Haşir suresinin son üç ayetini okur. Ayrıca Kafirun, İhlas, Felak ve Nas surelerini okur. Bu son üç sureyi okuduktan sonra ellerine üfler ve elleriyle yüzünü ve vücudunun ulaştığı diğer kısımlarını mesh eder. Rasulullah'ın (s.a) bizzat böyle yaptığı ve onu tavsiye ettiği rivayet edilmiştir.[383]

Kehf suresinin ilk on ve son on ayetini okumayı da ihmal etmez. Bu ayetler, gece kalkılması için okunacak olan ayetlerdir. Rasulullah (s.a.v) Kafirun süresini uykudan önce okumayı emretmiştir.[384]

---

[381] Bkz: Hakim, el-Müstedrek, I, 517, 526.

[382] İsra 17/110-111.

[383] Buhari, Devat, 12; Ebu Davud, Edeb, 97; Tirmizi, Deavat, 21; İbnu Mace, Deavat, 15.

[384] Ebu Davud, Edeb, 97; Tirmizi, Deavat, 22.

Rasulullah (s.a.v) bir hadis-i şeriflerinde de şöyle buyurmuşlardır :

"Aklı başında bir kimsenin, Bakara suresinin son iki ayetini (Amenerresûlüyü) okumadan yatacağını sanmıyorum."[385]

Bundan sonra şu duayı okur:

اَللّٰهُمَّ أَيْقِظْنِي فِي أَحَبِّ السَّاعَاتِ إِلَيْكَ وَاسْتَعْمِلْنِي بِأَحَبِّ الأَعْمَالِ لَدَيْكَ الَّتِي تُقَرِّبُنِي إِلَيْكَ زُلْفَى وَتُبَعِّدُنِي مِنْ سَخَطِكَ بُعْداً، أَسْأَلُكَ فَتُعْطِيَنِي وَاسْتَغْفِرُكَ فَتَغْفِرَ لِي وَأَدْعُوكَ فَتَسْتَجِيبَ لِي، اَللّٰهُمَّ لاَ تُؤْمِنِّي مَكْرَكَ وَلاَ تُوَلِّنِي غَيْرَكَ وَلاَ تَرْفَعْ عَنِّي سِتْرَكَ وَلاَ تُنْسِنِي ذِكْرَكَ وَلاَ تَجْعَلْنِي مِنَ الْغَافِلِينَ

Denilir ki, bu duaları yatmadan önce okuyan kimse için, Cenab-ı Hakk üç melek indirir, onlar onu namaza kaldırırlar. Namazını kılıp dua ettiğinde, onlar "amin" derler. Gece namazına uyanamaz ise bu sefer onlar ibadet eder ve sevabı da o kimseye yazılır.

Bundan sonra 33 defa Sübhanallah, 33 defa Elhamdülillah, 33 defa Allahu Ekber der. Bununla beraber isterse aşağıdaki zikri 25 defa okursa, toplam olarak yine zikrini yüze tamamlamış olur. Hem bunun okunması daha kolaydır. Bahsettiğimiz zikir şudur:

"Sübhânellahi velhamdü lillahi velâ ilâhe illallahu vellahu Ekber"

Mutarrıf, Şa'bî yoluyla Hz. Âîşe'nin şöyle söylediğini rivayet etmiştir:

"Resulullah (s.a) yatmak istediğinde sağ yanı üzerine yatar ve yüzünü sağ avucunun üzerine koyardı. O gecenin, son gecesi olabileceğini düşünürdü. Uyumadan önce şu duayı okurdu.."[386]

---

[385] Bkz: Buharî, Fedailu'l-Kur'an, 10, 27; Müslim, Müsafirîn, 254 vd. Tirmizî, Fedailu'l-Kur'an, 3; Ebu Davud, Salat, 321; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 21.

[386] Benzeri için bkz: Müslim, zikr, 61; Ebu Davud, Edeb, 97; Tirmizi, Deavat, 19; Münzirî, et-Terğîb I, 417.

اَللّٰهُمَّ رَبَّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبَّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ، مُنْـزِلَ التَّوْرَاةِ وَالإِنْجِيلِ وَالزَّبُورِ وَالْفُرْقَانِ، فَالِقَ الْحَبِّ وَالنَّوَى، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ كُلِّ دَابَّةٍ أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا. اَللّٰهُمَّ أَنْتَ الأَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ شَيْءٌ، وَأَنْتَ الآخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الظَّاهِرُ فَلَيْسَ فَوْقَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الْبَاطِنُ فَلَيْسَ دُونَكَ شَيْءٌ أَقْضِ عَنِّي الدَّيْنَ وَأَغْنِنِي مِنَ الْفَقْرِ

33 defa Sübhanallah, 33 defa Elhamdülillah ve 34 defa Allahu Ekber der. İsterse Lailahe illallah zikrini buna ilave edip, her birini 25 defa söyler ki, toplam sayıyı yine yüze tamamlamış olur. Devam etme bakımından bu, daha elverişlidir, daha kolaydır. Nitekim Resulullah (s.a.) bunu emretmiş, beş vakit namazın sonunda ve yatmadan önce okunmasını teşvik etmiştir.[387]

İşte bunlar, yatmadan önce okunması müstehap olan dua ve ayetlerdir.

Şimdi, yatmadan önceki hazırlıkları ve basiret erbabının bu hususta devam ede geldikleri amellerini anlatacağız:

YATIŞ VE UYKU ÂDABI

Kulun abdest veya teyemmüm alarak yatması müstehaptır.

Selef uleması, yatmadan önce misvak kullanmayı müstehap görüyordu. Çünkü Rasulullah (s.a) bunu yapıyordu. Onun için selef, misvaklarını ve abdest sularını yanlarında bulundurarak yatarlardı. Gece uyandıklarında da hemen misvak kullanır ve abdest alırlardı. Ayrıca onlar, tilavet ve tesbihle Allah'ı zikrederler ve bunu, gece kalkmaya denk bir ibadet sayarlardı. Nitekim bu konudaki haber, Hz. Ömer'den ve diğer bazı sahabîlerden rivayet olunmuştur. Rasul-i Ekrem'den (s.a.v) de, benzeri haberler varid olmuştur. Yine Rasulullah'ın (s.a.v) her gece bir çok defa kalktığını ve her kalktığında da misvak kullandığını görmekteyiz.[388]

---

[387] Bkz: Münzirî, et-Terğîb I, 413.

[388] Ebu Davud, Taharet, 30; Ahmed, Müsned, V, 417, VI, 121, 236

Kul, abdest suyunu ve misvağını başının ucunda bulundurur, yattığında gece kalkmaya niyet eder, uyandığında abdest alır. Daha sonra Kur'an okur, dua eder, Cenab-ı Hakk'a istiğfarda bulunur veya O'nun azametini ve nimetlerini tefekkür eder, yüce kudretinin her şeyi kuşattığını düşünürse, işte bunlardan her biri onun için bir zikir olur ve bu sayede Allah'ı çokça zikredenlerden yazılır. Çünkü, bunların her birinin birer zikir ve Cenab-ı Hakk'a yaklaştıran ibadet oldukları rivayet olunmuştur. Şüphe yok ki, bunlar Cenab-ı Hakk'ın bir fazilet ve bir rahmetidir.

Bir kulun vasiyyet etmesi gerekli olduğu halde, vasiyetini yazmadan yatması uygun değildir. Çünkü, o gece ruhunun kabzolunmayacağına dair bir güvencesi yoktur. Nitekim Resul-i Ekrem (s.a), bunu teşvik etmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Bir kul için gerekli olduğu halde, vasiyetini yazmadan iki gece geçirmesi uygun değildir. Ona gereken vasiyyetini yazıp yanında bulundurmasıdır."[389] Denilir ki; vasiyyet etmesi gerekli olduğu halde, bunu ihmal edene berzah hayatından kıyamete kadar bir daha konuşma izni verilmez. Diğer ölüler, birbirlerini ziyaret edip konuşurlar; ama o, onlarla kıyamete kadar konuşamaz. Bu sırada onlar, onun hakkında: *"Bu, gerekli olduğu halde, vasiyyet etmemiş ve ondan dolayı da konuşmasına izin verilmemiş kimsedir."* derler. Bu da onun için bir hasret ve pişmanlık sebebi olur.

Aniden ölmek, bir hafifliktir. Şöyle ki; sevaba ihtiyaç duyan, ama ne malı, ne de borcu olmayan kimse için bu, hoş görülen bir durumdur. Fakat üzerinde çeşitli borçlar bulunan kimseler için aniden ölmek; hem bir çeşit cezadır. Bu kimse için böyle bir durum hoş karşılanmaz. Kulun tevbe etmeden yatması uygun değildir. O bütün günahlarından tevbe etmelidir. Kalbini temiz bir hale getirmelidir. Tüm müslümanlar hakkında iyi düşünceler içinde bulunmalı ve onlar hakkında kötü bir düşünce taşımamalıdır. Böyle yaparsa uyandığında hiç kimseye karşı kalbinde bir kötülük düşüncesi bulunmaz. Haberde şöyle varid olmuştur:

"Kim kimseye karşı zulüm ve kötülük düşünmeden, kalbinde kin ve düşmanlık beslemeden uyursa, işlediği günahları affedilir."[390]

---

[389] Buhari, Vasaya, 1; Müslim, vasiyet, 1,4; Ebu Davud, Vasaya, 1; Tirmizi, Vasaya, 3; Cenaiz, 5; Nesai, Vasaya, 1; İbnu Mace, Vasaya, 2.

[390] Zebidi, İthafu's-Sade, V, 473, Hatib, Tarih, III, 325. İbnu Eb'i-Dünya, Kitabu'n-Niyet'te biraz farklı lafızlarla rivayet etmiştir.

Yatarken mümkünse kıbleye dönerek yatmalıdır. Kıbleye dönmek iki şekilde olur: Ya sırt üstü yatar, böylece ayakları ve yüzü kıbleye yönelik olur. Bu, yeni ölmüş bir ölünün durumunu andırır. Ya da, bir yanı üzere yatarak yüzünün kıbleye yönelik olmasını sağlar. Genelde sağ yanı üzere yatar ve yüzü kıbleye yönelik olur. Bu da, kabirdeki ölünün durumunu andırır. Böyle yatarken, ölünün kabirdeki durumunu ve yakın bir zamanda kendisinin de bu şekilde olacağını hatırlar. Şu halde; birinci yatma durumunda, ölüm esnasında alacağı şekli, ikincisinde, kabirdeki yatış şeklini düşünüp hatırlamalıdır. Nitekim Cenab-ı Hak, bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

"Biz yer yüzünü, dirilere ve ölülere bir toplanma yeri yapmadık mı?"[391]

Ayetin, ehl-i tefsirce benimsenen bir manası şudur: Yer, üzerinde dirileri, içinde de ölüleri barındırmaktadır. Yüce Allah uykuyu, kendi zatına delil olan ayetlerden biri kılmıştır. Bunu, ancak kalp kulağı ile işitenler idrak eder. Ayeti işitmeden maksat, yakînen işitmektir. Nitekim Cenab-ı Allah, bu şekilde işitme ile, kendi ihsanlarını istemeyi beraber zikrederek şöyle buyurmuştur:

"Geceleyin ve gündüzün uyumanız ve Allah'ın lutfundan nasibinizi almanız da, O'nun varlığının delillerindendir. Gerçekten bunda, (gerçeği kalp kulağı ile) işiten bir kavim için ibret vardır."[392]

Suffe ehlinden olan fakir Sahabiler ve bir kısım Tabiun devri zahidleri, yattıklarında vücudları ile toprak arasında herhangi bir şeyin bulunmasını istemezlerdi. Çünkü onlar, vücutlarının doğrudan toprağa temas etmesini tercih ederlerdi. Elbiselerini, yorgan yaparlar ve şöyle derlerdi: *"Topraktan yaratıldık ve tekrar toprak alacağız."*

Görüldüğü gibi sanki onlar topraktan korunmayı hoş görmezlerdi. Ayrıca ondan yüksekte olmayı da tercih etmezlerdi. Bunu, kalblerinin incelmesi ve tevazunun elde edilmesi oluşları için daha uygun görüyorlardı.

İbret alanlar için uyku, dünya ile ahiret hayatı arasında olan bir haldir. Nitekim perdesi kalktığında, dünya hikmetleri ile ortaya çıkar. Aynı şekilde örtüsü açıldığında ahiret, ilâhî kudret ile zahir olur. Bu durumda, dün-

[391] Mürselat 77/25.

[392] Rum 30/23.

ya hayatı bir rüya gibidir. Nitekim Yüce Allah, bir ayet-i kerimede şöyle buyurmuştur:

"Gece sizi öldürür gibi uyutan, gündüzün de ne işlediğinizi bilen, sonra da belirlenmiş ecel tamamlansın diye, gündüzün sizi uyandıran O'dur."[393]

Bir alim şöyle diyordu: *"İsyan edip de, ardından tevbe etmeden uyuyana şaşılır."*

Alimlerden birisi Allah Teala'nın şöyle buyurduğunu nakleder:

"Eğer bana isyan ediyorsanız, döşek gibi olan yeryüzünden çıkın ve benim himayemde uyumayın."

Lokman (a.s) oğluna şöyle derdi: ***"Oğlum, eğer ölüm hakkında şüphe duyuyorsan, o halde uyuma bakayım! Çünkü nasıl uyuyor, uyumaya mecbur kalıyorsan, aynı şekilde öleceksin. Ölümden sonraki dirilme konusunda şüphe ediyorsan, o halde uyuduğunda uyanma bakayım. İşte nasıl uyuduktan sonra mecburen uyanmak durumunda kalıyorsan, aynı şekilde şimdi istemesen bile; öldükten sonra dirileceksin."***

Kul uykuya yatacağı sırada ölümünü düşünmelidir. Ayrıca uykudan önce, Cenab-ı Hakk'ı zikreder, hatırlar ve unutmazsa, ölümden sonra Allah'ın yardımının kendisiyle beraber olacağını, bilmelidir. O halde, hangi halde uyuduğuna ve hangi arzular içinde vefat edeceğine dikkat etmeli, bunları düşünmelidir. Uyanma hâliyle ölümden sonraki dirilmeyi hatırlamalıdır. Çünkü o, dünyada nasıl yaşıyorsa, öyle ölecek ve o halde dirilecektir. Arzularıyla diriltilecek ve sevdikleriyle beraber haşrolacaktır. Nasıl ki, uyuyan bir kimse sevdikleriyle, arzularıyla, istekleriyle uyanıyorsa; aynı şekilde ölen insan da, kıyamet günü, öldüğü hal üzere diriltilir. Haberde şöyle varid olmuştur:

"Kişi, sevdikleriyle beraberdir ve kendisi için, niyet edip istediği şeyler vardır."[394]

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kim hangi hâl üzerine ölmüş ise, Kıyamet günü ona göre diriltilir."[395]

---

[393] Enam 6/60.

[394] Tirmizî, Zühd, 50.

[395] Hakim, Müstedrek, II, 87, IV, 313; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 3, 231, 6, 19, 20.

Ka'bul-Ahbar'dan rivayet olunduğuna göre, şöyle demiştir:

"Uyumak istediğinde sağ tarafın üzerine yat ve yüzünü kıbleye çevir. Çünkü uyku, bir nevi ölümdür."

Basiret ve ibret ehlinin istifade edeceği bir açıklama:

Kul şunu bilmelidir ki; yatma esnasında da eğer Cenab-ı Hakk'ı unutmaz, zikir ve tefekkürü ihmal etmez, emir ve yasaklara dikkat ederse; tekrar dirilmesinde de, Cenab-ı Hak onu asla yardımından mahrum etmez, rahmetine erdirir. O halde kul; hangi hâl üzere diriltileceğini düşünmelidir. Eğer o, Yüce Mevla'sına karşı, hürmet içinde olur, haramlardan şiddetle kaçınır, O'nun hoşnut olduğu, daimi nimetlerine ermeye öncelik verir, bunları elde etmeye koşar ise; Yüce Allah da, onu ahiret hayatında şerefli kılar, ona değer verir ve ona ikramda bulunur. Fakat bunun aksine kul, Mevla'sının emirleri karşısında gevşeklik içinde bulunur, emirlerini hafife alır, hükümlerini küçük görürse; Yüce Allah, onu hak ettiği horluk içinde bırakır. Böylece o, ilâhî buyrukları küçümsemenin acı karşılığını görür. Nitekim Cenab-ı Hak, bu konuda şöyle buyurmuştur.

"Kör ile gören, inanıp iyi amelde bulananla, kötülük yapan bir olmaz. Ne kadar az düşünüyorsunuz."[396]

Görüldüğü gibi; Yüce Allah, ayetin sonunda onları kınayarak: ***"Ne kadar az düşünüyorsunuz"***[397] buyurdu. Başka bir ayette de şöyle buyurdu:

"Öyle ya, Allah'a teslimiyet gösterenleri, hiç o günahkarlar gibi bir tutar mıyız? Size ne oluyor, ne biçim hüküm veriyorsunuz."[398]

Burada yüce Allah, verdikleri hükümlerdeki tutarsızlıkları sebebiyle, onları ayıplamaktadır. Sonra Cenab-ı Hakk, onlar hakkındaki hükmünü haber vererek şöyle buyurmuştur:

"Yoksa, kötülük işleyenler, ölümlerinde ve sağlıklarında, kendilerini, inanıp iyi amel işleyen kimseler ile bir tutacağımızı mı sandılar. Ne kötü hüküm veriyorlar."[399]

---

[396] Fatır 35/19.

[397] Araf 7/3.

[398] Kalem 68/35.

[399] Casiye 45/21.

Sonra onların, ölüm ve hayat hakkındaki hükümlerini zikrederek şöyle buyurmuştur.

"Onlar hayatlarının ve ölümlerinin aynı olduğunu mu düşünüyorlar."[400] Yani; dünya hayatında nasıl aynı şartlarda iseler, ölümden sonra da öyle olacaklarını mı hesap ediyorlar. Hayır öyle değil, onlar yanlış hesap yapıyorlar. Bundan sonra yüce Allah, yaratıkları hakkındaki adaletini hatırlatarak şöyle buyurdu:

"Allah, gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır. Böylece herkes, kazancına göre karşılık görür. Onlara haksızlık edilmez."[401]

Bu hitap, gerçek akıl sahipleri için bir hatırlatmadır. Aynı manada Yüce Allah, kelamının iyice düşünülmesini ve ilahi hitabının içindeki uyarıların hatırlanıp ibret alınmasını emrederek şöyle buyurdu:

"Ey Muhammed! Sana bu mübarek Kitabı, ayetlerini düşünsünler ve aklı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik."[402] Yani; yeryüzünde bozgunculuk yapanları, ıslah edenler salihler gibi yapacağımızı mı sanıyorlar? Veya takva sahiplerini, fasıklarla aynı tutacağımızı mı düşünüyorlar? Bu, şu ayet-i kerimede de ifade edilmektedir:

"Yoksa biz, iman edip de iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Veya Allah'tan korkanları yoldan çıkanlar gibi mi sayacağız?"[403]

Ayetlerde geçen tedebbür; anlamaya, fethetmeye çalışmak demektir. Tezekkür ise, uyarıyı anlayıp takva ve amele yönelmektir. Bize rivayet edildiğine göre; Rasulullah şöyle buyurmuştur:

"Kim Allah katındaki derecesini bilmek isterse, Cenab-ı Hakk'ın kendi kalbindeki yerine baksın."[404] Çünkü yüce Allah, kuluna, onun kendisi için kalbinde ayırdığı yere göre, bir makam verir.

Kul, temiz olarak zikir, müşahede ve tefekkürle meşgul olarak yatarsa; onun yattığı yer bir mescid gibi olur ve uyanıncaya kadar kendisine, namaz kılıyormuş gibi sevap yazılır ve rahmetle muamele edilir. Bir me-

---

[400] Casiye 45/21.

[401] Casiye 45/22.

[402] Sad 38/29.

[403] Sad 38/28.

[404] Bkz: Hakim, Müstedrek, I, 494; Ebu ya'la, Müsned, No: 1866; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 528.

lek, onun yanı başına sokulur. Gece her hareket ettiğinde Cenab-ı Hakk'ı zikrederse melek ona dua eder ve onun için istiğfarda bulunur. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kul, temiz (abdestli) olarak yattığında, ruhu arşa yükseltilir ve rüyası sadık olur. Ama abdestli olarak yatmaz ise, ruhu Arş'a yükselemez ve rüyaları da karma karışık düşlerden ibaret olur."[405] Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulur:

"Bir kul, gece namazına kalkmayı arzu ettiği halde uyanamazsa kendisine, geceyi ibadetle geçirmiş gibi sevap verilir. Bu uykusu, onun için bir sadaka olur."[406] Şüphesiz böyle olan müminler, gecelerini gaflet ve yanılma içerisinde geçiren bir çok abidleri geçerler ve daha ileri derecelere ererler.

Bir haberde şöyle varid olmuştur:

"Alimin uykusu ibadet, nefesleri de tesbihtir."[407]

Teheccüd Namazına Kalkanın Okuması Müstehap Olan Dualar

Teheccüd namazına kalkıldığında şu dua okunur:

"Elhamdü lillahillezi ahyânâ ba'de iz tevaffânî ve ileyhinnüşûr." (Beni uyku ile öldürdükten sonra dirilten Allah'a hamdolsun. Dönüş O'nadır)

Bundan sonra Al-i İmran suresinin son "on" ayetini okur; ağzını misvakla temizler, abdest alır ve ardından şu duayı okur.

سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَسْأَلُكَ التَّوْبَةَ، فَاغْفِرْ لِي وَتُبْ عَلَيَّ
إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ، اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ
وَاجْعَلْنِي صَبُوراً شَكُوراً وَاجْعَلْنِي أَذْكُرُكَ كَثِيراً وَأُسَبِّحُكَ بُكْرَةً وَأَصِيلاً

---

405 Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, I,162; Hindî, Kenzu'l-Ummal, XIII, 179; Zebidi, İthafu's-Sade, V, 470 (Beyrut, 1989).

406 Ebu Davud, Tatavvu, 20; Nesai, Kıyamu'l-Leyl, 61-62; İbnu Hıbban Sahih, No. 2579.

407 Benzer bir rivayet için bkz: Ebu Nuaym, Hilye, IV, 439. Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 3937 (Bu rivayette, oruçlunun uykusu ibadettir şeklindedir.) Aclunî, Keşfu'l-Hafa, II, 329.

Bundan sonra ellerini semaya açarak şu duayı okur:

أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَأَعُوذُ بِعَفْوِكَ مِنْ عِقَابِكَ وَأَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَعُوذُ بِكَ مِنْكَ، لاَ أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ أَنَا عَبْدُكَ ابْنُ عَبْدِكَ نَاصِيَتِي بِيَدِكَ، جَارٍ فِيَّ حُكْمُكَ، عَدْلٌ فِيَّ قَضَاؤُكَ هَذِهِ يَدَيَّ بِمَا كَسَبَتْ وَهَذِهِ نَفْسِي بِمَا اجْتَرَحَتْ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ، عَمِلْتُ سُوءاً وَظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي ذَنْبِي، إِنَّكَ أَنْتَ رَبِّي، إِنَّهُ لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ، فَلاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ

Namaza kalktığında da şu tesbihatı okur:

Allahu Ekber Kebiran Velhamdü lillahi kesiran ve Sübhânellahi bükraten ve Esîlen

Bunu okuduktan sonra, on defa, Subhanellah on defa Elhamdulillah on defa, La ilâhe illallah ve on defa Allahu Ekber der. Bundan sonra şunları okur:

Allahu Ekber Zül-Melekûti vel-Ceberûti vel-Kibriyâi vel-Celâli vel-Azameti vel-Kudreti

Sonra; Rasulullah'ın (s.a.v) teheccüd namazına kalktığında okuduğu şu duayı okur:[408]

اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ، وَلَكَ الْحَمْدُ، أَنْتَ بَهَاءُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ، وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ، وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ زَيْنُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ، وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ قِيَامُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَمَنْ عَلَيْهِنَّ، أَنْتَ الْحَقُّ وَمِنْكَ الْحَقُّ وَلِقَاؤُكَ حَقٌّ وَالْجَنَّةُ حَقٌّ وَالنَّارُ حَقٌّ وَالنَّبِيُّونَ حَقٌّ وَمُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَقٌّ.

[408] Dua için bkz: Müslim, Müsafirin, 199-201; Ebu Davud, Salat, 119; Tirmizi, Deavat, 32; Nesai, İftitah, 17; İbnu Mace, İkame, 70.

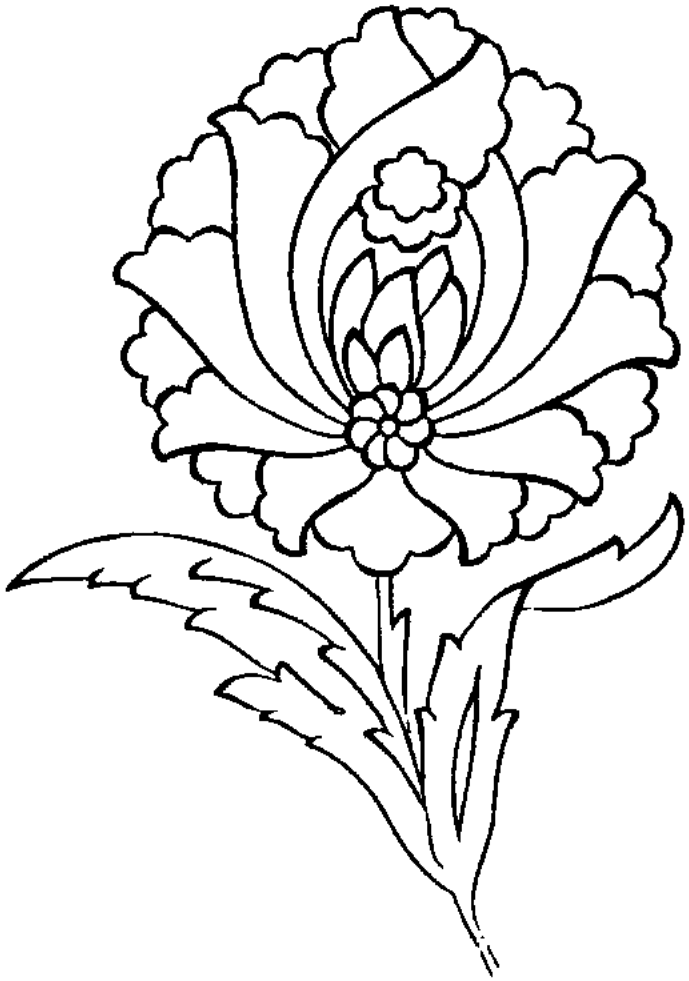
اَللّٰهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَبِكَ خَاصَمْتُ وَإِلَيْكَ حَاكَمْتُ فَاغْفِرِ اللّٰهُمَّ يَا رَبِّ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ.

اللّٰهُمَّ آتِ نَفْسِي تَقْوَاهَا، اَللّٰهُمَّ زَكِّهَا، أَنْتَ خَيْرُ مَنْ زَكَّاهَا، أَنْتَ وَلِيُّهَا وَمَوْلاَهَا، اَللّٰهُمَّ اهْدِنِي لأَحْسَنِ الأَعْمَالِ لاَ يَهْدِي لأَحْسَنِهَا إِلاَّ أَنْتَ، وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا لاَ يَصْرِفُ عَنِّي سَيِّئَهَا إِلاَّ أَنْتَ.

أَسْأَلُكَ مَسْأَلَةَ الْبَائِسِ الْمِسْكِينِ، وَأَدْعُوكَ دُعَاءَ الْمُفْتَقِرِ الذَّلِيلِ، فَلاَ تَجْعَلْنِي بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيّاً وَكُنْ بِي رَؤُوفاً رَحِيماً، يَا خَيْرَ الْمَسْؤُولِينَ، وَيَا أَكْرَمَ الْمُعْطِينَ

Namazına, önce iki hafif rekat kılarak başlaması müstehaptır. Yine bir şey yemeden ve içmeden namazını kılması da müstehaptır. Çünkü kul, uyandığında kalbinin aynası tamamen berrak ve meşgalelerden boş olur. Ama bir şey yer veya içerse, o zaman kalbinin durumu değişir. Onun için sahur yemeği yeme gibi bir durum yoksa, yemeği sonraya bırakır. Ama, vakit daralmış ve sahur yemeği yemesi de gerekli ise, o zaman yemeğini yer ve durumunun gereğine göre hareket eder.

Bütün kuvvet ve kudret Yüce Allah'tandır.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEHECCÜD EHLİNİN SIFATLARI VE FAZİLETLERİ

Yüce Allah, gece ibadet edenleri Rasulü Mustafa (s.a.v) ile birlikte zikretmiştir. Bu güzel işe karşılık olarak vereceği mükafatta onları Peygamberinden ayırmayarak hepsini şöyle övmüştür:

"Rasulüm, senin, gecenin üçte ikisinden daha azında, yarısında ve üçte birinde kalkıp ibadetle geçirdiğini ve senin yanında bulunan bir topluluğun da böyle yaptığını Rabbin elbette biliyor."[409]

Yüce Allah, bu sûrede gece Kur'an okumanın kalb için daha uyumlu ve bu okuyuşun ezberleme ve zikretme için daha elverişli olduğunu bildirmektedir. Yani, anlama ve hıfzetmede kalp dile uyar.

Yüce Allah, gece ibadet edenleri "alim", isimini vermiş ve onları havf ve reca-korku ve ümitle ibadet edenlerden yapmıştır. Ayrıca onlar için göz aydınlığı ve mutluluk vesilesi olacak mükafatı katında gizlemiştir. Gece ibadet edenlere ayette şöyle anlatılmıştır:

"Yoksa inkarcı kimse, o geceleyin secde ederek ve kıyamda bulanarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse gibi midir?"[410]

Yüce Allah, diğer ayetinde şöyle buyurmuştur:

"Ey Resûlüm de ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak, akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünüp anlar."[411]

---

[409] Müzemmil 73/20.

[410] Zümer 39/9.

[411] Zümer 39/9.

Bu ayetten anlaşılacak olan mana şudur:

İşte bu şekilde gecelerini ibadetle geçirenlerle; mağrur, gafil, uykucu ve geceyi eğlence ile geçiren kimse bir olmaz. Çünkü şu gafil kimse, neden sakınacağını ve Rabbinden neyi isteyeceğini bilmemektedir.

Yüce Allah, gece ibadet edenlerin dünyadaki vasıflarını ve ahirette onlar için hazırlanan nimetlerin özelliklerini şöyle anlatır:

"Onlar geceleri Rablerine secde ederek ve kıyamda ibadet yaparak geçirirler."[412]

"Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere ibadet ettikleri için onların vücutları yataklarından uzak kalır."[413] Yani yataklarından kalkarlar. Azap korkusundan veya kendilerine vadedilen mükafatları elde etme arzusunda dolayı artık yatmakla huzur bulamazlar.

"Yaptıklarına karşılık olarak onlar için nice sevindirici ve göz aydınlatıcı nimetler saklandığını hiç kimse bilemez."[414]

Denildi ki; onların yaptığı geceyi ibadetle geçirmeleridir.

Yine şöyle denilmiştir: Onlar havf ve reca/korku ve ümit ehlidirler. Havf ve reca gaybın müşahedesiyle meydana gelen kalbî amellerdendir. Bu kimseler gizli olan amellerinde ihlaslı olduklarından dolayı Cenab-ı Hak, kendilerine vereceği güzel karşılığı onlar için gizli tutmuştur.

Muhabbet ehli için, Yüce Allah'ın cemalinden ve rızasından başka mutluluk vesilesi yoktur. Bunun için onlar, sadece Allah rızası için amel yaparlar. Alimlerden biri,

"Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım isteyiniz."[415] ayeti hakkında: *"buradaki namazdan maksat gece namazıdır"* demiştir. Buna göre mana; nefsinizle olan mücahedede gece namazı kılarak Allah'tan yardım isteyiniz. Yine bu namazla düşmanlarınıza karşı sabır ve sebat göstermede de yardım isteyiniz, demektir. Yüce Allah bir ayetinde şöyle buyurur:

---

412 Furkan 25/64.

413 Secde 32/16.

414 Secde 32/17.

415 Bakara 2/45.

"O namaz, huşû sahibi olanların dışındaki kimselere ağır gelen bir ibadettir."[416] Yani havf ve tevazu ehli için, bu ibadet, ağır ve cefa verici değil, aksine hafif, tatlı ve mutluluk verici bir ibadettir.

"Rasulullah'a: "Falan kimse gece namazı kılıyor, fakat sabah olunca hırsızlık yapıyor!" denildi. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v): ***"Söylediğiniz o ibadet, yakında onu, yaptığı kötü işten alıkoyacaktır"***[417] buyurdu.

Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: ***"Abdullah b. Ömer, ne güzel bir insandır. Keşke gece namazı da kılsaydı."***[418] Bundan sonra İbn Ömer'in gece namazını kaçırdığı hiç görülmemiştir.

Gece namazı hadislerde şöyle övülmüştür

"Gece namazına devam ediniz, çünkü o, Rabbinizin rızasına ulaştıran ve günahlarınızı temizleyen bir ibadettir."[419]

"Gece namaz kılmak sizden önceki salihlerin adetidir. Bu namaz, sahibini kötülüklerden uzaklaştırır, günahları temizler, Şeytanın hilelerini defeder, vücuttan hastalıkları uzaklaştırır."[420]

Yüce Allah, gece namaz kılmayı salihlerin vasfı yaparak şöyle buyurmuştur:

"Onların hepsi bir değildir, ehli kitap içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secde ederek, namaz kılarak Allah'ın ayetlerini okurlar. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler, kötülükten nehyederler. Hayırlı işlere koştururlar. İşte bunlar, salih insanlardandır."[421]

Gece ibadetini, gecenin son üçte ikisinde yapmak müstehaptır. Bunun müstehap olan en az miktarı gecenin en son altıda biridir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v), hiç ara vermeden gece sabaha kadar ibadet etmezdi. Gecenin bir kısmında uyurdu. Gece ibadeti yapmadan sabaha kadar uyuduğu da vaki değildir.

---

[416] Bakara 2/45.

[417] Bkz: Ahmed, Müsned, II, 447; İbnu Hıbban, Sahih, No: 2560.

[418] Bkz. Buharî, Teheccüd, 12; Müslim, Müsafirîn, 207 Ebu Davud, Tatavvû', 18; İbn Mace, İkame, 174; Muvatta, Sefer, 95; Nesaî, Kıyamu'l-Leyl, 5.

[419] Tirmizî, Deavat, 101; el-Beyhakî, eş-Sünenü'l-Kübra, II, 502.

[420] İlgili hadisler için bkz: Tirmizi, Deavat, 101; İbnu Ebi'd-Dünya, Kitabu't-Teheccüd, No. 1-3; Hakim, Müstedrek, I, 308

[421] Al-i İmran 3/113, 114.

Şöyle denilmiştir: "Gecenin ilk kısmında namaz kılmak teheccüd ehlinin yaptığı bir iştir. Ortasında namaz kılmak "Kânitîn" diye tarif edilen salihler içindir. Gecenin sonunda namaz kılmak normal namaz ehlinin işidir. Fecirden sonra kalkıp namaz kılmak ise gafillere mahsus bir haldir.

Bize Yusuf b. Mihran yoluyla Abdullah b. Ömer'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Arşın altında horoz şeklinde bir melek bulunur. Bu meleğin gagası ve ayakları yeşil inci ve zeberceddendir. Gecenin ilk üçte biri geçtiğinde kanat vurur, öter ve şöyle der: "Gece ibadetine kalkacaklar kalksınlar." Gecenin yarısı geçtiğinde yine kanat vurur, öter ve: "Teheccüd ehli kalksın." der. Gecenin üçte ikisi geçtiğinde yine kanat vurur, öter ve: "Namaz ehli olanlar kalksınlar." der. Sabah namazı olduğunda ise, yine kanat vurur, öter ve: "Geceyi gafletle geçirenler üzerlerinde günahlarıyla birlikte kalksınlar." diye seslenir."[422]

Alimlerden biri şöyle demiştir: Gece ehli, üç kısma ayrılır. Bunlardan bir kısmı, gece ibadetini yapmak isteyen vird ve zikir sahibi kimselerdir. Ancak gece onlara galip gelir ve uyurlar. Diğer bir topluluk da, geceleyin yol kateden kimselerdir. Bunlar sabreden ve sabırda yarışan alim insanlardır. Geceye karşı galip gelirler. Üçüncü kısım ise, muhabbet ehli olan alim insanlardır. Bunlar, aynı zamanda tefekkür, ilham, üns, huzur, zikir, naz-niyaz, sevgi ve mülakat ehlidirler. Bunlar geceyi mümkün olduğunca ibadetle geçirerek uyku nimetinden pek az istifade ederler. Sevgilileri onları uykularından kaldırmış ve ayakta ibadet yapmayı kendilerine kolaylaştırmıştır, Vuslatları, onlardan usanmayı gidermiş ve ilâhî uyarı ve kınama endişesi onların daha fazla uykusuz kalmasına vesile olmuştur.

Gece ehlinden birine, gece ile aran nasıl diye soruldu. Şu cevabı verdi: "Onu şimdiye kadar tam olarak göremedim. Şöyle bir yüzünü gösterir, sonra çekip gidiverir. Onu nasıl olduğunu düşünmedim."

Diğer biri de şöyle demiştir: "Ben ve gece, yarış içinde oluruz. Bazen fecre ulaşmakta onu geçerim, bazen da beni tefekkürden alıkoyar." Gece ehlinden birine gece ile aran nasıldır diye soruldu. Şu karşılığı verdi: "Her gece, iki ayrı durum içinde bulunurum. Gece karanlığının gelmesiyle sevinir, sona erip, günün ağarmasıyla üzülürüm. Şimdiye kadar ondan aradığımı tam elde edemedim."

[422] Dımyâtî, el-Metceru'r-Râbih fî Sevâbi Ameli's-Salih, 184. (Beyrut, 1997. 9. Baskı)

Muhabbet ehlinden birine, gece ile durumun nasıl diye soruldu. Şu karşılığı verdi: "Vallahi, ben gece ile nasıl olduğumu bilemiyorum. Bildiğim tek şey onu bir görüyor sonra kendi başıma kalıyorum. Gece, karanlığı ile geldiğinde ona ulaşıyor, ama onun sevincini tam yaşamadan sona eriyor." Ardından şu şiiri söyledi:

Geldiğinde, onunla kucaklaşmayı tamamlamadan,
Veda etmek için selamı zuhur etti.

Bir diğeri de şu şiiri söylemiştir:

Senin hayalin, beni ziyaret etti,
Gitmek istediğinde ona yapıştım.

Keşke, gece sona ermemiş ve sabahın girdiğini de görmemiş olsaydım.

Müritlerden biri üstadına, uzun süre uykusuz kaldığından şikayet etti ve bunun kendisine zarar verdiğini dile getirdi. Sonra dedi ki: "Bana bir şey söyle ki, onunla uyuyabileyim." Üstadı onu şu karşılığı verdi: "Yavrum! Allah Teala'nın gece ve gündüz gelen bir takım ilahi tecellileri vardır. Uyanık kalpler onlardan nasibini alır. Gafil kalpler onlardan bir nasip elde edemez. O halde kendini bu ilâhî tecellilere hazırla, hayır bundadır." Bunun üzerine talebe: "Üstadım, bu sözünüzle beni gece ve gündüz uyumamaya mahkum ettiniz" dedi.

İbadet ehlinden bir topluluk, aralarında gecenin çok kısa olduğunu konuşuyorlardı. Onlardan biri: "Gece vakti beni, ayakta iken ziyaret eder ve ben daha oturmadan ayrılır gider, dedi.

Ali b. Bekar şöyle demiştir: "Tam kırk senedir, güneşin doğması beni üzmektedir." Huzeyl b. Riyad şöyle demiştir: "Güneş batıp gece olduğunda seviniyorum. Çünkü böylece Rabbim ile halvet halinde olabileceğim. Ama güneş doğunca insanların yanıma gelip halvetimi sona erdirmesinden üzülüyorum."

Ebu Süleyman şöyle dedi: "Gece ehli, ibadetlerinden eğlence ehlinin yaptığı eğlencelerden çok daha fazla lezzet alırlar. Gece ve gece ibadeti olmasaydı, dünyada kalmayı hiç sevmezdim." Yine o demiştir ki: "Şayet Yüce Allah, gece ibadet edenlere, sevap olarak, bu ibadetleri esnasında

tattıkları lezzetten başka hiç bir karşılık vermese, bu lezzet bile, amellerine karşılık olarak yeterdi."

Alimlerden biri şöyle demiştir: "Dünyada, cennet ehlinin nimetlerinden sadece müminlerin gece ibadetleri esnasında Yüce Allah'a yaptıkları dua ve niyazın lezzeti vardır. Bundan başka dünyada Cennet nimetlerinin lezzetine benzeyen bir şey yoktur."

Bir diğeri de şöyle demiştir: "Geceyi ibadetle geçirmek, kendini Yüce Sevgilinin ibadetine vermek ve dünyada kurb makamında münacaat halinde bulunmak cennet nimetlerindendir. Yüce Allah, bunları dünyada sadece ehlullaha açmıştır. Onun için, başkaları bunu bilemez ve bunun kalpler için nasıl manevi bir hayat ve tat olduğunu hissedemez."

Utbetu'l-Ğulam şöyle der: "Yirmi sene geceyi ibadetle geçirmek için nefsimle mücadele ettim. Peşinden yirmi sene manevi nimetler içinde yaşadım."

Ebu Yusuf b. Esbat şöyle demiştir: "Geceyi ibadetle geçirmek benim için küfe yapmak gibi en basit bir işten daha kolaydır." O günde on küfe yapardı.

Bir başkası şöyle demiştir: "Geceden daha şaşılacak bir şey görmedim. Çünkü onun altında ezilip zorlandığınızda size galip gelir. Ama ona karşı sebat gösterip biraz direndiğinizde duramaz, size mağlup olur."

Amir b. Abdullah ölüm hastalığında iken ağladı. Yanına gelen ziyaretçiler sebebini sorunca şöyle dedi: "Vallahi yaşama isteğimden ağlamıyorum. Fakat ben şimdi sıcak günlerde tuttuğum orucu ve kışın soğuk gecelerde kıldığım gece namazlarını hatırladım."

İbnu'l-Münkedir şöyle demiştir: "Dünyada, yalnız üç lezzet kaldı. Bunlar: Geceyi ibadetle geçirmek, kardeşlerle buluşmak ve cemaatla namaz kılmaktır."

Ariflerden biri şöyle demiştir: "Yüce Allah, seher vakitlerinde uyanık halde bulunan kalplere nazar kılar ve onları nur ile doldurur. Bu nurla dolan ve aydınlanan kalpler gündüz diğer kalplere afiyet ve esenlik sunarlar. Böylece gaflet içinde olan birçok kalp ihya edilmiş olur."

Alimlerden biri şöyle demiştir: "Azîz ve Celîl olan Yüce Allah, seher vakitlerinde cennetlere nazar kılar; onlar bu nazarla parlar, ışık saçar, her

yönüyle gelişir; güzellik, cemal ve kokuları bir milyon kat daha artar. Sonra cennet: "müminler felaha ermişlerdir" der. Bunun üzerine Azîz ve Celîl olan Yüce Allah cennete şöyle buyurur:

"Ey sultanların yeri sana dostlarımın gelişi mübarek olsun. Zatıma, yücelik ve ululuğuma yemin ederim ki sana hiçbir zorba, cimri, kibirli ve hep kendini övüp duran şımarık kimseyi yerleştirmeyeceğim."

Yüce Allah, Arş'a bir nazar kılar. Bu nazarın bereketiyle Arş, bir milyon defa daha genişler. Her genişlemesinden bir milyon alem artar. Her alemin genişliğini Allah'tan başka kimse bilemez. Sonra Arş titrer. Taşıyıcılarına ağır gelir. Öyle ki, meydana gelen alemlerin çokluğundan izdiham ve bir dalgalanma meydana gelir. Bu alemlerin sayıları, yaratıklarının sayısı, hatta bunun kat kat fazlasıdır. Arş şöyle der: Ey Rabbim! Seni tesbih ederim. Sen neredesin, nerede bulunursun?

Arş'ı taşıyan melekler buna karşılık şu cevabı verirler: Tesbih ederiz o Rabbimizi ki, O'nun nerede olduğunu ancak kendisi bilir. Tesbih ederiz O Rabbimiz ki zatını kendisinden başkası bilmez."

Selef alimlerinden birisinin bize rivayet ettiğine göre, Azîz ve Celîl olan Yüce Allah sıddıklardan birine şunu bildirmiştir: *"Kullarım arasında öyleleri vardır ki, onlar beni severler, ben de onları severim. Onlar bana iştiyak duyarlar; ben de onlara iştiyak duyarım. Onlar beni zikrederler, ben de onları anarım. Onlar, bana bakarlar, Ben de onlara nazar kılarım. Onların yolunu izlersen, seni severim, ama onlardan ayrılırsan sana gazap ederim."* Bunun üzerine o, şöyle dedi:

"Ey Rabbim, onların alameti nedir? Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Onlar gecelerin karanlığını beklerler. Öyle ki, çok şefkatli bir çobanın sürüsünü bekleyip kolladığı gibi, onlar da gecenin karanlığını bekler, güneşin batmasını özlerler. Aynen kuşların yuvalarını özleyip akşam olduğunda oraya gitmeleri gibi. Onlar da gece karanlık basıp etraf karardığında, insanlar evine çekilip, yataklar serilip herkesin sevdiğiyle baş başa kaldığında işte onlar, benim için ibadete dalarlar. Secdeye kapanırlar. Benim kelamımla bana münacaatta bulunurlar. Nimetlerim hakkında bana yalvarıp yakarırlar. Onların bir kısmı bağırır bir kısmı ağlar. Bir kısmı ah çeker bir kısmı derdini açıp dertlenir. Bir kısmı ayakta, bir kısmı otururarak, bir kısmı rukû ve bir kısmı secde halinde ibadet ederler. Benim için katlandık-

ları zorluklarda onları görür, benim sevgimle yaptıkları şikayeti, şüphesiz işitirim.

Onlara vereceğim şeylerin ilki, kalplerine nurumdan bir nur atmamdır. Bu nurla kalpleri aydınlanır. Artık benim onlardan haber verdiğim gibi, onlar da benden haber verirler. İkinci olarak, yedi kat sema, arz ve içindekiler, sevap olarak mizanlarına konsa onlara hafif gelir. Üçüncü olarak, kendi zatımla onlara yönelirim. Söyle bakalım; Benim kendisine yöneldiğim kimseye ne vereceğimi kim bilebilir.

Malik b. Dinar şöyle demiştir: "Kul, geceleyin teheccüd namazı için kalkıp, tane tane okuyup düşünerek Kuran-ı Kerim okuduğunda Cebbâr olan Yüce Allah ona yakın olur. Onlar kalblerinde buldukları incelmenin, tadın, keşiflerin ve nurların, alemlerin Rabbi olan yüce Allah'ın kalblerine yakınlığından olduğunu bilirler."

Bir haberde nakledildiğine göre Cebbar olan Yüce Allah şöyle buyurur:

"Ey kulum, ben senin kalbine yakın olan Yüce Allah'ım. Sen gayb halinde benim nurumu görürsün."

Nakledildiğine göre Rasulullah (s.a,v) şöyle buyurmuştur: ***"Yüce Allah, güzel sesle Kur'an okuyanı dinlediği gibi, başka hiç bir şeye kulak vermemiştir."***[423] Yani Yüce Allah güzel sesle okunan Kur'an'ı dinlediği gibi hiçbir şeyi dinlemez.

Diğer bir hadisi şerifte şöyle buyurulmuştur: ***"Yüce Allah, güzel sesiyle Kur'an okuyan bir kimseyi, sizden birisinin güzel sesli cariyesini dinlemesinden daha büyük bir hoşnutlukla dinler."***[424]

Eğlence ehli, ahiret ehlinin içinde bulunduğu durumdan yana gaflettedir. Huzur ehlinin nazar kıldığı şeyden yana körlük içindedir. Nitekim âyeti kerimede şöyle buyurulmuştur:

"Göklerde ve yerlerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüzlerini çevirip geçerler."[425]

---

[423] Güzel sesle Kur'an okumayla ilgili olarak bkz: Buhari, Tevhid, 52; Müslim, Müsafirin, 233; Ebu Davud, Salat, 356; (Tatavvu, 20); Nesaî, İftitah, 83; İbn Mace, İkame, 176.

[424] İbnu Mace, İkame, 176; Ahmed, Müsned, VI, 19-20

[425] Yusuf 12/105.

"Hayır, o inkarcıların kalbleri, bu hususta cehalet içindedir."[426]

"Allah da, onların kalplerini mühürledi. Artık onlar, neyin doğru olduğunu bilmezler."[427]

Denilir ki, Vehb b. Münebbih el-Yemanî, otuz sene yatıp uyumamıştır. Onun deriden yapılmış bir yastığı vardı. Uykusu çok geldiğinde göğsünü, onun üzerine koyar ve biraz uyurdu. Sonra hemen namaza kalkar ve şöyle derdi: "Evimde yastığı görmek bana, şeytanı görmekten daha kötü geliyor." Bu sözüyle o, kendisini uykuya çeken sebepleri kasdediyordu.

Rukbe b. Musakkale şöyle demiştir: "Rüyamda alemlerin Rabbini gördüm. Şöyle buyurdu: "Yemin olsun ki, Süleyman et-Teymî'nin evine ikramda bulunacağım. Çünkü o, kırk senedir yatsı abdestiyle sabah namazını kılıyor."

Denilir ki, Süleyman et-Teymî'nin görüşü şu idi: Kalbi, uyku mahmurluğu sardığında abdesti tazelemek gerekir.[428]

BÜTÜN GECEYİ İBADETLE GEÇİRENLER

Geceyi ihya ile meşhur olan kimseler, kırk veya otuz sene yatsı abdestiyle sabah namazını kılanlardır. Tabiun'dan kırk kadar insanın bu şekilde yaptığı rivayet edilmiştir. Bunlara örnek olarak şu zatları zikredebiliriz:

Medine'den Said b. el-Museyyeb ve Safvan b. Süleym.
Mekke'den Fudayl b. l'yaz, Vüheyb b. el-Verd el-Mikyân.
Yemen'den Tâvus ve Vehb b. Münebbih.
Kufe'den Rebî' b. Heysem, Hakem b. Uyeyne.
Şam'dan Ebu Süleyman Dârânî, Ali b. Bekkar.
İbad'tan Ebu Abdullah el-Havvas, Ebu Asım.
İran'dan Habîb Ebu Muhammed ve Ebu Cabir es-Selmanî,.
Basra'dan Malik b. Dinar, Süleyman et-Teymî, Yezid er-Rekkaşî, Habib b. Ebi Sabit, Yahya el-Bikai ve Kahmes b. el-Minhal.

Kahmes, bir ayda Kuran-ı Kerim'i doksan defa hatmediyor ve anlamadığı ayetleri dönüp tekrar okuyordu.

---

[426] Mü'minûn 23/63.
[427] Tevbe 9/93.
[428] Dımyâtî, Sevabi'l-Ameli's-Salih, 184.

Medine'li Ebu Hazim Muhammed b. el-Münkedir de bunlardandır. Bu zatların sayılarını çoğaltmak mümkündür. Bunlar bütün geceyi ibadetle geçirenlerin meşhurlarından bazılarıdır.

Mürid, isterse gecenin ilk üçte bir kısmında uyur; ortasında kalkar ve son altıda bir kısmında tekrar uyur. Veya gecenin yarısına kadar uyur, üçte bir kısmını ihya eder ve altıda bir kısmında uyur. Rivayet olunduğuna göre bu, gece kıyamının en faziletlisi olup, Allah'ın Nebisi Davud aleyhisselamın da tercihi idi. Bu konuda iki rivayet vardır. Kul isterse, her iki durumda önce gece ibadetini yapar, vitir namazını sahur vaktine bırakır.

Gecenin yarısında kalkarsa; uykusunu, gecenin ilk ve son kısmına taksim eder. Gecenin üçte birinde kalkarsa; son altıda birinde uyur. Gecenin ilk kısmında ibadete kalkmayı ve uykusu gelinceye kadar devam etmeyi tercih ederse; uykusu geldiğinde uyur. Sonra ne zaman uyanırsa kalkar, ibadet eder; tekrar uykusu bastırdığında yine yatar. Sonra gecenin son kısmında tekrar kalkar. Böylece o kimsenin bir çok defa kalkması ve uyuması söz konusu olur. Bu aslında bir bakıma gece ile yarışmaktır ve amellerin en zor olanlarından olup, Yüce Allah ile huzur hâline ulaşan, kalbi uyanık, ibret ve zikir ehli salihlerin yoludur. Hz. Rasulullah'ın (s.a.v) ahlakı bu idi. Enes b. Malik şöyle demiştir:

"Geceleri Rasulullah'ı (s.a.v) uyurken görmek istersen, görebilirdin. Kendisini gece ibadete kalkmış olarak görmek istersen yine görebilirdin."[429] Hem uyur ve hem de ibadete kalkardı. Bu aynı zamanda İbn Ömer'in ve gece ibadeti konusunda azim sahibi olan sahabilerin yoludur. Tâbiun'dan bir çok kimse de böyle yapardı.

Biz gece içerisinde bir çok defa kalkan ve uykuya yatan insanların varlığını görüyoruz. Bunlar için uyku ve kıyam eşit olur. Bu, ancak kalbi daima manevî uyanıklık halinde ve Allah'tan vahiy almakta olan nebiler için mümkündür. Bu yola ancak, bu yolun azığı olan sebeplerin varlığıyla sülûk etmek mümkündür. Çünkü her yol, kendisine uygun bir azık ve bir hazırlıkla kat edilebilir. O halde kim bir yolu kat etmeyi murat ederse, onunla ilgili azığı almalı ve gerekli gayreti göstermelidir. Gece ibadetine kalkmak için kula destek verecek yardımcı sebeplerden bazıları şunlardır:

[429] Nesai, Kıyamu'l-Leyl, 13.

Kalbi saran bir düşünce, kalbin kendisiyle sukûn bulduğu bir hüzün veya kalbin kendisiyle diri olduğu manevi bir uyanıklık, melekût alemiyle ilgili tefekkür, az yiyip az içerek mideyi boş bırakmak, gündüz kaylûle uykusuna yatmaktır. Bu arada dünya işleriyle ilgili çalışmalarla vücudunu fazla yormamalıdır. Bunlar gece ibadetine alışıncaya kadar müridin gerçekleştirmek durumunda olduğu riyazet ve tedbirlerdir. Bunları yapınca artık kalbindeki havf ve reca sayesinde uykusundan hemen uyanır ve ibadetini yapar.

Önceki kitaplarda[430] Yüce Allah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: ***"Benim gerçek kullarım, gece ibadete kalktıklarında horozun ötmesini beklemezler."***[431]

Bunda gece ibadetine ve sahur vaktinden önce kalkmaya, bir de gecenin son kısmında uyumaya bir teşvik vardır. Bunu biz, iki sebepten dolayı müstehab görüyoruz. Birincisi, gecenin son kısmında uyumanın, sabahleyin dinç olmaya vesile olmasıdır. Alimlere göre, sabah vaktinde uyumak iyi değildir. Ancak uyumak durumunda olanlar, sabah namazından sonra uyurlar. İkinci ise, yüzün solgunluğunun ve sararmasının gitmiş olmasıdır. Çünkü, gecenin bir kısmını kaim olarak geçirirse de, geçenin sonunda uyuyan kimsenin yüzünün solgunluğu azalmış, hatta gitmiş olur. Ama bunun aksine gecenin bir kısmında uyusa, sonunu uyanık olarak geçirse, sabah olunca yine uykulu ve yüzü solgun olur. Oysa bu, şöhretin ve gizli şehvetin görünmeyen bir kapısıdır. Ayrıca geceleyin kalktığında ve gecenin sonunda çok su içmemelidir.

Hz. Aîşe şöyle demiştir: ***"Rasulullah (s.a.v), gecenin sonunda vitir namazı kıldığında gerekirse ailesinden birinin yanına giderdi. Yoksa namaz kıldığı yerde yatar, Bilal-i Habeşi sabah ezanını okumaya gelinceye kadar orada uyurdu."***

Yine Hz. Aîşe: ***"Rasulullah'ı (s.a.v) seher vaktinin özellikle son kısmında daima uyurken buldum"*** demiştir.

---

[430] Bkz: Gazali, İhya, I, 531.

[431] Bkz: Zebidi, İthafu's-Sade, V, 536.

Diğer bir haberde de şöyle denmektedir: ***"Nebî (s.a.v), gecenin sonunda vitir namazını kılar, sağ yanı üzerine yatar ve biraz uyurdu. Sonra Bilal-i Habeşi gelir, ezan okur ve beraberce namaza çıkarlardı."***[432]

Selef, vitir namazından sonraki bu uykuyu, müstehab görürdü. Hatta onlardan bazısı bunun sünnet olduğunu söylerdi.

Ebu Hureyre ve Mervan da onlardandır. Gecenin son kısmında ve son üçte bir kısmında uyumak, müşahede ve huzur ehli için bir ziyadelik sebebidir. Çünkü bu, onlara Melekût alemini açar ve Ceberut aleminden ilimler dinlemelerine vesile olur. Amel ve mücahede ehli için ise, bir sekinettir. Bundan dolayı sabah ve ikindi namazlarının ardından namaz kılmak men edilmiştir. Çünkü amel ehli, gece ve gündüz evradını yaparlar, bu vakitlerde ise, istirahat ederler.

Gecenin son kısmında uyumak, müşahede ve manevi uyanıklık sahibi olanlar için bir ziyadelik vesilesi olurken, sehv ve gaflet ehli için bir noksanlık sebebidir. Çünkü, bu vakitler onların ibadetlerinin sonu olup, istirahata çekilirler. Nitekim, aynı vakitler gaflet ehli ve uykucular için, gaflet ve uyku zamanlarıdır. Bu da, onlar için bir noksanlık sebebidir.

Gece namazını bir çok rekat olarak kılanlar, aralarını tesbihle ayırmalıdır. Selam verdiğinde yüz defa tesbih getirir ki; bu onun için bir dinlenme ve tekrar namaz kılmaya yardımcı olur. Bu durum, şu ayetin manası içinde yer almaktadır:

"Gecenin bir bölümünde ve secdelerinin ardında onu tesbih et."[433]

Burada *"secdenin ardından"* maksat, namazın ardından tesbih et, demektir. Bu tefsir, ayeti mensub (üstün) okuyan alimlerin kıratına göredir.

Eğer daha fazla ibadet etmek istiyorsa, gecenin ilk kısmında olan iki virdini yapar. Bunlardan biri akşamla yatsı arasında, diğeri de insanların yatmasından önceki virdleridir. Bu virdler, bazı alimlere göre, gündüzü oruçla geçirmekten daha faziletlidir. Sonra dördüncü virdi, olan iki fecr arasındaki virdini yapar. Bu ise, gecenin son üçte birinin ilk kısmında yapılır. Beşinci virdini seher vaktinin sonunda, ikinci fecrin doğmasından ön-

[432] Rivayetler için bkz: Buhari, Salat, 484; Müslim, Salatü'l-Müsafirin, 121-133. Ebu Davud, Salat, 313; Nesai,Kıyamu'l-Leyl, 3, 9; İbnu Mace, Salat, 165.

[433] Kaf 50/40.

ce yapar. Bu zaman, özellikle Kur'an okumaya ve istiğfar getirmeye daha uygundur. Özellikle namaz kılmaya alışmış değilse, bu vakitleri kıraat ve istiğfarla ihya eder.

Nakledilen bir habere göre, Muaz, Ebu Musa'ya: "Gece kıyamını nasıl yapıyorsun" diye sordu. O da: "Geceyi bütünüyle ibadetle geçiriyor ve hiç uyumuyorum, Kur'an kıraatına üstünlük veriyorum." dedi. Bunun üzerine Muaz: "Fakat ben geceyi hesap ederek yaklaşık eşit bir şekilde uyuyor ve kalkıp ibadet ediyorum" dedi. Bu durum, Rasulullah'a anlatıldı. Efendimiz (s.a.v) Ebu Musa'ya:

"Muaz, senden daha fakihtir, işin gerçeğini daha iyi kavramıştır." buyurdu.

Onlardan bazıları, uyku bastırıncaya kadar uyumazdı. Seleften biri şöyle demiştir: "Bu, benim ilk uykumdur. Eğer bir defa uyanır da tekrar uykuya dönersem Allah beni uyutmasın."

Fezâre eş-Şamî'ye ebdalin evsafından soruldu. Onları tanıyan Fezâre şu karşılığı verdi: "Onların yemesi, sadece ihtiyaç halinde, uykuları uykunun galib gelmesi durumunda olur. konuşmaları zaruret miktarıncadır. Susmaları hikmetledir, ilimleri ilahi kudretledir."

Bir başkasına da, bize Yüce Allah'tan korkan havf ehlinin sıfatlarını anlat denince, şöyle anlatmıştır: "Onların yemeleri hastanın yemesi, uyumaları ise suda boğulan kimsenin uyuması gibi az idi."

Kul, gecenin beşte birini veya altıda birini ayakta ibadetle geçirmeyi terk etmemelidir. Bu da uzunluğu veya kısalığına göre, bir veya iki vird demektir.

Geceyi, zikirlerden herhangi bir çeşitle ihya eden kimse, gece ehli arasına dahil olur ve onlarla beraber onun da bir nasibi vardır. Kim gecenin bir kısmını veya yarısını ihya ederse; gecenin bütününü ihya etmiş gibi sevap kazanır.

Geceleyin yirmi rekat namaz kılıp, ardından vitir namazını kılan kimseye Allah, gecenin tümünü ihya etmiş gibi, sevap verir. Rasulullah (s.a.v), gecenin yarısında kalkar, ibadet ederdi. Bazen gecenin üçte birini, bazen da üçte ikisini ibadetle geçirirdi. Gece ibadetiyle ilgili malumat Müzzemmil sûresindeki ilk iki ayette yer almaktadır. Rasulullah (s.a.v), gece-

nin yarısı ile, altıda birinin yarısını ibadetle geçirirdi. Bazen gecenin dörtte birini, bazen altıda birini ibadetle geçirirdi. Bu da, bahsi geçen sûrenin son iki ayetinde zikredilmektedir.

Bu dediğimiz, ayeti "nısfıhı", "sülüsihi" şeklinde kesre ile okuyan kıraata göredir. Ayetteki aynı kelimeleri mensup okuyan kıraata göre ise, gecenin yarısı ile altıda birinin yarısını, bazen da sadece yarısını ibadetle geçirirdi. Gecenin sadece üçte birini ibadetle geçirdiği de olurdu. Biz bunu, ilk ayetin tefsirinde zikrettik.

Rasulullah'a (s.a.v) gece namazı farz idi. Sûrenin birinci ayetinde yüce Allah, ona gece kalkmayı emretmektedir. Diğerinde ise, onun ne şekilde kalktığını haber vermektedir. Buna göre, haber verdiği şey, onun devam etmekte olduğunu en güzel şeklidir. Yüce Allah, Peygamberine (s.a.v) şu emri vermiştir:

"Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl. Gecenin yarısını ibadetle geçir. Veya bu miktarı biraz azalt ya da çoğalt."[434]

Burada görüldüğü gibi, Yüce Allah: ***"Gece kalk namaz kıl"*** buyurmuştur. Sonra bundan az bir kısmını istisna ederek: ***"azı hariç"*** buyurmuştur. Peşinden gelen ayette şu açıklamayı getirdi:

"Duruma göre gecenin yarısında, veya bundan biraz daha azında veya fazlasında ibadet etmen de yeterlidir."

Yüce Allah en iyisini bilir, bu ayetin manası şu olsa gerek: İbadetini gecenin altıda birinin veya üçte birinin yarısı kadar azalt" Çünkü, Arapça'da noksan denilince anlaşılan en az miktar, bu ikisi kadardır. Sonra yüce Allah, ***"veya onu çoğalt"*** buyurdu. Yani gecenin yarısına ilavede bulun. Burada sanki, altıda birinin yarısını ona geri vermiştir. Çünkü Yüce Allah, diğer ayette onun gecenin üçte ikisinin daha azını kıyam halinde geçirdiğini haber vererek şöyle buyurmuştur:

"Resulüm, senin gecenin üçte ikisine yakın kısmını, bazen yarısını bazen de üçte birini yatmadan ibadetle geçirdiğini Rabbin bilmektedir."[435]

Bu da, yarısı ve altıda birinin yarısı demek olur. Nitekim Arapça'da noksanlaştırma deyince anlaşılacak en az budur. Sonra: "Allah senin ge-

[434] Müzzemmil 73/2.

[435] Müzzemmil 73/20.

cenin yarısında ve üçte birinde kalkıp ibadet ettiğini bilmektedir." buyurdu. Bu haberler, ayetteki ilgili yerleri kesre ile okuyan kıraata daha uygun düşmektedir. Çünkü buna göre, bu miktar gecenin dörtte veya üçte biri demektir. Veya üçte birinden daha az, yani altıda biri veya altıda birinin yarısı demek olur. Bu hususta Hz. Aişe şu rivayette bulunmaktadır: ***"Rasulullah (s.a.v) sabaha yakın horoz ötüşünü işittiğinde kalkar ibadet yapardı."***[436] Bu Efendimiz'in (s.a.v), sadece seher vaktinde olan ibadetiydi. Bunun da gecenin altıda biri veya bunun yarısı olduğu anlaşılmaktadır. Bunda, gece ibadete kalkanlar için bir genişlik ve ruhsat vardır. Biz diyoruz ki, bu yaklaşık bir ifadedir, sayı ve sınır bildirmez. Şüphesiz en iyisini Allah bilir.

Bizim tercih ettiğimiz kıraat, nasb (üstün okunan) kıraatıdır. Çünkü bu durumda, gece ibadetinin daha fazla yapılması ve Rasulullah'tan gelen emre uygunluk söz konusudur. Nitekim, bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir:

"Bir koyun sağılabilecek kadar bir süre olsa bile gece kalk namaz kıl."[437] Bu da dört veya iki rekat demektir.

Ebu Süleyman şöyle dedi: "Kim gündüzünü ibadetle geçirirse, bu gecesi için yeterli olur." Yine şöyle derdi: "Gece ehli, üç sınıfa ayrılır: Bir kısmı Kur'an kıraat eder, okuduğunu tefekkür eder ve ağlar. Bir kısmı da okuduğunu tefekkür eder, şaşar kalır anlayamaz ve bağıramaz. Ona dedim ki, bunlar niçin çığlık atarlar niçin şaşkınlığa düşenler? Şu karşılığı verdi: "Bunu açıklamaya gücüm yetmez."

Bir adam, Hasan-ı Basrî'ye gelerek: "Ey Eba Said! Ben yattığımda gece ibadete kalkmayı istiyorum. Abdest suyumu da yanımda hazır bulunduruyorum. Ama kalkamıyorum. Bunun sebebi nedir?" dedim. O, şu cevabı verdi: "Ey kardeşimin oğlu, günahların seni bağlamaktadır."

Hasan-ı Basrî, bir defasında çarşıya girdi. Oradaki insanların bağırmalarını ve boş konuşmalarını duyunca şöyle dedi: "Bu kimselerin gecelerinin kötü geçtiğini sanıyorum. Çünkü onlar kaylule uykusunu ihmal ediyorlar."

Seleften biri şöyle demiştir: "Hesabı kötü olan bir tüccar, nasıl başarılı olabilir? O, gündüzleri boş işlerle geceleri de uykuyla meşgul oluyor."

---

[436] Buharî, Teheccüd, 7; Rikak, 18; Müslim, Müsafirîn, 131 Ebu Davud, Salat, 312; Nesai, Kıyamu'l-Leyl, 8.

[437] Tabarani, el-Kebir, No: 787; Heysemi, Mecmauz'-Zevaid, II, 252; Münziri et-Terğib, II, 45.

Sufyan-i Sevrî şöyle dedi: "İşlediğim bir günahtan dolayı, beş ay gece ibadetinden mahrum kaldım." Kendisine, işlediğin bu günah nedir? diye sorulduğunda, şu cevabı verid: "Ağlayan bir adamı görmüştüm. İçimden: "Bu adam,gösteriş yapıyor!" dedim.

Seleften biri anlatır: Kürz b. Vebre'nin yanına girdim, ağlıyordu. Ona: "Neyin var? Akrabandan birinin vefat ettiği haberini mi aldın?" dedim. "Daha büyük" dedi. "Peki nedir?" diye sordum. Şu karşılığı verdi: "Kalbimin kapısı kapandı, üzerine perde çekildi. Çünkü geçen gece, cüzümü okuyamadım. Bu da ancak işlediğim bir günahtan dolayı başıma geldi."

Muhammed b. Şebâne şunu nakleder: "Bağdat'ta hâli gizli güvenilir alimlerden biri şöyle diyordu: "İbn Safî el-Bakkal'ı Dinever'de dinledim. Şöyle diyordu: Dinever şehrinde iki hapishane vardı. Ben, otuz küsür yıl bunların kapısı önünde durup, bekçiler tarafından yakalanıp getirilen her kişiye: Yatsı namazını cemaatle kıldın mı? diye sordum. Hepsinin cevabı: "Hayır kılmadım!" oldu."

Ebu Süleyman şöyle dedi: "Bir kimse, bir vakit cemaatla namaz kılmaktan mahrum kalırsa, şüphesiz bu, işlediği bir günah sebebiyledir." Yine o şöyle demiştir: "İhtilam olmak bir çeşit cezadır. Cünüplük, uzaklaşma sebebidir. Çünkü o, cünüp olmakla namazdan ve Kur'an tilavetinden uzak kalır. Halbuki bunlar, Cenab-ı Hakk'a yaklaştıran birer ibadettir." Cünüb, kelimesinin, uzaklaşma anlamında olduğu şu ayette de görülmektedir:

"Onlar farkına varmadan uzaktan kardeşini gözetledi."[438]

Hasan-ı Basrî şöyle diyordu: "Kul, işlediği günah sebebiyle geceleri namaz kılmaktan, gündüzleri de oruç tutmaktan mahrum kalır."

Alimlerden biri şöyle demiştir: "Ey insan, oruç tuttuğunda kimin yanında ve ne ile iftar ettiğine dikkat et. Çünkü yediği şeye göre, kulun kalbi ve düşüncesi değişir, önceki güzel haline bir daha dönemez."

Bir diğeri şöyle demiştir: "Nice yiyecekler vardır ki, sahibini gece ibadetinden engeller. Nice bakışlar vardır ki, Kuran okumaktan alıkoyar. Kul bir şey yer veya bir iş yapar da, bunlardan dolayı bir sene boyunca gece ibadeti yapmaktan mahrum bırakılır. Güzel bir inceleme ve araştırma ile neyin güzel halleri artırıcı ve neyin de noksanlaştırıcı olduğunu bilebilirsin.

[438] Kasas 28/11.

Sen ancak işlediğin günahları azaltarak kayıplarını görebilir, onların ne olduğunu anlayabilirsin."

Fudayl şöyle diyordu: "İşin başında şu anda anladığım gibi Kur'an'ı anlamış ve gece namazlarının tadını almış olsaydım, asla hiçbir hadisi şerif yazmaz ve Kur'an'dan başka hiçbir şeyle meşgul olmazdım."

Şöyle denilir: "Gece namazının uzun olması, kıyamette rahatlık sebebidir ve bu namaz, kulun işlediği günahları temizler."

Denilmiştir ki: "Gece namazları farz namazlardaki eksiklikleri tamamlar."

Alimler, gündüz namazlarında, rükû ve secdenin fazla olmasını yani, fazla rekat kılmayı, gece namazlarında ise, kıyamın uzatılmasını müstehap görüyorlardı. Bilinmelidir ki, gece namazı bir bakıma Rasulullah (s.a.v) için nafile idi. Çünkü onun, farz namazlarda bir eksikliği yoktu. Bizler için ise farzlarımızı tamamlayıcı olduğundan daha gereklidir. Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur

"Kişi akşam yattığında şeytan, başının üzerinde üç düğüm düğümler. O uykusundan uyanıp kalktığında, oturur ve Allah'ı zikrederse birinci düğüm çözülür. Abdest aldığında, ikinci düğüm çözülür. İki rekat namaz kıldığında ise, düğümlerin hepsi çözülür. Böylece sabaha hoş bir halde huzur ve neşe içinde çıkar. Aksi halde tembel ve perişan bir vaziyette sabahlar."[439]

Yine bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kişi, ibadetlerini yapmadan yatıp uyursa, şeytan onun kulağına bevl eder."[440]

Diğer bir hadiste ise şöyle denmektedir:

"Şeytan kişinin burnuna girer, onu yalar ve gözüne sürme çeker. Şöyle ki; burnuna girdiğinde ahlakı kötüleşir. Onu yaladığında, kötü konuşmada aşırı gider. Gözünü sürmelediğinde ise, artık sabaha kadar uyanamaz."[441]

---

[439] Buharî, Teheccüd, 12; Bedul-Halk, 11; Muslim, Müsafirin, 207 Ebu Davud, Salat, 307; Nesai, Kıyamül-Leyl, 5 Muvatta, Kasrus-Salat, 95.

[440] Buharî, Teheccüd, 13; Bedu'l-Halk, 11 Muslim, Müsafirîn, 205; Nesaî, Kıyamu'l-Leyl, 5.

[441] Aynı konuda benzer bir hadis için bkz: Tabarani, el-Kebir, No: 6855; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, V, 96; Bezzar, Müsned, No: 3035-36.

Gece ibadetine kalkmak için, şu üç şeye dikkat ederek kalbi kuvvetlendirmek gerekir: Helal yemek, tövbede istikameti korumak, Allah'ın azabının korkusu ile hüzünlenmek yahut ilahi müjdelerin şevki ile ümit içinde olmak.

Kulu, gece ibadetlerinden mahrum bırakan veya onu uzun süre gaflet içinde kalmaya mahkum eden üç sebep vardır. Bunlar şüpheli yiyecekler yemek, devamlı günah işlemek ve dünya endişesinin kalbi iyice kaplamasıdır.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNLÜK ZİKİR DUA VE AMELLER

Kulun, her gece ve gündüz için belirlediği bir virdi olmalıdır. Bunun en azı hadisi şeriflerde yer alan zikir çeşitlerinden birinin dokuz yüz defa okunmasıdır. Mesela bunlardan birisi şu tesbihtir:

لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لاَ يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Kim bunu günde yüz defa okursa, Rasulullah (s.a.v)'dan rivayet edilen bir hadise göre; o gün, kimse kendisinden faziletli bir amel yapmamış olur.[442]

Aşağıdaki tesbihat, her gün ve her gecede yüzer defa okunmalıdır. Daha fazla okunursa ayrı bir fazilet olur. Bunlar, kişi için günlük olarak belirlenmiş bir vird olmalıdır.

Yüz defa: ***Sübhânellahi velhamdü lillahi ve lâ ilâhe illallâhu vellahu Ekber ve Tebârekellahu***

Yüz defa: ***Allahümme Salli Alâ Muhammedin Abdike ve Nebiyyike ve Rasûliken-Nebiyyil-Ümmiyyi***

Yüz defa: ***Esteğfirullahel-Hayyel-Kayyûm ve Es'elühüt-Tevbete***

Yüz defa: ***Sübhânellahil-Azîm ve bihamdih***

Yüz defa: ***Lâ ilâhe illallâhul-Melikül-Hakkul-Mübîn***

Yüz defa: ***Mâ şâ Allah lâ kuvvete illa billah***

---

[442] Buhari, Deavat, 65; Müslim, Zikr, 28; Tirmizî, Deavat, 59

Sahabe-i Kiram arasında günlük virdi on iki bin tesbih olanlar olduğu gibi, Tabiun içerisinde de günlük virdi, otuz bin tesbih olanlar vardı.

İbrahim b. Edhem, Abdal'ın birinin şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Bir gece kalkıp deniz kenarında namaz kılmaya başladım. Yüksek sesle yapılan bir tesbih duyuyor ama, hiç kimseyi göremiyordum. Bunun üzerine: "Sen kimsin, sesini duyuyor ama seni göremiyorum?" dedim. Şu cevabı verdi:

"Ben, yaratıldığımdan beri, bu denizde işittiğin tesbihatı yapmakla Allah tarafından görevlendirilmiş bir meleğim." Ben: Peki, ismin nedir? Dedim: "Muheyhuyâîl" karşılığını verdi. Bu tesbihatı yapanın alacağı sevap nedir? diye sordum. Şöyle dedi: "Bunu yüz defa okuyan kimse, cenneti görmeden veya cennet kendisine gösterilmeden ölmez." Tesbihat şudur:

سُبْحَانَ اللهِ الْعَلِيِّ الدَّيَّانِ، سُبْحَانَ اللهِ شَدِيدِ الأَرْكَانِ، سُبْحَانَ مَنْ يَذْهَبُ بِاللَّيْلِ وَيَأْتِي بِالنَّهَارِ، سُبْحَانَ مَنْ لاَ يُشْغِلُهُ شَأْنٌ عَنْ شَأْنٍ، سُبْحَانَ اللهِ الْحَنَّانِ الْمَنَّانِ، سُبْحَانَ اللهِ الْمُسَبَّحِ فِي كُلِّ مَكَانٍ

Kulun, belirli bir namaz virdinin olması güzeldir. Nitekim Tabiûn'dan günlük namaz virdi üçyüz, dört yüz rekat olanlar vardır. Hatta onlardan bazıları günlük olarak altı yüz ila bin rekat namaz kılıyordu. Günlük namazla ilgili rivayetlere göre en azı, yüz rekattır.

Kürz b. Vebre Mekke'de ikamet ediyordu. Her gün ve her gece Kabe-i Muazzama'yı yetmiş defa tavaf ediyordu. Bunu hesap ettik, on fersahlık bir yol kadar olduğunu gördük. Bu kadar tavaf esnasında, ayrıca ikiyüz seksen rekat namaz kıldığı da malumdur. Bu arada her gün ve her gece birer hatim indiriyordu.

Hişam b. Urve şöyle demiştir: "Babam günlük olarak belirlediği Kur'an hizbini okuduğu gibi, tesbih virdini de hiç aksatmıyordu."

Beş vakit namazdan sonraki yüz tesbihatı ve yatmadan önce okunan yüz tesbihatı terk etmemelidir.

Ayrıca her sabah ve akşam ***"göklerin ve yerlerin anahtarları Onundur."***[443] ayeti ile ilgili olarak rivayet edilen tesbihatı okumaya devam etme-

[443] Zümer 39/63.

lidir. Çünkü, bunun büyük sevabı vardır. Rivayet edildiğine göre Hz. Osman, Hz. Rasulullah'a (s.a.v) bu ayetin tefsirinden sorunca Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Şu ana kadar, bana kimsenin sormadığı bir şeyden sordun. Bu anahtarlar şu zikirlerdir:

لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ وَسُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ وَاسْتَغْفِرُ اللهَ الأَوَّلَ وَالآخِرَ وَالظَّاهِرَ وَالْبَاطِنَ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ بِيَدِهِ الْخَيْرِ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Kim, bunu akşam ve sabah, on defa okursa, kendisine altı haslet verilir: 1- İblis ve ordusundan korunur. 2- Kendisine çok fazla ecir ve sevap verilir. 3- Cennet derecesi bir kat daha yükseltilir. 4- Yüce Allah onu hurilerle evlendirir. 5- Ölümü anında oniki melek hazır olur. 6- Hac ve umre yapmış gibi sevap kazanır."[444]

Bu ayetin tefsiri ile ilgili bize, başka bir kavil nakledilmiştir. Bu rivayette, "cennet ehlinin hazinesi" ifadesi yer almaktadır. Bu, ona ilave edilirse; rivayetler cem edilmiş ve iki fazilet elde edilmiş olur. Bunu, Abdurrahman b. Leyla, Osman b. Affan'dan rivayet etmiştir. Buna göre; Hz. Osman, Nebî'ye (s.a) bir takım meseleler sordu ve O bunları cevaplandırdı. Bu arada Ona: "Göklerin ve yerin anahtarları nedir?" diye sordu. Rasulullah şöyle buyurdu:

"Kulun şunları okumasıdır: ***Lâ ilâhe illallah Muhammedür-rasulullah***

Cennet ehlinin hazinesine gelince, o kulun şu duayı okumasıdır.

سُبْحَانَ مَنْ فِي السَّمَاءِ عَرْشُهُ، سُبْحَانَ مَنْ فِي السَّمَاءِ مَوْضِعُ أَثَرِهِ، سُبْحَانَ مَنْ سَبَقَتْ رَحْمَتُهُ غَضَبَهُ، سُبْحَانَ مَنْ لاَ مَلْجَأَ وَلاَ مَهْرَبَ إِلاَّ إِلَيْهِ

Sonra Rasulullah (s.a.v) Hz. Osman'a şöyle buyurdu:

"Ey Osman! Kim bunu her gün on defa okursa, kendisine altı haslet verilir: Cenab-ı Hak onu İblis'ten ve yandaşlarından muhafaza eder. Şehit olarak vefat eder. Cenab-ı Hak ona cennette bir saray inşa eder. Sanki

[444] Bkz: Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensûr, VII, 243-245.

Tevrat'ı, İncil'i, Zebur'u ve Kur'an'ı okumuş gibi sevap kazanır. Ayrıca İsmail (a.s) evladından sekiz köleyi Allah rızası için azat etmiş gibi sevap elde eder."[445]

Sâffat suresinin son üç ayeti ile Rûm suresinin 17-18 ve 19. ayetlerini her farz veya nafile namazda okur. Çünkü bunda, büyük sevap vardır.

Ayrıca her gün, erkek ve kadın müminler için elli defa istiğfar eder. Bunun yirmi beşini sabahleyin, yirmi beşini de defa akşamleyin yapar. Bu konuda rivayet edilen bir habere göre, buna devam edenler, Abdal'den[446] yazılırlar. Bize nakledilen bir rivayete göre, okunacak istiğfar duası şudur:

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ حَيِّهِمْ وَمَيِّتِهِمْ شَاهِدِهِمْ وَغَائِبِهِمْ قَرِيبِهِمْ وَبَعِيدِهِمْ إِنَّكَ تَعْلَمُ مُتَقَلَّبَهُمْ وَمَثْوَاهُمْ

Bu istiğfarı, teşehhüd esnasında da okuyabilir. Her on defa okumasında, şu duayı ilave eder:

"Allahümme'slıh ümmete Muhammedin, Allahümme'rham ümmete Muhammedin, Allahümme ferric an ümmeti Muhammedin (s.a.v)"

Denilir ki: "Kim, bunu her gün okursa, kendisine Abdal'ın sevabı yazılır."

Akşam ve sabah şu duayı üç defa okur:

اَللّٰهُمَّ أَنْتَ خَلَقْتَنِي وَأَنْتَ هَدَيْتَنِي وَأَنْتَ تُطْعِمُنِي وَأَنْتَ تُسْقِينِي وَأَنْتَ تُمِيتُنِي وَأَنْتَ تُحْيِينِي وَأَنْتَ رَبِّي لاَ رَبَّ لِي سِوَاكَ وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ وَحْدَكَ لاَ شَرِيكَ لَكَ

Bunu okumakla, vücudunun günlük şükür görevini yerine getirmiş olur.

---

[445] İlgili rivayetler için bkz: Kurtubi, el-Camî, XV, 274; Suyutî, ed-Dürrü'l Mensur, VII, 243-245; İbnu Sinnî, Ameli'l-Yevm, No: 73; Şevkani, Fethu'l-Kadir, VI, 477.

[446] Abdal, sayı ve görevlerini Allah Teala'nın bildiği veliler grubudur. Onlara Ricalü'l-Ğayb-gizli veliler de denir. Abdal hakkında hadisler mevcuttur. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçen hadiste Abdal'ın kırk kişi olduğu, bunların genelde Şam bölgesinde yaşadıkları, onların dua ve bereketiyle insanlara yağmur verildiği, yardım edildiği, onların yeryüzündekilere rahmet sebebi olduğu zikredilmektedir. Bkz: Müsned, I, 112; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 62; Suyuti, el-Haberu'd-Dâl (el-Havi içinde), II, 456-459. (Tahkik eden)

Kişi, uykudan uyandığında ve her uykuya yatmak istediğinde şu duayı okumalıdır:

بِسْمِ اللهِ، مَا شَاءَ اللهُ، لاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ، مَا شَاءَ اللهُ، كُلُّ نِعْمَةٍ مِنَ اللهِ، مَا شَاءَ اللهُ، الْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدِ اللهِ، مَا شَاءَ اللهُ، لاَ يَصْرِفُ السُّوءَ إِلاَّ اللهُ

Bunu okuyan, Allah tarafından korunur ve şeytandan muhafaza edilir. Rivayet edildiğine göre, kim bu duayı Arefe günü güneş batmadan önce, yüz defa okursa yüce Allah, Arş'ın üzerinden şöyle seslenir:

"Beni razı ettin, Bana da seni razı etmek hak oldu. Artık ne istersen iste, sana vereceğim."

Şu duayı, her akşam ve sabah yedi defa okumalıdır:

Hasbiyellahu Lâ ilâhe illa Hû aleyhi tevekkeltü vehüve Rabbü'l-Arşil Azim.[447]

Bunu okuduktan sonra, yedi defa Cenab-ı Hak'tan Cennet'i ister ve Cehennem'den O'na sığınır.

Ezan okunurken, müezzinin söylediklerini aynen tekrar etmeli ve ezandan sonra şu duayı okumalıdır:[448]

رَضِيتُ بِاللهِ رَبّاً وَبِالإِسْلاَمِ دِيناً وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيّاً، اَللّٰهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ وَالْكَلِمَةِ الصَّادِقَةِ وَالصَّلاَةِ الْقَائِمَةِ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَاعْطِهِ الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَابْعَثْهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ الَّذِي وَعَدْتَهُ

Eğer okunan ezan sabah veya akşam ezanı ise , bu duaya şunu ilave eder.[449]

اَللّٰهُمَّ هَذَا إِدْبَارُ لَيْلِكَ وَإِقْبَالُ نَهَارِكَ وَأَصْوَاتُ دُعَاتِكَ وَحُضُورُ صَلاَتِكَ وَشُهُودُ مَلاَئِكَتِكَ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ

---

[447] Tevbe 9/129.

[448] Ezan duasıyla ilgili olarak bkz. Buharî, Ezan, 8; Müslim, Salât, 11 Nesaî, Ezan, 37.

[449] Buhârî, Ezan, 7; Müslim, Salat, 10,11; Tirmizî, Salat, 40 Menakıb, 1; Nesaî, Ezan, 33, 35-38; İbn Mace, Ezan, 4.

Bundan sonra, istediği şeyler hakkında Cenab-ı Hakk'a dua ve niyazda bulunur. Ezan ile kamet arasını, dua ve namaz konusunda bir ganimet bilmelidir. Bu, müstehaptır. Aşağıdaki duayı, kıymetini bilerek okumaya devam etmeli, bunu kendisi için bir şiar edinmelidir. Bu dua, Ebdal'ın kendi aralarında okudukları ve hiç terk etmedikleri bir duadır:

مَا شَاءَ اللهُ، لاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ الْعَفُوُّ الْغَفُورُ، يَا سَلاَمُ سَلِّمْ يَا رَبِّ يَا رَبِّ يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالإِكْرَامِ افْتَحْ بِخَيْرٍ وَاخْتِمْ بِخَيْرٍ فَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ الْحَيُّ الْقَيُّومُ. سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولاً، يَا رَبِّ يَا رَبِّ يَا اللهُ يَا اللهُ يَا عَزِيزُ يَا عَزِيزُ يَا قَرِيبُ يَا قَرِيبُ يَا حَلِيمُ يَا سَتَّارُ. سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولاً، يَا اللهُ يَا اللهُ يَا عَزِيزُ يَا عَزِيزُ يَا قَرِيبُ يَا قَرِيبُ يَا كَرِيمُ يَا غَفَّارُ يَا وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ اغْفِرْ لِي عَافِنَا وَاعْفُ عَنَّا نَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ يَا غِيَاثَ الْمُسْتَغِيثِينَ

Zikrettiğimiz bu duaların faziletleri hakkında Rasulullah'dan (s.a.v) bir çok haber nakledilmiştir. Ayrıca bu konuda Sahabe-i Kiram'dan ve Tabiun'den gelen rivayetler de vardır. Konumuz, bunların faziletlerini zikretmek olmadığından, bu kadarla yetiniyoruz. Çünkü bizim maksadımız, amel etmek isteyenler için yapılacak zikirleri açıklamaktır.

Kişi, gece veya gündüz uykudan her uyandığında misvak kullanmayı ihmal etmemelidir. Denilir ki misvak, oruç tutanın en hayırlı hasletidir. Ancak ikindiden sonra misvak kullanmaz. Çünkü, ondan sonra kullanılması oruçlu için mekruhtur.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Ağzınızı misvakla temizleyiniz. Çünkü ağız Kur'an'ın çıkış yoludur."[450]

Bir başka hadisi şerifte:

"Misvak, ağzı temizler ve Cenab-ı Hakk'ın rızasına vesile olur."[451] buyurulmuştur. Yine bir haberde:

---

[450] Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 2119; Bezzar, Müsned, No: 603; Elbani, Sahiha, No: 1213; Münziri, et-Terğib, I, 102.

[451] Müslim, Taharet, 45; Ebu Davud, Taharet, 27,30; Nesaî, Taharet, 8, 66 Hakim, el-Müstedrek, I, 416.

"Misvak kullanılarak kılınan namaz, misvaksız kılınan namazdan yetmiş kat daha fazla sevaplıdır." [452] Buyrulmuştur.

Misvağın kesin olarak kullanılması için dört vakit vardır: Oruç tutanlar için zevalden önce, cuma günü guslettikten sonra, gece namaza kalktığında ve sabahleyin uykudan uyandığında.

Selef, her müslümanın gece ve gündüz bir lokma veya bir hurma ile olsa da, sadaka vermesini müstehap görüyorlardı. Nitekim, onlardan bazıları, bir soğan, bir iplik bile veriyorlardı. Çünkü, eserde şöyle varid olmuştur:

"Kişi kıyamet gününde, verdiği sadakaların gölgesinde olacaktır. Yüce Allah devamlı olarak verilen az sadakalara çok sevap verir. Az olup da devamlı olan sadaka, çok olup da arkası gelmeyen sadakadan daha sevimlidir."

Nitekim Yüce Allah, ayette, önce verip daha sonra bundan vazgeçeni, kınayarak şöyle buyurmaktadır:

"Azıcık verip, sonra keser." [453] Yani, az verip arkasını keser. Devamlı oluş, cennet nimetlerine aittir. Dünya nimetlerinin bu vasıfta olmaması, onların bir kusurudur. Bu durum, iyice düşünüldüğünde şu ayetten anlaşılmaktadır:

"Onlar tükenmeyen, arkası kesilmeyen ve kendilerinden men edilmeyen meyveler içindedirler" [454]

Sizler, cennet nimetlerine rağbet ederek dünya nimetlerinden yüz çeviriniz. Çünkü bunlar, kısa süreli ve çoğu sizden esirgenen nimetlerdir.

Selefin ahlakından biri de, isteyeni boş çevirmemektir. Az olsa da, isteyene mutlaka bir şey verirlerdi. Çünkü Rasulullah (s.a), şöyle buyurmuştur:

"Yarım hurma dahi sadaka ile de olsa kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz." [455]

Yani, yarım hurmayı sadaka vererek kendinizi ateşten koruyunuz. Efendimiz (s.a.v) diğer bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

---

[452] Ahmed, Müsned, VI, 272; Münziri, et-Terğib, I, 167.

[453] Necm 53/34.

[454] Vakıa 56/32-33.

[455] Buhârî Zekat, 9,10; Rikak, 49,51; Müslim, Zekat, 66,67; Nesaî, Zekat, 63.

"Gümüşle işlenmiş eğerli bir at üzerinde gelse bile, isteyenin hakkı vardır (onu boş çevirmeyiniz)."[456] Başka bir hadislerinde de:

"İsteyeni boş çevirmeyin. Az bir şey olsa bile verin"[457] buyurmuştur.

Hz. Aişe'ye, bir dilenci geldi. Bir şeyler istedi. O da, yanında bulunan tek bir üzüm tanesini verdi. Orada olanlar birbirlerine baktılar. Bunun üzerine onlara: "Buna niye şaşırıyorsunuz. Bu üzümde, hesaba konacak bir çok zerre vardır."[458] dedi.

Onların ahlaklarından biri de, kimseden bir şey istememeleridir Bununla birlikte kendilerine mubah bir şey teklif olunduğunda ona hayır dememezlerdi. Çünkü onlar, muhalefet etmeyi hoş görmez, ama uyum ve birlik içinde olmayı severlerdi. Bu, Rasulullah'ın (s.a.v) ahlakıdır. Çünkü, O'ndan bir şey istenildiğinde hiç "hayır" dememiştir. Eğer istenilen şeyi vermeye gücü yetmiyorsa, sessiz kalır, ona yine hayır demezdi.

Onlar, bu konuda bir kalb gibi olup, hayırlarda birlik hâlinde hareket ediyorlardı.

Onların ahlaklarından biri de, diğerlerinin görüşünü almadan, zoraki emir vermemekti. Onlardan hiç bir kimse başkalarını bırakıp nefislerini tercih etmezlerdi.

Yüce Allah ayeti kerimede salihlerin bu sıfatını şöyle anlatmıştır:

"Onların işleri, aralarında istişare ve danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkalarına harcarlar."[459]

Yani işlerini istişare ile yürütürler. Onu içlerinden birkaç kişiye havale etmezler.

Kulun günü içinde şu dört ameli yapması müstehaptır: Oruç tutmak, sadaka vermek, hastaları ziyaret etmek ve cenazeye katılmak. Bu, müridlerin yoludur. Onlar bu tür işlere büyük bir istekle koşarlar. Bir hadiste, bu amelleri yapan kimsenin günahlarının affedileceği bildirilmiştir. Başka bir rivayette ise: ***"O kimse, cennete girer."***[460] buyurulmuştur. Yalnız üçünü ve-

---

[456] Ebu Davud, Zekat, 33.

[457] Bkz: Muvatta, Sadaka, 3.

[458] Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensûr, VIII, 597.

[459] Şura 42/38

[460] Ebu Davud, Edeb, 16; Tirmizi, Zühd, 55.

ya ikisini yapabilen kimselere, güzel niyetlerinden dolayı hepsini yapmış gibi sevap verilir.

Kul namazları cemaatle kılmayı hiç bırakmamalıdır. Özellikle ezanı işittiğinde veya mescidin civarında bulunduğunda, namazlarını hep cemaatle kılmalıdır. Mescidin civarında bulunmak demek, evi ile mescit arasında, üç evin bulunması demektir. Namaz kılmada en evla olan mescit, en yakın olan mescittir. Ancak daha fazla adım atması veya imamının daha faziletli olması gibi sebeplerle, uzak bir mescide gitmeyi tercih edebilir. Çünkü faziletli bir imamın peşinde namaz kılmak daha faziletlidir. Ayrıca o mescitte de namaz kılmayı, böylece o mescidin imar edilmesini düşünmesi de, oraya gitmeyi tercih etmede geçerli bir sebeptir.

Saîd b. el-Müseyyeb şöyle demiştir: "Beş vakit namazı cemaatle kılan kimse, karaları ve denizleri ibadetle doldurmuştur."

Her namaz için, vakti girmeden önce abdest alır. Çünkü bu, namazları muhafaza etmek ve onu güzel korumak demektir.

Ebu'd-Derda, yemin ettiği pek duyulmadığı halde şöyle demiştir:

"Allah'a yeminle söylerim ki, şu üç amel Allah'ın en çok sevdiği işlerdendir. Sadaka vermek, cemaatle namaz kılmak üzere mescide gitmek ve insanlar arasını ıslah etmeye çalışmak."

Camiye veya eve her girildiğinde iki rekat namaz kılınması müstehaptır. Nitekim bu, salihlerin amellerindendir. Kul evinden her çıktığında da iki rekat namaz kılar. Selef, abdest almadan evlerinden çıkmazlardı. Kulun abdesti her bozulduğunda, yeniden abdest alması müstehaptır. Her abdest aldığında da, iki rekat namaz kılar. Bunların hepsi, salihlerin amellerindendir. Abdestli iken vefat eden kimse, şehadet mertebesine ulaşır.

Evinden çıktığında şu duayı okumalıdır:[461]

بِسْمِ اللهِ مَا شَاءَ اللهُ حَسْبِيَ اللهُ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللهِ لاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ، اَللّٰهُمَّ إِلَيْكَ خَرَجْتُ وَأَنْتَ أَخْرَجْتَنِي، اَللّٰهُمَّ سَلِّمْنِي وَسَلِّمْ مِنِّي فِي دِينِي كَمَا أَخْرَجْتَنِي، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَزِلَّ أَوْ أُضَلَّ أَوْ أَظْلِمَ أَوْ أُظْلَمَ أَوْ أَجْهَلَ أَوْ يُجْهَلَ عَلَيَّ عَزَّ جَارُكَ وَجَلَّ ثَنَاؤُكَ وَلاَ إِلَهَ غَيْرُكَ

[461] Ebu Davud, Edeb, 112; Tirmizi, Deavat, 34; İbnu Sinni, Amelü'l-Yevm, No: 176-177.

Bundan sonra, Fatiha, Felak ve Nâs surelerini okur.

Dört rekat kuşluk namazını terk etmemelidir. Bu miktarı artırarak sekiz veya oniki rekat da kılabilir. Ama bundan fazla artırmaz. İbadet etme şevki varsa, rekatları uzunca tutabilir. Bir yorgunluk hissederse, bunları kısaltır. Bu namazlarda zamm-ı süre olarak Şems, ve Duhâ sürelerini, Bakara süresinin ve Haşr süresinin son ayetlerini okur. Bundan sonra kuşluk vaktine tahsis edilen virdinin dışında dilediği kadar nafile namaz kılabilir. Çünkü bu vakit için belirlediği virdine devam etmesi lazımdır. Hz. Aîşe'den rivayet edilen bir hadiste, Hz. Peygamber'in (s.a) kuşluk namazını dört rekat olarak kıldığı ve bazen bunu artırdığı yer almaktadır.[462]

Bir hadis-i kudside şöyle buyrulmaktadır:

"Ey Ademoğlu! Benim için günün ilk kısmında (kuşluk vaktinde) dört rekat namaz kıl ki, sonunda sana kafi geleyim."[463]

Ebu Tâlib'in kızı Ümmü Hânî'nin rivayet ettiği bir hadise göre; Hz. Peygamber (s.a.v), kuşluk namazını sekiz rekat kılmıştır.[464]

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Ademoğlunun her sabah vücudundaki her organ ve eklem için bir sadaka vermesi gerekir. Onun vücudunda da üçyüz altmış mafsal bulunur. Bil ki, iyiliği emretmen bir sadakadır. Kötülükten sakındırman bir sadakadır. Zayıfa yardımcı olman bir sadakadır. Birisine yol göstermen bir sadakadır. Yoldan eziyet verici bir şeyi gidermen bir sadakadır. "Sübhanellah" demen bir sadakadır. "Lâilâheillellah" demen bir sadakaatır. Kuşluk vaktinde kılacağın iki rekat bir namaz ise, bunların hepsinin yerine geçer. Veya bunların hepsini içinde toplar."[465]

Geçmiş alimlerin özelliklerinden biri de, sabah mescide erken gidip orada, namazı beklemeleri idi. Bunu pek faziletli görüyorlardı.

Tabiun'dan biri şöyle demiştir: "Fecir doğmadan önce camiye gittim. Ebu Hureyre'nin benden önce geldiğini gördüm. Bana şöyle dedi: "Ey kardeşim oğlu! Bu saatte seni evinden çıkarıp buraya getiren sebep nedir?

---

462 Buhari, Gusl, 21; Müslim, Müsafirin, 78; Ebu Davud, Tatavvu, 12. (No: 1290); İbnu Mace, Taharet, 59

463 Ebu Davud, Salat, 302; İbnu Hıbban, Sahih, No: 2533, Ahmed, Müsned, V, 286-87

464 Müslim, Müsafirin, 82; Nesai, Sünen-i Kübra, Salat, 60; İbnu Mace, Salat, 226.

465 Müslim, Müsafirin, 84; Ebu Davud, Salat, 302; Nesai, Sünen-i Kübra, İşreti'n-Nisa, 26.

"Sabah namazı için mi geldin? dedim. Bunun üzerine şöyle dedi: "Sana müjdeliyorum ki, bizler erkenden çıkıp camiye gitmemizi ve orada oturup sabah namazını beklememizi, Allah yolunda cihad etmeye veya Reaulullah'ın yanında cihatta bulunmaya denk sayıyorduk."

Duaların makbul olacağı ümit edilen vakitlerin en faziletlileri dört tânedir. Bunlar seher vakti, güneşin doğduğu vakit, güneşin battığı vakit ve ezan ile ikamet arasındaki vakitlerdir. Gece ve gündüzün en faziletli vakitleri ise, farz namazların kılındığı vakitlerdir.

Cenab-ı Hakk'a dua edildiğinde, Esmaü'l-Hüsna'sının manası ile dua edilmelidir. Çünkü onlar Yüce Allah'ın sıfatlarıdır. Onlarla dua yapılmasını Cenab-ı Hakk sever. Hem Allah Teala, kullar bunları bilinsinler ve onlarla dua edilsin diye sıfatlarını açıklamıştır. Dua ederken mesela şöyle dua edebilir:

Ya Cebbâr, icbir kalbî: Ey her şeye hükmü geçen Allahım! kalbimi ıslah et, yaralarını sar.

Ya Ğeffâr, iğfir zenbî: Ey çok affedici Allahım! Günahımı affet.

Ya Rahman, irhamnî: Ey cok acıyıcı Allahım! Bana acı, beni himayene al.

Ya Tevvâb, tüb aleyye: Ey tövbeleri kabul eden Allahım! Benim tövbemi kabul buyur.

Ya Selâm, sellimnî: Ey kullarına emniyet ve güven veren Allahım! Beni dünya ve ahiret sıkıntılarından kurtar.

Cenab-ı Hakk'a, doksan dokuz ismiyle her gün ve her gece dua edilmesi müstehaptır. Rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kim, Cenab-ı Hakk'ın isimlerini sayarsa cennete girer."[486] Esmau'l-Hüsna muhtelif ayetlerde yer almaktadır. Kim bunları kesin bir şekilde inanarak okursa Kur'an'ı hatmetmiş gibi sevap alır. Böyle okunmaları zor gelirse, o zaman bunları nasıl ezberlemiş ise, öyle okur. Çünkü Esma-ı İlâhî'yi Kur'an'daki sıralarına göre okumak şart değildir. Mesela; alfabetik bir sıra ile onları okuyabilir. Buna göre, önce elifle başlayanları, sonra sıra ile diğerlerini okuyabilir. Mesela:

[486] Buhari, Deavat, 76; Müslim, Zikr, 5-6; Tirmizi, Deavat, 82.

Ya Allah, Ya Evvelü, Ya Âhiru, Ya Bâriu şeklinde sıralayabilir.

Eğer aynı harfle başlayan isimlerden bir veya bir kaçını hatırlayamazsa, diğer harfe geçer ve böylece kendisi için kolay olan şekilde okumaya devam eder. Eğer bu şekilde zikrettiği ilahi simler, doksan dokuz tane olursa bu yeterli olur, Çünkü sayıyı tamamlamıştır. Böylece hadiste müjdelenen fazileti elde etmiş olur.

TESBİH NAMAZI

Tesbih namazının, biri gecesinde biri de gündüzünde olmak üzere cuma günü iki defa kılması müstehaptır. Bu namaz dört rekatlı olup, üçyüz tesbihten meydana gelir. Gündüz kılındığında, iki rekat sonunda selam verilmez. Gece kılındığında ise, ikişer rekatlar halinde kılınır. Selef-i salihin bu namazı kılıyor ve bereketini görüyorlardı. Onun faziletini aralarında konuşup kılınmasına teşvik ediyorlardı. Bu konuda bize iki rivayet ulaşmıştır. Bunların biri, Hakem b. Ebân'ın İkrime'den, o da İbn Abbas'tan rivayet ettiği şu hadistir. Rasulullah (s.a.v), Abbas b. Abdulmuttalib'e şöyle buyurmuştur:

"Sana birşey vereyim, bir şey hediye edeyim mi? Onu yaptığında Allah, senin günahlarını, ilk günahlarını, son günahlarını, eskisini, yenisini, yanlışlıkla yaptığını, kasden yaptığını, gizlisini ve açığını hepsini affeder: Sen dört rekat namaz kılarsın. Her rekatında Fatiha'yı ve bir zammı süreyi okursun, bundan sonra kıyam halinde on beş defa:

Sübhânellahi velhamdü lillahi ve lâ ilâhe illallahu vellahü Ekber *tesbihini söylersin. Sonra Allahu ekber der rükûa gider, orada bunu, on defa söylersin. Sonra secdeye varır, on defa secdede söylersin. On defa secdeden kalktığında aradaki oturuşta söylersin., On defa tekrar secdeye gittiğinde söylersin. Sonra secdeden kalkıp oturur ve yine on defa söylersin. Sonra ayağa kalkarsın. Böylece her rekatta yetmiş beş tesbih getirmiş olursun. Diğer rekatları da, aynı şekilde kılarsın.*

Bu namazı her gün kılman mümkün ise kıl, eğer kılamazsan her cuma günü kıl, bunu da yapamazsan her ay; yapamazsan senede bir; yapamazsan ömründe bir defa bu namazı kıl" buyurdu.[467]

---

[467] Tesbih namazı hakkında bkz. Tirmizî, Vitr, 19; Ebu Davud, Tatavvu', 14 İbn Mace, İkame, 190.

Ebu Davud es-Sicistanî' demiştir ki: Tesbih namazı hakkında gelen rivayetlerin en sahihi budur.

Diğer bir haberde ise şöyle buyurulur:

"Tesbih namazını kılan bir kimse, iftitah tekbirinden sonra sübhaneke-yi oku. Peşinden onbeş defa tesbih getirir. Sonra Fatiha ve bir sûre okur. Bunun ardından on defa tesbih getirir. Böylece kıyamında yirmi beş defa tesbih getirmiş olur. Sonra rükûa varır. Anlatıldığı gibi devam eder. Ancak ikinci secdeden kalkılınca iki rekat arasında tesbih getirmez. Son oturuşta da tesbih getirmez."

Abdullah b. Zeyyad b. Sem'an'ın, Muaviye b. Abdullah b. Cafer'in babasından rivayet ettiğine göre, Hz Peygamber (s.a.v), ona tesbih namazını öğretmiş ve şöyle buyurmuştur: ***"Tekbir alarak namaza başlarsın."*** Sonra ona, yukarıdaki şekliyle namazı anlattı. Bu rivayette tesbihe şu ilave vardır:

Velâ havle velâ kuvvete illâ billâhil aliyyil azîm

Peşinden: ***"Bunu, onbeş defa söylersin"*** buyurdu. İkinci secdeden sonra kıyam esnasında tesbih okumasını zikretmedi. Bu rivayet, iki vecihten dolayı bana daha sevimli gelmektedir.

Bu, Abdullah b. Mübarek'in tercihidir. Sehl b. Asım'ın İbnu Vehb'den rivayet ettiğine göre o, şöyle demiştir:

"İbnul-Mübarek'e tesbih namazından sordum. Şöyle dedi:

"Tekbir aldıktan sonra Sübhanellahi ve'l-Hamdü lillah" şeklindeki tesbihi, on beş defa okur. Peşinden Euzü-besmele ile Fatiha ve zammı sureyi okur. Peşinden aynı tesbihi on defa okur. Rükuya varır. Rükuda on defa tesbih okur. Secde ve ara oturuşta da anlatıldığı şekilde tesbihleri okur. Bunların toplamı yetmiş beş tesbih eder. Her rakette aynı şekilde tesbihleri söyleyerek dört rekat namaz kılar. Ancak bu namazı gece kılarsa, iki rekatte bir selam verir. Gündüz kılarsa dört rekatta selam verir. Böyle kılmak bana daha sevimli gelmektedir."

Namaz kılan kimse bu tesbihatları parmaklarıyla saymak istiyorsa, rükuda elleri dizlerinin üzerinde ve secdede elleri yerde olduğu halde sayabilir.

Muhammed b. Cabir'den nakletildiğine göre o şöyle demiştir:

-İbnu'l-Mübarek'e tesbih namazını kılarken ikinci secdeden sonra, ayağa kalkmadan oturup tesbih getireyim mi? dedim.

-Hayır, bu oturuş, namazın sünnetlerinden değildir." dedi.

İbnu Ebî Rüzme, İbnu'l-Mübarek'ten şunu nakleder. Ben İbnu Mubarek'e: Tesbih namazı kılarken, rükuda üç defa: ***"Sübhâne Rabbiyel Azîm"***, secdede üç defa: ***"Sübhâne Rabbiyel A'lâ"*** diyeyim mi?" diye sordum:

-Evet, dedi. Ben:

-Peki, sehiv secdesi yapıldığında, on defa tesbih okunur mu?" dedim.

-Hayır. Tesbih namazı, ancak üçyüz tesbihten ibarettir, dedi.

Tesbih namazında okunacak zammı surenin, yirmi ayetin üzerinde olması daha iyidir. Abdullah b. Ca'fer'in, İsmail b. Rafi'den naklettiği haberde Hz. Peygamber'in (s.a.v) tesbih namazında, Fatiha'dan sonra yirmi veya daha fazla ayet okuduğu rivayet edilmiştir.

Aynı şekilde tesbihe "Lâ Havle" kısmının eklenmesini güzel buluyorum.

Son rivayete uygun olarak eğer her rekatta Fatiha ile beraber İhlas suresini on defa okursa, hem ayet sayısı artmış olur, hem de daha fazla sevap alır.

ON ALTINCI BÖLÜM

KUR'AN OKUMANIN EDEPLERİ VE FAZİLETLERİ

Hak yolcusu müridin her hafta, biri gündüz ve biri de gece olmak üzere, iki hatim indirmesi müstehaptır. Gündüz hatmini Pazartesi günü sabah namazında veya daha sonra tamamlar. Gece hatmini de, Cuma gecesi akşam namazında veya daha sonra bitirir. Böylece gündüzün ve gecenin ilk kısımlarını hatimle karşılamış olur. Eğer hatmini gece tamamlamış ise, melekler ona sabaha kadar; şayet gündüz tamamlamış ise, akşama kadar istiğfar ederler. Bu iki vakit, bütünüyle gündüzü ve geceyi içine alır.

Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: ***"Kim, Kur'an-ı Kerimi üç günden daha kısa bir süre de hatmederse, onu anlayamaz."***[468]

Rasulullah (s.a.v), Abdullah b. Ömer'e Kur'an-ı Kerimi, her yedi günde bir hatmetmesini emretmiştir.[469] Aynı şekilde Sahabe-i Kiram'dan bir cemaat, hatimlerini cuma günü tamamlıyorlardı. Yani her hafta hatim indiriyorlardı.

Yahya b. Haris ed-Dinarî'nin, Kasım b. Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre, Hz. Osman, Cuma gecesi hatim indirmeye başlayarak, Bakara süresinden Mâide sûresine kadar okurdu. Cumartesi gecesi, Enam'dan Hûd sûresine, Pazar gecesi, Yusuf sûresinden Meryem sûresine, Pazartesi gecesi Tâhâ sûresinden Kasas sûresine, Salı gecesi Ankebût sûresinden Sad sûresine, Çarşamba gecesi, Tenzil süresinden Rahman sûresine ve Perşembe gecesi de; Rahman sûresinden Nas sûresine kadar

[468] Ebu Davud, Salat, 321; İbn Mace, İkame, 178.

[469] Buharî, Fedailu'l-Kur'an, 34; Ebu Davud, Salat, 320; Tirmizî, Kıraat, 4; İbn Mace İkame, 178.

okuyarak hatmini tamamlardı. Aynı şekilde Zeyd b. Sabit ve Ubey b. Kab, her yedi günde bir hatim indiriyorlardı.

Bize rivayet edildiğine göre, İbn Mesud, Kur'an-ı Kerim'i yediye böler ve her gece yedide birini okurdu. Ancak onun mushafında, sûrelerin tertibi bizim mushafımızdaki tertibin aynısı değildi. Aslında bu pek önemli değildir. Mühim olan bütün ayetlerin okunmasıdır.

Selef içinde Kur'an-ı Kerim'i, her gün ve her gece hatmeden bir topluluğun bulunduğu bildirilmiştir. Bununla beraber bazı alimler, Kur'an-ı Kerim'in üç günden kısa bir sürede hatmedilmesini hoş görmemişlerdir. Bu konuda orta yol, bizim zikrettiğimiz gibi, Kur'an-ı Kerim'in her üç günde bir hatmedilmesidir.

Kur'an'daki Hizibler ve Ashab'ın Hizibleri

Ashab-ı Kiram Kur'an'ı hiziblere/belirli bölümlere ayırmıştı. Çünkü Kur'an-ı Kerim'i, belirli bölümlere ayırarak her gün ve gece bir bölümü okumak güzel bir yoldur ve bu sünnettir. Bu şekilde hareket etmek, kalbin okunan ayetlere uyum sağlaması, sırayı gözetmesi ve manayı anlaması için daha elverişlidir. Bununla beraber her rekatta Kur'an'ın onda birini, üçte birini veya bunun yarısını okuyabilir. Bu ise, bir veya iki rekatta bir cüz okumak demektir.

Yine mürid, günlük olarak sıraya koyup yaptığı vird ve amellerinde Kur'an'dan bir, iki veya üç hizib okursa güzel bir iş yapmış olur.

Kur'an'daki hizibler yedi tanedir: Birincisi üç sûre, ikinci hizib beş sûre, üçüncü hizib yedi sûre, dördüncü hizib dokuz sûre, beşinci hizib onbir sûre, altıncı hizib onüç sûre ve yedinci hizib ise Kaf sûresinden itibaren Kur'an'ın sonuna kadar olan sûrelerdir.

Bunlar, Kur'an-ı Kerimin hizibleridir. Sahabe-i Kiram, onu bu hiziblere göre okuyorlardı. Varid olan bir habere göre, Rasulullah (s.a.v) bir bakıma Kur'an ayetlerini, bu şekilde bölümlere ayırmıştı. Nitekim Kur'an'daki ayetlerin sayısı 6236'dır. Dikkat ettim, hiziblerin birbirlerine yakın olduklarını gördüm. Bu hizib ayrımı, Kur'an'daki *humuslar*, *aşirler* ve *cüzler* ortaya çıkmadan önce idi. Bunların dışında kalanlar ise, sonradan ortaya konulmuş şeylerdir.

Denilir ki, Haccac, Kufe ve Basra kurrasını topladı. Aralarında Asım b. el-Cehderî, Matar el-Verrak, Şihab b. Şerife de bulunuyordu. Onlara Kur'an üzerinde hareke ve benzeri çalışmaları yapmalarını emretti. Halbuki, Hasan ve İbn Sirîn Kur'an'a humus, aşir ve cüzlerin konulmasını hoş görmüyorlardı.

Şabî ve İbrahim en-Nehâî'nin, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine nokta konulmasının ve karşılığında ücret alınmasını mekruh gördükleri rivayet edilmiştir. Onlar: "Kur'an'ı, bu tür şeylerden uzak tutunuz" diyorlardı. El-Evzaî, Yahya b. Ebi Kesîr'den naklen şöyle demiştir:

"Kur'an-ı Kerim önceleri mushafta sadece harflerle yazıdan ibaretti. Üzerinde hareke ve benzeri hiçbir şey yoktu. İlk olarak bâ ve tâ harflerinin üzerine nokta koydular. Bu işi yapanlar: "Bunda bir sakınca yoktur, bu onun için bir nurdur." dediler. Bundan sonra ayetlerin sonlarına konulan büyük noktaları icat ettiler. Ardından: "Bunda hiç bir sakınca yoktur; çünkü onunla ayetlerin başları bilinir" dediler. Sonra sûrelerin bittiğini ve başladığını gösteren işaretler koydular. Bunda da bir sakınca yoktur, çünkü bunlar tanıtıcı alametlerdir." dediler.

Bilinmelidir ki, kendisinde şu hasletler bulanan kimse, Kur'an'ın müşahede ile anlaşılan ve melekût aleminden zuhur eden ince manalarını anlama imkanı bulamaz. O hasletler şunlardır:

"Az da olsa bid'at işlemek. Günahlarda ısrar etmek. Kalbinde kibir bulunmak. Kalbini kötü ve haram arzuların sarması. Aşırı dünya muhabbeti. İmanının hakikatine ermeyip taklitte kalmak. Yakîninin zayıf olması. Okuduğunun manasını anlamamak. Kur'an'ın sadece harfleriyle ve zahiri okunuşuyla yetinmek. Sırf zahir ilmi olan bir müfessirîn sözüne bakıp inceliklerinden sarf-ı nazar etmek. Kalbini bir tarafa bırakıp sadece aklıyla yetinmek. Arapça'daki söz sanatının inceliklerine ve hitabın gizli manalara bakan yönlerine hakim olmamak. İşte bu özellikleri taşıyan insanlar, Kur'an'ı gerçek hâliyle anlamaktan mahrumdurlar. Onların anlayışı kendi bildikleri ile sınırlıdır. Onlar anlayışta akıl seviyelerinin ötesine geçemezler. Bu alanda en fazla zahir ilimleri kadar ilerleyebilirler. Tabiat ve fıtratlarına göre bir anlayışa sahip olabilirler."

Gerçek tevhide ulaşan ariflere göre bu kimseler, kendi akıl ve anlayışları ile bir çeşit gizli şirke düşmüşlerdir. Bu gizli şirk öyle bir şeydir ki, kap-

karanlık gecede siyah bir taş üzerinde yürüyen karıncanın ayak izinden daha gizli ve belirsizdir.

Muhammed b. Ali b. Sinâne şöyle demiştir: "Gizli şirk tehlikesine düşen kimsenin ilmi ve aklı, kamil değildir. Çünkü kamil akıl, anlayışını Allah'tan alan, O'nun hükmünü ve sözünü tam olarak anlayan akıldır. Nitekim Rasulullah (s.a.v), kamil aklın sıfatı hakkında şöyle buyuruyor:

"Gerçek akıllı Yüce Allah'ın emir ve yasaklarını hakkıyla anlayan kimsedir."[470]

İlmin zahiriyle yetinmek olmaz. Bizden istenen şey, ilimle ihlas üzere amel etmektir. Çünkü bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

"Ümmetimin münafıklarının çoğu Kur'an okuyucular içinden çıkar."[471]

Burada anlatılan nifak, kalbi Allah'tan başka şeylerin üzerinde tutma ve O'ndan başkasına nazar etme nifakıdır. Yoksa, Yüce Allah'ın kudretini inkar ederek düşülen bir şirk ve nifak çeşidi değildir. Bu kimse, imandan çıkmış, tevhid inancından ayrılmış da değildir. Fakat bu hâliyle daha fazla manevi ilerleme kaydedemez.

Bir kul, Kur'an okurken Allah Teala'dan gerçek ilmi işitmesi ve gayb aleminden gelecek tecellileri müşahede etmesi için şu sıfatları üzerinde bulundurması gerekir:

Önce kelamını dinlediği Rabbinin huzurunda kalbini toplayıp can kulağı ile ilahi kelamı dinlemelidir. Sadece O'nun kelamının sırlarını anlamaya yönelmelidir. Kendisine nazar eden Rabbinin sıfatlarının tecellilerini kalbiyle müşahede etmeye çalışmalıdır. Bu arada kendi aklî düşüncelerini ve daha önce elde ettiği bilgileri bir kenara bırakmalıdır. Kendinde hiçbir kuvvet ve kudret görmemeden, hep O'nun kudretine nazar etmelidir. Her an Rabbini yüceltmelidir. Kendisiyle konuştuğu Rabbinin huzurunda boynunu büküp tevazu içinde olmalıdır. Hâlini ıslah etmeli, ahlakını düzeltmeli, kalbini selim hâle getirmeli, gerçek yakini imanı elde etmeli, sağlam bir ilme ve istikamet hâline yapışmalı ve ancak bu şekilde Kur'anın hakikatini anlayabileceğini bilmelidir.

---

[470] Gerçek şeref ve kıymetin akıl ve takvada olduğunu bildiren ve bu manayı destekleyen hadisler için bkz: Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensur, VII, 580-581; Hindi, Kenzu'l-Ummal, X, 155-156 (No: 28794, 28801); Gazali, İhya, I, 125.

[471] Ahmed, Müsned, IV, 151; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, VI, 229.

Kur'an Nasıl Okunmalı?

Kur'an okumanın en faziletlisi, tertîl üzere yani tane tane, ağır ağır okuyarak ve manalarını düşünerek yapılandır. Çünkü bu okuyuşta emredilen ve teşvik edilen okuyuş şekli mevcuttur. Ayrıca onda okuduğunu düşünme ve anlama imkanı bulunmaktadır. Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Fıkhını bilmeden yapılan ibadette ve derin düşünce olmadan yapılan Kur'an okuyuşunda hayır yoktur."

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bakara ve Al-i İmran sürelerini yavaş yavaş düşünüp anlayarak okumak, bana, Kur'an'ın bütününü alelacele okumaktan daha sevimlidir."

Yine onun şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Zilzal ve el-Karia surelerini düşünerek okumak bana, Bakara ve Al-i İmran sürelerini acele ile anlamadan okumaktan daha sevimlidir."

Mücahid'e, namaz kılan iki adamdan bahsedildi. Bunların ikisi de aynı süre kıyamda kalıyorlar. Ancak birisi namazında yavaş yavaş düşünerek Bakara sûresini okuyor, diğeri ise acele ile Kur'an'ın bütününü okuyor. Bunların sevap durum nedir? Diye soruldu. Mücahid: "Onların sevapları eşittir, çünkü kıyamları birdir." dedi.

Düşünerek ve anlayarak yapılan en faziletli Kur'an okuyuşu namazdaki okuyuştur. Denilir ki; namazda yapılan tefekkür, namazın dışındakinden daha faziletlidir. Çünkü bu durumda iki amel birden yapılmış olur. Biri namaz, değeri tefekkür. Çünkü namazdaki tefekkür, okunan ayetlerdeki ilahi müjde ve tehdidinin manasını, emir ve yasakların hikmetini anlamak, kullarını azabıyla korkutan ve onlara emirler veren Allah'ı yüceltmektir.

Hz Peygamber'e (s.a.v): ***"Namazların hangisi daha faziletlidir"*** diye soruldu.

-Okuyuşu daha uzun olanı[472] buyurdular.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: ***"Kim Allah'a bir kere secde ederse Allah, onun derecesini bir kat artırır."***[473]

---

[472] Ebu Davud, Salat, 314. (No: 1325); Nesai, Zekat, 49; Darimi, Salat, 135.

[473] Müslim, Salat, 225; Tirmizi, Salat, 170; Nesai, Salat, 427; İbnu Mace, İkame, 201.

Rasulullah'ın (s.a) hizmetçisi olan Ebu Fatıma Efendimiz'den, cennette kendisiyle arkadaş olması için dua etmesini istedi. Efendimiz (s.a.v) ona şöyle buyurdular:

"Ben dua edeyim. Fakat sen de çokça namaz kılıp secde ederek kendi adına bu işte bana yardımcı ol"[474]

Ebu Zer el-Gıfarî'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir:

"Gündüz namazlarının çok rekatlı olanı ve gece namazlarının da uzun kıyamlı olanı daha faziletlidir."

Denilmiştir ki: Kul kabrinde, namaz içerisinde duyduğu iç huzuru ve sükünet vaziyetine uygun bir halde haşrolunur. Hesaptaki rahatlığı ise, namazda bulduğu rahatlık ve manevi tat miktarınca olur."

Ebu Hureyre'den nakledilen şu hadis bu manadadır. Rasalullah (s.a.v) Bilal-i Habeşî'ye şöyle demiştir: ***"Bizi namazla rahatlat"***[475] Yani bizi namaza çağır ki onunla genişlik ve rahatlığa erelim. Hadisin Arapça aslında geçen "erıh" fiili; "Bir şeyle bizi rahata erdir" anlamındadır. Bu fiil ayrıca "bizi rahatlat" şeklinde kullanılır. Bu ikinci kullanımının manası "o işi bizden düşürerek ve bizden hafifletmek sûretiyle bizi rahatlığa erdir" demektir. Bunun için Rasulullah (s.a.v): "Onu bizden düşürerek bizi rahatlığa erdir" buyurmayıp, onunla bizi rahatlat ifadesini kullanmıştır. Başka türlü nasıl olur ki, O (s.a.v) göz aydınlığının ve gönül huzurunun namazda olduğunu bildirmiştir.[476]

Ariflerden birisi demiştir ki: "Ben bir sûreyi okumak için açarım, okumaya başlarım. Fakat okuduğum ayetlerde müşâhede ettiğim şeyler beni okumaktan alıkoyar. Ve ben başladığım sûreyi bitiremeden sabah olur. Bir türlü okumamı bitirip hevesimi alamam.

Velilerden Ebu Süleyman ed-Daranî şunu anlatmıştır:

"Bir gün din kardeşim İbnu Sevban'a, akşam sana gelip iftar yapacağım diye söz verdim. Fakat gidemedim. Sabahleyin onunla karşılaştığım-

---

[474] Müslim, Müsafirîn, 164, 165; Ebu Davud, Tatavvu', 2; Tirmizî, Mevakît, 168; Nesâî, Zekat, 49; Ibn Mace, Ikame, 200; Darimî, Salat, 135.

[475] Nesaî, Mevakit, 46; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 206, 268;.

[476] Ahmed, Müsned, III, 128; Nesai, Işretü'n-Nisa, 1.

da bana: "Akşam yanıma geleceğine söz vermiştin, ama sözünde duramadın!" dedi. Ben de kendisine şunları söyledim:

"Eğer sana söz vermiş olmasaydım, beni neyin engellediğini haber vermezdim. Yatsı namazını kıldım; ardından sana gelmeden önce vitir namazını da kılayım, dedim. Çünkü, ölüm var kalım var. Kimse aniden ölümün gelmeyeceğinden emin olamaz. Vitir namazında vitir duasını okuduğum sırada, önümde yemyeşil bir bahçe zuhur etti. Cennetin çeşitli çiçekleri ile dopdoluydu. İşte sabah oluncaya kadar ona bakmaktan kendimi alamadım; onun için sana gelemedim."

Yüce Allah bir ayette şöyle buyurur:

"Allah onların kalbine imanı yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir."[477]

Denilmiştir ki, ayette zikredilen ruhdan maksad "Kur'an-ı Kerim"dir. Yani Kur'an, ilmiyle onların imanını kuvvetlendirmiştir. Çünkü Kur'an, imanın ruhudur. Onların Kur'an'la desteklenmeleri demek, Kur'an'ı yaşamada muvaffak kılınmaları demektir. Şu ayet bu manadadır:

"Ey Yahya! Kitaba (Tevrat'a) var gücünle sarıl."[478] Yani bütün ciddiyetinle, var gücünle ona sarıl demektir. Şu ayet de aynı manadadır:

"Size verdiğimiz kitabı, kuvvetle tutun."[479]

"Kuvvetle tutun" demek; onunla amel edin, demektir.

Ariflerden birine, "Kur'an okuduğunda içinden herhangi bir şeyi düşünüyor, başka şeyle meşgul oluyor musun? Diye sorulunca şu cevabı vermiştir: "Bana, Kur'an'dan daha sevimli ne var ki, onu okurken başka bir şeyle meşgul olayım!"

Bu, imanı kuvvetli ve sağlam bir kimsenin sıfatıdır.

Denilir ki; Kur'an-ı Kerim'de bir takım meydanlar, bostanlar, hususi odalar ve saraylar, ipek elbiseler, bağ bahçeler ve hanlar vardır. Şöyle ki *mim* harfleri Kur'anın meydanlarını, *ra* harfleri Kur'anın bostanlarını, *ha* harfleri Kur'anın saraylarını ve *el-Müsebbihat* süreleri Kur'anın hususi odalarını, *Ha-mim*ler Kur'an'ın ipekli elbiselerini, mufassal süreleri

[477] Mücadele 58/22.

[478] Meryem 19/12.

[479] A'raf 7/171.

Kur'an'ın bahçelerini ve bunun dışında kalanlar da hanlarını temsil eder. Mürid, meydanlara gelir, bostanlardan meyveler toplar, saraylara, hususi odalara girer, ziyafetlere şahit olur, ipek elbiseler giyer, bahçelerde dolaşır ve hanların odalarında oturur. İşte bu gördüğü şeyler, onu kendinden alır, Allah'tan gayri şeylerle meşgul olmasını tamamen engeller.

Rivayet edildiğine göre; ***Hz. Peygamber (s.a.v) Besmele'yi okudu ve onu yirmi defa tekrar etti.***[480] Çünkü her okuyuşunda kendisi için başka bir anlam ve anlayış hâsıl oluyurdu.. Her kelimeden ayrı bir ilme ulaşıyordu. Onun için Kur'an okuyan kimsenin kalbinin, her okuduğu kelimenin manasını müşahade etmesi ve Cenab-ı Hakk'ın kendisine daha fazla manalar açmasını istemesi, okuduğu ayetin diğer ayetle mana irtibatını düşünerek yeni mana boyutlarını görmeye çalışması ve ayrıca onunla diğer ayetleri daha geniş anlamaya gayret etmesi gereklidir.

Bir alim şöyle demiştir: "Manasını anlamadığım ve kalbim katılmadan okuduğum her ayet için, bir sevap düşünemiyorum."

Önceki alimlerden birisi, bir sûreyi okurken kalbi hazır olup ne okuduğunu anlamazsa onu tekrar okurdu.

Kur'an okuyan kimse bir tesbih ve tekbir ayetine geldiğinde, hemen tesbih ve tekbir getirmeli. Bir dua ve istiğfar ayetine geldiğinde dua edip istiğfarda bulunmalı. Korku ifade eden veya ümit veren havf ve reca ayetlerine geldiğinde, azabından Allah'a sığınmalı ve O'ndan müminlere müjde ettiği nimetleri istemelidir. Bu anlatılanlar şu ayette öz olarak ifade edilmektedir:

"Kendilerine kitap verdiğimiz kimselerden bazısı, onu hakkını gözeterek okurlar."[481]

Hz. Rasulullah (s.a.v), Kur'an tilavet ederken böyle yapardı.[482] Rivayet edilen bir hadisi şerifte bu mana şöyle ifade edilmektedir:

"Kim Kur'an-ı Kerim'i sessiz bir şekilde okumak isterse, onu İbn Umm-i Abd'ın kıraatı gibi okusun."[483]

---

[480] Bkz: Ebu'ş-Şeyh İsfahânî, Ahlaku'n-Nebi ve Âdâbuhu, No: 576. (Riyad, 1998. Tahkikli baskı). Zebidi der ki: İrâkî hadisi Ebu Zer Herevî'nin de Mu'cemi'nden riveyet ettiğini tespit etmiştir. Bkz; İthafu's-Sade, V, 88-89.

[481] Bakara 2/121.

[482] İbnu Kesir, Tefsir, I, 401-402; İbnu Ebi Hatim, Tefsirul'-Kur'ani'l-Azim, I, 218. (Riyad, 1998).

[483] Ibn Mace, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, Musned, I, 7, 26; 38; 445; 454.

Yani o, nasıl tilavet ediyorsa, öylece okusun, demektir. Çünkü O, okuduğu şeylere şahid bir kalb, hazır bir kulak ve uyanık bir gözle okuyordu. Kur'an'ı, kelamın manasına göre ve kendisiyle kelam ettiği Rabbinin bildirdiklerine uygun olarak okuyordu. Kelamın sahibi Yüce Allah'ın tehdit ve azap haberinin yer aldığı ayeti hüzün ile, müjde ayetlerini şevk ile, öğüt ve nasihat veren ayetleri ibret ile, uyarı ayetlerini korku ile okuyordu. Çünkü o, mütekellimin sıfatlarını bilen ve kelamın tadını bulan bir zattı. İşte bunun gibi kıraat edenler, Kur'an'ı en güzel sesle okuyanlar demektir. Bu manada şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

"İnsanlar içinde Kur'an'ı en güzel sesle okuyan kimse, kıraatı esnasında Allah'tan korktuğunu anladığın kimsedir."[484]

Bundan dolayı denilmiştir ki:

"Kur'an-ı Kerimi okuduğunuzda ağlayınız. Eğer ağlayamıyorsanız ağlar gibi yapınız."[485] Bunun bir benzeri de şudur:

"Kur'an-ı Kerim, hüzün ile inmiştir. Onu okuduğunuzda hüzünlü bir hal alınız."[486] Yani Kur'an'da ağlamayı ve hüznü gerektiren tehditler, azap haberleri, ibretler ve emirler yer almaktadır. Eğer gerçekten hüzünlü olamıyor ve ağlayamıyorsanız, o halde ağlar gibi, üzüntülüymüş gibi bir hal alınız ki, hadisteki emri tatbik ve tasdik etmiş olasınız. Hadis, Kur'an okuyanları tilavet esnasında üzüntülü olmaya ve ağlar gibi bir vaziyet almaya teşvik etmiştir. Çünkü okuyucunun dikkati ancak bu şekilde okuduğu ayetler üzerinde toplanır, ilahi kelamın manasını daha iyi düşünür ve kalbi ayetin manasıyla meşgul olur. Ayrıca ağlar bir vaziyette ve üzüntü içinde olmak, insanın tek derdinin okunan ayetler olmasına ve kalbinin diğer şeylerden ayrılmasına sebep olur. Çünkü ağlamaya çalışan kimse, düşüncesini ağladığı şey üzerinde toplamış olur. Üzüntülü olan, kalbiyle dert ettiği şeye bağlanır, kendini ona verir ve düşüncesini başka şeylerden keser.

İbnu Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yüce Allah'ın secde ayetini okuduğunuzda, ayetin azametini düşünüp ağlamadan hemen secde etmeyin. Sizden birinin gözleri ağlamıyorsa, bari kalbi ağlasın. Kalbin ağlaması da, üzüntülü olması ve haşyet duymasıdır."

---

[484] Ibn Mace, İkame, 176.

[485] Ibn Mace, İkame, 176; Zühd, 19; Bezzar, Müsned (el-Bahru'z-Zehhâr), No: 1235.

[486] Ibn Mace, İkame, 176.

Yani anlayan alimler gibi ağlayamıyorsanız, ağlayamayışınıza kalbleriniz üzüntü duysun, kendinde gerçek alimlerin vasfı nasıl bulunmuyor diye korksun. Garâibu't-Tefsir adlı eserde bize, aşağıdaki ayetin manasıyla ilgili şu açıklama nakledilmiştir:

"Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öyle taşlar var ki çatlar da ondan su fışkırır."[487]

Burada ***"içinden ırmaklar kaynar"*** dan maksat, çok ağlayan gözlerdir. Yine ***"çatlar da ondan su fışkırır"*** ayetiyle, az ağlayan gözler ifade edilmiştir. Ayetin devamındaki

"Taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yukardan aşağı yuvarlanır."[488] buyuruğuyla da, göz yaşı olmaksızın ağlayan kalpler anlatılmıştır.

Velilerden Sabit el-Benanî anlatıyor: Rüyamda Rasulullah'a (s.a.v) Kur'an okuduğumu gördüm. Okumamı tamamladığımda Rasulullah (s.a.v) bana:

"Bu okuyuş! Ama ağlama nerede?" buyurdu.

Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki, bu Kur'an'ı, inanarak okuyan kulun hüznü artar, rahatı azalır ve ağlaması çoğalır; gülmesi azalır, ibadetlerle meşgalesi artar. Bunun yanında rahatı ve boş şeylerle meşgul olması azalır.

Kur'an okumada insanlar üç halde bulunurlar: Onların en yükseği, okuduğu ayetlerde kendisine hitap eden Yüce Rabbinin sıfatlarını müşahede eden, kelamdaki manayı anlayan ve onda saklı duran ilahi ahlakı fark eden kimsenin makamıdır. Bu, mukarrebundan olan ariflerin makamıdır.

Kur'an okuyanların bir kısmı, Rabbinin lutuflarıyla kendisiyle konuştuğuna, nimet ve ihsanlarıyla kendisine hitap ettiğini müşahede eder. Bu kimsenin makamı haya ve ta'zim makamıdır. Onun hali; (Allah'ın emirlerine) kulak verme ve onları anlama halidir. Bunlar, ashab-ı yemînden olan salihlerdir.

Kur'an okuyanlardan bazısı da kendisinin okuduğu Kur'anla Rabbine münacaatta bulunduğunu görür ve bilir. Bu kimse, isteme ve yakarma makamındadır. Onun hâli isteme ve kalple yönelmektir. Bu makam, marifet

[487] Bakara 2/74.

[488] Bakara 2/74.

sahibi hak yolcularına aittir. Onlar ashab-ı yeminden olan müminlerin seçilmiş grubundandır.

Kulun Kur'an okurken Yüce Mevla'sının kendisine kelamıyla hitap ettiğine şahid olması gerekir. Çünkü; her şeyden münezzeh olan Cenab-ı Hakk, kendi sözüyle kelam etmektedir. Onda, kulun hiç bir kelamı yoktur. Ancak Yüce Allah kelamını ifade etmesi ve kendisini zikretmesi için, kula ifade imkanı verip onu konuşma mahalli yapmıştır. Nitekim Allah'ın emrini duyuran ağaç da, Hz. Musa (a.s) için bir yön olmuş, Allah, ağaç cihetinden ona kelam etmiştir.[489]

Denilir ki, Allah'ın kelamının her bir harfi, Levh-i Mahfuz'da kaf dağından daha büyüktür. Öyle ki, melekler tilavet etmek üzere bir harfi kaldırıp okumak isteseler, buna güçleri yetmez. Ta ki Levh-i Mahfuz'un görevli meleği İsrâfil (a.s.) gelir. Onu Allah'ın izniyle ve rahmetiyle yalnız başına kaldırır. Çünkü Yüce Allah ona, bu görevi vermiştir. Melekler ancak ondan sonra okuyabilirler.

Cafer b. Muhammed es-Sadık şöyle demiştir: "Vallahi, Yüce Allah halka kelamında tecelli etmiştir. Fakat onlar bunu görmüyorlar."

Bir gün Cafer es-Sadık, namazda iken bayıldı. Kendine geldiğinde nedenini sordular. Şu cevabı verdi: "Okuduğum ayeti tekrar ederek kalbimde düşünüyordum. Nihayet onu, asıl sahibinden duymaya başladım. Artık vücudum Yüce Allah'ın kudretini müşahade etmeğe dayanamadı."

Allah'ın seçkin kulları da böyledir. Onlar bir ayeti, kalplerinde tekrar edip dururlar. Sonra tecellilerini müşahede ettikleri Yüce Rablerinin yardımıyla ayetin hakikatına ererler. Öyle ki o anda anladıkları manalar kendilerini sarar ve ilahi ilim denizine dalıp kaybolurlar.

Eğer Kur'an okuyan kimse bu müşahede hâlini elde edemezse, hiç değilse Cenab-ı Hakk'a, O'nun kelamını okuyarak münacaatta bulunduğunu ve bu şekilde O'na yalvarıp yakardığını bilmelidir. Çünkü Yüce Allah, ona lisanıyla hitap etmiş ve onun hareketi ve sesiyle ona konuşmuştur. Böyle olması kulun, Cenab-ı Hakk'ın kendisine verdiği ilim ve akılla, bunun ilâhî bir hikmet ve rahmet olduğunu anlaması içindir. Çünkü Cebbâr

[489] İlgili ayet şudur: **"Oraya varınca kutlu mekandaki vadinin sağ tarafında bulunan ağaçtan şöyle nida edildi: Ey Musa! Ben alemlerin rabbi Allah'ım. Şimdi elindeki asanı yere bırak."** (Kasas 28/30)

olan Yüce Allah, kendi sıfatıyla kelam etseydi, bunun karşısında ne Arş ve ne de yeryüzü durabilirdi. Yer ile gök arasında ne varsa O'nun saltanatının azametinden ve nurlarının tecellisinden mahvolurdu. Onun için Cenab-ı Hakk, bunu, gayb ilmiyle akıllardan perdelemiş ve kudretini kalplerden gizlemiştir. Kalplere ancak akılların kavrayabileceği ilmini izhar etmiş ve akıllara da düşünebildikleri şeyleri bilmeyi nasip etmiştir. Bu, Cenab-ı Hakk'ın lütfü, şefkatı, rahmeti ve ihsanıyla olmuştur.

Önceki milletlerin haberlerinden şöyle bir olay anlatılır:

Yüce Allah, peygamber bulunmadığı fetret döneminde sadık dostlarından bir alimi, zalim ve zorba bir krala, onu tevhide ve nebilerin getirdiği dine davet etmek üzere gönderdi. Kral, ona tevhid ile ilgili bir takım sorular sordu. Alim de, o günkü insanların kullandığı ve kendi aralarında bilinen bir takım örnekler vererek sorularını cevaplandırmaya başladı. Nihayet kral, alime:

-Peki, sen peygamberlerin getirdiği ayetlerin insanların kelamı olmadığını iddia ediyorsun. O halde onlar Allah'ın kelamı mıdır?. Diye sordu. Alim:

"Evet" karşılığını verdi. Kral:

-Peki insanlar, Allah'ın kelamını okumaya ve taşımaya nasıl güç yetirebiliyorlar? Diye sordu. Alim şu cevabı verdi:

-Bunu anlamak için insanlara bakmak yeterlidir. İnsanlar hayvanları ve kuşları yürütmek, durdurmak, ileri-geri hareket ettirmek istediklerinde, bunu insanların konuştukları dille anlatamayacaklarını gördüler. O zaman ıslık, bağırtı, çağırma gibi onların anlayabilecekleri şekilde seslendiler. Çünkü onların, ancak bundan anlayacaklarını biliyorlardı. İşte aynen böyle, insanlar da, Cenab-ı Hakk'ın kelamını dinleyip anlamaktan acizdir. Onlar, ilahî kelamı asıl hâliyle, kemaliyle ve sıfatıyla anlamaya güç yetirmezler. Onun için ilâhî kelam onlara, aralarında alıştıkları konuşma ve seslerle gelmiştir. Nasıl ki insanlar, bir takım sesler ve bağırmalar ile, hayvanlara kendi seslerini duyuruyor ve onları yönlendiriyorlarsa, ilâhî kelam da insanların anlayacağı şekilde olmaktadır. Bunun böyle olması, ondaki gizli manaları ve hikmetleri ortadan kaldırmaz. Çünkü kelamın şerefi taşıdıkları manaya bağlıdır. Onun büyüklüğü ise içindeki mananın ululuğundan ileri gelir.

Şu halde ses, hikmet için bir ceset ve yer durumundadır. Hikmet de ses için bir nefes ve ruh konumundadır. Nasıl ki, insanların cesetleri, taşıdıkları ruhla değerli ve aziz olursa, aynı şekilde kelamı ifade eden sesler de, taşıdıkları hikmetle değerli ve şerefli olur.

İlahî kelam, her şeyin üzerinde bir değere sahiptir. O derece bakımından çok yüksektir. Onda herkese boyun eğdiren bir kuvvet vardır. Hak ile batıl arasında ne hüküm verirse geçerli olan odur. O hükmedicidir. Âdildir. Şahittir. Hükmünden razı olunur. Emreder, nehyeder. Güneşin ışınları karşısında gölgenin duramadığı gibi, batıl da onun hikmetli sözleri önünde duramaz. İnsanlar güneşin asıl kaynağından gelen ışınlara bakmaya güç yetiremedikleri gibi, ilahi kelamın taşıdığı hikmetlerin derinliğine ve asıl merkezine de ulaşamazlar. Bununla birlikte, insanlar güneşin ışıklarından bir derece istifade edip önlerini ve işlerini gördükleri gibi, ilahi kelamdan da ihtiyaçları kadar nasiplenebilirler.

Allah'ın kelamı, kendisi görülmeyen ama buyrukları halkın içinde mevcut olan bir sultana benzer. Işığı ortada olup asıl kaynağı görülmeyen güneş gibidir. Yahut aslını bilmedikleri halde ışığı ile insanların yol bulduğu yıldızlar gibidir. Hiç şüphesiz ilahi kelam, bunlardan daha şerefli ve daha büyük bir yere sahiptir. O, eşsiz hazinelerinin anahtarıdır. Yüce makamların kapısıdır. İnsanı şerefli derecelere yükseltecek bir merdivendir. Bir defa yudumlayanın hiç ölmeyeceği bir hayat suyudur. Ve bir defa içenin bir daha hasta olmayacağı ilaçtır. Onunla kuşanıp donanmayan kimse kusurlarını ortaya döker. Ehli olmayanlar onu kuşanmaya kalkarsa ellerinde durmaz, çeker gider."

Buraya kadar anlattıklarımız, Hak dostu alimin krala karşı söylediği sözlerden naklettiklerimdir. Bu cevaplar karşısında kral daha fazla dayanamayıp, Allah'ın izniyle alimin davetine uymuştur.

Bunlar; Cenab-ı Hakk'ın bir ayet, bir ibret, bir nimet ve bir rahmet kıldığı kelamının vasıflarıdır. Düşününüz o alim, nasıl Yüce Allah'ın kelamını anlamada beşer aklının, kuşların ve diğer hayvanların, insan sesini anlama makamında olduğunu görmüş ve anlamıştır? Kuşlar ve hayvanlar, kendilerine yönelen sesin manasını bilmedikleri halde, ifade edilmek istenen maksadı anladıkları gibi; insanlar da, Allah'ın kelamını kendilerine verilen anlayış sayesinde, kendi ölçülerince anlayabilirler.

"Şüphesiz ki Rabbim, dilediğine bol bol insan eder. Çünkü O, her şeyi en iyi bilendir, hikmet sahibidir."[490]

Bunlar, O'nun sonsuz kudretinden sırlı bir kudret tecellisi ve eşsiz hikmetlerinden apaçık bir hikmet göstergesidir. Şüphesiz O, sonsuz hikmet sahibidir, her şeyi hakkıyla bilendir.

Sonra kul şunu görmelidir: Fatiha'dan sonuna kadar bütün Kur'an'ın maksadı ve ayetlerin asıl hedefi, insandır. İnsan bilmelidir ki Kur'an, onun için misaller getirmiş ve onun zikrine ve vasıflarına yer vermiştir. Çünkü her şeyden münezzeh olan Yüce Allah'ın, bu ilâhî kelamla müminleri muhatap almış olması onları bu işe ehil bulduğunu ve onlarla beraber olduğunu gösterir. Yüce Allah, kendilerine Kur'an'ın indirilmesi hususunda müminler ile Peygamberini (s.a.v) eşit tutmuş ve şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini, size verdiği hidayeti, size öğüt vermek üzere indirdiği kitabı ve hikmeti hatırlayın."[491]

Yine müminlere hitaben şöyle buyurdu:

"Andolsun size içinde alacağınız öğüt, şan ve şereflniz bulunan bir kitap gönderdik."[492]

Peygambere (s.a.v) hitaben de şöyle buyurdu:

"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve ola ki düşünüp anlarlar diye sana da Kur'an'ı indirdik."[493]

Şu ayetler de aynı konuya değinmektedir:

"İşte, böylece Allah, insanlara kendilerinin misallerini anlatır."[494] Yani O, insanların vasıflarını anlatır.

"Andolsun biz, bilmediklerinizi size açık seçik bildiren ayetler indirdik."[495]

"Andolsun ki, sana apaçık ayetler indirdik."[496]

---

[490] Yunus 12/100.

[491] Bakara 2/231.

[492] Enbiya 21/10.

[493] Nahl 16/44.

[494] Muhammed 47/3.

[495] Nur 24/46.

[496] Bakara 2/99.

"Ey Muhammed, Sen, sana vahyedilene uy ve Allah hükmedinceye kadar sabret."[497]

"Rabbinizden size indirilen Kur'an'a uyun."[498]

"O halde, seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol."[499]

Burada şunu hatırlatalım: Yüce Allah, ayetlerini bir delil ve açıklama olarak bütün insanlara göndermiş, ancak onları iman ve takva sahipleri için hidayet ve rahmet sebebi yapmıştır. Şu ayetler bunu ifade ediyor:

"Bu Kur'an, insanlar için apaçık delillerdir, yakinen inanan toplum için ise hidayet ve rahmettir."[500]

"Bu Kuran, bütün insanlığa bir açıklamadır; takva sahipleri için ise bir hidayet ve öğüttür."[501]

Ayette geçen mûkınûn; takva sahibi olanlardır. Hidayete erenler ise rahmete ermiş olanlardır. Bizlere Kur'an'ı okumak emredildiği gibi, onu anlamaya çalışmak da emredilmiştir.

Bu konuda Efendimizin (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kur'an'ı okuyunuz ve onun gizli manalarını araştırınız."[502]

İbn Mesud şöyle demiştir: "Kim öncekilerin ve sonrakilerin ilmini elde etmek istiyorsa Kur'an-ı Kerime sarılsın."

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Beni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederek söylerim ki, ümmetim dinin aslı ve birliği konusunda yetmiş iki fırkaya bölünecekler-dir. Hepsi hak yoldan sapmışlardır, insanları da saptırlar. Onlar, ateşe çağırırlar. Böyle bir durum olduğunda, sizin, Allah'ın kitabına sarılmanız gerekir. Çünkü, onda sizden öncekilerin ve sizden sonrakilerin haberleri ve aranızdaki meselelerin hükmü vardır. Ona zalim kimselerden kim muhalefet ederse, Allah onu helak eder.

---

497 Yunus 10/109.

498 A'raf 7/3.

499 Hud 11/112.

500 Casiye 45/20.

501 Al-i İmran, 3/138.

502 Ebu, Ya'la, Müsned, No: 6560; İbnu Ebi Şeybe, Musannef, VII, 150; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VII, 163; Zebidî, İthafu's-Sade, IV, 529.

Allah, ondan başkasından ilim arayanı sapıklığa düşürür. O, Allah'ın sağlam kopmaz ipi, aydınlatan nuru, fayda veren şifasıdır. Kendisine sarılan için koruyucudur. Kendisine uyan için bir kurtuluş vesilesidir. Onda eğrilik yok ki düzeltilsin. Onda sapma yok ki istikamet verilsin. Onun hayret verici yönleri bitmez. Onun ayetleri çok tekrar etmekle eskimez. O, cinlerin dinlediği ve: "Gerçekten biz, doğru yola ileten harikulade güzel bir Kur'an dinledik. Ve ona iman ettik".[503] Dedikleri bir kitaptır.

"Ona göre konuşan doğru söylemiş, onunla amel eden sevap almış, ona sarılan en doğru yola ulaşmış olur."[504]

Hz. Huzeyfe'nin rivayet ettiği hadis de, bu manadadır. O demiştir ki:

"Rasulullah (s.a.v), kendisinden sonra doğacak bir takım ihtilaf ve gruplaşmaları haber verdiğinde, ben:

-Ya Rasulallah! O zamana yetişirsem bana neyi emredersiniz? dedim. Şöyle buyurdu:

-Allah'ın kitabını öğrenir, onda olanlarla amel edersin; bu seni onlardan kurtarır." Ben aynı soruyu tekrar sordum: Rasulullah (s.a.v) yine:

-Allah'ın kitabını öğrenir, onda olanlarla amel edersin; o seni ihtilaf ve fitnelerden kurtarır." buyurdu. Ben tekrar aynı soruyu dile getirdim. Rasulullah (s.a.v) tekrar: ***"Allah'ın kitabını öğrenir, onda olanlarla amel edersin. Kurtuluş Kur'an'dadır"*** [505] buyurdu.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Ali şöyle demiştir: Rasulullah (s.a.v), insanlardan saklayıp da bana gizlice bir ilim vermedi. Ancak Allah Teala'nın bir kula Kitabındaki ayetleri anlayacak özel bir anlayış vermesi bunun dışındadır. Bana verilen de budur."[506] Yine Hz. Ali şöyle demiştir:

"Kim Kur'an'ı anlarsa onun kapalı manalarını açıklayabilir."

İbnu Abbas: ***"Kime hikmet verilmişse ona, pek çok hayır verilmiştir."***[507] Ayeti hakkında şöyle demiştir:

---

[503] Cin 72/1.

[504] Tirmizi, Fedailü'l-Kur'an, 14;

[505] Ebu Davud, Fiten, 1; İbnu Mace, Fiten, 13.

[506] Bkz. Buhari,İlm, 39; Nesai, Kaseme, 13. (No: 4758)

[507] Bakara 2/269.

"Bu ayetteki "çok hayırdan" maksat, Allah'ın kitabını güzel anlamaktır. Yüce Allah güzel anlayışı şöyle övmüştür:

"Biz Süleyman'a meselinin çözümünü ortaya koyacak bir anlayış verdik. Bununla birlikte onların her birine (Davud ve Süleyman'a) hüküm ve ilim verdik."[508]

Görüldüğü gibi, bu ayette Yüce Allah, anlayışı hüküm vermenin ve ilmin üzerinde bir makam olarak zikretmiştir. Bir de: "Süleyman'a ayrı bir anlayış verdik" ifadesiyle anlayışı Yüce Allah zatına nispet ederek ona ayrı bir hususiyet kazandırmıştır. İlim ve hükmün ise her ikisine ait umumi bir makam olduğunu bildirmiştir. Şu halde kul, ilâhî kelamı anlayıp Yüce Mevla'sına karşı ona göre muamelede bulunursa; okuduğu ayeti gerçekleştirmiş olur. Böylece Kur'an'ın ehli, ve Allah'ın dostu olma şerefine ulaşır. Böyle davranırsa okuduğunu sadece nakleden birisi olmaz. Bu durumu şu ayetleri okuyan kimse için düşünelim:

"Dekî ben, Rabbime isyan edersem, gerçekten büyük bir gün olan kıyametin azabından korkarım."[509]

"Rabbimiz sadece sana güvendik ve sana yöneldik."[510]

"Sizin bize verdiğiniz eziyetlere, elbette katlanacağız."[511]

Bu ayetleri hakkıyla okuyan kimse kıyamet gününden korkar, Allah'a tevekkül eder, sadece O'na yönelir, O'nun yolunda çekilen eziyetlere sabır gösterir. Bu konuda hep Mevla'sına güvenir. Böyle yaparsa ayetleri sadece asıl sahibinden nakletmekle kalmamış olur. Çünkü ayetlerin yaşanmasıyla elde edilecek manevi tad ve nimetler, sadece okumakla elde. edilmez Ama ayetlerde sözü edilen amelleri, hakkıyla yaparsa; işte o zaman Kur'an okumanın tadını bulur ve Yüce Allah'a dostluğa adım atmış olur.

Aynı şekilde kötü fiillerin yapıldığı ve yapanlara ilahi gazabın bildirildiği ayetleri okuduğun da, onlardan birisi olmamaya çalışmalıdır. Bu durumu şu ayetlerde düşünebilirz:

---

[508] Enbiya 21/79.

[509] Enbiyâ 21/15.

[510] Mümtehine 60/4.

[511] İbrahim 14/12.

"Hal böyle iken, onlar gaflet içinde yüz çeviriyorlar."[512]

"Onun için sen, zikrimize yanaşmayan ve dünya hayatından başka bir şey istemeyenlerden yüz çevir."[513]

"Kim de işlediği günahlara tevbe etmezse, işte bunlar zalimlerdir."[514]

Kur'an okuyan birisi bu ayetlerde bildirilen gruptan olduğu halde, o fiilleri yapanları ayıplaması ne kadar çirkindir! Aynı vasfı taşırken, onları kötülemek, ne büyük bir yanlışlıktır. Halbuki okuduğu ayetler bu haldeki kimsenin aleyhine bir delil olmaktadır. Artık bu sıfatlar üzerinde bulanan bir kimse münacaat etmenin tadını bulamaz ve Yüce Allah'ın hitabını duyamaz. Çünkü sahip olduğu kötü sıfatlar ve içine düştüğü hevası, kendisini Kur'an'ın hakikatini anlamaktan perdelemiştir. Kalbinin katılığı onu ilahi kelamı anlamaktan uzaklaştırmış ve içinde bulunduğu hali, okuduklarına karşı kendisini yalanlamış ve susturmuştur. Ama kul, uyanık olur, Allah'a yönelir ve samimi bir şekilde tövbe ederse; kalp kulağı açılır ilahi hükmü işitir kendisini davet eden Rabbine nazar eder ve istedikleri kabul edilir.

Yüce Allah, kendisine yönelmek için basiretli olup ibret almayı ve öğüt almak için de kalb huzurunu şart kılmıştır. Şu ayetler bunu ifade eder:

"Bütün bunları Allah'a yönelen her kula, gönül gözünü açacak birer ders ve ibret vesilesi yaptık."[515]

"Allah'a yönelenden başkası ibret almaz."[516]

"Bunu ancak akıl sahipleri anlar. O akıl sahipleri ki, Allah'ın ahdini yerine getirirler, verdikleri sözü bozmazlar."[517]

Yaptığı tövbeyi bozmadan istikamet üzere kalmak, ahde vefadır. Allah'ın çizdiği helal ve haram sınırlarını çiğnemek ise Allah'a verilen sözü bozmaktır. Bu sadakatin azlığındandır.

İnabe, tevbe etmek ve Allah'a yönelmektir. Kur'an'da "elbâb" ifadesiyle anlatılan akıl sahipleri, temiz akıl ve kalp sahipleridir.

---

[512] Enbiyâ 2l/l.

[513] Necm 53/29.

[514] Hucurât 49/ll.

[515] Kaf 50/8.

[516] Gâfir 40/l3.

[517] Ra'd l3/l9-20.

Allah'tan korkan, kendisi adına iyi niyetli ve halka karşı samimi davranan, temiz bir kalbe sahip olan bir kimse Kur'an okurken şu anlayışta olması gerekir: Kur'an'da okuduğu bütün ilahi müjde, övgü, güzel sıfat ve Allah dostlarına ait makamları kendi nefsine layık görmemeli, kendisinin o hallerden çok uzakta olduğunu, bu anlatılanların diğer müminlere ve salihlere layık olduğunu düşünmelidir. Bunu onları selamet içinde gördüğü ve samimiyetlerine inandığı için yapmalıdır.

Bunun yanında içinde kendilerine gazap edilenler, azapla korkutulanlar, kötü sıfatları ile gafiller ve günahkarların anlatıldığı ayetleri okuduğunda, kendisini onlardan biri gibi görmeli ve bu ayetlerdeki muhatabın bizzat kendisi olduğunu düşünmelidir. Bu bakış açısıyla hareket ederse halk adına ümit, kendisi adına korku içinde bulunur. Böylece kalbi, diğer kulları selamette, kendisini ise, günah içerisinde görür.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer şöyle demiştir:

"Ey Allah'ım! Senden zülmün ve inkarım için af diliyorum."

Ravi diyor ki: Ey mü'minlerin emiri, zülmü anlıyoruz da, buradaki inkarın manası nedir? dedim. Bunun üzerine şu ayeti okudu:

"Doğrusu insan çok zalim çok inkarcıdır."[518]

Bir kul, kendini övülmeye layık görür ve tüm iyi vasıfları taşıdığına inanır, bunun aksine başkalarını ayıplayıp ve kötülemeye müstehak bilirse, kalbi sadıkların ahlakından dönmüş ve gerçek korku ehlinin yolundandan sapmış olur. Bu hâlde olan bir kimse hem kendisi helak olur ve hem de başkalarını helake sürükler. Çünkü kim, Yüce Allah'a yakın olduğu hâlde, kendisinin oradan çok uzakta olduğunu düşünürse, kendisine korku hâli ihsan edilir. Kim de, ilahi huzurdan ve dostluktan uzak bir halde bulunuyorken, kendisinin Allah'a yakın olduğunu düşünüyorsa, bu emniyet hâli ona bir tuzak olur.

Alimlerden biri şöyle demiştir: "Ben, Kur'an okuyordum ama, tadını bulamıyordum. Nihayet onu, sanki Rasulullah (s.a.v), ashabına okuyor

[518] İbrâhim, 14/34.

ben de dinliyorum gibi, okumaya başlayınca artık tadını ve halavetini buldum. Sonra bir üst makama yükselerek, sanki onu, Cebrail (a.s), Rasûlullah'a (s.a.v) okurken dinliyorum gibi, okumaya başladım. Daha sonra Cenab-ı Hak bana, bir ileri dereceyi nasip etti Şimdi onu, sanki Yüce Allah'tan işitiyormuş gibi, okumaya başladım. Artık onu okurken bir hoşluk bir tat alıyorum ki, ondan uzak durmaya sabredemem."

Hz. Osman veya Huzeyfe şöyle demiştir:

"Kalpler temiz olsa, Kur'an okumaktan doymazlar."

Sabit el-Benanî, demiştir ki: Yirmi yıl Kur'an'ı okumak ve anlamak için uğraştım, bu sayede yirmi yıl nimetler içinde yaşadım."

Alimlerimizden biri şöyle demiştir: "Her ayetin altmış bin manası vardır. Geriye kalanları ise, daha fazladır."

Hz. Ali'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Fatiha süresinin tefsiri için altmış deve yükü tutacak bilgi ortaya koyabilirim."

Süleyman ed-Daranî şöyle demiştir:

"Ben bir ayeti okuyor, onun üzerinde dört gece (beş gece olduğu da rivayet edilmiştir) duruyorum. Onunla ilgili kesin fikre varmadıkça, diğer ayete geçmiyorum."

Seleften birinin, Hud sûresi üzerinde altı ay durduğu, onu tekrar tekrar okuyup, anlamaya çalıştığı ama tamamlayamadığı, rivayet edilmiştir.

Arif bir zat şöyle demiştir: "Benim her cuma bir hatmim, her ay bir hatmim, her sene bir hatmim ve otuz seneden beri devam etmekte olan başka bir hatmim vardır. Ama onu henüz tamamlayamadım." Bu son hatim müşahede ve ayetlerin hakikatini anlama hatmidir.

Bu zat yine şöyle demiştir: "Kendimi tamamen ibadete verdim. Günlerce, aylarca, senelerce Kur'an'la iç içe çalıştım. İnsanlar, ilâhî kelamın asılın anlamaktan ve ilahi muradın sırrının çözmekten perdelenmişlerdir. Çünkü Yüce Allah, onlardan, marifetin aslını, ilmin hakikatini örtmüştür.

Yüce Allah onlara, Zatı hakkındaki marifetleri kadar, kelamı ile ilgili marifet vermiştir. Çünkü O'nun sıfatları, fiilleri ve hükümleri kelamının manalarıyla bilinir. Ayrıca O'nun kelamının manaları, sıfatlarının ve ahlakının manalarındandır. Bundan dolayı Kur'an'da, kolay, latîf, şedid, ümit ve korku verici ayetler vardır. Çünkü O'nun sıfatları arasında rahmet, lutuf, intikam ve azapla yakalayış bulunmaktadır. İnsanlar nasıl ki, O'nun zatını bilmekten aciz iseler, aynı şekilde kelamının hakikatini bilmekten de acizdirler. O'nu, yalnız O bilir. Sıfatlarının hakikatini de sadece kendisi bilir.

Kelamının manalarını en iyi bilenler, sıfatlarının manaları hakkında en çok marifet sahibi olanlardır. Kullardan ilahi sıfatların, ahlakın ve hükümlerinin gizliliklerini en iyi bilenler, hitabın gizliliklerini, harflerin vecihlerini ve batın kelamın manalarını en iyi bilenler ve onlar hakkında en fazla marifet sahibi olanlardır. Ondan en fazla korkanlar da, O'na en yakın olanlardır. Ona en yakın olanlar ise, kendilerine manevi derece verdiği ve inayetine erdirdiği insanlardır. Bu manaya işaret eden bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kur'an'ı, kıraat edenlerin en güzel sesli olanı, Kur'an okurken Allah'tan korktuğunu gördüğün kimsedir."[519]

O'ndan, ancak marifet ehli olanlar korkar. O'nun marifetine ancak O'nunla muamelesini düzeltenler erer. Bu muameleyi ancak, ilahi yakınlığa erenler gerçekleştirir. O'na ancak, O'nu maksud edinenler ve O'nun nazarına nail olanlar yakın olur. İşte bu durumda olanlar, ilahi hitabın sırrına ve marifete ererler. Kitabın iç yüzüne vakıf olurlar.

Kul tilavet secdesi yaptığında; ayetlerde geçtiği gibi hayır dua etmeli ve yine ayetlerde öğretildiği şekilde şerlerden Allah'a sığınmalıdır. Bu, Kur'an'ı bilen alimlerin amelidir. Allah, bunu sever. Bunun için kullarının kendisine secde etmelerini emretmiştir. Mesela kul:

"Onlar kendilerine ayetlerimizle öğüt verildiğinde büyüklük taslamadan secdeye kapanırlar ve Rablerini, hamd ile tesbih ederler."[520] ayetini

---

[519] Ibn Mace, İkame, 176.

[520] Secde 32/15.

okuduğunda, şöyle dua etmelidir: "Allah'ım! Beni sana secde edenlerden kıl. Sana hamd ederek tesbih edenlerden kıl. Kibirli olmaktan sana sığınırım. Senin emrine karşı gelmekten, büyüklenmekten, evliyana karşı büyüklenmekten sana sığınırım."

"Ağlayarak yüz üstü yere kapanırlar Kur'an okumak, onların Allah'a saygısını artırır."[521] ayetini okuduğunda şöyle dua etmelidir:

"Allah'ım! Beni ağlayanlardan ve senin için huşu sahibi olanlardan eyle."

Bu ve benzeri durumlarda, Kur'an onun ameli, ilmi, zikri, duası, asıl meselesi ve meşgalesi olmalıdır. Onunla Allah'tan ister, onunla sevap elde eder. Elde ettiği makamı ondan kaynaklanır. Bütün şerefi ondadır. Bütün bunlar Kur'an'da toplanmıştır. O'nun kelamıyla arifler, O'nun marifetini elde etmiş, O'nun hitabıyla yakîn sahibleri, sıfatlarını müşahede etmişlerdir. Onların ilimleri, O'nun kelamındadır; vecdleri O'nun ilimlerinden, müşahedeleri O'nun sıfatlarına nail olmalarındandır. Onların kelamı, müşahedelerindedir. Çünkü kelamın çeşitleri, Allah'ın sıfatlarının manalarıdır. Nitekim O'nun razı olduğunu, gazap ettiğini, ihsanda bulunduğunu, intikam aldığını, cebbar ve mütekebbir olduğunu, çok şefkatli ve ikram sahibi olduğunu bildiren kelamları vardır. Kul, Allah'ı bilen ilim ehlinden, anlayış ehlinden ve müşahede ehlinden olursa, diğer insanlar için gayb olan bilgileri, müşahede eder ve diğerlerinin göremediği şeyleri o, basireti ile görür. Bunu ifade için Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Hayır, işin gerçeği müşriklerin zannettikleri gibi değil. Görebildiklerinize ve göremediklerinize yemin ederim ki..."[522]

"Ey basiret sahipleri, ibret alınız."[523]

Bunun manası, ayetleri anlamak için bana yöneliniz ki gerçeği görünüz. Çünkü Allah onlara eller ve gözler verdi. Onlar da kendilerine verilen bu kuvvetler ile gördüklerine yöneldiler. Yarattıklarına bakıp O'nu zikret-

---

521 İsrâ 17/109.

522 Hakka 69/39.

523 Haşr 59/2.

tiklerinde halktan ayrılıp Allah'a koştular. Böylece imtihandan güzelce çıktılar. Başlarına gelen bela ve imtihanlar onların güzel hallerine hiç bir noksanlık getirmedi. Onlar, şu ayette haber verilen kimselerden oldular:

"Her şeyden çift çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız. O halde Allah'a koşun, Allah ile beraber başka bir tanrı edinmeyin."[524]

Onlar tevhid ve ihlas ehlinden oldular. Allah da onlar için tek dost ve kurtarıcı oldu. Sonra onlar, eşyayı tefekkür ve ibret makamını geçip ilerlemeye devam ettiler. O'nu, O'nunla zikrettiler. O'nu tevhid ederek Onun ile O'na kavuştular. Mâsivâyı ilah edinmediler, başka hiçbir şeyin uluhiyyetini kabul etmediler. Onlar, yalnız Yüce Allah'a ibadet ve kulluk ettiler. Abdullah b. Mesud'a ait Mushafta yukarıdaki ayete bu manayı verdiren bir kıraat gördüm. Bu kıraat ***"Fe firrû ilellahi minhü"*** şeklinde olup mana şudur:

"Allah'tan Allah'a kaçın. Şüphesiz ben O'nun tarafından size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım."

Ayrıca Kur'an'ın zâhiri ve bâtını konusunda Abdullah b. Mesud'tan bir haber gelmiştir. Bazı raviler onun senedini Hz. Peygamber'e (s.a.v) kadar çıkarırlar. Biz de onu senediyle rivayet ettik. Bunu bize rivayet edenler haberlere vakıf, ilmin inceliklerini bilen, muhlis ve muhabbet ehli seçkin arif kimselerdir. Haber şudur:

"Kur'an'ın bir zâhiri manası, bir Bâtınî manası vardır. Onun her ayetinin bir haddi ve bir matlaı vardır."[525]

Biz deriz ki, Kur'an'ın zâhiri manasını Arapça'yı iyi bilenler anlar. Bâtınî manasını ise yakin ehli arifler anlar. Onun haddini yani ayetlerin manalarının sınırını zahir ilme sahip alimler bilir. Matlaını, yani ayetlerin kalp gözüyle görülebilecek gizli sırlarını ise, seçkin arifler, Allah dostları ve gerçek manada O'ndan korkanlar bilir. Bunlar, kendilerini bu ilme ulaştıran Rablerinin azabından korktukları zaman O'nun özel ihsanlarına ulaştılar. Bundan sonra kendilerine emin bir makamda özel sırlar emanet edildi,

---

[524] Zariyat 51/49-51.

[525] Ibn Hibban, Sahih, I, 276 (No.75); Beğavi, Şerhu's-Sünne, I, 262; Bezzar, Müsned, No: 2312; Tabarani, el-Kebir, No: 10090; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VII, 152.

sağlam bir hâle ulaştıklarında gizli haberlere vakıf edildiler. Böylece ilahi huzurda yakınlık elde ettiler. Çünkü onlar devamlı O'nu müşahede etmekteydiler. Bunun için herkesten ayrı bir ilme sahip oldular. Onların bu hâlini Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle ifade buyurmuştur:

"Bir şeye şahid olan kimse, uzakta olanın görmediği şeyleri görür."[526]

Kim ilahi huzurda kabul görürse, özel tecellilere şahid olur. Şahid olan O'nu bulur. Bulan O'nu tevhid eder, birliğine yakinen inanır. Tevhid eden aziz olur. Kim ilahi huzurdan uzakta ise gözü kör olur. Kör olan kaybeder. Kaybeden unutur. Unutan unutulur. Bu kimsenin hâli ayette şöyle anlatılmıştır:

"İşte böyle, sana ayetlerimiz geldi, ama sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun."[527]

Yani, ayetlerimizi terkettin, onları anlamaya, onlar üzerinde düşünmeye çalışmadın. İşte bugün sen de, kendi hâline terk edileceksin. Sana rahmet nazarı ile bakılmayacak, ilahi huzurda yakınlık ve kabul görmeyeceksin. Bu halden Yüce Allah'a sığınırız.

[526] Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 83; Buhari, Tarih-i Kebir, Cilt:1, kısım:1; shf: 177; Bezzar, Müsned (Bahru'z-Zehhar), II, 237. No: 743.

[527] Tâhâ 20/126.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN MANA VE KIRAAT İNCELİKLERİ

Bu bölümde, Kur'an'da geçen müşkil ve garib kelimelerin açıklaması ele alınacaktır. Bu konuyu usul kurallarına uygun olarak kısaca işleyeceğiz.[528]

İlahi kelam (Kur'an ayetleri) görebildiğimiz kadarıyla iki şekilde kullanılmıştır. Ya mücmel (kapalı) ve muhtasar (kısa). Ya da mufassal (geniş açıklamalı) ve tekrar edilme şeklinde.

Kelamın mücmel ve muhtasar olması, belağat ve icaz yani özlü anlatım içindir. Yüce Allah, Kur'an'ın bu özelliğini şöyle ifade etmiştir:

"İşte bunda, bize kulluk eden kavim için bir mesaj, bir belağat vardır."[529]

Ayetlerin genişçe ve tekrar edilerek zikredilmesi ise meramı tam anlatmak ve lazım olanı hatırlatmak içindir. Allah Teala Kur'an'ın bu özelliğini şöyle ifade etmiştir:

"Andolsun ki biz, düşünüp öğüt alsınlar diye sözümüzü, birbiri ardınca (genişçe) zikrettik."[530]

---

[528] Bu bölümde müellif, kıraat, tefsir ve tefsir usûlünü ilgilendiren teknik bir konuyu ele almaktadır. Konu daha çok bu alanla meşgul olanları ilgilendirmektedir. Onun için biz, kullanılan ıstılahları korumaya çalışacağız. (Tashih eden)

[529] Enbiya 21/106

[530] Kasas 28/51

Yüce Allah, ayetlerin bir kısmının mübhem ve mücmel, bir kısmının da mufassal olduğunu ve hepsinin tevhidi öğrettiğini şöyle ifade buyurmuştur:

"Elif Lâm Râ. Bu Kur'an, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından sana indirilen, ayetleri sağlamlaştırılmış, muhkem kılınmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır."[531]

Ayetin başında geçen üç harf için şunlar söylenmiştir: Bunlar Yüce Yaratıcıya ait üç ismi temsil eder: Allah, Latîf ve Rahîm.

Onların Rahman isminin üç harfi olduğu da söylenmiştir. Bu girişin peşinden Yüce Allah kitabının gönderiliş sebebini şöyle açıklamıştır:

"Bu Kur'an, ayetleri muhkem olan kitaptır." Yani tevhid inancını apaçık şekilde ortaya koyan bir kitaptır, demektir. Bunun peşinden gelen: ***"Sonra da ayetleri genişçe açıklanmıştır"*** ifadesinin manası, müjde ve azapları genişçe açıklamıştır demektir. Ayetin sonundaki: ***"Hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından gönderilmiştir."*** ifadesinin manası ise, Allah hüküm vermede hikmet sahibidir. O (c.c) verdiği hükümlerden, açıkladığı helal ve haramların ne olduğundan haberdardır. Allahu Teala bunların sonucu şu hükmü vermiştir: ***"Artık Allah'tan başka kimseye ibadet etmeyiniz."***[532] İşte bu Yüce Allah'ın, hiç şüphe taşımayacak bir şekilde açıkladığı tevhittir. Bunun peşinden gelen: ***"Ben Allah tarafından size gönderilmiş apaçık bir uyarıcı ve müjdeciyim"*** ayetiyle anlatılan da Allah'ın açıkça bildirdiği müjde ve azap haberleridir.[533]

Bu bölümde anlattıklarımızın hepsi, Arapça'daki konuşma üsluplarına, ifade çeşitlerine ve güzel anlatım şekillerine göredir. Araplar, bir şeyi anlatmak için uzun, ezberlemek için kısa ifadeyi tercih ederler. Sözü gü-

[531] Hud, I-2

[532] Hud 11/2.

[533] Müellif (rah) bundan sonra Kur'an'daki ifade şekilleri ve söz sanatları hakkında bir çok örnekler vermektedir. Bu örnekler Arapça dil kaideleri ve belağatla ilgilidir. Verilen örnekler ancak Arapça metniyle yan yana getirilince anlaşılabilmektedir. Biz bu kısımları incelemek isteyenleri kitabın aslına havale ederek, tercümesini faydalı bulduğumuz kısımla yetiniyoruz. (Tashih eden: D. Selvi)

zelleştirmek için takdim ve tehir yaparlar. Ancak ne yapılsa hepsi bir fesahat ve belağat örneği taşır.

Çünkü onlara göre belağat, çok fazla sözlerle anlatılacak bir manayı kısa ve öz olarak, az kelimelerle ifade etmektir. Yine kapalı ve kısa bir manayı açık ve geniş bir şekilde dile getirmek de bir belağat olmaktadır. . Onlar, geniş açıklama gereken bir durumda bundan kaçmayı bir acziyet görürler. Aynı şekilde meramı ifade edecek öz cümlelerle yetinilecek bir durumda, sözü uzatmayı da bir cehalet sayarlar. Kur'an-ı Kerim, onlara, kullandıkları dil ve konuşma üslubuyla hitap ederek ilahi emirleri akıl ve dil tecrübeleri seviyesinde kendilerine anlatmıştır. Böylece onlar, Kur'an'ın güzelliklerini ve üstünlüklerini anlama imkanı bulmuşlardır. Bu durum Kur'an'a karşı geldiklerinde aleyhlerinde bir delil olmuştur. Çünkü Kur'an onlara, bildikleri ve güzelce anladıkları şeyleri emretmektedir. Bu, ilahi bir hikmettir ve aynı zamanda onlar için ilahi bir lütuftur.

Onların arasında seçkin ve ileri gelenler kimseler vardı. Onlar seviyelerine göre onu anlıyorlardı. Herkes, nasibine, anlayışına, aklına ve ilmine göre, onu idrak etmeye çalışıyordu. Çünkü onlar, Kur'an'ı anlamada ve müşahede etmede de farklı farklıydılar. Akılları, ilimleri aynı seviyede değildi. Kur'an'da umumi, hususi, muhkem müteşâbih, zahir, batın, ifadeler vardır. Onun, umumi olan ifadeleri halk için, hususi olanları havas için, zahiri, ehli zahir için ve batını da ehli batın içindir. Şüphesiz Yüce Allah, her şeyi en iyi bilmektedir.

Yüce Allah, iman edenleri, haktan yana ihtilaf edilen konularda doğru yola erdirir.

Kalb, yakîn nuruyla temizlenince, akıl ilahi tevfik ve yardımla desteklenince, düşünceler, halka bağlanmaktan tamamen kurtulunca, kul iç dünyasıyla Yüce Yaratıcıya tamamen yönelince ve nefis kötü arzularından kurtulunca, işte o zaman ruh, serbest kalıp, Meleküt aleminde dolaşır. Kalbin açılması, yakîn nuruyladır. Bu nur, Melekût alemine ışık tutar. Bu anlattıklarımız, ehlince elde edilen bir takım sıfatlar, ahlaklar, devamlı iç içe

olunan haller, tanınıp bilenen alemler, Rauf ve Rahim olan Allah'ın ikram ettiği sırlı ilimlerdir. Buna ulaşan kimseler elde ettiklerini keşifle elde etmişler, elde ettikleri bu ilimlerin hakkını vermişler ve şu ayetle övülen kimselerden olmuşlardır:

"Onlar, Kur'an'ı Kerim'i hakkıyla okurlar ve ona inanırlar."[534] Kur'an'ı hakkıyla okumak, mü'minlere aittir. Çünkü Yüce Allah, onlara imanla ilgili bir hakikat ihsan ettiğinde, manalarını anlamalarını da onlara ihsan eder. Bu ilmin kaynağı, müşahede ile hakikate ermektir. Bu kimselerin Kur'an okuyuşları müşahede ile olur ve her okuyuşları ile yeni yeni manalara ererler. Bu da, imanlarındaki hakikatin derecesine göre olur. Nitekim Allah Teala şöyle buyurmuştur:

"Mü'minler ancak, Allah'ın ayetleri okunduğunda imanları artan ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir."[535]

"Onlar, gerçekten müminlerdir."[536]

Kul düşüncesini ve aklını okumakta olduğu ayetlere vererek huzur ve iman ehlinden olur. Böylece elde ettiklerinin daha fazlasına ulaşır ve ilahi müjdeleri hak eder. Kur'an ehlinin sıfatları hakkında Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Hani cinlerden bir grubu Kur'an dinlemek üzere sana göndermiştik. Sana geldiklerinde "susun, dinleyin" dediler. Kur'an'ın okunması bitince, kavimlerine birer uyarıcı olarak döndüler."[537]

"İman edenlere gelince, ayetler, onların imanlarını artırır ve onlar müjdelere ererler."[538] Yine bu mü'minler, ilimleriyle övülen, Allah'a ümit ve korku içinde ibadet edişleriyle takdir edilen kimselerdir. Şu ayetler de onların sıfatlarını anlatmaktadır:

---

[534] Bakara 2/121
[535] Enfal 8/2
[536] Enfal 8/4
[537] Ahkaf 46/29
[538] Tevbe 9/124

"Yoksa, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse, o inkarcı gibi midir? Resulüm de ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu, ancak akıl sahipleri, bunları hakkıyla düşünür."[539]

"Onlar korku ve ümit içinde Rablerine yalvararak ibadet ederler."[540]

Bu kimseler, Yüce Allah'ın seçilmiş dostlarından muhabbet ehli müminlerdir. Rasulullah (s.a.v) bize onları şöyle tanıtmıştır:

"Kur'an ehli, Allah'ın dostlardır ve onlar halkın içinde Allah'ın seçkin kullarıdır."[541]

İbn Mesud şöyle demiştir: "Herhangi birinizin kendi durumunu öğrenmesi için, Kur'an'a bakması gerekir. Eğer, Kur'an'ı seviyorsa, Allah'ı da seviyor, Kur'an'ı sevmiyorsa Allah'ı da sevmiyor, demektir." Bu, şu şekilde de ifade ediliyor:

"Sen konuştuğun kimseyi sevdiğinde, onun sözünü de seversin. Ama onu sevmediğinde, sözlerini de sevmezsin."

Ebu Muhammed Sehl şöyle demiştir: "İmanın alameti, Allah sevgisidir. Allah sevgisinin alameti Kur'an sevgisidir, Kur'an'ı sevmenin alameti Hz. Peygamber'i (s.a.v) sevmektir. Hz. Peygamber'i (s.a.v) sevmenin alameti, ona uymaktır. Ona uymanın alameti ise dünya malına gönül vermeden yaşamaktır."

Müridlerden birinin şöyle dediğini bize naklettiler: "Bir gün içimde Kur'an okuma isteği coşmuştu. Ama aradan günler geçti, Kur'an okuyamadım. Bunun üzerine Allah tarafından bir gizli ses bana şöyle seslendi:

"Eğer, beni seviyorsan kitabımı niçin terk ederek mahzun bıraktın? Ondaki ince uyarımı görmüyor musun?"

Bir arif, şöyle demiştir:

---

[539] Zümer 39/9

[540] Secde 32/16

[541] İbn Mace, Mukaddime, 16; Darimi, Fedailu'l-Kur'an, 1.; Ahmed Müsned, III, 127; 128; 242

"Bir mürid, istediği her şeyi Kur'an'da buluncaya, noksanlıklarını ve fazlalıklarını onda tanıyıncaya ve Mevla'sıyla yetinip kullardan tamamen gönlünü çekinceye kadar gerçek mürid olamaz."

Kur'an'ın içerdiği zahiri ilimlerin en azı, yirmi dört bin sekiz yüz ilimdir. Çünkü her ayetin bir zahiri, bir batını, bir haddi ve bir matlaı olmak üzere dört ilmi vardır. Yine, Kur'an yetmiş yedibin iki yüz ilim ihtiva eder, denilmiştir. Çünkü, her kelimenin bir ilmi ve her ilmin de bir vasfı vardır. Buna göre her kelime, bir sıfat taşır. Ve her sıfat da, bir güzel amel gerektirir. Budan başka söylenecek şeyler de mevcuttur.

Her şeyi en iyi bilen ve her şeyin kapısını açan Yüce Allah'ı tesbih ederiz.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

GAFLETİN KÖTÜLENMESİ GAFİLLERİN SIFATI

Kur'an okuyan bir kimse, önceki bölümde açıkladığımız güzel sıfatların aksine hareket eder veya bunların zıddı olan kötü arzularda nefsini dinler, hevasına uyar, düşmanı olan şeytanın vesvesesine kulak verir, bir takım zan ve vehimlere dalar, kuruntulara bağlanır, şaşkınlık, manevi körlük, gaflet ve hata içinde bulunursa, şu ayetin bildirdiği sınıfa girer:

"Onların bir kısmı da ümmidir. Kitap nedir bilmezler. Bütün bildikleri kendilerine anlatılan kuruntu ve uydurma bilgilerdir."[542] Bu ayette geçen ***"kitap nedir bilmezler"*** demek, onlar, onu sadece okur, ama onun hiç bir manasını bilmezler, demektir. Nitekim Yüce Allah, onların sadece zan ile hareket ettiklerini bildirerek, ayetin sonunda: ***"Onlar ancak zanna göre hareket ediyorlar"*** buyurmuştur. Zan, yakînin zıddıdır. Yüce Allah, zan içinde olanların durumunu kendi ifadeleriyle şöyle haber vermiştir:

"Onlar: Ancak bir takım zanlarda bulunuyoruz. Onun hakkında kesin bir bilgi elde etmiş değiliz" dediler.[543] Şu ayet de gafleti ve gaflette olanları kınamaktadır:

"Göklerde ve yerlerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden (ibret almadan) yüz çevirip giderler."[544]

Hiç şüphesiz Kur'an, onları yaratan Yüce Yaratıcının varlığına ve birliğine delalet eden göklerdeki ve yerdeki ayetlerinin en büyüklerindendir. Hal böyle iken onlar, başkasına kulak verip Kur'an'ı hafife alıyorlar. Allah,

---

[542] Bakara 2/78.

[543] Casiye 45/32.

[544] Yusuf 12/105.

onların bütün yaptıklarından haberdar olduğunu bildirerek onları şu şekilde uyarmaktadır:

"Biz, onların seni dinlerken ne maksatla dinlediklerini, kendi aralarında fısıldarken de, o zalimlerin "siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz" dediklerini çok iyi biliriz."[545]

Yani onların Kur'an'ı, kalbleri, kendilerine fayda değil, zarar veren şeyle meşgul olarak dinlediklerini ve onu can kulağıyla dinleyenlere, alaylı tavırlarla nelerin okunduğunu soracaklarını Allah bilmektedir. Çünkü onlar, kalpleriyle değil, sadece cisimleriyle orada hazır bulunmuşlardır. Oysa bu, onların aleyhinde bir delil olmaktadır. Şu ayet bu durumu ifade etmektedir:

"Onların arasında, seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından çıkınca kendilerine bilgi verilmiş olanlara "O, az önce ne demişti?" diye sorarlar."[546] Ayet, şöyle devam eder:

"Onlar, Allah'ın kalblerini mühürlediği heva ve heveslerine uyan kimselerdir."[547] Onların kalbi mühürlenmiş olduğundan dolayı, ilâhî hitabı derinliğine anlayamazlar. Kalbleriyle onu dinleyemez ve ilahi muradı anlayamazlar . Çünkü Onlar, kötü arzularına ve aslı olmayan zanlarına uymaktadırlar.

Denilir ki kul, istikamet üzere bulunup, Kur'an-ı Kerim'i tilavet ederse, Cenab-ı Hak ona rahmetiyle nazar kılar, ama başka şeyleri ona karıştırırsa kendisine şöyle nida eder: "Benim kelamımla senin ne ilgin var? Sen, benden yüz çevirmişsin; eğer tevbe etmezsen kelamımı da bırak!"

İsrail Oğullarıyla ilgili olarak bize, şu rivayet nakledilmiştir:

"Yüce Allah, Musa ve Davud Aleyhisselam'a şöyle vahyetti:

"İsrail Oğullarından isyan eden zalimlere söyle de beni zikretmesinler. Çünkü ben, beni zikredeni zikredeceğime dair yemin ettim. Bu durumda onları, ancak lanetle zikrederim." [548]

---

[545] İsra 17/47.

[546] Muhammed 47/16.

[547] Muhammed 47/16

[548] İbnu Ebi Şeybe, Musannef, VIII, 115; Ahmed, K. Zühd, No: 378.

Onlar, Yüce Allah'ın haber verdiği şu kimselerdendir:

"Onların ardından hayırsız bir nesil geldi. Bunlar kitaba (Tevrat'a) varis oldular. Fakat ayetlerin hükmünü ve metnini değiştirme karşılığında şu değersiz dünya malını aldılar, nasıl olsa bağışlanacağız diyerek hareket ettiler. Halbuki onlara, ona benzer bir menfaat daha gelse, onu da alırlar. Peki Kitap'ta, Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan söz alınmamış mıydı? Ve onlar, kitaptakini okumamışlar mıydı? Ahiret yurdu, isyandan sakınanlar için daha hayırlıdır. Hala aklınız ermiyor mu?"[549]

Bu, onların kendilerini havf ve sakınmaya götüremeyen yalancı zanları ve aslı olmayan ümitleridir. Onlar, dünya hayatında Yüce Yaratıcılarına isyan ettiler ve ahirette affedilecekleri hayaline kapıldılar. Çünkü onlar, Allah'ın hikmetini bilmiyor ve O'nun hükümlerinden yüz çeviriyorlar. Ayette geçen, ***"Onlar, kitaptakini okumamışlar mıydı?"*** kısmının manası; onlar onu okudular, bildiler, ama onunla amel edip, ondan hiçbir şekilde faydalanmadılar, demektir. Bu da, onlar için bir kınama ve ayıplamadır. Şu ayet de böyledir:

"De ki, eğer bunu iman sayıp inanıyorsanız, imanınızın size ne kötü şeyler emrediyor!"[550] Bu ayetin ince bir yorumu daha vardır ki o da şudur: Onlar, kitabı, kendisiyle amel etmeyerek ve onu anlamamayarak mahvettiler. Bu mana, şu ayetin manasına uygundur:

"Ehli kitaptan bir grup, sanki Allah'ın kitabını bilmiyorlarmış gibi, onu arkalarına atıp terkettiler. Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tabi oldular."[551] Buradaki ***"şeytanların söylediklerine tabi oldular ve hevalarına uydular"*** ifadesi, şu ayete uygunluk arzeder:

"Onlar ise, bunu kulak ardı ettiler, onu çok az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları alış-veriş ne kadar kötü."[552]

Görüldüğü gibi bu ayetlerle amel edilmemesi; onların arkaya atılması, ortadan kaldırılması ve dünya karşılığında satılması olarak isimlendiri-

[549] A'raf 7/169.

[550] Bakara 2/93

[551] Bakara 2/101-102.

[552] Al-i İmran, 3/187.

liyor. Bunların her biri, tehdit ve azap ifade etmektedir. Aynı ayetler, Allah'tan korkanlar için, bir vaaz ve uyarıdır. Gaflet içinde olanlar içinse, onların kötü sıfatlarını ortaya koymaktadır. Bunu, ehli olanlar bilir. Cehennem ateşini anlatan şu ayet de böyledir:

"İşte Allah, kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım, yalnızca benden korkun."[553]

Yüce Allah cehennem hakkında şöyle buyurdu: ***"O ateş, kafirler için hazırlanmıştır."***[554]

Seleften biri şöyle demiştir: "Bir kul, bir sûreyi okumaya başlar melekler ona okumasını bitirinceye kadar dua ederler. Bir başkası da Kur'an'ı açıp okumaya başlar; okumasını bitirinceye kadar melekler kendisine lanet okurlar." Ona: "Bu, nasıl olur?" diye sorulduğunda şöyle cevap verdi: "Kul, ayeti okurken onun yasaklarını yasak, haramlarını haram, helallerini de helal kabul ederse melekler ona dua ve istiğfar eder. Ama aksi durumda melekler ona lanet eder."

Alimlerden biri şöyle demiştir: "Bir kul, Kur'an okur ama bilmeden kendisine lanet etmiş olur. Çünkü o: ***Allah'ın laneti zalimlere olsun***[555] ayetini okur. Oysa kendisi de zalimdir. Yine o:

"Allah'ın laneti, yalancılar üzerine olsun"[556] ayetini okur, halbuki kendisi de yalancıdır.

"Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri ayetlerimden uzaklaştıracağım."[557] Ayetine Süfyan es-Sevri şöyle mana vermiştir: "Onları, Kur'an'ı anlamaktan uzaklaştıracağım"

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: ***"Ümmetimin gözünde dünya ve para büyüdüğünde, onlardan İslam'ın heybeti çıkarılıp alınır. İyiliği emir ve kötülükten nehiy görevini terk ettiklerinde vahyin bereketinden mahrum kalırlar."***[558] Fudayl; "Yani onlar, Kur'an'ı anlamaktan mahrum kalırlar." demiştir.

---

[553] Zümer 39/16.

[554] Bakara 2/24

[555] A'raf 7/44.

[556] Al-i İmrân 3/65.

[557] A'raf 7/146.

[558] Hakim Tinmizi, Nevadirul-Usul, II, 270 (173 asıl, Suyutî, es-Sağir, No: 766 Elbani, Daife, No: 2578)

Gaflet içinde Kur'an okumayı kınayan sayılamayacak kadar hadis ve haber vardır. Bunlardan birisi de şu hadistir:

"Ümmetimin münafıklarının çoğu, Kur'an okuyucular içinden çıkar."[559]

Hasan-ı Basrî şöyle derdi: "Sizler, Kur'an'ı belirli bölümlere ayırdınız. Bu bölümleri okumayı asıl hedef hâline getirdiniz. Onları ulaşılacak merhaleler edindiniz. Geceyi de o hedefe ulaşmak için bir vasıta yaptınız. Sizler, bu vasıtayı kullanıp o merhaleleri kat etmeye çalışıyorsunuz. Oysa, sizden önce gelenler, Kur'an'ı Rablerinden kendilerine gelen risaleler, mesajlar olarak görüyorlardı. Gece olunca onu okuyarak düşünüyor, gündüzün de, hükümlerini harfiyyen yerine getiriyorlardı."

İbn Mesud şöyle demiştir: "Kur'an, insanlara kendisiyle amel etsinler diye indirilmiştir. Onlar ise, sadece okunmasını amel kabul ediyorlar. Onlardan biri, Kur'anı Fatiha'dan sonuna kadar hiç bir harfini terk etmeden okur, fakat onunla amel etmeyi terk eder!.."

Sahabeden İbn Ömer ve Cündüb b. Abdullah şöyle demişlerdir: "Biz öyle bir zaman diliminde yaşadık ki, bizden birimiz, önce iman ederdi. Hz. Peygamber'e (s.a.v), bir sûre nazil olduğunda ondaki helalleri haramları, emirleri, yasakları ve bilmemiz gereken bilgileri, sizin şimdi Kur'an'ı öğrendiğiniz gibi hemen öğrenirdik. Aradan zaman geçti, bir takım insanlar gördüm ki onlar, imanlarını sağlamlaştırmadan Kur'an'la meşgul olmaya başladılar. Kuran-ı Kerimi Fatiha'dan sonuna kadar hatmediyorlar ama, onun emirlerini, yasaklarını, ondan neyi bilmeleri gerektiğini bilmiyorlar. Onu sadece okuyorlar. Oysa, Yüce Allah'ın ona bildirdiği gibi, Kur'an'ın gönderilmesinden maksat, onun emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmaktır. Çünkü, Kur'an'ın çizdiği sınırların içinde kalınması farzdır ve kul, bundan mesuldür. Bunun için onlara aykırı davrananlara azap olunacaktır. Halbuki Kur'an'ın harflerinin sayılması farz değildir ve kul, bundan dolayı cezalandırılmayacaktır. Allah Teala şöyle buyurmuştur:

"Biz, sana ağır bir söz indireceğiz."[560]

---

[559] Ahmed, Müsned, II, 175; İbnu Ebi Şeybe, Musannef, XIII, 228; Buhari, Halku Efâli'l-Ibad, 77; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, VI, 229.

[560] Müzzemmil 73/5.

Ağır sözden maksat, onunla amel edilmesidir. Yoksa, Allah Teala onu okumak ve zikir için zaten kolaylaştırmıştır.

Rasulullah'tan rivayet edilen şu hadis-i şerif de bunu anlatmaktadır:

"Sizler, kalbleriniz onunla huzur içinde olduğunda ve vücudunuz ona karşı yumuşadığında Kur'an'ı okuyunuz. Eğer bunun tersini yaparsanız, onu okumuş olmazsınız."

Diğer bir rivayette hadis: ***"Kalbiniz Kur'an'a yönelmeyip farklı yönlere kaydığında okumayı bırakıp kalkın"***[561] ifadesiyle bitmektedir.

Kendisine Kur'an okuduğum faziletli bir şeyh, bana dedi ki: Ben, bir hocama Kur'an okuyordum. Hatmettiğimde tekrar okumak üzere yanına gittim. O, bana şöyle dedi: "Kur'an'ı, benim için bir amel haline getirdin; git onu huzurundaymış gibi Allah'a oku. Bak sana neler duyuracak ve ne türlü hikmetleri anlamanı nasip edecek."

Rasulullah'ın (a.s.v) ashabından bazıları ancak bir veya iki cüz, bir veya iki süre ezbere biliyorlardı. Kimileri de sadece, onun yedide biri olan bir hizb veya Bakara ve En'am surelerini ezberlemişlerdi. Ama onlar, bunların manalarını iyice biliyorlardı. Rasulullah (s.a.v), ahirete irtihal ettiğinde etrafında sahabe-i kiramdan yirmi bin kişi bulunuyordu. Onlardan hiçbiri, düşünmeden Kur'an okumuyorlardı. Oysa Kur'an-ı Kerim'i ezber edenler sadece altı kişi idi. Hatta bunların ikisi ihtılaflıdır. Bir alimin söylediğine göre, Kur'an'ı, Hulefa-i Raşidîn'den hiçbiri, bütünüyle ezberlemiş değildi.

İbn Abbas, Kur'an'ı Übey İbn Kab'a, Abdurrahman b. Avf, İbn Abbas'a, Osman b. Affan, Zeyd b. Sabit'e ve Suffe ehli de Ebu Hureyre'ye okuyarak hatmetmişlerdi. Ancak onların hepsi, Kur'an'ın bütün emirlerine uyuyor, yasaklarından kaçınıyorlardı. Yine hepsi, Kur'an hakkında alim ve fakih idiler.

Yusuf b. Esbat'a, "Kur'an'ı hatmettiğinde, nasıl dua edersin?" diye soruldu. Şu cevabı verdi. "Nasıl dua edeyim ki, okuyuşmdaki eksiklerimden dolayı yüz defa istiğfarda bulunuyorum."

---

[561] Buharî, Fedailü'l-Kur'an, 37; I'tisam, 26; Müslim, Ilim, 3, 4; Darimî, Fedailu'l-Kur'an, 7; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 313.

Yine o şöyle derdi. "Ben, Kur'an okumaya başlıyor ve okuyorum. Ama onda olan emir ve yasakları düşündüğümde, söylediğini yapmayıp, Allah'ın hoşnutsuzluğuna uğrayacağımdan korkuyorum. Hemen okumayı bırakıp, tesbih ve istiğfarla meşgul olmaya yöneliyorum."

Bil ki kulun, Kur'an kıraatında elde edeceği şey, Kuran'a gereken hürmeti yapmasına, onu anlamasına, ondaki müşahadesine ve onunla amel etmesine göre olur. Çünkü Kur'an, Allah'ın, kulları içinde ortaya koyduğu en açık alametidir. Yeryüzünde Allah'ın varlığını gösteren en büyük ve en azametli ayetlerdendir. Bize Cenab-ı Hakk'ın ihsan buyurduğu en kâmil nimetlerdendir. Kulun, Kur'an'a hürmet ve edebi takvası kadar olur. Yine onun, ilâhî hitabı anlaması ve ona tazimde bulunması mütekellimi olan Allah Teala hakkındaki marifeti ve övgüsü kadar olur. Eğer söz sahibi Yüce Allah, onun kalbinde azametli ve anlayışında ulu olursa, o zaman kul ilahi kelamı tedebbür etmeyi, ilâhî hitap üzerinde uzun süre tefekkürde bulunmayı, onu çokça tekrar etmeyi, bir musibetle yüz yüze geldiğinde hemen ona koşmayı kendisine bir nimet olarak görür. Artık o kimse takvaya sarılır ve haramlardan uzak durur. Nitekim Allah Teala, şöyle buyurur:

"Onda olanı zikrediniz ki, takva sahibi olabilesiniz."[562]

"Allah, insanlara ayetlerini açıklıyor ki, takva sahibi olsunlar ve tezekkür edip öğüt alsınlar."[563]

Çünkü her kelam, söyleyenin durumuna bağlıdır. Sözü söyleyendeki hürmet ve tazime göre söz yücelik kazanır, onun makamının yüceliğine göre kalbe etki eder, veya konuşanın basitliği ile önemini yitirir.

Yüce Allah kendisini şöyle tanıtmıştır:

"Hiç bir şey, O'nun benzeri/dengi değildir."[564]

Yani ululuk ve hakimiyette hiçbir şey O'nun dengi değildir. Aynı şekilde hüküm ve açıklamada da O'nun kelamı gibi bir kelam yoktur.

Tevrat'ın Hanîn bölümünde şunları okudum:

"Ey kulum, benden haya etmiyor musun? Yolda giderken sana arkadaşlarının birinden bir mektup gelse, hemen onu okumak üzere oturur ve

[562] Bakara 2/63.

[563] Bakara 2/187.

[564] Şura 42/11.

bütününü anlayayım diye, onu cümle cümle düşünerek okursun. İşte bu, benim sana gönderdiğim kitabımdır. Bak ondan ne kadarı sana ulaşmış, onu ne kadar tekrar ettin? Halbuki sen, onun uzunluğu ve genişliğini düşündün, sonra ondan yüz çevirdin. Peki ben, sana bir arkadaşından daha sevimli değil miyim? Ey kulum, sana bir arkadaşın geldiğinde, bütünüyle ona yönelir, kendisine kulak verirsin; bu arada bir kimse konuşsa veya seni meşgul etse, hemen ona "sus" diye işaret edersin. İşte ben, kelamımla sana yöneliyor, seninle konuşuyorum. Oysa sen kalbinle, düşüncenle benden yüz çeviriyorsun! Demek ki, beni arkadaşından daha basit görüyorsun?"

Gece namazları, geceyi ibadetle geçirenlere, ilâhî hitabı güzel anladıklarından dolayı kolay gelmektedir. Oysa aynı ibadet, uyku ehline kalbleri ilâhî hitabı anlamaktan uzak ve perdeli olduğundan dolayı ağır gelmektedir. Bu manaya işaret olarak Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"O, göklerde ve yerde olanlara ağır geldi."[565]

Yani kıyamet vaktinin ilmi, gizlendiğinden dolayı insanlara ağır geldi. Çünkü bilinmesi gizli olan şeye, ağır denir.

En iyisini Yüce Allah bilir.

[565] A'raf 7/187.

ON DOUKZUNCU BÖLÜM

KUR'AN'I GİZLİ VE AÇIK OKUMANIN HÜKMÜ

Kur'an okuyucusu duruma göre gizli ve açık bir şekilde Kur'an kıraat edebilir. Her iki okuyuşla ilgili rivayetler mevcuttur. Önce gizli ve sessiz okuyuş hakkındaki rivayetleri zikredeceğiz.

Gizli okuyuş konusunda Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Gizli kıraatın,açıktan yapılan kıraata göre fazileti, zekatın gizli verilmesinin, açıktan verilmesine karşı olan fazileti gibidir." Diğer bir rivayet şöyledir:

"Açık olarak Kur'an'ı kıraat eden, zekatını açıktan veren gibidir. Kıraatını gizli yapan ise, zekatını gizli veren gibidir."[566]

"Gizli amel, açıkça yapılan amele göre yetmiş kat daha faziletlidir."[567]

"Rızkın en hayırlısı yeterli olanıdır. Zikrin en hayırlısı da gizli yapılanıdır."[568]

"Hiçbiriniz, akşamla yatsı arasında, kıraatini, diğerini rahatsız edecek şekilde açıktan yapmasın."[569]

Saîd b. Museyyeb, bir gece Rasulullah'ın (s.a) mescidinde Ömer b. Abdülaziz'in namazda, sesli olarak Kur'an okuduğunu gördü. Sesi de pek güzeldi. Yanında bulunan hizmetçisine:

---

[566] Tirmizî, Sevabü'l-Kur'an, 20; Nesaî, Zekat, 68; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 151,158.

[567] Aynı konuda bir hadis için bkz: Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 555-556.

[568] Ahmed b.Hanbel, Müsned, I, 172; Ebu Ya'la, Müsned, II, 82 (No: 7317); Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 81.

[569] Bkz: Muvatta, Nida, 29; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 88; Ebu Ya'la, Müsned, No:497.

-Şu namaz kılana git ve sesini kısmasını söyle, dedi. Hizmetçisi:

-Nasıl olur, mescid bize ait değildir. Herkesin onda hakkı vardır, dedi. Bunun üzerine Saîd:

-Ey namaz kılan, eğer namazdan muradın Yüce Allah ise, sesini yükseltme. Ama muradın insanlar ise, iyi bil ki onlar, Allah'tan yana sana hiçbir fayda veremezler ve hiç bir ihtiyacını karşılayamazlar." dedi. O zaman Medine valisi olan Ömer, sesini kesti ve rekatını kısa tutarak namazını tamamladı. Selam verdikten sonra ayakkabılarını aldı ve oradan çıkıp gitti.

Öte yandan sesli kıraat da önemlidir. Nitekim Rasulullah (s.a.v), gece namazında sesli olarak Kur'an okuyan bir grubu beğenmiş ve hatta Kur'an okuyuşlarına kulak verip dinlemiştir. Ayrıca bir rivayette kıraatın sesli yapılmasını tavsiye ederek şöyle buyurmuştur:

"Sizden biriniz, gece namaz kılmak üzere kalktığında kıraatını sesli yapsın. Çünkü melekler ve evde bulunan diğer cin vesaire onun kıraatını dinler ve onunla namaz kılarlar."[570]

Rasulullah Aleyhisselam, bir gece namaz kılan ve farklı şekilde kıraat yapan üç kişinin yanına uğradı. Onlardan birisi Hz. Ebu Bekir idi. Namazında sessiz bir şekilde Kur'an okuyordu. Rasulullah (s.a.v), kendisine: Niçin böyle yaptığını sordu. O da: "Kendisine yöneldiğim ve yalvardığım Zat beni duymaktadır, ondan dolayı okuyuşumu gizli yapıyorum" dedi. Onlardan birisi Hz. Ömer'di. O sesli olarak Kur'an okuyordu. Rasulullah (s.a.v) ona da aynı soruyu sorduğunda, Hz. Ömer: "Uyuyanları uyandırmak ve şeytanı kovmak istiyorum. Bunun için sesli okuyorum" dedi. Onlardan bir diğeri Bilâl-i Habeşî idi. O da biraz bu sûreden, biraz öbür sûreden ayetler okuyarak namaz kılıyordu. Rasulullah (s.a.v), ona niçin böyle yaptığını sorduğunda O:

"Rabbimiz temiz kelamını diğer temiz kelamı ile karıştırıyorum" dedi. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v):

"Hepiniz güzel yapmaktasınız ve isabet etmektesiniz" buyurdu.[571]

---

[570] Irakî, el-Muğnî, I, 286. Irakî, hadisi benzer bir rivayetle Bezzar ve Makdisi'nin rivayet ettiğini bildirmiştir. Bkz: Zebidi, İthafu's-Sade, V, 67.

[571] Ebu Davud, Salat, 316; (No: 1329-1330).

Allah daha iyi bilir; biz deriz ki, kul Kur'an'ı sesli okurken farklı bir niyeti yoksa veya gizli okuyuşla düşüncesini toplama sıkıntısı ve Allah'a karşı gereken edebi tam yapamama endişesi varsa, o zaman sesli kıraatı tercih eder. Çünkü gizli kıraat, selamete daha yakın ve afetlerden uzak kalmaya daha müsaittir. Ama sesli kıraatta hayırlı bir niyeti olan ve bu şekilde Yüce Mevla ile muamelesini daha güzel yapan kimse için, sesli okuyuş daha faziletlidir. Çünkü o, böylece gece Kur'an okumak sünnetini de yerine getirmektedir. Ayrıca gizli okuyuştaki fayda, sadece okuyana ait olmakta, sesli okuyuştan ise, hem kendisi hem de başkaları faydalanmaktadır. Malum olduğu üzere insanların en hayırlısı insanlara en çok faydalı olandır. Hem Allah'ın kelamı ile faydalı olmak, faydaların en faziletlisidir. Yine sesli okuyuşta kişi, ameline ibadet niyetiyle ikinci bir ameli ilave etmektedir. Bu da, onun daha faziletli olmasına sebeptir.

Kul, dersine, şu duayı okuyarak başlamalıdır:

أَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونَ

Bundan sonra **Nas** sûresini ve **Fatiha** sûresini okumalıdır. Her bir sûreyi okuduğunda, "Sadakallah ve belleğa Rasulullah Allahumme'n-fa'nâ bihi ve bârik lenâ fîhi Elhamdu lillahi rabbi'-alemîn: Allah doğru söyledi. Rasulullah bize tebliğ etti. Allahım! Bizi onunla faydalandır ve bizim için onda bereket yarat. Alemlerin Rabbine hamd olsun, der

Kalbini ve diğer organlarını haramlardan koruyan kimse, Kur'an'ın bütünüyle amel ediyor demektir. Çünkü Kur'an, kulun vücudunun bütününü ilgilendirir ve azaları da o bütünün birer parçasıdır.

Sesli kıraatta yedi niyet vardır:

1-Kur'an'ı emredildiği gibi tertil üzere/hakkını vererek okumak

2-Kur'an okurken sesin güzelleştirilmesi. Nitekim Rasulullah (a.s) bunu şöyle teşvik etmiştir:

"Kur'an'ı, sesleriniz ile süsleyiniz."[572] Başka bir defasında şöyle buyurmuştur:

[572] Ebu Davud, Salat, 349; Nesaî, İftitah, 83; Ibn Mace, Ikame, 176.

"Kur'an'ı güzel makam ile okumayan bizden değildir."[573] Yani sesini Kuran ile güzelleştirmeyen kimse, bizden değildir. Hadise verilen iki manadan biri budur. Arapça ehline daha sevimli gelen bu manadır. Diğer bir manası ise, kim Kur'an sayesinde teğanni ihtiyacını gidermez, onunla yetinmez ise, bizden değildir, demektir. Bu manayı ifade için: "Kuran-ı Kerim'le teğanni ihtiyacını yerine getiriyor" denir.

3-Bir diğer niyet kulun okuduğu Kur'an'ı kendisine işittirerek kalbini uyandırması, ilâhî kelamı güzelce düşünmesi ve manalarını anlamasıdır. Çünkü bunların hepsi sesli kıraat sayesinde olur.

4-Bir diğer niyet, Kur'an okurken sesi yükseltip kendinden şeytanı ve uykuyu uzaklaştırmaktır.

5-Yine sesli kıraat yapanın bir niyeti de uyuyan insanları uyandırıp Allah'ı zikretmelerine ve geceyi ihya etmelerine sebep olmak olmalıdır.

6- Diğer bir niyet de şudur: İbadetten yana gaflet ve tembellik içinde olanlar onu görsünler ve gece ibadetine ilgi duysunlar. Böylece sesli kıraat yapan, onlara iyilik ve takvada yardımcı olmuş olur.

7- Sesli kıratla okuyuşunu daha fazla yapma imkanı vardır. alıştığı usul üzere sesli kıraatla namazdaki kıyamını daha fazla uzatır. Bu kıraat sayesinde ameli, daha fazla olur. Kul, sesli olarak Kur'an okurken bu anlattıklarımıza niyet etmelidir. Bu şekilde bir kulun Cenab-ı Hakk'a yaklaşmayı kasdederek, nefsini bilerek, niyetini güzel yaparak ve razı olduğu amelleri yapmada kendisini muvaffak kılan Mevlâ'sına yönelerek yaptığı sesli kıraat daha faziletlidir. Çünkü bu kıraatta, insan bir çok amel yapmış olmaktadır. Ayrıca ameller, içlerindeki çok niyete göre fazilet kazanır. Nitekim alimler, amellerindeki güzel niyet ve itikatları sayesinde yükselmiş ve amelleri daha faziletli olmuştur. Bazen bir amelde on niyet olabilir. Bunu, ancak alimler bilir ve amellerini buna göre yaparlar. Neticede onlara on ecir verilir. İnsanların amel bakımından en üstün olanları, amellerindeki niyetleri en çok ve edepleri en güzel olanlardır. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur:

"Rabbinin nimetine gelince, onu zikret."[574] Bu ayetin tefsirinde, ***"Kur'an kıraat ederek onu zikret"*** denmiştir.

---

[573] Buhari, Fedailu'l-Kur'an, 19; Ebu Davud, Salat, 349; Nesaî, İftitah, 83.

[574] Duha 93/11.

Bir haberde şöyle vârid olmuştur.

"Kim, Allah'ın kitabındaki ayetlerden birine kulak verirse o, onun için kıyamet gününde bir nûr olur."[575] Diğer bir haberde de: ***"Kendisi için on sevap yazılır"***[576] buyurulmuştur.

Kur'an tilavet eden, ecirde, dinleyene ortaktır. Çünkü ecrini kazanmasına o vesile olmuştur. Alimlerden biri demiştir ki: "Okuyan için bir ecir, dinleyen için iki ecir vardır." Bir diğeri de şöyle demiştir: "Dinleyen için dokuz ecir vardır." Bunların, hepsi sahihtir. Çünkü okuyan ve dinleyenden her biri, dinlemesi ve niyetine göre ecir alırlar. Tilavet eden, diğerlerinin dinlemesine ve ecir elde etmelerine sebep olunca, bu ecir, aynı zamanda kendisi için de yazılır. Nitekim Rasulullah Aleyhisselam şöyle buyurmuştur:

"Bir iyiliğe vesile olan kimse, onu yapan gibi sevap alır."[577]

Özellikle o, Kuran'ı bilen bir alim ve fakih olursa, onun okuması ve vukufu dinleyenler için bir ilim ve bir hüccet olur.

Bir haberde şöyle anlatılır: Rasulullah (s.a.v), Hz. Aişe'yi bekliyordu. O, biraz geç gelince Rasulullah (s.a.v) ona: ***"Seni geciktiren ne oldu?"*** diye sordu. Hz. Aişe: "Ya Resulallah, bir adamın Kur'an kıraatını dinliyordum. Kıraatı çok güzeldi." dedi.

Rasulullah (s.a.v), onu dinlemek üzere gitti ve onu uzun süre dinledi. Sonra geldi ve şöyle buyurdu: ***"O, Ebu Huzeyfe'nin azatlı kölesi Salim'dir. Allah'a hamd olsun ki, ümmetim arasında onun gibi kimseler yaratmıştır."***[578]

Rasulullah (s.a.v) bir gece de Abdullah b. Mesud'un kıraatını dinlemişti. Beraberinde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer de vardı. Uzun süre durup onu dinlediler. Sonra Rasulullah (s.a.v)şöyle buyurdu:

"Kim Kuran'ı indirildiği şekle uygun olarak okumak isterse, İbn Ümmi Abdin (İbnu Mesud'un) okuyuşuna göre okusun"[579]

---

[575] Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 341; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, VII, 162.

[576] Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 341; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, VII, 162.

[577] Bkz: Müslim, İmare, 133; Ebu Davud, Edeb, 135; Tirmizi, İlim, 14.

[578] İbn Mace, İkame, 176.

[579] Ibn Mace, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 7, 26, 38, 445, 454.

Yine bir defasında Rasulullah (s.a.v) İbn Mesud'a: "Kur'an oku da dinleyeyim" buyurdu. İbnu Mesud: "Kur'an size nazil olmuşken onu size ben mi okuyayım?" dedi. Rasulullah (s.a.v): ***"Ben onu bir başkasından dinlemeyi severim."*** buyurdu. İbnu Mesud, okumaya başladı. Rasulullah (s.a.v) dinliyor ve gözlerinden yaş akıyordu. Özellikle şu ayete geldiğinde ağlıyordu:

"Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit olarak gösterdiğimiz zaman halleri nice olacak?"[580]

Rasulullah (s.a.v), Ebu Musa el-Eşârî'nin kıraatını dinledikten sonra şöyle buyurdu. ***"Ona Davut aleyhisselam'ın güzel sesiyle okuyuşu gibi bir okuyuş verilmiştir."***[581] Bu söz Ebu Musa'ya ulaştığında şöyle dedi. "Ya Resalellah, sizin dinlediğinizi bilmiş olsaydım, daha güzel okumaya çalışırdım."

İbn Mesud, Alkame b. Kays'tan Kur'an okumasını ister ve ona "Anam-babam sana feda olsun, tertil üzere yavaş yavaş oku" derdi. Çünkü onun kıraatı ve sesi çok güzeldi.

Bir haberde nakledildiğine göre, Rasulullah Aleyhisselam'ın ashabı, her toplandıklarında, içlerinden birine Kur'an okumasını söylerlerdi. Hz. Ömer, İbn Mesud'a: "Bize Rabbimizi hatırlat" der. O da, huzurunda Kur'an okumaya başlardı. Okuması neredeyse namaz vaktinin ortasına kadar devam ederdi. Bazen ona: "Ey müminlerın emiri, namaz namaz!" denirdi. O da: "Peki, biz namazda değil miyiz?" derdi. O bu sözüyle: ***"Allah'ın zikri en büyüktür."***[582] Ayetine işaret etmekteydi.

Basra abidlerinden biri şöyle demiştir: Bağdat alimlerinden biri, riyanın incelikleri ve nefsin gizli afetleri konusunda bir kitap telif ettiğinde şöyle demiştir: Ben gece yolda giderken teheccüd namazı kılan insanların arı uğultusu gibi seslerini duyuyordum. O zaman, insanlar gece ibadetine iyice alışmışlardı. Onlarda namaz ve tilavet için büyük bir şevk vardı. Bu kimseler daha sonra riyanın incelikleri ve afetleri konusunda uyarılınca,

[580] Nisa 4/41. Rivayet için bkz. Buharî, Fedailu'l-Kur'an, 33, 35; Müslim, Salatu'l-Müsafirîn, 247; Ebu Davud, İlim, 13; Tirmizî, Tefsîr, 5.

[581] Buharî, Fedailu'l-Kur'an, 31; Müslim, Salati'l-Müsafirîn, 235, 236; Tirmizî, Menakıb, 56.

[582] Ankebut 29/45.

teheccüd namazına kalktıklarında sessiz olmaya çalıştılar. Bu sessizlikleri gittikçe azaldı. Günümüzde ise, tamamen kesildi.

Eğer Kur'an okuyan kimse, bu anlattıklarımızdan hiçbir niyeti olmaz, aksine onlardan yana gaflet ve yanılma içinde bulunur, bir takım afetlere mübtela olur ve hevasına uyma gayreti içinde bulunursa o kimse manen hastalıklı demektir. Onun sesli kıraattan uzak durması, gerekir. Çünkü kalbinde bir ağırlık varken, sesli kıraat etmesi, içindeki bu hastalık sebebiyle bozuk olur. Çünkü o, kusur içindedir ve ihlastan uzaktır. Bu durumda ona önce ihlasa sarılması gereklidir. Çünkü, halini tedavi edecek ilaç budur. Kalbini ıslah eden, amelini selamete erdiren ve onu övgüye layık hale getirecek olan ancak ihlastır.

Bazen kul, namazda ve tilavet esnasında nefsani bir tad bulur, bunun ihlastan kaynaklanan manevi bir tat olduğunu zanneder. Bu durum, gizli bir şehvet ve fark edilmesi güç bir kusurdur. Manen zayıf olanlara bu durum arız olur. Onlar, işin gerçeğini fark edemezler. Bunu ancak alimler anlar. Gerçekten ihlasın manevi tadını, gönlünü dünyadan ve insanlardan çeken zahidler tadar. Onlar, amellerindeki samimiyet ve ibadetlerindeki sadakatla manevi bir lezzet bulurlar. Onlar, Allah'ı sever ve O'ndan korkarlar.

Riyadan kurtulmak iki şekilde olur. Birisi nefsin övülmeyle yerilmesinin aynı olacağı bir duruma gelmesidir. Bu, zühd makamının bir hâlidir. Diğeri de yakînî imana ulaşarak kalbin Allah'tan gayri şeylerden boşalmasıdır. Bu, marifet makamıdır. Bu iki makamda, ibadeti gizli veya açık yapmak bir olur. Bazen adalet ve takva imamları için, ameli açıktan yapmak daha faziletli olur.

Salihlerden birisini dinledim. Şöyle anlattı: "Bir seher vakti, odamda Tâhâ sûresini okuyup tamamladığımda uykum geldi ve uyudum. Şöyle bir rüya gördüm: "Semadan inen ve elinde beyaz bir sayfa olan bir kişi yanıma geldi. Elindeki beyaz sayfayı açtı. Orada Tâhâ sûresi yazılıydı. Her kelimesinin altında on sevap yazılıydı. Ancak bir kelimede bir şey göremiyordum. Bu durum, beni üzdü, üzüntülü olarak 'vallahi ben, onu okudum, ama onun altında yazılı hiç bir sevap göremiyorum? Yoksa onu, kaydetmemiş misiniz?" dedim. Bunun üzerine o şahıs bana şöyle dedi: "Doğru söylüyorsun, onu okumuştun. Biz de onu yazmıştık. Ancak: "onu siliniz,

sevabını yok ediniz" diye bir ses duyduk. Biz de, onu sildik. Bunları duyunca ağladım ve: "Bunu niçin yaptınız?" dedim. Şöyle dediler: "O kelimeyi okuyacağın sırada oradan bir adam, geçiyordu. O duysun diye, sesini yükselttin. İşte bu sebepten dolayı biz de onu ve sevabını sildik."

Bize rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) sesli kıraat yapmakta olan birini gördüğünde ona: ***"Ey kişi, sen okuyuşunu Allah'a duyur, bana duyurmaya çalışma!"*** buyurdu.

Bilinmelidir ki duysunlar diye yapılan amel riyaya yakındır. Amelin bozuk veya noksan olması riyadandır. Kişi, amelini, Allah'tan başkasına duyurmak ister, onların kendisini duymalarını ve bunun sayesinde kendisini methetmelerini arzu eder. Bu ise, kötü duygularının ona galebe çalmasından ve zayıflığından kaynaklanır. Böylece ameline Allah'tan başkasını ortak etmiş olur. Tevhid konusundaki cahilce davranışı sebebiyle ameli boşa gider. Çünkü o, Allah'tan başka fayda ve zarar veren veya engelleyen hiç kimsenin bulunmadığını yakinen bilseydi, amelini yalnız O'nun için yapar, tevhitten ayrılmaz ve şirke düşmezdi. Böylece ameli de riyadan kurtulurdu.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Yüce Allah, gösterişçinin ve başkasına adını duyurmak için amel eden kimsenin amelini kabul etmez."[583]

Diğer bir haberde de şöyle buyurulmuştur: ***"Kim bir ameli insanlar duysun diye yaparsa, Allah, onun amelini insanlara duyurur. Kim de, amelini gösteriş için yaparsa, Allah onun gösterişini insanlara gösterir. Onu küçültür ve hakir kılar."***[584]

Ama amelini duyurmada salih bir niyeti varsa, mesela; kıraatını diğer insanlara duyurarak ders almalarını, onu düşünmelerini, istifade etmelerini ve onu tezekkür etmelerini istemesi gibi, bu takdirde o, amelini duysunlar için yapanlardan değildir. Çünkü onun niyeti güzel, hedefi hayırdır. İnsanlardan menfaat bekleme, dünyevî bir maksata ulaşma gibi, bir afetle mübtela değildir. Nitekim Ebu Mûsa, Rasulullah Aleyhisselama: "Beni dinlediğinizi bilseydim kıraatımı daha güzel yapmaya çalışırdım" dediğin-

[583] Bkz. Zebidi, İthafu's-Sade, IV, 185.

[584] Buhari, Rikak, 36; Ahkam, 9; Müslim, Zühd, 47; Tirmizî, Nikah, 11; Zühd, 48; İbn Mace, Zühd, 21.

de[585], Rasulullah, ona bir şey demedi. Çünkü o, bu hususta güzel bir niyet ve iyi bir maksat içinde bulunuyordu. Oysa Rasulullah (s.a.v) sesini yükselterek okuyan diğer birisine: ***"Okuyuşunu Allah'a duyur, bize duyurmaya çalışma"*** buyurmuş ve yaptığını güzel bulmamıştır. Çünkü o adam bunu görsünler diye yapıyordu.

Bize rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v), sesli bir şekilde ah edip inleyen bir kimsenin yanından geçiyordu. Yanında bulunanlardan birisi: "Ya Resulallah, o gösteriş mi yapıyor." dedi. Peygamber (s.a.v):

"Hayır, o Allah'a yönelmiş içli birisidir." buyurdu.

Bilmelisin ki, salim olarak yemek yemek ve uyumak, insanlara gösteriş ve duysunlar için tutulan oruçtan ve gece namazından daha faziletli bir hal, daha yüksek bir makam ve netice itibariyle de övgüye daha layık bir davranıştır. Bunu bilmek ve gerçekleştirmek, Allah'ı bilen alimlerin işidir.

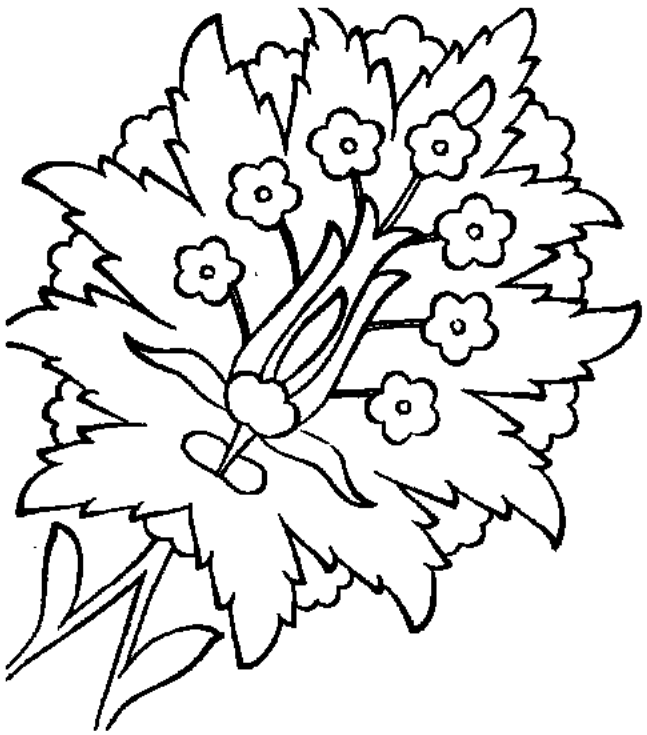
Bize anlatıldığına göre, Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Manevi tadı üç şeyde arayınız. Eğer onu bulursanız size ne mutlu! Onu korumaya çalışınız. Ama eğer onu bulamazsanız biliniz ki, rahmet kapıları size kapatılmıştır. Bu tadı arayacağınız yerler şunlardır:

1-Kur'an tilavet ederken,
2-Zikrederken,
3-Secde ederken."

Bir diğeri buna, "Sadaka verirken ve seher vakti ibadet ederken" kısmını ilave etmiştir.

Kur'an'ı, yüzünden okumak, ezbere okumaktan daha faziletlidir. Denilir ki, Kur'an'a bakarak onu hatmetmek, ezbere olan yedi hatme bedeldir. Çünkü mushafa bakmak da bir ibadettir. Sahabe ve Tabiundan bir çokları Kur'an'ı yüzünden okurlardı. Mushafa bakmadan, evlerinden çıkmazlardı. Onlar böyle yapmayı kendileri için müstehap görüyorlardı. Nitekim Hz. Osman, mushafı devamlı elinde bulundurup okuduğundan dolayı, elinde iki mushaf eskimiştir.

[585] Buhari, Fedailu'l-Kur'an, 31; Müslim, Müsafirîn, 235, 236; Tirmizî, Menakıb, 56; Nesaî, İftitah, 83; Ibn Mace, İkame, 176; Darimî, Salat, 171; Fedailu'l-Kur'an, 34.

YİRMİNCİ BÖLÜM

FAZİLETLİ GECE VE GÜNLERİN İHYASI

On beş gecenin ihya edilmesi müstehaptır. Bunlardan beş tanesi Ramazan ayındadır. Bunlar Ramazanın son on gününün tek olan geceleri ile Bedir Savaşı'nın yapıldığı Ramazan ayının on yedinci gecesidir. Abdullah b. Zübeyr, o gecenin Kadir gecesi olduğu görüşünde idi.

Diğer dokuz geceye gelince, bunlar, Muharrem ayının ilk gecesi, Aşure gecesi, Receb ayının ilk gecesi, Receb ayının on beşinci gecesi, yine Receb ayının yirmi yedinci gecesi. Bu gece, Rasulullah'ın İsra mucizesini yaşadığı Mirac gecesidir. Arefe gecesi, iki bayram geceleri ve Şaban ayının on beşinci gecesi.

Önceki büyüklerden bazıları bu gecede, bin ihlas ile yüz rekat namaz kılıyorlardı. Her rekatında ihlas süresini on defa okuyorlardı. Bu namaza "salatül-hayr" ismini veriyorlardı. Onun hayrı ve bereketi onlarca biliniyor ve bunun için bir araya toplanıp, bazen bu namazı cemaatle kılıyorlardı.

Bize, Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edildi: "Hz. Peygamber'in (s.a.v) ashabından otuz kişi bana şunu söylediler:

"Kim Şaban ayının on beşinci gecesinde bu namazı kılarsa, Cenab-ı Hak ona yetmiş nazar kılar ve her nazarda onun yetmiş ihtiyacını karşılar. Bunların en düşüğü, onları mağfiret etmesidir." Bu gecenin, şu ayeti kerimede bildirilen gece olduğu söylenmiştir.

"O gecede her hikmetli iş, belirlenip hükme bağlanır."[586]

---

[586] Duhan 44/4.

Bu gecede, gelecek yıla kadar olacak hükümler belirlenir ve o senenin işleri yazılır.

Bana göre sahih olan, bunun Kadir gecesi olmasıdır. Nitekim Kadir gecesi mubarek bir gece olarak isimlendirilmiştir ve bu surenin ilk ayeti buna şahitlik etmektedir:

"Biz, onu (Kur'an'ı) mübarek bir gecede indirdik." Sonra Yüce Allah o geceyi şöyle vasfetmiştir:

"O gecede, her hikmetli iş, belirlenip hükme bağlanır."[587] diye buyurmuştur. Kur'an, Kadir gecesinde inmeye başlamıştı. O halde, bu ayet, şu ayete muvafık olmaktadır:

"Biz, onu Kadir gecesinde indirdik."[588]

Mübarek Günlerde Evrada Devam Etmek

Mübarek günler, on dokuz tanedir. Bildirilen evradın onlarda yapılması ve ibadet edilmesi müstehaptır.

Bu günler Aşure günü; Arefe günü; Receb ayının yirmi yedinci; Ramazan ayının on yedinci günü; Şaban ayının on beşinci günü; Cuma günü, Bayram günü, Zilhicce ayının ilk on günü ve Teşrik günleri.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Arefe günü oruç tutmak, bir sene öncesinin ve bir sene sonrasının keffareti olur/günahını temizler. Aşure günü orucu ise, bir senenin keffaretidir."[589]

Enes b. Malik'ten bize rivayet olunduğuna göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Cuma günü kötülükten uzak ve güzel geçerse diğer günler de güzel olur. Ramazan ayı kötülükten uzak ve güzel olunca, sene de selamette olur"[590]

Alimlerimizden biri şöyle demiştir: "Kim bu beş günde dünya arzusu için çalışırsa, ahirette emeline ulaşamaz. Çünkü bu günlerde Cenab-ı Hakk'ın ikramı daha çok olur." O halde sen, bu günlerde kendi keyfinle ve

---

[587] Duhan 44/4.

[588] Kadîr 97/1.

[589] Muslim, Sıyam, 196; Tirmizî, Savm, 46; Ibn Mâce, Sıyam, 40; Beyhakî, es-Sunenu'l-Kubrâ, IV, 283.

[590] Cuma günü hakkında bkz. Tecrid-i Sarih, III, 9, 32, 106.

acil dünya menfaatinle meşgul olursan, o fazileti nasıl umabilir ve daha fazlasını nasıl bekleyebilirsin? Bu günler beş tane olup onlar, iki bayram günü, Cuma günü, Arefe günü ve Aşure günüdür.

Bu günlerden ayrı olup, faziletli olan günler, pazartesi ve perşembe günleridir. Bunlarda ameller, Cenab-ı Hakk'a yükselir.[591]

Haram aylar da, faziletli olan aylardandır. Onlar dört tanedir: Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb ayları. Yüce Allah, hürmet ve kıymetlerin büyüklüğünden dolayı bu ayları zulmün yasaklandığı zamanlar olarak tahsis etmiştir. Aynı şekilde onlarda yapılacak olan ameller, diğer aylarda yapılanlara göre daha faziletlidir. Bu ayların en faziletlisi, Hac ibadetinin yapıldığı, ayrıca içinde övülen on günün ve teşrik günlerinin bulunduğu Zilhicce ayıdır. Sonra iki vasfı beraberce taşıdığından dolayı Zilkade ayı gelir. O vasıflar da, bu ayın haram aylardan ve hac aylarından olmasıdır. Muharrem ve Receb ayları ise, hac aylarından değildir. Şevval ayı da haram aylardan değildir, ama hac aylarındandır.

Zilhicce ayının en faziletli günleri ilk ve son on günleridir. Bunlardan sonra Muharrem ayının, ilk on günü gelir. Bugünlerde yapılan ameller, diğer aylarda yapılan amellere göre, daha faziletli ve daha üstündür.

Bize rivayet edildiğine göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Kim haram aylarda Perşembe, Cuma ve Cumartesi günlerinde üç gün oruç tutarsa, Allah onu cehennemden yetmiş yıllık bir mesafe kadar uzaklaştırır."[592] Diğer bir haberde ise:

"Haram ayda bir gün oruç tutmak, onun dışındaki aylarda otuz gün oruç tutmaya denktir. Ramazan ayında bir gün oruç tutmak, haram aylarda otuz gün oruç tutmaya eşit olur"[593] buyurulmuştur.

Günün içindeki vakitlerin en faziletli olanları beş vakit namaz vakitleridir. Bize rivayet olunduğuna göre, Rasulullah (s.a.v), Ramazan ayının son on günü girdiğinde, yatağını toplar ve kendisini ibadete verirdi. Diğer bir hadisi şerifte ise: "Ramazan ayının son on günü girdiğinde, Rasulullah (s.a.v) kendisini ibadete verir, ehlini de ibadete teşvik ederdi. Onlar da ibadet eder ve bu uğurda bir takım yorgunluklara katlanırlardı."

---

[591] Bkz: Tirmizî, Savm, 44

[592] Tabarani, el-Evsat, No:181; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, III, 191. (Hadisin son kısmı farklı)

[593] Benzeri için bkz: Münzirî, et-Terğib, II, 114.

Nakledildiğine göre Rasulullah (s.a.v): ***"Amellerin Allah katında en sevimli ve en faziletli olanları, Zilhicce ayının ilk on gününde yapılanlarıdır. O günlerde, bir gün oruç tutmak, bir sene oruç tutmaya eşit olur. Bir gecesini ibadetle geçirmek, Kadir gecesini ibadetle geçirmeye denk olur."***[594] Buyurdu. Bunun üzerine meclistekiler: "Ya Rasulallah! Allah yolunda cihad, bundan daha faziletli değil mi? diye soruldu. Şöyle buyurdu: ***"Hayır, Allah yolunda cihad da, bundan daha faziletli değildir. Ancak bir kimse canıyla, malıyla çıkar da onlardan hiçbir şeyiyle geri dönmezse, o müstesna."***[595] Diğer bir rivayette: ***"Ancak kim cihada gider ve kanını akıtırsa o, müstesna"***[596] diye buyurdu.

Yüce Allah bir kulunu severse, onu en faziletli vakitlerde, en faziletli amellerde meşgul eder ve kendisine en üstün sevabı verir. Ama bir kulundan hoşnut olmazsa onu, faziletli vakitlerde en kötü amellerle meşgul eder. Böylece onun, dini emirlere hürmetteki noksanlığı ve haramlara dalması yüzünden kötülüğü artmış olur.

Denilmiştir ki; İlâhî yardıma ermenin alameti üçtür. Bunlar:

1-Bir niyetin olmadan da iyi amellerin karşına çıkması.

2-İstediğin halde bile, kötülüklerin senden uzaklaştırılması.

3- Dar ve geniş anlarda Allah'a yönelme ve yalvarma kapısının açılması.

İlâhî yardımdan mahrum olmanın alameti de üç tanedir. Bunlar:

1-İstediğin halde hayırlı amellerin senin için zorlaştırılması.

2-Kaçıp kurtulmak istediğin halde kötülüklerin kolayca önüne gelmesi.

3-İyi veya kötü bütün hallerde Allah'a yönelme ve yalvarma kapısının sana kapanmış olması.

Allah Teala'dan lutfuyla güzel yardım ve hayırlara yönelme isteriz. Sonu kötü olan kaza ve kaderlerden O'na sığınırız.

[594] Bkz: Tirmizi, Savm, 52; İbnu Mace, Savm, 39; Beyhaki, Şuabu'l-Îman, No: 3757.

[595] Buhari, Ideyn, 11; Ayni, Umdetü'l-Kâri, V, 184.

[596] Bkz: Riyazu's-Salihîn, II, 508.

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

CUMA NAMAZININ FAZİLETİ VE EDEPLERİ

Cuma namazı, bazı şartlarla vacip/farz olur. Bazı şartlarda da bu farziyet düşer. Onun vacip olması için şu şartların bunulması gerekir:

1-Mukim olmak. 2-Cumayı camiye gidip kılmaya gücü yetmek. 3- Öğle vaktinin girmesi. 4-Hür olmak. 5-Hür ve erkek müslümanlardan kırk kişinin bulunması.[597]

Şu şartlarda Cuma namazı düşer: Yolculuk, ikindi vaktinin girmesi, istenen sayının bulunamaması ve bir özrün bulunması.

Cuma namazı, idarecilerin yapacağı amellerdendir. Onları temsil eden her hangi birisinin arkasında kılınabilir. Ancak ben Cuma namazını, bir bidat sahibinin arkasında kıldığımda, onu öğle namazı olarak iade etmeyi tercih ederim.

Büyük bir beldede iki cami bulunduğunda, faziletli olan imamın arkasında kılmak, daha faziletlidir. Eğer fazilette eşit olurlarsa, camilerden daha eski olanda kılmayı tercih etmek iyidir. Bunda da eşit olurlarsa, daha yakın olan camide kılmak tercih edilir. Ancak uzak olan camide ilim dinlemek, ilim öğretmek veya öğrenmek gibi, bir niyet varsa, o zaman o tercih edilir. Cuma namazının, büyük camide kılınması daha faziletlidir. Büyük cami demek, müslümanların çoğunluğunun toplandığı cami demektir. Bununla beraber cuma namazı, bu camilerden hangisinde kılınırsa kılınsın, namaz geçerlidir.

[597] Hanefilerde kırk kişi şart değildir. İmam hariç üç kişiyle de cuma namazı kılınabilir.

İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Ata'ya, bir şehirde iki veya üç cami bulunduğunda, cuma namazını hangisinde kılayım? diye sordum: "Müslümanlar daha fazla hangisinde toplanıyorsa orada kıl; çünkü kılacağın namaz, cuma namazıdır. Cuma demek, toplanmak demektir. Cuma günü, Cenabı Hakk'ın kendisiyle İslam'a yücelik verdiği ve onu süslediği, ayrıca onunla müslümanları şereflendirdiği ve üstün kıldığı bir gündür. Yüce Allah, şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Cuma günü ezanla namaza çağrıldığınız zaman, hemen Allah'ı zikretmeye koşun ve alış-verişi bırakın. Eğer siz gerçeği bilen kimseler iseniz, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır."[598]

Cuma için ezan okunduktan sonra alış-veriş haram kılınmıştır. Bu görüş, ayetteki yasağın umumi olmasını gerekçe gösteren bazı alimler tarafından benimsenmiştir. Yine alimlerden bir kısmı, bu alış-veriş reddedilir, çünkü o, fasittir, demişlerdir. Ancak ben, alış verişin ikinci ezandan sonra haram olduğunu sanıyorum. O da imamın, hutbe okumak üzere minbere çıkıp oturmasıyla başlar. Çünkü Rasulullah (s.a.v), Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer zamanında, cuma ezanı olarak sadece iç ezanı okunuyordu. Hz. Osman zamanında ise, insanlar çoğalıp cemaat arttığından, birinci ezan da okunmaya başlanmıştır. Böylece Hz. Osman onu sonradan ortaya koymuştur.[599]

Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Namaz bitince, yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Bir de Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz."[600]

Görüldüğü gibi Yüce Allah, mümin kullarına cuma günü kendisini zikretmelerini emrediyor ve onları namaz vaktinde alış-veriş yapmaktan nehyediyor. Yine onlara, cuma günü kendisinden ihsanını istemelerini emrediyor. Ayrıca Onlara hayır ve felahı vadediyor. "Hayır" ve "felah", dünya ve ahiret nimetlerini içinde toplayan iki isimdir.

Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Aziz ve Celîl olan Allah, size cuma namazını bu içinde bulunduğum günde, şu durduğum yerde farz kıldı."[601]

---

[598] Cuma 62/9.

[599] Bkz: Buhari, Cuma, 21, 22, 24, 25; Ebu Davud, Salat, 225; Tirmizî, Salat, 372; Nesaî, Cuma, 15.

[600] Cuma 62/10.

[601] Cumanın farz olmasıyla ilgili bkz. Ebu Davud, Salat, 212; Tirmizî, Salat, 360.

Rivayet edildiğine göre, Rasulullah şöyle buyurmuştur:

"Kim herhangi bir özrü olmadan üç cuma namazını kılmazsa, Allah onun kalbini mühürler." Hadisin diğer rivayetinde: ***"Bu kimse, İslam'ı arkasına atmıştır"***[602] buyrulmuştur.

Bir adam, İbnu Abbas'a gelerek, cuma ve cemaate hiç katılmadan vefat eden kimsenin durumundan sordu. İbn Abbas ona: "O, cehennemdedir." diye cevap verdi. Adam, bu soruyu bir ay boyunca çeşitli defalar tekrar edip soruyordu. Her defasında İbnu Abbas, ona aynı cevabı vererek: "O, cehennemdedir" diyordu.

Cuma namazı, iki veya üç fersahlık mesafeden gelinerek eda edilir. Köyde yaşayıp da, sabah erken evinden çıkarak Cuma namazına yetişen ve akşam da evine dönebilen kimselerin, şehre gelip cuma namazını kılmaları müstehaptır.

Cuma namazı beş kişiden düşer. Bunlar: Çocuk, köle, kadın, yolcu ve hastalardır.[603] Bunlardan kim, cuma namazını kılarsa, bu onun için kafi olup, o vaktin farzını eda etmiş olur.

Hadiste şöyle buyrulmuştur: ***"Ehli kitap olan Yahudi ve Hristiyanlara cuma günü verilmiştir. Fakat onlar, ihtilaf ederek onu bıraktılar. Allah rahmetiyle bizi, bu konuda hidayete erdirdi ve o günü bu ümmete verdi. Onu, müminler için bir bayram yaptı. Bugüne ilk sahip çıkan müslümanlardır. Ehli kitap ise, bu konuda onlara tabidirler."***[604]

Enes b. Malik'in rivayet ettiği hadiste, Hz. Peygamber (s.a.v), şöyle buyurmuştur: ***"Bana Cebrail (a.s) geldi. Avucunda beyaz bir ayna vardı. Bana:***

-Bu, cuma namazıdır, Rabbin onu, sana ve senden sonra ümmetine bayram olsun diye, farz kılmıştır, **dedi. Ben:**

-Bu günde bizim için ne vardır? diye sordum. Şöyle dedi.

-O günde, pek hayırlı bir vakit vardır. Kim o zaman içerisinde, kendisi için nasip edilen bir hayrı isterse, Allah onu kendisine verir. Ama istedi-

---

[602] Müslim, Cuma, 855; Mesacid, 42; Ebu Davud, Salat, 210, 211; Tirmizî, Salat, 359; Nesaî, Cuma, 2.

[603] Bkz: Ebu Davud, Salat, 215.

[604] Buhari, Cuma, 1; Muslim, Cuma, 856.

ği şey, kendisi için takdir edilmemişse, Allah, ondan daha büyük bir nimeti kendisi için ahirete saklar. Kul kendisi için takdir edilmiş olan bir kötülükten Allah'a sığınırsa, Allah onu, ondan daha büyüğünden muhafaza buyurur. Cuma günü, meleklerin yanında günlerin en kıymetlisidir. Biz onu, ahirette yevmü'l-mezîd/ikramı çok olan gün diye anarız.

Rasulullah (s.a.v) buyurur ki: Cebrail'e: O güne niçin yevmü'l-mezid denir? diye sordum. Şöyle dedi: "Çünkü Azîz ve Celîl olan Rabbin, cennette beyaz misk ile donatılmış bir vadi hazırlamıştır. Cuma günü olduğunda, İlliyyîn'den Kürsü makamına iner." Hadisin sonu şöyle bitmektedir:

"Yüce Allah, Cuma günü müminler için tecelli buyurur, onlar Allah'ın cemaline nazar ederler."[605]

Bu hadisin tamamını, Müsned'in elif harfinde zikretmiştik.

Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Güneşin doğduğu günlerin en hayırlısı, Cuma günüdür. Adem Aleyhisselam, o günde yaratılmıştır. O günde Cennete konulmuştur ve onda yeryüzüne indirilmiştir. Kıyamet de o günde kopacaktır. O gün, Allah katında "yevmü'l-mezid" diye anılır. Melekler, onu bu şekilde isimlendirmişlerdir. O, cennette Aziz ve Celîl olan Cenab-ı Hakk'a nazar edilecek gündür."[606]

Cuma namazı hakkında, pek çok haber vardır. Hepsinin zikredilmesi çok uzun sürer. Biz bunlardan bir kısmını zikrediyoruz.

Bu konudaki diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Yeryüzündeki bütün canlılar cuma günü ayağa kalkıp, gelecek ilahi emre kulak verir, hepsi kıyamet kopacak diye korku içinde kalır ve onun kopmasını beklerler. Bundan sadece şeytanlar ve onun yolunda olan bedbaht insanlar müstesnadır."[607]

---

[605] Tabarani, el-Evsat, No: 2105. (Hadis biraz daha uzuncadır.); Ebu Ya'la, Müsned, No: 4228; Şafii, Müsned, No. 374; İbnu Ebi Şeybe, Musannef, II, 58; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, II, 164.

[606] Müslim, Cuma, 17, 18.

[607] Münzirî, et-Terğîb, I, 492.

Denilir ki, Cuma günü kuşlar ve diğer hayvanlar, kaynaşarak *"bugün selamdır, bugün güzel ve hayırlı bir gündür"* derler. Bir haberde şöyle nakledilmiştir:

"Yüce Allah, her Cuma günü cehennemden altı yüz bin kişiyi azat eder."[608]

Enes b. Malik'in, Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet ettiği bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: ***"Kişi, Cuma günü kötülükten korunursa diğer günler de kötülükten selamette olur."***[609]

Ka'b der ki: "Bir haberde şu nakledilmiştir: Yüce Allah, yarattığı şeylerden bir kısmını diğerlerinden daha üstün kılmıştır. Buna göre, bölgeler arasında Mekke'yi, aylar içinde Ramazan ayını ve günlerden de Cuma gününü daha faziletli kılmıştır."

Başka bir hadiste şöyle buyrulur: ***"Cehennem her gün, zevalden önce istiva vaktinde/güneş semanın ortasında iken tutuşturulur. Onun için bu vakitte namaz kılmayınız. Ancak Cuma günü, bundan ayrı tutulmuştur. Çünkü onun bütün vakti namaza tahsis edilmiştir. O gün cehennem tutuşturulmaz."***[610]

Kulun cuma günü yapacağı amellerin en faziletlisi, camiye ilk saatinde gitmektir. Eğer bunu yapamazsa ikinci saatinde, onu da yapamazsa üçüncü saatinde gider. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur. ***"Kim, ilk saatte Cumaya giderse, sanki bir deve kurban etmiş gibi sevap alır. İkinci saatte giden, bir sığır kurban etmiş gibi sevap alır. Üçüncü saatte giden, bir keçi kurban etmiş gibi sevap alır. Dördüncü saatte giden ise, bir yumurta hediye etmiş gibi sevap alır. İmam minbere çıktığında, sayfalar dürülür ve meleklerin yazma işlemi durdurulur. Melekler minberin etrafında, zikri/hutbeyi dinlemek üzere toplanırlar. Daha sonra gelen sadece namaz için gelmiş olup, erken gelmenin sevabından bir şey elde edemez."***[611]

---

[608] Zebidi, İthafu's-Sade, III, 353. Hadisin değişik rivayetlerinde Ramazan ayı içinde bu sayıda insan azat edileceği geçmektedir. Bkz: Beyhaki, Şuabu'l-İman, No:3604; Hindi, Kenzu'l-Ummal, VIII, 479.

[609] Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 3708; İbnu Adiyy, el-Kamil, V, 288.

[610] Bkz: Buharî, Mevakit, 9, Ezan, 18.

[611] Buhari, Cuma, 4, 19; Müslim, Cuma, 10; Ebu Davud, Taharet, 129; Tirmizî, Salat, 358; Nesaî, Cuma, 14; İbn Mace, İkamet, 82; Muvatta, Cuma, 1.

Buradaki saatler şöyledir: Birinci saat, sabah namazı vaktinin çıkmasından sonraki zamandır. İkinci saat, güneşin yükseldiği, üçüncü saat ise, güneşin yayıldığı zaman olup, bu da kaba kuşluk vaktidir. Diğer ifadesiyle ayakların güneşin hararetiyle yanmaya başladığı zamandır. Dördüncü saat ise, zeval vaktinden önceki zaman ve beşinci saat da, zeval vakti veya istiva vaktiyle beraber zeval vaktidir.

Dördüncü ve beşinci saatler, camiye erken gitmek için müstehap olan vakitler değildir. Beşinci saatten sonra cumaya gidenin, erken gitme bakımından elde edeceği bir fazilet yoktur. Çünkü bu saatin sonunda imam, hutbe okumak üzere minbere çıkar. Böylece geriye sadece cuma farizası kalmış olur.

Hadis-i şerifte belirtildiği gibi, insanların ahirette Yüce Allah'a nazar edecekleri zaman O'na olan yakınlıkları, cuma namazına erken gitmelerine göre olacaktır.[612]

İbn Mesud, bir Cuma günü erken olarak camiye gittiğinde, üç kişinin kendisinden daha önce geldiklerini gördü. Bundan rahatsız oldu. Bir şey söylemeden biraz durdu. Ardından şunları söylemeye başladı: "Dördün dördüncüsü oldum; ama dördün dördüncüsü de, Allah'a uzak değildir."[613] Bu, onun hayra olan yakîn inancından kaynaklanan bir sözdür.

Bir hadiste nakledildiği üzere melekler, cuma günü bir kul geciktiğinde onu soruştururlar. Birbirlerine: "O ne yaptı? onu geciktiren sebep nedir?" diye sorarlar. Sonra şu duayı okurlar.

"Ey Allah'ım! Eğer onu fakirliği tehir ettirmiş ise, ona zenginlik ver; eğer onu hastalık geciktirmiş ise, ona şifa ihsan et; eğer onu başka bir meşgale alıkoymuş ise, onu ondan kurtarıp ibadetine yönelmede muvaffak eyle. Ama onu geciktiren, boş bir şey ise, onu, kalbiyle sana dönmeye muvaffak kıl, Allahım..."[614]

Cuma günü, faydasız hikaye anlatan kassasların yanında oturulup, toplanmak mekruh görülmüştür. Aynı şekilde gereksiz olarak, namazdan önce halkalar halinde gruplar oluşturup, beklemek de iyi değildir.

Bize rivayet edildiğine göre, maktu bir haberde şöyle buyurulmuştur: ***"Üç şey vardır ki, insanlar onlarda, ne kadar hayır olduğunu bilselerdi, on-***

[612] Bkz: İbnu Mace, İkame; 82; Münziri, et-Terğıb, I, 503.

[613] İbnu Mace, İkame, 82; İbnu Asım, Sünnet, No: 633; Tabarani, el-Kebir, X, No:10013.

[614] İbnu Huzeyme, Sahih, III, 134-135; Münzirî, et-Terğib, I, 502.

ları elde etmek üzere develerine biner koşarlardı. Bunlar; ezan okumak, ilk safta namaz kılmak ve cuma günü camiye erken gitmektir."[615]

Ahmed b. Hanbel demiştir ki: "Bunların en faziletlisi camiye erken gitmektir."

Bu hususta nakledilen bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Cuma günü melekler, caminin kapısı önünde durup, ellerindeki gümüşten sayfalar ve altından kalemlerle, camiye gelenleri, öncelik sırasına göre kaydederler."[616]

Bize rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber Aleyhisselam cuma günü, namazdan önce, insanların halka oluşturup bir ibadetle meşgul olmadan oturmalarını yasaklamıştır.[617] Ancak Allah'ı bilen, O'nun emir ve yasaklarını anlatan, dini derinliğine anlayan ve camide sabahleyin konuşmaya başlayan bir alim varsa, onun etrafında yer alıp kendisini dinleyebilir. Böylece o, hem camiye erken gitmeyi ve hem de ilim dinlemeyi bir arada gerçekleştirmiş olur.

Cuma günü bir zaruret yoksa, cuma için yıkanmayı terk etmemelidir. Çünkü o günde yıkanmak, bazı alimlere göre farzdır. Ancak yıkanmanın evde olması daha faziletlidir.

Bize rivayet olunduğuna göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu. ***"Cuma günü yıkanmak erginlik çağına ulaşan her kimse için vaciptir."***[618]

Nafi'nin, İbn Ömer'den rivayet ettiği meşhur bir hadiste, Rasulullah şöyle buyurdu: ***"Kim, cuma namazına gelecekse, yıkanıp gelsin."***[619] Medine'deki müslümanlar, kendi aralarında konuşurken, yeri geldiğinde: "Sen cuma günü yıkanmayandan da daha şerlisin" diye cuma günü yıkanmamayı büyük bir eksiklik sayıyorlardı.

Hz. Ömer bir gün hutbe okumakta iken camiye gelen Hz. Osman'a: "Bu saatte mi geliyorsun?" diye seslendi. O: "ezanı duydum, abdest aldım

---

[615] Zebidi, İthafu's-Sade, III, 417. Müellif burada şu kaydı düşmüştür: "Irakî demiştir ki: Bu hadisi Ebu'ş-Şeyh Sevabu'l-A'mâl kitabında Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir." Bu konuda biraz farklı lafızlarla Buhari, Müslim ve Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadis mevcuttur. Bkz: Buhari, Salat, 160; Müslim, Salat, 129; Tirmizi, Salat, 52.

[616] Ebu Davud, Taharet, 129; Nesaî, Cuma, 2, 3.

[617] Bkz: Beyhaki, Süneni-l Kübra, III, 234.

[618] Buharî, Vudû, 46; Müslim Taharet, 8, 12; Nesai, Cuma, 9.

[619] Buhari, Cuma, 5; Ebu Davud, Taharet, 125, 126; Nesaî, Cuma, 25; İbnu Mace; İkame, 80.

ve hemen çıktım" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Biliyorsun ki, Rasulullah (s.a.v), cuma günü gusletmeyi emrediyordu."[620] dedi. Ancak Hz. Osman'ın bunu bilmekle beraber gusletmeyip, abdest almasında da bir ruhsat vardır. Çünkü müsned haberde şöyle buyuruluyor: ***"Kim cuma günü abdest alırsa, bu yeterlidir ve güzeldir; ama kim de gusledersе bu daha faziletlidir."***[621]

Rivayet edildiğine göre; sahabe, cuma günü yaz mevsimlerinde yıkanıyorlardı. Bu bir emirdir, diyorlardı. Kış gelince, isteyen gusleder, isteyen abdestle yetinirdi.

Rasulullah şöyle buyurmuştur: ***"Cuma namazına gelen her erkek ve kadın gusletsin"***[622] Bundan dolayı Malik b. Enes: "Cuma namazına gelen kadınlar da gusletsinler." demiştir.

Cuma günü cünüplükten dolayı gusleden kimse, cuma guslüne niyet ederse bu, her ikisi için yeterli olur. Ancak burada gusledeرken, cuma için de niyet etmesi gereklidir. Faziletli olan budur. Böylece cuma için gusletmesi, diğerine dahil olmuş olur. Bununla beraber cünüplükten dolayı gusledeرken, cuma guslü niyetiyle üzerine su döküp, yıkanması daha faziletlidir.

Sahabeden biri, bir cuma günü oğlunun evine geldiğinde o, gusluyordu. Ona: "cuma için mi guslediyorsun?" diye seslendi. "Hayır, cünüplükten dolayı guslediyorum" dedi. Babası: "O halde yıkanmanı tekrar et. Çünkü ben, Rasulullah'ı (s.a.v): ***"Cuma günü her müslümanın yıkanması vaciptir"*** buyururken dinledim, dedi.

Cuma günü, fecrin doğmasından sonra alınan gusül kafidir. Ancak cumaya gidileceği sırada gusledilmesi daha faziletlidir. Böylece cuma namazını, bu gusül abdestiyle kılar ki bu, daha güzeldir. Ama alimlerden bunu, kerih görenler vardır. Fakat camiye erken gidip, vaktin uzamasından dolayı abdestini tazeleyen kimse, namazı, cuma için aldığı gusülle kılmış gibi olur.

---

[620] Buhari, Cuma, 2; Müslim, Cuma, 3; İbnu Hıbban, Sahih, No: 1230; Malik, Muvatta, Cuma, 1; Şafii, Müsned, No: 390.

[621] İbnu Mace, İkame, 81; Riyazu's Salihin, II, 442.

[622] İbnu Hıbban, Sahih, No: 1226; Beyhaki, Sünen, III, 188; İbnu Hüzeyme, Sahih, No: 1752.

Cuma günü misvak kullanmak, güzel elbiseleri giyip, şöhret elbisesinden kaçınmak da müstehaptır. Giyilmesi en faziletli olan elbiseler, beyaz elbise ve iki yemen bürdesidir. Cuma günü siyah elbise giymek, sünnet olmadığı gibi, bu elbiseyi giyene bakmakta da herhangi bir fazilet yoktur.

Kişi cuma için tırnaklarını kesmeli, bıyıklarını almalıdır. Rasulullah'tan (s.a.v) bunların fazileti rivayet olunmuş ve kendisi de bunları yapmış ve emretmiştir. Bize İbn Mesud'dan ve diğer bazılarından rivayet olunduğuna göre, ***"Kim cuma günü tırnaklarını keserse yüce Allah, ondan hastalığı alır ve ona şifa verir"***[623] buyurulmuştur.

En güzel kokularından, o gün sürünür. Erkekler için en güzel koku, hissedilen ama rengi görünmeyen kokulardır. Çünkü erkeklere ait olan kokular, bu özelliktedir. Ama kadınlara ait koku ise, rengi ortaya çıkıp, kokusu hissedilmeyen kokulardır. Bazı eserlerde bize, bu şekilde rivayet edilmiştir.

Cuma günü, sarık sarmak müstehaptır. Bu konuda bize, Vasile b. Eska'dan şaz bir hadis rivayet olunmuştur. Buna göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Yüce Allah ve melekleri, cuma günü sarık takanlara salat eder."***[624] Ama sıcaklık, onu rahatsız ederse, namazdan önce sarığını çıkarmasında bir beis yoktur. Namazdan sonra da çıkarabilir. Ancak evinden sarıklı olarak çıkmalıdır. Namazı da, sarıklı olarak kılmaya dikkat etmelidir. Böylece sarıklı kılmanın faziletini elde etmiş olur. İmam, minbere çıktığında sarığını takar, namazını böyle kılar. Ondan sonra isterse sarığını çıkarabilir.

Kişi evinden huşu, tevazu, sekinet, vekar ve ilahi rahmete muhtaç olduğunu bilerek yalvarış hâlinde çıkmalıdır. Çokça dua ve istiğfar yapmalıdır. Evinden çıkarken Yüce Mevla'sını, O'nun evi olan mescitte ziyaret etmeye, farz namazı eda etmeye ve böylece O'na yaklaşmaya niyet etmelidir. Sonra, kendini boş iş ve sözlerden uzak tutmaya çalışmalıdır. Mevla'sına ibadet ederken, kendisini başka bir şeyle meşgul olmaktan korumaya dikkat etmelidir. Böyle bir günde rahatını bırakmalı, dünya ile ilgili

---

[623] el-Hindi, Kenzül-Ummal, VII, 735 (No: 21166).

[624] Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 585; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid; II, 176; el-Hindi, Kenzül-Ummâl, VI, 656 (No: 17241). Suyutî, el-Mesnûa, II, 25. Müellif, hadisi Irakî ve İbnu Hacer'in zayıf olarak değerlendirdiklerini kaydeder.

geçici arzularıyla uğraşmamalı. Evradını tamamlamaya gayret etmeli. Günlük evradının ilk kısmını, cuma namazından sonra namaz kılma şeklinde gerçekleştirir. Ortasını ikindi namazına kadar ilim dinlemek ve zikir meclislerinde bulunmak suretiyle yapar ve sonuncusunu da, güneşin batışına kadar tesbih ve istiğfarla meşgul olarak tamamlar. Nitekim önceki alimler, cuma gününü bu şekilde üç kısma ayırıyordu. Cumayı oruçlu geçirmek güzeldir. Ancak ona perşembe gününü ilave etmeli veya cumartesi gününü eklemelidir. Sadece cuma gününün oruçlu geçirilmesi mekruh görülmüştür.

Evli müslümanın, cuma günü oruç tutmayıp, hanımıyla cima yapması müstehaptır. Bunun faziletli olduğu rivayet edilmiştir. Nitekim seleften bazıları böyle yapıyorlardı. Bize rivayet edilen bir hadiste, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kim kendisi yıkanır, hanımının da yıkanmasını sağlar ve erken olarak camiye gider, imamın yakınında oturur, boş şeylerle meşgul olmaz ise, attığı her adım karşılığında ona bir senelik oruç ve namaz sevabı verilir."[625] Diğer bir haberde, ***"Kim imamın yakınında oturur, hutbeyi dinler ise, bu ameli, iki cuma arasındaki ve ayrıca üç gün içinde işlenen günahları için keffaret olur."*** buyurulmuştur. Hadisini diğer bir lafzı ise ***"Gelecek cumaya kadar ki günahları mağfiret olunur"***, şeklindedir. Ancak, bazı rivayetlerde, bu sevap için: ***"İnsanları çiğnemeden, rahatsız etmeden"*** şartı yer alır.[626]

Hadiste geçen "ğassele" kelimesi, yani kim yıkatırsa ifadesi, cima etmekten kinayedir. Bazı raviler ise, bunu Ğasele şeklinde okuyarak, "başını ve vücudunu yıkarsa" şeklinde anlamışlardır.

Camide insanları çiğnemekten, onları rahatsız etmekten şiddetle sakınmalıdır. Çünkü bu, gerçekten mekruh bir fiildir. Bu konuda şiddetli tehdit haberleri rivayet olunmuştur. Bunların birinde: ***"Kim, bunu yaparsa, kıyamet gününde cehennemin üzerine bir köprü gibi uzatılır, insanlar onu çiğneyerek üzerinden geçerler."***[627] diye buyurulmuştur. İbn Cüreyc, mürsel bir hadiste şunu nakletmiştir:

---

[625] Ebu Davud, Taharet, 129; Tirmizî, Salat, 356; Nesai, Cuma, 12; İbn Mace, İkame, 80.

[626] Ebu Davud, Taharet, 129; Tirmizi, Salat, 235.

[627] Tirmizi, Salat, Cuma, 17; İbnu Mace, İkame, 88.

Hz. Peygamber (s.a.v) cuma günü hutbe okurken, bir kimsenin insanları çiğneyerek ileri doğru gittiğini gördü. Namazını tamamladığında, o adama döndü ve ona:

-Ey kişi, bugün bizimle beraber cumada bulunmaktan seni ne engelledi?" dedi. Adam:

-Ey Allah'ın Nebisi, ben cumaya geldim" dedi. Rasulullah (s.a.v):

-Sen, insanları çiğneyerek ilerlemiyor muydun?"[628] buyurdu. Yani bu yaptığın, senin cuma faziletinden mahrum kalmana sebep olmuştur, demek istemiştir. Müsned bir hadiste ise, Hz. Peygamber (s.a.v):

-Seni, bizimle beraber cuma namazı kılmaktan engelleyen şey nedir?" diye sordu. Adam:

-Ya Rasulellah, beni görmediniz mi?" dedi. Rasulullah (s.a.v):

-Evet, seni gördüm, namaza geç gelmiştin ve erken gelenlere de eziyet veriyordun"[629] buyurdu.

Cuma günü lüzumsuz hikaye anlatan kıssacıların yanında vakti zayi etmek mekruh görülmüştür. Yine namazdan önce, gereksiz halkalar ve topluluklar arasına girip meşgul olmak da iyi değildir.

Nitekim İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) cuma günü namazdan önce halka oluşturmaktan nehyetmiştir. Ancak Allah'ı bilen, O'nun emir ve yasaklarını bildiren, dinde derinleşmiş bir alim, camide erkenden itibaren konuşuyorsa, oraya gidilir, oturulur ve dinlenilir. Böylece onu dinleyen, hem camiye erken gelmeyi, hem de ilim dinlemeyi bir arada gerçekleştirmiş olur.

Seleften bir alim, şöyle demiştir: "Allah'ın, insanlara verdiği rızıklardan ayrı bir takım rızıkları daha vardır ki, onları sadece perşembe gecesi ve cuma günü isteyenlere verir."

Meşhur bir hadiste şöyle buyrulmuştur: ***"Cuma gününde, öyle bir vakit vardır ki, müslüman bir kul, o saat içerisinde ne isterse, kendisine mutlaka verilir."*** Diğer rivayette hadis: ***"O anda, namaz kılmakta olan kula, istediği mutlaka verilir."***[630] şeklindedir.

---

[628] Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, II, 179.

[629] Tabarani, es-Sağır, I, 168, (No: 479); Münzirî, et-Terğîb, I, 504.

[630] Buhari, Salat, 353; Müslim, Cuma, 13-15; Ebu Davud, Vitr, 26; Tirmizi, Cuma, 2.

Bu vaktin hangi zaman olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Denilmiştir ki o; güneşin doğması esnasındadır. İnsanlar namaza kalktığı vakittir, zeval vaktidir ve ezan vaktidir. Yine imam minbere çıkıp zikre başladığı zamandır; ikindi vaktinden günün sonuna kadar olan süredir; güneşin grup zamanıdır, gibi çeşitli görüşler vardır.

Rasulullah'ın (s.a.v) kızı Hz. Fatıma, bu vakti gözler, hizmetçisine güneşe bakmasını, batma vaktini kendisine haber vermesini isterdi. Böylece o vakti dua ve istiğfarla değerlendirirdi. Buna güneş batıncaya kadar devam ederdi. Ayrıca Hz. Fatıma, bu vaktin, beklenen ve babası Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet olunan vakit olduğunu söylerdi.[631]

Bunlar cuma günüyle ilgili farklı rivayetlerdir. Biz onları özet bir şekilde dile getirdik. Bu vakitleri dua ve namaz ile değerlendirmeye gayret etmelidir.

Alimlerden biri şöyle demiştir: "Bu vakit günün bütünün içerisinde gizli olan bir vakittir. Onun zamanını yalnız Allah bilir. Sanki o, Ramazan ayında gizli olan Kadir gecesi ve beş vakit namaz arasında gizli olan salat-ı vusta gibidir."

Denilmiştir ki bu vakit, cuma gününün bütün zamanlarına intikal eder. Aynen bazı alimlere göre Kadir gecesinin Ramazan ayının gecelerine intikal etmesi gibi. Bunun sebebi kul, böylece Cenab-ı Hakk'a ibadet etsin, tazarru ve boyun büküklüğü içerisinde bulunsun ve günü, bu şekilde geçirsin, diyedir. Kim bu günde evradına devam eder, her vaktini zikirle imar etmeye çalışırsa, Allah'ın izniyle bu vakte tesadüf eder. Çünkü günün bütün önemli vakitlerini, kesintisiz olarak ibadetle geçirmiştir. O vakit de, bunlar arasındadır.

Bu günde, özellikle iki vakitte daha fazla dua ve tazarruda bulunmalıdır. Bunlardan biri, imamın minbere çıkmasından namaz için kamet getirilmesine kadar olan vakit, diğeri ise, günün sonunda güneşin batması esnasındaki vakittir. Bu iki vakit, cumanın en faziletli vakitlerindendir. Bende "duaların kabulünün ümit edildiği vaktin", bu iki vakitten biri olduğu görüşü kuvvet kazanmaktadır.

[631] Şevkanî, Neylü'l-Evtar, III, 307 (Beyrut, 1998. I. Baskı)

Ka'bu'l-Ahbar, Ebu Hureyre ile bir araya gelmişti. Ka'b, duaların kabul edildiği haber verilen vaktin cuma gününün sonunda olduğu görüşündeydi. Ebu Hureyre ona: "Nasıl günün sonunda olabilir?" Ben Hz. Peygamber'in (s.a.v):

"Kim o vakte namaz kılarken tesadüf ederse" buyurduğunu işittim. Hem günün sonu, namaz vakti değildir? dedi. Bunun üzerine Ka'b, Rasulullah (s.a.v): ***"Kim oturup namazı beklerse o, namazda sayılır."*** Buyurmadı mı? diye sordu. Ebu Hureyre: Evet, dedi. Ka'b: "İşte bu vakitteki oturuş da namaz sayılır, dedi. Bunun üzerine Ebu Hureyre sustu. Sanki onun görüşünü tasdik eder gibiydi.[632]

Kişi cuma günü ve gecesinde, Hz. Peygamber'e (s.a.v) çok salat u selam getirmelidir. Bunun en azı, üçyüz defadır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: ***"Kim bana cuma günü seksen defa salat u selam getirirse, Allah onun seksen yıllık günahlarını affeder."*** Bunun üzerine "Ya Rasulallah, size nasıl salat u selam getirelim?" diye soruldu. Efendimiz (s.a.v):

"Allahumme salli alâ Muhammedin abdike ve Nebiyyike'l-ummiyyi" dersin ve onu tek sayıda bitirirsin." Buyurdu.[633]

Kul içinde salat u selam lafzı olduktan sonra ne şekilde salavat getirirse o salavat olur. Meşhur salat u selam duası, teşehhütte okunan salattır. Eğer bunu, şu şekilde yapar ve yedi defa okursa bunda büyük bir fazilet vardır:

"Allahumme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin salâten tekûnu leke ridâen ve li hakkıhî edâen ve â'tihi'l-vesîlete ve'b-ashü'l-mekâme'l-mahmûde'llezî veattehû veczihî annâ mâ huve ehluhu veczihî efdale mâ cezeyte nebiyyen an ümmetihi ve salli alâ cemî'ı ihvânihî mine'n-nebiyyîne ve's-sâlihîn"

---

[632] Ebu Davud, Vitr, 26, Salat, 200; Tirmizi, Cuma, 2; Nesai; Cuma, 45; Malik, Cuma, 7; İbn Hıbban, Sahih, No: 2772. Bu rivayetlerde Ebu Hureyre ile konuşan Abdullah b. Selam'dır. Nesai, Malik ve İbnu Hıbban'ın rivayet ettiği hadis uzundur. Hadisin ilk kısmında Ka'bu'l-Ahbar da vardır. Ancak Zebidî, Ebu Zür'a yoluyla gelen ve Ka'b'a ait olan bir rivayeti gördüğünü kaydeder. (İthaf, III, 462). Müellif bu rivayeti almış veya rivayet kısaltılırken isimler karışmış olabilir. (Tashih eden)

[633] Bkz: Zebidi, İthafu's-Sade, III, 468. Müellif, hadisi Darekutnî'nin el-İfrat'ta, el-Ezdî'nin ed-Duafa'da rivayet ettiğini kaydetmiştir. Ayrıca bkz: el- Ali Muttaki el-Hindî, Kenzul-ummal, I, 507 (No: 2240-42). Burada rivayetin Deylemi'ye ait olduğu kaydedilmiştir. Hadisin lafzı şöyledir: *"Kim Cuma günü bana iki yüz defa salat u selam okursa, iki yüz senelik günahı affedilir."*

Denilirmiş ki, "kim, bu duayı yedi cuma ve her cuma, yedi defa okursa, Resulullah'ın şefaatı ona vacib olur."

Şu duayı da okuyabilir. O, rivayetle gelen bir duadır:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ فَضَائِلَ صلواتك، وشرائفَ زَكَوَاتِك، وَنَوَامِي بَرَكَاتِك، وَرَأْفَتَكَ وَرَحْمَتَكَ وتَحِيَّتَكَ، عَلى مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُرْسلين، وَإِمَامِ الْمُتَّقِين، وَخَاتَمِ النَّبِيِّينَ، وَرَسُولِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، قَائِدِ الْخَيْرِ، وَفَاتِحِ الْبِرِّ، وَنَبِيِّ الرَّحْمَةِ، وَسَيِّدِ الْأُمَّةِ.

اللّٰهم ابعثهُ مقامًا محمودًا، تُزلف به قُربَه، وتُقرُّ به عينَه، يَغْبِطُه به الْأَوَّلُونَ والْآخِرون. اَللّٰهُمَّ أَعْطِهِ الْفَضْلَ وَالْفَضِيلَةَ، وَالشَّرَفَ وَالْوَسِيلَةَ، وَالدَّرَجَةَ الرَّفِيعَةَ، وَالْمَنْزِلَةَ الشَّامِخَةَ الْمُنِيفَةَ.

اَللّٰهُمَّ أَعْطِ مُحَمَّدًا سُؤْلَهُ، وَبَلِّغْهُ مَأْمُولَهُ، وَاجْعَلْهُ أَوَّلَ شَافِعٍ، وَأَوَّلَ مُشَفَّعٍ.

اَللّٰهُمَّ عَظِّمْ بُرْهَانَهُ، وَثَقِّلْ مِيزَانَهُ، وَأَبْلِجْ حُجَّتَهُ، وَارْفَعْ فِي أَعْلَى الْمُقَرَّبِينَ دَرَجَتَهُ.

اَللّٰهُمَّ احْشُرْنَا فِي زُمْرَتِهِ، وَاجْعَلْنَا مِنْ أَهْلِ شَفَاعَتِهِ، وَأَحْيِنَا عَلَى سُنَّتِهِ، وَتَوَفَّنَا على مِلَّتِهِ، وَأَوْرِدْنَا حَوْضَهُ، وَاسْقِنَا بِكَأْسِهِ غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَادِمِينَ، وَلَا شَاكِّينَ وَلَا مُبَدِّلِينَ، وَلَا فَتَّانِينَ وَلَا مَفْتُونِينَ، آمِينْ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ.

Cuma günü ve gecesinde, fazlaca istiğfar etmelidir. İstiğfar lafzının yer aldığı hangi duayı okursa bu, istiğfarı için yeterlidir. Ancak şu istiğfar duasını okuması daha faziletlidir.

"Allahumme'ğfir lî ve tub aleyye inneke ente't-tevvâbu'r-rahîm"

Şu istiğfar duasını okuması da, güzeldir:

"Rabbiğfir verham ve tecavez ammâ te'lemu ve ente hayru'r-râhimîn"

Cuma günü bir hatim indirmesi müstehaptır. Eğer bu, onun için zor oluyorsa, cuma gecesini de buna ilave ederek, hatimine cuma gecesi başlar. Hatmini, cuma sabah namazının iki rekatında veya cuma gecesi, akşam namazının iki rekatında tamamlaması güzeldir. Böylece cuma gününü ve gecesini kıraatla doldurmuş olur. Hatmini cuma ezanıyla ikameti arasında tamamlarsa, bunda da büyük bir fazilet vardır.

Cuma namazından önce oniki ve cuma namazından sonra da altı rekat namaz kılmak müstehaptır. Camiye girdiğinde, her rekatında ellişer defa İhlas suresini okuyarak, dört rekat namaz kılar. Bu konuda nakledilen bir hadiste Rasulullah, şöyle buyurmuştur: ***"Kim bunu yaparsa Cennetteki makamını görmeden veya kendisine gösterilmeden ölmez."***[634]

Cuma günü camiye girdiğinde, iki rekat namaz kılmadan asla oturmamalıdır. Hatta imam hutbede ise, yine kısa olarak iki rekat kılmalıdır. Çünkü Rasulullah (s.a.v), bunu emretmiştir. Garib bir senetle gelen rivayette: ***"Nebi Aleyhisselam, hutbe esnasında mescide gelen bir adam için hutbeden önce iki rekatı kılsın diye hutbesini kesmiş, adamın namaz kılmasını beklemiştir."***[635]

Kufe alimleri derler ki: "Eğer imam sükut ederse kılar, yoksa kılmaz. Çünkü, Rasulullah'ı dinlemenin vacip olması sebebiyle, bu ona mahsus bir durum olabilir."

İbn Cüreyc'in; Ata'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbas ve Ebu Hureyre şöyle demişlerdir: Rasulullah (s.a.v) buyurdu ki: ***"Kim cuma gecesi veya günü Kehf suresini okursa ona, okuduğu yerden Mekke'ye kadar ulaşan bir nur verilir ve ayrıca gelecek on günlük günahları affedilir. Kendisine yetmiş bin melek sabah oluncaya kadar dua ederler. Hastalıklardan, felaketlerden, zatülcenb, baras, cüzzam hastalıklarından ve deccal fitnesinden korunur."***[636]

Cuma günü dört rekat namaz kılmak müstehaptır. Her rekatta En'am, Kehf, Tâhâ ve Yasîn sûrelerinden bir sûre okur. Eğer bunları okuyamazsa o zaman, Yasîn, Secde, Lokman, Duhan ve Mülk surelerini okur. Bu dört sureyi her cuma gecesi okumayı ter ketmez. Bu konuda nakledilen bir haber, bunun büyük bir fazileti olduğunu bildirmektedir.[637] Bunları, güzel okuyamazsa, güzel okuyabildiklerini okur. Bu bir hatme sayılır. Ancak "kendi bilgisine göre bir hatme sayılır" da denmiştir.

---

634 Münzirî, et-Terğîb, I, 512.

635 Hadis için bkz: Darekutnî, Sünen, II, 16. Hutbeden önce kılınacak iki rekat namaz için bkz: Buhari, Salat, 248, 249; Müslim, Cuma; 54-59; Ebu Davud, Salat, 238; Tirmizi, Salat, 250.

636 Hadisin bir kısmı için Bkz: Müslim, Müsafirin, 257; Ebu Davud, Melahim, 14; Tirmizi, Fedailül-Kur'an- 6 Ayrıca bkz. Münzirî, et-Terğîb, I, 512.

637 Darimî, Fedailü'l-Kur'an, 19; Tabarani, K. Dua, II, 914

Abidler cuma günü, bin defa ihlas suresini okumayı müstehap görüyorlardı. Bunların on veya yirmi rekatlık bir namazda okuması, hatmeden daha faziletlidir. Onlar, Hz. Peygamber'e (s.a.v) bin defa salat u selam getiriyorlardı. Ayrıca bin defa tesbih, tahlil getiriyorlardı. Bunlar cuma günü gerçekleştirilen üç güzel evraddır. Bunları, biner defa ihlas suresinin okunması, salatü selam getirilmesi, tesbih ve tahlil okunması oluşturur. Cenab-ı Hak, kime bunları yapmayı nasip etmiş ise, hepsini veya onlardan birini yapmaya devam eder. Çünkü bunlar cuma günü yapılacak olan amellerin en faziletlilerindendir.

Cuma günü, zevalden önce tesbih namazı kılmak, büyük bir hayır yapmayı ve güzel bir ameli gerçekleştirmeyi ifade eder. Tesbih namazı, dört rekat ve üçyüz tesbihli bir namazdır. Rivayet olunduğuna göre; Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Tesbih namazını, her cuma bir defa kıl."***[638]

Ebu'l-Cevza, İbn Abbas'ın, bu namazı her gün zeval vaktinden sonra kılmaya devam ettiğini kaydeder. Ayrıca onun pek çok faziletinden haber verirdi.

Cuma günü veya gecesinde, altı müsebbihat (tesbihle başlayan) sûrelerin okunması sevap görülmüştür.

Cuma günü ve gecesi hariç, Rasulullah'ın belirli sureleri muayyen zamanlarda okuduğuna dair bir rivayet yoktur. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Rasulullah (s.a.v) cuma gecesi akşam namazında "Kafirun" ve "İhlas" surelerini okurdu. Yatsı namazında ise, "Cuma" ve "Münafikun" surelerini kıraat buyururdu. Bu iki sûreyi cuma namazında da okuduğu rivayet olunmuştur. Cuma günü, sabah namazlarında "Secde, Lokman ve Hel etâ ale'l-İnsan" surelerini okurlardı.[639]

Yakîn ve marifet ilimlerini dinlemesi ve zikir meclislerine gitmesi, namaz kılmasından daha faziletlidir. Namaz kılması ise, kıssa meclislerine gitmesinden daha üstündür. Bize rivayet olunduğuna Ebu Zer şöyle de-

[638] Ebu Davud, Tatavvu, 14; İbnu Mace, İkame, 190; İbnu Hüzeyme, Sahih, II, 223; Hakim, Müstedrek, I, 318

[639] Bkz: Müslim, Cuma, 61-66; Ebu Davud, Salat, 243, Tirmizi, Salat, 257, 267; Nesai, Cuma, 28, 29.

miştir: "İlim meclislerine gelmek, bin rekat nafile namazdan daha hayırlıdır." Diğer bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

"Sizden birinizin ilimden bir meseleyi öğrenmesi veya öğretmesi, bin rekat namaz kılmasından daha hayırlıdır." Bu arada: "Ya Rasulellah, Kur'an okumaktan da daha faziletli midir?" diye soruldu. Rasulullah, ***"Kur'an, ilimsiz fayda verir mi?"***[640] diye buyurdu.

Allah'ı tanıtan ve O'nun dininde derin ilim elde etme imkanı veren ilim meclisi yoksa bile, kıssa meclislerine gitmektense, namaz kılmak daha hayırlıdır. Çünkü, onların konuşmalarında bir takım bidatlar bulunur. Bundan dolayı önceki büyükler onları camiden çıkarıyorlardı.

Rivayet olunur ki bir gün İbn Ömer, mescitte daha önceleri oturmakta olduğu makamına geldiğinde, orada hikayeler anlatan bir kıssacının oturduğunu gördü. Bunun üzerine ona: "Yerimden kalkınız" dedi. O: "Ben buraya oturmuşum veya senden önce buraya gelmişim" diyerek kalkmak istemedi. Buna üzülen İbn Ömer, emniyet adamlarına haber yollayarak onu oradan kaldırttı. Şimdi eğer onların anlattıkları sünnete uygun olsaydı, İbn Ömer'in onu oradan kaldırması helal olmazdı. Özellikle kendisinden önce gelip, orada oturmuşken onu nasıl kaldırabilirdi? Onu kaldırması nasıl helal olsun ki, O, Rasulullah'tan şu hadis-i şerifi rivayet etmiştir: ***"Sizden hiç biriniz, kendi yerinde oturan kardeşini kaldırıp da oraya oturmaya çalışmasın. Aksine sizler, kolaylık ve genişlik sağlamaya çalışınız."***[641]

Nitekim İbn Ömer, bir kimse yerinden kalksa, tekrar gelip oturur diye onun yerinde oturmazdı.[642]

Bize rivayet olunduğuna göre, bir kıssacı Hz. Aîşe'nin odasının avlusuna gelir, hikaye anlatırdı. Bundan rahatsız olan Hz. Aîşe, İbn Ömer'e haber göndererek; "Bu kimse, anlattıklarıyla beni rahatsız ediyor ve tesbihattan engelliyor", dedi. Bunu duyan İbn Ömer, hemen geldi ve onu dövdü. O kadar ki, sırtında küçük bir asa kırdı. Sonra onu uzaklaştırdı.

Namazını kesmese dahi, namaz kılanın önünden geçmemelidir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

---

[640] Münzirî, et-Terğîb, I, 97.

[641] Buhari, İsti'zan, 31-32; Müslim, Selam, 27, 29-31; Ebu Davud, Edeb, 15; Tirmizi, Edeb, 9.

[642] Beyhaki, Sünen-i Kübra, III, 233.

"Sizden birisinin kırk sene beklemesi, namaz kılanın önünden geçmesinden daha hayırlıdır."[643] Bu konuda tehdit ifade eden başkabir rivayet şöyledir:

"Bir adamın rüzgarın savurduğu toz olması, namaz kılanın önünden geçmesinden daha hayırlıdır."[644] Bu konuda tedbirsiz namaz kılan ile önünden geçen eşit tutulmaktadır. Zeyd b. Halid el-Cuhenî'nin rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyrulmaktadır:

"Namaz kılanın önünden geçen ne kadar büyük bir vebale düştüklerini bilselerdi, kırk sene beklemelerinin, namaz kılanın önünden geçmekten daha hayırlı olduğunu anlarlardı." Onun için namazı bir direğin veya benzeri bir şeyin arkasında kılmalıdır. Böyle yaptığında, artık kimsenin önünden geçmesine sebep olmaz. Geçmek isteyenleri de, mümkün olduğunca engellemeye çalışır.

Abdurrahman b. Ebi Said el-Hudrî'nin, babasından rivayet ettiği bir hadiste: ***"Eğer önünden geçmede ısrar ederse, onunla mücadele etsin, çünkü o, şeytandır"***[645] denmiştir. Ebu Saîd, önünden geçmek isteyenleri engeller ve gerektiğinde onlarla mücadele ederdi. Bir gün ona birisi itiraz etti; o, Mervan'ı çağırttı ve bunu Hz. Peygamber'in (s.a.v) emrettiğini onlara anlattı.

Eğer bir direk arkasında kılması mümkün olmazsa, o zaman önüne, bir dirsek uzunluğunda bir sütre koymalıdır. Denilmiştir ki, sütre olarak bir ip koyması da caizdir.

Denilir ki dört şey cefadandır. Bunlar: "Kişinin ayakta küçük abdest bozması, birinci safta yer varken ikinci safta durarak namaz kılması, namazda iken alnını silmesi ve insanların gelip geçtiği bir yol üzerinde namaz kılmasıdır."

Hasan-ı Basrî şöyle derdi: "Cuma günleri camilerin önlerinde boş söz ve işlerle uğraşarak oturanları ezip geçebilirsiniz. Çünkü onlara hürmet edilmez."

---

[643] Buharî, Salat, 101; Müslim, Salat, 261; Ebu Davud, Salat, 108; Tirmizi, Mevâkıt, 134; Nesaî, Kıble, 8; Darimi, Salat, 130 Muvatta, Sefer, 34, 35; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 169.

[644] Münzirî, et-Terğib, I, 378 İbn Abdilber Temhid'de Abdullah b. Amr'dan mevkuf olarak rivayet etmiştir. Bkz: el-Miğrâvî, Fethu'l-Berr fi't-Tertibi'l- Fıkhî Li Temhidi İbni Abdilber, IV, 399. (Riyad, 1996. I. Baskı)

[645] Buhari, Salat, 101; Müslim, Salat, 259-260; Ebu Davud, Salat, 109; Nesai, Salat, 175;

Kişi mümkünse imamın yakınında namaz kılmalı, susmalı ve ona yönelerek hutbesini dinlemelidir. Sünnete uygun olan budur. Ancak onu dinlemekten endişe eder veya onun, süslü veya ipek elbise giymek, ağır silah taşımak gibi, bir kötü bir davranışını görüp de, onu değiştirememesi halinde, imamın uzağında oturmayı tercih eder. Bu, daha uygundur.

İmam hutbe okurken, kişi boş işlerle meşgul olmaz ve konuşmaz. İmamın uzağında namaz kılsa bile, bunlara dikkat etmelidir. İmam hutbe okurken bir araya gelip konuşan insanlar içinde yer almaz. Bu esnada bir diğerine, "sus" bile demememelidir. Gerekirse onu, işaretle veya küçük bir çakıl taşıyla uyarabilir. Çünkü hutbe okunurken boş işlerle meşgul olanın cuması boşa gder. Hutbe esnasında, ilmî bir şey de konuşmaz. Uzakta namaz kılıp hutbeyi duyamayan bile, hutbe esnasında susmalıdır. Müstehap olan budur.

Hz. Osman ve Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre, onlar şöyle demişlerdir: "Kim hutbeyi dinler ve susarsa, onun için iki ecir vardır. Kim dinlemez, ama susarsa onun için bir ecir vardır. Kim dinleyebilecek durumda iken boş işlerle meşgul olursa, onun için iki günah vardır. Kim, dinleyemez ama boş işlerle meşgul olursa onun için bir günah vardır."

Ebu Zerr'in içinde bulunduğu şu olay anlatılmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.v) hutbe okurken Ebu Zer, Ubey b. Ka'b'a: "Bu sûre ne zaman inmiştir?" diye sordu. O: işaret ederek susmasını istedi. Rasulullah hutbesini tamamlayıp indikten sonra Ubeyy, Ebu Zerr'e: "Git, senin cuman olmamıştır." dedi. O da bunu Rasulullah'a şikayet ettiğinde: ***"Ubeyy doğru söylemiştir"***[646] buyurdu. Bir hadiste şöyle: buyrulmuştur: ***"Kim imam hutbe okurken arkadaşına "sus" derse boş bir iş yapmış olur. Hutbe okunurken boş iş yapanın cuması yoktur."***[647]

Müezzin, iç ezanı okumaya başladığında namaz kesilmelidir.

Ebu İshak, Hars'tan, o da Hz. Ali'den rivayet ettiğine göre; dört vaktte namaz kılmak mekruhtur. Bunlar: Sabah namazından sonra, ikindiden sonra, tam öğle vakti ve imam hutbe okurken. Bir hadiste şöyle buyrul-

---

[646] Beyhaki, Sünen-i Kübra, III, 219-220.

[647] Ebu Davud, Salat, 203; 229 Nesai, Cuma, 22. Aynı korudaki hadisler için bkz: Buhari, Cuma, 36; Müslim, Cuma, 12; Tirmizi, Cuma, 16; İbnu Mace, İkame, 86.

muştur: ***"İmamın minbere çıkması namazı keser. Hutbede konuşmaya başlaması da kelamı keser."*** [648]

Müezzinler, hutbeden önce namaz için kalktıklarında topluca secdeye kapanmaları sünnet değildir. Ancak bunun, namaz secdesine veya tilavet secdesine isabet etmesi durumunda bir sakıncası yoktur. Müezzinlerin ezanı okumalarına kadar, duanın sürdürülmesinde de bir beis yoktur. Çünkü, o vakit faziletli bir vakittir. Ancak bu konuda, bunun mubah olmasının dışında, bir eser bilmiyorum."

Alimlerden "maksûre" denilen yerlerde namaz kılmayı, mekruh görenler vardır. Çünkü maksûreler, sultan yakınları için yapılmıştır. Bunlar, takva ehline göre, mescitlerde ortaya çıkan bidatlardandır. Nitekim buralar, diğer insanlara açık değildir. Bir rivayete göre, Hasan ve Bekir el-Müzenî, maksûrede namaz kılmıyorlardı. Ama Enes b. Malik ile İmran b. Husayn'ın maksûrede namaz kıldıkları rivayet edilmiştir. Bunu mekruh görmeyenler de vardır. Ben, maksûrelerde namaz kılmada, imama yakınlığa ve hutbeyi dinlemeye imkan verdiklerinden dolayı, bir fazilet görüyorum. Oralar herkese açıldığında, mekruhluk ortadan kalkar. Ama oralar, sultan ve yakınlarına tahsis edilirse, artık onlara bırakılır.

Bazı alimlere göre, safları kestiği için minber boşluğunda namaz kılmak mekruhtur. Onlara göre, safların minberden ilerde bulunması bir bidattır. Servî: "Birinci saf, minberin önünde duranlar değildir. Birinci saf, onun berisindeki saftır." demiştir.

İmama yakın olmak güzeldir, fakat bazen uzağında durmak namaz kılanın gönül huzuru için daha emniyetlidir. Mesela, bir kimse imamdan reddedilmesi gereken bir şey dinlemek zorunda kaldığında, veya imamın ipek elbise giymesi, namazın huzurunu bozacak şekilde ağır silahlar kuşanarak namaz kılması gibi uyarılması gereken durumlarda fitne ve afetten endişe ederse, ilk safın uzağında namaz kılması, daha emniyetlidir. Çünkü bu durumda insanlarla karşılaşması az olacak ve onların sıkıntılı hallerine bakmaktan kurtulacaktır. Hiç şüphesiz böyle durumlarda kalb için daha uygun ve himmeti daha fazla toplayıcı olan daha faziletlidir. Nitekim alimlerden bir cemaat, selameti tercih ederek, namazların son saflarda kılıyorlardı.

---

[648] Beyhaki, Süne-i Kübra, III, 193.

Bişr b. el-Haris'e, "Senin cumaya erken gittiğin halde, son saflarda namaz kıldığını görüyoruz; sebebi nedir? diye soruldu. Şu cevabı verdi: "Ey adam, ben, kalplerin yakınlığını istiyorum; vücutların yakınlığını değil"

Süfyan es-Sevrî, minberin yanında halife Ebu Cafer'in hutbesini dinleyen Şuayb b. Harb'e baktı. Namazdan sonra yanına geldiğinde, ona: "Buna yakın olman, kalbimi meşgul etti. Çünkü sen, ondan inkar etmen gerekli olan bir şey işitmeyeceğinden emin misin? dedi. Sonra, halifelerin icat ettiği siyah elbise giymeyi anlattı. Ben: "Ey Ebu Abdullah, hadiste: ***"İmama yakın ol ve onu dinle."***[649] Buyrulmadı mı?" diye sordum. Bana: "Yazık sana! Hadiste anlatılan imam, raşid halifelerdir. Şimdikilere gelince onlardan ne kadar uzaklaşır ve kendilerini görmezsen, Allah Teala'ya o kadar yakın olursun." Dedi.

Ebu'd Derda'dan son saflarda namaz kılmanın fazileti rivayet edilmiştir. Saîd b. Âmir demiştir ki, onun yanında namaz kılıyordum, arka saflara doğru ilerlediğini gördüm. Nihayet en son safta namaz kıldı. Namazı bitirdiğimizde kendisine: "Safların en hayırlısı ilk saftır" diye buyrulmadı mı? dedim. Ebu'd-Derda: "Evet" dedi. Ve ekledi: "Ancak bu ümmet, rahmet edilmiş ümmettir. Ümmetler arasından ona rahmet nazarıyla nazar kılınmıştır. Cenabı Hak onlardan namazda olan birine nazar kıldığında, onun arkasında olanları da affeder. Onun için ben de bu ümmetten biri olmam sebebiyle Cenabı Hakk'ın beni de affetmesi dileğiyle arka safta kılıyorum." Ravilerden bazıları bunu, merfû olarak rivayet etmişler ve: "Ebu'd-Derda da bunu, Hz. Peygamber'den (s.a.v) dinleyerek nakletmiştir" demişlerdir.

Cuma günü, sadaka vermek hem faziletli hem de müstehaptır. Ecri kat kat verilir. Ancak, imam hutbe okurken, dilencilik yapanlara verilmesi mekruhtur. Salih b. Ahmed demiştir ki: Bir cuma günü bir dilenci, imam hutbe okurken dileniyordu. Babamın yanında idim. Bir adam, babama ona vermek üzere bir şey uzattı. Hutbe esnasında olmasından dolayı babam onu alıp, ona vermedi.

İbn Mesud şöyle demiştir: "Bir kimse camide dilenirse o, kendisine bir şey verilmemeyi hak etmiştir. Kur'an okumaya karşı, isterse yine vermeyiniz." Camilerde insanları çiğneyerek, yardım isteyenlere yardım edilmesi-

[649] Beyhaki, Sünen-i Kübra, III, 238.

ni mekruh gören alimler vardır. Ancak, insanları çiğnemeden, rahatsız etmeden, ayakta veya oturarak isteyenlere verilmesi böyle değildir.

Ka'bu'l-Ahbar'dan bize rivayet olunduğuna göre; şöyle demiştir: "Kim cuma namazını kılar, çıktıktan sonra değişik iki sadaka verir, evine döner, rukuunu, huşuunu, secdesini tam yaparak iki rekat namaz kılar, ardından:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ، وَبِاسْمِكَ
الَّذِي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ،

duasını okursa, ondan sonra Allah'tan ne isterse, Allah kendisine mutlaka verir."

Selef alimlerinden birinden, biraz farklı olarak şu söz nakledilmiştir: "Kim, cuma günü bir fakire yardım eder, camiye erken gider ve kimseye eziyet vermeden namazı kılar, selam verdikten sonra:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِبِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ الْحَيِّ الْقَيُّومِ
أَنْ تَغْفِرَ لِي وَتَرْحَمَنِي وَأَنْ تُعَافِيَنِي ثم دعا بما بدا له استُجيب له.

Duasını okursa, istediği, mutlaka kendisine verilir."

Cuma namazını kılmakta olan kimse, imamın kıraatını işitebiliyorsa, sadece Fatiha sûresini okur. Ama, onu duyamıyorsa, Fatihayla beraber bir sûre daha okuyabilir. Ancak, imamın kıraatını duymasına rağmen, Cuma sûresini veya bir başka sûre okuyan bu ümmete muhalefet etmiş ve Rasulullah'a asi olmuştur. Bunun, müslümanlardan herhangi bir kimsenin mezhebi olduğunu bilmiyorum."

Cuma namazından selam verip çıktıktan sonra, konuşmadan ve namazdaki oturma şeklini değiştirmeden, yedi defa Fatiha, yedi defa İhlas ve yedi defa Muavizeteyn sûrelerini okur. Seleften, bu konuda varid olan bir esere göre, bunları okuyan kimse, o cumadan diğer cumaya kadar korunmuş olur. Ayrıca bu, kendisini şeytandan koruma vesilesi olur.

Cuma namazından sonra şu duayı okumak müstehaptır:

«اَللّٰهُمَّ يَا غَنِيُّ يَا حَمِيدُ، يَا مُبْدِئُ يَا مُعِيدُ، يَا رَحِيمُ يَا وَدُودُ، أَغْنِنِي بِحَلَالِكَ عَنْ حَرَامِكَ، وَبِفَضْلِكَ عَمَّنْ سِوَاكَ.

Denilir ki "Bu duaya devam edeni Cenab-ı Hakk, insanlara muhtaç olmaktan kurtarır ve ummadığı, hesap etmediği yerlerden, ona rızık ihsan eder."

İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) Cuma namazının farzından sonra, iki rekat namaz kılardı. Ebu Hureyre ise, dört rekat kıldığını rivayet eder. Hz. Ali ve Abdullah'ın rivayetlerine göre de, altı rekat namaz kılardı.[650] Şu halde kul, Cumanın farzından sonra altı rekat namaz kılarsa, bu rivayetlerin hepsini birleştirmiş olur.

Camide su alıp ikram etmeyi, bir alış-veriş olmasın diye mekruh görüyorum. Çünkü camide alış veriş yapmak mekruhtur. Ama, parası caminin dışından verilmek suretiyle satılırsa, bunun içilmesi ve diğerlerine ikram edilmesinde bir beis yoktur.

Nakledildiğine göre, seleften biri caminin avlu ve bahçesinde namaz kılmayı mekruh görmüştür. Sahabe-i Kiramdan birinden nakledildiğine göre o, insanların cami dışında namaz kılmasını hoş görmez ve onları buralardan kaldırırdı ve şöyle derdi. "Caminin dışındaki bahçe ve geniş yerlerde amaz kılmak caiz değildir." Bu, bana göre iki şekilde olur: Bunlardan biri, camiye ilave edilen ve saflarıyla bitişik olup, caminin dış duvarının içinde yer alan avluda namaz kılmaktır ki, bu caminin içinde kılmak gibidir. Mekruh değildir. Diğeri ise, caminin bahçesinden ayrı, duvarının dışında yer alan bahçesinde namaz kılmaktır ki, bu mekruhtur. Aynı şekilde, camiden ayrı, saflarının ulaşmadığı yollar üzerinde namaz kılmak da, yolu engellediğinden veya uzaklığından dolayı mekruhtur ve hatta caiz değildir. Ancak bu, buralarda namaz kılmayı nehyeden kimselere göre böyledir.

Cuma namazını kıldıktan sonra, Cenab-ı Hakk'ın fazlından talep etmek üzere, yeryüzüne dağılırlar. Ancak ilim öğrenmeye çalışmak ve onu

---

[650] Cuma namazından sonra kılınacak sünnet namazlar için bkz: Müslim, Cuma, 67-71; Ebu Davud, Salat, 238; Tirmizi, Cuma, 24; Nesai, Cuma, 43, 44; İbnu Mace, İkame, 95.

dinlemek de, Allah'ın rahmetine dahildir. Denilir ki, cuma günü alim ve talebe için manevi artış yani daha fazla ecir ve sevaba vesile olan bir gündür. İlmin Allah'ın fazlı ve ihsanı olduğunu Yüce Allah şöyle belirtmiştir:

"Allah, sana bilmediğini öğretti. Allah'ın sana olan ihsanı pek büyüktür."[651]

Şu ayet de bu manadadır:

"Davud'a (a.s), katımızdan bir fazilet verdik."[652] Yani, "ona ilim verdik" demektir. Çünkü benzeri ayette şöyle buyurulmuştur:

"Andolsun ki, biz Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar "bizi, mümin kullarından bir çoğuna üstün kılan Allah'a hamd olsun" dediler."[653]

Enes b. Malik: ***"Cuma namazı kılındığında yeryüzüne dağılın ve Allah'ın fazlından arayın"***[654] ayeti hakkında şöyle demiştir:

"Allah'ın fazlından arayın, demek, dünyalık talep edin, demek değildir. Bundan maksat hasta ziyareti, cenazeye katılmak, ilim öğrenmek ve Allah için sevilen din kardeşlerini ziyaret etmek gibi amellerdir."[655]

Çünkü zikir, ilim öğrenmek ve onu insanlara öğretmekle olur. Cuma günü Allah'a davet, diğer günlere oranla daha faziletlidir. Çünkü, cuma günü **"yevmü'l-mezid"** dir, yani manevi rahmetin bolca aktığı bir gündür. Kalpler, o günde Allah'a yönelir, ilahi emir ve yasaklara uyar. Aslında cuma günü, Allah'ın zikrine koşmak, onu dinlemek, zikir meclisinde hazır bulunmak daha faziletlidir. Yoksa kıssa meclisinde bulunmak faziletli değildir. Çünkü, cuma günü zikre koşmak, onu dinlemek ve zikir meclisinde bulunmak diğer günlere oranla daha faziletlidir. "Dinleyen sevapta, konuşanın ortağıdır. Dinleyen, rahmete daha yakındır" denilmiştir.

Alimler, cuma günü kıssacıların yanına gidip, onları dinlemeyi, mekruh görmüşlerdir. Çünkü onları dinlemek, camiye birinci ve ikinci saatte gitmeyi engeller. Oysa Kur'an, bu vakitlerde gitmenin faziletini ifade etmektedir. Ancak, Allah'ı bilen, O'nu, zikreden, O'na sevk eden ve dünya hayatına karşı zahidce davranan alimlerin, sabahleyin veya cuma nama-

[651] Nisa 4/113.
[652] Sebe 34/10.
[653] Neml 27/15.
[654] Cuma 62/8.
[655] Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensûr, VIII, 164-165.

zından sonra ilim meclislerine gidilmelidir. Onların konuşmaları dinlenir. Bununla beraber bir müftü, gelip dini ilimlerden konuşur ve kişi de bu anlatılanlara ihtiyaç duyarsa burada bulunması daha faziletlidir. Çünkü camide ilim meclislerinin meydana getirilmesi, cumanın süsünden ve güzelliklerinden olup, faziletini tamamlayıcı sebeplerdendir.

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Dünya bir zulmettir. Bundan, ilim meclisleri hariçtir. Kişi böyle bir meclis bulup katılamazsa, o zaman iki namaz arasını ibadetle ihya etmeye çalışır ki, bu da, gündüzün beşinci virdidir."

Cuma günü önemli bir özür yoksa, ikindi namazının camide kılınması müstehaptır. Güneşin batmasına kadar orada oturması, günün sonunda beklenen eşref saat için daha sevaplıdır. Bunu, fitneden, yapmacıklıktan ve boş konuşmaktan yana emin olduğunda yapar. Denilir ki, ikindi namazını camide kılan için, bir hac sevabı vardır. Akşam namazını camide kılan içinse, bir umre sevabı vardır. Ancak bir afete düşmekten endişe eder veya gösterişten, boş iş ve sözlere dalmaktan emin olamazsa, o zaman evine döner. Allah'ı zikreder, O'nun nimetlerini, nimetindeki güzellikleri tefekkür eder. Güneşin batış zamanını, zikir, tesbih ve istiğfarla evinde veyahut mahalle mescidinde ihya etmeye gayret eder. Bu, kendisi için daha faziletlidir.

Selef ulemasından biri demiştir ki: Cuma günü nasibi en çok olan, onu gözetleyen, ondaki ibadetleri yapan ve bir gün öncesinden onu bekleyen kimsedir. Buna karşılık, o günden nasibi en az olan ise, cuma günü kalktığında "bugün hangi gündür?" diyecek kadar ondan habersiz olandır. Bazı insanlar cuma gecesini camide geçirip, böylece cuma namazına hazırlanmış olmayı tercih ederlerdi. Bir kısmı da, cumartesi gecesini camide geçirip, cumanın faziletinden daha fazla almaya çalışırlardı. Selefin bir çoğu ise, cuma günü sabah namazını camide kıldıktan sonra oturup, cuma namazını beklerlerdi. Böylece onlar, camiye erken gelmiş ve ilk vakitte gelmenin sevabını elde etmiş olurlardı. Ayrıca bu vesileyle Kur'an'ı hatmederlerdi. Mü'minlerin çoğunluğu ise sabah namazlarını mahalle mescidinde kıldıktan sonra, camilere yönelirlerdi.

Denilmiştir ki: **İslam'da ortaya çıkan ilk bidat, cuma günü camilere erken gitmeyi terk etmektir.** Önceki dönemlerde cuma gününün seher vaktinde cuma hazırlığı başlardı. Sabah namazından sonra camiye giden insanlarla yolların tıklım tıklım dolduğunu görmek mümkündü. O günkü in-

sanlar günümüzde bayramlardaki kalabalıklar gibi, camilere giderlerdi. Zamanla bu güzel adet gittikçe azaldı, unutuldu ve terk edildi.

Bir mümin kendisi camiye çıkmadan önce, gayr-i müslimlerin, kiliselerine ve havralarına gittiklerini görünce utanması gerekmez mi? Veya yiyecek içecek satan kimselerin erkenden cami avlularını doldurup dünya işine koşuşturduklarını görüp ders almaz mı? Oysa, bu sırada kendisi, Allah'a ibadete ve ahiret işlerine yönelmemiştir. Halbuki mümin onlardan daha önce Allah'a ve ahiret işlerine koşmalı, Allah'ın dostluk ve yakınlığına koşmada herkesten önde olmalıdır.

Mü'minin cuma günü, zikir, vird ve amelinin daha fazla olması icap eder ve gününü Rabbine ibadete ayırması gerekir. O gününü, ahiret için tahsis etmelidir. Çünkü cumartesi günü, onun için cuma günü gibi bir ibadet günü değildir. Onun için cumayı sürekli bir şekilde, zikir ve vird ile meşgul olarak geçirmelidir. Böylece onun Cuma günü, dünya işleriyle uğraşacağı cumartesi gibi olmamalı.

İnsanın perşembe gününden itibaren, cuma günü için, bir takım yiyecek içecek alıp yığması mekruhtur. Nitekim Ehl-i Beyt yoluyla rivayet edilen fakat senedi tenkit edilen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Ümmetim için öyle bir zaman gelecek ki onlar, dünyalıkları için perşembe akşamından cuma günü için hazırlık yapacaklardır. Nitekim Yahudiler de, cumartesi gününe, cuma akşamı hazırlık yaparlardı."***[656] Müminler ise, o günde güzel zikirleriyle ve diğer ameli salihleriyle, ahiret için daha fazla hazırlık içinde olmalıdırlar.

Ebu Muhammed Sehl şöyle demiştir: "Kim bu günlerde dünyalığını alırsa, cuma günü ahiretle ilgili muradına nail olamaz." Yine şöyle demiştir: "Cuma günü, dünyadan değil, ahirettendir."

Âlimlerden biri şöyle demiştir: "Cuma günü olmasaydı, dünyada yaşamak istemezdim. O, havassa göre; ilimlerin, nurların, ibadetlerin, zikirlerin günüdür. Çünkü o gün, Allah katında mezid ve mezarda olanlara rahmet nazarıyla nazar edilecek bir gündür.

Mücahid ve İbn Abbas'tan rivayet olunan garib senetle rivayet edilen bir hadiste Rasulullah şöyle buyurmuştur: *"Cuma günü dünya meşgalelerinizi bırakınız. çünkü o gün, namaz ve teheccüd günüdür."*

---

[656] Bkz: İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, VII, 9 vd.

Caferi Sadık'ın şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Cuma günü, Allah içindir; onda yolculuk yoktur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: ***"...Allah'ın fazlından isteyin."***[657]

Yukarıda kaydettiğimiz cuma gününe ait namaz, okunacak sûreler, Hz. Peygamber'e salat ü selam ve zikirlerin cuma gecesi de yapılması müstehaptır. Çünkü cuma gecesi, gecelerin en faziletlisidir. Bu geceyi ihya etmeye fırsat bulan, asla onu terk etmemelidir. Çünkü sadık her mürid için her faziletli vakitte, amil ve ibadetini artırma ve daha fazla ecir alma imkanı vardır. Cenab-ı Hak, bir kulunu severse, onu faziletli vakitlerde, faziletli ameller yapmada muvaffak eder. Ama bir kulundan hoşnut olmazsa, onu faziletli vakitlerde kötü işlerin içinde bırakır. Böylece kulun azabı daha acı olur ve Allah'ın gazabı daha şiddetli olur. Çünkü o, vaktin bereketinden mahrum olmuş ve onun hürmetini gözardı etmiştir.

Cuma günü yapılabilecek bazı zikirler:

Önceki alimlerin Cuma gününe ait yaptıkları bazı özel zikirler vardır. Bunlardan bir kısmını zikredeceğiz:

Birincisi; İdris Aleyhisselam'ın yaptığı ve kırk Esma-i Hüsnâ'dan oluşan duadır. Cenab-ı Hakk bu zikri ona vermişti. Hasan-ı Basrî, Musa Aleyhisselam'ın da, bununla dua ettiğini nakleder. Bu aynı zamanda Muhammed Aleyhisselam'ın dualarındandır.

İkincisi; İbrahim b. Edhem'in okuduğu duadır. O bu duayı her cuma günü akşam ve sabah on defa okurdu. Bu, onun o günkü amelinden biriydi.

Üçüncüsü; Hz. Ali'nin Rasulullah'tan (s.a.v) naklettiği, her gün ve her gece okunan duadır.

Dördüncüsü: Ebu'l-Mu'temir Süleyman Teymî'nin tesbihatıdır. Süleyman Teymî bir şehidi rüyasında gördü ve ona: "Orada gördüğün amellerin en faziletlisi hangisidir? diye sordu. O da, Ebu'l-Mu'temir'in tesbihatıdır; onun Allah katında büyük bir derecesi vardır." dedi.

Bu son ikisi, Rabbimizi yüceltmek için yapılan zikir ile Ebu'l-Mu'temir'in tesbihatıdır. Onları, bu Kitabın ilk kısmında, sabah namazından sonra ve güneş batmadan önce okunacak "seçilmiş dualar" kısmında zikret-

[657] Cuma 62/10.

miştik. Şimdi bunların tekrar kaydedilmesini, burada ağırlık verici olarak görüyorum. Ama diğer ilk ikisini burada zikredeceğiz.

Bunlardan birisi, İdris Aleyhisselam'ın duasıdır: Hasan-ı Basrî'den rivayet olunduğuna göre o, şöyle demiştir: "Allah Teala, İdris Aleyhisselam'ı kavmine peygamber olarak gönderdiğinde, ona bu isimleri kendisine öğretti. Onları içinden okumasını ve kavmine belli etmemesini vahyetti. O da, bunlarla dua etti ve Cenab-ı Hakk, onu âli bir makama ve dereceye yükseltti. Sonra bunları, Cenab-ı Hakk, Musa Aleyhisselam'a ve ardından Muhammed Aleyhisselam'a öğretti. Nitekim Peygamberimiz bunlarla Ahzab gazvesinde, yani Hendek savaşında dua etmiştir. Hasan-ı Basrî der ki: "Haccac'dan gizleniyordum. Onun için, bu duayı okuyordum. Yanıma altı defa gelmesine rağmen, beni göremedi."

Öyleyse sen de, bütün günahlarının affedilmesi için bu dua ile Yüce Allah'a yalvar. Sonra dünya ve ahiret ihtiyaçlarının giderilmesi için dua et. Allah'ın izniyle istediğini elde edersin. Bu duada Yüce Allah'ın kırk tane isim geçmektedir. Bu sayı tövbe günlerinin sayısıdır

Dua şudur:

سُبحانَك لا إلهَ إلا أنتَ، يا ربَّ كلِّ شيء، وَوارِثَهُ، وَرازِقَهُ، وراحِمَهُ. يا إلهَ الْأَلِهَةِ، الرفيعُ جلالُه. يا اللهُ المحمودُ في كلِّ فِعالِه. يا رَحْمنَ كلِّ شيءٍ وَراحِمَهُ.

يا حيُّ حينَ لا حَيَّ في دَيْمُومَةِ مُلْكِه وبَقائِه. يا قَيّومُ فلا يفوتُ شَيءٌ مِن عِلمِه، ولا يَؤُودُه حفظُه. يا واحدُ، البَاقي أوّلَ كلِّ شيءٍ وآخرَه. يا دائمُ فلا فناءَ ولا زوالَ لمُلكِه. يا صَمَدُ مِن غيرِ شَبيهٍ، ولا شَيء كمِثْلِه.

يا بارُّ فلا شيءَ كُفْؤُه، ولا مكانَ لوصفِه. يا كبيرُ أنتَ الذي لا تَهتدي العُقولُ لوَصْفِ عظمتِه. يا بارئَ النفوسِ بلا مِثالٍ خَلا مِنْ غَيْرِه. يا زاكي؛ الطّاهرُ من كلِّ آفةٍ بِقُدْسِه. يا كافي؛ الموسّعُ لما خَلَق من عَطايا فضْلِه. يا نَقيًّا من كلِّ جَوْرٍ لم يَرْضَه، ولم يخالِطْهُ فِعالُه.

يا حنّانُ أنتَ الذي وسِعْتَ كلَّ شيءٍ رَحْمةً وعِلْمًا. يا منّانُ ذا الإحسانِ قد عَمَّ كلَّ الخلائقِ منّه.

يا ديّانَ العبادِ، كلٌّ يقومُ خاضعًا لرَهْبتِه [ورغْبَتِه]. يا خالِقَ مَن فى السموات والأرض، وكلٌّ إليه معادُهُ. يا رحيمَ كلِّ صريخٍ ومكروبٍ وغياثَهُ ومعاذَهُ. يا تامُّ فلا تصفُ الألسنُ كلَّ جلالِه ومُلكه وعزَّه.

يا مُبدعَ البدائع، لم يبغِ فى إنشائها عَوْنًا من خَلْقه. يا علاّمَ الغيوبِ فلا يَفُوته شيءٌ من حِفظِه ولا يؤوده. يا حليمَ ذا الأناةِ فلا يُعادِلُهُ شيءٌ من خَلْقِه. يا مُعيدَ ما أفناهُ إذا برز الخلائقُ لدعوتِه مِنْ مَخافَتِه.

يا حميدَ الفعالِ ذَا المنّ على جَميعِ خَلْقه بلُطْفِه. يا عزيزُ؛ المنيعُ الغالبُ على أمره، فلا شيءَ يُعادِلُه. يا قاهرُ؛ ذا البطشِ الشديد، أنت الذى لا يُطاق انْتقامُه. يا قريبُ؛ المتعالى فوقَ كلِّ شيءٍ علوٌّ ارتفاعِه. يا مُذِلَّ كلِّ جبارٍ عنيدٍ بقَهْرِ عزيزِ سُلْطانِه.

يا نورَ كلِّ شيءٍ وهُداه، أنت الّذى فَلَقَ الظُّلُماتِ بنُورِه. يا عالى؛ الشّامخُ فوقَ كلِّ شيءٍ علوٌّ ارتفاعِه. يا قدّوسُ؛ الطّاهرُ من كلِّ سوءٍ، فلا شيءَ يُعادِلُه مِن جميعِ خَلْقِه.

يا مُبدِئَ البَرايا ومُعيدَها بَعد فَنائها بقُدْرَتِه. يا جليلُ، المتكبِّرُ على كل شيءٍ، فالعدلُ أمرُه والصِّدقُ وَعْدُه.

يا محمودُ، فلا تَبْلُغُ الْأَوْهامُ كُنْهَ ثنائه ومَجْده. يا كريمَ العَفْوِ ذَا الْعَدْلِ، أَنْتَ الذى مَلأَ كلَّ شيءٍ عَدْلُه. يا عظيمُ ذَا الثَّنَاءِ الْفَاخِرِ، وذا الْعِزِّ والْمَجْدِ وَالْكِبْرِيَاءِ، فلا يَذِلُّ عِزُّه. [يا قريبُ المجيبُ الدّانى، دُونَ كلِّ شيءٍ قُرْبُه]. يا عجيبَ [الصّنائع] فلا تنطِقُ الألسنُ بكُنْهِ آلَائِهِ وَثنَائِه. يا غِياثُ عند كلِّ كُربةٍ، ويا مجيبى عِنْدَ كلِّ دَعْوةٍ.

أسألك اللهم يا ربّ الصلاةَ على نبيك محمد ﷺ، وأمانًا من عقوبات الدنيا والآخرة، وأن تحبس عنى أبصارَ الظّالمين، المريدين بى السّوء، وأن تصرف قلوبهم عن شرّ ما يضمرون بى إلى خير ما لا يملكه غيرك.

اللهم هذا الدعاءُ ومنكَ الإجابةُ، وهذا الجهد وعليك التكلان، ولا حول ولا قوّة إلا بالله، وصلى الله على سيّدنا محمد وآله وسلم.

İbrahim b. Edhem'in Duası:

İbrahim Edhem'in hizmetçisi İbrahim b. Beşşâr şöyle demiştir: "İbrahem Edhem bu duayı her cuma günü, sabah-akşam okurdu." Dua şudur:

أدهم يقول هذا الدعاء فى يوم الجمعة إذا أصبح، ويقول إذا أمسى مثل ذلك:

مرحبًا بِيَوْمِ المَزِيدِ، وَالصُّبْحِ الجَدِيدِ، وَالْكِتَابِ الشَّهِيدِ. يومُنا هذا يومُ عيدٍ، اكتب لنا ما نقول. بسم اللهِ الحميدِ المجيدِ الرفيعِ الودودِ الفعّالِ فى خلقهِ ما يُريد.

أَصْبَحْتُ باللهِ مُؤمنًا، وَبِلِقائِه مُصدِّقًا، وبحُجَّتِه مُعْتَرِفًا، وَمِنْ ذُنُبِي مُسْتَغْفِرًا، وَلِرُبوبيَّةِ اللهِ خَاضِعًا، وَلِسِوَى اللهِ عزّ وجلّ فِى الْإِلٰهِيَّةِ جَاحِدًا، وَإلى اللهِ فقيرًا، وَعلَى اللهِ مُتَوَكِّلاً، وَإِلَى اللهِ مُنيبًا.

أُشهدُ اللهَ وأُشهدُ ملائكتَه وأنبياءَهُ ورُسُلَه وَحَمَلةَ عَرْشِهِ ومَنْ خلَق ومَن هو خالقُه، بأنّه هُوَ اللهُ لاَ إله إلا هو، وَحْدَه لاَ شَريك لَهُ، وأنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُه ورسولُه ﷺ، وانّ الجَنَّةَ حقٌّ، والنارَ حقٌّ، والحَوْضَ حقٌّ، والشَّفَاعةَ حقٌّ، ومنكرًا ونكيرًا حقٌّ، وَلِقاءَكَ حقٌّ، وَوَعْدَك حقٌّ، والساعةَ آتيةٌ لاَ رَيْبَ فِيهَا، وَأَنَّ اللهَ يَبْعَثُ مَن فى الْقُبور. على ذلك أَحْيا، وعليه أَموتُ، وعليه أُبْعَثُ إنْ شَاءَ اللهُ.

اَللّٰهُمَّ أَنْتَ رَبِّي، لاَ إِلٰهَ إِلاَّ أَنْتَ، خلقتنى، وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ ووَعْدِك مَا اسْتَطَعْتُ. أَعُوذُ بِكَ اَللّٰهُمَّ مِنْ شرِّ كُلِّ ذِي شَرّ. اَللّٰهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، فإِنَّهُ لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ. وَاهْدِنِي لِأَحْسَنِ الْأَخْلاَقِ، فَإِنَّهُ لاَ يَهْدِي لِأَحْسَنِهَا إِلاَّ أَنْتَ. وَاصْرِفْ اللّٰهُمَّ يَا رَبِّ عَنِّي سَيِّئَهَا، فَإِنه لاَ يَصْرِفُ سَيِّئَهَا إِلاَّ أَنْتَ.

لَبَّيْكَ وسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ كلُّه بِيَدَيْكَ، أَنَا لَكَ وَإِلَيْكَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ. آمَنْتُ اَللّٰهُمَّ بما أَرْسَلْتَ مِنْ رَسول، وَآمَنْتُ اللهم بما انزلتَ من كتاب. وصلّى اللهُ على سيِّدنا محمَّدٍ النبى وعلى آله وسلّم كثيرًا خاتَمِ كلامِى ومفتاحِه، وعلى أنْبيائِه ورُسُلِه أجمعينَ، آمينَ يا ربَّ العالمين.

اللهمَّ أوْرِدْنا حَوْضَه، واسْقِنا بكَأْسِه مَشْروبًا رَوِيًا سَائغًا هَنِيئًا لا نَظْمأُ بَعْدَه أبدًا، واحْشُرْنا فى زُمرته غَيْرَ خَزايا وَلاَ نَادِمين، ولا نَاكِثين، ولا مُرْتَابين، ولا

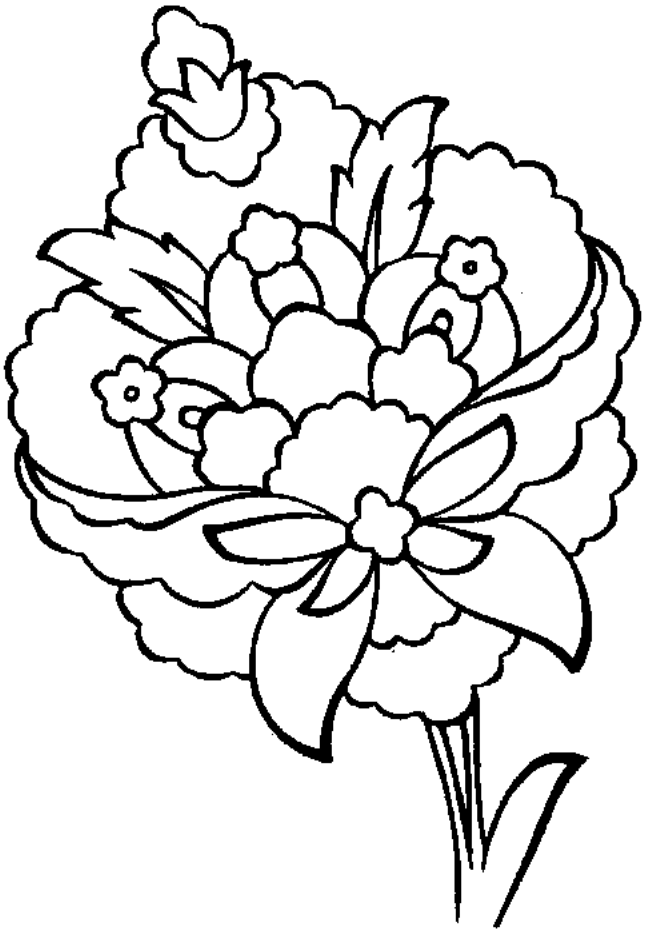
مَفْتُونِين، ولا مَغْضُوبًا علينا وَلاَ ضَالِّين.

اللَّهُمَّ اعْصِمْنِي مِن فتَن الدّنيا، وَوَفِّقْنِي لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضَى مِنَ الْعَمَلِ، وَأَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلِّهِ، وَثَبِّتْنِي بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فى الْحَيَاةِ الدّنْيا وَفى الْآخِرَة، ولا تُضِلَّنِي وإن كنتُ ظالمًا.

سُبحانَكَ سبحانَكَ يا علىُّ، يا عظيمُ، يا بارُّ، يا رحيمُ، يا عَزيزُ، يا جَبَّارُ. سُبْحَانَ مَنْ سبَّحَتْ لَهُ السَّمَوَاتُ بأكنافها. وَسُبْحانَ مَن سَبَّحَتْ له الجبالُ بِأَصْوَاتِها. وَسُبْحَانَ مَنْ سَبَحَتْ لَهُ الْبِحَارُ بِأَمْوَاجِها. وَسُبْحَانَ مَنْ سَبَّحَتْ لَهُ الحِيتانُ بِلُغاتِها. وَسُبْحَان مَنْ سَبَحَتْ له النجومُ فى السَّمَاءِ بِأَبْرَاقِها. وَسُبْحانَ مَنْ سَبَحَتْ له الشجرُ بِأُصُولِها وَنَضارَتِها. وَسُبْحَانَ مَنْ سَبَحَتْ له السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرَضُون السَّبْعُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَمَنْ عَلَيْهِنَّ. سُبْحَانَك سُبْحَانَكَ يَا حَيُّ، يَا حَلِيمُ، سُبْحَانَكَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ وَحْدَك، لاَ شَرِيكَ لَكَ، تُحْيِي وَتُمِيتُ وَأَنْتَ حَيٌّ لاَ تَمُوتُ، بِيَدِكَ الْخَيْرُ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

Kim bu dört dua ile cuma günü dua ederse, Allah Teala onun amelini tamamlar ve ona faziletini tam olarak verir. Kim, zikrettiğimiz amellerin ve zikirlerin en hayırlısını yapar, belirttiğimiz kötü sözlerden ve fiillerden uzak durursa o, Cuma gününe hürmet edenlerden ve o gündeki manevi nasibini alanlardan olur. Onun salih amelleri ve sadakatla yaptığı zikirleri Allah katında makbuldür.

Cuma namazı ve adabı için açtığımız bölüm burada bitti.

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

ORUCUN FAZİLET VE EDEPLERİ

Bu bölümde; oruç, orucun fazileti, oruç tutanların vasıfları, oruç tutanlara müstehap olan şeyler, oruç tutmada izlenecek usuller ve seçkin kulların orucu yer almaktadır.[658]

Allah Teala, şöyle buyurmuştur:

"Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyiniz."[659] Tefsirde, "sabırdan maksat oruçtur" denmektedir. Rasulullah (s.a.v), Ramazan ayını ***"sabır ayı"***[660] diye isimlendirmiştir. Çünkü sabır; nefsi arzularından alıkoymak ve Allah'ın emrine karşı hapsetmektir.

Bize rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Sabır, imanın yarısı ve oruç da sabrın yarısıdır."***[661]

Allah Teala: ***"Sabrederek Allah'tan yardım isteyiniz"***[662] buyurmuştur. Denilmiştir ki: "Ayetin manası, nefsinizle mücahedede sabrederek Allah'tan yardım dileyiniz." demektir. Ayete: "Düşmanla mücadele etmede, sabrederek Allah'tan yardım isteyiniz."manası da verilmiştir. Alimlerden biri şöyle demiştir:

"Sabrederek yardım isteyiniz" demek "oruç tutarak, dünyada zühd üzere yaşamada Allah'tan yardım dileyiniz", demektir. Çünkü oruç tutan, zahid ve abid gibidir. Oruç, zahid olmanın anahtarı ve Mevla için ibadet et-

---

[658] Oruç bahsi bu eserin otuz üçüncü bölümünde İslam'ın Temel Esasları işlenirken tekrar ele alınmaktadır.

[659] Bakara 2/45.

[660] Tirmizî, Savm, 44; Ebu Davud, Saym, 54, 56; İbn Mace, Siyam, 43.

[661] Bkz: Ebu Nuaym, Hilye, V, 34; Taberanî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, IX, 104 (No: 8544); Beyhakî, Kitabu'z-Zühd, 361 (No: 984); Heysemî, Mecmeu'z-Zevaid, I, 57.

[662] Bakara 2/153.

menin kapısıdır. Çünkü o, nefsi isteklerinden, yemek, içmek gibi şehvetlerinden engellemektir. Nitekim zahid ve abid de zahidce yaşamada ve ibadetle meşgul olmada nefsinin boş isteklerine mani olur. Bundan dolayı Rasulullah (s.a.v) ibadet ehli ile oruç tutanın ortak özelliğini şöyle ifade buyurmuştur:

"Allah Teala, ibadet eden genci meleklerine göstererek şöyle buyurur:

"Ey benim için şehvetini, isteklerini bırakan, gençliğini benim için harcayan genç, sen benim yanımda bir melek gibisin."[663] Oruç tutan hakkında da: ***"Ey meleklerim, şu kuluma bakınız, şehvetini, lezzetini, yemesini ve içmesini benim için terk etmiştir"***[664] buyurmuştur.

Oruç tutmak; nefsinle mücahede etmede, onun isteklerinin kesilmesinde ve alışkanlıklarının engellenmesinde yardımcı olur. Oruçta, nefsin zaafa uğratılması ve boş isteklerinin azaltılması vardır. Rasulullah (s.a.v), Allah Teala'nın şöyle buyurduğunu söylemiştir:

"Ademoğlunun her ameli kendisine aittir; ancak oruç hariç. Oruç benim içindir ve onun karşılığını ben vereceğim."[665] Burada Allah Teala oruç için "benim" ifadesini kullanarak onun faziletini ortaya koymuş ve onu zatına ait bir ibadet olarak tanıtmıştır. Bu durum şu ayetlerde de mevcuttur:

"Mescitler Allah'a aittir. Orada Allah'tan başkasına ibadet etmeyiniz."[666] Yine:

"De ki: Ben Allah'ın mübarek kıldığı bu beldenin (Mekke'nin) Rabbine, ibadet etmekle emrolundum."[667]

Burada mescitler, Allah'a en sevimli evler olduğundan ve Mekke de, beldelerin en şereflisi olduğundan dolayı Cenab-ı Hakk, onları kendisine izafe etmiştir. Gerçekte her şey, Cenab-ı Hakk'a aittir. Oruç ibadeti de, Allah katında amellerin en faziletlisi ve en sevgilisi olduğundan Cenab-ı

---

[663] Biraz farklı lafızlarla bkz: Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 8137; Hindî, Kenzu'l-Ummal, No: 43057. Zebidi, İthaf, IV, 324. (Burada şu kayıt vardır: Irakî, bu hadisi İbnu Adî'nin İbnu Mesut'tan zayıf bir senetle rivayet ettiğini belirtmiştir.)

[664] Ahmed, Müsned, II, 266; İbnu Huzeyme, Sahih, III, 196-97. (No:1896).

[665] Buharî, Savm, 2, 9; Libas, 78; Müslim, Siyam, 164; Ebu Davud, Savm, 25; Tirmizî, Savm, 55; Nesaî, Savm, 41; İbn Mace, Siyam, 1; Muvatta, Siyam, 58.

[666] Cinn, 72/91.

[667] Neml, 27/91.

Hak, onu kendisine izafe etmiştir. Oruçta, Yüce Allah'ın es-Samed ism-i şerifinin bir tecellisi vardır. O, sırlı amellerden biridir. Çünkü onu, Allah'tan başka kimse bilmez. Bundan dolayı Allah Teala "o benim içindir" buyurarak kendisine izafe etmiştir.

Denilmiştir ki, ademoğlunun her ameli, dünyada yaptığı zulüm ve haksızlıklara karşı ahirette karşı tarafa kısas olarak verilir. Bundan, sadece oruç ayrı tutulur. Çünkü onda, hiçbir kısas uygulanmaz. Allah Teala, kıyamet günü: ***"Bu, benim içindir, bunda hiçbir kimse hiçbir şekilde bir pay iddia edemez"*** buyurur.

Denilir ki her amelin, malum olan bir karşılığı vardır. Oruç ise, böyle değildir. Onun sevabını kimse bilemez. Onun sevabı hesaba sığmayacak kadar fazladır. Çünkü oruç tutmak isteyen, kendisini tamamen Allah'a verir. Karşılığı da hesaba sığmayacak bir şekilde ödenir. Bu duruma şu ayette işaret edilmektedir:

"Yaptıklarına karşılık olarak onlar için hazırlanan sevindirici nimetleri hiç kimse bilemez."[668]

Bu ayetin tefsirinde, onların yaptıkları amel, oruçtur denmiştir.

Diğer bir ayette geçen "Sâihûn=seyahat edenler"[669] kelimesinin bir tefsirinde onların oruç tutanlar olduğu söylenmiştir.[670] Sanki onlar, açlıkları ve susuzluklarıyla Rablerine doğru seyahat etmektedirler. Onlar, yeme-içme gibi dünya ehlinin can attığı istekleri terketmişler, buna karşılık Mevlâ'ları da, onlar için kimsenin bilemediği nice göz aydınlığı nimetler hazırlamıştır. Başka bir ayette Allah Teala şöyle buyurmuştur:

"Sabredenlere, ecirleri hesap edilemeyecek kadar fazla olarak verilecektir."[671] Sabredenler oruç tutanlardır. Nitekim "sabır" orucun isimlerinden biridir. Nasıl ki oruç tutan, orucu kendi nefsinde gizliyorsa, Cenab-ı Hak da, onun karşılığı olan büyük mükafatı, başkalarından gizlemiştir. Hadisi şerifte: ***"Kim, beni kendi nefsinde zikrederse, ben de onu, nefsimde anarım."***[672] buyurulmuştur. Oruç, Allah'ı gizlice zikretmektir.

---

[668] Secde, 32/17.

[669] Tevbe 9/112

[670] Kuşeyrî, Letaifü'l-İşarat, III, 67. (Tahkikli baskı. Mektebetü't-Tevfikiyye, trs) Âlûsî, Ruhu'l-Meânî, VI, 31.(Beyrut, 1994)

[671] Zümer, 29/10.

[672] Buharî, Tevhid, 15; Müslim, Zikir, 19, 21.

Kulun, peş peşe oruç tutmadığı günlerin dört günden fazla olması hoş görülmez. Çünkü bu, kalbe katılık verir, hâli değiştirir, bazı alışkanlıklar doğurur ve şehveti güçlendirir. Ayrıca dört günden fazla oruç tutmama ne emredilmiştir, ne de teşvik edilmiştir. Dört gün ise, kurban bayramı ve teşrik tekbirleri günleridir.

Bir gün oruç tutup, bir gün tutmamak müstehaptır.

Yine iki gün tutup, iki gün tutmamak da müstehaptır. Böyle yapan kimse, senenin yarısını oruçlu geçirmiş olur. İsterse iki gün oruç tutup, bir gün tutmayarak senenin üçte ikisini oruçlu geçirebilir. Arzu ederse bir gün oruç tutar, iki gün tutmaz; bu da, yılın üçte birini oruçlu geçirmek demektir. Bunlar, oruç tutanların izleyebileceği yollardır. Bu hususta bir çok rivayetler vardır; fakat biz, onların faziletlerine kısaca değindik.

Her kameri ayın başında üç gün, ortasında üç gün ve sonundan üç gün oruç tutması güzeldir. Pazartesi, Perşembe ve Cuma günlerini oruçlu geçirmekte, gerçekten büyük bir hayır vardır.

Bunun en azı, "Eyyamı bîyd" denilen, her kameri ayın onüç, ondört ve onbeşinci günlerini ve son günlerini oruç tutmaktır.[673]

Orucun en faziletlisi, haram aylarda tutulanıdır. Onların da en faziletlisi, yirminci gününde tutanlardır. Bu aylar, Muharrem ve Zilhicce aylarıdır.[674] Bundan sonra, Şaban ayında tutulan oruç gelir. Nitekim Rasulullah (s.a.v), bu ayda çok oruç tutar; hatta onu, Ramazan'a bitiştirirdi.[675]

Her ayda üç gün oruç tutmalı ve Pazartesi ve Perşembe günlerini oruçlu geçirmeye devam etmelidir.[676] Bir hadiste şöyle nakledilmiştir: ***"Ramazan ayından sonra, en faziletli oruç Muharrem ayında ve Şaban ayının ilk yarısında tutulan oruçtur."***[677]

---

[673] Rivayetlerle ilgili bkz. Müslim, Siyam, 194; Ebu Davud, Savm, 68; Tirmizî, Savm, 54; Nesaî, Savm, 70, 83.

[674] Bkz: Buharî, Savm, 69; Hac, 1, 47; Müslim, Siyam, 115; Ebu Davud, Savm, 61, 64; Tirmizî, Savm, 49; Nesaî, Savm, 70, 83; Muvatta, Siyam, 33.

[675] Bkz: Buharî, Savm, 52; Müslim, Siyam, 175; Ebu Davud, Savm, 56, 59; Tirmizî, Savm, 37; Nesaî, Savm, 70; Muvatta, Siyam, 56.

[676] Bkz. Tirmizî, Savm, 44; Ebu Davud, Savm, 61, Nesaî, Savm, 70, 83; İbn Mace, Siyam, 42.

[677] Tirmizî, Zekat, 28.

Bu oruç, müstehabtır. Şaban ayının ikinci yarısını ise, oruçsuz geçiriyorlardı. Rivayet edilen bir haberde, ***"Şaban ayının yarısından sonra, Ramazan girinceye kadar oruç yoktur"***[678] buyrulmuştur.

Ramazandan bir kaç gün önce oruç tutmayı bırakmalıdır.[679] Şaban ayını, Ramazan'a bitiştirmek caiz olsa da, Ramazan'ı iki veya üç gün oruç tutarak karşılamak caiz değildir. Ama bu günler, Pazartesi ve Perşembe gibi oruç tutuğu günlere denk gelirse, o zaman caizdir.

Sahabe-i kiramdan bazıları Recep ayını, bütünüyle oruçlu geçirmeyi[680], Ramazan'a benzetileceğinden dolayı mekruh görürlerdi. Ondan, en az birkaç gün oruç tutmamayı müstehap sayarlardı.

Alimlerden bir topluluk, yılı bütünüyle oruç tutmayı mekruh görürler. Bunun mekruh olduğu hakkında bir çok hadis nakledilmiştir. Ancak bu hadislere şöyle bir açıklama getirilmiştir: "Onlar seneyi, bayram ve teşvik günleri de dahil olarak, oruç tutuyorlardı. Bunun için mekruh görülmüştür." Ama bir kimse kalbinin salahını, nefsinin kırılmasını ve halinin istikamet bulmasını seneyi oruçlu geçirmekte görürse, bu takdirde seneyi oruçlu geçirebilir. Hatta takvasının ve salahının bunda olması durumunda, oruç tutması vacib olur.

Bize Saîd'in Katade'den, o da Ebu Temine el-Huceymî'den, onun da Ebu Musa el-Eş'arî'den rivayet ettiğine göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Kim, bütün günleri oruçlu olarak geçirirse cehennem ona dar gelir; orada kendisi için bir yer bulamaz."***[681]

Kaynaklar, devamlı oruç tutmanın faziletli olduğunu ortaya koymaktadır. Sahabeden, Tabiun'dan ve önceki salihlerden bir çok kimse devamlı olarak oruç tutmuşlardır. Ancak kişi, sünnetten yüz çevirmek ve oruçsuz gün geçirmesini mekruh görmek gibi, Rasulullah'a karşı bir muhalefet anlayışı içinde bulunduğunda, devamlı oruç tutması yerinde değildir; mekruhtur. Çünkü Rasulullah (s.a.v), dinde genişliği emretmiş ve Yüce Allah'ın azimetlerle amel edilmesini sevdiği gibi, ruhsatlarla da amel edilmesini sevdi-

[678] Ebu Davud, Savm, 12; Tirmizî, Savm, 38.

[679] Bkz: Buharî, Savm, 14; Müslim, Siyam, 21; Ebû Davud, Savm, 11; Tirmizî, Savm, 2; Nesâî, Savm, 31.

[680] İbnu Receb, Letaifü'l-Meârif, 230. (Beyrut, 1992). Receb ayında oruç tutmayla ilgili olarak bkz. Buharî, Savm, 53; Müslim, Siyam, 179; Ebu Davud, Savm, 55.

[681] Bkz: Nesaî, Savm, 71.

ğini haber vermiştir. Diğer bir rivayette ise, ***"Yüce Allah günah işlenmesini sevmez; ama, ruhsatlarla amel edilmesini sever"***[682] buyrulmuştur.

Bu konuda rivayet edilen hadisler, bir gün oruç tutup, bir gün tutmamanın daha faziletli olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu şekilde oruç tutan kul, bir yandan sabır, diğer taraftan da şükür halinde bulunur. Bu konuda Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Bana dünya hazinelerinin anahtarları arz edildi. Ama ben kabul etmedim ve dedim ki, bir gün tok olayım, bin gün aç kalayım. Tok olduğumda Allah'a hamd eder, aç olduğumda da O'na yalvarırım."[683]

Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Orucun en faziletlisi, kardeşim Davud Aleyhisselam'ın orucudur. O, bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı."***[684] Böyle oruç tutmayı Abdullah b. Amr'a tavsiye etmişti. O: "daha faziletlisini istiyorum" dediğinde Hz. Peygamber (s.a.v); ***"Bir gün oruç tut, bir gün oruç tutma"*** buyurdu. İbnu Amr: "Ben bundan daha faziletlisini istiyorum" dediğinde, Efendimiz (s.a.v): ***"Bundan daha faziletlisi yoktur"***[685] buyurdu.

Rivayet olunduğuna göre, bir haberde şöyle buyurulmuştur: ***"Haram aylarda bir gün oruç tutmak, diğer aylarda otuz gün oruçtan daha faziletlidir. Ramazanda bir gün oruç tutmak, haram aylarda otuz gün oruçtan daha faziletlidir."***[686]

Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: ***"Kim, haram ayların birinde, Perşembe, Cuma ve Cumartesi günlerini oruçlu geçirirse, Allah Teala, ona yedi yüz yıllık ibadet yazar."***[687]

Bize rivayet olundu ki, Hz. Peygamber (s.a.v), Ramazan hariç, hiç bir ayı baştan sona oruçlu geçirmezdi. Bazı günler tutar, bazı günler tutmazdı. Ancak bir defasında Şaban ayını oruç tutarak geçirmiş ve sonra Ramazan ayına başlamıştı. Ama çok defa Ramazan ile Şaban ayını ayırmıştır.

---

[682] Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 71; IV, 158; İbnu Hüzyme, Sahih, No: 2027; İbnu Hıbban, Sahih, No: 2742; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, III, 162.

[683] Tirmizi, Zühd, 35; Muhammed b. Yusuf eş-Şamî, Sübülü'l-Hüdâ, VII, 77.

[684] Buharî, Savm, 57, 59; Enbiya, 37,38; Müslim, Siyam, 182; Ebu Davud Savm, 66; Nesaî, Siyam, 69, 76, 77, 78; İbn Mace, Sıyam, 31; Darimî, Savm, 42.

[685] Buharî, Enbiya, 37; Müslim, Siyam, 181, 193; Ebu Davud, Savm, 53; Nesaî, Siyam, 76, 77.

[686] Münziri, et-Terğib, II, 114 (Taberânî'den).

[687] Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, III, 191.

Zikrettiğimiz bu oruçlar selef-i salihinden birer cemaat tarafından benimsenen ve tutulan oruçlardır. Bunlardan her biri hakkında, faziletlerini bildiren pek çok rivayetler vardır. Ama onların zikredilmesi sözü uzatır. Kalblerin ve diğer organların gece ve gündüz amelleriyle ilgili olarak zikredeceklerimiz de böyledir. Keza, imanın özellikleri ve yakîn sahiplerinin vasıflarıyla ilgili zikredeceklerimiz de çoktur. Çünkü bunların bir çoğu hakkında, faziletlerini ve sevaplarını bildiren rivayetler mevcuttur. Ancak biz, bunları saymayı ve amellerin faziletleriyle ilgili rivayetlere dalmayı, hedefe almadık. Bizim buradaki yolumuz, amel ehlinin kalblerini süslemek ve amele teşvik etmektir. Çünkü ameller, kalblerin temizliği ve imanın hakikatiyle temiz olur ve böylece amel ehli, celal sahibi olan Yüce Allah'a yakın bulur.

YAKÎN EHLİ SEÇKİN KULLARIN ORUCU

Allah Teala hepimizi muvaffak eylesin, bil ki oruç, halka göre kalıbın yani midenin oruç tutmasıdır. Yakîn ehlinden olan havassa /ariflere göre ise oruç; kalbin dünyevî arzu ve meşgalelerden, boş düşüncelerden korunarak tutulan oruçtur. Ayrıca kulağın, gözün ve dilin haramları işlemekten korunması şeklindeki oruç vardır. Elin ve ayağın orucu, onları, yasak kılınan şeyleri tutmaktan ve onlara gitmekten korumaktır. Kim bu şekilde oruç tutarsa, hiç şüphe yok ki o kimse, içinde bulunduğu günün vaktini hayırla değerlendirmiş olur. Kul için günün her saatinde ayrı bir vakit vardır. Bu anlattığımız şekilde oruç tutan kimse, gününün bütününü zikirle ihya etmiş olur. Bu kimseler hakkında: "onların uykusu ibadet, nefesleri tesbihtir", denilmiştir. Allah Teala, ayette haram konuşmak ile batıl sözleri dinlemeyi, haram yemekle bir arada zikretmiştir. Eğer dinlenilen ve söylenilen bazı sözler, haram olmasaydı, Yüce Allah onları beraberce zikredip yasaklamazdı. Bunlar, büyük günahlardandır. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Onlar, yalanı dinlerler, haram malı yerler."[688] Yine,

"Keşke onları, alimleri günah olan sözü söylemekten ve haram olan şeyleri yemekten engellemiş olsalardı."[689]

---

[688] Mâide 5/42.

[689] Mâide 5/63.

Allah'ın koyduğu sınırları, yani hududu aşmayan, harama taşmayan kimse, yemek, cima gibi şeyleri yapsa da, haramlardan kendisini koruduğundan dolayı Allah katında, fazilet bakımından oruçlu gibidir. Ama buna karşılık kim, yemeden, cinsel ilişkiden yana kendisini korur, sadece mübah fiillerde oruç tutar, ama haramları işlemekten kaçınmaz ise; bu Allah katında oruçsuz gibidir. O, kendisini oruçlu sansa da bunun bir kıymeti yoktur. Çünkü onun bu durumda zayi ettiği şeyler, elde ettiklerinden daha çoktur.

Oruç tutarken sadece yemeyi bırakıp da, Allah'ın emirlerine aykırı hareket eden kimsenin durumu; abdest alırken bütün âzâlarını üçer defa meshedip ardından namaz kılan kimsenin durumuna benzer. Bu kimse, meshi birden fazla yapmıştır, ama abdestte farz olan yıkamayı terk etmiştir. Onun için, aslında bu abdesti reddedilir, ama o kimse, yaptığı bu işin makbul olduğunu sanarak yanılır. Yemeğini yiyen, ama tüm azalarını haramdan koruyarak onlara imsak ettiren kimse, her abdest azasını birer defa yıkayan kimseye benzer. Bu, abdest azalarını üçer defa yıkamamıştır. Ama farzı yerine getirmiş ve abdestini tamamlamıştır. Bu durumda, onun namazı aslî hükümlere uyduğundan, ameli de ilme uygun yapıldığından makbûldür. Kim oruç tutar, yemeden, cimadan uzak durur ve bu arada bütün azalarını günah işlemekten korursa, bu, abdestini alırken abdest azalarını üçer defa yıkayan kimseye benzer. O, amelini Cenab-ı Hakk'ın buyurduğu gibi, tam yapan ve sevabına da tam olarak elde eden kimsedir. Onun abdesti; Rasulullah'ın (s.a.v): ***"Bu, benim ve benden önceki Hz. Peygamberlerin, Adem ve İbrahim Aleyhisselam'ın aldığı abdesttir."***[690] Şeklinde tanıttığı abdeste uygundur. Yine bu abdest: Yüce Allah'ın: ***"Atanız İbrahim'in dinine göre"***[691], ayetine uygundur. Çünkü bunun manası: ***"Onun yoluna gidiniz ve ona uyunuz."*** demektir.

Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Yiyen ve şükreden kimse, sabreden ve oruç tutan kimse gibi sevap alır."***[692]

Bir hadiste şöyle anlatılmıştır: "Rasulullah zamanında iki kadın, oruç tutmaya başladılar. Açlık ve susuzluk onları, günün sonuna doğru güç bir duruma düşürdü. Nerdeyse oruçlarını devam ettiremeyecek bir duruma

[690] Buharî, Vudû, 22-24; Ebu Davud, Taharet, 52-54; Tirmizi, Taharet, 32-35.

[691] Hacc 22/78.

[692] Buharî, Et'ıme, 56; Tirmizî, Kıyame, 43; İbn Mace, Sıyam, 55; Darimî, Et'ıme, 4.

geldiler. Bunun üzerine, oruçlarını açma için izin almak üzere Rasulullah'a haber gönderdiler. Rasulullah (s.a.v) onlara bir kap göndererek, ona kusmalarını emir buyurdu. Ravi der ki: "Onlardan biri, verilen kaba kustu ve kab etle, kanla yarıya kadar doldu. Diğeri de, aynı şekilde kustu bu sefer kab doldu. Orada bulunan insanlar, buna hayret ettiler. Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Bu ikisi, oruç tutmaya başladılar. Allah'ın kendilerine helal kıldığı fiillerden kendilerini korudular, ama Allah'ın haram kıldığı şeylerden kendilerini korumadılar. Şöyle ki, onlardan biri, diğerinin yanına gelip oturdu ve diğer insanları gıybet etmeye başladılar. İşte bu, onların gıybet ederek yemiş oldukları insan etleridir."[693]

Ebu'd-Derda şöyle derdi: "Akıllı kimselerin uykuları ve yemeleri ne kadar güzeldir. Onlar, ahmakların şuursuzca oruç tutmalarını ve gece uykusuz kalmalarını elbette ayıplarlar. Gerçek şu ki; yakin ve takva sahibi bir kimsenin yapmış olduğu zerre kadar amel, gafil kimsenin dağlar kadar amelinden daha faziletli ve daha tercihe şayandır."

Konuşulması, mahzurlu olan şeyleri dinlemen de mahzurludur. Yapman haram olan şeylere, bakman veya zihnini onlarla meşgul etmen de haramdır. Çünkü Yüce Allah, boş şeyleri söyleyen ile dinleyenin eşit olduğunu şöyle bildirmiştir: ***"O halde siz, onlar gibisiniz."***[694]

Oruç tutan, tevbe eden gibidir. Çünkü sabır, tövbenin vasıflarındandır. Tövbe, daha önce yapılan kötülükler için bir kefarettir ve kişi sabrederek kötü alışkanlıklarından uzaklaşır. Sonra, bir daha onları yapmamaya ve organlarını bir daha onları yapmada kullanmamaya karar vermiştir. Aynı şekilde oruç da, ateşten koruyan bir kalkandır. Oruçlu, sabreder kendini kötülüklerden uzaklaştırırsa orucu, salihlerin derecelerinden bir fazilet sebebi olur. Ama oruçlu günaha dalarsa, o zaman tövbesini ve verdiği sözünü bozan kimse gibi olur. Bu kimsenin tövbesi nasuh tövbesi değildir. Aynı şekilde, haram işleyerek oruç tutanın orucu, salih ve makbul bir oruç olmaz. Bunu Rasulullah'ın (s.a.v) şu hadislerinden anlıyoruz:

---

[693] Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 431; Münziri, et-Terğıb, II, 148.

[694] Nisa 4/140.

"Oruç, yalan konuşmak veya gıybet etmekle yaralanmadıkça, oruç tutan için, cehennemden koruyan bir kalkan olur."[695]

Rasulullah (s.a.v) oruç tutan kimseye verdiği şu emre baksana: ***"Sizden biri, oruç tuttuğunda kötü söz söylemesin, cahilce edep dışı hareketlerde bulunmasın. Bir kimse ona sataşırsa: "ben oruçluyum" desin."***[696] Diğer bir rivayette:

"Oruçlu gününü, oruç tutmadığı gün gibi yapmasın." Buyrulmuştur. Yani orucun hürmetinden dolayı oruçlu iken kendisini bütün yasaklardan korumalıdır. Başka bir haberde ise, şöyle buyurulmuştur.

"Oruç, bir emanettir; sizden her biriniz emanetini muhafaza etsin."[697]

Buradaki "emanetin korunması", bütün vücut azalarının haramdan korunması demektir. Çünkü, Rasulullah (s.a.v) ***"Allah, size emanetleri ehline vermenizi emrediyor"***[698] ayetini okuduğunda, elini kulağının ve gözünün üzerine koyarak: ***"Bu kulak emanettir, bu göz emanettir"***[699] buyurmuştur. Bu, mecazi bir ifadedir.

Hadiste geçen: ***"Ben oruçluyum desin"*** sözünün manası, o kimse, bir emanet yüklendiğini düşünsün ve onu layıkıyla korusun demektir. Böyle yaparsa emaneti yerine ve ehline ulaştırmış olur. Emanetin gizlenmesi, onun korunması demektir. Herhangi bir ihtiyaç olmadan orucun açıklanması bir hıyanettir. Çünkü o emaneti yükleyen Yüce Allah onun açığa vurulmasını istememektedir. Sırrın muhafaza edilmesi, onun unutulması demektir. Sırrın zayi edilmesi ise, onu ifşa etmektir. Hakiki manada oruç tutan, orucunu unutmalı ve onu kendisine emreden Rabbi ile meşgul olduğundan orucun sona ereceği vakti beklememelidir.

[695] Hadisin ilk kısmı için bkz: Nesai, siyam, 43; İbnu Hüzeyme, Sahih, No: 1892; Beyhaki, Sünen-I Kübra, IV, 270, Tamamı için bkz: Mezmau'z-Zevaid, III, 171.

[696] Rivayetlerle ilgili olarak bkz. Buharî, Savm, 2, 9; Libâs, 78; Müslim, Siyam, 164; Ebû Davud, Savm, 25; Tirmizî, Savm, 55; Nesaî, Savm, 41; İbn Mace, Siyâm, 1; Muvattâ, Siyam, 58.

[697] Zebîdî, İthafu's-Sade, IV, 421. (Burada şu kayıt vardır: Hadisi, Herâitî "Mekarimü'l-Ahlak" kitabında rivayet etmiştir. İsnadı hasendir. Irakî böyle demiştir.)

[698] Nisa 4/ 58.

[699] Bkz: İbnu Kesir, Tefsir, II, 342; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr, II, 573.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEFİS MUHASEBESİ VE VAKTİN DEĞERLENRİLMESİ

Bu konuda Cenab-ı Hakk şöyle buyurmuştur: ***"Biz, kıyamet günü için, adalet terazileri kurarız. Artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan iş, bir hardal tanesi kadar küçük dahi olsa, onu hesaba getiririz. Hesap gören olarak biz, herkese yeteriz."***[700]

Bir kıratta ayet "Âteyna biha" şeklinde okunmuştur. Buna göre mana: "biz, o yaptıklarını mutlaka ortaya koyarız" olmaktadır. Böylece uyarı, daha şiddetli ve daha etkili olmuştur. Diğer bir ayette şöyle buyrulmuştur:

"O gün insanlar, amellerini görmeleri (ve karşılığını almaları) için, grup grup kabirlerinden çıkarlar."[701]

Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'e vefatına yakın bir zamanda şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Hak ağırdır, uygulaması zordur ama sonu hoştur. Bâtıl ise hafiftir, kolaydır, ama sonu kötüdür. Şüphesiz, Allah'ın gündüz yapılacak bir takım emirleri var ki, onları gece kabul etmez. Yine, O'nun için gece yapılacak bir takım ibadetler var ki, bunların da gündüz yapılmasını kabul etmez. Sen insanların hepsine adaletle muamele etsen de, sadece birine zulmetsen neticede bu zulüm, sana dönüp gelir. Benim bu vasiyetimi muhafaza edersen, sana ölümden daha sevimli bir şey olmaz. O, mutlaka sana gelecektir. Ama vasiyetimi zayi edersen, bu sefer sana, ölümden daha sevimsiz bir şey olmaz. Ama sen, ölümün gelmesine engel olamazsın.

---

[700] Enbiya 21/47.

[701] Zilzal 99/6.

Hz. Ömer şöyle demiştir: "Nefsinizi, hesaba çekilmeden önce hesaba çekiniz. Amelleriniz mizanda tartılmadan önce onları siz (vicdanınızda) tartınız. Allah'a arz olacağınız büyük hesap günü için kendinizi (salih amellerinizle) süsleyiniz. ***"Hepiniz ilahi huzura arz olunursunuz. Sizin hiçbir şeyiniz gizli kalmaz."***[702] Ayetini unutmayınız. Şüphesiz kendilerini dünyada muhasebe edenler için, ahiret hesabı kolay olacaktır. Dünyada ölçülü ve sorumlu yaşayanların, mizandaki sevapları ağır gelecektir. Kendisine, sadece hakkın konulacağı bir mizanın ağır gelmesi kesindir."

Nefsin muhasebesi, vera ve takva ile olur. Her işte denge; yakîn müşahedesiyle gerçekleşir. En büyük arz için hazırlanmak, en büyük sultan olan Yüce Allah'tan korkmak ile olur. Zühdün hakikati de budur.

Rasulullah (s.a.v) Ebu Zer'e şöyle buyurmuştur: ***"Nerede olursan ol, Allah'tan kork. Yaptığın bir kötülüğün ardından hemen bir iyilik yap ki onu temizlesin. İnsanlara karşı güzel ahlakla davran."***[703]

Ben, bu hadiste anlatılan amelleri Allah'ın Kitabında buldum. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: ***"Kitap verilenlere ve size, Allah'tan korkun diye emrettik."***[704] Bu emir, hadiste istenen ilk ameldir. İkinci temel ahlak şu ayette yer alır.

"Kötülüğü, iyilikle savarlar."[705] Yani iyi amelle, kötülüğü giderirler.Yaptıkları her kötülüğün ardından, hemen iyilik yaparlar ki, bu iyilik o kötülüğü temizlesin. Üçüncü temel ahlak da şu ayette yer alıyor. ***"İnsanlara güzel söz söyleyin."***[706]

Allah Teala, salih kullarına ait üç temel ahlakı şöyle haber vermektedir. ***"İnsanlar, zarardadır."***[707] Yani, vakitlerini zayi ettikleri ve hayırlı fırsatları kaybettleri için insanlar zarardadır. Sonra bundan bir kısmını ayrı tutarak şöyle buyurdu ***"Ancak, iman edip salih amel işleyenler, birbirine hakkı ve sabrı tavsiye edenler zararda değillerdir."***[708] Allahu Teala salih kulla-

---

[702] Hâkka 69/18

[703] Tirmizî, Birr, 55; Darimî, Rikak, 47.

[704] Nisâ 4/131.

[705] Ra'd 13/22.

[706] Bakara 83.

[707] Asr 103/3.

[708] Asr 103/3.

rın üçüncü temel vasıflarını şu ayette ifade buyurmuştur: ***"Birbirine merhamet tavsiye edenler."***[709]

Hakka uymak, nefsin hevasına/kötü arzularına muhalefet etmekle olur. Salah ve kurtuluş bundadır. Çünkü nefsin hevasına uymada, fesat ve bozulma vardır. Sabır, işin kıvamı olup, sabır oranında kâr ve hayır elde edilir. Yaratıklara merhamet etmek ve acımak, Yüce Yaratıcının rahmet kapısıdır, güzel ahlakın anahtarıdır. Herkes hakkında güzel düşünce ve kalbin selameti bu ahlakla bulunur.İnsanlara merhamet ahlakı ile kalpten, haset ve aldatma yok olur. Alçak gönüllülük ve kibirden uzaklaşma meydana gelir. Bu anlatılanlar, Ashab-ı Kiram'ın sıfatlarıdır. Cenab-ı Hakk, Rasülüne sahabe olma şerefine onları tercih buyurdu. Onlara, sekinet/rahmet indirdi ve tarafından manevi bir rûh ile kuvvet ihsan etti. Onlar hakkında şöyle buyurdu:

"Birbirlerine karşı alçak gönüllü ve merhametlidirler."[710] Diğer bir ayette de Yüce Allah, Peygamberine şöyle buyurmuştur:

"Onlara, rahmet ve acıma kanatlarını ger."[711] Kardeşlerine muhabbet besleyen ashabının vasfı hakkında şöyle buyurdu:

"Onlar, mü'minlere karşı alçakgönüllü bulunurlar."[712] Bu üç temel ahlak, kalbin incelmesini temin eder ve kalp katılığını yok eder. Kalbin rikkati/inceliği, Allah'a ve ahiret yurduna yönelmeye, Allah'ın emri konusunda uyanık olmaya, müjde ve azap haberleri hakkında tefekkür etmeye götürür. Kalbin katılık içinde bulunması ise insanı, bunlardan yüz çevirmeye ve uzun süre gaflette kalmaya sevkeder.

Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Şüphesiz kişiyi, kendisine takdir edilen şeye ulaşması sevindirir. Ama kendisine zaten ulaşmayacak bir şeyi kaçırması üzer. Öyleyse dünyadan nail olduğun şey seni çok sevindirmesin. Elden kaçırdığın şey de, seni fazla üzmesin. Sevincin, yapıp ortaya koyduğun salih amellerle olsun, üzüntün ise, yapamadığın vazifelere, ihmal ettiğin ibadetlere karşı olsun. Meşgalen ahiretin, himmetin, ölümden sonrası için hazırlık olsun." Yine Hz. Ali şöyle demiştir:

---

[709] Beled 90/18.

[710] Feth 48/29.

[711] İsra 17/24.

[712] Maide 5/54.

"Nefsin hevasına uymak, bir çeşit körlüktür. İşler karışıp hayrete düşüldüğünde durup düşünerek hareket etmek Allah'ın kuluna yardımındandır. Yakîn, acı ve üzüntüyü giderici olarak ne güzel sebeptir. Yalanın sonucu, kınanmaktır. Doğrulukta selamet vardır. Nice uzak görülen şeyler vardır ki, aslında çok yakındır. Garip, sevdiği kimsesi olmayan kimsedir. Samimi arkadaş, sana gıyabında sadakat gösterendir. Kötü zan, seni sevdiğin dostundan uzaklaştırmasın. Kerem ve cömertlik, ne güzel ahlaktır. Haya, güzel olan her şeye götüren bir sebeptir. En sağlam kulp, takvadır. Nefsini, kendisiyle tutacağın en güçlü sebep, Allah ile aranda olan sebeptir. Şüphesiz, senin faydana olan dünyalıklar, ancak ahiretini ıslah edip düzelttiğin şeylerdir. Rızık iki kısma ayrılır: 1-Senin aradığın rızık, 2-Seni arayan rızık. Bu öyle bir rızıktır ki sen ona gitmezsen bile o sana gelir. Kaybettiğin şeylere karşı sabırsız olsan da, elinde olmayan şeylere karşı, asla sabırsızlık etme. Olan olaylara bak, olacaklar hakkında sonuçlar çıkar. Çünkü işler birbirine benzer."[713]

Abdullah b. Abbas şöyle demiştir: Her şeyin bir afeti vardır, ilmin afeti; unutmaktır. İbadetin afeti, tembelliktir. Aklın, zekanın afeti, ucup yani kendini beğenmektir. İçinde bulunulan durumun afeti, verimsiz ve hayırsız olmasıdır. Ticaretin afeti, yalan konuşmaktır. Cömertliğin afeti, israftır. Güzelliğin afeti, kendini büyük görmektir. Dinin afeti, riyadır. Dinin âfete uğraması, hevaya/nefsin kötü arzularına uymaktır. Bu konuda Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Ümmetimin afeti, dinar ve dirhemdir."[714]

Vebre es-Sülemî, Mücahid'in şöyle dediğini nakletmiştir: "İbn Abbas, bana beş şeyi tavsiye etti. Şüphesiz bunlar, altın ve gümüşten daha güzel ve daha kıymetlidir. Bunlar şunlardır:

"Asla boş ve faydasız söz konuşma. Böyle yapman seni selamete götürür. Bir kusur işlediğinde Allah'tan kork, kendini emniyette görme. Yeri gelmedikçe, asla konuşma. Nice boş konuşan insan vardır ki, haksızlık eder, yerinde olmayan söz sarf etmiş olur. Böylece fesatla, şiddetle ve sı-

[713] Hz. Ali hakkında bak: Tecrid-i Sarih, I, 16, 26, 31, 41, 44, 45, 60, 62, 289, 303, 328; III, 48; IV, 222, 557; VIII, 209, 406; XIX, 319, 358; X, 84, 280.

[714] Malın, altın ve gümüşün afetleri konusunda pek çok rivayet vardır. Bkz: Buhari, Cihad, 70; Rikak, 7, 10; Müslim, İman, 186; Zühd, 9; Tirmizi, Fiten, 30; Kıyame, 28; Zühd, 43; Ahmed, Müsned, III, 456; İbnu Mace, Zühd, 8.

kıntıyla yüz yüze gelir. Efendi olsun veya edepsiz olsun hiç kimseyle mücadele etme. Çünkü efendi kimse sana karşılık vermeyerek seni öfkelendirir; sefih olan ise, sana eziyet verir. Kardeşine, bulunmadığı bir yerde, aynı durumda olduğunda senin hakkında nasıl davranılmasını istiyorsan; o şekilde davran. Onun hangi şeyden dolayı seni affetmesini istiyorsan; sen de onu aynı şeylerden affet. İyilik yaptığında, karşılığının verileceğini, kötülük yaptığında da sorumlu olacağını bilen insan gibi amel yapmaya çalış."

Hz. Abbas, oğlu Abdullah'a vasiyet ederken şunları söylemiştir:

"Oğlum, ben bu adamın (Hz. Ömer'in) seni, yaşlılardan öne aldığını, sana değer verip, ikram da bulunduğunu görüyorum. Benden şu beş haseleti al ve tatbik et. Sakın onun hiçbir sırrını açığa vurma. Hiçbir işte ona asi olma. Onun yanında hiçbir kimseyi gıybet etme. Senden hiçbir hıyanet görmesin; hiçbir yalanına şahit olmasın."[715]

Bu vasiyyet, iki değişik rivayette yer alır. Onların birinde ravi şöyle der: "Şa'bî'ye dedim ki: Bunlar ne kadar güzel nasihatlar. Onların her birl bin altından daha hayırlıdır." O: "Bunların her biri on bin altından daha hayırlıdır?" dedi.

Yusuf b. Esbat demiştir ki: Bir haberde şöyle denmiştir: "Şu üç şey, kimde bulunursa, o, imanını kemale erdirmiştir.

1-Razı olması onu, batıla götürmez. Kızdığı zaman öfkesi onu haktan uzaklaştırmaz. Güçlü olması onu, hakkı olmayan şeyleri almaya götürmez." Bu manada bize müsned bir hadis rivayet edilmiştir.[716]

Bize rivayet olunduğuna göre, Serî b. el-Mağlis şöyle demiştir.

"Kalpte yakîn derecesindeki imanın varlığını gösteren üç şey vardır: 1-Ölüm pahasına olsa bile, hakkı ayakta tutmak ve haktan yana olmak. 2-Bela ve musibet zamanında da Allah'ın emrine teslim olmak.3-Nimetin zevali anında da, kaza ve kadere rıza göstermek. Nimetin zevalinden Allah'a sığınırız."

---

[715] Ebu Nuaym, Hilye, I, 393. (Beyrut, 1997)

[716] Deylemi, Firdevsül-Ahbar, No: 2285; Tabarani, es-Sağır, I, 61; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, I, 59.

Bize rivayet olunduğunda göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ***"Üç şey vardır ki, onlar kimde bulunursa, imanını kemale erdirmiştir. Bunlar: Kınayanın kınamasından korkmadan Allah'a karşı görevlerini yerine getirmek. Amelinde gösteriş yapmamak. Kendisine, biri dünya, diğeri ahiret için olan iki iş arz edildiğinde devamlı ahiret için olanı tercih etmek."***[717]

Meşhur bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Üç şey kurtarıcı, üç şey de helak edicidir. Kurtarıcı olanlar: ***Gizli ve açıkta Allah'tan korkmak. Rıza ve kızgınlık anında adaletten ayrılmamak. Zenginlik ve fakirlik durumunda orta halli yaşamaktır. Helak ediciler şunlardır: İtaat edilen cimrilik, nefsin heva ve isteklerine uymak ve kişinin kendini beğenmesi."***[718]

Bize rivayet edildiğine göre bir haberde şöyle buyurulmuştur:

"Kıymet ve üstünlük takvadadır. Şeref, tevazudadır. Asıl zenginlik yakîn derecesinde bir imana sahip olmaktır." [719]

Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: ***"İman çıplaktır, onun elbisesi takvadır. Süsü hayadır ve meyvesi ilimdir."***[720]

Ammar'ın rivayet ettiği bir hadisi şerif şöyledir:

"Vaiz olarak ölüm yeter. İlim olarak Allah'tan korkmak yeter. Zenginlik olarak, yakin sahibi olmak yeter. Meşguliyet olarak ibadet yeter."[721]

Ebban b. Iyaş'ın Enes b. Malik'ten rivayet ettiğine göre, hatiplerin hatibi, hikmet sahiplerinin reisi Rasulullah (s.a.v), içinde vaaz, uyarı, zühd ve ibret içeren veciz ve camî kelimelerin yer aldığı veda hutbelerinde, devesi üzerinde yaptığı konuşmasında şöyle buyurmuştur:

---

[717] İbnu Asakir, Tarihu Dımeşk, XXXVIII, 13. No: 7577 (Beyrut, 1996); Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 2274; Münavi, Feyzül-Kadir, III, 320.

[718] Bezzar, Müsned, No: 80; Tabarani, es-Sağır, No: 5750; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 90; Elbani, Sahiha, No: 1802.

[719] İbnu Ebi'd-Dünya, Kitabu'l-Yakin, No: 22. Hadisin ilk kısmı için bkz: Hakim, Müstedrek, II, 162; Ahmed, Müsned, V, 10; Beyhaki, Süneni-Kübra, VII, 137.

[720] Hafız Irâkî demiştir ki: Hadisi Hakim, Tarih-i Neysâbur'da Ebu'd-Derda'dan rivayet etmiştir. Senedi zayıftır. (İhya, I, 13)

[721] Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 10556; İbnu Ebi'd-Dünya, Kitabu'l-Yakin, No: 31; Elbani, Zaife, No: 502

"Ey insanlar! Sanki dünyada ölüm, bizden başkasına yazılmış, sanki ibadet etmek, bizden başkasına vacip olmuş, sanki öldüğünü ilan ettiğimiz ölüler, sefere çıkıp, kısa bir süre sonra bize dönecek gibi, onları kabirlerine yerleştiriyor ve miraslarını yiyoruz. Sanki onlardan sonra bizler, ebedi olarak kalacağız gibi bütün öğüt veren şeyleri unuttuk. Bütün musibetlerden emin mi olduk? Kendi kusuruyla meşgul olması, insanların ayıplarıyla ilgilenmekten onu alıkoyan, harama bulaşmadan kazandığı malından infak eden, fakir ve miskinlere merhamet eden, fıkıh ve hikmet ehliyle beraber olan kimseler müjdeler olsun. Yine nefsinin kibrini kıran, ahlakını güzelleştiren, içini ıslah eden ve insanlarda kötülüğünü bulaştırmayan kimselere de müjdeler olsunu. Aynı şekilde ilmiyle amel eden, malının fazla olanını hayra sarf eden, dilini ihtiyaç olmayan boş konuşmalardan tutan, sünnetle yetinip bidatlara bulaşmayan kimseye de müjdeler olsun."[722]

Bütün bu manaları içinde toplayan ve ilmin yarası olarak nitelenen bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri (mâlâyaniyi) terk etmesi onun güzel müslüman olduğunun alametidir."[723]

İnsana farz olarak emredilmeyen, fazilet olarak teşvik edilmeyen, mübah da olsa ihtiyaç duymadığı şeyler mâlâyanidir.

"Takvanın yarısıdır" diye nitelenen diğer bir hadiste de şöyle buyurulmuştur:

"Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyenle amel et. Günah, kalbin yönelip üzerinde durduğu şeydir."[724]

Bu, şu demektir: Söz ve fiil olarak şüphe ettiğin şeyi bırak; çünkü onu bırakmakta, selamet ve kazanç vardır. Onun yerine sen, faziletinden ve selametinden yana kesin emin olduğun işi yap. Kalbine gelen, ama benimsemediğin işleri yapma. Çünkü bu, günahtır. Az olsa da bundan kaçın."

---

[722] Ebu Nuaym, Hilye, III, 202; Bezzar, Müsned, No:3225; İbnu Asakir, Tarih, Cilt: 58, shf: 250-253; Beyhaki, Sünen-i Kübra, IV, 182. (Hadisin bir kısmı) Kandehlevi, Hayatu's-Sahebe, V, 35.

[723] Tirmizi, Zühd, 11; İbn Mâce, Fiteri, 12; Muvatta, Husnu' l-hulk, 3 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 201.

[724] Buharî, Buyû, 3 Tirmizi, Kıyâme, 60 Nesai, Kudât, 11 Dâimi, Buyü, 2 Ahmed b. Hanbel, Musned, VI, 153Beyhakî, es-Sunenu'l-Kubrâ, V, 335.

Cenab-ı Hakk, Kur'an'da dostlarının sıfatlarını genişçe açıklamıştır. Aynı şekilde Rasulullah'tan (s.a.v), müminlerin bu sıfatlarının açıklayan şu haber nakledilmiştir:

Rasulullah (s.a.v), bir gün Sahabe-i Kiram arasında oturuyordu. Birden secdeye kapandı ve uzun süre secdede kaldı. Sonra başını secdeden kaldırdı, ellerini açarak şöyle dua etti:

-Allahım! Bize ikram et, bizi hor hakir bırakma. Bize nimetini artır, noksanlaştırma. Bize izzet ve şeref ver, zelil etme.

Bunun üzerine Ashap: "Ya Resulellah, niçin böyle söylediniz?" diye sordu. Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurdu:

-Bana bir sûre nazil oldu ki, kim onunla amel ederse cennete girer."[725] Ardından şu ayetleri okudu:

"Gerçekten, mü'minler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki, namazlarında huşu içerisindedirler. Onlar ki, boş ve yararsız işlerden yüz çevirirler. Onlar ki, mallarının zekatını verirler ve iffetlerini korurlar. Ancak eşleri ve sahip oldukları câriyeleri hariç, bunlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar. Şu halde kim bunun ötesine gitmek isterse; işte bunlar, haddi aşan kimselerdir. Yine onlar, emanetlerini güzelce korurlar, namazlarına devam ederler. İşte asıl bunlar vâris olacaklardır."[726]

Yine rivayet edilen özlü bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

"Bir adam Rasulullah'a geldi ve: Ya Rasulellah ben cennet ehlinden olduğumu ne zaman bilebilirim? dedi. Diğer bir rivayette ise: "Benim gerçekten bir mümin olduğumu ne zaman bilebilirim? diye sordu. Bunun üzerine Rasulullah: ***"Bu ayette bildirilen vasıfları taşıdığında"***[727] diye buyurdu.

Diğer bir hadisi şeriflerinde Rasulullah (s.a.v), tevhid ve amelinde ihlaslı olup salih amel işleyenler hakkında kısa ve özlü bir ifadeyle:

"Şayet bana bu ayetten başkası nazil olmasaydı, bu yeterli olurdu." Buyurdu ve sonra Kehf suresinin şu son ayetini okudu:

---

[725] Hakim, Müstedrek, II, 292; Tirmizi, Tefsiru Sûre (23), 1; Ahmed, Müsned, I, 24.

[726] Müminun 23/1-10.

[727] Bkz: İbn. Kesîr, Tefsîrul-Kur'ani'l-Azîm, V, 6-10.

"Artık her kim, Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."[728]

Bu, her şeyi ifade eden bir sözdür. Akıl sahipleri için yeterli bir uyarıdır. Salih amel, ibadetlerdeki ihlastır ve mahlukatın ibadete ortak edilmemesidir. Bu, Yüce Yaratıcının tevhidindeki yakîn imanıdır. Yüce Allah, kendisinden gerçek manada korkan dostlarını şöyle tanıtmıştır:

"Rablerine olan saygıdan dolayı titreyenler, Rablerinin ayetlerine inananlar, Rablerine ortak tanımayanlar ve Rablerine döneceklerine inandıklarından kalpleri titreyerek O'nun yolunda mallarını harcayanlar. İşte onlar, hayırlarda koşanlar ve iyilikte öne geçenlerdir."[729]

Cenab-ı Hakk bu ayetle onları, muhasebe ehlinin makamlarını içinde bulunduran ve murakabe ehlinin hallerinin kuşatan yedi makamın sahibi olarak tanıttı. Bu makamları anlatmaya ilahi saygı ve ürperme ile başladı. Onları ilahi korkudan titreme ve infak ile bitirdi. Bunların gereğini yakînî iman kıldı. Muttakilerin mizanlarının ağır gelmesini sağlayan işte bu yakindir. Bu imanı, onların vasıflarının sonuncusu kıldı ve: ***"Onlar Rablerine döneceklerdir."*** buyurdu. Yani onlar, Allah'a döndüreceklerine olan yakin imanları sebebiyle, O'ndan korktular ve infakta bulundular. O'na iman ettiler. Amellerini ihlasla yaptılar. Nefislerini ve mallarını O'nun emrine göre kullanıp tasarruf ettiler. Bu, şu ilahi kelamda kısaca bildirilen hüküm gibidir:

"Allah'tan korkunuz ve O'nunla karşılaşacağınızı biliniz. Müminlere güzel sonucu müjdele."[730]

Dünyada Allah korkusu üzere yaşayanlara Cenab-ı Hak ile karşılaştıklarında korku yoktur, emniyet vardır; en güzel dönüş vardır. O'nun huzurunda, yakîn ehlinden olacaklarına dair müjdeler vardır.

Muhasebe şu şekilde yapılır: Kulun kalbine bir düşünce geldiği zaman işin başında hemen durup düşünür. Gelen düşüncenin iyi mi kötü mü olduğunu ayırt eder. Bu, kalbin bir hareketidir. Bir de içinde oluşan hareketlenmenin nereden kaynaklandığını bilir. Bu cismin bir tasarrufudur. Eğer akla gelen şey, Allah'a ait bir niyet, karar, azim, fiil ve gayret olup, kulu Allah Teala'ya sevkederse o, Allah için, Allah'a ait ve Allah yolunda bir dü-

[728] Kehf 18/110.

[729] Müminun 23/57-61.

[730] Bakara 2/223.

şünce demektir. Bu durumda o düşünceyi tasdik eder ve gereğini yerine getirir.

Eğer kalbe gelen düşünce, dünyevî bir arzu veya nefsin kötü arzularından kaynaklanan, yahut insan tabiatının ve yaratılışının gereği olan gafletten ileri gelen bir düşünce ise, onu reddeder ve kalbinden silmek için gayret eder. Gelen kötü düşünceye kulak vererek ve içinde onu tekrarlayıp durarak kalbinde yerleşmesine imkan vermez. Yoksa kötü düşünce kalbe yerleşir ve söküp atması zorlaşır. İleri safhada bu düşünce kötü fikre dönüşür ve bir zaman sonra onu kalpten temizlemek iyice zor olur. Bunun sonucu kötü düşünce kalpte etkisini gösterir ve bir müddet sonra amel şeklinde ortaya çıkar.

Gelen düşüncenin Allah için olmasının manası, O'nun rızasına uygun olmasıdır. Düşüncenin Allah'a ait olması, nefsine değil, Allah'a yakınlığın müşahedesi ile meydana gelmesidir. Gelen düşüncenin Allah yolunda olmasının manası; O'nun sevdiği yolda olması, düşünceyle nefsin keyfi değil, Allah katındaki şeylerin istenmesidir.

Kulun aklına gelen düşünce bazen karışık olur, nerden ve kimden geldiği net olmaz. Öyle ki bu düşünce Allah katında makbul mu, değil mi, onda Cenab-ı Hakk'ın rızası, var mı, yok mu, kul onu yapmalı mı, yapmamalı mı, yapılması iyi midir kötü müdür? Tam bilinmez. Bunun karışık olması, üç sebepten biriyle olmaktadır:

Birincisi, yakîninin zayıf olmasıdır ki, bu, kulun marifetinin noksanlığından kaynaklanır. İkincisi, ilminin az olmasıdır ki, bu gelen düşünceyle ilgili gizli ve derin hükümleri bilmemesinden kaynaklanır. Üçüncüsü, his tabiatından doğan ve nefsinde gizli olan kötü arzuların kendisine galip gelmesinden kaynaklanır.

Alimlerden biri demiştir ki: "Âlim, sadece hayrı ve şerri bilen değildir. Bunu her akıllı bilebilir. Gerçek alim, iki şerden daha hafif olanını bilir, mecbur kaldığında zararı az olanı yapar. Yine, iki hayırdan daha faydasız olanını bilir ve gerektiğinde ondan sakınır."

Bil ki, şüpheli olan işler hakkında Allah'ın hükmü; şüpheli şeyde durmak ve onu yapmaktan çekinmektir. Kulun, kesin karar vererek ve azmederek onlara atılmaması gerekir. Şüpheli şeyleri, yapmamalı ve yolunu bulup yapmak için çalışmamalıdır. Eğer bu düşünceler, organlarla yapıla-

cak fiillere ait ise, acele etmez, onlarla ilgili şüphesi gidinceye kadar bekler. Vera ve takva esaslarına uygun olan budur. Çünkü vera, korkmak ve durumu karışık olan meselelere ileri atılmakta tedbirli olup, bir yolunu bulup tehir etmektir. Böylece şüpheli olan işlere, açıklık kazanıncaya kadar ne söz, ne fiil ve ne de karar olarak dalmamış olur. Bunlar, ince meseleler olduğundan, açıklığa kavuşmaları ancak derin bir ilimle mümkündür. Sebepleri, iyice tetkik edilmelidir. Nitekim bir hadiste şöyle buyrulmuştur: ***"İnsanların en alimi; insanlar ihtilafa düştüklerinde, hak olanı en iyi bilendir."***[731]

Hz. Peygamber (s.a.v) bir diğer hadislerinde şöyle buyurmuştur:: ***"Allah Teala şüpheli işler ortaya çıktığında doğruyu basiretle araştırmayı ve şehvetler hücum ettiğinde onu dengeleyen kamil aklı sever."***[732]

Şüpheli işlerin artacağı hakkında İbnu Mesud'un şöyle dediği nakledilir: *"Sizler, bugün bir zamanda bulunuyorsunuz ki en hayırlınız, ileri koşan olur. Fakat öyle bir zaman gelecek ki, o zamanda en hayırlınız yerinde sabit duran olur."*

Nitekim sahabeden bir topluluk, bir durum kendilerine karışık göründüğünde, Irak ve Şam ehliyle savaşmaktan geri durmuşlardır. Hz. Sa'd, İbn Ömer, Üsame, Muhammed b. Mesleme ve diğer bazıları bunlardandır. Çünkü, şüphe anında durup düşünmeden hemen onu yapmaya atılan kimse, hevasına tabi olmuş ve kendini beğenip ucba düşmüş demektir. Bu sıfattaki kimseleri kınayan bir hadiste şöyle buyrulmuştur: ***"İnsanların cimriliğe boyun eğdiğini, kötü arzularına uyduğunu, herkesin kendi görüşüyle övünüp durduğunu gördüğünde sana düşen, bir kenara çekilip başının çaresine bakmandır."***[733]

Görüldüğü gibi burada, insandaki cimriliğin varlığı kötülenmiyor, çünkü o, nefsin bir özelliğidir. Esas kötülenen cimriliğe boyun eğip, nefsince sevilen malları Allah'ın muhabbeti içerisinde infak etmekten kaçınmaktır. Hadiste geçen hevaya yani kötü arzulara uyumak da bunun bir benzeridir.

---

[731] Hakim, Müstedrek, II, 480; Tayalisî, Müsned, No: 376; Hatib, el-Fakîh ve'l-Mütefekkih, No: 746; İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, II, 43; Tabarani, el-Kebir, No: 10357; İbnu Ebi Hatim, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, X, 3340 (Riyad, 1997); Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensûr, VIII, 62-64; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VII, 260-261.

[732] Beyhaki, K. Zühd, No: 954; İbnu Asakir, Tarihu Dımeşk, Cilt: 52; shf: 138; No: 6121; Ebu Nuaym, Hilye, VI, 215; Zebidi, İthafu's-Sade, XIII, 198.

[733] Ebu Davud, Melahim, 17; Tirmizi, Tefsiru Sûre (6); İbnu Mace, Fiten, 20.

Burada hevanın varlığı ayıplanmıyor, çünkü o, insan nefsinde bulunan bir özelliktir. Esas ayıplanan; kişinin, bu hevasına uymasıdır. Aynı şekilde herkesin kendi reyini beğenmiş olması, bir noksanlık olarak kabul edilmiyor. Çünkü her insanın kendisine ait bir görüşünün olması normaldir ve bu onun, aklının bir neticesi, anlayışının bir sonucudur. Burada esas noksanlık; insanın sadece kendi görüşüne itibar edip, kendisine hakkı gösterene uymaması, hidayet yoluna yönelmemesi ve hak olana önem vermemesidir. Kendi eksik görüşünü, kendisinden daha alim bir insanın görüşüne tercih etmesi de ayıplanacak bir iştir. Ayrıca kendi görüşüyle böbürlenerek, diğer doğru görüşleri reddetmesi de kınanacak bir durumdur. Halbuki Allah Teala şöyle buyurmuştur: ***"Kendinizi, temize çıkarmayınız."***[734]

Allah Teala ince görüşlü ve derin düşünce sahibi dostlarını şöyle över:

"İşte bunda, tefekkür eden feraset sahibi kimseler için ibretler vardır."[735] Diğer bir ayette şöyle buyurmuştur:

"Ben ve bana tabi olanlar, basiret üzere Allah'a çağırıyoruz."[736]

Bir haberde şöyle denmiştir: ***"Müminlerin güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir. Onların kötü gördüğü şey, Allah katında da kötüdür."***[737] Bu konudaki bir hadiste şöyle buyurulur:

"Sizler, yer yüzünde, Allah'ın şahitlerisiniz."[738]

Seleften biri şöyle demiştir: "İbadetin en faziletlisi, güzel, doğru görüştür.

Bir meselede birbirine yakın farklı durumlardan dolayı, bir müşkilat olur ve nasıl hareket edileceği net olarak bilinmez ise, bu durumda takvaya uygun olan davranış, mesele açıklık kazanıncaya kadar durmaktır. Ama bu müşkilat, meselenin aslını bilmedeki bir kusurdan kaynaklanıyor-

[734] Necm 53/32. Hz. Adem'in topraktan yaratılışı insanın ana karnındaki cenin olarak bulunuşu ve aslındaki zayıflığı ve acziyeti hatırlatılarak kendini beğenip kibir ve üstünlüğe kapılmaması istenmektedir. (Müt. Yakup Çiçek).

[735] Hicr 15/75.

[736] Yusuf 13/108.

[737] Ahmed, Müsned, 379; Bezzar, Müsned, (Behru'z-Zehhâr), No: 1816; Tayalisî, Müsned, No: 246; Darekutnî, el-İlel, V, 66; Hatib, El-Fakîh ve'l-Mütefekkih, No: 445;.Tercid-i Sarih, V, 116. Bu rivayetlerde sözün Abdullah İbnu Mesud'a ait olduğu gözükmektedir.

[738] Buhari, Cenaiz, 85; Müslim, Cenaiz, 60; Tirmizi, Cenaiz, 63; Nesaî, Cenaiz, 50.

sa, o zaman konu ile ilgili helal ve haram hükümlerini bilmek gerekir. Mesele bunlardan hangisine daha yakın ise, ona göre hüküm verilir. Bu açıktır. Mesela bir topluluk, güzel oğlanlara bakmayı helal görmüşlerdir. Çünkü o, erkektir. Ancak bunu meselenin her iki tarafını ele alarak değerlendirmek durumundayız. Çünkü burada bir şüphe vardır. Meselenin bir tarafı mubah, diğer tarafı sakıncalı gözüküyor. Mübah kısmına şu ayet işaret ediyor:

"Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman, her birinin meyvesine bakın."[739] Diğer bir ayette ise şöyle buyruluyor:

"Mü'min erkeklere şöyle, gözlerini haramdan korusunlar."[740]

Burada hüküm, iki tarafın cinsiyet birliğinden dolayı daha karışıktır. Bu durumda ihtiyat tarafını seçip fitneye sebep olacak bu tür bakışlardan sakınmak gerekir.

Bunun bir benzeri de kaside ve şiir türü şeyleri dinlemektir. Kur'an dinlemek helaldir. Teğanni/eğlence türü şarkıları dinlemek ise haramdır. Şiir ve kasideler, teğanniye daha yakın olduğundan dolayı biz, bunu ehli olmayanlar için uygun görmüyoruz

Kur'an-ı Kerim'i, tecvit ve usule uymayan makamlar ile okumak da bunun bir benzeridir. Uzatma yapılmayacak yerde uzatmak, uzatma yapılacak yerde uzatmadan okumak mekruhtur. Çünkü bu teğanniye benziyor.

Diğer bir örnek, ipek ve pamuk karışımı elbise giymektir. Biz ipek-pamuk karışımı olan elbisenin giyilmesini, ipeğe daha fazla benzediğinden dolayı mekruh görmekteyiz. Çünkü içinde ipek de bulunmaktadır.

İç yüzü belli olmayan kapalı işlere atılma durumunda kalp, işin içi yüzünü araştırmadan kötü zanna göre hareket ettiğinden ve ona göre karar verdiğinden sorumlu olur. Bu durumda aşağıdaki ayetin ifade ettiği gibi, ilmini bilmediğin meselde durmak gerekir. Çünkü kulun, bu konudaki bilgisi yeterli değildir. Cenab-ı Hak, insanın bu durumda sorumlu olacağını bildirerek onu şöyle uyarmıştır:

"İlmini/iç yüzünü bilmediğin bir şeyin peşine düşme"[741]

---

[739] En'am 6/99.

[740] Nûr 24/30.

[741] İsra 17/36.

Yani bilmediğin şeye uyma, araştırmadan peşine düşme. Çünkü bir şey hakkında ancak, duyarak, görerek ve kalbinle kesin bir karar vererek şahitlik edebilirsin. Gerçek ilim dinlemek veya müşahede etmekle elde edilir. Bundan dolayı, ayetin devamında:

"Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi, yaptıklarından sorumludur."[742] Buyrulmuştur.

Bu konuda Rasulullah (s.a.v) de şöyle buyurmuştur:

"Sizi Kötü ve asılsız düşünceden sakının. (Ona göre hüküm vermeyin.) Çünkü kötü zan sözlerin en yalan olanıdır."[743]

Şüpheye düştüğü bir konuda gerekli araştırmayı yapmadan kesin hüküm veren kimse, hevasına uymuş demektir. Kim de, iç yüzü kendisine gizli olan bir konuyu veya işi, hayalen değerlendirip, haber verir ve ortaya atarsa günaha girmiş ve kötülük etmiş olur. Bu böyledir. Çünkü bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim, gözünün gördüğü ve kulağının işittiği her şeyi anlatırsa, Cenab-ı Hak onu, iman edenler hakkında, kötülüğün yayılmasını sevenlerden biri olarak yazar."[744] Bunun sebebi, Cenab-ı Hakk'ın örttüğü bir şeyi, yeterli delil olmadan açmasıdır. Ayrıca Allah, suçları ortaya dökmeyenleri sever. Hz. Ebu Bekir'in bir duası şöyledir:

"Ey Allah'ım! Bize hakkı, hak olarak göster ki, ona uyalım Batılı da batıl olarak göster ki, ondan sakınalım. Bizi hakta şüpheye düşürme, yoksa nefsimizin arzusuna uyarız."

Yine rivayet edildiğine göre Hz. İsa (a.s) şöyle demiştir: ***"İşler üç çeşittir. Bunlardan biri, doğruluğu senin için açıkça belli olandır. Buna hemen uymalısın. İkincisi, yanlışlığı ve kötülüğü açık olan iştir. Bundan da kaçın. Üçüncüsü, senin için, müşkil olanıdır. Bunu, işin alimlerine havale et ve onlardan öğren."***[745]

---

[742] İsra 17/36.

[743] Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, VI, 85.

[744] Nur 24/19. Hadis için bkz: İbnu Ebi Hâtim, Tefsir, VIII, No: 14244; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, VI, 161.

[745] İbnu Asakir, Tarihu Dımeşk, Cilt: 47, shf: 458; Tabarani, el-Kebir, No: 10774; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, I, 157.

Hz. Ali'nin bir duası şöyle idi:

"Ey Allah'ım, ilmî bir konuda ilimsiz olarak konuşmaktan sana sığınırım."

Cenab-ı Hakk'ın, bir kuluna batılı batıl olarak göstermesi ve sapıklığı sapıklık olarak bildirmesi, aynen hakkı hak olarak göstermesi ve doğruluğu beyan etmesi gibi bir nimettir. Çünkü bu, yakîn derecesindeki imana açılan bir kapıdır. Cenab-ı Hakk, hakkı ortaya koyma nimeti ile Peygamberini süslemiş ve onu, ayetlerini açıklamıştır. Bunu ifade için şöyle buyurmuştur:

"Böylece, günahkarların yolu iyice belli olsun diye ayetleri açıklıyoruz."[746].

Allah Teala, hak üzere hareket etmeyi takva sahibi kullarına vaat etmiş ve bu nimeti, günahlarının temizlenip affedilmelerinden önce zikretmiştir. Allah tarafından ikram edilmiş olan bu büyük ihsanı şu ayette ifade buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Eğer takva üzere yaşarsanız Allah, size iyi ile kötüyü ayırt edebilecek bir anlayış verir. Suçlarınızı örter ve sizi bağışlar."[747] Yani Allah, sizin kalbinize bir nur verir ki, onun sayesinde şüpheli olan şeylerin durumunu açıklığa kavuşturur. Bu nurla siz şüpheli olanla, olmayanı ayırt edebilirsiniz. Bunun bir benzeri de şu ayettir: ***"Kim, takvaya sarılırsa Allah, ona bir çıkış yolu nasip eder."***[748]

Yani, insanlara müşkil ve kapalı olan her konuda, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve onu, hiç hesap etmediği bir yerden rızıklandırır. Böylece kul, bir ders almadan da ilham yoluyla ilim elde eder, her şeyi bilen Allah tarafından özel olarak desteklenir. Cenab-ı Hakk bu nimeti, aralarındaki taşkınlık sebebiyle alimler ihtilafa düştüklerinde müminlere vadetmiştir. Buradaki taşkınlık onların kibir ve haset sahibi olmalarıdır. Yüce Allah ayetlerine ve kaderine inanmayan münafıkları, hakka isabetten mahrum etmiştir. Bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kin ve hasetten ötürü, dinde anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine

[746] Enam 6/55.

[747] Enfal 8/29.

[748] Talak, 65/2.

Allah, iman edenlere, üzerinde ihtilafa düştükleri gerçeği, izniyle gösterdi."[749] Burada Cenab-ı Hakk'ın hidayet etmesi; hakkı göstermesi ve açıklaması demektir. Yani Cenab-ı Hak, takva sahibini, hidayetine erdirdikten sonra onun hayatında artık batılın bir hükmü kalmaz. Batıl kelimesi, bazen düşman için bir isim, bazen de nefsin bir vasfı olarak kullanılır. Ayette şöyle buyurulmuştur:

"Rasulüm de ki: İşte hak geldi, artık batıl, ne bir şey ortaya çıkarabilir, ne de geri getirebilir."[750] Yani Hak gelince, batılın boş olduğunu ortaya koyar ve onun taraftar bulmasına son verir. Çünkü hak işin gerçeğini, her yönüyle ortaya koymuş olur. Bu ayette "batıl" kelimesiyle, İblis'in kastedildiği söylenmiştir. Diğer bir ayette şöyle buyurmuştur: ***"Allah'ın ayetlerine inanmayanları, Allah hidayete erdirmez."***[751]

Ayetlerin açıklanması kula, Cenab-ı Hakk'ın bir nimetidir. Çünkü bu, ancak ilahi kudret sayesinde meydana gelir. Bu nimet bir ayette şöyle ifade edilmiştir:

"Durum, kendisi için ortaya çıkınca dedi ki: Şimdi iyice biliyorum ki, Allah her şeye kadirdir."[752] Bunun için kulun bu nimete şükretmesi gereklidir. Bazen bu şükür, ulaşılan nimetin daha fazlasın ermeye sebep olur Çünkü, şükredene, Allah nimetini artıracağını bildiriyor. Bir ayette şöyle buyurulmuştur:

"Allah, sizin için ayetlerini bu şekilde açıklıyor ki, O'na şükredesiniz."[753] Allah Teala şükredenlere, şükretmeleri karşılığındaki nimetinin, "olara daha fazla hakkı açıklama" şeklinde olacağını bildirerek şöyle buyurdu:

"İşte biz, şükreden bir kavim için ayetlerimizi böylece açıklıyoruz."[754]

Kul, şüpheli bir işle karşılaştığında; onu yapmayıp, Allah tarafından daha fazla ilim, yakîn kuvveti ve hevasının devreden çıkıp hakkın ortaya çıkmasını beklerse, doğruya ermede muvaffak kılınır. Bu, şu ayet-i kerimede ifade edilmektedir:

---

[749] Bakara 2/213.

[750] Sebe 34/49.

[751] Nahl 16/104.

[752] Bakara 2/259.

[753] Mâide 5/89.

[754] A'raf 7/58.

"Biz, Davud'a hikmet ve meseleyi en güzel şekilde hükme bağlama kabiliyeti vermiştik."[755] Ona maksadı gerçekleştiren belağatlı ve düzgün konuşma demek olan "fasl-ı hitap" ihsan edilmişti. Bu nimet, şu ayetin manasına dahildir:

"Kime hikmet verilirse, ona çok büyük bir hayır verilmiş demektir."[756]

Hikmet ilmi, onu öğrenmek için bir arayış istenmediği ve araya bir alim konmadığında Allah tarafından kula ihsan edilir. Ama Yüce Allah sevdiklerinden onu öğrenmelerini istediğinde ve araya bir alimi vasıta yaptığında kula, Allah'ı bilen ve batınî hükümlerden haberdar olan, ilmin gizli yönlerini ve inceliklerini bilen bir alime sorup öğrenmesi gerekli olur. Böylece kendisi, kalben keşfe ulaşmış biri olamasa bile o alimle şüphesini gidermiş ve gerçeği bulmuş olur. Böylece Cenab-ı Hakk'ın:

"Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorunuz."[757] Ayetinin hükmü gerçekleşmiş olur. Ayrıca, Rahman'ın şu ayetiyle de amel etmiş olur: ***"Onu bu konuda haberdar olana sor."***[758]

Hiç şüphesiz, kulunu bu iş için ilk yola çıkaran ve ona son açıklamayı yapan Yüce Allah'tır. Bununla birlikte gitmek, sormak kuldan; hidayete erdirmek, beyana ulaştırmak ise, kuluna hidayet eden ve ayetlerini açıklayan Cenab-ı Hakk'a aittir. Bütün bunları şu ayetlerden anlayabiliriz: Allah Teala buyurmuştur ki:

"Yeryüzünde geziniz ve bakınız."[759]:

"Ey Muhammed! Eğer sana indirdiğimizden, bu anlattığımız olaylardan şüphe duyuyorsan, senden önce kitabı okuyanlara sor. Yemin olsun ki, Rabbinden sana hak gelmiştir. Sakın şüphe edenlerden olma."[760]

"Onu açıklamak, bize aittir."[761]

"Hidayete erdirmek bize aittir."[762]

---

[755] Sad 38/20.
[756] Bakara 2/269.
[757] Enbiya 21/7.
[758] Furkan, 25/59.
[759] En'am 6/11.
[760] Yusuf l0/94.
[761] Kıyâme 75/l9.
[762] Leyl 92/l2.

"Yolun doğrusu, Allah'a aittir."[763] Daha önce geçenler hakkında da, Allah'ın kanunu hep böyleydi. Onda herhangi bir değişme ve bozulma yoktur. Şu ayetler bu duruma işaret etmektedir.

"Adem'e isimlerin hepsini öğretti."[764] Bu, onun özel ilim için seçildiği ve ilimden nasibini doğrudan Allah'tan aldığı makamdır. Nitekim Hz. Rasulullah (s.a.v) da böyle özel bir makama ve anlayışa sahip kılınmıştı. Yüce Allah ayetin devamında şöyle buyurdu:

"Ey Adem, onlara/meleklere eşyanın isimlerini bildir. Onların isimlerini bildirdiğinde..."[765] Bu ayette Adem'i tek olarak zikretti, ilmi ona ait kıldı. Fakat daha sonra ilmin sadece kendisinden olduğunu bildirerek şöyle buyurdu:

"Ben, size benim bildiğimi bilemezsiniz diye söylemedim mi?"[766] Yoksa burada "Adem (a.s), biliyor" buyurmadı. Adem (a.s), sadece kendisine takdir edilen rütbesine ve durumuna göre, ilimden nasibini almıştır. Melekler de, bu konudaki nasiplerini almışlardır. Ancak onlar, bu nasiplerini Adem Aleyhisselam vasıtasıyla almışlardır. Kullarına maddi ve manevi rızık veren ve her şeye gücü yeten sadece Yüce Allah'tır. Tek yaratıcı O'dur. Allah'tan başka yaratan var mı? O, size rızık verir. Kullar da, kısmetlerine göre, çeşitli yollar ve sebeplerle nasiblerini alırlar.

Bu, anlattıklarımız her şeyi en iyi hesap eden Yüce zatın müşahedesinden doğan muhasebenin evvelidir. Muhasebenin asıl gerçekleştiği nokta ise, her şeyi görüp gözeten Yüce Zatı görmekten hasıl olan murakabenin evvelidir.

Murakebe makamı, yakîn sahiplerinin hallerinden bir haldir. İlmu'l-yakîn, iman ilminin sonudur. Kulun, ilmu'l-yakînden nasibinin sonu, (nihayetini kastediyorum) ayne'l-yakîn makamının evvelidir. Bu da marifetin müşahede edilmesidir. Buna göre, marifet, müşahedenin evvelidir. Bu, mukarrebunûn makamıdır. Bununla, nefsi kuşatıp, ona hakim olan her şeye yakın olan Yüce Zatın sıfatlarının müşahedesini kastediyorum. Bundan sonra kul, kurb/ilahi huzurda yakınlık kurb makamında gaybet hâlini ya-

[763] Nahl l6/9.
[764] Bakara 2/3l.
[765] Bakara 2/33.
[766] Bakara 2/33.

şar. Bu hâle ulaşan kulun aklı zandan kurutur, gafletten uyanır. Ayın ışığının, güneşin ziyasında gizlenmesi gibi, O'nun hikmeti de, kudretinde gizlidir. Şüphesiz Allah, her işini istediği gibi yapar.

Esmâ ve sıfatların manalarını bilinmesi, ilahi ahlakın ne olduğu, Allah'ın hükümlerinin aslı, müşahede aynasında Zat-ı Bari'nin seyredildiği kurb makamlarında bilinir. Bu durumda mekan ortadan kalkar, sanki aynanın kalkıp onda yansıyan yüzün görülmesi gibi, kul her şeyi Zat-ı Bari'nin nuruyla müşahede eder. Ayna/aradaki vasıtalar ortadan kaybolur. Artık kul, her şeyi ayakta tutan Yüce Zatın kudreti ile kaim olur. Bu durumda kul, ölü gibi olur, kendi varlığını görmez, sadece kurb makamındaki ilahi tecellileri müşahede eder. Zaten önceleri seyrettiği yüzü, aynanın cismiyle değil, aynaya yansıyan nurla müşahede ediyordu. Şimdi ise ayna ortadan kalktı, bizzat yüzü seyre daldı. Kulun bu hale ulaşması için, önce ilahi sıfatların tecellilerini müşahade etmesi gerekir. Sonra bütün muamelelerinde güzel bir murakabe yapmalıdır. Ayrıca Rabbinin huzurunda güzel bir edebe sahip olmalıdır. Bir de içindeki bütün kötü düşünceleri silip atarak yerini güzel, hayır düşüncelerle doldurmalıdır. Ta ki kalpte Allah'tan ve onun razı olduğu şeylerden başka hiçbir düşünce kalmasın.

Bu anlattığımız, müşahede ve kurb makamının halleridir. Bu makam, kulu, ilme'l-yakin sayesinde kalbinin sefasına erdirir. Kalbin sefası da, onu, bizzat gözle müşahede makamlarına yükseltir. Öyle ki bundan sonra kulun kalbine, Hakk'ın düşüncesinden başka bir şey gelmez. Bu durumda eğer kalbine asi olsa, Hakk'a asi olmuş olur. Bunun terk edilmesi ve bundan yüz çevrilmesi durumunda kalb safiyetini kaybeder. Kalbin safiyetini kaybetmesi, zulmete düşmesine vesile olur. Bu, kalbin katılaşması demektir. Kalp katılığı ise Allah'tan uzaklaşmanın başlangıcıdır.

Bana ulaşan bir habere göre, küçük de olsa bile her iş ve fiilden dolayı hesap için kulun önüne üç divan kurulacaktır. Bunların ilkinde, "niçin yaptın?" ikincisinde, "nasıl yaptın?" üçüncüsüde, "kim için yaptın?" sorgulaması yapılacaktır. Bu, kulun kul olarak Rabbinin huzurunda imtihan edilme yeridir. Yani kula: "Bunu Mevlan için mi yaptın yoksa nefsinin keyfi için yaptın? diye sorulur. Bu divanda, emredildiği şeklide amel etmiş olarak imtihanı başarıyla geçerse, ikinci divana gider. Kendisine: "Bunu nasıl yaptın?" diye sorulur. Burası, ilim sorma yeridir. Bu ikinci imtihan olup: "Bunu yapman gerekliydi ve yaptın. Ama, onu bilerek mi yaptın yoksa bil-

meden mi yaptın? diye sorulur. Çünkü Allah Teala, usûlüne uygun olarak yapılmayan hiçbir ameli kabul etmez. Usûlüne uygun yapılması da, bilerek yapılmasıyla mümkündür. Bundan selametle çıkarsa, üçüncü divana getirilir ve kendisine: "Bunu kim için yaptın?" diye sorulur. Burada, ihlasla amel edilip, edilmediğinin sorgulaması yapılır. Bu da üçüncü imtihan olup, bunu ancak Allah'ın himaye ettiği kulları başarır. Yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"İblis dedi ki: Hepsini azdıracağım, ancak ihlasla ibadet eden kulların hariç."[767] Bu, masivayı yani Allah'tan gayri şeyleri kalpten silip atmak olan ihlas kelimesinin gereğidir. O, Lâ ilahe illallah kelimesidir. Bu hale ulaşan kul için artık Yüce Rabbi ile buluşma vaktine kadar sadece bekleme vardır.

Kuldan ihlas istenen divanda kula şöyle söylenir:

"Yaptığın amelin nasıl yapılacağını biliyordun, yaptın. Ama onu kim için yaptın? Eğer Allah için yapmışsan sana onun sevabı vardır. Eğen kendin gibi bir insan için yapmışsan, git sevabını ondan al. Bunu bir dünyalık menfaate ermek için yaptıysan; onu da zaten almıştın. Yoksa bunu, yanılarak nefsin için mi yaptın? Gafletin sebebiyle mi yaptın? O zaman ecrin ve amelin batıl olmuştur. Çünkü bunları yapmada, güzel bir maksadın yoktu. Onları yapmada, bütün istediğin Allah'tan başkasıydı. Artık Allah'ın hoşnutsuzluğuna uğramış ve vazifelerini terk ettiğinden dolayı cezayı hak etmiş durumdasın. Çünkü sen, yapman gerekenleri terkediyor, Mevlan için olan vazifelerini bilmiyor veya bu konuda cahilce davranıyordun. İşte sen, benim kulumdun, ama başkasına gidiyor, onu âmir ediniyordun. Benim verdiğim rızkı yiyor, ama başkası için amel ediyordun. Sen dini, dindarlığı kendi nefsin için yaptın. Bu, demektir ki, benden başkasının istediklerine niyet etmişsindir. Benim şu buyruğumu duymadın mı? ***"Dikkat edin! Allah'a ait olan sadece şirkten uzak olarak yaşanan dindir."***[768] Sen yalnız O'na itaat etmeliydin. Yazık ki sen, benim şu emrimi de kabul etmedin:

"Halbuki onlara, ancak dini, yalnız Allah'a has kılarak ve tevhid inancına sahip kimseler olarak Allah'a kulluk etmeleri emredilmişti."[769]

---

[767] Sad 38/83.

[768] Zümer 39/3.

[769] Beyyine 98/5.

Sen benim şu ayetimi duymadın mı?:

"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız size rızık veremezler. O halde, rızkı Allah katında arayınız."[770]

Bunlar, Kur'an'da yer alan misallerdir. Alimler, bunlardan kendileri için bir takım örneklerine şahit olurlar. Hitap geldiğinde arifler onu düşünerek, kendilerine olan hatırlatmaları anlarlar. Bu aynı zamanda, Allah'ın gaflet içinde olanlara bir kınamasıdır. Aslında O'nun bu şiddetli hitabı, onlara bilfiil elem verici azaptan daha şiddetlidir. Çünkü Allah Teala, dini ve itaatı yalnız kendisine ait kılmıştır. Onda yaratıklardan hiçbirini ortak etmemiştir. ***"Dikkat edin! Allah'a ait olan, sadece şirkten uzak olarak yaşanan dindir."*** buyurarak bunu kullarına bildirmiştir. Yani tek, ortağı bulunmayan, tertemiz, karışık ve bulanık olmayan yol, Allah'a aittir demektir. Çünkü ihlas, kalbi nefsin kötü arzularından ve şehvetten temizlemek demektir. Zıddı şirktir. Şirk, nefsi veya insanları O'na ortak etmek demektir.

Bir şeyin halis olması için içine hiçbir şeyin karışmaması gerekir. Allah Teala, bize, hayvanın, kanından ve pisliğinden hiç bir şey karışmadan saf bir şekilde süt ihsan ederek nimetini tam olarak verdiğini şöyle bildirmiştir:

"Onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından gelen, içenlerin boğazlarından kolayca geçen tertemiz bir süt içiriyoruz size."[771]

Şayet süte fışkı ile kandan birisi karışsaydı bu nimet, tamam olmazdı. İşte O, nimetini nasıl tam ve halis olarak ihsan ediyorsa, bizim amelimiz de nefse ait düşüncelerden ve şehvetten tamamen uzak ve temiz olmalıdır ki halis olsun. Amellerimiz halis olmalıdır ki, üzerimize farz kılınan amelleri yaparak büyük mükafatı hak edelim.

Nasıl ki bizler, bizim için bir rızık olarak yaratılan sütü, kan veya fışkı gibi bir şeyle karışık bulduğumuzda, onu saf, temiz ve afiyetle içilebilir kabul etmiyorsak, aynı şekilde her şeyi en iyi bilen ve hikmet sahibi olan Yüce Allah da, amelimizde bir riya, bir şehvet gördüğünde onu reddeder ve kabul etmez. Yine nasıl ki, yüce kudretiyle bizim beslenmemiz ve üzerlerine binip yolculuk yapmamız için, bir takım hayvanlar yaratmış ise, bizler

[770] Ankebut 29/17.

[771] Nahl 16/66.

de bu nimetlerinden istifade ettikten sonra, salih amel işleyerek O'na şükretmemiz gerekir. Yüce Rabbimiz bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Temiz ve helal rızıklardan yiyiniz ve salih ameller işleyiniz."[772]

O halde kim, Cenab-ı Hakk'ın kendisine ihsan buyurduğu nimetleri bilmez ve yalnız O'na ihlasla ibadet etmeyi terk ederse, bu cehaletinden dolayı Yüce Allah'ın gazabına uğramış olur. Bu kimse Rabbinin emrine muhalefetinden dolayı da, ilahî azabı hak eder.

Buraya kadar söylediklerimizi iyice durup düşünen, ilahi huzura hazırlanan ve ömrünü boşa harcamayan kimse, halktan kaçar, Rabbine kavuşana kadar nefsine ağlar.

[772] Mu'minûn 23/51.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNLÜK VAZİFE VE VİRDLERDE USUL

Bil ki! Vird ve evrad; kulun Allah Teala'ya ibadet etmek üzere gece ve gündüz, belirli bir vakitte tekrar ettiği ibadetlerin ismidir. Kul bu belirlediği vakitte kendisini, sevgilisi olan Cenabı Hak'ka verir ve O da, bunun karşılığını ahirette ona ikram eder.

Kurbetin iki manası vardır. Birisi yapılması emredilen farzlar, diğeri de teşvik edilen faziletlerdir. Kul, bunları gece veya gündüz belli vakitlerde yapmaya devam eder. Bu, onun bir virdi olup yarın kıyamet gününde karşılığını alır.

Günlük virdin/amelin en azı, dört rekat namaz kılmak veya Mesânî diye tabir edilen ayetleri yüzden az olan bir süre okumak veya iyilik ve takvada diğer insanlara yardım etmeye koşmaktır.

Enes b. Sîrîn şöyle demiştir: "Muhammed b. Sîrîn'in her gece yedi virdi vardı. Onlardan yapamadığını gündüz kaza ederdi."

Vakti belirlenen ve devamlı yapılmak üzere vazife edinilen amellere "vird" ismi verilmiştir.

Mutemir b. Süleyman şöyle anlatır: "Ölümü yaklaştığında telkinde bulunmak üzere babamın yanına gittim. Bana, eliyle işaret ederek: "Beni bırak. Çünkü ben şu anda dördüncü virdimle meşgul bulunuyorum." dedi.

Kur'an'ın hizb isimi verilen belirli bölümlerinden herhangi birisinin belli bir vakitte okunmasına da "vird" denir. Bazı amel sahiplerinin virdi hergün belirli miktar Kur'an okumaktı. Bazısının virdi nafile namaz kılmaktı. Bazı alimler, virdlerini gece ve günüz belirledikleri vakitlerde yapıyorlardı.

Virdlerini bir ayetle meşgul olmak, namaz kılmak, tefekkür etmek veya bir müşahedede bulunmak şeklinde yapanlar da vardı.

Ariflere gelince onlar, virdleri için bir zaman belirlemiyor ve vakitlerini belirli işlere taksim etmiyorlardı. Aksine onlar, virdlerini, Rablerine tahsis ettikleri tek vird haline getirmişlerdi. Dünyadan ihtiyaçlarını zaruret ölçüsünde karşılıyor ve bütün vakitlerini Yüce Rablerinin rızasına ulaşmak için aynı uyanıklık içinde geçiriyorlardı. Dünyevi ihtiyaçlarını görürken de, kendilerini kulluk makamında tutuyor ve her anlarını bir çeşit ibadetle doldurıyorlardı. Böylece onlar, her vakit, ilâhî takdirce sevk edildikleri amelin gereğini yerine getiriyor, kendilerinden o anda istenen iş ve ibadeti yaparak virdlerini/günlük vazifelerini gerçekleştiriyorlardı. Bu haller onların Allah (c.c) tarafından hüsnü kabul görmelerinin alametidir. Allah onları kendi nefislerine bırakmaz ve bazısını diğer bazılarının emrine vermez. Çünkü O, salihlerin işlerini üzerine alır, tedbir eder. Onların müşahedeleri zikirleridir. Muhabbet besledikleri tek şey Yüce Sevgiliye yakın olmalarıdır. Onlar, biricik sevgilileri olan Allah'tan başkasında hiçbir fazilet görmezler. Yakinen tanıdıkları Rableri dışında hiçbir şeyi yakınlık sebebi görmezler. O'nunla O'na yaklaşırlar. O'nunla O'na doğru yol alırlar. Yalnız O'na tevekkül eder ve yalnız O'ndan korku içinde bulunurlar. Sadece O'na ve O'nun için muhabbet beslerler. Tevhidle ilgili amelleri hariç, bütün amelleri bıraksalar, bu, tevhidlerinde zerre kadar bir noksanlık meydana getirmez. İşin başındaki müridlerin yaptığı bütün virdleri terketseler, bu durum, onların kalblerinde bir katılık ve kopukluk meydana getirmez. Çünkü onlar, amellerle ilerlemiyorlar ki, onun sebebiyle noksanlığa düşsünler. Onlar, kalblerini ve hallerini virdlerle ayakta tutma durumunda değillerdir. Onlar kalbin ne ile ilerleyip gerilediğini iyi bilirler. Onların himmeti tek bir sebepte toplanmaz o sebebi kaybettiklerinde himmetleri gevşesin. Onların yakinleri tek bir şeyle kuvvetlenmez ki, onu bulmadıkları zaman yakinleri zayıflasın.

Bu anlattıklarımız, müridlerin halleridir. Bu hallerin değişmesi özetle iki şekilde olur. Kul Ya Yüce Rabbiyle olan muamelelerinde sıkılarak ondan uzaklaşır. Ya da halk ile rahatlayıp onlarda huzur arar. Eğer bu kimselerin Yüce Rablerine yakınlıkları devam etseydi, O'nunla buldukları rahatlık da devam ederdi. Şayet hep O'na nazar etselerdi, O'ndan başkasına bakmazlardı.

Ariflere gelince, şüphesiz Allah (c.c), onların kalblerini masivadan/kendinden başka her şeyden boşaltmıştır. Kalplerinin tek noktada toplanması sayesinde bütün dağınık işler onlar için bir olmuştur. Yüce Allah onları kendisi için şahit yapmıştır. Artık her şey onlar için manen bir ilerleme sebebidir. Onlar her şeyde tevhide ulaşırlar. İçlerinde meydana gelen her düşünce, kendilerini Allah'a sevk eder. Nazar kıldıkları her şey, onlara Allah'ı gösterir. Her bakış, her hareket, onlar için, O'na götüren bir yoldur. Onların tevhid inançları, her vesile ile devamlı artmaktadır. Yakine ermiş imanları bir değişme, bozulma, durma ve sınırlama olmadan daima yenilenmektedir. Onlardan biri, sebepleri kullanmak istediğinde Rabbü'l-Âlemin hemen o sebepleri onun için bir araya getiriverir. Çünkü onların bir araya gelmesinden istenen, O'dur. Arif kulun kalbi, Yüce Sevdiğine güvenerek ve inanarak O'na teslim olduğundan, başına gelen faklı her şeyde huzur hali devam eder. Çünkü kendisinin hakkı talep ettiğini bilir ve kendisini Rabbi sevk ve idare etsin diye nefsini O'nun önüne atar.Yüce Allah da, onun işlerini üstlenir, onu nefsine ve hevasına bırakmaz.

Bunlar, ehlinden başkasının bilemeyeceği makamlardır ve bu makamlar ancak onlara uygun ve layıktır. Başkaları onlara kıyas edilmez, boş dava ile onlara ulaşılmaz.

Bu makamlar ehli olmayana gösterilmez ki onun için evradı terk etsin. Onlar layık olmayana verilmez ki, onun için çalışmada kusur etmiş olsun. O hallere ancak, Allah tarafından sevilmiş kullar ulaştırılır. Onlar o makam ve hallerin ilmiyle yüz yüze getirilirler ve onun yolunda sülûk ettirilirler. Kendilerine o yolda lazım olan azık verilir. Bu, sadece onlara ait ve onlar için tahsis edilmiş bir durumdur. Ve onlar bu yolda ilerlemişlerdir.

Allah'ın evliyası, O'na ibadet edenlerdir. Onlar kalblerini ibadet ettikleri Yüce Rabbe bağladılar. Sadece bağlandıkları mabudlarına nazar ettiler. Allah'ın kendilerine lutfettiği hükmünü müşahede etme nimeti sayesinde ilahi kitabın hükmünü bizzat Yüce Allah'tan öğrenip anladılar. Bu durum şu ayetlerde anlatılmaktadır:

"Musa: Git, dedi. Artık hayatın boyunca sen, bana dokunmayın diyeceksin. Ayrıca senin için kurtulamayacağın bir ceza günü var. Tapmakta

olduğun tanrına bak. Yemin ederim, biz onu yakacağız. Sonra da onu parça parça edip denize savuracağız."[773]

Yüce Allah kendilerini putlara adayan gafillerin durumunu kınayarak şöyle anlatmıştır:

"Onlar, biz bir takım putlara ibadet eder ve kendimizi onların ibadetine adarız dediler."[774]

"Onlardan, ileri gelenler: "Yürüyün, Tanrılarınıza bağlılıkta direnin; sizden istenen şüphesiz budur" dediler."[775]

Buna karşılık peygamberine de şu emri vermiştir:

"Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen bizim kontrolümüzdesin."[776]

Arifler, kendilerine emredilen tek şeyin ihlas, ibadet ve kulluk olduğunu iyi anladılar. Hevadan/nefsin boş ve haram arzularından kaçılınılmadıkça da,ibadetin mümkün olmadığını bildiler. İbadetten sonra, "inabe" gelir. Bu durumu anlatan ayette şöyle buyrulumuştur:

"Tağuta kulluk etmekten kaçınıp, Allah'a yönelenlere/inabe edenlere müjde vardır."[777]

Ârifler, namazın dinin direği olduğunu ve gerçek namazın da, ancak muttakilerin kıldığı namaz olduğunu kesin olarak bilirler. Takva, ise ancak inabe ile olur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Allah'a inabe ederek/içten yönelerek O'ndan korkunuz."[778] Ayetin devamı şöyledir:

"Namazlarınızı kılınız, müşriklerden olmayınız."[779] Bu, ariflerin peygamberlerin sünnetine uygun olarak yaptıkları ibadetleridir. Onların inabe-

---

[773] Taha 20/97. Rivayete göre, Hz. Musa'nın: "Git, artık hayatın boyunca sen: bana dokunmayın, diyeceksin." bedduasından sonra Samirî, hakikaten ağır bir bulaşıcı hastalığa yakalanmış ve ömrü boyunca, insanlardan uzak durmak zorunda kalmıştır. Bkz: Kurtubi, el-Cami, VI, 154; Âlusî, Ruhu'l-Meanî. VIII, 565. (Beyrut, 1994).

[774] Şuara 26/71.

[775] Sad 38/6.

[776] Tur 52648.

[777] Şuara 39/17.

[778] Rum 30/31.

[779] Rum 30/31.

si, zikrettikleri Zatı müşahede etmeleridir. Çünkü gafillerin vasıfları açıklanırken şöyle buyurulmuştur:

"Onların gözleri, benim zikrimden yana perdelidir."[780]

Yani zikrettiklerini anlamada gözleri perdelidir. Çünkü onlar, Allah'a yönelmiş ariflerin taşıdığı sıfatları taşımazlar, aksine onların zıddı olan özellikleri taşırlar. Halbuki ariflerin yaptığı zikrin aslı, zikrettiklerinden başkasını unutmalarıdır. Ayeti kerimede:

"Unuttuğunda Allah'ı zikret."[781] Buyurulmuştur.

Zikretmeleri onları O'na götürür. Nitekim onlar,

"Umulur ki, bunları iyice düşünürsünüz. Artık Allah'a koşunuz."[782] İlâhî buyruğunu iyi anlamışlardır. Onlar, masivayı terk edip Allah'a koştuklarında, Allah onları kurb/ilahi yakınlık makamına ulaştırmış ve onlara muhabbetine ermeyi ihsan etmiştir. Onlara rahmetini açmış ve onları rahmeti içerisinde tutmuştur. Onları, kendilerinden başka kimse görmez ve tanımaz. Bu hali ifade eden bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"İçlerinden biri şöyle demişti: "Mademki siz, onlardan ve onların Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız. O halde, mağaraya sığının ki, Rabbiniz, size rahmetini yaysın ve işinizde, sizin için fayda ve kolaylık sağlasın."[783] Şu ayet de bu konu ile ilgilidir:

"Onların tuzağından kurtulan İbrahim: Ben, Rabbime gidiyorum. O, bana doğru yolu gösterecek, dedi."[784]

VİRDLERİN ARTIRILMASI

Mürid, günlük olarak belirlenmiş zikirlere ve amellere devam ederek manevi durumundaki ilerlemeyi veya gerilemeyi bilir. Adetlere yönelmesine ve ibadeti boş vermesine bakarak azminin kuvvetini ve gevşekliğini anlar.

Evradda, bir çok faziletler ve üstünlükler vardır. Evradına devam eden bir mürid, hastalık, yolculuk gibi bir sebeple onları yapamazsa, melek,

---

[780] Kehf, 18/101.

[781] Kehf 18/24.

[782] Zariyat 51/50.

[783] Kehf 18/16.

[784] Saffat 37/99.

kendisine onları yapmış gibi sevap yazar. Bundan dolayı da: *"Arifin uykusu, cahilin namazından daha faziletlidir."* denmiştir. Çünkü alim, uykuda kötülüklerden uzak ve selamet içindedir. Zâhid ve alim, daima selamet içindedir. Fakat marifetsiz oruç tutan ve geceyi ayakta ibadetle geçirenler, afetlerden yana emin olamazlar. Çünkü onlara, ibadetler esnasında bile düşmanı olan nefis ve şeytan, ulaşma yolu bulabilir. Bu, haliyle aldanan cahildir ki, bulduğunu da kaybeder, muhafaza edemez.

Bize rivayet olunduğuna göre, bir haberde şöyle buyurulmuştur:

"Alimin uykusu, bir ibadettir ve nefes alıp vermesi de tesbihtir."[785] Diğer bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

"Bir alim, şeytana karşı bin abitten daha güçlüdür."[786]

Maktû (Tabiînden birine nispet edilen) bir haberde şöyle denmiştir: *"Sema yeryüzüne düşse bile, alim, ilminden hiçbir şey bırakmaz. Oysa dünya, ilimsiz ibadet edene açılsa, Rabbine ibadet etmeyi bırakır."*

Bunun sebebi şudur: Alime, bazen uykusunda bir takım ayetler ve ibret alınacak şeyler keşfolur, en üst ve en alt dereceleriyle melekût aleminin perdeleri açılır. Alim bu yolla bir takım ilimlere muhatap olur. İlâhî kudreti müşahede eder. Bunlar, enbiyanın uyanıklık halinde müşahede ettikleri şeylerdendir. Arifin uykusu uyanık hali gibi olur. Çünkü onun kalbi diridir. Gafilin uyanık hali bile, uykuda gibi olur. Çünkü onun kalbi ölüdür. Buna göre alimin uykusu, cahilin uyanıklık haline denk olur. Cahil ve gafilin uyanıklık hâli ise, alimin uykusuna yakın olur. Nitekim Ebu Musa'dan rivayet edilen bir haberde şöyle buyurulmuştur: Hz. Peygamber (s.a.v) bir gün Uhud dağına baktı ve şöyle buyurdu:

"Bu, Uhud dağıdır. Kimse, onun ağırlığını bilemez. Ümmetimden öyle kimseler vardır ki, onların tesbihatı ve kelime-i tevhid zikirleri Allah katında bu dağdan daha ağırdır."[787]

---

[785] Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 6999. Hadis bundan sonra vereceğimiz kaynaklarda: "Oruçlunun uyukusu ibadettir" şeklinde başlamaktadır: Bkz: Ebu Nuaym Hilye, V, 96; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 3937-39; Elbani, Zaife, No: 4696.

[786] Tirmizi, İlm, 19; İbnu Mace, Mukaddime, 17; Darekutnî, Sünen, III, 79; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 1715.

[787] Aynı konuda benzer bir hadis için bkz: Tabarani, el-Kebir, XVIII, 174-175; Bezzar, Müsned, No; 3075; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 90.

İbn Mesud Hz. Ömer'e şöyle demiştir: "Bir kulun, bir günde yaptığı ibadet semalarda ve yeryüzünde olanlardan daha ağır olabilir. Sonra bu kulun sıfatlarını şöyle açıklamıştır: "Çünkü bu kimse, Allah'ı bilen ilim sahibi ve Allah tarafından kendisine güzel akıl verilen bir kuldur."

Hz. Aîşe'ye, Rasulullah'ın (s.a.v) Ramazan ayındaki namazından soruldu. Şöyle dedi. ***"Ramazan'a tahsis ettiği özel bir ibadeti ve Ramazanın dışında yapmayıp da, onda yaptığı ziyade bir ameli yoktu. Onun ibadetleri her zaman aynı düzeyde idi."***[788]

Enes b. Malik şöyle demiştir: Sen, Rasulullah'ı (s.a.v), gece uyurken görmek istersen görebilirdin. Onu gece ibadet ederken görmek istersen, o şekilde de görebilirdin. Her ikisi de onda vardı. Rasulullah (s.a.v) uyur, sonra kalkar namaz kılardı. Namazda kaldığı kadar yatıp uyurdu. Sonra tekrar kalkardı. Nihayet kalkıp sabah namazına giderdi."[789]

Hz.Âişe şöyle demiştir: ***"Rasulullah (s.a.v), Ramazan ayı hariç, hiçbir ayı bütünüyle oruçlu geçirmemiştir. Hiçbir geceyi de, sabaha kadar ibadetle geçirmemiştir. O, ibadet yaptığı gecelerin bir kısmında uyurdu."*** Hz. Âişe şöyle devam etti:

"Rasulullah (s.a.v), her ayda bazı günler oruç tutar, bazı günlerde tutmazdı. Geceleri namaz kılmaya kalkar ve sonra uyurdu."[790] Diğer bir haberde şöyle denmiştir:

"Resulullah Aleyhisselam, oruç tutardı. O kadar ki; bu orucunu hiç bırakmayacak, sanılırdı: Oruç tutmadığı zamanlarda da, oruca hiç başlamayacak zannedilirdi. Yani bazı günlerde oruç tutar, bazı günlerde tutmazdı. Bazen bir süre oruç tutmaz, sonra oruca başlardı." Diğer bir haber şöyledir:

---

[788] Buhari, Salat, 493; Savm, 70; Müslim, Müsafirin, 125; Ebu Davud, Salat, 317; Tirmizi, Salat, 209; Nesai, Salat, 46.

[789] Buhari, Teheccüd, 11; Beğavi, Şerhu's-Sünne, IV, 47. (No: 932)

[790] Buharî, Savm, 53; Tehecceüd, 11; Müslim, Siyam, 180; Tirmizî, Savm, 57.

"Rasulullah, bazen kuşluk vakti olduğunda: "Yenecek bir şey var mı?" diye sorardı. Eğer kendisine bir şey getirilirse yer, yoksa o gün oruç tutardı. Bir gün: ***"Ben oruçluyum."*** buyurdu Sonra içeri girdi. Biz: "Ya Resûlallah, bize yiyecek bir hediye geldi, dedik. Bunun üzerine O: ***"Ben oruç tutmayı istemiştim; fakat madem öyle, onu bana getiriniz."***[791] buyurdu. Çünkü Rasulullah'ın (s.a.v) virdi yani sürekli ameli, içinde bulunduğu zamanda tecelli eden duruma göre hareket etmekti.

Ariflerin tasarrufları ve davranışları da Rasulullah'ın (s.a.v) bu amelîne dayanır. Yakîn sahibi olanların müşahedeleri bu türdendir. Onlar, Allah ile beraberliklerinde herhangi bir vakit ayrımı yapmazlar, herhangi bir sınırlamada bulunmazlar. Onlardan birine: "Allah Teala'yı nasıl, ne ile tanıdın?" diye sorulunca, şu cevabı vermiştir: "Azimetleri feshederek, bağları çözerek."[792]

Bazıları böyle diyebilir, fakat virdlere devam etmek, amel sahibi olanların yoludur. Vazifeleri yapmak, ibadet edenlerin halidir. Onlar amel ve zikir sayesinde, dostlar arasına girer ve Tek olan Yüce Zatı müşahede etmeye yükselirler. İşte zaman virdleri, bir vird olur ve hakkı müşahedelerinin hakkını verirler.

Selef ulemasından biri şöyle demiştir: "İman, gönderilen peygamberlerin sayısı kadar olup üçyüz on üç çeşit ahlak içerir. Her mü'min, onlardan biri üzere bulunur ki, o, kendisini Allah'a götüren yoldur. Bu onun Cenab-ı Hakk'a giden yolu ve nasibidir. Müminlerden aynı yol ve metodu izleyenler, bir tabakayı meydana getirir. Bu tabakaların bazısı, diğer bazılarından daha üstündür."

Diğer bir alim şöyle demiştir: "Allah'a götüren yollar, müminlerin sayısıncadır." Ariflerden biri şöyle demiştir: "Allah'a götüren yollar, yaratıkların sayısıncadır." Yani her müşahede eden için, bir yol vardır. Böylece kainat, onu yaratana götüren birçok yollar durumundadır.

---

[791] Müslim, Siyam, 169; Ebû Davud, Savm, 72; Tirmizî, Savm, 35; Nesaî, Savm, 67.

[792] Bu sözün manası, dinde azimet-ruhsat, zor-kolay gibi amel ayırımı yapmadan bütün ilahî emirleri sevgi ve gönül hoşluğu ile yaparım, şekil, resmiyet, sevap ve hesapla uğraşmam, demektir. Yoksa amelsiz kulluk olmaz. (Tashih eden)

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: İman üçyüz otuzüç yoldur. Kim onlardan birine inanarak Cenab-ı Hakk'a kavuşursa, Cennete girer. Şu ayet insanlaradki bu farklı yapıyı ifade eder:

"De ki, herkes kendi mizac ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda, kimin doğru yol tuttuğunu, Rabbiniz en iyi bilendir."[793] Bu, onların hepsinin hidayete ermiş olduklarına delalet eder. Bir kısmı, diğerlerinden daha fazla hidayete ermiş olabilir. Şu manada ki o, Allah'a daha yakındır, diğerlerinden daha üstündür ve daha faziletlidir. Ama hepsi, kendi istediği ile kurb/ilahi yakınlık makamına ermeye teşvik olunmuştur. Cenab-ı Hakk, mukarrebun makamında olan salihlerin, kurb makamına ermede yarış içinde olduklarını şöyle bildirmiştir:

"Ey İman edenler! Allah'tan korkun ve O'na vesile arayınız."[794]

Vesileden maksat, kurb makamında olmak demektir. Yüce Allah, onlardan haber verdiği bir ayette şöyle buyurmuştur:

"Onlar Rablerine yalvarırlar ve hangisi kendilerini O'na daha yakın yapacak diye vesile arayan kimselerdir."[795]

Halkın, Allah'a en yakın olanı, Allah katında en âli, en üstün olanıdır. Halkın, Allah katında en üstün olanı da, Allah'a karşı marifeti en fazla ve Allah katında en faziletli olanıdır.

Bize rivayet olunduğuna göre: ***"De ki, herkes kendi mizac ve meşrebine göre iş yapar..."***[796] ayetinin tefsiri hakkında şöyle denilmiştir: Kendi mizac ve meşrebine göreden maksat, herkes kendi vahdaniyet anlayışına ve onunla ilgili marifetine göre hareket eder, demektir. Ayette geçen "eş-Şâkile" kelimesinin anlamı; yol, metod ve ahlak demektir. Bu fiil, mufa'ale ve sülâsi bapta kullanılır ve farklı manalara gelir. Hz. Ali'nin şu sözü, bunun bir benzeridir:

---

[793] İsrâ 17/84.
[794] Mâide, 5/35.
[795] İsrâ 17/57.
[796] İsrâ 17/84.

"Her müminin önde gelen/en kıymetli bir ameli vardır. Bu, kendisini kurtuluşa erdireceğini ve Mevlası yanında fazilet kazandıracağını umduğu amelidir."

Alimlerden biri şöyle demiştir: "Kûfe'de ibadet edenler, dört kısma ayrılıyordu: Bazısı sadece gece ibadet ederdi. Bunlar, gündüz nafile ibadetle uğraşmazlardı. Bir grup, gündüz nafile ibadet ve taat ile meşgul olur, geceleri dinlenirlerdi. Onlardan kimi, sır sahibi olup ibadet ve hâlini gizler, bilinmekten kaçınırdı. Dördüncü grup ise, her işleri açıkta olup, sır sahibi değildi."

Onlardan bazısı, gündüz ibadet etmeyi, gece ibadet etmekten daha üstün görüyordu. Çünkü gündüz ibadet etmede, nefisle mücahede, azaların kötülüklerden uzak tutulması ve daha zor olarak korunması vardır. Bunun bir sebebi , gündüzün, gaflet içinde olanların koşuşturma ve cahilce davrananların ortaya çıkma zamanı olmasıdır. Onun için kulun, bu davranışların ortaya çıktığı esnada, sekinet içinde bulunması, hem müttakî ve hem de mücahid olduğunu gösterir. Ayrıca bu, onun fazilet sahibi bir kimse olduğunun bir delilidir.

Denilmiştir ki ibadet, yalnız namaz kılma ve oruç tutmak değildir. Aksine en faziletli ibadet, farzları vaktinde eda etmek ve haram kılınan yasaklardan uzak durmak, bir de kazanç esnasında Allahtan korkup, takva esaslarına sarılmaktır. Bunların hepsi, gündüz amellerindendir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Geceleyin sizi öldürür gibi uyutan, gündüzün ne işlediğinizi bilen, sonra belirlenmiş ecel tamamlansın diye sizi gündüz içinde yeniden diriltenluykudan uyandıran O'dur."[797] Ayette geçen, "gündüszün ne işlediğinizi bilen" den maksat, gündüz, azalarınızın ne yaptığını, ne kazandığını bilir demektir. Burada kazanma, gündüze bağlanmıştır. Bu ayetin devamında: *"Sonra sizi günauz içinde yeniden dirilten"* ifadesi gelmektedir. Buna

[797] En'am 6/60.

göre, gündüzün hiç bir günah işlememiş ve muhalefet içinde bulunmamış bir kuldan, daha faziletli kim olabilir?

Hasan-i Basrî şöyle dermiştir: "Amellerin en zor olanı, devamlı olarak gece ibadeti yapmaktır."

Virdlere/günlük nafile vazifelere devam etmek, müminlerin huylarından ve abidlerin izlediği yollardandır. Bunlar, onun kavî iman ve yakîn sahibi olduğunu gösteren ibadetlerdir. Hz. Âişe'ye, Rasulullah'ın (s.a.v) amel şekli sorulduğunda şöyle demiştir:

"O, başladığı amele devam ederdi, onu en güzel bir şekilde yapar ve devam ettirirdi."[798] Rasulullah'ın (s.a.v) bir defasında ikindi namazından sonra iki rekat namaz kılmasının sebebi budur. Rivayet edildiğine göre, bir gün öğle namazından sonraki iki rekatı, bir heyetin gelip onu meşgul etmesinden dolayı kılamamıştı. Sonra onu, ikindi namazından sonra kıldı. Bundan sonra, bu iki rekat namazı, ikindiden sonra kılmaya devam etti. O vakitte, evine her geldiğinde bu iki rekat namazı kılardı. Bunu, Hz. Âişe ve Ümmü Seleme rivayet etmişlerdir.[799] Diğer taraftan bu iki rekat namazı, mescitte değil de, evinde kılması, insanlar onu kendilerinin de yapması gereken bir sünnet kabul etmesinler diye idi. Meşhur bir haberde şöyle rivayet olunmuştur. Rasulullah (s.a.v):

"Amellerden, gücünüz yettiği kadarını üstlenin. Çünkü siz usanmadıkça, Allah sevap vermekten usanmaz."[800] O halde gücünüze göre amel yapınız. Diğer bir hadiste:

"Amellerin en sevimlisi, az olsa da en devamlı olanıdır."[801] buyurulmuştur. Bize rivayet edilen bir haberde şöyle buyurulmuştur:

---

[798] Buharî, Savm, 64; Rikâk, 18; Muslim, Musafirîn, 217; Ebu Davud, Tatavvu', 27; Ahmed b. Hanbel, IV, 109 VI, 43,55, 174, 189.

[799] Buhari, Sehv, 8; Müslim, Müsafirin, 297; Darimi, Salat, 143.

[800] Buharî, İman, 32; Teheccud, 18; Savm, 52; Libas, 43; Müslim, Müsafirîn, 215, 221 Ebu Davud, Tatavvu', 27; Nesaî, Kıble, 13; Kıyamu'l-leyl, 17; İman, 29; İbn Mace, Zühd, 28; Muvatta, Salatu'l-leyl, 4, Ahmed b. Hanbel, VI, 40, 51, 61.

[801] Buharî, Rikak, 18; Libas, 43; Müslim, Müsafirîn, 215, 216, 218; Nesaî, Kıble, 13; İbn Mace, Zühd, 28; Ahmed b. Hanbel, Müsned II, 35.

"Yüce Allah, kime bir ibadeti yapıp adet haline getirmeyi nasip eder de, sonra onu tembellikle terk ederse, Cenab-ı Hak ona gazap eder."[802]

Hz. Âişe'den rivayet edilen bir hadis şöyledir:

"İlmimi artırmadığım yeni bir gün benim için hayırlı ve mübarek değildir."[803]

Yine Hasan-ı Basrî ve Hasan b. Ali'den nakledilen, bazı rivayetlerde de Hz. Rasulullah'a ait olduğu söylenen bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"İki günü birbirine eşit olan kimse aldanmıştır.Kimin içinde bulunduğu günü, dünden daha kötü olursa o, mahrumdur. Kim, (her gün manen) artma içinde olmazsa, o noksanlıkta demektir."

Diğer bir rivayette hadis şu lafızlarla bitmektedir: ***"Kim noksanlığını nefsinde araştırmaz ise o, noksanlaşmaya devam eder. Noksanlık içinde bulunan kimse için ölüm daha hayırlıdır."***[804]

Hiç şüphesiz mümin şükreder. Şükreden kul ise devamlı artış içindedir.

[802] Zebidi, İthafu's-Sade, III, 763. (Buradaki kayıt şöyledir: İbnu Sinni, Riyazutu'l-Müteabbidîn kitabında Hz. Aişe'den mevkuf olarak rivayet etmiştir.)

[803] Tabarani, el-Evsat, No. 6632; Ebu Nuaym, Hilye, VIII, 188; İbnu Adiy, el-Kamil, II, 79; Suyuti, es-Sağır, No: 343.

[804] Deylemi, Firdesü'l-Ahbar, No: 6323; Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, II, 232; Sahavî, Mekasıd, 631. (Sahavi, hadisin senet yönüyle zayıf olduğunu belirtmiştir.); Aliyyü'l-Karî, el-Esraru'l-Merfua, 327.

YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM

NEFSİN SIFAT VE HALLERİ

Bilinmelidir ki hayırlarda noksanlık, gafletten meydana gelir. Gaflet ise, nefsin hastalıklarından doğar. Nefis, bir takım aşırı hareketleri yapma kabiliyetinde yaratılmıştır. Ama kendisine sükûnet üzere olmakla emredilmiştir. Bu durum, nefsin, Mevlâ'sına olan ihtiyacını hissetmesi, kendi kudret ve kuvvetinden sıyrılarak Rabbine yönelmesi için bir imtihandır. Bunları şu ayeti kerimeler ifade etmektedir:

"Sizler, ancak müslümanlar olarak vefat ediniz."[805]

Bu nimete ulaşmak için Allah'a koşunuz ve şöyle deyiniz:

"Ey Rabbimiz, kalbimizi sabırla doldur ve bizi müslüman olarak vefat ettir."[806]

Şu ayet-i kerime de, nefsin özelliklerini tanıtmaktadır:

"İnsan, çok acelecidir."[807]

"İnsan, acelecilik özelliğine sahip olarak yaratılmıştır."[808]

Allah Teala, başka ayetlerde şöyle buyurmuştur:

"Size ayetlerimi göstereceğim, acele etmeyiniz."[809]

"Allah'ın emri, mutlaka gelecektir. Onda acele etmeyiniz."[810]

---

[805] Bakara 2/132.
[806] Araf 7/126.
[807] İsrâ 17/11.
[808] Enbiya 21/37.
[809] Enbiya 21/37.
[810] Nahl 16/1.

Görüldüğü gibi; Cenab-ı Hakk, insanın aceleci olduğunu haber vermiş, ama bir imtihan olmak üzere aceleci olmamasını emretmiştir. Eğer nefse, sekinet inerse ki,-sekinet imanın kuvvetli olduğunu gösterir- o zaman nefis, hevaya/kötü arzularına karşı sükunet bulmuş olur. Ama kalbi, gaflet perdelerse -ki bu, kula yalvarıp yakarma gerektiğinin bir alametidir- nefis, kendi tabiatıyla hareket eder. Onun sükunet içinde olması; Allah'ın nimeti ve fazlı sayesindedir. Kendi özelliğiyle hareket etmesi ise, imtihan ve ilahi adalet sebebiyledir.

Nefsin ilk imtihanı muhalefet etmesidir. İlk muhalefeti ise, hakka ters hareket edip günaha meyletmesidir. Günahın başlangıcı himmettir, yani kalbin bir şeye karar verip yönelmesidir. Buna yol açan ise kulak yoluyla işitmek olup bu insanı haram konuşmalara götürür. Harama bakmak ve konuşmak, şehvete götüren bir yoldur. Şehvet ise, günah işlemenin temel sebebidir. "Hatie" günah demektir. Bu aynı zamanda cehennemde bir makamın adıdır. Cebbar olan yüce Allah, dünyada tevbe ile, ahirette de da affıyla kulunu isyandan kurtarmadıkça, kişi günah işlemeye devam eder.

Muhabbet ve irfan sahibi kimseler için, ilahi emirlere ters hareket etmek cehennem ateşinden daha şiddetli gelir. Bu konuda ariflerin birisinin şöyle dediği nakledilmiştir:

-Cehenneme girmem benim için günah işlemekten daha hafif gelmektedir . Kendisine:

-Niçin böyle? diye sorulduğunda, şu cevabı vermiştir:

-Çünkü günah içinde olmam, Rabbimin emrine muhalefet etmem ve O'nun gazabına uğramam demektir. Cehennemde olmam ise, Cenab-ı Hakk'ın kudretinin ve günah işleyenlere verdiği azap haberinin ortaya çıkmasıdır. Allah'ın gazabına uğramam, benim için, azabına uğramamdan daha büyük bir cezadır.

Bu manada yakîn ehli abidlerden birisi de şöyle demiştir: "Kabul edilmiş iki rekat namaz, bana, cennete girmemden daha sevimlidir." Kendisine: "Bu, nasıl olur?" diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Bu iki rekat namazda Allah Teala'nın rızası ve muhabbeti vardır. Cennete girmemde ise, benim rızam ve nefsimin isteği vardır. Oysa Rabbimin rızası ve hoşnutluğu, bana , benim sevdiğimden daha sevimlidir."

Vüheyb b. el-Verd el Mekkî'ye, içmesi için bir süt getirildiğinde; aslını araştırmış ve onu içmek istememişti. Bunun üzerine annesi ona: "Sütü iç, bir kusur varsa Allah Teala'nın seni mağfiret edeceğini umuyorum" dedi. O ise: "Ben onu içerek önce bir günah işlemeyi, sonra da Allah'ın beni affetmesini istemiyorum." dedi: Annesi: "Niçin" diye sordu. O şu cevabı verdi: "Ben, O'nun mağfiretine bir günahla ulaşmayı hoş bulmuyorum."

Nefsin bütün özelliklerinin özetle iki halde toplanır: Bunlardan biri, nefsin azması, istikrarsız ve dengesiz olmasıdır. Buna Arapça'da "tayş" denir. Diğeri ise kendi isteklerine çok düşkün ve hırslı olmasıdır. Buna da "şereh" denir. Birincisi cehaletten kaynaklanır. Diğeri ise aşırı hırstan doğar. Her ikisi de, nefsin fıtratındandır.

Kararsızlığı konusunda nefis, pürüzsüz ve kaygan bir mekandaki cevize benzer. Bilindiği gibi bu durumdaki ceviz, küçük bir etkiyle hemen hareket etmeye başlar ve yuvarlanır gider. Nefis, hırs sıfatında, ışığa olan aşırı hırsından dolayı kendisini ateşe atan bir kelebeğe benzer. Kelebek, ışığa ulaşmak ister. Ama onun yok olması bundandır. Bu kelebek, doyumsuz ve kanaatsiz bir şekilde ışığa, ateşe koşar. Öyle ki bizzat ateşin içinde olmak ister. Neticede ateşe düşer ve yanar. Oysa uzakta kalsa da az bir ışıkla yetinseydi yok olmaktan ve yanmaktan kurtulmuş olacaktı. Nefis karasızlık yönüyle kelebeğe benzer. Bu özelliği, onun acelecilik vasfından kaynaklanır.

Nefsin günah işlemesi dünyayı mamur etme derdiyle olur. İtaatlar ise ahireti mamur etme sebebiyle meydana gelir. Bundan dolayı, hadis-i şerifte:

"Dünya muhabbeti bütün günahların başıdır"[811] buyrulmuştur.

Bütün itaatlerin temeli de dünyadan gönlü çekmektir. Buna zühd denir. Düşün ki, bir günah sebebiyle Hz. Âdem (a.s), cennetten çıkarılmıştır. Oysa sen, oraya bakma imkanına bile ermeden ve bir çok günah sahibi olarak cennete girmek istiyorsun. Bu nasıl mümkün olabilir? Bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

"İman çıplaktır, elbisesi takva ve süsü hayadır. Meyvesi ise ilimdir."[812] Bundan dolayı: *"Cennet temizdir, oraya ancak temiz olanlar girer, denmiş-*

[811] Beyhaki, Şuabu'l-İman, VII, 338; Aclunî, Keşfu'l-Hafa, I, 344.

[812] Hafız Irâkî demiştir ki: Hadisi Hakim, Tarih-i Neysâbur'da Ebu'd-Derda'dan rivayet etmiştir. Senedi zayıftır. (İhya, I, 13)

tir. Buna göre, insanlar ancak bütün kötülüklerden tertemiz olduklarında oraya girebilirler. Bunu, şu ayette görebilirsin:

"Günahlardan tertemiz olduktan halde, melekler onları vefat ettirirken kendilerine: Selam size" derler"[813] Diğer bir ayette de:

"Görevli melekler onlara: tertemiz oldunuz, size selam olsun, ebedi kalmak üzere o cennete giriniz, derler."[814] Buyurulmuştur.

"Adn cennetlerinde tertemiz mekanlar, kalınacak yerler vardır."[815]

Oysa günahlar, kirlidir, pistir. Bir ayette şöyle buyurulmuştur:

"Onlara pis olan/haram yiyecekler yasaklanmıştır."[816] Buna göre insanlar, temiz olurlarsa, Cennet de onlar için temiz ve hazır olur. Bu durum, şu ayette özetle ifade edilmiştir:

"Pis ve kötü olanlar, pis ve kötü olanlar içindir. Temiz olanlar, temiz olanlar içindir."[817]

Bazı alimler, hırs sıfatında nefsi, bala konan bir sivri sineğe benzetirler. Bu sinek, balın hepsini istediğinden içine düşmüş, kanatlarıyla ona yapışmış, böylece kendisini ölüme götürmüştür. Oysa balın bir kısmına konup, ihtiyacını gidermiş olsaydı; sağ-salim oradan ayrılacaktı. İşte nefsin hırslı bir şekilde davranması bunun gibidir.

Bazı alimler insanoğlunu ipek böceğine benzetirler. O, bilmeden etrafını örerek çıkabileceği hiçbir yer bırakmaz. Böylece kendisini, kendi eliyle ölüme mahkum eder. Bir de ördüğü ipek kozasının kendisinin ölümüne yol açarken, başkalarının menfaatına sebep olduğunu düşünmelidir. Hatta bazen o kendi ölümüne sebep olur. Çünkü, etrafını sarmış olan kozadan çıkıp güneşlenmek ister. Çıkamaz, ölür. Bazen de, o, insanlar kozayı kesmesin diye kendini öldürür.

İşte cahil insan da böyledir. Kendisini, ehli ve malı helak eder. Ayrıca kendisinin asi ve cehennemlik olmasına sebep olan malını, varisleri yer içer. Eğer varisleri, o mal ile ibadet ederse, sevabı kendilerine ait olur. Kazanılmasındaki günahı ise, vefat eden kimsenin üzerindedir. Eğer varisler,

---

[813] Nahl 16/32.

[814] Zümer 39/73.

[815] Tevbe 9)72.

[816] A'raf 7/157.

[817] Nûr 24/26.

o malı isyan yolunda kullanırlarsa o kimse, onların günahlarına da ortak olur. Çünkü bu malı o kazanmıştır. Evet şu iki durumdan hangisinin onun için daha büyük acı vereceği bilinmez. Ömrünü başkaları için zayi etmesi mi? Yoksa kendi malını başkalarının mizanında görüp, ona yanması mı?

Arkadaşlarımdan birisinin nefsin aşırı düşkünlüğü ve hırsı konusunda, bana bir dervişten naklen anlattığı şu olay bu konuda güzel bir örnektir. O derviş demiştir ki:

"Dervişlerden biri bir gün bize gelmişti. Biz de komşularımızın birinden kızartılmış deve eti aldık. Arkadaşlarımızdan bazısını da davet etmiştik. Bu kardeşlerimizden biri, bir lokma alıp ağzına koydu; sonra onu hemen çıkarıp attı ve sofradan çekilerek şöyle dedi:

-Siz yeyin, çünkü beni, yemekten engelleyen bir durum oldu. Bizler:

-Eğer sen yemezsen, biz de yemeyiz, dedik. Bunun üzerine:

-Siz bilirsiniz, ben yemeyeceğim ve yemek istemiyorum." dedi ve oradan ayrıldı. Bunun üzerine bizler de o etten yemek istemedik. Aramızda: Bunu kızartanı çağırsak da ona sorsak; belki kötü bir şey olmuş olabilir, diye konuştuk. Sonra onu çağırdık ve ona bir çok sorular sorduk. Nihayet o etin bir leş/kendi kendine ölmüş olduğu ortaya çıktı. Sahibi, şöyle dedi:

-Ben bu hayvanı satıp parasını almak istiyordum. Satmadan hayvan öldü. Karşıma sizler çıktınız ve onu size sattım." Bunun üzerine o eti parça parça yapıp köpeklere dağıttık. Bir zaman sonra o sofradan ayrılan zatla karşılaştım. Kendisine:

-Hangi sebepten ve olaydan dolayı o eti yemeyi terk ettin?" diye sordum. Şöyle cevap verdi:

-Yaklaşık yirmi senedir devam etmekte olan riyazetim sayesinde, nefsim, herhangi bir yiyeceğe aşırı hırs göstermezdi. Sizler, beni çağırdığınızda içimde o ete karşı, bende daha önce olmayan bir hırs gördüm. Bundan anladım ki, bu yemekte sakıncalı bir durum vardır. Nefsimin aşırı hırsından dolayı ondan yemeyi terk ettim."

-Allah size rahmetiyle muamele etsin- şu iki insanın (dervişle eti satanın) aşırı hırsına bakınız. İkisi de hırs sahibi. Bu konuda sıfatları bir. Ama sonuçları çok farklı. Birisinde Yüce Allah'ın kuluna özel yardımı mevcut, diğerinde ise kul nefsiyle baş başa bırakılmış durumda. Çünkü gerçek

alim olan birinci zat, vera ve muhasebesi sayesinde Allah tarafından haramdan korunmuş. Ölmüş deve etini satan cahil kimse ise, nefsinin aşırı hırsı yanında murakebeyi terk etmesi sebebiyle nefsi ile baş başa bırakılmıştır. Diğer insanlar ise güzel edepleri sayesinde, Allah'ın özel yardımına erip haramdan korunmuşlardır. Çünkü onlar, derviş arkadaşlarının tavrını görünce o etten ellerini çekmişler, nefsin et iştahını içlerinden söküp atmışlardır. Sonra eti satan zat da kendisinden eti satın alan kimselerin bu sadakati ve güzel niyeti sayesinde, olaydan sonra kusurunu itiraf edip durumunu düzeltmiştir.

Nefsin yaratılıştan gelen ve "cibilliyet" ismi verilen dört temel özelliği vardır. Bunlar, hevasından doğan isteklerinin kaynağıdır. Bu, Allah'ın onu yaratmış olduğu fıtratının bir gereğidir. Birincisi, "zayıflıktır". Bu, onun topraktan yaratılmış olmasının sonucudur. Sonra, "cimrilik" gelir. Bu insanın yapışkan çamurdan yaratılmasının sonucudur. Üçüncüsü, "şehvet"tir. Bu, pişirilmiş, kızgın çamurdan yaratılmasının sonucudur. Dördüncüsü cehalettir. Bu ise insanın kuru balçıktan yaratılmış olmasından kaynaklanır. Bu özellikler, ona imtihan için verilmiştir. Onda zayıflığın, güçsüzlüğün, düşüklüğün ve eğriliğin asılları vardır. Bu, her şeye gücü yeten ve her şeyi en iyi bilen Cenab-ı Hakk'ın bir takdiridir.

Sonra nefis, dört farklı sıfat ile mübtela edilmiştir. Bunların ilki "rubûbiyyet" sıfatının bir yansıması olan sıfatlardır. Bunlar, kibir, zorlama, övülmeyi sevmek, onur ve zenginliği sevmek gibi sıfatlardır.

İkincisi şeytanî huylardır. Aldatmak, hile, haset gibi huylar bu kısma girer. Üçüncüsü, hayvanlarda bulunan sıfatlardır. Bunlar, aşırı derecede yeme-içme, şehvet ve evlenme sevgisi gibi sıfatlardır.

Bütün bunların yanında dördüncü olarak nefisten ubûdiyet/kulluk sıfatları istenmektedir. Mesela ilahi korku ve tevazu bunlardandır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi nefis, hareket hâlinde çeşitli davranışlarda bulunmak ister; çünkü bu özellikte yaratılmıştır. Bununla birlikte kendisine sükunet emredilmiştir. Bu durumda Yüce Malik, ona yardım etmedikçe, nefis iyiliğe nasıl koşabilir? Yine aşırı gitme özelliğinde yaratılan nefsi, onu hareket ettiren Yüce Zat sakinleştirmezse, o nasıl sakin olabilir?

Kişi yukarıdaki ilk üç sıfattan tam kurtulmadıkça, ihlaslı bir kul olamaz. Ubudiyet/kulluk sıfatlarını tam elde ettiğinde, rubûbiyyet sıfatlarından ya-

na yüz yüze olduğu imtihanlardan kurtulur. Tevhid ehli alimlere göre, kulluğun sırf tevhid esaslarına göre yapılması, amel edenlerin muameledeki ihlaslarından daha zordur. Onlar, bunun sayesinde kurb makamlarına yükselmişlerdir. Çünkü onlara göre, insanın makbul bir kul olabilmesi için masivadan/Allah'tan gayri her şeyden hür olması gereklidir. Bir insan, kula kulluk yaparken Rabbin kulu nasıl olabilir? Çünkü, her insanın ilahı, kendisine hâkim olan ve komuta eden şeydir. Kendisine hükmeden ve her işini şekillendiren şey de, onun rabbi demektir. Bu da, tek ilaha inananlara göre bir çeşit şirktir ve Rabbanî ulemaya göre ise, rubûbiyet anlayışını karıştırmaktır. Bunlar, Rasulullah'ın (s.a.v) hadiste bildirdiği gibi helak olmuş ve kalpleri tersine dönmüş kimselerdir. Hz. Peygamber (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Dünyaya kul olan, helak olmuştur. Paraya köle olan, helak olmuştur. Zevcesine köle olan, helak olmuştur. Giyim-kuşama köle olan helak olmuştur."[818]

Halbuki bütün bunlar Yüce Mevla'nın kulu olan varlıklardır. Yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Göklerde ve yerde olan her şey, istisnasız kul olarak Rahmana gelecektir. O, onların hepsini kuşatmış ve sayılarını tespit etmiştir."[819] Bu durumda bu varlıkları ilah derecesinde sevenler, Yüce Mevlaya muhalefet eden, ama hevalarına/kötü arzularına uyarak nefs-i emareye/devamlı kötülüğü emreden nefislerine köle olmuş kimselerdir. Halbuki Yüce Allah kendi kullarını şöyle tanıtmıştır:

"Rahmanın kulları, yeryüzünde tavazu içinde yürürler. Cahiller, onlara sataştığında onlar, "selam" der, afiyet ve esenlik dilerler."[820]

Nefs-i mutmainne ye nefs-i marziyye sahibi olan insanlar, Rahman'ın kulları olup, ilim ve hikmet ehlidirler. Onların ilimleri, ledunnî ilimdir. Cenab-ı Hakk, onları özel olarak dostluğuna seçmiştir.

Müridin, ebdalden/salihlerden biri olabilmesi için, rububiyyet sıfatlarını bırakıp, ubudiyyet sıfatlarına sarılması, şeytanî huyları terk edip , mü-

[818] Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübra, 9/159. Aynı konuda bir hadis için bkz: Buhari, Rikak, 10; Cihad, 70; Tirmizi, Zühd, 42; İbnu Mace, Zühd, 8. .

[819] Meryem 19/93-94.

[820] Furkan 251/63.

minlere ait sıfatlara bürünmesi, hayvanlara ait tabiatlardan sıyırılp, ruhanilerin sıfatlarını kazanması yani zikir ve ilim ehli olması gereklidir. İşte ancak o zaman, ilahi huzurda kabul görmüş ebdalden/salihlerden olabilir. Buna götüren yol; nefse malik olmaktır. Çünkü mürid, nefsine malik olduğunda, nefsi ona boyun eğer. Sen, nefsine malik olmak istiyorsan, onu kendine malik yapmamalısın. Ona darlık göstermeli ve genişlik vermemelisin. Çünkü onu kendine malik yaparsan, o sana hükmeder; onu sıkmazsan o sana, gevşer ve karşı koyar. O halde ona karşı zafer kazanmak istiyorsan, onu kendi hevasına/kötü arzularına bırakma ve boş alışkanlıklarına, kötü telkinlerine engel ol. Çünkü sen, onu engelleyemezsen o, seni peşinden sürükleyip götürür. Ona karşı güçlü olmak istersen, hevasına götüren sebepleri kes, onu zayıflat ve onu güçsüz bırak. Şehvetlerine ve isteklerine engel ol. Aksi halde o, sana karşı güçlü olur, mücadele verir ve karşına dikilir.

Nefsine malik olmanın ilk yolu, her zaman onu hesaba çekmen, kontrol etmen ve onun gizli arzularını durup değerlendirmendir. Eğer içindeki arzu ve yöneliş Allah için olursa, onu uygulamak için ölüme kadar koşar ve onu elden kaçırmamak için çalışırsın.. Ama içine gelen düşüncenin Allah'tan başkası için olursa, o zaman gelen düşünce içinde yerleşmememsi için onu söküp atmak için uğraşırsın. Onu değiştirmeye çalışırsın, çünkü sen, onu değiştiremezsen, o seni değiştirir.

"İyilikler, ömrü artırır."[821] Hadis-i şerifinin yorumu insanlar arasında meşhur olan şu duadaki gibidir:

"Allah , senin ömründe hayır ve bereket versin" "Ona, ömrü mübarek olsun"

Ömrün mübarek olması demek; kısa bir ömür içerisinde manen uyanık yaşayarak, gaflet içerisinde geçirilen uzun bir ömürde elde edilemeyen sevapları kazanmak, demektir. Dolayısıyla bu kimse, bir sene içerisinde, diğerinin yirmi senede yapamayacağı hayırları gerçekleştirir ve yüksek derecelere ulaşır.

Mukarrebun makamına çıkmış seçkin kullar için kurbiyyet makamında Allahu Teala'nın rab sıfatıyla tecelli etmesi anında yüksek derecelere ulaşma mümkün olur. Ayrıca onlar, bu vakitlerinde zikir ve kalple yaptıkları ko-

[821] Hakim, Müstedrek, I, 394; İbnu Hıbban, Sahih, No: 872..

lay amellerinde meydana gelen bazı noksanlıkları tamamlarlar. Onların kurbiyyet makamında müşahede, Rableriyle buldukları vecd, Yüce Sevgiliye nazar ve O'na yakınlıkları ile yaptıkları zerre kadar zikir, tesbih, tehlil/lâ ilahe illallah zikri, hamd, tefekkür, ibret, fikir, hatırlama gibi salih amel, gafillerin dağlar kadar amelinden daha faziletlidir. O gafiller ki, ancak nefisleriyle zevk alıp vecde gelmekte ve hep halka nazar etmektedirler.

Daha önce anlattığım gibi; müşahede halinde namaz kılan, huzur ve kurb ehli olarak ahidlerine ve emanetlerine riayet eden arifler, daima Kadir gecesinde ibadet eden kimseler gibidir. Bilindiği gibi; Kadir gecesinde ibadet etmek, bin aydan daha hayırlıdır. Alimlerden biri şöyle demiştir. *"Arifler için her gece, Kadir gecesi gibidir."*

Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Allah'a isyan olunmayan her gün, bizim için bir bayramdır."

Hasan-ı Basrî; ***"Onlara denir ki, geçmiş günlerde işlediğiniz iyi amellerinize karşılık afiyetle yiyin, için."***[822] ayetini okuduğunda, şöyle derdi. "Ey kardeşlerim! O günler, yaşadığınız bu günlerinizdir. O halde bu günlerinizi, elinizden gelen gayretle çalışma ile geçiriniz. Onları zayi etmeyiniz."

Günlerin boş geçmesi, içinde hiçbir salih amel bulunmaması ve senin onda ahiretin için gerekli hazırlığı yapmada gevşek davranmandır. Çünkü günlerini, boş ve batıl işlerle geçirenler ahirette şöyle diyecektir:

"Dünya günlerimizdeki kusurlarımızdan dolayı vay bize!"[823] Yani ahiret kazancı ve sermayesi yapılacak günleri, boşa geçirmekten dolayı vah bize diyeceklerdir.

Nefs-i emmare sahibi de şöyle diyecektir:

"Allah'a karşı görevimi eksik yapmamdan dolayı vay bana!"[824]

Yani, dünyada zayi ettiğim, boşa harcadığım günlerimden dolayı, bana yazıklar olsun. O günlerime, yarın kıyamet günü hiç bir sevap, hiç bir mükafat bulamayacağım".

Ayette geçen "Eyyâmü'l-hâliyye" ile ilgili izahlardan birisi budur. Diğer izaha göre "Eyyâmü'l-hâliyye" demek, eyyâmü'l-mâziyye, yani geçmiş günler demektir. Buna göre; onların ömürleri geçmiş ama geriye yaptıkla-

[822] Hakka 69/24.

[823] En'am 6/31.

[824] Zümer 39/56.

rı işlerin hükümleri kalmış, şehvetleri gitmiş ama geride, onların cezaları kalmıştır.

Eğer sen Allah için yapılacak bu muhasebeyi hakkıyla yapamıyor ve murakabe makamında bulunmuyorsan, hiç değilse vera/takva sahiplerinin makamından ayrılma, tövbe ehlinin halinden uzaklaşma. Bu nedenle muhasebe yapmak ve nefsinin hakka uyumunu sağlamak için birisini gece, diğeri gündüz yapacağın iki virdin/vazifen olmalı.

Bunlardan birincisini kuşluk namazından sonra yaparsın. Geceyi nasıl geçirdiğini, onda gaflete düşüp ihmal ettiğin biri durumun olup olmadığını düşünürsün. Eğer bir nimete ulaşmışsan, Allah'a şükredersin. Bir kusura bulaşmışsan istiğfar edersin. Eğer, kendinde Cenab-ı Hakk'ın övdüğü müminlerin sıfat ve ahlaklardan bir özellik görürsen, o zaman Allah'ın rahmetini ümit eder, sevinirsin. Ama kalbinde ve halinde Allahu Teala'nın kötülediği ve gazap ettiği bir münafıklık sıfatı görür veya cahillerin huyundan bir huy bulursan; o zaman üzülür, hüzün içinde bulunur, korkar tevbe ve istiğfar edersin.

İkinci virdini ise, vitir namazından sonra ve yatmadan önce yaparsın. Bunda da nefsini muhasebe edersin. Bu muhasebede, o gün içinde gafletle ve kötü muamele ile geçen zamanlarını ve fiillerini düşünür ve nefsini hesaba çekersin. Yaptığın işlerini göz önüne getirerek, onları nasıl ve kim için yaptığını düşünürsün. Yapmadığın işleri de, niçin ve kim için terk ettiğini düşünür ve kendini muhasebe edersin. Böylece davranışlarındaki ziyadelik ve noksanlığı bilir, yapmacık ve ihlasını tanırsın.

Allah için yaptığın ve Allah için uzak kaldığın şeyler ihlasla yapılmış demektir. Bunun sevabını, yarın Cenab-ı Hakk sana verecektir. Allah'ın, sana bir nimeti olan ilahi yardımına ve seni, helak edici şeylerden uzak kılmasına şükretmelisin.

Bu arada nefsinin hevası ve eline hemen geçecek bir dünya menfaatı için dünya amel etmişsen bu zorlamayla yapılmış bir ameldir. Bil ki, Rasulullah (s.a.v) ve ümmetinin takva sahipleri, tekellüften/yapmacık söz ve davranışlardan uzaktırlar. Bu halden vaz geçmez isen kendini hesap gününde azaba müstehak bir hale getirmişsin demektir. Ancak Kerim, ve Vehhab olan Mevla affederse, o zaman kurtulursun. O halde, güzel bir tövbeden ve güzel bir yalvarıştan sonra istiğfar etmeye çalış ve Cenab-ı Hakkın seni, nefsine bırakıp da helak olacağından kork. Belki, bu iki duru-

mu göz önünde bulundurman, yani yaptığın yanlışlıklardan dolayı havf içinde olman ve iyi amellerinden dolayı da reca içerisinde bulunman, seni uyandırır, gafletten kurtarır. Böylece sen, gecelerini ihya eden ve şu ayette sıfatları anlatılan müminlerden olursun:

"Onlar vücutlarını yataklardan uzaklaştırırlar korku ve ümit içinde Rablerine yalvararak ibadet ederler. Bir de kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcarlar."[825]

Selef-i salihinden/önceki salihlerden birisi şöyle demiştir: "Onlar bir ortağın diğer ortağını hesaba çekmesinden daha şiddetli bir şekilde nefislerini hesaba çekerlerdi."

Bir alim şöyle demiştir: "Cenab-ı Hakk'ın hoşnutsuzluğuna düşmenin belirtisi, kulun, başkalarının kusurlarını görüp, kendi kusurlarını unutmasıdır. Kendisini günahsız düşündüğünden diğer insanları ayıplayıp kendisini onlardan üstün görmesidir. Yine nefsini muhasebe etmekten, her an Cenab-ı Hakk'ın onu görmesini murakabe etmekten uzak durması ve gafletinin uzun süre devam etmesidir. Oysa, dünyada gaflet içinde yaşayanlar, ahirette pişman ve perişan olurlar. Çünkü güzel sonuç ancak takva sahiplerinindir." Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Onlar, gaflet içinde olanlardır. Hiç şüphe yok ki onlar, ahirette hüsrana uğrayacaklardır."[826]

Kulun gafletinin uzaması, kalbinin Allah tarafından mühürlenmesinden ve kalbinin bozuk karakterinden kaynaklanır. Zahirde gaflet, batında kalbin, örtülmesi ve kilitlenmesidir.

Kalbin mühürlenmesi ve olumsuz bir yapı kazanması, devamlı günah işlemekten meydana gelir . Nihayet günahlar, kalbe hakim olur ve ardından yapılan şeyler, onun için bir ceza sebebi olur. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Hayır, aksine onların işlemekte olduğu günahlar, kalblerine hakim olmuş ve kalblerini kirletmiştir."[827]

Denilmiştir ki, kazandıkları ve yedikleri haram şeyler onların kalplerini örtmüştür: Tefsirde şöyle denmektedir:

---

[825] Secde 32/16.

[826] Nahl 16/109.

[827] Mutaffifin 83/14.

"Bu, peş peşe işlenen günahların, kalbe hakim olması" demektir. Çünkü ayette geçen "râne" kelimesinin asıl manası, "meyletmek, galip gelmek ve örtmek" demektir.

Günahların ardarda devam etmesinin asıl sebebi; murakabeden gaflet etmek, muhasebeyi ihmal etmek, tövbeyi geciktirmek, istikamet üzere olmayı hep sonraya bırakmak, istiğfar etmemek ve pişman olmamaktır. Bunların hepsinin aslı da, dünya sevgisidir. Ayrıca dünyanın, Allah'ın emirlerine karşı tercih edilmesi ve kalbe, kötü arzuların galip gelmesidir. bu konuda ayette şöyle buyurulmuştur:

"Bunun sebebi, onların dünya hayatını ahirete tercih etmeleridir."[828] Ayetin devamında:

"Allah onların kalblerini mühürlemiştir."[829] buyurulmaktadır.

"Nefsini hevasından alıkoyan kimsenin varacağı yer cennettir."[830] Ayetinin tefsirinde, bu kimsenin nefisini dünyayı tercihten alıkoyduğu bildirilmiştir. Çünkü önceki ayet açık olarak cehennemliklerin azgınlık ve dünya hayatını tercih etme sebebiyle bu sonuca ulaştıklarını ifade etmektedir. Bunu şu ayet de ifade ediyor:

"Allah, onların kalblerini mühürlemiştir. Onlar, hevalarına tabi olmuşlardır."[831]

Nefsin hevasına uymak kalbin mühürlenmesinin bir sonucudur. Kalbin mühürlenmesi de, günahlardan meydana gelen bir cezadır. Bunun sonucu ilâhî hitabın anlaşılmasından yana sağır kalmaktır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Dileseydik, onlara, günahları sebebiyle bir takım musibetler verir ve kalblerini mühürlerdik, bu durumda onlar, hakkı duymazlardı."[832]

Hz. Ali, gafleti, insanı yavaş yavaş küfre götüren bir şey olarak tarif etmiştir. Uzunca bir haberde rivayet edildiğine göre, Selman-ı Farisî, Hz. Ali'nin yanına geldi.

---

828 Nahl 16/107.

829 Nahl 16/107.

830 Naziât /40

831 Muhammed 47/16.

832 A'raf 7/100.

"Bize haber verir misiniz küfrün/inkarın temeli nedir? diye sordu. Hz. Ali şu cevabı verdi:

"Küfür dört şey üzerine bina edilmiştir: Bunlar şüphe, cefa, gaflet ve kalp körlüğüdür. Kalbin gafleti artarsa, meleğin kula olan ilhamı azalır. İlham, kalbin hakkı duymasıdır. Çünkü uzun süre gaflette kalmak, kalbi sağır yapar. Hak kelamı duymamak, günahlardan kaynaklanan bir cezadır. Buna karşılık, meleğin, kulu hayır üzerine sebat ettirmesi, itaate devam ettirmesi, Allah'ın onlara bir ilhamıdır, kul için de bir fazilettir. Nitekim bu durum şu ayeti kerimede ifade edilmektedir.

"Hani Rabbin meleklere, muhakkak Ben, sizinle beraberim. Haydi iman edenlere sebat verin. Onlara destek olun diye vahyetti."[833]

Bir haberde şöyle nakledilmiştir: Adem Aleyhisselam, meleklerin kelamını dinlemekten perdelendi. Bundan dolayı büyük bir yalnızlık hissetti. *"Ey rabbim, ben meleklerin kelamını niye duyamıyorum?* diye niyazda bulundu. Cenab-ı Hakk, ona: ***"Ey Adem, günahlarından dolayı"*** buyurdu."

Buna göre kul, meleklerin kelamını duyamazsa, Melik olan Yüce Allah'ın kelamını anlayamaz. Ayrıca kelamı duymayınca, onun sahibine icabet etmesi mümkün olamaz. Çünkü ayette: ***"Ancak duyanlar, davete uyarlar."***[834] buyurulmuştur

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Kul ile Cenab-ı Hakk arasında belirli bir günah sınırı vardır. Kulun günahları, o sınıra ulaştığında Allah, onun kalbini mühürler ve artık onu, bir daha hayırda muvaffak kılmaz. O halde, ey bu sınırı aşan insan, hemen tevbe etmeye koş ve Allah'a dön. Bu sınıra ulaşmadan bunları yap; yoksa çok büyük zorluk ve azapla yüz yüze gelirsin"

İbni Ömer'in rivayet ettiği hadiste şöyle buyurulmuştur:

"Mühür, Rahman'ın arşı üzerinde asılıdır. Haramlar işlendiğinde Cenabı Hak, onu yeryüzüne gönderir, kalpler mühürlenir ve sahipleri kör hale gelirler." Bu mühürleme işi, şu ayeti kerimede ifade edilen kalbin kilitlenmesidir:[835]

"Onlar, Kuranı düşünmüyorlar mı? Yoksa onların kalblerinde kilitler mi var?"[836]

---

[833] Enfâl 8/12.

[834] En'am 6/36.

[835] Bezzar, Müsned, No: 3298; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VII, 269.

[836] Muhammed 47/24.

Bilinmelidir ki, yüce Allah'ın azap ile tehdit ettiği kalb katılığı gafletin uzun süre devam etmesinden doğar. Ayette:

"Allah'ın zikrinden yana kalbleri katılık içinde olanlar için, azap vardır."[837] buyurulmuştur. Başka bir ayette Yüce Allah kalbin katılığını nifakla beraberce zikretmiş ve şeytanın nifak sahiplerinin ve kalbi katı olanların kalbine fitne tohumlarını attığını haber vermiştir. Şeytanın, kalbe bu fitneyi atması, kalpte meleğin ilhamının az olması halinde vuku olur.

"Kalblerinde iman hastalığı bulunanlar için, şeytanın kalplerine attığı şeyleri bir fitne yapmak için."[838] Yani onların kalpleri katılışmış olduğundan dolayı bu duruma maruz kalırlar. Kalp katılığı haktan uzak olmanın bir sonucudur. Uzak olmak ise, hiyanet etmenin bir cezasıdır. Allah, hainlik edenleri asla sevmez. Bu durum, şu ilahi hitap iyice düşünülürse anlaşılır:

"Onlar Allah'a vermiş oldukları sözü bozmaları sebebiyle, kendilerini lanetledik ve kalplerini katılaştırdık."[839]

Bu durum, onların devamlı günah işlemelerinden dolayıdır. Onlar, kalp katılığından başka, yalan konuşmak, hakkı unutmak, hiyanette bulunmak, iftira etmek gibi günahlara devam etmişlerdir. Onlar günahlara dalmışlar, nihayet kalbleri mühürlenmiş ve asıl sevgili olan Yüce Allah'ın kelamını duymaktan yana sağır olmuşlardır. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Eğer dilemiş olsaydık onları günahları sebebiyle musibete uğratırdık. Fakat biz kalplerini mühürleriz de işitmez, anlamaz hâle gelirler."[840]

Bu mühürlenmeden kurtulmanın yolu, takvaya sarılmaktır. Takva, ilâhî kelamı duymanın anahtarıdır. Nitekim Yüce Allah: ***"Allah'tan korkun ve işitin"***[841] buyurmuştur.

Kulunu hayırlarda muvaffak kılan, yalnız Yüce Allah'tır.

---

837 Zümer 39/22.

838 Hacc 22/53.

839 Maide 5/13.

840 A'raf 7/100.

841 Maide 5/108.

YİRMİ ALTINCI BÖLÜM

MURAKABE NEDİR, NASIL YAPILIR?

Bil ki, murakabe[842] yapanların elde ettiği müşahede hâli, müşahedeye ulaşan kimselerin ilk hâlidir. Şöyle ki: Kim murakabe makamında olursa, o kimse muhabese hâline de sahiptir. Kim müşahede makamında olursa, o, zaten murakabe ehlidir.

Murakabe ehlinin ilk müşahede ettiği şey şudur: Hak yolcusu kısa da olsa içinde bulunduğu bir vakitte, şu üç şeyden birisiyle meşgul olma durumundadır:

Bunların birincisi Allah'ın kula farz kıldıklarıdır. Farz da iki kısma ayrılır. Birisi, yapılması emredilenler, diğeri de terk edilmesi istenenlerdir. Bu, haramlardan kaçınmaktır.

İkincisi, dinen emredilen, teşvik veya tavsiye edilen şeylerdir. Bu, sahibini Allahu Teala'ya yaklaştıran hayırlarda yarışmak, elden gitmeden güzel işlerde koşmaktır.

Üçüncüsü mubah işlerdir. Bu, bedenin ayakta sıhhatini, kalbin selametini sağlayacak işlerdir. Müminin, bunların dışında harcayacağı dördüncü bir vakti yoktur. Eğer o, dördüncü bir vakti harcayacak işler icat ederse, şüphesiz Allah'ın koyduğu sınırları aşmış olur. Kim de, Allah'ın çizdiği sınırları aşarsa, kendisine zulmetmiş/kötülük yapmış olur. Çünkü o, dinde hoş görülmeyen bir şeyi ortaya çıkarmış olur. Dinde haram bir şey icat eden ise, şüphesiz takva sahiplerinin yolundan ayrılmış demektir. Bu konuda Yüce Allah'ın şu ayetini iyi düşünmek gerekir:

"İbret almak veya şükretmek isteyen kimseler için, gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur."[843] O halde bu iki vaktin dışında, bilinmeyen başka bir vakit var mıdır? Gece ile gündüz arasında üçüncü bir vakit görebilir misin?

Ayette geçen "zikir", iman ve ilimdir. Bu ikisi, kalbin amellerinin bilinmeyenlerini içine alır. Şükür ve amel, imana ve ilmin hükümlerine uygun bir şekilde yapılmalıdır. Bu ikisi bedenin bütün amellerini içine alır. Amel ve şükür konusunda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Ey Davut ailesi, şükür olarak amel edin!"[844]

"Takva sahibi olunuz ki, şükretmiş olasınız."[845]

"Nitekim kendi içinden size, ayetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitabı, hikmeti ve bilmediklerini öğreten bir resûl gönderdik. Öyle ise, siz beni ibadetle anın ki, ben de sizi anayım. Bana şükredin. Sakın bana nankörlük etmeyin."[846]

"Siz şükreder, inanırsanız Allah size niye azap etsin?"[847]

Rasulullah (s.a.v) gece ibadetinde kıyamı fazla uzattığından dolayı ayakları şiştiğinde, kendisine neden bu kadar fazla ibadet yaptığı soruldu. Şu cevabı verdi: ***"Ben şükreden bir kul olmayayım mı?"***[848]

Burada görüldüğü gibi, Peygamber (s.a.v) "şükrü", amel etmek şeklinde tefsir etmiştir. Zaten Yüce Allah, yukarıda geçen ayette amele, şükür ismini vermiştir.

Bir kulun kullanacağı üçüncü vakit, mubah işlerde kullanacağı vakittir. Bu, diğer ikisine dahildir. Çünkü bu hem onlar için yardımcıdır ve hem de kulun, farzlardaki ve hayırlardaki istikamet hâli bununla gerçekleşir.

---

[842] Murakabe, kulun Yüce Rabbinin her an kendisini gördüğünü yakinen bilmesi ve bütün vakitlerini uyanık bir kalple edep üzere geçirmesidir. Diğer bir ifadeyle murakabe, kalbin Yüce Allah ile irtibatını kontrol etmek ve her anı O'nunla geçirmektir. Murakabe, hadis-i şerifte anlatılan İhsan makamında ulaşılacak bir haldir. Bkz: Kuşeyri, Risale, 264-266.

[843] Furkan 25/62

[844] Sebe' 34/13.

[845] Ali İmran 3/123.

[846] Bakara 2/151-152.

[847] Nisâ 4/147.

[848] Buhari, Teheccüd, 6; Müslim, Münafıkın, 79-81; Tirmizi, Salat, 187; Nesai, Kıyamu'l-Leyl, 17; İbnu Mace, İkame, 200.

Alimlerden biri şöyle demiştir: "Bizim ibadetler esnasında, kalbimizde oluşan öyle düşünce ve meşguliyetlerimiz var ki, her biri ayrı bir günahtır. Öbür günahlar bunun dışındadır."

Onun için murakabe ehli olan kul, uyanıklık halinde iken, en küçük zaman dilimini bile, muhasebe eder ve o vakit içinde Allah'ın farz kıldığı bir emir veya yasak var mı diye bakar. Ne isteniyorsa hemen yerine getirir. Bunlar yoksa, o zaman vaktini, bir takım faziletli ve hayır işler yaparak değerlendirir. Bunlara en faziletli olanlarından başlar. Eğer bu vakit içinde amellerin en az faziletlisini dahi yapamazsa, bu sefer kendini hesaba çekmeli, o gününü, geçen günden daha iyi yapmaya çalışmalı, içinde bulunduğu zamanı geçen zamandan, ahiretini dünyasından daha iyi yapmaya gayret etmelidir. Nitekim Yüce Mevla, bu konuda şöyle emritmiştir:

"Dünyadan olan nasibini unutma."[849] Yani dünyadan olan nasibini ve ahiret için olan payını almayı unutma. Bu da, Cenab-ı Hakk'ın sana ihsan ettiği gibi, senin de ihsan etmenle gerçekleşir. Dünyada fitne ve bozgunculuk peşine düşme. Çünkü bunu yaparsan, ahiret nasibini unutmuşsun demektir. O zaman Allah, sevdiklerine müjdelediği o büyük mükafattan seni mahrum bırakır. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Onlar, Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu."[850] Yani onlar, Allah'ı, Allah da onları terketti. Onların Yüce Mevla'dan yüz çevirmesi, O'ndan gelen manevi nasiplerini terk etmeleri demektir. Allah'ın onları terk etmesi ise, ahirette onları nimetinden mahrum etmesidir.

Bunun için akıllı bir kul, ömrünü ve içinde bulunduğu vaktini, mümkün olduğunca ahireti için değerlendirmelidir. Çünkü o, ahirete kesin olarak inanmaktadır. Akıllı insan vaktini, onda yapılacak olan ibadetlerin en faziletlisini yaparak ihya eder. Çünkü ibadet belirlenen vakitte olmaktadır. Eğer vaktinde yapılmazsa, telafi edilmesi mümkün değildir. Bu, ilminin kendisine gösterdiği amellerin en faziletlisidir. Kul böylece bütün vaktini Mevla'sına tahsis etmiş olur.

Diğer taraftan kul, az da olsa her vakit şu iki halden birisinin içinde bulunur: Ya bir nimet içindedir, ya da bir musibet içinde. Nimet hâlinde yapacağı iş şükretmektir. Musibet halinde yapacağı işi ise, sabretmektir.

---

[849] Kasas 28/77.

[850] Tevbe 9/67.

Ayrıca kul iki müşahede hâlinden birinin içinde bulunur. Ya nimeti, ya da onu vereni müşahede eder. Aslında kul devamlı olarak bütün mülkün sahibi Yüce Allah'la beraberdir. Zahiren de nimetle içli dışlıdır. O halde, nimet için çalışırken, Rabbine ibadet esnasında kalbi O'nunla huzur hâlini muhafaza etmelidir.

Murakabe, huzur makamında olmanın bir alametidir. Muhasebe ise, murakabeye götüren bir sebeptir.

Bu kendini kontrol hâli müminin mubah işleri için harcadığı en küçük vakit diliminde bile olmalıdır. Mümin en azından bunu yapmalıdır. Bu halinde o, ya kendisine nimeti vereni müşahede eder veya nimeti görür. Her vakitte belirlenmiş bir amel vardır. Kul o vakit içindeki nasibini kaçırmamak için uyanık olmalıdır. Mevla'sını zikrederek vakti aleyhine dönmekten kurtarmalıdır. Yahut nimeti düşünür. Öyle ki nimet, ona kendisini ihsan edeni gösterir veya ihsan edene götürür. Böylece bu nimet ahirette kendisine fayda sağlar. Güzel sonuç, takva sahiplerinindir.

Eğer kul nimet vereni müşahede ederse, hayası onu sekinet içinde olmaya götürür. Vekarı da, ona heybet sahibi olmayı kazandırır. Bu, aslında havas ehline/seçkin kullara mahsus bir durumdur. Onlardan biri, bir nimetle karşılaşırsa onu bütünüyle şükrederek ve ibret alarak değerlendirir. Bu onun için bir ibret ve öğüt vesilesi olur. Bu hal, Allah'ın seçkin kullarının geneline ait bir durumdur. Yüce Allah, birinci makamda olanların sıfatını şu ayetiyle anlattı::

"Her şeyden çift çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız. O halde, Allah'a koşun."[851]

İkinci makamdakiler hakkında ise şöyle buyurdu:

"Allah ile beraber başka ilah kabul etmeyiniz."[852]

Yine, başka bir ayette birinci makamda olanlar hakkında, şöyle buyurdu: ***"De ki: Her şeyin mülkiyeti ve yönetimi kendisinin elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi kimsenin korumasına ihtiyacı olmayan kimdir?"***[853]

---

[851] Zariyat 51/49-50.

[852] Zariyat 51/51.

[853] Müminun 23/88.

Diğerleri hakkında da şöyle buyurdu:

"Rasulüm de ki: Bu dünya ve onda olanlar kime aittir? Allah'a aittir, diyecekler. Öyleyse siz, hiç düşünüp hakkı anlamaz mısınız?"[854]

Bize rivayet edilen uzunca bir hadiste, akıllı kimselerin vasıflarından, murakabe ehlinin hâlinden ve vaktin nasıl değerlendirileceğinden bahsedilmektedir. Ebu Zer'in rivayet ettiği bu hadiste özetle şöyle denmektedir:

"Bir mümin şu üç şey hariç, vaktini başka şeyle meşgul edemez. Bunlar, âhiret için hazırlanmak, dünyadaki ihtiyaçları için çalışmak ve haram olmayan lezzetlerden nasibini almak.."

Aynı hadis içinde denilmiştir ki: "Akıllı olana vaktini dörde ayırması gerekir. Bir kısmında, Rabbine münacaatta bulunur. Bir kısmında, nefsini hesaba çeker. Bir kısmında, tefekkür edip Allah'ın yarattığı varlıkları düşünür, ibret alır. Bir kısmında da , yeme-içme gibi günlük ihtiyaçları için çalışır. Bu çalışması diğer vakitlerde yapacağı işleri için bir yardımcıdır."

Yine aynı rivayette, akıllı kimselerin üç güzel vasfı şöyle ifade edilmektedir. "Akıllı kimsenin alametlerinden biri, öncelikle önemli işlerine yönelmesi, dilini muhafaza etmesi ve zamanını iyi tanımasıdır. Bir rivayette, din kardeşlerine ikramda bulunması, zikredilmiştir.[855]

İnsan mubah olan vakitlerinde, bir takım olaylar, musibetler ve ihtiyaçlarla yüz yüze gelip onların çözümüyle uğraşmak zorunda kalabilir. Ancak, bunlar meydana gelmeden önce, kendisini gereksiz yere yük altına sokmamalıdır.

Diğer taraftan mala-mülke bakışta kullar, dört kısma ayrılır. Herkes eşyaya kendi durumuna göre bakıp değerlendirir.

Bazıları mülke, basiret ve ibret gözüyle bakar. Bunlar kalblerinden perdenin kaldırıldığı gerçek akıl sahipleridir. Onlar, dirayet ve basiret sahibi kimselerdir. Allahu Teala onlara ibret makamını nasip etmiştir. Bu, peygamber varisi olan alimlerin makamıdır.

Bazıları mülke, rahmet ve hikmet nazarıyla bakar. Bu, havf/ilahi korku ehlinin makamıdır.

---

[854] Müminun 23/84-85.

[855] Rivayetyet için bkz: İbnu Hıbban, Sahih, No: 361; Ebu Nuaym, Hilye, I, 221-222; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, IV, 216.

Bazıları mala-mülke nefret ve buğz gözüyle bakar. Bu, zahidlerin/gönlünü dünya sevgisinden çekenlerin makamıdır.

Bazıları mülke, şehvet ve imrenme gözüyle bakar. Bu helak olacakların makamı ve hâlidir. Çünkü bunlar, dünyalıktan bir şey kaybettiklerinde hasretiyle yanan ve yalnız onun için çalışan dünya uşaklarıdır.

Mülke, ibret ve hikmet nazarıyla bakanlara, Melik olan Yüce Allah, mülk vererek onları, başkalarına muhtaç olmaktan kurtarır. Havf ehline, mülke, rahmet nazarıyla bakmak müyesser kılındığından imrenilir. Onlar, Yüce Rabbin bir çok nimetlerine mazhar olurlar. Gönlünü dünya sevgisinden çeken zahide mala-mülke, buğz nazarıyla bakmak nasip olduğundan Yüce Melik, onu malın ve mülkün tasallutundan kurtarır. Ayrıca ona, dünyada az bir mülkü kaybetme karşılığında ahirette büyük bir mal ve sultanlık ihsan eder. Mala ve mülke, imrenme ve hasret nazarıyla bakan kimseler, helak olmaya ve helak edici yollara girmeye müstehak olurlar.

Kim, bu sayılan kimselerin huylarından bir huyu veya vasıflarından birini benimser ve üzerinde taşırsa, o sıfatın gereği olan sonuçla karşılaşır. Bu da, ya bir nimetle veya bir azapla yüz yüze gelmektir. Bu sıfatlar kulu tanıtır ve sonunun nereye çıkacağını gösterir. Bunlar, arifler için insanların hangi sıfat ve huyda olduğunu müşahede ettikleri bir takım delil ve şahitlerdir. Çünkü onlarla insanların iç yüzünü tanıma ve hallerine nazar etme imkanını bulurlar.

Nefsinin arzularına şehvet nazarıyla bakan kimseyi bu bakışı hevaya ve harama iter. Şeytan onu kapar ve heva rüzgarı kendisini haktan uzak yerlere savurur. Yüce Mevla'sına giden yolu tıkar. Bu duruma düşen kul kendisine her şeyden yakın olan Cenab-ı Hakk'a giden yoldan uzaklaşır, o Yüce Sevgilinin huzurunda sıdk ve dostluk makamına ermekten mahrum kalır.[856]

Kurb/ilahi yakınlık makamını kaybedenler, şaşkınlık çöllerine, kibir vadilerine, çıkmaz sokaklara ve uzak mekanlara düşerler. Bunlar, ümitsiz, aldanmış, hakka ihanet etmiş, fitneye düşmüş bir halde olurlar. Onların içinde bulundukları gün dünkü günlerinden daha kötü ve yarınları da, bugünlerinden daha şerli olur.

[856] Kamer 54/55.

Bu durumda olanlar için ölüm, yaşamaktan daha hayırlıdır. Çünkü yaşamaları, onları Yüce Sevgiliden daha fazla uzaklaştırır. Onlardan birinin dünyada kalması onu, hak yoldan engeller ve daha fazla kaybetmeye götürür. Nefsinin ona hakim olması, onu hayırda yarışanlardan daima uzak kalmaya ve onlardan ayrılmaya sürükler. Çünkü o, ters bir yolda olup, bu yaşantısı ona ahiretini, bir vakit ve bir eşya gibi kaybettirir. Oysa ömür, bir eşya gibi, bir anda kaybedilecek bir şey değildir. Çünkü o, çeşitli vakit ve zaman birimlerinden meydana gelir. Bundan dolayı Allah onu, hikmet icabı parça parça kullanmak için önümüze koymuştur. Bu kimse eldeki vakitlerini ve günlerini, yavaş yavaş geçirir; bir merdivenden, basamak basamak yürümek gibi, adım adım kötü sonuca doğru gider. Az bir vakit kendisiyle meşgul olurken, vaktinin çoğunda başkasıyla ilgilenip ona bağlanır ve kendisini unutur. Öyle ki, bu konuda boş vakti, meşgul vaktine ve kendisini anması, unutmasına eşit olur. Vakitleri hep bu şekilde geçer. Bazen kendisiyle hiç ilgilenmez. Bazen bir başkasıyla vaktini zayi eder. Nihayet kayıplar içerisinde günler geçer ve ömrünü tamamlar. Bu esnada hak ettiği sonuca ulaşsın ve azaba düşsün diye gerçekler, önünde perdelenir. İşin gerçeğini bilmesin, anlamasın diye, kendisine bol bol nimetler verilir. İşin farkına varmasın, aklını zekice kullanamasın diye içinde bulunduğu oyalayıcı afiyetler devam eder. Kötü amelleri devam etsin diye, boş emelleri bir bir önüne serilir. Korku duygusu olmasın diye, ecel endişesi ondan çekip alınır ve önüne ümitle baktığı boş hayallerin kapısı açılır. Bunun yanında ilahi korku kalbinden çekip alınır. Nihayet ölüm, ansızın gelir ve bu kimseler, şaşkınlık ve sapıklık içindeyken, bir anda ruhları kabzedilir. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Onlar hakkı engellemek için bir tuzak kurdular; Biz de kendilerine hiç farkında olmadıkları bir tuzak kurduk."[857]

Şu ayet de, bu anlattıklarımızı ifade eden manalar taşımaktadır:

"Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında, indirmiş olduğumuz sıkıntı ve musibetleri kaldırıp üzerlerine her şeyin kapısını açtık."[858] Yani, onlara gelen öğütleri ve akibetleriyle ilgili uyarıları bir yana bıraktıklarında, kendilerine bol bol nimetler verdik. Ama onlara şükretmelerini unutturduk.

---

[857] Neml 27/50.

[858] En'am 6/44.

Bunun sonucunda ardarda günah işlemeye devam ettiler. Nihayet, istiğfar etmelerini de unuttular. Ayet şöyle devam ediyor:

"Nihayet, kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman..."[859] Yani, kendilerine verilen dünyalıkla huzur ve sükunet bulunca, ondan hiç ayrılmak istemeyip Allah'ın gazabına uğradıkları bir sırada: ***"onları aniden yakaladık."***[860] Yani onları, ölümü umursamazken bir anda kendilerine hiç fırsat vermeden canlarını aldık. Ayatte geçen "Bağteten" kelimesinin "kırk yaşından sonra" manasına geldiği de söylenmiştir. Diğer ayet şöyledir:

"Onlar, birden bire bütün ümitlerini yitirdiler."[861] Yani onlar, hayrete düşmüşler, bütün hayırlardan yana ümitsizliğe kapılmışlardır.

Bilinmeli ki; bir kulun içinde bulunduğu zamanı, bir öncekinden ve günü, dününden daha kötü olur da, o bu yoldan dönmek ve eksikliklerini telafi etmek istemez ise, onun vakitlerinin ve günlerinin hepsi, kötü bir gün ve kötü bir vakit gibidir. Sonunda bu kimse bütün ömrünü, boşa geçen bir vakit gibi, elden kaçırmış olur. Çünkü bu kimse, hayırlı işleri sonra yaparım diye diye bütün ömrünü bitirmiştir. Sorumluluklarını hep unutmuştur. Oysa onun, vakit ve zaman dilimleri içerisinde kendini eğitip geliştirmesi mümkündü. Ama o şimdi, hesabıyla yüz yüze bulunmaktadır. Zayi etme bakımından, günlerinin hepsi, bir gün gibidir. O, şu ayette bildirilen kimse gibidir:

"Kalbini, bizi anmaktan gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş, işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme."[862] Yani Allah'ın müjde ve azap haberlerine karşı gaflet içinde bulunanlar gibi olmayınız. Perde kaldırıldığında, onun gözleri hayret ve dehşet içinde kalır. Çünkü gafil olduğu şeyi açıkça görmesi ve yaptığı taşkınlıklara karşı duyduğu hasretten dolayı gözleri fal taşı gibi açılmıştır. Yüce Allah bu kimsenin durumu hakkında şöyle buyurmaktadır:

"Andolsun, sen bundan gaflette idin. Şimdi senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir, denir."[863] Yani senin gözün kötü ve iyi ame-

---

[859] En'am 6/44.

[860] En'am 6/44.

[861] En'am 6/44.

[862] Kehf 18/28.

[863] Kaf 50/22.

line bakışta pek keskindir. Yine amel terazisinin diline bakmada da keskindir. Hangi tarafın ağır basacağına, hangi kefenin hafif geleceğine dikkatle bakar.

Yine onlar, şu ayette anlatılan kimseler gibidirler:

"Rasulüm, sen onları pişmanlık ve üzüntü günü hakkında uyar. Çünkü onlar, bir gafletin içine dalmışlardır."[864]

Denilmiştir ki onlar, dünya işleriyle meşgul olurken aniden ölüm geliverir; veya onlar, kadınlarla meşgul olurken vefat ederler. Yine onlar, ayette belirtildiği gibi[865] nefisleri kendilerini boş temenni ve hayaller ile oyalarken ölüm emri gelir ve onları ahiret için hiç bir hazırlık ve amel yapmadan alıp götürür. Onların hali, tamamen iflas etmiş ve ümitsizliğe düşmüş bir insanı hatırlatır. Nitekim bu kimselerin hâli ayet-i kerime'de şöyle anlatılır:

"İnkar edenlere gelince, onların amelleri, ıssız çöldeki serap gibidir ki, susayan onu, su zanneder. Nihayet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamamış, üstelik yanı başında da inanmadığı, kendisinden sakınmadığı yüce Allah'ı bulmuştur. Allah ise, onun hesabını tas tamam görmüştür."[866]

Ebu Muhammed şöyle derdi: "Kul, şu dört özelliği taşımadıkça asla sadıklar derecesine yükselemez: 1-Farzları sünnetleriyle beraber eda etmek. 2-Takvaya dikkat ederek helal yemek. 3-Zahir ve batında haramlardan kaçınmak. 4-Ölünceye kadar bu hal üzere yaşamaya sabretmek."

Hasan-ı Basrî şöyle derdi: "Vallahi, müminin ameli, ölüm gelmedikçe sona ermez. Vallahi sadece bir iki ay, bir iki sene amel işleyip sonra bırakan, mümin değildir. Gerçek mümin, Allah'ın imtihanlarından yana daima korku içinde olan ve devamlı bir şekilde Allah'ın emirlerine uymaya çalışan kimsedir. Kolaylık zamanlarında zorluğu tercih etmek, yakîn içinde bulunarak azmetmek, sabrederek elden gelen gayreti göstermek ve zühd içinde bulunarak ilim öğrenmeye devam etmek müminin en belirgin özelliğidir."

---

[864] Meryem 19/39.

[865] Hadid 57/14

[866] Nûr 24/39.

Hz. Ömer: ***"Şüphesiz Rabbimiz Allah'tır dedikten sonra hak yolda dosdoğru yürüyenlerin üzerine melekler iner."***[867] ayetini okuduğunda şöyle demiştir: "Bunu insanlar dediler, ama sonra dönüp gittiler. Kim hayatına, Allah'ın emrine göre gizli-açık, kolaylık ve zorlukta hâline istikamet verir, O'nun emir ve yasakları konusunda hiçbir kınayıcının kınamasından korkmaz ise, işte istikamet üzere olan bunlardır."

Bir defasında da: "Onlar, Rableri için hayatlarına istikamet verenlerdir. Yoksa tilkilik edip görevlerinden kaçanlar değillerdir." demiştir.

Alimlerden biri şöyle demiştir: "Faziletleri talep etmede, farzları eda etmeden daha büyük bir istekte bulunan kimse yanılmıştır. Kim de kendisini unutup, başkalarının kusurlarıyla meşgul olursa, şüphesiz kendisini aldatmaktadır."

Süfyan es-Sevrî ve diğer büyükler şöyle derdi: "İnsanlar ancak usûlü zayi ettiklerinden dolayı, vuslattan/Allah'a ulaşmaktan mahrum kaldılar."

Kul için en faziletli olan şey, kendi nefsini tanımak ve içinde bulunduğu hale göre, kendisini ilgilendiren hükümleri bilmektir. Bu kimse, haramlardan kaçındıktan sonra işe, kendisine farz kılınan vazifeleri yapmakla başlar. Ayrıca bütün konularda yolunu aydınlatacak bir ilme ve kendisini nefsin hevasından uzaklaştıracak bir vera ve takva'ya bağlı bulunur."

Farzları tam olarak yerine getirmedikten sonra fazilet denilen nafile ibadetlerle meşgul olmaz. Çünkü nafile ibadetler, ancak asıl vazifeleri zayi etmeden yaptıktan sonra sahihtir. Nasıl ki, bir tüccarın kâr etmesi, ana sermayeye sahip olmasından sonra oluyorsa, aynı şekilde bir müslümanın da nafile ibadetleri, ana sermayesi olan farzları güzelce koruduktan sonra mümkündür. Buna göre farzları hakkıyla yerine getirmezse aslında o, faziletlerden uzak, aldanmaya pek yakın demektir.

Bazen manalarının inceliğinden ve ilimlerinin gizliliğinden dolayı faziletler, farzlarla karışabilir. Bunun bir sonucu olarak kul, bazen nafileleri, farzlardan öne alır ve onlara daha fazla önem verir. Bunun örneklerinden biri şudur:

Ebu Saîd Rafî b Muallâ bir gün namaz kılıyordu. Bu sırada Rasulullah (s.a.v) onu çağırdı. Ama o, buna cevap vermedi. Çünkü, namaz kılma-

[867] Fussilet 41/30.

yı Rasulullah'ın çağrısına icabet etmekten daha faziletli sanıyordu. Namazı bitirip yanına geldiğinde Rasulullah (s.a.v) ona:

-Ben, seni çağırdığımda senin gelmeni engelleyen şey nedir?" diye sordu. O:

-Namaz kılıyordum, dedi. Rasulullah (s.a.v):

-Sen Yüce Allah'ın: "Size hayat verecek şeylere çağırdığı zaman Allah ve Rasulüne icabet ediniz."[868] Ayetini işitmedin mi? buyurdu.[869]

Rasulullah (s.a.v) onu, namazda iken, kendisine batın ilmi öğretmek veya bu durumda nasıl amel edeceğine dair ilmine bakmak çağırmıştı. Aslında onun Hz. Rasulullah'a (s.a.v) icabet etmesi, nafile namaz için kılmasından daha faziletli idi. Çünkü kıldığı namaz nafile ve bu namazın vaktini belirlemede kendisi, ihtiyar sahibi idi. Oysa Rasulullah'a icabet etmesi farzdı ve nâfile kılmasından daha faziletliydi. Çünkü Rasulullah'a icabet etmesi, açıkça, namaz kılması ise, gıyaben Allah'a itaat idi. Onun için Rasulullah'a icabet etmesi, namaz kılmasından daha faziletliydi. Bu fazilet, farz olan bir ibadetin nafile olana karşı olan üstünlüğü gibidir. Hem bu konuda Yüce Allah, şöyle buyurmuştur:

"Kim peygambere itaat ederse, şüphesiz Allah'a itaat etmiş olur."[870]

"Şüphesiz sana biat edenler, Allah'a biat etmişlerdir."[871]

Bu iki ayette bildirilen yerlerde yüce Allah, Rasulullah ile beraberdir ve kesin olarak Rasulullah'ın (s.a.v) yanındadır. O halde ona uyarak, Allah Teala'ya ibadet etmek kulu Allah rızasına daha fazla yaklaştırıcı ve ahirette de sevabı daha fazladır.

Bu hadiste, bir iş hakkında gelen umumilik ifade eden bir haberin kendisine taaluk eden şeylerin hepsini içine aldığına dair bir delil vardır. Ancak haber sünnet veya icma tarafından tahsis edilirse, o zaman böyle değildir.

---

[868] Enfal 8/24.

[869] Buhari, Tefsiru Sûre (8), 3; İbnu Ebi Hatim, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, V, 1679; (Riyad, 1997); İbnu Kesir, Tefsir, IV, 34.

[870] Nisa 4/80.

[871] Fetih 48/10.

Ayetinin zahiri Rasulullah'a (s.a.v), iman ve itaat konularında icabet ediniz, manasını taşımaktadır. Yoksa ona, sadece namazda icabet etmeyi ifade etmemektedir. Nitekim Ebu Saîd ayeti, bu şekilde anlamış ve tevil etmişti. Yani ayet, onun için müşkil idi.

Bunun bir benzeri de, Ammar'ın teyemmüm konusundaki davranışıdır:

"Su bulamamışsanız, o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin, yüzlerinizi ve ellerinizi mesh edin."[872] ayeti kerimesi nazil olduğunda, Ammar, Hz. Rasulullah'tan kolun bir kısmının meshine dair bilgiyi dinlememişti. Ammar diyor ki: Biz, kollarımızı omuzlarımıza kadar bütünüyle meshettik. Çünkü hitap, umumi idi. Nihayet Hz. Peygamber (s.a.v) meshin, dirseklerle beraber olacağını bildirdi. Böylece kolun bir kısmı, teyemmüm için tahsis edilmiş oldu.[873] Ancak ulema, mesh konusunda kolun hangi kısmının mesh edileceği konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Mücmel/öz olarak nazil olan ayetler hakkında da durum böyledir. Onlar, sünnet tarafından tahsis edilinceye kadarı umumi manalarıyla değerlendirirler. Bu konuda şu rivayeti örnek olarak verebiliriz:

Rasulullah (s.a.v) zamanında iki kişi bir araya gelerek, kendilerini ibadete vermeyi ve uzlete çekilmeyi kararlaştırdılar. Biri diğerine dedi ki: "Gel insanlardan ayrılalım ve hiç kimse ile konuşmayalım. Bizimle de kimse konuşmasın. Konuşan olursa cevap vermeyelim. Çünkü bu, ibadetimiz için daha uygundur." Buna göre ibadet ediyor ve kimse ile konuşmuyorlardı. Bu sırada Rasulullah (a.s.v), yanlarından geçerken onlara selam verdi. Fakat onlar, selama karşılık vermediler. İçlerinden birisi demiştir ki: "Rasulullah yanımızdan ayrılıp giderken şöyle buyurduğunu dinledik:

"Dinde aşırı gidenler ve gereksiz zorlamaya girişenler helak olmuşlardır."[874] Bunun üzerine onlar, Rasulullah'a gelip özür beyan ettiler ve bu yaptıklarından tevbe ettiler.

Bunun bir benzeri de Hz. Ömer'le ilgili olan şu rivayettir: Ömer b. Hattab, geceleri çıkar kontrol için dolaşırdı. Bir evde yanmakta olan bir ışık

---

[872] Nisa 4/43.

[873] Bkz: Ebu Davud, Taharet, 123; Nesaî. Taharet, 196, 197, 198.

[874] Hadisin son kısmı için bkz: Müslim, İlm, 7; Ebu Davud, Sünnet, 5; Ahmed, Müsned, I, 386; Ebu Ya'la, Müsned, No: 5005.

görünce, oraya yöneldi. İçeri baktığında içki içen kimseler görünce, ne yapacağını bilemez oldu. Hemen mescide geldi, Abdurrahman b. Avf'ı alıp, o evin yanına geldiler. Abdurrahman'a: "Ne yapmamız gerekir, ne düşünüyorsun?" diye sordu. O: "Vallahi, sanıyorum ki biz, Allah'ın bize yasak kıldığı bir şeyi yapmaya geldik. Çünkü biz, gizili kusurları araştırıyoruz. Allah'ın örttüğü bir şeyi açmaya hakkımız yoktur." Dedi. Hz. Ömer ona: "Senin doğru söylediğini sanıyorum." dedi. Diğer bir rivayette Abdurrahman: "Ben sanıyorum ki, biz, Allah ve Resulüne isyan ettik. Çünkü Rasulullah (a.s.v) bizi, tecessüs etmekten/gizili kusurları araştırmaktan nehyetmişti." dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer:"Doğru söyledin" dedi ve elinden tutarak ayrılıp gittiler.[875]

Benzeri rivayet şöyledir: Hz. Ömer bir gece İbni Mesud'la beraber geziyorlardı. Bir kapıdan içeri baktılar. İçeride yaşlı bir kimse şarap içiyor ve şarkı söyleyen kadınlar arasında bulunuyordu. Bunun üzerine Hz. Ömer, hemen duvarın üstüne tırmandı ve içeri atladı. Adama:

-Bu yaptığınız ne kadar kötü bir iş. Senin gibi yaşlı bir insan, bu halde nasıl olabilir?" dedi. Yaşlı adam ayağa kalktı ve şöyle dedi:

-Ey müminlerin emiri! Sana cevap vermek istiyorum. Beni konuşup dinlemedikçe, adaletli olamazsın. Sonra Hz. Ömer'e şunları söyledi:

-Ben yüce Allah'a bir konuda isyan ettiysem, sen üç hususta isyan ettin" dedi. Hz. Ömer:

-Onlar nelerdir?" diye sordu. Adam şunları söyledi:

-Birincisi sen gizli kusurları araştırdın. Halbuki Yüce Allah, bunu yasaklamıştır. İkincisi sen, duvarın üstüne tırmanıp eve girdin. Oysa Allah Teala: ***"Evlere kapıların dışından, bacalardan girmek iyilik değildir. Evlere kapılarından giriniz"***[876] buyurdu. Bir de sen, eve izinsiz girdin. Halbuki Allah Teala: **"Sizler, başkalarının evine izin almadıkça ve onlara selam vermedikçe girmeyiniz."**[877] buyurmuştur. Hz. Ömer adama döndü ve: "Doğru söyledin" dedi. Ardından: "Beni affeder misin? diye sordu. Adam: "Allah,

---

[875] Abdurrezzak, Musannef, X, 231. No: 18943; Kandehlevi, Hayatu's-Sahabe, III, 147. (Beyrut, 1999)

[876] Bakara, 2/189.

[877] Yusuf 24/27.

seni mağfiret buyursun" dedi. Hz. Ömer ağlayarak oradan ayrılıp gitti.[878] Öyle ki Hz. Ömer: "Allah, affetmezse Ömer'e yazık oldu" diyor, içini çekerek ağlıyor ve şunları söylüyordu: "Bu adam, yaptıklarını çocuklarından ve komşularından gizliyordu. Şimdi ise: "Beni müminlerin emiri gördü, diyecek. Ne garip bir durum."

Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: ***"Sizden biriniz, bir yemeğe davet olunduğunda, eğer oruçlu değilse ona katılsın. Oruçlu ise, ben oruçluyum, desin."***[879]

Burada Peygamber Aleyhisselam, kişinin amelini açıklamasını istiyor. Oysa bazı hadisler, nafile amellerin gizlenmesinin daha faziletli olduğunu bildiriyor. Çünkü kardeşinin kalbinde bir tesir yapmayacağı zaman amelini açıklaması, kardeşinde bir etki bırakmasıyla birlikte amelin içte gizlemesinden daha faziletli görülmüştür. Çünkü mümin amellerden daha faziletli ve hürmete layıktır. Ameller, onu yapana göre değerlenir. Sevap, ameli yapan kimsenin derecesine göredir, amelin miktarına göre değildir. Nitekim bazen aynı amelin karşılığı, kat kat olarak verilir. Bu, müminin, amelden daha faziletli olduğunu gösterir. Bu durumda ona: "Ne yaptığını açıklayarak kardeşinin kalbinde oluşacak yanlış anlamayı ve olumsuz etkiyi kaldır." denmiştir. Çünkü bu, senin için kardeşinin sevgisine vesile olup, amelini gizlemenden daha hayırlıdır. Çünkü sen, kardeşinin senin için yaptığı bir yemeğe davet olunduğunda ona, senden kabul edeceği ve hoş göreceği bir özür beyan etmeden icabet etmezsen, bu, ona meşakkat ve sıkıntı verir.

Amellerin gizlenmesi hakkında, önceki insanlardan birinin şu durumu anlatılır:

Bu zat bir topluluk içerisinde bulunuyor ve gizli olarak Kur'an kıraat ediyordu. Yaptığı bu amelini kimsenin bilmesini istemiyordu. Ama bir gün, bir secde ayeti okudu ve topluluk arasında tilavet secdesi yaptı. Biz de yaptığı bu secdeyle, onun Kur'an kıraat etmekte olduğunu öğrendik."

Belki ibadetten uzak ve fıkıh bilgisi az olan bazı kimseler, şöyle diyebilirler:

---

[878] Hindi, Kenzu'l-Ummal, II, 167. (No: 8827); Kandehlevi, Hayatu's-Sahabe, III, 148.

[879] Ramuzu'l-Ehadis. I, 45.

"O insan, gizil olarak Kur'an kıraat ettiğini, bu esnada yaptığı tilavet secdesiyle ortaya koymuştur. Halbuki secde etmeyip, kıraatını saklasaydı, bu daha faziletli olurdu. Ama o, gizlediği amelini, açığa vurmuştur. Bu da, onun muameledeki cehaletini gösterir."

Ben, bundan dolayı adamı kınayan bir alimi dinlemiştim. Bana öyle geliyor ki, bu ilmi kıt kimselerin hâlidir.

Aslında iş, onun secde yapmasını hoş görmeyenin değerlendirdiği gibi değildir. Aksine onun yaptığını hoş bulmayan kimse, ihlasın inceliklerini ve amel ehli ariflerin izlediği yolu tanımayan birisidir. Çünkü söz konusu olan insan, amelinde ihlas sahibidir. Aynı anda iki fazileti elde etmiştir. Öncelikle amelini gizleme faziletini elde etmiştir. Secde ayetine geldiğinde ise, onu açıktan yapmak durumundaydı. İnsanlar görecek diye Allah'ın secde emrini terk edemezdi. Hem Kur'an okuması, Allah tarafından teşvik edilmiştir. Böylece o, ikinci ameliyle de fazileti elde etmiştir. Çünkü o, birinci ameli olan Kur'an kıraatını Allah için gizlediği gibi, ikinci ameli olan secdeyi Allah için açıktan yapmıştır. Bu durumda o, insanlar için amelini terk etmemiş, insanlara bakarak kendini yönlendirmeyi terk etmiştir.

Eğer fazilet, amellerin gizlenmesi için secdeyi terk etmede olsaydı, evinde namaz kılan kimsenin yanına girildiğinde, hemen namazı bırakıp oturması daha faziletli olurdu. Oysa bu konuda rivayet edilen hadiste, bu kimsenin iki sevap kazandığı bildirilmektedir. Birisi amelini gizlemesinden, diğeri de istemediği halde amelinin bilinerek örnek alınmasındandır.[880] Nasıl böyle olmasın ki, arifler, amelin insanlar için terk edilmesini riya, onlar görsün diye yapılmasını şirk olarak görüyorlardı. Bu konuda şöyle denmiştir:

"İnsanlara gösteriş için amel etme, insanlardan utandığın için de ameli terk etme."[881]. Şu halde insanlardan utanıp ameli terk etmek şirktir, ama

---

[880] İlgili hadis şudur: Bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelerek: Ey Allah'ın Rasülü! Bir adam hayırlı amel yapıyor ve onu insanlardan gizliyor. Daha sonra bu ameli insanlar tarafından bilindiğinde bu hoşuna gidiyor. Bu adamın durumu nedir?" diye sordu. Efendimiz (s.a.v) şu cevabı verdi: ***"Ona iki sevap vardır. Birisi güzel amelini gizleme sevabı, diğeri de bunun bilinip örnek alınması sevabı."*** Bkz: Tirmizi, Zühd, 49; İbnu Hıbban, Sahih (el-İhsan), No: 375; Beğavi, Şerhu's-Sünne, No: 4141. (Tashih eden)

[881] Ariflerden Fudayl b. İyaz (rah) demiştir ki: "İnsanlar için ameli terk etmek riya/gösterişitir. Onlara için amel etmek ise şirktir. İhlas, Allah'ın seni bu iki halden de kurtarmasıdır." Bkz: Zebidi, İthafu's-Sade, XIII, 105. (Tashih eden)

Yüce Yaratıcıdan haya etmek imandır. Bir de şu var: Eğer bir kimse insanlara bakıp ameli terk etmede şeytana uyarsa, diğer seferinde de insanlar için amel etmede ona uyar. Her ikisi de sakattır.

Amelini açıklayanın bir benzeri şudur: Evinde oturup, gününü oruç ve namazla geçiren bir kimsenin, bu ibadetinden kimse haberdar olmaz. Ama bu kimse itikafa niyet etse, orucuna yeni bir amel eklediğinden mescide çıkmalıdır. Orada kalarak namaz kılar. Tabii olarak insanlar da, onun amelinden haberdar olur. Bu kimsenin insanlar haberdar oluyor diye, mescide gitmekten ve itikafa niyetten uzaklaşması doğru değildir. O, ne yaptığını bilen dirayetli birisi olduktan sonra niyetindeki sebatı ve itikafındaki fazla sevabı sebebiyle, amelinin görülmesinde bir zarar yoktur.

Aynı şekilde kendisine uyulan ve hal itibariyle sağlam olan bir kimsenin amelinden insanların haberdar olmaları ona bir zarar vermez. Ancak bu durumda onun, insanlar tarafından övülmeyi istememesi gereklidir. Böyle olunca, onun iki sevap alması söz konusudur. Bunların biri, gaflet içinde olanları uyarma sevabı, diğeri de amel edecekleri iyilik yapmaya teşvik sevabıdır. Nasıl böyle olmasın ki, bazı alimlere göre tilavet secdesi farzdır. Secde ayetini okuyan da, dinleyen de secde eder. Dinleyen abdestsiz olsa, daha sonra abdest aldığında bu secdesini yapar.

Bu durumun bir benzeri de şu olayda görülmektedir: Ebu Nasr et-Temmar'ın rivayet ettiğine göre, bir adam vedalaşmak üzere Bişr b. Haris'e geldi ve ona:

-Hacca niyetlendim. Bu konuda herhangi bir emriniz var mı? diye sordu. Bişr, adama:

-Nafaka olarak ne hazırladın? diye sordu. Adam:

-İki bin dirhem hazırladım, dedi. Bişr:

-Hacca gitmekle ne yapmak istiyorsun? Dinlenmek için bir seyahat mı? Allah'ın evini ziyaret aşkı mı? Yoksa Allah'ın rızası mı? diye sordu. Adam:

-Allah'ın rızasını istiyorum, dedi. Bunun üzerine Bişr:

-Sen evinde oturup, bu iki bin dirhemi infak ederek Allah'ın hoşnutluğuna ersen ve hem de bu sevabı alsan, bunu yapabilir misin? Diye sordu. Adam:

-Evet, yapabilirim diye karşılık verdi. Bişr: "O halde git, bu paranı borçlu olan on kimseye ver; borçlarını ödesinler. Bir fakire ver, sıkıntısını gidersin. Çoluk çocuğu fazla olana ver, ihtiyacını karşılasın. Bir yetime kefil olana ver, sevinsin, sevindirsin. Hatta bunu, bir tek kişiye vermene gönlün yatıyorsa, onu da yapabilirsin. Unutma ki, bir müslümanın kalbini sevinçle doldurman, darda kalana yardımcı olman, bir ihtiyaç sahibinin sıkıntısını gidermen, imanı zayıf olan bir kimseye yardımcı olman, farz olanı hariç, yüz hacdan daha faziletlidir. Şimdi kalk, sana söylediğimiz şekilde yap. Yoksa, kalbinde olan şeyi söyle. Dedi. Adam:

-Ey Ebu Nasr! Yolculuk arzusu kalbimde daha kuvvetlidir, deyince Bişr, tebessüm etti, ona döndü ve şöyle dedi: "Ticaretin kirlerinden ve şüpheli şeylerden toplanan mal, kişiyi gösteriş için onları tüketmeye götürür. Hayra, yalnız salih ameller yardımcı olur. Cenab-ı Hakk, ancak takva sahiplerinin amellerini kabul edeceğine yemin etmiştir."

Bunun bir benzeri olay da şudur: Bişr-i Hafi'ye: "Falan kimse çok zengindir, çok namaz kılar ve çok oruç tutar." denildi. Bişr:

"Zavallı adam, kendisine lazım olan hâli terk etmiş, başkasında olması gereken hâle girmiş. Ona lazım olan aç olanlara yardımcı olmak ve fakirlere infakta bulunmaktır. Bu, dünya için mal toplayıp onu fakirlerden esirgeyerek kendini aç bırakmaktan ve namaz kılmaktan kendisi için daha faziletlidir, dedi.

Bazen farzlardan birinin gizlenmesi ve faziletler ile karışması, kulları için bir nimet ve hikmetli bir durum olabilir. Bu halde onlar, genişlik bulmak için ayetleri tevil ederler ve işin iç yüzü kendilerine gizli kaldığından dolayı sıkıntı veren şeyi terk ederler. Bu onlarda ilâhî ilmin geçerli olması ve haklarında ilahî hükmün cereyan etmesi için takdir edilmiş bir durumdur. Ayrıca bu durum onlar için bir edep, kendilerini tanıma, teslimiyetlerini artırma ve ilahi yardıma mazhar olma sebebi olur. Mesela bu duruma bir örnek olarak Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'i (s.a.v) uyardığı, kendisine öğüt verdiği ve onu bazı şeylerden sakındırdığı şu ayete bakalım:

"Peygamber, gözleri âmâ kimse kendisine geldiğinde yüzünü ekşitti ve yüz çevirdi. Rasulüm, ne biliyorsun, belki öğüt alacak, temizlenecek ve öğüdün fayda vereceği kimse odur."[882]

[882] Abese 80/1-3.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v), bu sûre nazil olduğu zaman üzüldüğü kadar ömründe üzülmemiştir. Çünkü burada Rasulullah, şiddetli bir şeklide uyarılıyor. Çünkü o Allah'ın Habibi ve doğruyu gösteren peygamberiydi. Bununla beraber hitapta, o kasd edilmemiştir. Buna göre hitap, en yumuşak bir şekilde olmuş olur. Bilakis bu, müminler için bir açıklama ve muttaki kulları için bir uyarıdır. Çünkü "Abese ve Tevellâ" nın manası: "Bakınız ey mü'minler! Âmâ kendisine geldiğinde yüzünü ekşiten ve çeviren kimseye muhabbet besleyiniz" demektir.

Rivayet edildiğine göre, Ömer b. Hattab'a münafıklardan birinin, mahallesine imam olduğu ve sadece Abese sûresini kıraat ettiği haberi geldi. Hemen birini göndererek onu yanına getirtti ve boynunu vurdurdu.Onun bu davranışı ile küfre girdiği hükmüne varmıştı. Çünkü o bu şekilde Rasulullah'ı (s.a.v), kavminin yanında küçültüyor ve alaya alıyordu.

Şu ayetler de böyledir:

"Allah, seni affetmiştir.. Onlara niçin izin verdin?"[883]

"Allah'ın sana helal kıldığı şeyleri, niçin haram kılıyorsun? Sen, zevcelerinin hoşnutluğunu istiyorsun."[884]

"Sen, kendi içinde, Cenab-ı Hakk'ın daha sonra açıklayacağı şeyleri gizliyorsun ve insanlardan çekiniyorsun. Oysa Allah, kendisinden çekinilmeye en layık olandır."[885]

Bu ayet hakkında Hz. Aişe şöyle demiştir: "Rasulullah, Kur'an-ı Kerim'den bir şey gizlemek isteseydi, şüphesiz bu ayeti gizlerdi."[886]

Bu manada dinlediklerimin en hayret verici olanı İsraliyyat olarak bana, Vehb b. Münebbih el-Yemanî'den naklen şu haberdir:

"Süleyman b. Davud'un (a.s) ruhu kabzedildiğinde, evladından bir kısmı, kendi yerine geçti ve Beytu'l-Makdis'in/Mescid-i Aksa'nın yapımıyla bir süre meşgul oldular. Daha sonra Süleyman Aleyhisselam'ın çocuklarından biri onun yerine halife oldu, atalarının yolundan ayrıldı ve onların getirdiği dini terketti. Yeryüzünde kibre düştü, azgınlığa saptı ve şöyle dedi:

---

[883] Tevbe 9/43.

[884] Tahrim 68/1.

[885] Ahzab 33/37.

[886] Buhari, Tevhid, 22; Müslim, İman, 288; Tirmizi, Tefsiru Sûre (33), 9-11; Ahmed, Müsned, VI, 241, 266.

"Ceddim Davud ve babam Süleyman bir mescit yaptırdılar. Ben de onlar gibi, bir mescit yapıp neden insanları, kendi şeriatıma ve kanunlarıma çağırmayayım?" Gerçekten o da, Beytu'l-Makdis'e karşılık bir mescit yaptırdı. Bunu Allah'ın kendisine emrettiğini iddia etti. İnsanlar ona yöneldiler, o da onlara bir takım mallar vererek Beytu'l-Makdis'i harap etti ve sonra onu terk etti. İnsanlar bazen korkarak, bazen da menfaat umarak onun yolunu tuttular. Sonra Allah, ona kendi beldesinden bir peygamber gönderdi. Ona dedi ki:

"Şu merkebine bin, o kavmin yanına git, onlar mabedlerinde iken onlara en gür sesinle şöyle seslen: "Ey fitne ve zarar mescidi! Allah kendi adına yemin etti ki, seni harap, ehlini helak edeceğim." Onlar, senin elinle helak olacak, kanlarını köpekler yalayacak ve etlerini yiyecek."

Allah o peygambere ayrıca şunu emretti: Bu vahyettiklerimi şehirde de aynı şekilde duyur. Yeme, içme, gölgelenme gibi sebeplerden dolayı, bu merkebinden, ayrıldığın köyüne dönünceye kadar inme."

Peygamber bütün bunları yaptı. İnsanlar, ona saldırdılar, kendisini sopayla döğdüler, taşla yaraladılar. Ama o, yine merkebinin üzerinden inmiyordu. Bu şekilde şiddetli eziyetler çekti, büyük darbeler aldı. Günün sonunda, ayrıldığı köyüne doğru yola koyuldu. Kendisine verilen davet görevini yerine getirmişti. Aldığı darbelere ve karşılaştığı belalara, Allah için sabır gösterdi. O bu halde yolda giderken durumunu, başka bir kasabada olan bir peygamber haber aldı, yanına gelip selam verdi ve:

-Sen Rabbinin verdiği davet görevini yerine getirdin. O'nun emrini uyguladın. Kavminden bir takım sıkıntılarla karşılaştın. Sen şimdi aç ve susuzsun. Üstün başın kan revan içinde. Benim evime gel, ye, iç, istirahat et. Vücudunu ve elbişeni yıka, dedi. O:

-Hayır, Allah Teala beni, peygamber olarak gönderdiğinde, bana yemememi, içmememi, gölgelenmememi ve aileme dönünceye kadar böyle yapmamı emretti, dedi. O peygamber dedi ki:

-Ben de senin ailendenim. Çünkü ben de, senin gibi bir peygamberim. Senin din kardeşinim. Ben bu emirle ancak Allah'ın seni peygamber olarak gönderdiği kavmi kastettiğini sanıyorum. Çünkü onlar, Allah'ın düşmanıdır. Evet seni, onların yemeğini yemekten ve onların yanında gölgelenmekten nehyetmiştir, ama benim evime girmeni, benim yemeğimden ye-

meni sana haram kıldığını zannetmiyorum. Çünkü ben, kardeşlikte ve nübüvvette senin bir ortağınım." Bunun üzerine yaralı peygamber, bunları kabul etti ve beraberce eve girdiler.

Yemek önüne getirildiğinde, o şiddetli açlığından dolayı iştahla yemeğe yönelince Yüce Allah, onu davet eden Nebî'ye şöyle vahyetti:

"Ona de ki: "Sen şehvetini yani karnını doyurmayı, benim emrime tercih ettin. Ben sana çıktığın köyüne dönünceye kadar bir yere inme, gölgelenme, bir şey yeme diye emretmedim mi? Şayet sen, içtihat etmemiş ve ilmince hüküm vermemiş olsaydın, her ikiniz de azaba uğrardınız. Sen benim yanımda ondan daha az suçlusun. Çünkü ben ona ne yapacağını emretmiştim. O ise, hevasını ve şehvetini tercih ederek benim emrimi terk etti."

Onu misafir eden peygamber, bunları kendisine haber verdi. Bunun üzerine o, hemen elbisesini toplayarak mahcup bir şekilde sofradan kalktı, merkebine binip acele ile yola çıktı. Ne halde olduğunu bilmiyordu. Açlığından ve susuzluğundan dolayı bineğine, yüzü üstü yatmış vaziyette gidiyordu. Elbisesi ve cesedi kan içindeydi. Altında sık ormanların bulunduğu bir geçitten indiğinde, karşısına bazı yırtıcı hayvanlar çıktı. İçlerinden bir aslan, yolun ortasında durarak onun merkebini diğerlerinden gelecek tehlikeye karşı koruyordu. Ormandaki yolculuğu sırasında aslan kendisine refakat etti. Yol boyunca bir insanla karşılaşsalar aslan kükreyerek onu uzaklaştırıyordu.

Diğer peygamber, onun vaziyetini duyunca yanına gitti. Aslan, onu görünce geri döndü ve onları baş başa bıraktı. O da, yaralı peygamberi elbisesine sarıp bineği ile birlikte ailesine götürdü. Onun adına Yüce Allah'a şöyle niyazda bulundu:

"Ey Rabbim! Senin bu kulun davetini yerine getirdi. Emrini uyguladı. Sıkıntılar onu zorda bıraktı. Bu yüzden senin istediğine bilmeden muhalefet etti. Sen de, onu bu ceza ile cezalandırdın."

Bunun üzerine Yüce Allah ona şöyle vahyetti:

"Bu, bir ceza değildir. Onu kendisine boşuna da vermedim. Bu, onun için bir mağfiret ve rahmettir. Çünkü o, benim emrime muhalefet etmişti; eceli de yakınlaşmıştı. Bundan dolayı muhalefet içerisinde benim huzuru-

ma gelmesini istemedim. Onu, hoş görmeyeceği şeylerle karşılaştırdım. Ona, köpeklerimden birisini/zalim kullarımdan birini musallat ettim. O ona zulmederek bana temiz bir şekilde gelmesini sağladı. Bu, kendisi için benim katımda, bir şehadet ve peygamberliğin üzerinde bir derece oldu."

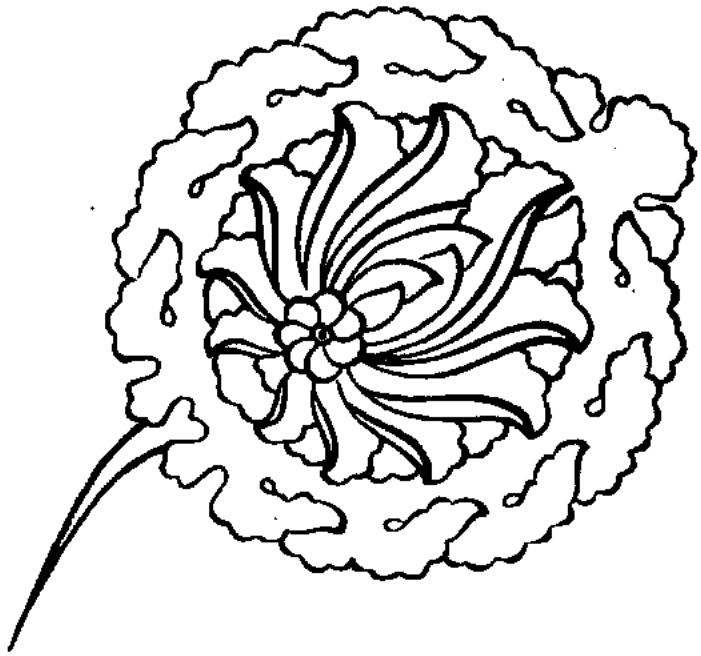
Bunun üzerine o peygamber şöyle dedi:

"Ey hüküm verenlerin en güzel hüküm vereni, acıyanların en merhametlisi olan Allahım! Seni hamd ederek tesbih ederim."

Ulemaya göre gerçek alim, önüne gelen iki hayrın içinde hangisinin daha hayırlı olduğunu bilip onu vakti geçmeden önce yapan kimsedir. Yine, alim önüne gelen iki hayrın hangisinin daha az hayırlı olduğunu bilip, daha hayırlı olanı yapmayı engellemesin diye, ondan yüz çevirendir. Yine gerçek alim, iki zararlı şey bir araya gelince onların daha az zararlı olanını bilip, mecbur kalınca onu yapandır. Yine gerçek alim, iki zararlı şeyin en zararlı olanını bilip ondan kaçınan ve ona karşı bu iki yolla tedbirini alan kimsedir.

Bu anlattıklarımızda bir takım ince ilimler, hayret verici anlayışlar, sorup öğrenmek isteyenlere deliller, amel etmek isteyenlere de ibret olacak şeyler mevcuttur.

İki kötü işin en kötüsünü bilmeye ve kötünün yanında iyi olanı tanımaya gelince bunlar, akıl ve zahiri ilimle bilinebilecek şeylerdir.

YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM

TERBİYE YOLUNUN TEMEL ESASLARI

Alimlerden birisi şöyle demiştir: "Halk üç şey ile, hakikate ulaşmaktan perdelenmiştir:

1-Para sevgisi,

2-Baş olma sevdası,

3-Kadınlara itaat."

Ariflerden birisi de şöyle demiştir: "Kulları, Allah Teala'ya ulaşmaktan alıkoyan üç şey vardır:

1- İrade ve niyetindeki samimiyetin azlığı,

2- Yolu bilmemek,

3- Hevasına uyan kötü alimleri rehber edinmek."

Alimlerimizden birisi de demiştir ki: "Aranan perdeli, delil kayıp, ihtilaf mevcut olunca, hak inkişaf etmez. Hak inkişaf etmeyince de; mürid, hayret ve şaşkınlık içinde kalıp bocalar."

Bil ki, hak yolcusu müride şu yedi haslet lazımdır:

1-Niyet ve iradesinde doğruluk. Bunun alameti; girdiği yolun gereğine göre hazırlığını yapmaktır.

2-Taate götüren şeylere yapışmak. Bunun alameti; kötü arkadaşı terk etmektir.

3-Nefsinin hâlini tanımak. Bunun alameti; nefsin afetlerini tanımaya çalışmaktır.

4-Allah'ı tanıyan bir alimle beraber olmak. Bunun alameti; böyle bir alimi, diğer her şeye tercih etmektir.

5-Tövbe-i nasuh. Mürid ancak böyle bir tövbe ile taatın tadını bulur ve güzel hâlini devam ettirir. Nasuh tövbesinin alameti; hevâya uymaya götüren şeyleri terk etmek ve gönlü nefsin düşkünlük gösterdiği kötü şeylerden çekmektir.

6-İlmen sakınca olmayan helal yiyecek. Bunun alameti; yiyeceğini helal yollardan aramak ve onu ilme ve dinin hükmüne uygun bir şekilde kazanmaktır.

7- Bu yolda kendisine destek olacak salih bir arkadaş. Salih arkadaşın alameti, ona takva ve iyilikte yardımcı olması, günah ve düşmanlıktan uzak tutmasıdır.

İşte bu yedi husus, hak yoluna giren kimsenin azığıdır. Bu yoldaki manevî ilerleme, terbiye ve kemalat bunlara bağlıdır. Ayrıca bunları, şu dört hasletle destekler ki, bunlar, onun işinin temeli, direği ve kuvvetidir. Onlar da: Açlık, uykusuzluk, sükut ve halvettir.

Bu dört esas, nefsin hapsedilmesini, sıkıştırılıp prangaya vurulmasını ve iyice bağlanmasını sağlar. Bunlar sayesinde nefsin azgınlık sıfatı zayıflar, iş ve davranışları güzelleşir. Bu dört şeyin her birisinin kalpte meydana getirdiği bir tesir vardır.

Önce, açlığı ele alalım:

AÇLIK

Açlık, kalpte deveran eden kanın bir kısmını noksanlaştırır ve kalbi aydınlatır. Kalbin aydınlığı, nurlanması demektir. Ayrıca açlık, kalbin yağını eritir. Bu erimeyle onda bir incelme ve hassasiyet hâsıl olur. Kalbin incelmesi; bütün hayırların anahtarıdır. Çünkü kalbin katılığı, bütün şerlerin anahtarı ve başlangıcıdır. Kalbin kanı noksanlaşınca; düşmanın/şeytanın oraya giriş yolları daralmış olur. Çünkü, kalbin kanı onun giriş yeridir. Kalb yumuşayınca, düşmanın ondaki hakimiyeti zayıflar. Nitekim düşman olan (şeytan ve nefsin) hâkimiyeti katı kalpte olur.

Filozoflar derler ki: "Nefs, tamamen kandan ibarettir." Bu konudaki delilleri de şudur: İnsan ölünce; cesedinde faaliyeti sona eren şey, canlılığı ve kanıdır.

Bazı felsefeciler de: Kan, nefsin mekanıdır;demişlerdir ki, doğru olan da budur. Nitekim bu, Tevrat'ta zikredilmektedir. İşittiğime göre; Tevrat'ta şöyle yazılıdır:

"Ya Mûsâ! Sakın damarları yeme, çünkü onlar, nefislerin bulunduğu ve barındığı yerlerdir."

Bu sözü, şu hadis-i şerif destekler mahiyettedir:

"Şeytan, Ademoğlunun, damarlarında dolaşır. Öyleyse, siz, açlık ve susuzlukla onun dolaşma alanlarını daraltınız."[687]

Kûfe alimleri, kanı "nefis" diye ifâde etmişler ve: "Akıcı nefsi (yâni kanı) olmayan hayvanlardan birisi, suda öldüğü vakit suyu kirletmez" demişler. Onlar bu sözleriyle, domuzlan böceği, ağustos böceği ve örümceği kastetmişlerdir.

Açlıkta kan noksanlaşır. Kanın noksanlaşması, düşmanın giriş ve geziş yollarının daralması ve nefsin meskeninin zayıflaması demektir. Çünkü nefsin mekanı olan kan, etkisiz olma durumuna gelmiştir.

Rivayet edildiğine göre, İsa (a.s.) şöyle demiştir:

"Ey Havâriler topluluğu! Karnınızı aç tutun, ciğerlerinizi susuz bırakın, bedenlerinizi süslü elbiselerle bezemeyin, umulur ki; böylece kalbleriniz Allah Teala'yı görür duruma gelir." Yani, gerçek bir zühd ve kalb safiyeti ile bu hâle ulaşabilirsiniz, demiştir.

Demek ki açlık; zühdün anahtarı ve ehirette kurtuluşun kapısıdır. Açlıkta, nefsin zilleti, boyun eğmesi, zayıf düşmesi ve acizliği mevcuttur. Bunlarda da, kalbin manen dirilmesi ve salahı vardır. Açlıkla, en azından sükut hâli kazanılır. Sükutta da selamet vardır. Nitekim sükut hâli, akıl sahipleri için, ele geçirilmek istenen bir hedeftir

Sehl demiştir ki; "Bütün hayırlar şu dört haslette toplanmıştır. "Ebdaller (veliler) de, onlarla maksuda ulaşmışlardır: Bunlar, karnı aç tutmak, az konuşmak, az uyumak ve insanlardan uzaklaşmaktır."

Yine o, demiştir ki: "Kim açlığa ve sıkıntıya sabretmezse, manevi terbiyesini gerçekleştirmez, kemâlata eremez."

---

[687] Buharî, Ahkam, 21; Ebu Davud, Savm, 78; İbn Mace, Sıyam, 65; Darimî, Rikak, 66; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 156.

Abdulvahid b. Zeyd, -Allah'a yemin ederek- derdi ki: "Sıddıklar ancak, açlık ve uykusuzlukla bu makama ulaşmışlardır."

Gerçekten, açlık, kalbi aydınlatır ve parlatır. Kalbin aydınlığı ile gayb müşahede edilir; parlamasıyla da yâkin hâli ve safası gerçekleşir. Bu aydınlık ve parlaklık ancak, temiz ve incelik sahibi bir kalbe girer. O zaman kalb, sanki, cilalı bir ayna içinde parıldayan bir yıldız gibi olur, gayb alemini müşahede eder. Bâkî olanı gördüğü için, fâniden gönlünü ve gözünü çeker, nefis ve hevânın geçici olmaya mahkum lezzetlerine karşı rağbeti azalır; çünkü onlardaki vebâli ve cezayı görüp bilmiştir. Ahireti ve yüksek dereceleri müşâhede ettiği için, hayır olan işlere yönelir. Bu durumda, ona ahiret hâli hakim olur. Dünya cazibesi kaybolur; gaib olan hazır, hazır olan dünyevi istekler ise gözünde ve gönlünde yok olur. O zaman, ahireti ister ve ona yönelir. Yok olup gidecek şeyleri sevmez ve peşine düşmez. Ahireti kazanmaya çalışır ve bütün rağbetini o tarafa çevirir. Kendisine bu dünyanın saklı olan asıl yüzü gözükür, sırlar keşfolur; böylece göz ve gönlünden aldanma perdesi kalkar. İşte ancak bu durumda kul, gerçek bir mümin olur. Ashab'tan Harise el-Ensârî'nin bahsettiği kul olur. O, şöyle demiştir:

"Nefsimi dünya (sevgi ve hırsın)'dan çektim. Sanki, Yüce Rabbimin Arşını açıkça görür gibi oldum. Sanki, cennette cennet ehlinin birbirleriyle ziyaretleşmelerini, cehennemliklerin de birbiriyle lanetleşmelerini seyrediyor gibiyim."[888]

Aynı şekilde, Rasulullah da (s.a.v), müminin kalbini tanıttığı hadisinde, kalblerin dört kısım olduğunu, bunlar içinde, müminin kalbinin, bütün kötülüklerden arınmış olup içinde parlayan bir ışık bulunduğunu belirtmiştir.[889]

Evet, müminin kalbi böyledir. Aslında kalbin arınması, dünyadan çekilmesi ve hevâdan sıyrılmasıyla olur. İçindeki parlayan ışık ise, kendisiyle gaybı gördüğü "yakin" nurudur.

---

[888] Rivayetle ilgili bkz: Abdullah İbn Mubarek, Kitabu'z-Zühd, No: 314; Abdurrezzak, el-Musannef, XI, 129 (No: 20114); Taberanî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, III, 266-67 (No: 3367); Beyhakî, Şuabu'l-İman, VII, 362-63 (No: 10590-10592).

[889] Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 17; Taberanî, el-Mu'cemu's-Sağîr, s 443 (No: 1077); Ebu Nuaym, Hilye, IV, 385; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 63.

UYKUSUZLUK

Alimlerimizden birisi demiştir ki:

"Kim ihlas ile, kırk gün Allah'a ibadetle geceyi uykusuz geçirse, kendisine göklerin sırları açılır." Aynı zat; bütün hayırlar dört şeydedir der ve gece uykusuzluğunu da, onlardan birisi olarak sayardı.

Bil ki, gece ibadetinde uzunca uykusuz kaldıktan sonra, uykusunun galebe çalmasından dolayı alimlerin uykusu, kendileri için bir keşif , manevî bir müşahede, Cenab-ı Hakk'a bir yakınlık ve ilâhî bir feyiz kaynağı olur.

Şunlar ebdalin/salihlerin, velilerin sıfatıdır: Yemeleri açlık hâlinde, uykuları zaruret durumunda ve konuşmaları ihtiyaç miktarında olur. Kim Yüce Sevgili için gece uykusuz kalırsa, gündüz ona muhalefet edemez. Çünkü Rabbi, ona gece ibadetinde kendisi için uykusuz kalmayı nasip etmiştir."

Hasan-ı Basrî bir gün çarşıya gittiğinde insanların boş gürültü ve çokça konuşmalarını işitince: "Zannediyorum bunların geceleri uyku ile kötü geçen bir gecedir. Bunlar gece ibadetine yardımcı olması için gündüz kaylule yapmayıp, boş işlerle vakit öldürüyorlar." demiştir.

Bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir:

"Gündüz öğle vakti kaylule yapınız/bir miktar uyuyunuz. Şüphesiz şeytanlar gündüz öğle vakitleri kaylule yapmazlar. Gündüz kaylule yaparak, gece ibadetine destek sağlayınız."[890]

Ayet-i kerimede geçen: ***"Sabır ve namaz ile yardım isteyiniz"***[891] emrine şu manalar verilmiştir:

"...Oruçla, gece ibadetine yardım isteyiniz."

"...Nefisle mücahedeye karşı, açlık ve gece namazıyla ilâhi yardım isteyiniz."

"Günahlardan sakınmaya karşı, sabır ve namaz ile yardım isteyiniz."

---

[890] Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, VIII, 112.

[891] Bakara 2/153.

SÜKUT

Gereksiz konuşmayı bırakmak demek olan "sükuta" gelince, o, aklı geliştirir, sahibine verayı öğretir, takvayı elde ettirir. Allah Teala, sükut sayesinde, kuluna, doğru görüş, her zaman tercih edilmeye layık bir ilim nasip eder ve ona her sıkıntıdan bir kurtuluş yolu ihsan eder. Yine sükutu tercihi sebebiyle, kendisini doğru söz ve güzel amelde muvaffak kılar.

Seleften birisi demiştir ki: "Sükut etmeyi üç senedir, ağzıma koyduğum bir çakıl taşıyla öğrendim. Her konuşmak istediğimde, dilim taşa takılıyor, ben de sükut ediyordum."

Büyüklerden birisi de şöyle der: "Nefsime, konuştuğu her lüzumsuz/mâlayani kelime için, iki rekat namaz kılmayı vazife olarak yükledim. Bir zaman sonra, buna alıştı, namaz bana kolay gelmeye başladı. Bunun üzerine her boş söz için, bir gün oruç tutmaya söz verdim, nefsim buna da alıştı ve lüzumsuz konuşmayı terk etmedi. Nihayet her lüzumsuz kelime için, bir dirhem sadaka vermeye karar verdim, artık bunu yapmak nefsime ağır geldi ve böylece lzumsuz konuşmaya son verdim."

Ukbe b. Amir anlatıyor: Rasulullah'a (s.a):

"Ya Resulallah! Kurtuluş hangi ameldedir?" diye sordum. Allah Rasûlü (s.a.v):

"Diline sahip ol, evin geniş olsun ve hatalarına ağla, huzur ve kurtuluş bunlardadır." buyurdu.[892]

Rasulullah (s.a.v), kısa ve öz bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur:

"Kim, selamete ulaşmak istiyorsa, sükuta yapışsın."[893]

Yine Rasulullah (s.a.v), Muaz b. Cebel'e namazı, orucu ve diğer önemli ibadetleri tavsiye ettikten sonra, sonunda:

"Sana, bütün bunlardan daha önemli ve faydalı olanı haber vereyim mi?" buyurdu ve diline işaret edip, ona sahip olmasına dikkat çekti." Hz. Muaz demiştir ki: O zaman ben:

---

[892] Tirmizi, Zühd, 61; Ahmed, Müsned, V, 259; Beyhaki, Şabu'l-İman, No: 705; K. Zühd, No: 134; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 299-301.

[893] Ebu Ya'la, Müsned, No:3607; İbnu Ebi'd-Dünya, K. Samtü No: 11; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 297; Münzirî, et-Terğib, III, 536.

"Ya Resulallah! Dilimizin konuştuklarıyla hesaba çekilecek miyiz?" diye sordum, Allah Rasulü (s.a.v):

"Hayret, Ya Muaz! İnsanları yüzüstü cehenneme sürükleyen, dilleriyle kazandıklarından başkası mıdır? Şüphesiz, sükut edersen selamet bulursun, konuştuğun zaman ise, sözün, ya lehinedir ya da aleyhine!"[894] buyurdu.

Süfyan b. Abdullah es-Sekafî demiştir ki:

Rasulullah'a (s.a.v): "Ya Rasulallah! Bana, İslam hakkında öyle bir şey tavsiye buyur ki, sizden sonra, hiç kimseye o konuda soru sormama gerek kalmasın" dedim. Allah Rasulü (s.a.v):

-Rabbim Allah de, sonra, her işinde dosdoğru ol" buyurdu. Ben de:

-Bundan sonra yapacağım ve sakınacağım ne kaldı ki?" dedim.

Diğer bir rivayette, şu lafızlar yer almaktadır:

"Ben: Bana en zararlı şeyi haber verir misiniz?" dedim. Efendimiz (s.a.v), diline işaret buyurdu.[895]

Bir haberde şöyle buyurulmuştur. ***"Bir kul, dilinden çıkanlara sahip olmadıkça, Allah Teala'dan gerçek manada korkmuş olmaz."***[896]

Hadis–i şerifte ise şöyle buyurulmuştur:

"Kulun, kalbi doğru olmadıkça hâli; dili doğru olmadıkça da kalbi düzgün olmaz."[897]

İbn Mesud da: "Dilden daha çok uzun süre hapsedilmeyi hakeden hiçbir şey yoktur" demiştir.[898]

Seleften birisi ise: "Verayı/hakiki takvayı araştırdım; onun en az dilde olduğunu gördüm." demiştir.

Alimlerden birisi de: "Bir kulun, dili doğru olduğunda mutlaka, diğer işlerinin de güzel olduğunu, dilinden çıkan sözü çelişki ve yalanla dolu oldu-

---

[894] Buharî, İman, 19; Müslim, İman, 237; Ebu Davud, Sünnet, 15.

[895] Müslim, İman, 62; Tirmizî, Zühd, 61; İbn Mace, Fiten, 12.

[896] İbnu Ebi'd-Dünya, es-Samtü, No: 17; Tabarani, es-Sağır, No:6559; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 302.

[897] Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 198; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, I, 53.

[898] Ebu Nuaym, Hilye, I, 134; İbnu Ebi'd-Dünya, K. es-Samtü; No: 16; İbnu Mubarek, Zühd, No: 384; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 303.

ğunda ise, diğer işlerinde de bir bozukluğun bulunduğunu görürsün." demiştir.

Hükemadan birisi de; "Akıl çok olunca, kelam az olur. Akıl az olduğunda da söz çoğalır." demiştir.

Ahmed b. Hanbel ise: "Kelam ilmine dalanların çoğu zındıklığa düşmüşlerdir." demiştir.

Tasavvuf yolunun büyüklerinden birisi şöyle der: "Konuşan ve konuştuğunu güzel anlatan çoktur. Fakat asıl zor iş, susmayı güzel yapmaktır."

Zünnun el-Mısrî: "Korku sahibini hareket ve ızdıraba sevk eder, haya ise, sükuta götürür." demiştir.

Ariflerden birisi de: "Bu ilim iki kısma ayrılmıştır. Yarısı sükut, yarısı da onu nereye koyacağını ve kime vereceğini bilmendir." der.

Dahhak b. Müzahim ise: "Ben önceki büyüklere yetiştim; onlar, ancak, sükut ve verayı öğreniyorlardı. Bugün ise insanlar, hep konuşmayı öğreniyorlar." demiştir.

Hasan-i Basrî, Enes b. Malik'ten, Rasulullah (s.a.v) efendimizin şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Dört şey var ki; onlar, ancak, sevip peşine düşmekle ele geçer. 1- Sukut ki o, ibadetlerin başıdır. 2- Tevazu 3- Allah Teala'yı zikir. 4- Dünya malının azlığı."[899]

Hammad b. Ziyad şöyle anlatır: "Eyyub'a: "Bugün ilim daha fazladır veya bu manada bir şey söyledim." O da: "Ey oğlum! Bugün kelam daha fazladır. İlim ise, önce geçen büyüklerde daha fazla idi." dedi.

Denilir ki, öncekiler, alimin sözünden istifade ettikleri gibi, sükutundan da istifade ediyorlardı.

Yine denilmiştir ki: "Konuşanın sükutundan istifade edemeyen, sözünden de faydalanamaz."

---

[899] Hakim, el-Müstedrek, IV, 311; İbnu Ebi'd-Dünya, es-Samtü, No: 560; Tabarani, el-Kebir, I, 299; Heysemi, Mecmau'z Zevaid, X, 285; Münzirî, et-Terğîb, III, 543 –545. (Hadis bazı rivayetlerde Enes b. Malik'e ait olarak rivayet edilmiştir.)

Alimlerden birisine: "Falancı mı daha alimdir, yoksa filan zat mı?" diye sorulduğunda: "Falan daha alimdir, filan ise daha çok laf eder." diyerek, ilimle, lafı birbirinden ayrı tutmuştur.

Horasan alimlerinden birisine, vefatı anında: "Bize, sizden sonra, meclisinde ve sohbetinde oturacağımız birisini gösterir misiniz?" diye sorduklarında; onlara, falancı adama gidin, diyerek sükutu çok seven ibadet ehli birisini tavsiye etmiştir. Kendisine:

-Onun fazla ilmi yoktur, kendisine sorduğumuz ilmî sorulara cevap veremez; denilince, alim:

-Evet, bunu ben de biliyorum, fakat o, bilmediğini konuşmayacak kadar vera/takva sahibidir." dedi.

A'meş derdi ki:"Öyle sözler vardır ki, cevabı sükuttur."

Seleften birisi de: "Sükut, alimin süsüdür, cahilin ise kusurunu örten perdesidir." demiş. Bir başkası da buna: "sükut cahil kimseye verilecek en güzel cevaptır." sözünü eklemiştir.

Bir haberde: "Sükut, alim için bir süs, cahil için bir sıkıntı ve ağırlıktır." denmiştir.

Alimlerden birisi şöyle der: "Şeytana, konuştuğunda ilimle konuşan, sükut ettiğinde edeple sükut eden bir alimden daha çok sıkıntı veren hiçbir şey yoktur." Şeytan der ki: "Şuna bakınız, sükutu bana, kelamından daha ağır ve daha çok acı vericidir."

Yine selef-i salihinden birisi der ki: "Konuşmasını öğrendiğin gibi, susmasını da öğren. Konuşman seni, doğruya ulaştırırsa; sükutun da seni tehlikelerden korur. Sükutta senin için iki faydalı haslet vardır:

1-Sükutla, senden daha cahil olan birisinin cahilliğini ve edepsizliğini defedersin.

2-Yine sükut sayesinde, senden daha alim olan birinden ilim öğrenirsin."

Alimlerden birisi demiştir ki: "Bilmiyorum" demesini öğren, "Biliyorum" sözünü öğrenme. Eğer sen: "Bilmiyorum" dersen; sana bilmediklerini öğretirler, sonuçta sen de öğrenmiş olursun. Fakat, "Biliyorum" dersen; sa-

na öyle sorular sorarlar ki, sonuçta altından kalkamaz, zor duruma düşersin.

Alimler demiştir ki: "Alim, "bilmiyorum" diyeceği yerde "biliyorum" derse, en ağır darbesini almış olur."

Hz. İsa (a.s) şöyle demiştir: ***"Bütün hayır üç şeydedir: Bunlar sükut, söz ve nazardır. Kimin susması tefekkürle değilse, o bir yanılmadır. Kimin sözü zikir değilse o söz zarardır. Kimin kainata bakışında ibret yoksa, o bakış bir oyun ve aldanmadır.***[900]

Alimlerden birisi de demiştir ki: "Öyle bir zaman gelecek ki, insanların en faydalı işleri uyku, en faziletli ilimleri de sükut olur."

O, bu sözü genellikle amellerin bozuk, ilimlerin karışık olduğu bir zaman için söylemiştir.

Yine aynı zat der ki: "O zamanda insanların en güzel hâli, açlıktır. Çünkü o vakit haramlar yayılmış, helal ortadan kalkmıştır."

Alimlerden birisi ise şöyle der: "Sükut, aklın uykusu (dinlenmesi), konuşma ise onun uyanıklığıdır. Her uyanıklık hâli, bir uykuya (dinlenme ve sükûnete) muhtaçtır. Akıllı bir kimse ancak, aklını topladığı ve zihnini toparladığı zaman konuşur."

İbn Abbas, talebesi Mücahid'e çeşitli şeyler tavsiye ederken şunları da söylemiştir:

"Seni ilgilendirmeyen konularda sakın konuşma. Böyle yapman senin için daha selametlidir. Kendin adına hatadan emin olma. Yerini bulmayınca, seni alakadar eden konularda da konuşma. Kendisini ilgilendiren konularda konuşan nice kimseler, sözü, yerine koymadığı ve ehline söylemediği için zayi etmiştir."

Alimlerden birisi demiştir ki: "Kişinin vera ve takvası, konuşmasında ortaya çıkar."

Bir haberde şunlar zikredilmiştir: *"Sözü çok olanın, hata ve sürçmesi de çok olur. Hatası çoğalanın ise kalbi ölür."*[901]

Denilmiştir ki: "Söz azaldıkça, doğruluk nispeti artar."

---

[900] İbnu Asakir, Tarihu Dımeşk, cilt: 47; shf: 439. (Beyrut, 1998)

[901] Bkz: İbnu Ebi'd-Dünya, es-Samtü, No: 53; 89, 90.

Seleften bir cemaatten nakledildiğine göre, onlar şöyle demişlerdir: "Selametin onda dokuzu sükuttadır."

Denilmiştir ki: "Konuştuğu her boş ve lüzumsuz söz için, kul, kınanmak ve azarlanmak için beş yerde durdurulur ve kendisine şunlar sorulur:

1-Bunu niçin söyledin, konuştuğun seni ilgilendirir miydi?

2-Konuşmanda bir faydan oldu mu?

3-Konuşmasan bir zararın olur muydu?

4-Konuşmasan sonuçta daha kazançlı olmaz mıydın?

5-O sözün yerine "Sübhanellah", "el-hamdülillah" deyip de sevabını alsan daha iyi olmaz mıydı?

Denilir ki, konuşulan her kelime için ahirette üç soruşturma açılır. Birincisinde, konuşulan sözün "niçin?", ikincisinde "nasıl?", üçüncüsünde "kim için?" söylendiği sorulur. Üçünden kurtulursa ne âlâ, yoksa, hesap için uzun süre bekler."

Hasan-i Basrî demiştir ki "Müminin dili, kalbinin ardındadır. Bir şey konuşmak istediği zaman önce düşünür; eğer faydasına ise konuşur, zararına ise vazgeçer. Münafığın kalbi ise, dilinin ardındadır. Kalbine ne gelirse hiç düşünüp taşınmadan hemen konuşuverir."

Bir haberde, şöyle nakledilmiştir: *"Konuşmanın sükuttan daha sevimli olması, alim için bir afettir."*[902]

Çünkü konuşmada, sözün inceliklerine dalma ve gereksiz sözler sarf etme vardır. Sükutta ise, selamet ve kazanç vardır."

Rasulullah (s.a) bir öğüdünde şöyle buyurmuştur:

"Kendi ayıbı, insanların ayıbını araştırmaktan kendisini alıkoyan, elindeki fazla suyunu ihtiyaç sahiplerine dağıtan ve gereksiz sözden dilini tutan kimseye müjdeler olsun."[903]

Sükut hakkında ve değindiğimiz konularda haberler çoktur. Fakat biz, hepsini zikretmeyi hedeflemedik.

---

[902] İbnu Mübarek, K. Zühd, No: 40; İbnu Ebi'd-Dünya, es-Samtü, No: 98.

[903] Tabarani, el-Kebir, II, 65; İbnu Ebi'd-Dünya, es-Samtü, No:44; Beyhaki, Sünen-i Kübra, IV, 182; Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, X, 229.

HALVET/YALNIZLIĞA ÇEKİLMEK

Halvete gelince. Halvet, kalpten halka ait korku ve beklentilerin boşaltılması, bütün düşüncenin Yüce Yaratıcının emrettiği işlerde toplanması ve sebat üzere azmin kuvvetlendirilmesidir. Çünkü, insanlara karışmakla azim gevşer, gayret dağılır, niyet zayıflar.

Halvete giren kimse, insanları görmekten kurtulduğu için, nefsin acil dünyevi konulardaki fikir ve meşguliyeti azalıner. Çünkü göz, kalbin kapısıdır. Kalbi bozacak şeyler oradan girer ve ardından kalpte şehvet ve lezzetler canlanır.

Alimlerden birisi demiştir ki: "Durmadan sağa sola bakan kimsenin, pişmanlığı kesilmez."

Halvet; kalbi ahiret düşüncelerine çeker; yakinen müşahede ettiği için, ona olan arzu ve gayreti devamlı yeniler. İnsana halkı hatırlamayı unuttturur ve Rabbin zikrine bağlar. Halvet; afiyet ve emniyeti temin eden en büyük sebeplerden birisidir. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah'tan afiyet isteyiniz. Kula yakînden sonra, afiyetten daha büyük bir nimet verilmemiştir."[904] Diğer bir hadiste ise:

"İnsanlardan uzaklaşmak afiyettir."[905] buyrulmuştur. Buna göre uzlet hadis-i şerifte, teşvik edilen işlerden olmakta ve yakîn bir imandan sonra, her şeyden daha üstün tutulan nimetler arasında sayılmaktadır.

Bir hak yolcusu, cemiyet içinde bulamadığı lezzeti, manevî tadı ve ilerlemeyi halvette buluncaya kadar gerçek bir mürid olamaz. Aynı şekilde bir hak yolcusu açıkta yaptığı amellerde bulamadığı şevk ve kuvveti gizli amellerinde ele geçirinceye kadar, ünsiyeti yalnızlıkta, rahatı halvette ve en güzel amelleri gizlilikte yaşayıncaya kadar, sadık bir mürid olamaz.

Halvet ile halka karışma durumu, havf/ilahi korku ile muhabbet arasındaki durum gibidir. Bilindiği gibi havf, bütün ibadet ehli için uygun ve faydalı bir durumdur. Muhabbet ise, ehil ve seçkin kullar için fazladan verilen bir nimettir. Aynı şekilde halvet ve yalnızlık da, bütün hak yolcularına

---

[904] Hakim, el-Müstedrek, II, 78; III, 38; Ahmed, Müsned, I, 8; İbnu Ebi'd-Dünya, Kitabu'l-Yakin, No: 13.

[905] Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 4052; Nebhanî, el-Fethu'l-Kebir, No: 7980. Aynı konudaki hadisler için bkz: Buhari, Rikak, 34; İbni Mace, Fiten, 13.

uygun ve faydalıdır. İnsanlarla karışmak ve onlarla muhabbet etmek ise, herkesin işi değildir. Bu, ancak hak yolunda örnek olacak alimlere uygun düşecek özel bir iştir.

Ancak halvet; mevcut akıldan başka bir akla, tek başına olmak da, insana takviye olacak ayrı bir imana muhtaçtır.

Süfyan es-Sevrî ve Bişr b. Hâris'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yalnızlıktan canın sıkılıp halkla beraberliğe ünsiyet ettiğinde; riyadan emin olma."

Ebu Muhammed demiştir ki: "Bütün hayırlar, şu dört haslette toplanmıştır: Seçkin Allah dostlarından bir grup olan Ebdallar da, bu hasletler sayesinde Ebdal olmuşlardır. Bunlar; karnı aç tutmak, sükut, halktan uzaklaşma ve geceleri ibadetle uykusuz geçirmektir."

Bana, Abdülaziz'in, Sehl'den şunu naklettiği anlatıldı:

"Bir ihtiyaç yokken velinin insanlara karışması bir zillet; yalnız kalması ise izzettir. Görmüş olduğum bütün veliler, yalnızlığı tercih etmişlerdi."

Ariflerden birisi demiştir ki: "Yalnızlığı sevmek, sahibinin manevî yola istidadını gösterir."

Sahih tövbe ve istikamet üzere gitmeye kuvvetle azmettikten sonra, sâlikin, bu yolu irade etmesinde sadık olduğuna gösteren alametlerden birisi de; yukarıda saydığımız bu dört şeyi (açlık, sükut, halvet ve uykusuzluğu), bunların zıddı olan şeylere (açlığı tokluğa, sükutu çok konuşmaya, halveti insanlara karışmaya, uykusuzluğu uykuya) tercih etmesidir. Kalbin huzuru ve göğsün açılması, bunlar sayesinde olur. Güzel ahlak da bunlarla kazanılır. Çünkü bu dört hasletin zıddı olan şeyler, dünya sevgisinin kapısı, gafletin anahtarı ve hevanın çıkış yollarıdır. Hiç şüphesiz, insanın karnı tok olunca, kalbi katılaşır ve zulmetle kararır. Bu durumda, nefis kuvvet kazanır ve zevklerine dalar. Nefis kuvvetlenip zevklendiği şeylere dalınca, iman zayıflar, nuru söner. Ama nefis zayıflayıp, tabiatındaki hırs ve şehvet sönünce, kalb kuvvetlenir ve yakin nurlarının şuaları parlar. O zaman da kul, hakiki dostuna yaklaşır ve sevgilinin meclisine girer. Halbuki tokluk, dünyaya rağbetin kapısıdır.

Sahabe-i Kiram'dan birisi demiştir ki: "Rasulullah'tan (s.a.v.) sonra, ortaya çıkan ilk bidat karnı tıka basa doyurmaktır."

Sahabe, karın tokluğunu böyle tehlikeli saymıştır Çünkü; halkın karınları iyice doyunca, şehvetleri kendilerini haramlara sürükler. Rivayet edildiğine göre, Hz. Âişe şöyle demiştir:

"Rasulullah (s.a.v) ve Ashabı, herhangi bir zorlama ve mecburiyet olmadığı halde, kendi istekleriyle aç kalmayı tercih ediyorlardı."

İbn Ömer demiştir ki: "Hz. Osman şehid edildiği günden beri, karnımı doyurmadım." O, bunun Haccac'ın zamanında olduğunu söylemiştir.

Ashab'tan, Ebu Cuhayfe şöyle anlatır: "Rasulullah'ın (s.a.v) yanında geğirdim. Bunu duyan Allah Rasulü (s.a.v):

"Geğirme! Şüphesiz, sizden dünyada en fazla tok olanlar ahirette en fazla açlık çeken kimseler olurlar"[906] buyurdu. Vallahi o günden bu güne kadar, herhangi bir yiyeceğe meyletmedim. Bundan sonra da, Allah Teala'nın beni koruyacağını ümit ediyorum.

Buna göre; kulun açlığının tokluğundan daha fazla olması müstehaptır. Açlık, evliyanın en belirgin alametlerindendir.

Kim iki açlık arasında, açlığın son noktasında bir defa yerse; onun, açlığı tokluğundan daha fazladır. Kim, iyice acıktıktan sonra, karnını orta halli doyurursa; tokluğu ve açlığı dengeli olur. Kim, günde iki defa yemek yer, yahut acıkmadan yer ve karnını doyurursa; tokluğu açlığından daha fazla demektir. Bu ise mekruhtur. Her kim, acıktıktan sonra yemek yer ve doymadan yemekten kalkarsa, bunun açlığı tokluğundan daha fazla olur. Bu, en normali ve en güzelidir.

Hişam, Hasan-i Basrî'nin şöyle dediğini nakleder:

"Vallahi, ben bir takım insanlara yetiştim, onlar, karınlarını tam doyurmuyorlardı. Kendini ölümden koruyacak kadar yedikten sonra, zayıf ve güçsüz kalma arzusuyla veya hayırlı bir niyetle ellerini yemekten çekiyorlardı. Onlardan birisi için, ömrü boyu, asla ikinci bir elbise katlanıp bir kenara konmazdı. (Tek elbise ile yetinirlerdi). Ailesinden kendisi için (özel olarak) herhangi bir yiyecek yapmasını istemezdi. Yatmak için özel bir döşek edinmezlerdi."

---

[906] Hakim, Müstedrek, IV, 121; Tirmizi, Sıfatu'l-Kıyame, 37; İbnu Mace, Et'ıme, 50; Elbani, Sahiha, No: 343; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, V, 31.

Cafer b. Hayyan da, Hasan-i Basrî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "İki şey kalbi katılaştırır: Uzun süre tok kalmak ve çok konuşmak."

Yine, bize rivayet edildiğine göre, Mekhûl şöyle demiştir: "Üç haslet var ki, Allah Teala onları sever. Üç haslete de buğzeder; sevdiği hasletler; az yemek, az uyumak ve az konuşmaktır. Sevmedikleri ise; çok yemek, çok uyumak ve çok konuşmaktır."

Uykuyu ele alalım: Uyku uzayınca kişide fazlaca gaflet, akıl azlığı, anlayış noksanlığı ve kalp duyarsızlığı meydana gelir. Bunlarla da vakit ve fırsatlar elden kaçar. Fırsatı kaçırmak ise; ölümden sonra pişmanlık duyulacağının bir alametidir.

Bize nakledildiğine göre; Rasulullah (s.a.v) şöyle anlatmıştır: Davud'un (a.s.) oğlu Süleyman'ın annesi, oğluna dedi ki: "Oğlum geceleri çok uyuma! Çok uyku, kulu kıyamet gününde fakir olarak ortada bırakır."

Şöyle anlatılır: İsrailoğulları içinde bazı gençler ibadetle meşgul oluyordu. Akşam yemeği hazırlanıp ortaya konunca, alimleri ayağa kalkıp: "Ey müridler cemaatı! Çok yemeyiniz. Yoksa, çok su içer ve çok uyursunuz. Çok uyuyunca da çok pişman ve perişan olursunuz." derdi.

Selef büyüklerinden birisi şöyle derdi: "Müminin en basit ve sade işi; yemek ve uykudur. Münafığın en büyük ve önemli işi ise; yemekle uykudur."

Bir adam, hikmet ehli birisine gelerek:

-Bana bir şey tarif et, onu kullanayım da gündüzleri dahi uyuyayım, dedi. Hikmet ehli adama:

-Be adam! Ne kadar zayıf akıllısın. Zaten ömrünün yarısı uykudur. Uyku ise, bir nevi ölümdür. Sen ömrünün dörtte üçünü ölü, dörtte birini de diri geçirmek istiyorsun." dedi. O:

-Bu nasıl oluyor? deyince, Hikmet ehli

-Sen, mesela, kırk sene yaşadığında, yarısı uykuda gittiği için, kalan yirmi sene normal hayatındır. Sen kalkmış, bunu (biraz daha uyuyarak) on seneye indirmek istiyorsun, dedi.

Çok konuşmaya gelince: Gerçek şu ki; çok sözde, vera azdır, takva yoktur, hesabı uzun sürer. Çok sözle, çoklarının hakkı çiğnendiği için; cok

konuşandan hakkını isteyen, yakasına yapışan çok olur. Konuşulanı yazan melekler, daha fazla şahitlik ederler. Çok konuşmakla sürekli Yüce Allah'tan yüz çevirme meydana gelir. Çünkü, çok konuşma, bazen dilin büyük günah işlemesine sebep olabilir. Mesela, yalan, gıybet, laf taşıma, iftira, yalan şahitlik, temiz kimselere zina suçu atmak, Allah adına yalan-yanlış konuşmak, yemin etmek, mâlâyani/boş ve faydasız konuşmak, kendisine fayda vermeyen konulara dalmak gibi fiiller, hep konuşmanın sonucu ve dilin afetleridir.

Bir haberde şöyle varid olmuştur: ***"Ademoğlunun hatalarının çoğu dilinden meydana gelmektedir. Kıyamet günü insanların en günahkarı, kendisini ilgilendirmeyen konulara en fazla dalandır."***[907]

Yine dilde; lafı süsleme, halka karşı edebiyat yapma, doğru şeyleri değiştirip manasını çarpıtma, heva ehline yağcılık yapma, insanlarla çekişme, münakaşaya girme gibi hastalıklar vardır. Bir kulda bunlar birleşince, kalbi daima dağınık olur. Kalb dağılınca, azim ve gayret bölünür. Gayret bölününce de; mukarrebûn makamından düşüş meydana gelir.

İbn Abbas, Mücahid'e yaptığı vasiyyetinde şöyle demiştir:

"Halim olanla da, sefih/edepsiz kimseyle de çekişmeye girme. Şüphesiz, halim seni alaşağı eder, sefih de sana eziyet verir."

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: ***"Şüphesiz kul bir söz söyler ve ona hiç ehemmiyet vermez. Halbuki o söz sebebiyle, sema ile yer arası kadar mesafede cehenneme yuvarlanır."***[908]

Başka bir lafızda hadis şöyledir: ***"Kul hiç bir sakınca görmeden öyle bir söz söyler ki, bu yüzden yetmiş sene cehennemde yuvarlanır."***[909]

Lokman (a.s.) oğluna demiştir ki: "Ağzındaki salya göğsüne akarak dilsiz olarak yaşaman, seni ilgilendirmeyen şeyleri konuşmandan daha hayırlıdır."

---

[907] İbnu, Mubarek, K. Zühd, No: 362; Ahmed, K. Zühd, 160; İbnu Ebi'd-Dünya, es-Samtü, No: 74; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 300 (Hadisin ilk kısmı).

[908] Az bir değişiklik ile bkz: Buhari, Rikak, 23.

[909] Tirmizî, Zühd, 46; İbn Mace, Ahkam, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 430; II,197.

Bir haberde: ***"Kim kötü bir sözü ilk defa ortaya atar, insanlar da buna veya onun benzeri sözlere dalıp konuşurlarsa; onların kazandığı günahların bir misli, ona yazılır"***[910] demiştir.

Yine bir haberde: "Kötü sözü ancak, kötü adam getirir." denmiştir.

Bize anlatıldığına göre; İbrahim b. Edhem, birisi kendisine arkadaş olur da çirkin bir söz söylerse ondan ayrılırdı.

Bir hadis-i şerifte:

"Kim gözlerinin gördüğü, kulaklarının işittiği her şeyi anlatırsa, Allah Teala onu, inananlar arasında kötülüğün yayılmasını seven kimselerden yazar."[911] buyurmuştur.

Hz. Ali'den nakledildiğine göre o, şöyle demiştir: "İnsanlar içinde kötülüğü yayan kimse, onu işleyen kimse gibidir."[912]

Bir haberde şöyle anlatılır: Ehl-i Suffe'den biri Allah Teala'nın yolunda şehid oldu. Annesi oğlunun yanına gelerek: "Cennet nimetleri sana mübarek olsun. Sen Allah yolunda cihad ettin, Rasulullah'ın (s.a.v) yanına gittin ve şehid edildin. Cennet senindir ne mutlu sana!" diye sevincini dile getirdi. Kadının bu sözlerini işiten Rasulullah (s.a.v):

"Onun cennetlik olduğunu ne biliyorsun? Belki de o, kendisine fayda vermeyen şeyleri konuşmuş ve verilmesi zarar vermeyen şeylerden de menetmiştir"[913] buyurdu.

Diğer bir rivayet de: "Belki o, kendisini ilgilendirmeyen şeyleri konuşmuş ve ilgilendiren bazı şeyleri de konuşmamış olabilir." buyrulmuştur.

Bir haberde şöyle anlatılmıştır:

Sahabeden bazıları, bir adam için: "O, çok uykucudur" dediler. Bunu duyan Rasulullah (s.a.v):

"Kardeşinizin gıybetini ettiniz, ondan, sizin için istiğfar etmesini isteyiniz"[914] buyurdu.

---

[910] Benzer rivayet için bkz. Müslim, İlim, 15.

[911] İbnu Ebi Hâtim, Tefsir, VIII, No: 14244; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, VI, 161.

[912] Bkz: Buhari, Edebü'l-Müfred, No: 324-326; İbnu Ebi'd-Dünya, es-Samtü, No: 262, 263, 268.

[913] Tirmizî, Zühd, 11.

[914] Münzirî, et-Terğib, III, 507.

Diğer bir haberde; ashaptan bazıları, birisi için; "Falancı, ne kadar aciz birisi!" dediler. Efendimiz (s.a):

"Onun etini yediniz, (gıybetini ettiniz)" buyurdu.[915]

Hz. Âişe anlatıyor: Ben, bir kadın için: "Eteği ne kadar uzun", diğer bir lafızda: "Gerçekten o, çok kısa bir kadın" dedim. Rasulullah (s.a.v): ***"Onun gıybetini ettin"*** diye beni ikaz etti.

Başka bir haberde, Rasulullah (s.a.): ***"Ya Âişe! Öyle bir söz ettin ki; o, bir denizin suyuna karıştırılsa, onu acılaştırırdı"***[916] buyurmuştur.

Bu ifade, gıybetin kötülüğünü anlatmak için kullanılmıştır. Bir haberde, gıybetin tarifi konusunda, bütün bu manaları içeren şu hadis-i şerif nakledilmiştir:

"Kim din kardeşinde olan bir kusuru (arkasından) söylerse, gıybet yapmış olur."[917]

Enes b. Malik yoluyla gelen bir hadis-i şerif bundan daha şiddetlidir. Buna göre; Allah Rasûlü (s.a) şöyle buyurmuştur:

"Gıybet; din kardeşin hakkında konuşup da, onu temize çıkarmamandır."[918]

Bu hadis, gerçekten gıybet hakkında son derece ağır bir tarif ortaya koymuş ve ondan şiddetle sakındırmıştır.

Gıybet bir isimdir. Şer'i manası ayrıdır. Rasûlullah (s.a) onu, kulun, din kardeşinde olan (kusuru arkasından) söylemesidir." şeklinde açıklamış ve onu günah olarak, zina gibi çirkin bir fiil olarak tanıtmıştır.[919]

Demek ki; bir kimse, din kardeşinde olan ve huzurunda söyleyemediği bir kusuru yahut onu mazur görmeyen veya temize çıkarmayan bir sözü, arkasında söylediği vakit, onun gıybetini yapmış olmaktadır. O halde; şayet sükutta, gıybetten kurtulmaktan başka hiçbir fayda olmasaydı, bu bile pek büyük bir kazanç olurdu. Nasıl böyle olmasın ki, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

---

[915] Müslim, Birr, 70; Tirmizi, Birr, 23; Darimî, Rikak, 6; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 137.

[916] Ebu Davud, Edeb, 35; Tirmizî, Kıyame, 51.

[917] Bkz: Müslim, Birr, 70, Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 137; Elbânî, Sahiha, No: 1992.

[918] Konu ilgili hadisler için bkz: Beyhakî, Şuabul-İman, V, 300 vd.

[919] Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, VIII, 91; Münziri, et-Terğib, III, 511.

"Ademoğlunun bütün konuştukları zararınadır, kendisine faydası yoktur. Ancak üç söz hariç: 1- Bir iyiliği emretmek. 2- Bir kötülükten nehyetmek. 3- Allah Teala'yı zikretmek."[920]

İnsanlara karışmaya gelince:

Bir gereği yokken halkın arasına karışmak; hayır amellerde kuvvet kazanmış azmi zayıflatır ve kulun halvette elde ettiği sağlam kalp bağını gevşetir. Çünkü; çarşı-pazarda, insana takva ve iyilikte yardımcı olanlar azdır, ama kötülük ve düşmanlığa destek olan sebepler pek çoktur. Ayrıca insanlara karışmakla kul, dünya ehlinin dünyaya yöneldiğini görerek kendisi de, dünyanın hemen ele geçecek zevk ve malına karşı arzulu olmaya başlar. Gafil insanlara bakışı sebebiyle ibadetinde gevşeklik meydana gelir.

Şu bir gerçektir ki gevşek insanlarla hemhal olmak, insanda ibadete karşı bıkkınlık meydana getirir. Cahil insanların sözünü dinlemek ve bütünüyle dünyaya yönelmiş, kalben ölü kimselere nazar etmek, salih amellerin tadını noksanlaştırır, ilmin nurunu söndürür ve ilahi kelamı anlama şevkini kaybettirir.

Rivayet edildiğine göre; İsa (a.s) şöyle demiştir: *"Ölülerle oturmayınız, yoksa kalbiniz ölür."* Ölüler kimdir?" diye sorulunca da: *"Dünyayı seven ve ona rağbet edenlerdir"* demiştir.

Hasan-i Basrî, Allah Teala'nın: **"Ölülerle diriler bir değildir..."**[921] ayetini tefsir ederken, demiştir ki: "Ayette geçen diriler, fakirler, ölüler de zenginlerdir."

Fakirler, Allah Teala'nın zikriyle mânevî bir dirilik kazanmışlar, zenginler ise, dünya derdi ve sevgisiyle kalben ölmüşlerdir.

İnsanlara karışmak, tembel ve gafil insanlarla oturmakla düşülecek en büyük tehlike, kalpteki yakinin zayıflamasıdır. Çünkü kulun mübtela olduğu en zararlı şey, onu en çok helake itecek, kendisine en fazla perde olacak ve onu haktan uzaklaştıracak en tehlikeli durum, Cenab-ı Hak tarafından gayben haber verilen müjdelere ve alenen sakındırılan ilahi buyruklara karşı yakîn inancının zayıflamasıdır. Bu durum, Rasulullah'ın, (s.a.v) ümmeti adına en çok korktuğu şeydir. Nitekim, bir hadis-i şerifte:

---

[920] Tirmizî, Zühd, 63; İbn Mace, Fiten, 12.

[921] Fatır 35/22.

"Ümmetim için en çok korktuğum şey, yakinin zayıflamasıdır"[922] buyurulmuştur.

Bunun sebebi şudur: Yakinin zayıflaması; dünyaya rağbetin, mal toplama hırsının, dünya ehline yaklaşmanın ve onlara imrenmenin kaynağıdır. Nitekim İbn Mesud şöyle demiştir:

"Gerçekten bir adam, kalbinde imanı ile evinden çıkar. Fakat din ve iman olarak elinde hiçbir şey kalmadan evine geri döner. Çünkü o, birisiyle karşılaşır; ona: "Sen, böyle böylesin." der. Bir diğeriyle karşılaşır: ona: "Sen, şöyle şöylesin." der. Ardından, onlardan yana konuşmadık hiçbir şey bırakmaz. Sonuçta Allah Teala'nın gazabına uğramış olarak evine döner."

Tabiûndan birisi şöyle demiştir: "Kul halvetinde, bir çok güzel hasletleriyle oturur. Sonra, insanların arasına çıkar. İnsanlar, onun güzel niyet ve hâlini bir bir gevşetir, iplerini çözerler. Neticede her şeyini kaybetmiş, bütün bağlarını gevşetmiş bir duruma düşer."

Yakînin kuvvetli olması, bütün salih amellerin temelidir. Çünkü yakîn kuvvetli olunca kul, hemen (halkın içinden) yerine döner, ikamet ettiği yerde uzun süre kalabilir. Çünkü o, fanî dünyanın azını tercih edip, bakî olan ahiret için her şeyini ortaya koymuş, dünya hırsı zayıflamış, talebi azalmış, tamahı yok olmuş, acil dünya ve zevkleriyle meşgul olmaktan elini çekerek asıl dönüş yeri olan ahirete yönelip, teşvik edilen amellerle meşgul olmaktadır. Bütün bunlarda, amelindeki ihlası, hallerindeki gerçek zühdü, emelini kısa, amelini güzel yapmadaki samimiyeti ortaya çıkmaktadır.

Allah Teala'nın, kendisini oyalayan mal ve evlat çokluğu ile aldanıp, kalabalıklığı ve kuvvetini göstermek için kabirlere kadar giden kimseleri nasıl tehdid ettiğini, onların gerçeği yakinen bilinceye kadar bu hallerini devam ettirdiklerini, ahirette de açıkça gerçeği ve yanlışlıklarını görünce nasıl ilahi azapla karşılaştıklarını, işitmedin mi?

Allah Teala ayetinde şöyle buyurmuştur:

"Mal ve evlat çokluğu ile öğünmeniz sizi meşgul etti. Öyle ki kabirleri ziyarete kadar gittiniz. (Yahut ölüp kabre girinceye kadar bu hale devam ettiniz.)" Peşinden de:

---

[922] Buhari, Tarih-i Kebir, V, 264; İbnu Mubarek, K. Zühd, No: 512; İbnu Ebi'd-Dünya, Kitabu'l-Yakin, No: 9; Tabarani, el-Evsat, 8864; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 31; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, I, 107.

"Hayır (yaptığınız doğru ve hak değil) Keşke (bu halin sonucunu) yakîn bir ilimle bilseydiniz...."[923]

Cenab-ı Hakk demek istiyor ki: Eğer, ahiretle ilgili salih amelleri terkedip, yakînin zıddı olan şek ve şüpheden kaynaklanan oyun ve eğlenceyle meşgul olmanın nasıl sonuç vereceğini iyi bilseydiniz; yakînden mahrumiyetiniz sebebiyle oyun ve eğlenceye daldığınız gibi, bu defa, dünya malı toplamayı bırakıp, ahiret amelleriyle meşgul olurdunuz."

Nitekim Allah Teala, dünya ehlinin ahiretle ilgili durumunu anlatırken: ***"Onlar, bir şüphe içinde oyalanıp duruyorlar."***[924] buyurmuştur. Başka bir ayette ise, o günde yaptıkları şu itirafı beyan etmiştir: O gün şirke ve şüpheye düşenler derler ki:

"Ey Rabbimiz! Bize haber verdiğin azabı yakînen gördük ve işittik. Bizi şimdi dünyaya geri gönder de, salih amel işleyelim. Çünkü biz yakînen inandık." derler."[925]

Allah Teala, daha yukarıda zikrettiğimiz Tekasür sûresindeki ayetlerde, dünya malı toplayıp onunla oyalananları, iki defa uyarıp korkuttuktan sonra, kendilerini, Allah'tan ve ahiretten uzaklaştıran nimetlerin hesabını sormakla tehdit etmiştir. Burada tehdide sebep olan; dünya malı biriktirmektir. Bunun, malı toplamak ve kimseye vermemek olduğu da söylenmiştir.

Bil ki, kulu tövbeden alıkoyan ve tövbe ehlini istikametten uzaklaştıran üç şeydir: 1- Kesb (kazanç), 2- İnfak (harcama) 3- Mal biriktirme. Aslında bütün bunlar, halkla alakalı ve onların varlığı ile bağımlı olan, onlardan ayrılmakla da etkisi ve faydası ortadan kalkan şeylerdir. Kim bu şeylerden elini ve kalbini çekerse; halktan da uzaklaşmış ve kurtulmuş olur. Kim de, bu anlamda halkla beraber olmaya yönelirse ederse; bunlara rağbeti artmış olur.

Süfyan es-Sevrî demiştir ki: "Kim halka karışırsa, onları idare edip güzel geçinmeye çalışır. Onları idareye çalışan; onların hal ve hatırını görüp gözetmeye mecbur kalır. Onlara göre hareket eden de, onların düştükleri hata ve tehlikelere düşer. Sonuçta, onlar gibi helak olur."

---

[923] Tekâsür 102/1-2-5.

[924] Duhan 44/9.

[925] Secde 32/12.

Salihlerden birisi şöyle anlatır:

"Halktan tamamıyla alakasını kesmiş velilerden birisine:

-Hakikate ulaşma yolu nasıldır?, diye sordum:

-Acıdır, herkes tahammül edemez, dedi. Ben:

-Bana öyle bir amel göster ki ona devam ederek, kalbimde Allah Teala ile beraber olmanın tadını bulayım, dedim:

-Halka nazar etme! Şüphesiz halka nazar, bir zulmettir, dedi.

-Onlara bakmak, zorundayım, dedim:

-Öyleyse, onların sözüne kulak verme, şüphesiz halkın sözleri, kalbe katılık verir, dedi.

-Onlarla konuşmak zorundayım, dedim:

-Onlarla içli-dışlı olma. Gerçek şu ki; halkla iş yapmak haktan soğuma ve uzaklaşma sebebidir, dedi. Ben:

-Aralarında bulunuyorum, onlarla çeşitli muamelelerde bulunmak zorundayım, dedim:

-Onlarda huzur ve sükûnet arama. Halkta huzur aramak, bir felakettir, dedi. Ben:

-İşte asıl hastalığım budur, deyince, veli:

-Be adam! Sen gafillere bakıyorsun, cahillerin konuşmalarını dinliyorsun, tembel ve gevşek kimselerle çeşitli muamelelerde bulunuyorsun, bir de kalkmış Allah Teala ile devamlı huzur istiyorsun. Bu, bu şekilde olacak bir şeydir değildir, dedi."

Gerçekten uzletin, tek başına olmanın, sükut, açlık ve uykusuzluk gibi zikrettiğimiz diğer hasletlerin fazileti konusunda, pek çok hadis ve haber mevcuttur. Burada işaret ettiklerimizde, mümin olarak ahireti isteyen ve onun için çalışanlarla, amel etmek ve manevi ticaret yapmak isteyenlere yeterli bilgi vardır.

Hayır ve taatta kuvvet veren ancak, Allah Teala'dır.

YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

MURAKABENİN DERECE VE MAKAMLARI

Murakabede Birinci Makam

Kulun yakîni kuvvetlenince kesin olarak şunu bilir: İçinde yaşadığı ve terbiyesinin bağlı olduğu, manevi kalp hayatı için bir sebep yapılan vakitler, berzahta/kabir hayatında karşısına çıkacaktır. Ahirette cennete girdiğinde dünyadaki vakitler içinde kazandıklarının karşılığı kendisine verilecektir. Evet, insan ahirette ancak, dünyada sahip olduğu vakitler içinde yaptığı amellerin karşılığını bulacak, yapmaya muvaffak olduğu amel miktarınca, orada ecir ve sevap alacaktır. İnsana sadece kendisine emanet edilen vakitlerinin suali, geçirdiği saatlerin hesabı sorulacaktır. Herkes yaptığının karşılığını görecektir. Kimseye başkasının vakti/ömrü sorulmayacaktır. Nitekim insan, başkasının değil, kendisine ait bir sûrette haşredilecek ve sadece kendi amellerinin karşılığını görecektir. Allah Teala herkesi, ilk yarattığı gibi tekrar dirilecektir. Allah Teala'nın şu ayeti, bunu ifade etmektedir:

"Sizi ilk yarattığı gibi, (O'na) döneceksiniz."[926]

Şu ayetlerde de bu duruma işaret edilmektedir:

"Hiç müslümanları, günahkar kafirler gibi yapar mıyız."[927]

"Yoksa biz, iman edip de salih amel işleyenleri o, yeryüzündeki bozgunculuk yapan kimseler gibi yapar mıyız? Yahut Allah'tan korkan takva

---

[926] A'raf 7/29.

[927] Kalem 68/35.

sahiplerini, kafirler gibi yapar mıyız? Sana indirdiğimiz bu Kur'an, hayır ve bereketi bol bir kitaptır. (O'nu sana) ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye indirdik."[928]

Ayetlerde anlatılmak istenen şudur: Allah'ın ayetlerini düşünün bakalım, bir grup ayetle diğer grup arasında bir karışıklık, bir çelişki görüyor musunuz? Ve yine düşünün, herkesin amelinin karşılığı kendisine ait olmuyor mu?

Bir de şu ayete bakalım:

"(Ancak bu Cennete giriş) ***ne sizin boş hayallerinizle ve ne de Ehl-i Kitab'ın kuruntularıyla olur."***[929]

Yüce Allah ayette, onların kuruntu ve hayallerini "leyse" lafzı ile kaldırıp attı; sonucunu da, gelecek ayette mana olarak takdir edeceğimiz; "lakin" lafzıyla ortaya koydu. Sanki şöyle denmiş oldu:

"(Fakat) kim kötülük yaparsa, onun cezasını çeker."

Rasulullah (s.a.v), bu ayeti, şöyle tefsir etmiştir:

"Mümin işlediği günahın cezasını, musibet, açlık ve yokluk gibi çeşitli sıkıntılarla dünyada çeker. Ahirete bir şey kalmaz. Münafık ise, günahları üzerinde kalarak yüklü bir merkep gibi, kıyamete günah yükü altında gelir; orada cezasını tam olarak görür."[930]

Hasan-i Basrî derdi ki: "Ey Allah'ın kulları! Şu boş kuruntu ve emellerden sakının. Boş hayal, ahmakların sarıldığı ve tat aldığı (içi boş) kaplar gibidir. Vallahi, boş hayal ve emelle, Allah'ın hiç bir kuluna, dünya ve ahirette herhangi bir hayır verilmemiştir."

Alimlerden birisi demiştir ki: "Akıl az olunca; boş hayal çok olur."

Selef-i salihînden birisi, dünya ehli bir kardeşine mektup yazarak şöyle uyarıda bulundu: "Bana söyler misin? Şu uğruna yorulduğun ve hırsla peşine düştüğün dünya işlerinden istediğine ulaşıp, arzuladığına kavuştun mu?" O da: "Hayır!" deyince. O zaman şöyle dedi "Sen hırsla peşine düştüğün dünyadan istediğini elde edememişsin. Peki; yüz çevirdiğin ve hiç

---

[928] Sad 38/28-29.

[929] Nisa 4/23.

[930] İlgili ayetin tefsiri ile alakalı rivayetler için bkz: Taberî, Camiul-Beyan, V, 288-294; Suyûtî, ed-Dürru'l-Mensûr, II, 696-704.

ilgilenmediğin hâlde, ahiretteki nimetlere nasıl kavuşacaksın, hiç düşündün mü? Ben senin, soğuk bir demiri döğen kimse gibi, boşa uğraştığını görüyorum!" demiştir.

Alimlerden birisi de: "Kim amel etmeden Cennete gireceğini zannediyorsa o, boş temenni eden birisidir. Kim de, ben Cennete amelim sayesinde girerim, derse, o da boş laf eden birisidir." demiştir. Bir başkası ise: "Boş hayal, aklı noksanlaştırır." demiştir.

Bir haberde: ***"İman, süs ve temenni ile olmaz. Fakat, asıl iman, kalbe yerleşen ve amelle tasdik edilen bir ilimdir."***[931] denmiştir.

Allah Teala'nın şu ayeti bu sözü destekler mahiyettedir:

"İhsanın (iyiliğin) karşılığı ancak iyiliktir."[932]

İyiliğin zıddı olan şeyler hakkında ise:

"Kim bir kötülük yaparsa, ancak misliyle karşılık görür."[933] buyurmuştur. Şu ayetler de bu manadadır:

"Allah, içinizden cihat edenleri belirtip ortaya çıkarıncaya kadar, bırakılacağınızı mı zannettiniz."[934]

"Sizden öncekilerin başına gelen sıkıntı ve eziyetlerin benzeri, sizin de başına gelmedikçe, cennete gireceğinizi mi düşünüyorsunuz."[935]

"Kötülük işleyenler, kendilerine, iman edip salih amel işleyen kimseler gibi muamele edeceğimizi mi zannediyorlar."[936]

Böyle düşünenler için Yüce Allah: ***"Ne kötü (yanlış ve haksız) hüküm veriyorlar."***[937] buyurdu. Böylece, düşünce ve hesaplarını boşa çıkardı, hükümlerini geçersiz yaptı, sonra da şu gerçeği ortaya koydu: "Onlar, hayatlarının ve ölümlerinin (ve ölümden sonraki hâllerinin) aynı olacağını mı düşünüyorlar? Hayır aynı olmayacak. İyilik sahipleri, hayatta iken salih amel-

---

931 İbnu Ebi Şeybe, Musannef, VIII, 258. (Bu rivayette söz Hasan el-Basrî'ye aittir.); Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 5273. (Hadis olarak Enes b Malik yoluyla gelmiştir); İbn Adî, el-Kamil, VI, 289 (Ebu Hureyre'den) İbn Adî, senet için batıl hükmünü verir.

932 Rahman 55/60.

933 Gafir 40/40.

934 Tevbe, 9/16.

935 Bakara 2/214.

936 Câsiye 45/21.

937 Ankebût 29/ 4.

ler işleyerek hayır üzere oldukları gibi; öldükten sonra da, hayır ve güzellik içinde olacaklardır. Diğerleri ise, hayatta kötü ameller işleyerek fesat üzere hareket ettikleri gibi; ahirette de, kötü ve sevimsiz bir hâlde bulunacaklardır.

Denilmiştir ki, bu ayet, abidleri çok ağlatan bir ayettir. çünkü ayetin hükmü gayet açıktır. O, müteşabih değil, muhkemdir. Zikrettiğimiz diğer ayetler de böyledir. Bu ayet, kitabın ahkamına temel olan, muhkem ayetlerden birisidir. Mensuh veya müteşabih değildir.

Bu ayetler, Kur'an'ın, üzerinde daha fazla durulacak ayetleridir. Onlar, Allah Teala'nın, bize indirdiği açık hüküm ifade eden ve kendilerine uymamız emredilen Kur'an ayetlerindendir. Gerçek müminlerin sıfatı ayette şöyle anlatılmıştır:

"Onlar, hak sözü dinleyen ve en güzel şekliyle uyan kimselerdir."[938]

Yukarıdaki ayetler için, onlar, Kur'an'ın, çok büyük teşvik ve tehdit ifade eden ayetleridir denmiştir.

Allah Teala'nın: ***"Allah'ın huzurunda, hiç hesap etmedikleri*** *(ummadıkları)* ***şeyler, önlerine çıkıverir."***[939] ayetindeki, hesap etmedikleri şeylerin ne olduğu şöyle yorumlanmıştır: Onlar, aldanma ve yanlış değerlendirme sebebiyle, boşa çıkan ümit ve beklentilerdir. Şu açıklama da yapılmıştır: "Onlar, güzel ve iyi zannıyla, birçok amel yaptılar, fakat hesap anında onları işe yaramaz amel olarak buldular. Sahih ve makbul amel; ancak hesaptan sonra sağlam olarak elde kalan ameldir. Doğru ve güzel amel, mizanda ağır gelen ameldir. Bu konuda, Allah Teala:

"O gün tartı, haktır."[940] Buyurmuştur.

Hak ve mizanda sahibine hayır getirecek olan şeyin; ilim ve amel olacağı söylenmiştir.

Nitekim Allah Teala: ***"Hiç şüphesiz, biz onlara bir kitap getirdik ve onu bir ilim üzere güzelce açıkladık"***[941] buyurur, başka bir yerde:

---

[938] Zümer 39/18.

[939] Zümer 39/47.

[940] A'raf, 7/8.

[941] A'raf 7/52.

"Ve sonra da bir ilimle (her şeyi) onlara anlatacağız (bütün olanları) onlara haber vereceğiz."[942] ihbarında bulunur. Diğer bir ayette ise:

"Ve yaptıkları işler önlerine çıkıvermiş, alay ederek inkar ettikleri azap kendilerini çepeçevre kuşatmıştır."[943] haberini verir.

Bu kimselerin hâli şöyle anlatılmıştır: "Onlar, öncelikle günah işler, tövbeyi tehir eder ve: "ileride mağfiret dileriz" derlerdi."

Bu ayet; Allah'tan ve ahiretten korkanları büyük üzüntüye sevkeden, arifleri korkudan titreten bir ayettir. Çünkü Allah Teala kafirler için cehennemi hazırladığını bildirmiş, sonra müminlere ondan sakınmalarını emretmiş, başka bir ayette, kafirlerin ateş içinde hâlini anlatıp kullarını onunla korkutmuştur. İşte ilahî emir ve haberler:

"(Ey müminler) kafirler için hazırlanmış olan cehennem ateşinden sakınıp korunuz."[944]

"Onların üstlerinde ateşten tabakalar vardır. Altlarında da aynı şekilde ateşten tabakalar vardır. Allah bu şekilde kullarını korkutuyor. Ey kullarım (artık benden) korkun."[945]

Denilmiştir ki, marifetten sonra kul, Rabbine karşı yapmış olduğu ilk isyan yüzünden bu ateşi hak eder. Bundan sonra onun işi, Allah'ın dilemesine kalmıştır. Her kulda, korkulacak ve onu bu azaba götürecek sevimsiz bir haslet bulunur.

Abdulvahid b. Zeyd demiştir ki: "Kendisinin asla ateşe girmeyeceğini zanneden kimsenin korkusu sahih değildir. Ateşe gireceğini ve daha sonra oradan çıkacağını zanneden kimsenin korkusu da gerçek değildir." Bu zat demek istiyor ki, gerçek korku, kulun, cehenneme gireceğinden ve orada ebedi kalacağından korkmasıdır.

Benzeri bir söz, Hasan-ı Basrî'den de rivayet edilmiştir. Kendisine cehenneme girdikten bin sene sonra çıkan bir adamdan bahsedilince, Hazret ağlamış ve: "Ah, keşke ben de şu adam gibi olsaydım." demiştir.

---

[942] A'raf 7/7.

[943] Zümer 39/48.

[944] Al-i İmran 3/131.

[945] Zümer 39/16.

Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Kim: "ben cennetliğim" derse, o, ateştedir. Kim: "ben alimim" derse gerçekte o, cahildir."[946]

Diğer bir hadisi şerifte de şöyle buyrulmuştur:

"Kim, Allah katındaki yerini ve değerini bilmek istiyorsa; kalbinde, Allah'a nasıl yer verdiğine ve itibar ettiğine baksın. Şüphesiz Allah, kuluna, onun kendisine verdiği kıymet kadar değer verir, kendisine (öyle) tecelli eder."[947]

Murakabede İkinci Makam

Sonra kul, yakînen bilir ki, her salih amel, cennette bir nimet, kabirde bir genişlik ve rahatlık sebebidir. Ve yine her güzel amel ve sırf Allah için olan marifet için, Cennette bir makam vardır. Oradaki nasipler buradaki ihlas, marifet ve amele göre taksim edilmiştir.

Yine, her kötü amel ve çirkin davranış için ahirette bir azap, kabirde bir sıkıntı ve ateşte bir mekan vardır. Oradaki azap, buradaki amellere göre taksim ve tayin edilmiştir. Sonra, Allah Teala, ahirette sahibine rahmet ve azap vesilesi olacak hayır ve şer amellerin tam karşılığını gizlemiş, sadece bunları işlemedeki hükmü belirtmiş, onların ahirette götüreceği yolu açıklamıştır. Bunun ilâhî bir hikmeti vardır. Yine Cenab-ı Hakk öncelikle, dünyada, kulların önüne hayır ve şer amelleri koymuş, ama onlara ait tam karşılığı ahirete bırakmıştır. Bunu, fiiller için bir takım hükümler tayin etmek, sonra, kullardan amel etmelerini istemek, her nefse, işlediğinin karşılığını vermek ve onu denemek için yapmıştır. Yüce Mevla kullarına bir rahmet olsun, ilâhî kudret tecelli etsin, kullarına muhabbeti gözüksün diye bu muamelede bulunmuştur. O, yaptıklarından sorumlu tutulmaz. Çünkü O, Melik'tir, Kahhâr'dır, Azîz'dir, Cabbâr'dır. Kullar ise, yaptıklarından mesuldürler. Çünkü onlar, kuldur. İlâhî kudret ve azamet karşısında boyun eğip, emredileni yapmak mecburiyetindedirler. Onlar hâkim değildiler. Yüce Allah'ın yaptıkları için bir delile ihtiyacı yoktur. Hiçbir konuda kullarla

[946] Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 5565; Tabaranî, es-Sağır, No. 176; el-Vasit, No: 6842 (Hadisin son kısmı); Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, I, 186.

[947] Hakim, Müstedrek, I, 494; Ebu Ya'la, Müsned, No: 1866; Bezzar, Müsnde, No: 3064; Münzirî, et-Terğib, II, 405; Zebidî, İthafus-Sâde, IV, 651.

aynı durumda değildir. Onun için hiçbir ölçü ve sınırlama yoktur. En açık delil, O'na aittir. Her şeyde hükmü geçen kudret O'nundur. O'nun benzeri ve dengi olacak hiçbir şey yoktur.

Allah Teala, daha önce zikrettiğimiz gibi, dilemesinde ve fiillerinde tek olduğunu, kendisine şirk koşulmasını yasakladığını ayet-i kerimelerde açıkça beyan etmiştir. Ayrıca bunu ifade eden darb-ı meseller vermiştir. Kendisiyle kullarını bir tutan ve bunu, O'nun nimetlerini inkar etmek ve kendisine mülkünde şirk koşmak için yapan kimsenin şaşılacak hâlini açıklamıştır. Müşriklerin tuhaf hâllerini, onların nasıl sapıklığa düştüklerini ve kendilerine uyanları nasıl bozuk yola sevk ettiklerini haber vermiş ve onların sapıtmalarının, kendisiyle kullarını hüküm vermede eşit tutmalarından kaynaklandığını bildirmiştir. Ayetlerde şöyle buyrulmuştur:

"Orada, putlarıyla çekişerek derler ki: "Vallahi biz apaçık bir sapıklık içinde idik. Zira sizi alemlerin Rabbi ile eşit tutmuştuk. Bizi, ancak o azgın günahkarlar sapıttı."[948]

Bu ayetlerin, Kaderiyye fırkası tarafından görüşlerine delil sayıldığı söylenmiştir. Çünkü onlar, şer işlerde kuvvet ve kudretin insanlara ait olduğunu (Allah'ın şerri yaratmayacağını, hayrın Allah, şerrin de kullar tarafından yaratıldığını) söylüyor ve bu anlayışla insanlarla, Yüce Yaratıcıya eşit yapmış oluyorlar. Halbuki Allah Teala:

"Sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı."[949] Buyurarak bu görüşü reddetmiştir.

Ayette onlar gibi, amellerinin de yaratılmasının Allah'a ait olduğu belirtilmiştir. Buna göre Kaderiyye fırkasına mensup olanlar; başka bir ayette inkarcı sıfatlarıyla anlatılan şu günahkar kimselerdir:

"Şüphesiz günahkarlar, sapıklık içindedirler ve kızgın ateşlere gireceklerdir. O gün, yüzleri üstü cehenneme sürüleceklerdir ve kendilerine: "Cehennemin hararetini tadın" denilecektir. Şüphesiz biz, her şeyi bir kadere göre yarattık."[950]

Evet onlar, kendilerine tabi olanları, sapık fikre ve bozuk yola sevk eden günahkarlar ve taraflarıyla birlikte yüzüstü ateşe atılacak şaşkın kim-

---

948 Şuara 26/96-99.

949 Saffat 37/97.

950 Kamer 54/47-49.

selerdir. Burada anlattıklarımızı, Cenab-ı Hakk, aşağıda vereceğimiz beş ayet-i kerimede, güzelce açıklamıştır. Biz konuyu uzatmamak için onların açıklamasına girmeyeceğiz. Çünkü maksadımız; bu konuda delil getirmek değildir:

Birinci ayet: **"Allah -rızık konusunda- bazınızı diğerlerine üstün kılmıştır."**[951] Yani, efendiyi köle üzerine üstün kılmıştır. Ayetin devamı şöyledir:

"Rızıkta nasibi bol olanlar ellerinin altında bulunanlara, kendi rızıklarını verip de hepsi eşit olmuyorlar. Allah'ın nimetini inkar mı ediyorlar?"

İkinci ayet:

"(Allah'ın mülkünde ortağı olmadığını iyice anlamanız için) O, size kendinizden (şöyle) bir temsil yaptı: Size rızık olarak verdiğimiz şeylerde, mülkiyetiniz altındaki köleler (hiç) size eşit midir?"[952] Yani; aynı şekilde, kullarım içinde bana ortak olacak hiç kimse yoktur. Öyleyse, sadece benim kulum ve yarattığım bir varlık olan kimseleri bana ortak yapmayın. Baksanıza ben, sizinle kölelerinizi, bile eşit yapmadım. Siz de, hükmümde, kullarımı bana ortak koşmayın, denmek isteniyor.

Üçüncü ayet:

"Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile, kendisine güzel rızık verdiğimiz, o rızıktan, gizli ve açık harcayan kimseyi misal verdi. Hiç bunlar bir olurlar mı?"[953]

Yüce Allah bu misalde kullarını iki sıfatta tanıtmıştır. Birisi çok cimri ve kendisine infak imkanı verilmeyen bir kimse. Sonra Yüce Allah asıl aciz bırakan ve hayırdan engelleyen kendisi olmakla birlikte, o kulu cimrilik ve hayırdan acizlik sıfatından dolayı kınamıştır. Diğer kulu ise, kendisine infak imkanı vererek, cömert yapmış, sonra da, onu cömertlikle övmüştür.

Dördüncü ayet:

"Ve Allah, şu iki adamı da misal olarak anlattı: Biri dilsizdir, hiçbir şey yapamaz, efendisinin üzerine bir yüktür. (Efendisi) onu nereye gönderse,

---

[951] Nahl 16/71.

[952] Rum 30/28.

[953] Nahl 16/75.

bir hayır getirmez (bir iş beceremez). Şimdi bu (adam), doğru yolda giderek adâleti emreden kimse gibi olur mu?"[954]

Yüce Allah ayette, iki kulu anlattı. Birisi, cahil, cimri, hikmet bilmeyen bir kimsedir. Allah, ona ilim takdir etmemiş ve istikamet vermemiştir. Sonra bu kimseyi taşıdığı bu kötü vasıfları sebebiyle kınamıştır. Allah diğer kulu ise adaleti emreden, her işinde istikamet üzere giden birisi yapmıştır. Hem, O'nun irade ve yardımı olmadan, O'nun yoluna kim girebilir ki? O'nun desteği olmadan, sırat-ı müstakim yolunda olmak mümkün müdür? Aslında her şeyi yaratan O'dur. Daha sonra, Allah Teala, bu kimseyi ikram ve ihsanından dolayı övmüş ve onu güzel bir sıfatla tanıtmıştır.

Sonra, Allah Teala, bu ayette, insanlar için teşbih ve temsille anlatma yolunun açık olduğunu öğretiyor. Yukarıdaki hadiseyi insan aklına göre değerlendirirsek, bazı kulların, sanki, yaratıcısının zulmüne uğramış gibi bir durum ortaya çıkıyor. Şöyle ki; bir kimse, iki kölesine bu şekil davranışta bulunsa, kendisi güç ve imkan vermişken, birisini övse, yine kendisi ona imkan vermeyip güçsüz bırakmışken onu kötülese, bu ikinciye zulmetmiş olur. Allah Teala bunu ortadan kaldırmış, gelecek ayette bize kendisi adına böyle bir misal yapmayı kesin olarak yasaklayarak, meseleyi kökünden halletmiştir. Kullar için düşünebileceğimiz durumu zatı için düşünmekten nehyetmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Allah için (olur olmaz) misaller ortaya koymayın. Şüphesiz Allah bilir, siz ise bilmezsiniz."[955]

Beşinci ayet:

Cenab-ı Hakk, kendisinin gerçek ilim sahibi olduğunu, bizim ise, son derece cahil olduğumuzu açık ve kuvvetli bir ifadeyle beyan etmiş, bir başka ayette bunu şu haberiyle desteklemiştir:

"O (Rabbiniz) yaptıklarından sorumlu tutulamaz. Siz ise, her yaptığınızdan sorguya çekileceksiniz."[956]

İşte bunun için; ilimde derinleşen yüksek paye sahibi alimler, bütün hükümleri, asıl hüküm sahibi Mevla'ya ait ve has kılarak azabından sela-

[954] Nahl l6/76.

[955] Nahl 16/74.

[956] Enbiyâ 2l/23.

met bulmuşlardır. Aynı şekilde müminler de bütün kaderlerin, her işinde hikmet sahibi, adil ve hakim olan Cenab-ı Hakk'a ait olan birer adalet ve hikmet tecellisi olduğuna iman ederek, ceza ve cehenneminden emin olmuşlardır. Çünkü onlar, ilahî hükümlerin muhkemine, müteşabihine iman etmişler, Allah Teala da, lutfuyla onlara bolca ikram ve ihsanlarda bulunmuştur. Hak yoldan ayrılanlar ise, şüpheli şeylerin peşine düşerek, bir takım yanlış yorumların peşine düşerek ortaya attıkları sözleri sebebiyle helak olmuşlar, dünyada sapıklığa, ahirette ise azaba düşmüşlerdir.

Allah Teala'nın: ***"O cehennemin yedi kapısı vardır. Onlardan her kapı için birer grup ayrılmıştır."***[957] ayetinin tefsirinde, Dahhak, İbni Abbas'ın, bizim söylediklerimizi destekleyen şu sözlerini nakletmiştir: "Cehennem, oraya girenlerin amellerine göre alt alta dizilmiş yedi tabakadan oluşmuştur. İşledikleri günahlara uygun olarak her biri bu tabakalara taksim edilir. Nitekim cennet ehli de, fazilet derecelerine göre farklı makamlara taksim edilirler."

"Her kapı için, onlardan taksim edilmiş bir grup vardır" yani; her tabakada olanlar için belirlenmiş ve takdir edilmiş ayrı bir azap ve nimet vardır.

Ulemadan birisi demiştir ki: "Vallahi, cennetteki bütün köşk, nehir ve nimetler üzerinde, ona sahip olanın adı ve kendisinin karşılık olduğu amelin ismi yazılıdır. Aynı şekilde cehennemde de, mevcut olan, kelepçe, bukağı, azap çukuru ve azap çeşitlerinin üzerinde ona girecek kimsenin ve bu azabı gerektiren amelin ismi yazılmıştır."

Yine aynı zat şöyle devam eder: "Allah, kendisine itaat etmeden önce, müminleri (isimlerini yazarak), cennete dahil etmiş, kafirleri de, daha kendisine isyan etmeden önce (takdir ve isimlerini tespitle) cehennem ehline dahil etmiştir."

Ariflerden birisi de şöyle demiştir: "Halk, yasaklanan şeyleri işleyerek, Aziz ve Celil olan Allah'a isyanlarından dolayı, ne kadar alçalmış ve seviyesiz bir hâle düşmüşlerdir."

Halbuki Allah'ın, kimsenin, O'nu razı etmesine ihtiyacı yoktur. Ancak O sevdiklerinden râzı olur. Allah, daha vücutları mevcut değilken (ezelde) bazı kimselere (onların varlık alemindeki hâllerini bildiği için) gazap etti. Onları dünyaya getirdiğinde onlar sonuçta cehenneme girmelerine sebep

[957] Hicr 15/44.

olacak amelleri yaptılar. Bazı kullarından da ezelde razı oldu. Onları varlık alemine çıkarınca, onlar kendilerini o rıza yurdu cennete dahil etmek için, onlara cennet ehlinin amellerini yaptırdı."

Marifet ehlinden bir zat da şöyle demiştir: "Allah, halkı, yoklukta ortaya çıkardı. Onlara bir vücut ve iktidar verdi. Sonra amelleri önlerine serdi. Her birini istediği amelleri seçmede serbest bıraktı. Her kul, kendisi, ileride yapacağı ameli seçti. Sonra bu amelleri onların içlerinde, onları da gayb aleminde gizledi. Dünyaya çıkarınca, her birine akıl verdi ve herkes, daha önce seçtiği ameli uygulamaya koyuldu. Bunun için, bugün kendilerinden gizlenen şeyler yarın önlerine çıkınca; aleyhlerinde hesaba çekilmek için bir delil oluşmuş oldu.".

Marifet yolunun saliklerinden birisi, bana şunu anlattı:

"Kader konusunda, içinden çıkamadığım bazı noktalar vardı. Alimlerden bunu çözmelerini, işin aslını açıklamalarını istiyordum; fakat meselem çözülmüyordu. Nihayet, Allah bana, ebdallardan (seçkin velilerden) birisiyle karşılaşmayı nasip etti. Ondan, bu konuda açıklama yapmasını istedim. Bana: "Yazık sana! Bu konuda delili ne yapacaksın? Bize, melekût aleminin sırları keşfolur, taatlara bakarız. Onlar (güzel) sûretler şeklinde semadan inerek bazı kimselerin azalarının üzerine konar. O zaman azalar onu yapmak üzere harekete geçer. Günahları ise kötü bir sûrette semadan inerken görürüz. Onlar da bazı kimselerin azalarına düşer kalırlar. O zaman azalar, onları yapmak üzere harekete geçer." dedi. O zaman kalbimdeki kader konusundaki problem çözüldü ve bende ilâhî kudretl müşahede ilmi hâsıl oldu."

Bir defasında, arkadaşlarımdan birisine, işlenen fiille birlikte kulda onu yapma kuvvetinin bulunması konusunda bir şeyler söylüyor ve bu kuvvetin ne fiilden önce, ne de sonra mevcut olmayıp, kelamcılardan bazılarının dediği gibi, fiille birlikte mevcut olduğunu belirtiyordum. Bu konuşma, bana meselenin ilme'l-yakîn müşahadeyle keşfolmasından önceydi. Rüyamda birisini gördüm, şöyle diyordu: "Kader, Allah'ın kudret sıfatından kaynaklanmaktadır. Kudret, kadir olanın bir sıfatıdır. (Kader, harekete taallük eder, fakat zahiren görünmez, o zaman fiiller azalardan ortaya çıkar. Yahut, azalar o fiili yapmak üzere harekete geçer fakat (onu harekete geçiren) bu (kudretin tecellisi olan kader) açıkça görünmez. Öyleyse, zahirde

görülmeyen bir şey hakkında nasıl (akla dayanıp ileri geri) konuşulur?" Ben de, bundan sonra, bu konuda kimseyle hiçbir şekilde çekişmeye girmeyeceğime, kendi kendime söz verdim."

Bize, ariflerden birisinin şöyle dediği anlatıldı: "Sabah vakti girmeden önce, iki rekat namaz kıldım. Sonra biraz uyuya kaldım. Rüyamda yüksekçe, azametli, beyaz bir köşk gördüm. Sanki yıldız gibi parlıyordu. Bana: "Bu, çok kıldığın iki rekatın sevabıdır, denildi. Sevindim ve etrafında dolaşmaya başladım. Bir de baktım ki bir köşesinden şerefesi düşmüş ve oranın güzelliğini bozmuş. Bunu görünce, üzüldüm ve: "Keşke şu şerefe, yerinde kalsaydı ne güzel olurdu. Onun boş yeri, köşkü kötü gösteriyor!" dedim.

Oradaki bir genç bana: "Bu yerindeydi, fakat, sen, namazda sağa sola iltifat edince düştü!" dedi.

Bütün bu anlattıklarımız, akıl ve feraset sahibi kimseler için bir ibret, takva sahiplerine bir öğüt ve tezekkür vesilesi olacak şeylerdir. Sen de düşünmeli ve ibret almalısın.

Murakabede Üçüncü Makam

Rivayet edildiğine göre; Ka'bu'l-Ahbar, Hz. Ömer'e şöyle demiştir: "Yetmiş peygamberin ameli gibi güzel amelle Allah Teala'nın huzuruna çıkanın bile o günün dehşetinden kurtulamayacağından korkarım."

Seleften birisi de şöyle demiştir: "Bir kul, dünyanın ilk gününden kıyamete kadar, Allah'a itaat ve ibadet üzere devamlı amel etse bile; kıyamet günü, gördüğü sarsıntı ve dehşet karşısında bunca amelini çok az ve yetersiz bulur."

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: ***"Ölüm meleğinin can alışı, bin kılıç darbesinden daha şiddetli acı verir. Eğer, bir saç tanesi ağırlığınca ölüm acısı mahlukatın üzerine konmuş olsaydı, hepsi ölürdü."***[958] Şüphesiz mahlukatla ölüm ve cennete giriş arasında yüz binlerce musibet ve korku vardır. Her bir korku, ölüm acısını binlerce kat artırmaktadır. Kul, bütün bu

[958] Suyutî, el-Metalibu'l-Aliyye, No: 691; Şerhu's-Sudur bi Şerhi Hâli'l-Mevta ve'l-Kubûr, 65; el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, No: 42190; Irakî, el-Muğni, IV, 447.

korkulardan ancak ilâhî rahmetle kurtulabilir. Şu hâlde kul, kendisini bu korkulardan kurtaracak yüz binlerce rahmete muhtaçtır.

Bu rahmet, onun dünyadaki güzel amellerine karşılık olarak bahşedilir. Çünkü her güzel ve salih amel, bir rahmetin zuhur ve tecellisine sebep olur. Her işinde hikmet sahibi olan Allah'ın hikmeti böyle tecelli etmekte, sonsuz rahmet sahibi Mevla'nın taksim ve tedbiri böyle meydana gelmektedir. Çünkü salih ameller; sevap almak ve hayır karşılık için birer yoldur. Bütün güzel hâl ve hasletler, kul için kurtuluş olan rahmetten kaynaklanmaktadır. Her salih amele bir sevap tayin edilmiştir. Cenab-ı Hak onun ilk meyvelerini dünyada vermektedir. Kuluna dünyada güzel lütuf ve inayette bulunması, yarın ahirette de, rahmet ve fazlıyla nimetini tamamlaması, Aziz ve Alim olan Allah'ın bir takdiridir. Nitekim, ayeti kerimede:

"İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir."[959] buyrulmuştur.

Ayete şu mana verilmiştir: "Allah Teala demek istiyor ki: "Kendilerine tevhid inancını ve anlayışını ihsan ettiklerimizin karşılığı ancak cennettir."

Alimlerden birisi demiştir ki: "Lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhidinin karşılığı, Allah Teala'nın cemaline nazar etmekten başkası değildir. Cennet ise, salih amellerin karşılığıdır. Baksana Allah Teala, bugün tevhitten mahrum bıraktığına cenneti haram kılıyor, dünyada İslam'la müşerref kılmadığını ebediyyen affetmiyor. Şu ayet-i kerimede bu manaya işaret edilerek buyrulmuştur ki:

"Kim Allah'a şirk koşarsa, şüphesiz, Allah ona cenneti haram kılmıştır."[960]

Şu ayet de bu konudadır: ***"Şüphesiz kafir olanları, insanları Allah yolundan alıkoyanları ve kafir olarak ölenleri, Allah hiçbir zaman affetmeyecektir."***[961]

Bu, muhakkak böyledir. Başka yolu yoktur.

Bir ayet-i kerimede ise: **"Kuluna takvayı veren de, mağfiret eden de O'dur"**[962] buyurmuştur.

---

[959] Rahman 55/60.

[960] Mâide 5/72.

[961] Muhammed 47/34.

[962] Müddesir 74/56.

Denilmiştir ki: "Kuluna takvayı vermeye ehil ve ehliyetli olan O'dur. Allah, kime takvayı verdi ise , o kimse, mağfiret edilmeye ehil ve layıktır." Nitekim başka bir ayeti kerimede:

"Allah onlara takvaya sarılmayı nasip etti. Zâten onlar buna layık ve onun ehli idiler."[963] buyrulmuştur.

Bir başka ayette de şöyle buyrulur: ***"Allahtan korkun*** *(Takva üzere olun)* ***ki merhamet olunasınız."***[964]

Bir başka müjde şöyledir:

"Allah'ın rahmeti, iyilik sahiplerine çok yakındır."[965]

Bir başka ayette: ***"İyilik sahiplerine*** *(nimetimizi)* ***tamamlamak için bu kitabı verdik."***[966] buyrulur.

Başka bir yerde de: ***"Biz iyilik sahiplerine*** *(rahmet ve nimetlerimizi)* ***artıracağız."***[967] buyrulur.

Başka bir âyette:

"İyilik sâhiplerini (kınamak ve cezalandırmak için) **bir yol,** (sebep) **yoktur"**43[968] buyrulur.

Bir başka ayette de: ***"Kim bir iyilik yaparsa, biz onun iyiliğinin sevabını artırırız."***[969] buyrulmuştur.

Demek ki; kimin amelleri güzel ise , o, iyilerden olmakta, kimin de amelleri kötü ise o kimse, kötülerden sayılmaktadır.

Hasene, güzel manasına gelen "hüsün" kelimesinden türemiştir. Onun karşılığı da güzel olan Cennettir. Seyyie, (kötülük manasına gelen) "sû"dan türemiştir. Onun karşılığı da kötü bir mekan olan ateştir. Allah Teala, insan ve cinleri yaratmadan önce, cennet ve cehennemi yaratmış, cennetlik ve cehennemlik olacak kulların (ezelde takdir ederek) işlerini bitirmiştir.

---

963 Fetih 48/26.

964 Hucurât 49/10.

965 A'raf 7/56.

966 En'am 6/154.

967 Bakara 2/58.

968 Tevbe 9/91.

969 Şûrâ 42/23.

Rasulullah (s.a.v) Efendimize: "İhsan nedir?" diye sorulunca: şöyle cevap vermiştir:

"İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi, O'na kulluk etmendir."[970]

Bu (hâl ve anlayış); murakabenin başlangıcıdır. Çünkü o, müşâhededen ayrı bir şeydir.

Allah Teala, ayet-i kerimede, güzel (temiz) amelleri, (fıtrat ve niyeti) temiz kimselere has kılmış; kötü amellerle de (fıtrat ve niyeti) bozuk kimseleri mübtela kılmıştır. İlm-i ezelîde bunu tayin edip işi bitirmiş, bu konuda kl hükmü vermiş, fakat bir lütûf olarak onu gizli tutmuştur. Ayet-i Kerimede: ***"Çirkin ve pis ameller, bozuk tabiatlı insanlara aittir."***[971] buyurmuştur.

Âyetin tefsirinde:"Çirkin fiiller ve pis sözler, (içi ve fıtratı) bozuk kimseler içindir" denmiştir.

Cenab-ı Hakk, ayetin devamında:

"Temiz olan fiiller, temiz kimseler içindir."[972] buyurmuştur: Ayetin tefsirinde: "Güzel olan fiil ve sözler, (fıtratı ve niyeti) temiz kimselere ait ve layıktır." denmiştir.

Sonra, Allah Teala, başka bir ayetinde, dostlarının son nefesteki güzel hâlleriyle, düşmanlarının kötü durumlarını haber vererek şöyle buyurmuştur:

"Melekler, temiz niyet ve amel sahibi o kimselerin canını alırken: "Allah'ın selamı üzerinize olsun, yaptığınız (güzel) amellere karşılık olarak girin cennete" derler."[973]

Bu kimseler hakkında denilmiştir ki: "Hayatları güzellik içinde geçti, vefatları da güzel oldu. Amellerini güzel yaptılar. Ölümü de güzel buldular."

Allah Teala, zalimlerin hâlini de şöyle anlatır:

"Melekler, *(şirk ve isyanla)* ***nefislerine zulmeden kimselerin canlarını alırken,*** *(onları kınamak ve azarlamak için)* ***kendilerine: "Ne işte idiniz (ne ile meşguldünüz)?" diye sorarlar. Onlar: "Biz, yeryüzünde zayıf düşüp (ka-***

---

[970] Buharî, İman, 37; İbn Mace, Mukaddime, 9.

[971] Nur 24/26.

[972] Nur 24/26.

[973] Nahl 16/32.

firlerin engellemeleri sebebiyle, dinimizi yaşamaktan) ***aciz kalmış kimselerdik!" derler. Melekler de: "Allah'ın arzı geniş değil miydi? Siz de oraya hicret etseydiniz ya!" derler: İşte onların varacakları yer Cehennemdir. O, ne kötü bir yerdir."***[974]

Bu kimselerin amelleri ve hayatları zulmet (ve manevi karanlık) içinde geçtiği için, kabirleri karanlık, varacakları ve kalacakları yer de, zulmet ve ateş olacaktır.

Her kim, anlattığımız bu hâlleri, yakînen müşâhede ederse; murakabesi devamlı, muamelesi güzel olur. Evrad ve zikirleri hiç kesilmeden devam eder, hayırları çoğalır. Yakînin safiyeti ve ilâhî rahmetin artarak devam etmesinden dolayı, müşahedesi bütün eşyayı kaplar. O zaman kul, Allah Teala'nın:

"Amel edenler, işte bunun gibisi için amel etsinler."[975] ayetinde ve: ***"Yarışanlar, işte bunun için yarışsınlar."***[976] ayetinde ve özendirdiği kimselerden olur. Yine ayette, haklarında:

"İşte hayırda yarış edenler ve öne geçenler bunlardır."[977] buyrulan kimselerden olur.

Yani, onlar, ölüme koşarlar ve vaktin boşa geçmemesi için hayırlara sarılarak sanki vakitle yarışırlar.

Onlar, gafilleri geride bırakıp, hevasına uyanları ileri geçmişlerdir.

Belki, Cenab-ı Hakk'ın hikmetini bilmeyen, ölçü ve dengesini kaybetmiş bir heva perest, kendi zannınca, bizim, ona hiçbir şey verilmediğini söyleyeceğimizi düşünebilir. Biz, hiç kimse için böyle söylemiyoruz. Biz, şunu diyoruz: Allah mümine, özellikle iki şey vermiştir.

1- Onu ibadet ve imana mahal yapmış,

2- Ona nimet ve cennetini hazırlamıştır. Ancak, daha önceki ilim hikmet ve takdirine uygun olarak, herkesin fiil ve nasibini farklı yaratmıştır. O, her şeyi bilen ve her işinde hikmet sahibi olandır

---

[974] Nisa 4/97.

[975] Saffat 37/61.

[976] Mutaffifin 83/26.

[977] Mü'minûn 23/61.

Murakabede Dördüncü Makam

Sonra kul, yakinen bilir ki; ahirette, dünyada geçirmiş olduğu seneler, ay olarak, aylar günlere bölünerek, günler saatlara ayrılarak, saatlar nefeslere çevrilip bütün ömrü önüne serilerek, her nefesin ve o nefesleri tükettiği her fiilin hesabı sorulacaktır. Küçük, büyük her fiili için (meleklerin daha önce tespit ve kaydettiği) üç dosya önüne serilir:

Birincisinde: "Bu fiili niçin yaptın?" diye sorulur. Burası, Allah'ın hükümlerinin bilinip bilinmediğinin imtihan edildiği yerdir. Eğer buradan sâlimen geçerse; önüne, ikinci dosya açılır. Orada da: "Bu ameli nasıl yaptın?" diye sorulur. Burada, amelin sahih yani ilme uygun yapılıp yapılmadığının tespiti yapılır. Oradan da sâlimen geçerse; önüne üçüncü dosya açılır. Orada da: "Bu ameli kimin için yaptın?" diye sorulur. Burası, ameldeki ihlasın kontrol edildiği yerdir. Eğer; "niçin", "nasıl" ve "kim için" sorularına, düzgün cevap veremezse, helak olmasından korkulur. Ancak lütuf ve ihsanı sonsuz olan Kerîm Mevla, acırsa onu kurtarır ve kusurlarını lütfuyla affeder.

Allah Teala, bu ince hesabı anlatan ayetinde şöyle buyurmuştur:

"Kulun ameli bir hardal tanesi kadar da olsa, onu getirir (mizana koruz)."[978] Yani, onu hesapta, önünde hazır tutarız. Ayetteki "Âteynâ" lafzı, med ile (hemzenin çekimiyle) okunursa, mana; o amelin karşılığını veririz, demek olur.

Diğer bir ayet-i kerimede Allah Teala:

"Kim, zerre miktarı hayır işlerse, onu (kıyamette karşısında) görür. Kim de zerre kadar şer işlerse, onu görür."[979] buyurmuştur.

Bu ayetlerin, Allah Teala'nın kitabındaki en muhkem ayetler olduğu söylenmiştir. Onlar; hem mücmel (özet), hem müphem (muhteva bakımından kapalı) hem de umûmidir.

Rasulullah (s.a.v) Efendimize, kendisine vahiy indirilmeyen bir konuda, soru sorulduğunda: ***"Bu konuda bende (husûsi) bir bilgi yok, ancak ellmizde, her konuyu içiren ve manaca sahasında tek olan: "Kim zerre kadar***

---

[978] Enbiya 21/47.

[979] Zilzâl 99/7-8.

hayır işlerse, onu görür, kim de zerre kadar şer işlerse onu görür." ayeti var" demiştir.[980]

Ferazdak'ın dedesi Sa'saa, Kur'an'ın en sonundan (Nas sûresinden) başlayıp Zilzal sûresinin sonuna kadar öğrenince : "Bu bana yeter, bana yeter. Hayrı ve şerri öğrendim." dedi. Rasulullah (s.a.v) bunu duyunca:

"Adam fakih (derin anlayış sahibi) oldu."[981] buyurdu.

Güneşin ışınlarında iğne ucu şeklinde ortaya çıkan toz kabarcıklarına zerre denmiştir.

Rivayete göre; İbn Abbas şöyle demiştir: "Elinin içini toprağa koyup kaldırdığında, avucunda yapışmış olan taneciklere zerre denir."

Yine dört zerrenin, bir hardal tanesi kadar olduğu söylenmiştir.

Alimlerden birisi de: "Zerre; arpanın binde biri kadar ağırlığı olan bir şeydir." demiştir.

Demek ki, ameller içinde bu ağırlıkta ve daha az miktarda tartıya gelecek olanlar vardır. Bunun için, bu ince hesabı her şeyden haberdar olan Yüce Allah haber vermiş ve çok acıyıp koruyan Rabbimiz bizleri bu hesaptan sakındırmıştır.

Biraz yukarıda zikrettiğimiz haberde de, durumun nezaketine işaret edilerek şöyle denmiştir:

"Kim cennete ameliyle gireceğini zannederse, o boş konuşmuş olur. Kim de amelsiz cennete gireceğini düşünürse; o da, boş temenni ile avunmuş olur."

Bundan, şunu anlıyoruz: Kula, üzerine düşeni yaptıktan sonra, ona bakıp güvenmemesi, Allah Teala'ya tevekkül edip lütuf ve keremiyle onu kabul buyurmasını ümit etmesi, adaletiyle onu geri çevirmesinden korkması gerekir. Bunun için, Allah Teala, kendisi için sabreden ve amellerinde O'na tevekkül edenleri methetmiş, bu amellerinin karşılığını, onlara ihsan etmiştir. Yüce Allah bir ayetinde şöyle buyurmuştur:

"Sâlih amel işleyenlerin ecri ne güzeldir. Onlar, sabreden ve Rablerine tevekkül eden kimselerdir."[982]

---

[980] Buharî, Tefsir-u Sure, 99; İ'tisam, 24; Müslim, Zekat, 24; Muvatta, Cihad, 3.

[981] Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 59, İbn Kesir, Tefsîru Kur'ani'l-azîm, VIII, 482; Suyuti, Durru'l-Mensûr, VIII, 595-596.

[982] Ankebût 29/59.

Allah'ın, fazlı ve rahmetiyle, kuluna, cennette vereceği fazla nimet; bugün kendisine lütfedilen hayırlı muamelenin karşılığının ebedileştirilmesi ve amel sahibinin de bu ebedi mükafat içinde devamlı kalmasıdır.

Baksana, Cenab-ı Hakk ayet-i kerimelerde ne buyuruyor:

"Kim salih bir amel işlerse; biz, onun iyiliğini** (ve karşılığını) **artırırız."[983]

"İyilik sahiplerine iyi bir karşılık olarak cennet ve fazladan bir ihsan (Allah'ın cemalini seyir) vardır."[984]

"Onlara, işledikleri amellere karşılık olarak kat kat mükafat vardır."[985]

"Onların her birinin, işledikleri hayırlı amellerine karşılık olarak** (cennette) **pek çok dereceler vardır."[986]

"Onlara,** (Allah yolunda) **sabretmeleri ve kötülüğü iyilikle savmalarından dolayı, mükafatlar iki kere** (kat kat) **verilir." [987]

Onlar, önceki kötülükleri yeni iyiliklerle temizlemişlerdir. Allah onları, dünyada, sabır ve önceden yaptıkları kötülüklerini yeni iyiliklerle temizleyip değiştirmek gibi iki amelde muvaffak kılınca, ahirette de kendilerine iki mükafat verecektir. Bu söylediğimiz; durumu kısaca ifade eden ayetin lafızlarından anlaşılmaktadır. Ayete şöyle bir mana vermemiz de mümkündür:

"Onlar, kendilerinden daha önce meydana gelen kötülükleri, daha sonra yaptıkları iyiliklerle karşılarlar ve temizlerler. Böylece, sonraki iyilikler, önceki kötülüklerin cezasını ortadan kaldırır."

En güzel sabırlardan birisi, musibete karşı sabırdır. En güzel iyiliklerden birisi (hatta birincisi) de, geçmiş günah ve kusurlardan dolayı samimi tövbe etmektir.

Ayetteki müjdeyi hak eden kimseler, iki büyük amel ettiler: Şehvetlerine karşı sabredip geçmiş günahlarını tövbe-i nasuh ile temizlediler. Allah da, onlara yaptırdığı bu iki amel sebebiyle kendilerine iki mükafat verdi. Allah yaptırdı ve muvaffak kıldı diyoruz, çünkü; sabır ancak Allah'ın yardımı,

---

983 Şurâ 42/23.

984 Yunus 10/26.

985 Sebe 34/34.

986 Ahkaf 46/19.

987 Kasas 28/54.

tövbe-i nasuh da ancak O'ndan gelen ilâhî bir rahmet ve destekle mümkündür Nitekim Allah Teala;

"Senin sabrın ancak Allah'ın yardımıyladır."[988] buyurmuştur. Tövbe ile ilgili de:

"Allah tarafından tövbenin kabulü *(ve tamamlanması için)"*[989] buyurulmuştur.

Allah Teala'dan gelen şeylerde kul için evvel olma/ilk adımı atma imkanı yoktur. Yoksa Yüce Allah'ın "el-Evvelü" (her şeyin evveli) ism-i şerifine ortak koşmuş olur.

En güzel iyiliklerden birisi de, kalbe nefsi ve dünyevi düşünceler geldiğinde, her an insanı kontrol eden zatı ve meleği murakabe etmektir. Kulu, Allah'a yaklaştıracak amellerin en faziletlisi; nefsi, kesin hesap görücü Rabbi için hesaba çekmek ve onu sevgilinin itaatine getirmektir.

Allah Teala'nın, cehennem ehlinin azabını artırmasının ve her birine isyan ve azgınlığına göre ceza uygulamasının hikmeti de, yukarıda anlattığımız gibidir. Tabi ki, müminlerin sabır ve taatı ile, günahkarların da isyan ve zulümleri farklı neticeler doğurmuştur.

Yüce Allah Teala şöyle buyurur:

"Küfredenlere ve Allah yolundan alıkoyanlara azap üstüne azap veririz."[990]

Ayetten, hem küfredip hem de Allah yolundan alıkoyanlara, sadece kafir olup, Allah yolundan alıkoymayanlardan daha farklı ve fazla azap edileceği anlaşılıyor. Şu ayet de bu manadadır:

"İnkar edenleri ve zulüm işleyenleri, Allah elbette bağışlamayacak ve onları doğru yola iletmeyecektir."[991] Allah, onları küfürlerinde ısrarları sebebiyle affetmemiş, zulümlerinden dolayı da kendilerine hidayet yolunu aydınlatmamıştır. Rasulullah da (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Zulüm, kıyamet gününde *(sahibine, kat kat)* ***zulmetler*** *(karanlık ve azap şeklinde)* ***arz edilecektir."***[992]

---

[988] Nahl 16/127.

[989] Nisa 4/92.

[990] Nahl 16/88.

[991] Nisa 4/168.

[992] Müslim, Birr, 56; Darimî, Siyer, 72; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 92, 106.

Allah Teala'nın şu ayeti de bu konudadır:

"Mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, dinden döndürmek için işkence edip, sonra da tövbe etmeyenlere, cehennem azabı ve yangın azabı vardır."[993]

Onlar, iki azabı birden tadacaklardır. Birisi; tövbe etmediklerinden dolayı cehennem azabı. Diğeri de; müminlere işkence etmelerinden dolayı yangın azabı.

Şu ayet de, bu konuyla ilgilidir:

"Onların ne malları ve ne de evlatları, seni imrendirmesin. Allah, bunlar sebebiyle onlara dünya hayatında azap etmeyi ve kafir olarak canlarının çıkmasını istiyor."[994]

Yani Allah, mal ve evlatlarla onlara azap etmek istiyor ve aynı şekilde ahirette de kendilerine azap etmek için nefislerini, küfür üzere almayı diliyor. Bu ayet, Allah Teala'nın, kafir için küfrü murat ettiğini ifade etmektedir. Çünkü daha sonra gelen "tezheka" lafzı, önce geçen "yürîdu" lafzına atfedilerek mansub yapılmıştır. Atıf için kullanılan (vav) cem içindir; ikisini aynı merci ve hükümde birleştirir.

Ayetin lafızları arasında takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. Takdim ve tehire göre; mana şöyle olmaktadır:

"Dünyada, onların malları ve evlatları seni imrendirmesin. Şüphesiz Allah, ahirette, mal ve evlatları sebebiyle onlara azap etmek istiyor." Böylece Allah onlara cehennemde iki azabı beraber istiyor: Birincisi, mallar ve evlatlar. İkincisi, onların kafir olarak ölmeleridir. Buna göre; kafirlerden, malı ve evladı olmayan, cehennemdeki azabı, bire inmektedir. Çünkü, Allah ayette mal ve evlatlar sebebiyle onlara azap edeceğini bildirmiştir.

Bu anlattıklarımız, şu haberle de alakalıdır: ***"Kafirlerin fakirleri, dünyada çektikleri fakirlikten dolayı, zenginlerinden elli bin sene sonra cehenneme girecektir. Bunun sebebi onların zenginliğidir."***

Bir haberde de şöyle anlatılmıştır.

---

[993] Burûc 85/11.

[994] Tevbe 9/55.

"Hastalar, sağlam kimselerden kırk sene önce cennete girerler. Allah yolunda çarpışırken, saldırırken şehit olanlar, düşmandan kaçarken (arkadan) öldürülen kimseden kırk sene önce cennete girer. Köleler, efendilerden kırk sene önce, Davud Aleyhisselam'ın oğlu Süleyman (a.s) da, dünyadaki saltanatından dolayı diğer peygamberlerden kırk sene sonra cennete girer."[995]

Şu hâlde, en büyük hasret ve telafisi olmayan fırsatı kaçırma; dünyada vakitlerini değerlendirmemenden dolayı, ahirette başkalarına kat kat sevap ve nimetler verilirken, senin onlardan ebediyyen mahrum bırakılmandır.

Bunun telafisi ancak buradaki vakitlerde, oradaki fazla ve ebedi nimetleri elde ettirecek amellerle meşgul olmaktır. Bu öyle bir yarıştır ki amel edenler, boş ve batıl şeylerle uğraşanları, hayırlarda yarışanlar, geri kalanları, hak yolunda koşanlar gevşek olanları ileri geçmiştir. Sonra kulun, dünyada devamlı boş ve batıl işlerle oyalanması, ahirette amel eden kazançlı kimselere verilen ilâhî lütuflardan ebedî mahrumiyetine sebep olmaktadır. Rasulullah'ın (s.a.v) şu hadisi de, bu durumu anlatmaktadır.

"Adem oğlunun eline geçen ve içinde Allah Teala'yı zikretmediği her saat, (kıyamet günü) kendisi için bir hasret ve pişmanlık olacaktır. Cennete girse bile (bu pişmanlık olacaktır)."[996]

Hadis başka bir rivayette, değişik ve daha şiddetli tehdit ifade eden şu lafızla nakledilmiştir:

"Kıyamet günü kendisi için hesap ve kınama sebebi olacaktır."

Cennete girdikten ve nimetlerini elde ettikten sonra hasret ve pişmanlığın sebebi, yukarıda zikrettiğimiz, amel edenlere fazlasıyla verilecek nimet ve derecelerden mahrumiyettir. Sonra, oradaki mahrumiyet de devamlıdır. Bu, kulun diğerlerinin derecesinden daha düşük bir hâlde olmasıdır. Böyle olunca kul, ebediyen bu noksanlık içinde kalacaktır.

Dünyadaki her bir lahza ve her bir anı kalp uyanıklığı ve zikirden uzak olarak geçmişse boş geçen saat olarak hesap edilir. Ancak, Rasulullah

---

[995] Birbirini tamamlayan rivayetler için bkz: Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 258-263

[996] Ebu Nuaym, Hilye, V, 361-362; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 511; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, X, 80; Münzirî, et-Tergîb, II, 401; Elbani, Sahiha, No: 2198.

(s.a.v), saat ifadesini kullanıp, ondan daha az bir zaman zikretmedi. Çünkü, saat, Arapların örfünde en küçük zaman dilimi için de kullanılır. Bu dediğimiz; Allah Teala'nın şu ayetine uygun düşmektedir.

"Onların eceli (ölüm vakitleri) **geldiğinde, ne bir saat geri bırakılır; ne de bir saat öne alınırlar."**[997] Bilindiği gibi ecel geldiğinde, bir nefes ve bir göz yumup açıncaya kadar tehir edilmez. Aynı şekilde, bir nefes ve bir lahza öne de alınmaz. Burada, kelam, Arapların örf ve kullanışlarının dışına çıkmasın, hem de miktar olarak bir nefes ve göz yumup açma gibi en kısa vakit dilimini de göstersin diye "saat" ismi zikredilmiştir. Aynı şekilde, Rasulullah (s.a.v) da, saat ifadesiyle çok az bir zaman dilimine işaret etmiştir. Çünkü O'nun sözündeki hikmet, yüce Mevla'sının hikmetinden kaynaklanmakta, kelamı da, O'nun kelamının mana ve muhtevasına uygun olmaktadır. Şu ayet-i kerimede geçen "eyyam" (günler) ifadesinin içine, saat ve daha kısa zaman birimleri dahil olmaktadır. Allah Teala buyurur ki:

*"(Onlara) **Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık olarak afiyetle yiyin için.**"*[998] denilir.

Denilmiştir ki: Vallahi şu günleriniz geçip gidecektir. Öyleyse; onları elinizden gitmeden ve yok olmadan önce, salih amellerle değerlendiriniz."

Hasan-i Basrî derdi ki: "Ey Adem oğlu! Senin ömrün merhale merhaledir. Giden her gün ve gece ile, ömründen ve önünden bir merhale gidilmektedir. Merhaleler bitince, varacağın yer ya cennet, yahut ateştir."

Demek ki saatler bizi asıl menzile nakletmekte, günler de oraya götürmektedir.

Hakimlerden birisi de şöyle demiştir: "İnsanın ömrünü geçirmesindeki hâli, yol alan bir gemide oturan adamın hâline benzer. Adam otursa da, gemi yol almakta ve gideceği yere yaklaşmaktadır. Kul da, böyledir. O, ömrün geçmesinden gafil olsa da, durmadan ahirete yaklaşmaktadır."

Denilmiştir ki: Kula, gece ve gündüzdeki saatler arzedilir. Onları sıra sıra dizilmiş yirmi dört hazine olarak görür. Her hazinede bir nimet, lezzet, ihsan ve mükafat görür. Dünyadaki saatlerinde bu hazineleri iyiliklerle doldurursa, bu onu, ileride memnun ve mesrur eder. Fakat, dünyada eline geçen her fırsatta Allah Teala'yı zikretmemişse ahirette onları içi bomboş,

[997] Nahl 16/61.

[998] Hakka 69/24.

hiçbir ihsan ve mükafat bulunmayan hazineler olarak görür ve üzülür. Saatlerini değerlendirmeden geçirdiğine pişmanlık duyar.

Kul dünyada ne hazırladı ise, ahirette sevap hazinesinde onu bulur. Şayet bir kul, sadece dünyada kaçırdığı fazilet ve teşvik edilen hayırları yapamadığına üzülse, hayırlarda yarışma ve itaate koşma fırsatını kaçırdığı için, ne kadar üzüntü ve pişmanlık duyacaktır. Bunun yanında bir de, vakitlerini kötülüklerde geçiren ve helakine sebep olacak çok ameller yapan kimsenin üzüntü ve pişmanlığını düşünmek lazım. Şayet bir kul, bütün ömründe, sadece helal ve mübahlarla meşgul olmuş olsa, bu onun için, daha yüksek dereceler yanında bir noksanlık olacaktır. Bir de, haram ve yasaklarla uğraşanın hâlini düşün. Sübhanellah. Bu, ne büyük bir tehlike ve ne zor bir iştir. Allah, müşahede ehlini, bunu görüp anlamaya sevk etmiş, heva ve hevesine uyanları da ondan gafil bırakmıştır:

Alimlerden birisi demiştir ki: "Düşün ki günahkar affedildi. Fakat o, iyilere verilen sevap ve ikramı kaçırmış değil midir?"

Bir haberde şöyle zikredilmiştir: "Bazı cennetlik kimseler, Naîm cennetinde bulunuyorken, birden üzerlerinden bir nûr onlara doğru parıldar. Güneşin dünyadakileri aydınlatması gibi, o nurdan oradakiler aydınlanır. O nura bakarlar ve üzerlerinde, "İlliyyûn" makamında bulunan bir takım adamlar gözükür. Onları, parlak yıldızın sema ufkunda görüldüğü gibi görürler. Dolunayın diğer yıldızlara üstün kılındığı gibi onlar da, diğerlerine karşı, nur, nimet ve güzellikle üstün kılınmışladır. Onları, havada, kendilerini istedikleri yere götüren güzel develer üzerinde uçarken görürler. Birbirlerini ziyaret ederler. Ayrıca Aziz ve Celil olan Yüce Allah'ı ziyaret ederler. Onları bu hâlde görenler, kendilerine seslenerek:

"Ey kardeşlerimiz! Bizi sizden ayıran nedir? Biz de sizin gibi namaz kılar, oruç tutardık. Sizi, bize karşı üstün eden nedir? derler. O zaman, Aziz ve Celil olan Allah tarafından şöyle bir nida gelir:

"Onlar, siz karnınızı doyururken aç kalırlar, siz suya kandığınızda susuz dururlar, siz giyinip kuşandığınızda, yarım yamalak şeylerle dolaşırlar, siz gülerken ağlarlar, siz uyurken ayakta durur namaz kılarlar, siz kendinizi emniyette görürken, onlar korkarlardı. İşte bu sıfatlarıyla onlar, sizden üstün kılınmışlardır." Bu durum şu ayette zikridilmektedir:

"Yaptıklarına mükafat olarak, göz aydınlığı olacak nimetlerden onlar için gizlenen/hazırlanan şeyleri, hiç kimse bilemez."[999]

Bir haberde şöyle zikredilmiştir: ***"Cennet ehlinin ekseriyeti, saf görünümlü kimselerdir. İlliyyûn makamı ise, gerçek akıl sahipleri içindir."***[1000]

Murakabede Beşinci Makam

Allah Teala, herkesi uyararak şöyle buyurmuştur:

"Onlardan birisine ölüm geldiğinde, der ki: "Ey Rabbim! Beni dünyaya geri gönder de, (vaktinde yapmayıp) terk ettiğim şeylerde salih amel edeyim." Sonra Allah Teala ona şöyle cevap verir: ***"Hayır, bu onun söylediği (olmayacak) bir laftır."***[1001]

Yüce Allah, başka bir ayetinde, müminleri bu gibi hâllerden açık ve kesin olarak nehyedip, bunu yapanın pişman ve perişan olacağını şöyle bildirmiştir:

"Ey İman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa, onlar zarara uğrayanlardır."[1002]

Yani onlar ahirette aldanmış ve çok nimetlerden mahrum bırakılmış kimselerdir. Çünkü onlar, yaratan ve rızık veren Yüce Allah'a karşı, malı ve evladı tercih etmişlerdir.

Cenab-ı Hakk ayrıca, kula verilen rızıktan infak etmesini emretmiş, imanla infakı bir arada zikrederek bizi, bir imtihan için mal ve tasarruf sahibi kıldığını şöyle haber vermiştir.

"Allah'a iman edin, Rasulüne iman edin. Ve size, *(ne yapacağınızı imtihan etmek için)* ***tasarrufunuza verdiğimiz şeylerden*** *(Allah yolunda)* ***infak ediniz."***[1003]

---

[999] Secde 32/17.

[1000] Bkz: Bezzar, Müsned, No: 1983; Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 1466; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 1366-1369; Kurtubi, et-Tezkire, 367; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VIII, 79; (Hadisin ilk kısmı) Elbani, Daifü'l-Cami, No: 1096.; Zebidi, İthaf, VIII, 472. (Zebidî şu kaydı düşmüştür: İrakî, hadisin son kısmının Ahmed b. Ebi'l-Havari'ye ait olduğunu belirtmiştir.)

[1001] Müminûn 23/100.

[1002] Münafıkûn 63/9.

[1003] Hadîd 57/7.

Gafil müminler, bu emrin yarısına kulak verdiler; iman ettiler, fakat infakta bulunmadılar. Amel ehli olanlar ise, emrin tamamına kulak verdiler, onun önemini anladılar; ona yakinen iman ettiler ve infakta bulundular. Bunu ancak, alim olanlar anlarlar.

Allah Teala başka bir ayetinde şöyle buyurmuştur:

"Sizden birinize ölüm gelip de: "Rabbim, keşke benim ölümümü yakın bir zaman kadar geciktirseydin de, infakta bulunup salihlerden olsaydım" demeden önce, size verdiklerimizden hayırda infakta bulunun."[1004]

İbnu Abbas demiştir ki: "Bu ayet, tevhid ehli için çok ağır gelen ayetlerden birisidir. Çünkü, aslında ecelinin tehir edilmesini ve dünyaya geri dönmeyi arzulayan bir mümin için, Ahirette Allah katında daha hayırlısı hazırlanmış olmalıydı." Şu ayet de, konumuzla ilgilidir.

"Kişi, Allah'a itaatteki kusurumdan dolayı yazık bana!"demeden önce, O'nun gönderdiklerinin en güzellerine tabi olunuz."[1005]

Hasret, en büyük pişmanlıktır. Telafi ve tedarik imkanı olmayan şeyi elden kaçırmaya "hasret" denir. Allah katında kaçırılan şey, O'nun ahirette vereceği mükafatıdır. Pişmanlık duyulan şeyin, dünya hayatında kaçırılan nasip (amel ve hayırlar) olduğu da söylenmiştir. Bu, fırsat kaçırma; kulun;

"Yahut azabı, gördüğü zaman, "Keşke benim için bir kez daha *(dünyaya dönüş)* ***olsaydı da, iyilik yapanlardan birisi olsaydım."***[1006] diyeceği ana kadar devam eder.

Bu ayet, mana olarak az öncesinde geçen:

"Rabbinize dönünüz ve O'na teslim olunuz."[1007], ayetine bağlıdır. Yani, O'na yönelip tevbe ediniz, tamamen O'na teslim olunuz. Kalblerinizi, nefislerinizi ve mallarınızı O'nun taat ve ibadetinde kullanınız, demektir. Ayetin devamı şöyledir:

"Rabbinizden, size indirilenlerin en güzel olanına tabi olunuz."[1008]

[1004] Munafikûn 63/10.
[1005] Zümer 39/56.
[1006] Zümer 39/58.
[1007] Zümer 39/54.
[1008] Zümer 39/55.

Denilmek isteniyor ki; işlerinizde azimetlere, amellerinizde faziletlere uyunuz. Böyle yapmak; ruhsat ve mübahlara uymaktan daha güzeldir. Mesela; zühd, vera, havf, yakin gibi faziletler, Rabbimizin bize indirdiklerinin (ve emrettiklerinin) en güzellerindendir.

Sonra, Yüce Allah, pişmanlığı haber veriyor:

"Kişi, "Allah'a karşı kulluktaki kusurumdan dolayı yazık bana!" demeden önce, size indirilenlerin en güzelirle uyunuz."[1009]

Yukarıdaki ayetle bu ayet arasında uzun bir kelam girdiği için, son ayet kısa olarak ve manaca muradı ifade edecek şekilde zikredilmiştir. Şu ayette de, böyle bir kısaltma ve hazif vardır:

"O hâlde, ey insan, bundan sonra sana, dini yalanlatan şey nedir?"[1010]

Ayette ifade edilmek istenen mana şudur: "Ey kendisini en güzel biçimde yarattığımız insan! Gayb, kainat, dînî işler, hasenat ve mükafatla ilgili bunca delil ve ispattan sonra, seni, dini ve hesap gününü yalanlamaya sevk eden şey nedir?" Sonra Allah, bu gerçekleri yalanlayan kulu şu kesin hükmü belirtti:

"Allah, hükmedenlerin en iyi hükmedeni değil mi?"[1011]

Şu ayette de aynı şekilde kısaltma ve hazif vardır:

"Dünyadan nasibini de unutma."[1012]

Geniş mana şudur: Dünyadaki şu günlerinde, amel etmeyi terk etme ki yarın ahirette, dünyadaki amellerinin karşılığı olan mükafattan nasibini elde edebilesin. Çünkü sen, ahiretteki mükafatı ancak dünyada elde edebilirsin."

Sonra bu manayı şu ayetle kuvvetlendirdi:

"Allah'ın sana iyilik ettiği gibi, sen de iyilik et."[1013]

[1009] Zümer 39/56.

[1010] Tin 95/7.

[1011] Tin 95/8.

[1012] Kasas 28/77.

[1013] Kasas 28/77.

Yani, demek istiyor ki, Rabbinin, sana mal ve zenginlikle iyilikte bulunduğu gibi; sen de nefsine ve fakir kardeşlerine iyilikte bulun. Bu şekilde, dünyadan nasibini kazanır, ahirette mutlu olursun.

Yüce Allah başka bir ayette, herkesi uyararak şu gerçeği bildiriyor: ***"Sonuçta, ölüm aniden kendilerine gelince: "İşlediğimiz kusurlardan dolayı yazık bize!" derler."***[1014]

Yani, dünyada zayi ettiğimiz vakit ve amellerle, ahirette kaçırdığımız nimet ve derecelere karşılık âh bize! Vâh hâlimize! derler.

Bir haberde şöyle buyrulur: ***"Ölen herkes pişmanlık ve üzüntü içindedir. Ölen kötü birisi ise: "Niçin amellerimi güzel yapmadım" diye esef eder. İyi birisi ise: "Niçin daha fazla salih amel yapmadım!" diye üzüntü çeker."***[1015]

Bunun sebebi şudur: Allah Teala, kurtuluş ve selamete erenleri iki tabaka yapmıştır. Bazıları diğerlerinden daha üstündür. Helake düşenleri de, bazısı diğerinden daha aşağıda olacak şekilde, grup grup yapmıştır.

Amel defterini sol tarafından alan bir kimse, nasıl, amel defterini sağ tarafımdan alamadım, diye üzülür. Çünkü Allah Teala şöyle buyurur:

"Herkes kazandığına karşılık bir rehinedir. *(hesabını doğru vermekle ancak kendisini kurtarabilir)* ***Ancak, kitabını sağ tarafından alanlar cennettedirler."***[1016]

Amel defterini sağ tarafından alan kimse, nasıl mukarrabûndan/Allah'a yakın dostlardan olmadığına üzülür. Mukarrabûn makamındaki salih bir mü'min, şehidlerden olmayı temenni eder. Şehid ise, sıddıklardan olmayı arzular. O gün, gaflet ehlinin korkutulduğu hasret ve hüzün günüdür. Bugün dünyada hiçbir hayır ve hasanatı olmayanın, sanki ölüler gibi yaşayıp öğüt ve korkutmanın hiç fayda vermediği kimselerin, o gün hâlleri nice olur. O günde, gafil kafirlerin hâli hakkında Cenab-ı Hakk şöyle buyurmuştur:

"Onları, pişmanlık ve üzüntü günü hakkında uyar. Çünkü o gün, her iş *(hayır, şer)* ***hükme bağlanıp bitirilir. Onlar ise bundan gafildirler."***[1017]

[1014] En'am 6/31.

[1015] Aynı manada bkz: Tirmizi, Zühd, 59; İbnu'l-Esir, Camiu'l-Usul, XI, 180; Suyuti, Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevta ve'l-Kubûr, 48.

[1016] Müdessir 74/38-39.

[1017] Meryem 19/39.

*"(Kalben) **diri olanları uyarsın ve kafir olanlara da** (azap) **sözümüz gerçekleşsin diye** (bu Kur'an'ı Rasulümüze indirdik)."*[1018]

"Rasulüm! Sen ancak,** (kıyamet gününden) **korkan kimseyi uyarabilirsin."[1019]

"Rasulüm, sen ancak zikre** (Kur'an'a) **tabi olan ve görmeden, Rahman olan Allah'dan korkan kimseyi uyarabilirsin."[1020]

*"(Ona denir ki) **şimdi senden** (gaflet) **perdeni açtık, artık, bugün gözün keskindir** (gerçeği görürsün)."*[1021] Yani, önceden, işlediklerini ve dünyada iken yaptıklarını görürsün. Ayete şu mana da verilmiştir: "Gözün, amelin noksan gelir korkusuyla mizanın diline, keskin ve pür dikkat bakar."

Bu ayetin öncesinde Yüce Allah, şöyle buyurmuştur:

"Ölüm sarhoşluğu** (can çekişme), **gerçek olarak** (herkese) **gelir. O zaman insana: "İşte bu, senin kaçıp durduğun şeydir, denir."[1022]

Ayete şöyle bir mana da verilmiştir: "Ölüm hâlindeki herkese, hakkında, daha önce takdir edilen hüküm tahakkuk eder. O da, mü'minler için iman ve cennet, kafirler için, küfür ve cehennemdir."

Bu konuda şu da söylenmiştir: "Ameller sonuçlarına göre değerlendirilir. Ezelde verilen hükümle, sonuç arasındaki hâl ve amele itibar edilmez. Ancak mizan haktır. Ameller hesaba çekilip tartılırken, adalet ve doğruluktan başka bir şey olmaz. Allah Teala, dostlarına ihsanı, düşmanlarına adaletiyle muamele edeceğine dair hükmünü vermiştir.

Dikkat! Yaratma ve emir (her iş ve hüküm) O'na aittir."

Murakabede Altıncı Makam

Bütün hayırlar, imandan, salih ameller de yakînden kaynaklanır. Oyun ve eğlence türü boş işler ise kalpteki şek ve şüphenin neticesidir. Hakka kulak verip gerçeği görmek, muttakilerin sıfatıdır. Kalp körlüğü ve sağırlığı ise, şek içinde olmanın alametidir. Bu taksim ve sıralamayı şu ayeti kerimelerden de anlayabiliriz. Allah Teala buyurmuştur ki:

[1018] Yâsin 36/70.

[1019] Naziat 79/45.

[1020] Ya'sin 36/11.

[1021] Kaf 50/22.

[1022] Kaf 50/19.

"Onlara de ki: "Eğer müminseniz, (bakınız hele, şu andaki) imanınız size ne kötü şey emrediyor."[1023] Ayet, gösteriyor ki, sahih bir iman, müminlere ancak hayır ve takvayı emreder.

O gün, gerçeklere yakinen inanan, hakkı işitip gören ve salih amelleri temenni edenler şöyle hayıflanırlar:

"Rabbimiz, gördük, işittik, bizi geri döndür de iyi işler yapalım" derler."[1024]

Oyun ve eğlence gibi boş işler içinde oyalananlar ise, ayette şöyle anlatılır

"Ama onlar, şek ve şüphe içinde oyalanıp duruyorlar."[1025]

Sonra Allah Teala, onların yakin imandan mahrum oluşlarını şöyle bildiriyor: ***"Onlar hakkı işitmeye tahammül edemezlerdi ve (onu) görmezlerdi."***[1026] Çünkü onlar, yakinen inanmıyorlardı. Kendilerine yakîn hâli, yani bizatihi müşahede durumu gelince; (şüpheye düştükleri ve inkar ettikleri şeyleri) gözleriyle gördüler ve işittiler: İşte o zaman: "Biz, ölüm gelinceye kadar hesap gününü yalanlardık" diye itirafta bulunurlar. Bunun için,Yüce Allah yakinen ahireti gördüklerinde, gerçeği işiteceklerini şöyle haber vermektedir:

"Bize geldikleri gün, ne güzel işitir, ne güzel görürler."[1027]

Ayetlerde hadise, çok etkileyici bir ifade tarzıyla anlatılmıştır. Herkes için durum budur. Sen de, yakinen o güne kavuştuğunda, daha önce işitmediğini işitir, göremediğin gerçekleri görürsün. Fakat, çoluk çocuğun seni meşgul etti. Sen de onlarla oyalandın ve onlara takılıp hayırlardan geri kaldın. Şayet onlardan kalbini çekip Allah'ın itaatine koşsaydın; en hayırlı, en güzel, sonuca ulaşmış, ahı vahı olmayan bir yere sığınmış olurdun. Allah Teala, sana, kendisine koşmanı emretti. Keşke bunu kabul etseydin. Onlarla oyalanmaktan seni sakındırdı. Keşke bu emri dinleseydin. Sana bunun tehlikesini açıkladı, ah bir anlasaydın. Yüce Allah, kadınlarda yarattığı hâl ve sıfatları, aslında, kendisini hatırlatacak bir ibret vesilesi yaptı, o sırları bir tanısaydın. Şayet sen, O'nun zikrinin peşine düşsen, şevk

[1023] Bakara 2/93.

[1024] Secde 32/12.

[1025] Duhan 44/9.

[1026] Hûd II/20.

[1027] Meryem 19/38.

ile O'na yönelsen, O'na ulaşmayı sevsen ve arzulasan, ne kadar güzel ve hayırlı olurdu! Allah Teala'nın şöyle buyurduğunu işitmedin mi?:

"Her şeyden iki çift (erkek, dişi) yarattık, ta ki düşünüp öğüt alasınız."[1028]

Yani, birbirine benzer şekillerde yarattık; ta ki, zevceleriniz sebebiyle, Allah'ı hatırlayıp zikredesiniz ve kalbinizi onlardan çekip Allah'a (sevilmeye ve yaklaşmaya) iştiyak duyasınız. Bunun için, hemen bu ayetin peşinden:

"Öyleyse, Allah'a kaçın"[1029] buyrularak sevginin hedefi gösterilmiştir. Yani onlardan gönlünüzü çekerek Allah'a koşunuz, denmek istenmiştir. Devamında da:

"Allah'la beraber, başka bir ilah edinmeyin."[1030] buyurdu. Ayet şunu da ifade ediyor:

O'nunla birlikte, başka bir ilaha gönül verip, kulluk etmeyin, zevcelerinize, taparcasına yönelerek Allah'a ortak koşmayınız. İşte, mukarrabun makamındaki salihlerin kalb gözleriyle gördükleri ve can kulağı ile duyup anladıkları budur. Bu anlayış gerçekleşince, Allah'ın emirlerine icabet meydana gelir. Nitekim ayeti kerimelerde şöyle buyrulmuştur:

"Ancak** (can kulağı ile) **dinleyenler, daveti kabul eder."[1031]

"İman eden ve salih amel işleyenler, O'nun davetine icabet ederler. O da lütfundan onlara fazlasıyla verir."[1032]

Fakat, kendisi çok uzak bir mekanda iken çağrılan kimse gibi, (haktan uzak kalan) nasıl işitir? Kalbi iyice kilitli (ve manen ölmüş) kimse, hakkı nasıl görür? Hiç işitmeyen, davete nasıl uyar ve görmeyen nasıl müşahede eder!?

Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Bir şeyi (aşırı derecede) sevmen, (başka şeylere karşı) gözünü kör, kulağını sağır eder."[1033]

[1028] Zariyat 51/49.

[1029] Zariyat 51/50.

[1030] Zariyat 51/51.

[1031] En'am 6/36.

[1032] Şurâ 42/26.

[1033] Ebu Davud, Edeb, 116; Ahmed, Müsned, V, 194.

Heva/nefsin kötü arzuları, insanı hakka karşı kör eder. Şehvet ise nasihat ve doğru söz karşısında sahibini sağır eder. Aynı şekilde eğer Allah Teala'yı seversen, şüphesiz O'na nazar edersin, O'na nazar edince, artık Ondan başkasını görmez olursun. O'na yönelirsen; emrine kulak verirsin. O'na kulak verince de, başkasından gelene kulak tıkarsın. Eğer Allah Teala seni severse, senin gözün, kulağın, kalbin, elin, yardımcın ve destekçin olur. Dua edersen icabet eder. İstediğinde verir. Sen O'nun için (emir ve ibadetinde) samimi olursan; O'da sana dostça muamelede (bolca ihsanda) bulunur. Bir hadis-i şerifte, bu şekilde zikredilmiştir. Sen, kendini unutup O'nunla meşgul olunca, bütün vaktini O'na hasredince, artık, O'ndan işitir. O'na nazar eder, O'nun huzurunda bulunmaya çalışır, O'nunla hareket edersin. Nefsin, hevan, şehvet ve dünyan için değil, Hak için yaşarsın. İşte, dostun dosta karşı hâli ve davranışı budur.[1034]

Kul, zan ve şüpheyle değil de, aynel yakin derecesinde inanıp, yukarıda zikrettiğimiz gibi vakit ve imkanların süratle geçtiğini düşünerek ilahi emirlere candan kulak verince; geçirdiği ve kaçırdığı vakitlerine karşı gam ve hüzün kendisini sarar. İlerideki vakitlerinde, önceki pişmanlık ve hüznüne bir yenisini eklemez, içinde bulunduğu vakitte de, sonu sevilmeyecek kötü işlerle bu pişmanlığını devam ettirmez. Bütün sevimsiz hâllerine son verir.

Gafletten uyanıp zararını telafi ve hâlini ıslah etmeye çalışan kimse, şu adama benzer: Bir adam, bugün bir işi üstlenir, fakat bir gaflet yahut uyku sebebiyle, yapmak zorunda olduğu bu işi ancak, ikindiden sonra kendine gelip yapmaya başlar.

Bu arada vaktinin saatlerce uzamasını yahut sabaha geri gitmesini çok arzular. Atalet ve gevşeklikten uyanan tövbekarın hâli de böyledir. Bu durum, ancak vakitlerin geçip gittiğini ve ölümle kaçırılan fırsatın telafi imkanı bulunmadığını yakinen anladıktan sonra anlaşılır. Neticede büyük bir pişmanlık ve üzüntü meydana gelir. Akıl ve yakîn sahibi zevata göre, en emniyetli iş; kısa ömrün kalan vaktinde hayırlarda acele edip, faziletlere koşmaktır. Çünkü; boş geçirdiği vakitlerin telafisi ile uğraşmak, gelecek vakitte yeni bir meşgale olacağı için, o zamanın işlerini de aksatarak ikinci bir zayiat meydana getirecektir. Uyanık ve gayretli kimsenin hedefi, her

[1034] İlgil hadis için bkz: Buharî, Rikak, 38; İbn Mace, Fiten, 16; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 256.

vaktini değerlendirmek ve her saatin hakkını vermek olmalıdır. Bunun için, yarın karşısına bomboş çıkıp da üzülmemesi için, bu günden bütün vakit hazinelerini güzel amel ve ibadetlerle doldurmaya çalışmalıdır. Bu, fazlaca amel arzusuyla yaşayan ve Mevlâ'nın ibadetinde devamlı bulunmaya rağbet eden reca ehlinin/ümit sahiplerinin yoludur. Yine bu anlattığımız, daha önceki gafletinden kaynaklanan kusurlarını, telafi etmeye çalışan istikamet sahibi tövbekarın makamıdır.

Ulemaca ihtiyat ve akıllılık budur. Kulun önündeki zor ve çetin iş, Allah Teala'nın tevfik ve yardımıyla kolaylaşır. Eğer iş, kulun beklediği gibi, kolay ve fıtratına uygun ise, ameller, manevî derecelerin katedilmesine, faziletlerin ve makamların elde edilmesine vesile olurlar.

Murakabede Yedinci Makam

Bil ki; bizim yukarıda zikrettiğimiz "vakitleri değerlendirme" işi, öyle; bir o mekanda bir bu mekanda dolaşmakla, elindeki vakti boşa harcayarak başka bir vakti beklemekle, içinde bulunduğu hâlin dışındaki hâle ulaşma çabasıyla olmaz. Vakitleri doldurmak ve geçmişi telafi etmek için yapılacak olan iş, gündüzleri oruçlu geçirmek, gece ibadetine devam etmek, belirli bir saat içinde zikir, kalbin gayret ve himmetini toplamak ve kalben, luzümsuz düşünceleri kesip atmak gibi amellerdir. Bunların yanında, gözünü ve kulağını haramdan koruma, eline sahip olma, ayaklarını haramdan alıkoyma, kötü ve adi sözler konuşmama, şüpheli ve şehvet için yenen lokmayı terk, yiyeceği azaltma, açlığı çoğaltma, doğruyu emir, kötü fiillerden nehiy, güzel niyet sahibi olma, bozduğu, tövbeyi yenileme, kalbi güzel fikirlerde kullanma, kötü düşünceyi kalpten çıkarıp güzel ve doğru düşünceye ulaşma, doğruda sağlam iradeli olma, azmi kuvvetlendirecek iyilik ve takvaya yardımcı olacak şeylere tevessül edip yapışma gibi fiillerin de bulunması gerekir. Bütün bunlar, derhal hayata geçirilmeli, sonraya tehir edilmemeli, ileriye bırakılmamalı, bir başka vakitte yapılacağı düşünülerek zamanın dışına bırakılmamalı ve: şimdi burada olmaz deyip, başka mekan aranmamalıdır. İşte, zayi olmasından koktuğun vakitlerini böyle değerlendirebilir ve doldurabilirsin. Gelecekte yaparım demek, boş temennide bulunmak ve daha sonraki vakitleri beklemek, evet, bütün bunlar İblisin, müridlerin yolunu kesmekte kullandığı vasıta ve oyunlarıdır. Bu durum aldanmışların, nefisleriyle baş başa bırakılmış, heva ve heveslerine terkedilmiş, hiçbir şeye sahip olamayan, yarınları için hiçbir amel yap-

mayan, Allah'ı unutmuş, Allah'ın da kendilerini rahmetinden mahrum bıraktığı tembel, gevşek, hissiz ve hareketsiz kimselerin hâlidir.

Vakit; bittiği zaman kaybolup gider ve hüküm gününe kadar bir daha ele geçmez. Eldeki saat da, geçtiği zaman dürülüp katlanır ve mahşere kadar bir daha kulun önüne gelmez. Ancak başka saat ve yeni bir vakit yaratılır. Kul, yakinen bilmelidir ki, bütün ömrü bir gün mesabesindedir, biten günü de bir saat gibidir. Saatinin tamam ise, elindeki vaktidir. Vakti; hâlini ortaya kor. Hâli ise, kalbinin o andaki durumunu yansıtır.

Öyleyse insan, hâli ve kalbi için, kendini Rabbine yaklaştıracak amelleri seçip almalıdır. İlminin gösterdiği Mevla'sının teşvik ettiği en faziletli amelleri yapmalı ve ölüm, aniden gelmeden gereken amellerin peşine düşmelidir. Böylece içinde bulunduğu amel, Mevla'sına kavuştuğu son ameli olur.

Sonra kul, vakitlerini, hâlini ıslah, kalbini takviye ve onu Rabbi için halis kılacak amellerle değerlendirir. Saatini, Rabbi katında hâlini güzelleştirecek amellerle doldurarak, vaktini kazançlı geçirmeye çalışır. Bütün zamanını, salah ve saadetine sebep olacak amellerde harcar. İçine girdiği yeni vakitten, yapacağı amellerle istifade etmeye bakar. Böylece, gününü, saatini ve vaktini de içinde bulunduğu hâli gibi korumaya, gözetip değerlendirmeye bakar. Hâlini muhafaza ve nefsini kontrol eder. Düşüncesini, gayret ve himmetini hayırda toplar. Nefeslerine varıncaya kadar, kendini devamlı kontrol eden Rabbine nazar eder, hep O'nun huzurunda bulunmaya çalışır. Her nefesinde, kendinden, ya Rabbini zikir, ya nimetlerine şükür, ya aniden gelen bir musibete sabır, yahut şiddetli bir sıkıntıya rıza gibi güzel amellerden birisi içinde bulunur. O, bütün bu hâllerinde, kendisini kontrol eden Rabbine nazar eder ve Yüce Sevgiliye doğru yol alır, yaklaşır. Sadece Allah'a nazar eder ve O'na güvenip bağlanır. Böylece, ömrünü bir gün, günü bir saat, saatini bir an, anını bir hâl, hâlini bir nefes gibi değerlendirmiş, her nefesini bir murakabe, her murakabesini Rabbine bir yöneliş yapmış olur. Hep O'nun tarafına yönelir, hep O'na yalvarır ve O'nu zikreder. Durmadan imanı artar, yakini yenilenir, kendisine sonsuz güzellikte bir hayat verilir. Kalbinden perde kaldırılır. Artık, marifet onun makamı olur. Günler kendisine kısa gelir. Vakti, tek olan zata verilmiş tek bir vakit gibi olur. Kalbi, tamamen Allah'a bağlanmış olur. Himmet ve gayreti bir olan Hakka yönelmiş olur. İşte bu, ebdallerin/seçkin velilerin hâli-

dir. Onlar, çok üstün kimseler olup, yakin ehli içinde bile sayıları azdır. Onların yakini çok ileri seviyededir. Onlar mukarrabun ve sıddıklardır.

Kim, bu anlattıklarımıza yakinen inanarak amel ederse o, salihlerden olur. Kim, bu hâlleri bizatihi müşahede ederse, kendisine birçok şeyleri görme nimeti ve pek çok manevi ihsanlar lütfedilir. O kimse, şuhûd ehlinden/ayne'l-yakîn görenlerden olur.

Hakiki müminlerin murakabesi ve mukarrabûn makamındaki velilerin müşahadesiyle ilgili bütün bu anlattıklarımız; iki makamdan birisiyle elde edilir. Kim bunlardan birisini, hakkıyla yerine getirirse; bütün bunları kendisinde toplamış olur. Onlar da; tövbede istikamet ve ilim ile ameldir.

Kimin makamı tövbe ve hâli istikamet olursa, o, sevgililer derecesine yükseltilir. Kimin, makamı ilim ve hâli de, ilim ile amel olursa, Allah'tan korkanların sıfatını elde eder. Muhabbet ve korku ise, sevgilinin yakınlığı ile devamlı vecd içinde bulunan, her şeye şahid olan, huzur içinde müşahedesi devam eden arifin hâlidir. Onun bütün nefes ve anları salih amellerde, tasarruf ve fiilleri güzellikler içinde, fikir ve zikirleri müşahade hâlinde geçer. O, bütün tasarruflarında kalben, Yüce Allah'ın huzurunda hazır, hareket ve ibadetlerinde uyanıktır. Bu, devamlı ilahi vecd içinde olan arifin sıfatıdır.

Bana, bu yolun büyüklerinden birisinin şu hâli anlatıldı: Bu şahıs, murakabe ehlinden, kendisini tamamıyla Allah'ı hizmetine adamış birisinin yanına vardı. O zat buna: "Ben, Allah Teala'nın bana ihsan ettiği nimetlerin bir çeşidinde yirmi dört bin nimet saydım." dedi. O: "Bu nasıl olur? deyince; "Bir gün ve gecede aldığım nefesleri saydım ve ; yirmi dört bin nefes aldığımı tespit ettim" dedi.

Denilir ki; bir günde, gözün açılıp kapanması, nefeslerin iki katıdır. Çünkü; her bir nefeste göz iki defa açılıp kapanır.

İşittim ki; Yüce Allah, bir peygamberine şöyle vahyetmiştir:

"Sana verdiğim nimetimin şükrünü nasıl yerine getireceksin? Senin her bir kılında benim iki nimetim vardır. Onun kökünü yumuşak yaptım ki vücuduna batmasın. Ucunun sertliğini de giderdim ki eline kakılmasın."

Alimlerden birisi demiştir ki: "Yeryüzünde kibrit-i ahmerden daha kıymetli hiçbir şey yoktur. Ancak, kulun ömründen elinde kalan kısmı harîç. O, daha kıymetlidir." Bu söz, Hz. Ali'den de nakledilmiştir. Yine bu zat de-

miştir ki: "Ömrünün kalan kısmını, ancak, bir peygamber yahut bir sıddık bilebilir."

Alimlerden birisi de demiştir ki: "Ömrünün kalan kısmında izzet ve şeref içinde ne kadar yaşayacağını ancak, kibrit-i ahmerin kaynağını tanıyan bilir. (yani hemen hemen kimse bilemez)."

Denildiğine göre kirit-i ahmer denen nesne karanlıklar içinde çıkan kaynaklarda oluşur, Onu da ancak ebdallar/seçkin veliler bilir.

Kibrit-i ahmer, bir iksir ve madendir ki, ondan halis altın yapılır. Ondan, işlenmiş altın madenine azıcık atıldığında, hâli üzere kalır. Aksi durumda yani maden işlenmemişse değişime uğrar ve seneler sonra asli hâlini kaybeder. Kibrit-i ahmerin, Rasulullah (s.a.v) tarafından zikredildiğini, Hz. Ali tarafından rivayet edilen bir hadiste görüyoruz. Orada, Allah Rasulü (s.a.v), ebdalları/seçkin velileri tanıtmış, onların sayı ve sıfatlarını sayarken, sonunda ***"Onlar, ümmetin içinde, kibrit-i ahmerden daha kıymetlidirler"***[1035] buyurmuştur.

Hadisi şeriflerde halis (som) altından, sadece, bela ve imtihan hadisinde bahsedilmiştir. Hadiste şöyle geçmiştir:

"Sizden biriniz altın maddesinin sahih olup olmadığını ateşle denediği gibi, Allah Teala da kulunu ölçmek için, bela ile imtihan eder. Onlardan bazıları (bu imtihandan) saf altın gibi çıkar. Bazıları simsiyah yanmış olarak, bazıları da ikisi arasında bir durumda çıkar."[1036]

[1035] Ebdallarla ilgili hadisler için bkz: Ebu Nuaym, Hilyetu'l-Evliya, I, 5-17; Suyûtî, el-Haberu'd-Dâl ala Vucûdi'l-Kutb ve'l-Evtad ve'n-Nucebâ ve'l-Abdal" adlı eserinde bu konudaki rivayetlerin hemen hemen hepsine değinerek yaptığı tespite göre; bu hususlaki rivayetler kırk iki raviden gelmektedir. Bu rivayetlerin; on beşi merfu veya mevkuf olarak sahabeden; üçü mürsel olarak Tabiun'dan; yirmi üçü seleften eser olarak nakledilmiş ve böylece yapılan rivayet altmışa ulaşmıştır. Bkz: Suyûtî, el-Haberu'd-Dâl (el-Havi içinde) II, 455-473; Dahlan el-Kedirî de Siracu't-Talibîn adlı eserinde abdal hadislerine geniş yer vermiştir. Dahlan el-Kedîrî, Siracu't-Talibîn, I, 259-262.

[1036] Hakim, Müstedrek, IV, 314; Tabaranî, el-Kebir, No: 7698; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, II, 291.

YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM

VELİLERİN SIFATLARI VE GAFİLLERİN HÂLLERİ

Kul, yukarıdaki bölümde anlattığımız sıfatta olunca; Allah Teala'nın, şu ayetindeki övgüye mazhar olur:

"Onlar, ahid ve emanetlerine hiyanetlik etmezler. Şahitliklerini de gereği gibi yaparlar."[1037]

Ariflerden birisi demiştir ki: "Kulun ömrü, Allah Teala'nın, kendisine verdiği ve ölürken ondan hesap soracağı bir emanettir. Eğer isyana dalarsa, Allah Teala'nın emanetini zayi etmiş ve ahde vefasızlık yapmış olur. Ama vakitlerini korur ve hiçbir zaman Allah'a itaattan ayrılmazsa; emanetini korumuş ve ahdine vefa göstermiş olur. Onun bu vefasına karşılık olarak Allah da ona vefa gösterir. Nitekim Allah Teala şöyle buyurur:

"Siz, benim ahdimi *(bana verdiğiniz sözü)* ***yerine getirin, ben de sizin ahdinizi*** *(size olan müjdelerimi)* ***yerine getireyim. Siz ancak benden korkun."***[1038]

Yani, ahdimi bozup fasıklık yapmaktan çekinin. Başka bir ayette de şöyle buyrulmuştur.

"Rabbi tarafından gönderilen kesin delile (Kur'an'a) dayanan, Allah tarafından kendisini destekleyen şahidi bulunan kimse, sadece dünya hayatını arzu eden kimse gibi olur mu?."[1039] Evet, böyle bir kimse, şeytan ve

---

[1037] Meâric 70/32-33.

[1038] Bakara 2/40.

[1039] Hûd 11/17.

nefsi tarafından kötü amelleri kendisine güzel gösterilen kimse gibi midir? Tabii ki değildir.

Yani o kul, Rabbinden gelen bir açıklama ve delil ile O'nun yüceliğini görüp anladı ve bu konuda yakinen şahitlikte bulundu. Elbette ki bu kimse, Mevla'sına itaati bırakıp nefsine tabi olmayı tercih eden kimse gibi değildir. O, (Rabbi için) şahitliğini tam olarak yerine getirir ve devamlı olarak kendi hallerine vakıf olan Yüce Mevla'ya tabi olur, Yüce ma'budunun sevgisinde istikametten ayrılmaz ve Allah Teala'nın övdüğü şu kimselerden olur:

"Onlar, kendilerini Rablerine en çok yaklaştıracak vesilelerin peşine düşerek O'na yalvarırlar. O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar."[1040]

Yine bu kimse: ***"Onlara, Allah'ın ayetleri okunduğu zaman, imanları artar ve onlar, sadece Rablerine tevekkül ederler."***[1041] ayetinde methedilen, hakiki iman sahipleri arasına katılır. Ayette denmek isteniyor ki, hakiki müminler ancak, Allah'a güvenirler, hep O'na nazar ederler, her halde O'na dayanırlar, her şeyden gönüllerini çekerek O'nunla huzur ve sükun bulurlar, her şeyden uzaklaşıp hep O'nun emrinde bulunurlar. Sonra, Allah Teala onlar için:

"İşte bunlar gerçek müminlerdir. Onlara, Rableri katında pek çok dereceler, mağfiret ve tükenmez rızık vardır."[1042] müjdesini vermiştir.

Allah Teala'nın, bu ayetlerinde gerçek mümin olarak övdüğü, kendilerine yüksek dereceler ve bitmeyen güzel rızıklar müjdelediği tevekkül sahibi hakikat ehli, hemen bu ayetten sonra zikredilen şu kimse gibi değildir:

"Müminlerden bir grup** (savaştan) **hoşlanmıyor, hak kendilerine belli olduktan sonra, seninle tartışmaya giriyorlardı." Çünkü onların bu hali:

"Allah'ın ayetleri hakkında ancak, kafir olanlar tartışma yaparlar."[1043] ayetiyle birlikte düşünüldüğünde görülür ki, Yüce Allah, bu kimselerin hâlini, içlerinde kalan heva ve nefse meyilden dolayı, düşmanlarının haline benzetmiş, bu davranışlarının, onlarınkine benzediğini ifade buyurmuştur.

[1040] İsra 17/57.

[1041] Enfal, 8/2-3.

[1042] Enfal 8/4.

[1043] Mümin 40/4.

Salihlerin makamını ise, gerçek zühd ve takvalarından dolayı, şu ayete anlatıldığı gibi yüksek derecelere çıkarmıştır:

"Kim, Allah'a iyi işler yapmış bir mümin olarak gelirse, işte onlar için yüksek dereceler vardır."[1044]

Allah çok yücedir, onun için O'nu sevenler de yüce olmuşlardır. Onların yüceliğinin tek sebebi, en Yüce Zatın onlarla birlikte olmasıdır. Biz ise, en düşük seviye ve sıfattaki kimseleriz. Çünkü bizim kalbimizde ve düşüncemizde dünya vardır.

Allah Teala, Habibi Hz. Muhammed'e (s.a.v), fani dünyanın peşine düşen, yakininin zayıf, cehaletinin çokluğundan dolayı tövbeyi geciktiren ve ileride mağfirete ulaşacağını uman kimselerden yüz çevirmesini emretmiş ve onların sıfatlarını şöyle açıklamıştır:

"Onlar ayetlerimizi tahrif karşılığında adi dünya malını alırlar ve: "nasıl olsa affa nail oluruz" derler."[1045]

"Bizim zikrimizden yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimseden yüz çevir."[1046]

Allah Teala, sadık müminlerin sıfatlarını anlatırken de şöyle buyurmuştur:

"Müminlerden öyle erler var ki; Allah'a verdiği sözde durdular."[1047]

Yüce Allah, hâlinde ve sözünde sadık olmayanları da şöyle tanıtmıştır.

"Ey iman edenler! Yapmadığınız şeyleri, niçin** (başkasına)* **söylersiniz. Yapmadığınız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük bir günahtır."[1048]

Allah'a ve insanlara verdiği sözde duran insanlarla, sözüne riâyet etmeyen ve kendisini günaha atan kimseler arasında ne kadar fark vardır.

Yüce Allah, bu topluluk hakkında şöyle buyurmuştur:

"Andolsun iblis, onlar hakkındaki tahminini doğru çıkardı. İnanan bir zümrenin dışında, hepsi ona uydular."[1049]

[1044] Taha 20/75.

[1045] A'raf; 7/169.

[1046] Necm 53/29.

[1047] Ahzab 33/23.

[1048] Saff 61/2-3.

[1049] Sebe 34/20.

Allah, kendi dostlarının şeytana tabi olmayacaklarını açıkladı. Bir grup hariç, müminlerden bir kısmının, şeytanın güzel gösterdiği fikirleri tasdikle ve onu takip edeceklerini ifade etti. Şeytana tabi olmayanlar, sıddıklar, şehitler ve salihlerdir. Onlar ne güzel arkadaştır. Onlar, gerçek iman ve tevekkül sahipleridir. Onların durumu ayette şöyle anlatılmıştır:

"Doğrusu şu ki; iman edip Rablerine tevekkül edenler üzerinde, o şeytanın bir hakimiyeti yoktur."[1050]

Elbette ki, Mevla'sının muhabbetinden dolayı malını ve canını O'nun yoluna feda eden kimse, kini (ve cimriliği) ortaya çıkmasın diye uğraşan kimse gibi değildir. Allah Teala, bu mümin taifenin durumunu şöyle anlatmıştır:

"Eğer inanır, *(günahlardan)* ***korunursanız, Allah size mükafatlarınızı verir ve sizden*** *(bütün)* ***mallarınızı istemez*** *(sadece, zekat ve sadaka gibi az bir miktar talep eder.).* ***Eğer onları isteyip de sizi sıkıştırsaydı, cimrilik ederdiniz ve*** *(bu)* ***sizin kinlerinizi ortaya çıkarırdı."***[1051]

Ayette denmek isteniyor ki, Yüce Allah, sizden bütün malınızı infak etmenizi isteyip sonra da mala karşı zühd sahibi olmanızı emredebilirdi. Her nimetin Allah'tan olduğunu bilin ve cimri olmayın. Çünkü cimri kimse zahid olamaz. Zühdün evveli, cömert olmaktır. Kim cömert değilse, o, zühd sahibi olamaz. Dünya malından gönlünü tamamen çekemeyeni, Mevla Teala sevmez. Çünkü bu kimse, Allah'ın buğz ettiğine muhabbet beslemiş, O'nun sevmediğini istemiş, O'nun ahlakı ile kulluk muamelesi yapamamış ve rızasına uygun hareket etmemiştir. Allah da onu, sıfat ve tecellilerini müşehade etmekten mahrum bırakmıştır. Bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Siz, dünya mal (ve menfaatını) istiyorsunuz. Allah ise, ahireti istiyor."[1052]

Allah Rasulü (s.a.v) de şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın seni sevmesini istersen, dünyadan gönlünü çek."[1053]

[1050] Nahl 16/99.

[1051] Muhammed 47/36-37.

[1052] Enfal 8/67.

[1053] Aynı manada bkz: İbnu Mace. Zühd, 1; Hakim, Müstedrek, IV, 313; Beyhaki, Şuabu'l-İman, VII, 344. İbn Asakir, Tarihu Dımeşk, VI, 290. (Beyrut, 2000).

Kalbi boş olan kimseyi, Yüce Allah'ın sevdiği kimselerden sayma imkanın yoktur. Şayet Allah onlardan mallarının (hepsini) isteseydi, içlerindeki kin ve kızgınlıkları kabarır, cimrilik yaparlardı. Çünkü onlar, Allah Teala'nın hükmünden yana bir aldanış içindedirler. Onların ecelleri gelince, aslî hüviyetleri ortaya çıkar. Şüphesiz Allah, kullarının hallerini en iyi bilendir.

Şu kadar var ki, Yüce Allah her şeyini seve seve kendisine feda edecek dostlarından mal ve canlarını ister. Bu, onlar için bir ikram ve şereftir. Çünkü Allah Kerîm'dir, Cevvâd'dır/çok cömerttir. O'nun katında hiçbir şey çok ve büyük değildir. Yüce Allah mal, can ve her şeyi ancak kendi ahlakında olan kimseden ister. Çünkü kulda başkasına ait hiçbir şey kalmadığı zaman, sevgilisi onu, her şeyi ile birlikte ister. Kul, kin ve hased ile dolu olduğunda ve kalbinde fani eşya büyük bir yer tuttuğunda, Allah ondan hiçbir şey istemez. Kulun nefsinde hiçbir arzu ve hiçbir mülk bağı kalmayınca Allah Teala, kendisi için feda edilen mal ve cana karşılık kuluna kendisini (yani rızasını) verir. Ancak, Allah Sübhanehu, ayette nefse bedel olarak zatını zikretmedi, ama mala bedel olarak cennetini zikretti.

Bunun sebebi; kendisinin hakim olarak bir hüküm (ve kayıt) altına girmesinin, zatında tek olarak bir şeye bedel olarak gösterilmesinin mümkün olmadığına dikkat çekmektir. Nitekim kendisi asıl delil olduğu hâlde nefsini gizledi, zatına yaklaşmaya vesile olduğu hâlde mahlukunu ayrıca zikretti. İşte, dostlarının O'ndan alış ve anlayışı budur. Bu, aynı zamanda kimsenin bir tesir ve ortaklığının bulunmadığı halis (saf) muhabbetinin alametidir. Ayrıca, bu sevgililerinin vasıflarını açmak da uygun değildir. Çünkü onların hâli, ifade ile anlatmaktan çok yüksektir ve makamları da, aklî ilimleri ve bilimleri aşar. Allah (c.c.) onların hâlini ve makamını şu ayetleriyle ortaya koşmuştur:

"Orada canların hoşlanacağı** (nefislerin iştah duyduğu) **ve gözlerin aydınlığı** (gönlün sürür bulacağı) **şeyler vardır."[1054]

"O'na kavuşacakları gün, duaları "selam" dır."[1055]

"Çok mağfiret eden, çok merhametli olan Allah'tan bir ziyafet olmak üzere, orada, sizin için, ne istérseniz vardır."[1056]

[1054] Zuhruf 43/71.

[1055] Ahzab 33/44.

[1056] Fussillet 41/31-32.

"Eğer o, mukarrabûn** (Allah'ın has dostların)**dan birisi ise, işte ona bir rahatlık, bir güzel rızık ve Naim cenneti vardır."[1057]

"Yaptıkları güzel işlerden dolayı Allah, onların dostudur."[1058]

"Allah katında onlar için dereceler** (yüksek makamlar) **vardır. Allah, onların yaptıklarını hakkıyla görendir."[1059]

Bu ayette, velayet ve muhabbet ehli kimseler tanıtılmakta, yüksek derece ve kurbiyyet sahibi olanlar övülmektedir. Allah, onların yaptıklarını hakkıyla gördüğü için, onlara katında pek çok dereceler lutfetmiş ***"yaptıkları** (güzel) **işlerden dolayı Allah onların dostudur"*** ayetiyle, onları kendisine dost yaptığını, bu yakınlığı temin eden şeyin de güzel amelleri olduğunu belirtmiştir.

Yukarıdaki ayete diğer bir kıraata göre "ya'melûn" yerine "ta'melûn" okuyarak: *"Allah sizin yaptıklarınızı hakkıyla görücüdür"* şeklinde mana verdiğimizde ayette, münafıklar için de bir kınama bulunmaktadır. Allah, yaptıklarınızı görüyor ve amelleriniz sizin hâlinizi ortaya koyuyor, amelleriniz *"Allah dostlarının ameli gibi olmayınca, Allah, sizi onlar gibi yapmadı"* manası çıkıyor. Nitekim başka bir ayet-i kerimede; Allah Teala şöyle buyurmuştur:

"Allah, onların kalplerinde olan niyet ve düşünceleri bildi, üzerlerine sekinet/rahmet indirdi ve onları yakında elde edecekleri bir fetihle mükafatlandırdı."[1060]

Sonra, Yüce Allah, bizim kalplerimizin hâli için de şöyle buyurmuştur: ***"Ve Allah, kalblerinizde olanı bilir. Allah, her şeyi bilendir ve** (kullarına karşı) **çok hilim sahibidir."***[1061]

Yüce Allah, bu iki taife arasındaki fark ve durumu şu kesin sözüyle ortaya koymuştur:

"Eğer Allah, kalblerinizde bir hayır olduğunu görürse, size hayır verir."[1062]

[1057] Vakıa 56/88-89.

[1058] En'am 6/127.

[1059] Ali-i İmrân 3/163.

[1060] Fetih, 48/19.

[1061] Ahzab 33/51.

[1062] Enfal 8/70.

Sonra, Yüce Allah bunların zıddı olanlar hakkında, yukarıdaki kapalı manayı açacak bir şekilde, şu kesin hükmünü bildirdi:

"Eğer, Allah, onlarda bir hayır olduğunu görseydi, elbette** (hakkı) **onlara işittirirdi. Ve eğer onlara işittirecek olsaydı,** (kendileride hayır kabiliyeti ve meyli bulunmadığı için) **onlar yine yüz çevirirlerdi."[1063] Yani, onlarda hayır namına hiçbir şey yoktur ve onların hayırdan yana bir nasipleri de bulunmaz. Çünkü, onların yanında hayra değer ve kıymet verme anlayışı yoktur ki, kendilerinde hayır bulunsun.

Bu ayet, bu konuda kesin hüküm bildiren ve akıl sahipleri için de bir tebliğ ve uyarıcılık içeren bir ayettir. Buna şu ayet-i kerime de şahittir:

"İman edenler, "Allah dileseydi bütün insanları hidayete ulaştırırdı" diye düşünerek, onların hidayetinden ümit kesmediler mi?"[1064]

Evet, müminler, bunların hidayetinden ümitlerini kesmişler bu konuda, onlarla asla bir çaba ve çalışma içine girmemişlerdir. Çünkü, Yüce Allah, hak yoldan sapıtan kimseyi hidayete ulaştırmaz.

Ayette geçen **"yeise"** fiiline, sözlükte "bildi" manası da verilmiştir. Buna göre ayetin manası: ***"İman edenler, Allah'ın dilemesi hâlinde, bütün insanlara hidayet edebileceğini anlamadılar mı?"*** demek olur. Yani, müminler Allah'ın kendilerine bildirdiklerini bildiler. Her şeyi bilen ve açıklayanın açıklamasıyla bu gerçeği anladılar. O'na teslim oldular, O'nun sözüne kulak verdiler, O'na yönelip masivadan yüz çevirdiler, böylece onların zarar ve şerlerinden de kurtulmuş oldular. O, bütün hamdlere layık olan dost, böyle söylemiştir. Ve Allah, ***zalimleri birbirine dost etmiştir. Onların kalpleri (ve hâlleri) bir birine benzemiştir.***[1065] ***Onlar, durumu net olmayan karışık şeylere tabi olurlar.***[1066]

Kalbi, hakta sabit, ilmi derin ve sağlam olan kimse ile, kalbi hak ve hayırdan kaymış fitne için ayetleri yanlış yorumlayan kimse arasında ne kadar fark vardır! Kendisine yöneldiği için Allah'ın, himayesine aldığı kimse ile, zatından ve yolundan yüz çevirdiği için, nefsiyle baş başa bıraktığı

[1063] Enfal 8/70.

[1064] Ra'd 13/31.

[1065] Bakara 2/118.

[1066] Ali-i İmran 3/7.

kimse arasında da ne kadar mesafe vardır! İşte, bunlardan birincisi Allah'a yakın olanların (mukarrabûn) makamı, diğeri de O'ndan uzaklaşanların hâlidir. Bu, Allah'ın hükmüdür. İnsanlar, ya o makamda, ya da bu hâldedirler. Makamı en yüksek olanlar; O'nun fazlı ve keremine mazhar olmuşlardır. Hâli en düşük olanlar da adalet-i ilâhî ile muamele görmüşlerdir. Bu iki hâli, Cenab-ı Hakk şu ayetlerde ne güzel ifade buyurmuştur: O, özel ihsanını anlatırken:

"Bu, iman edip salih amel işleyenleri, Allah'ın lütfü ile mükafatlandırması içindir"[1067] buyurmuş,

Bütün kullara ait hükmünü bildirirken de:

"İman edip salih amel işleyenleri, adaletiyle mükafatlandırmak için *(tekrar diriltir)"*[1068] buyurarak, dostlarına özel rahmet ve ihsanını tahsis etmiş, umum halka da adaletle muamele edeceğini bildirmiştir.

Allah'ın tecellilerini müşahede eden, sadece O'ndan işiten ve O'na bağlanan, bütün düşüncesinde Allah olan kalple; içine halk ve eşya doldurmuş en büyük derdi madde olmuş, ancak halka bakan, sadece onlardan gelecek şeylere yönelip rağbet eden, kendisine halkın hakim ve her şeyden daha yakın olduğu kalb arasında ne kadar büyük fark vardır! Şu sonuncular, Allah'tan uzak kimselerdir. Çünkü uzaklık onların sıfatı hâline gelmiş, nefisleri kendilerine hakim olmuş ve onları hep Hak'tan uzak mekanlarda tutmuştur. Birinciler ise, Allah'a yakın kimselerdir. Yakınlık/kurbiyyet onların sıfatı olmuş, nefisleri azgınlığından vazgeçip onların emrine girmiş ve böylece onlar devamlı Hakka yakınlık sağlayan amellerde bulunarak Rablerine kullukta en önde (sâbikûn) olmuşlardır. Şu, Haktan uzaklaşan kimse ise, nefsi yüzünden Rabbinden uzak, rahmetinden mahrum olup yaya kalmıştır.

Allah Teala bir ayetinde:

"Allah ile beraber başka ilaha *(putlara)* ***yalvarma, sonra, azaba uğrayanlardan olursun."***[1069] buyurmuştur. Allah'tan uzaklık, bir perdedir. O'ndan uzak olan büyük bir azaptadır. O'na yakınlık ise çok büyük bir nimettir. Allah'a yakın olan kimse, devamlı artan bir nimet ve rahmet içinde-

[1067] Rum 30/45.

[1068] Yunus 10/4.

[1069] Şuarâ 26/213.

dir. Baksana Allah Teala, hakka karşı kalbi perdelenmiş kimsenin göreceği azap hakkında ne buyuruyor:

"Hayır, doğrusu onlar, o gün Rablerinden perdelenmişlerdir. Sonra, muhakkak onlar, ateşe girecekledir."[1070]

Ayrıca bak, Yüce Allah, kendisine yakın olan (mukarrabûn) kullarının güzel hâlini nasıl anlatmıştır:

"Ama vefat eden, Allah'a yakın kullardan ise; artık onun için bir rahatlık, hoş bir rızık ve Naim Cenneti vardır."[1071]

Evet onlar, yakın dosttan bir rahatlık, ebedi sevgiliden hoş bir rızık ve nimet sahibine yakınlıkları sayesinde bir Cennet elde etmişlerdir.

Dostuna yakınlık ile hoş olan ve huzurunda durmakla hayat bulan birisi, nazım hâlinde şöyle demiştir:

Sen yanımda olunca, her şey hoş ve rahattır.
Ayrıldığında benden, dünya bir zindanlıktır.

Senin uğruna koşup, arzuna râm olmayınca;
Kimin için koşayım, söylesene ey Hâce!

Yardan ayrı kalmakla kederlenen ve onu kaybetmekle hüzünlenen birisi de şöyle demiştir:

Sahibinin kovduğu kişi ne yapar, dostlar?
Ona hiç fayda vermez, ne tıb ne de doktorlar.

Boğazı düğümlenen su içip açar onu,
Lakin, su tıkandı ise, nasıl halleder bunu.

Tamamen Rabbine yönelerek O'nun hizmetinde bulunan kimse ile, her şeyi ile halka bağlanıp âdeta onlara kulluk eden kimse arasında ne kadar fark vardır! İnsanlardan tamamen alakayı kesen (ve Rabbi ile huzur bulan) kimse ile, (insanlara yönelip) bir çok vesvese ile karmakarışık olan kimse

[1070] Mutaffifîn 83/15-16.
[1071] Vâkıa 56/88-89.

arasında ne kadar mesafe vardır! Bütün duygu ve düşüncesiyle Mevla'sına âşık olan kimse ile, tamamen hevasına kapılmış ve dünyaya sarılmış kimse arasında da (hâl ve sonuç olarak) ne kadar büyük fark vardır!

İşte, şu birinci olarak söylediklerimiz, güzel bir hâl ve sıfatla, Allah'a yakın olan kimselerin makam ve ahlakıdır. Onlara zıt olarak söylediklerimiz ise, kötü hâl ve sıfatları yüzünden Allah'tan uzaklaşmış kimselerin hâli ve ahlakıdır. Kul, hakikat ehlinin sıfatında ve takva makamından bir makamda olursa; bu hâli elde ettiği için Mevla'sı tarafından övgüyü hak eder, nefsin hazlarından uzaklaştığı için Hakk'ın yakınlığını elde eder. Yüce Mevla'nın güzel övgüsüne kavuşmak; Hakkı arayanların asıl gayesi ve rağbet ehlinin en büyük hedefidir. Bu da ancak, Allah Teala'nın muttakî velileri, felaha ulaşmış dostları ve salih kulları için düşünülecek bir durumdur. Onlar, selim ve temiz bir kalbe, zikreden ve huşu içinde bulunan bir azaya sahip, gerçek akıl sahipleridir. Ve bunlar, müminlerin salihlerinden oluşan şu üç tabakadır.

1- Allah Teala'yı bilen arifler
2- Allah Teala'ya aşık, muhabbet ehli.
3- Allah Teala'dan korkanlar

Bunlar, Allah Teala'nın seçilmiş ve ilahi huzurda kabul gören salihlerin sıfatını elde etmiş dostlarıdır. O (c.c), onların, huzurunda bulunmalarını istemiş, onlar da ilâhî huzurda bulunmuşlar, onlardan ilmi korumalarını istemiş, onlar da onu layıkıyla korumuşlar, onları zatına şahit tutmuş, onlar da (O'nun birliğine ve yüceliğine) şahitlik yapmışlardır. Onlar, O'nun tarafından O'na delil olarak gönderilmiş kimselerdir. O da, onların (zatına ve rızasına giden yolda) delili olmuştur. Onlar, kulları, O'nun için toplamışlar, O da, onları kendisi için huzurunda bir araya getirmiştir.

Peygamberler ve Rabbanî alimler; muttakilerin imamları ve dini ayakta tutan sağlam direklerdir. Onlar, Allah Teala'nın kendilerine, hakkı bildiren kitabın esrarını açtığı, sırat-ı müstakim üzere kendilerini zatına giden yola sevk ettiği, temkin ve mânevî kuvvet sahibi kimselerdir. Onlar, Cenab-ı Hakk tarafından kalblerine, açık bir şekilde nazar olunan ve sabah akşam sayısız ilâhî rahmet ve berekete ulaştırılan bir gurptur. Bunların dışındaki, umum müslümanlar içindeki kurra, abid, mücahede ehli, zühd sahibi, vird ve zikir ehli kimselere gelince, Allah onların her birine genel mü-

minlik velayetini vermiş, onları amel ve manevi seyir konusunda değişik meşreplerde ve mesleklerde istihdam etmiş, kalbleri teskin olsun, gönülleri huzur bulsun da şüpheye düşerek helak olmasınlar, şehvetler onları peşinden sürükleyip yoldan dönmesinler, zâhirî şeylere takılıp hakikatten uzak kalmasınlar, zahiri hâlleriyle oyalanıp bâtından perdelenmesinler, kendilerine perde olacak şeylere rağbet edip sebeplere dayanmasınlar ve makamlara bağlanıp melekût aleminden ve ilâhî ayetlerden gözlerine perde çekilmesin diye, onlara ayetlerini açıklamış, anlayış ve idraklerini açmıştır. Onlar, dünya ehli tarafından gıpta ile karşılanırlar, fakat yüce hâl ve makam sahibi manen diri kimseler yanında acınacak hâldedirler. Çünkü, onların yakınlığı, gerçek manada ilahi huzura yakın kimseler yanında bir uzaklık sayılır. Onların keşifleri, müşahede ehlinin yanında bir perde kabul edilir. Onlara yapılan ihsanlar, Cenab-ı Hakka tam yönelmiş ve huzurunda hüsnü kabul görmüş kimseler yanında hiçbir şey değildir. Ancak, Allah Teala, bir rahmet ve hikmetle onlara nazar etmiş, kalblerinin dağılmaması, akıllarının hayrette kalmaması için onları hâllerinden hoşnut, makamlarından razı etmiştir. Hayır ve takvada öne geçen (sâbıkûn makamındaki) veliler ise, en yüksek dereceye sahip, hiç kopmayan sağlam ipe sımsıkı sarılmış kimselerdir. Onlar, Yüce Allah'ın izniyle O'na nazar ederler, O da (c.c), bir lütuf olarak onlara nazar buyurur. Ayet-i kerimede onların hâli şöyle anlatılmıştır:

"İnsanlar içinde öyleleri vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için nefsini satar/feda eder."[1072] Artık O, bundan sonra, herhangi bir mala rağbet etmez, değişik bir hâle yönelmez.

"Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler."[1073]

"Allah onlardan razı, onlar da Allah'tan razı olmuştur. Bu, Rabbinden hakkıyla korkan kimse içindir."[1074]

Onlar, daha önceki kitaplarda da bu sıfatlarla anlatılmışlardır. Şöyle ki: Havariler, İsa Aleyhisselam'a:

[1072] Bakara 2/207.

[1073] Maide 5/54.

[1074] Beyyine 98/8.

"Ey Allah'ın ruhu! Bize, kendilerine hiç bir korku ve üzüntü olmayan, Allah'ın veli kullarının sıfatlarından bahseder misiniz?" diye sorduklarında, O, şöyle demiştir:

"Onlar öyle kimselerdir ki kitab onlardan bahseder, onlar da kitaptan bahsederler. Kitap, onlar, sayesinde bilinir, onlar da kitabın işaret ve ifadesiyle tanınırlar. Kitabın hükümleri onlarla ayakta durur, onlar da kitapla denge ve yollarını bulurlar. İnsanlar, dünyanın zahirine bakarken, onlar batınına (içine ve aslına) nazar ederler. İnsanlar, dünyanın hazır zevk ve menfaatına göz dikerken, onlar dünyanın daha sonrasına bakarlar. Böylece, kendilerini (manen) öldürmesinden korktukları şeyleri (süfli zevk ve şehvetlerini) mücahede ile öldürürler. Onlar dünyada iken kendilerini, ileride terkedeceğini bildikleri şeyleri önceden terkettiler. Dünya adına hiçbir şeye sahip olmadılar. Dünya malından mahrum oluşlarıyla rahatlık bulup sevindiler. Ellerine geçeni terkettiler. Hakk'ın dışında, kendilerine geleni bıraktılar. Dünya yanlarında eskidi; onu yenilemediler, gözleri önünde harap oldu; tamir etmediler; kalblerinde öldü bir daha diriltmediler. Onu ele alarak, (Allah yolunda kullanıp) ahiretlerini yaptılar. Ölümün zikrini (gönüllerinde) diri tutup, hayatta kalma arzusunu öldürdüler. Onlar, Allah'ı ve O'nun zikrini severler. Nuruyla aydınlanır, onunla yol bulurlar. Onların acaib hâl ve haberleri vardır. En acaib (hayrette kalınacak) haberler de onlara aittir."[1075]

Allah'tan daha güzel sözlü kim olabilir ki: Yüce Mevla onları anlatırken şöyle buyurmuştur:

"Rabbanî alimler ve din adamları, Allah'ın kitabını muhafazaya memur olmaları sebebiyle, onunla hüküm verirlerdi ve O'nun Allah'ın kitabı olduğuna şahitlik ediyorlardı."[1076]

Başka bir ayet-i kerimede de şöyle buyurmuştur:

"Allah, melekleri ve ilim sahipleri, adaleti ayakta tutarak Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik ettiler."[1077]

[1075] Ebu Nuaym, Hilye, I, 10; İbnu'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, I, 43; İbnu Asakir, Tarihu Dımeşk, cilt: 47; shf: 466 (Beyrut, 2000).

[1076] Maide 5/44.

[1077] Ali-i İmran 3/18.

Başka bir ayette ise şöyle buyurmuştur:

"De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak, Allah ve yanında kitabın bilgisi bulunan kimse yeterlidir."[1078]

Alimler için ayet-i kerimede anlatılan vasıf, bütün vasıflardan üstün ve hepsini içine alacak niteliktedir.

Yukarıda anlattığımız murakabenin yedi makamı ile müşahede makamlarını, bütün makam ve hâllerin kaynağı, bütün keramet ve ihsanların çıkış yeri olan iki hâl, hepsini içlerinde toplamaktadır. Bunlardan birincisi; ilim makamından olan havf/korku, ikincisi de, amel makamından olan recâ/ümittir.

Kimin makamı, marifet/Allah Teala'yı bilme ise, onun hâli Allah'tan korkma olur. Kimin de makamı Allah Teala'dan ümit ise, onun hâli, Allah için amel, ibadet ve taat olur. Bak, Allah Teala bu konuda ne buyuruyor?

"Allah'tan ancak kullarından alim olanlar korkar."[1079]

"Her kim Rabbine kavuşmayı arzu ediyorsa, iyi amel işlesin ve Rabbine ibadette hiç kimseyi ortak koşmasın."[1080]

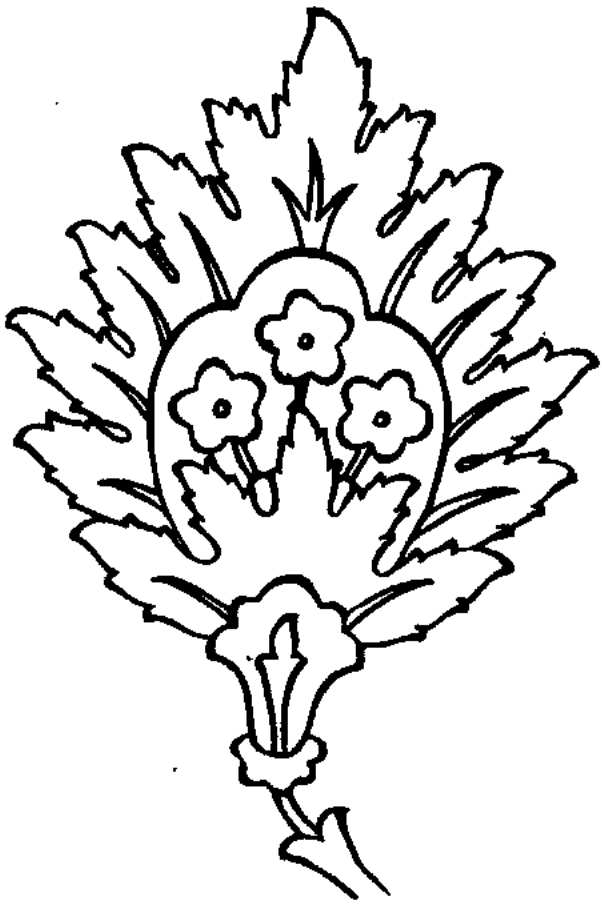
Kulunu hayırlarda muvaffak eden ancak Allah Teala'dır.

[1078] Ra'd 18/43.

[1079] Fatır 35/28.

[1080] Kehf 38/110.

OTUZUNCU BÖLÜM

KALBE GELEN DÜŞÜNCELER VE KALBİN SIFATI

Kalbe gelen düşünceler hakkında Allahu Teala buyurmuştur ki:

"...Nefse ve onu düzeltip şekil verene, sonra da ona günahını ve takvasını ilham etmiş olana yemin olsun ki nefsini temizleyen kurtuluşa ermiştir."[1081]

Ayette ki İlham etti, nefse itaat ve isyan duygusunu verdi demektir.

Diğer ayetlerde nefis ve şeytan hakkında şöyle buyrulmuştur:

"Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne vesvese verdiğini biliriz."[1082]

"Nefsi, onu kardeşini öldürmeye çağırdı, *(o da nefsine uyarak)* ***onu öldürdü."***[1083]

"De ki: İnsanların kalbine kötü şeyler fısıldayan o sinsi vesvesecinin şerrinden...Allah'a sığınırım."[1084]

"Şüphesiz, şeytan sizin için bir düşmandır. Siz de onu düşman tutun. O, kendisine tabi olanları, alevli çehennem ehlinden olmaya çağırır."[1085]

"Şeytan onlara galebe çalmış ve onlara Allah'ın zikrini unutturmuştur."[1086]

[1081] Şems 91/7-9

[1082] Kaf 50/16

[1083] Maide 5/3

[1084] Nas 114/4

[1085] Fatır 35/6

[1086] Mücadele 58/19

"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin şeyleri emreder."[1087]

Allahu Teala, bize, insanın azılı düşmanı olan şeytanın şu itiraflarını bildirmiştir:

"Yemin ederim ki, onları saptırmak için senin dosdoğru yolun üzerine oturacağım. Sonra muhakkak ki onların önlerinden, arkalarından gelip kendilerini sapıtacağım."[1088]

Bize ulaşan bir hadis-i şerifte, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz şeytan, insanoğlunu haktan alıkoymak için onun yollarında oturur. Önce İslam yolunun üzerinde oturur ve ona: "Sen dinini ve babalarının dinini terkedip müslüman mı oluyorsun? Sakın İslam'a girme!" der. Müslüman olacak kimse, şeytana isyan ederek İslam'a girer. Sonra onun hicret yolunda karşısına çıkar ve kendisine: "Yerini yurdunu terkedip hicret mi ediyorsun?" der. O da şeytanı dinlemeyerek hicret eder. Sonra, cihada giderken yine yoluna çıkar ve: "Cihada mı gidiyorsun? O, bir meşakkat ve malın zayi olması demektir. Hem savaşacaksın, hem öldürülebilirsin; hanımını başkası nikahlar, malını paylaşırlar, vazgeç bu işten!" der. O da şeytanı dinlemeyerek cihada gider. Kim şeytana karşı bu şekilde davranır ve o halde ölürse, onu cennete koyması Allahu Teala'ya hak olur."[1089]

Allahu Teala, bize o azılı düşmanın şu sözünü haber vermiştir:

"Ve muhakkak onları saptıracağım ve elbette onları boş hayal ve kuruntularla oyalayacağım ve onlara *(haram olan şeyleri)* ***emredeceğim."***[1090]

Nakledildiğine göre, Osman b. Ebi'l As, Rasulullah'a (s.a.v) gelerek:

-Ya Resulallah! Şeytan namazda ve Kur'an okurken bana musallat olup ibadetimi engelliyor, dedi. Efendimiz (s.a.v) de:

-O, şeytandır. Ona "Hinzeb" denir. Onun sana geldiğini hissettiğin zaman, ondan Allah'a sığın ve (namazın haricinde) sol tarafına üç defa tükür, buyurdu. Osman (r.a) der ki: "Rasulullah'ın (s.a.v) söylediği gibi yaptım; Allahu Teala onu benden defetti".[1091]

[1087] Bakara 2/268

[1088] A'raf 7/16-17

[1089] Nesaî, Cihad, 19; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 483

[1090] Nisa 4/119

[1091] Müslim, Selam, 68; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 216

Yine bir hadis-i şerifte: ***"Kişiye abdestte vesvese vermek için musallat olan "Velhan" isminde bir şeytan vardır, ondan Allah'a sığının."***[1092] buyrulmuştur.

Bir diğer hadiste de:

"Şüphesiz şeytanî insanoğlunun içinde, kanın damarlarda dolaşması gibi dolaşır; durur."[1093] buyrulmuştur.

Meşhur bir hadis-i şerifte, Allah Rasülü (s.a.v):

-Sizden her birinizin bir şeytanı vardır, buyurdu. Bunun üzerine Ashab-ı Kiram:

-Sizin de şeytanınız var mıdır Ya Resulallah?, diye sorunca, Allah Rasulü (s.a.v):

-Evet, benim de şeytanım var. Ancak, Allah ona karşı bana yardım etti ve teslim olup emrime girdi, buyurdu.[1094]

İbnu Mesud (r.a), şu haberi rivayet etmiştir:

"Kalpte iki duygusal hareket vardır. Biri melekten gelir (rahmanidir), hayra yönlendirir ve hakkı tasdik eder. Diğeri de düşman olan şeytandan gelir. İnsanı kötülüğe sevkeder, hakkı yalanlar ve hayırdan alıkor"[1095]

Hasan-i Basrî (rah) Allahu Teala'dan, diğeri de, insanın düşmanı şeytandan gelir. Kendisine bir düşünce ve duygu geldiğinde, onu kontrol edip, Allah'tan ise kabul eden, düşmandan ise onunla mücadele edip reddeden kula Allah rahmet eylesin."

Mücahid: ***"Sinsi şeytanın şerrinden..."***[1096] ayetinin tefsirinde şöyle demiştir:

"O, insanın kalbine iyice yayılıp hakim olmak ister. Kul, Yüce Allah'ı zikredince, siner, çekilir. Allah'tan gafil olunca da kalbine yayılıp hakim olur."

[1092] Tirmizî, Taharet, 43; İbn Mace, Taharet, 48; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 136

[1093] Buharî, Ahkam, 21; Ebu Davud, Savm, 78; İbn Mace, Sıyam, 65

[1094] Tirmizî, Tefsîr, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 375

[1095] Tirmizî, Tefsîr, 2; 35

[1096] Nas 114/4

İkrime de demiştir ki: "Vesvese veren şeytan, erkeklerde göğüs ve gözlerde; kadınlarda ise, kadın karşıdan gelinceye kadar gözlerinde, dönüp giderken de kalçasında yerleşip vesvese verir."

Cerîr b. Abade el-Adevî demiştir ki: Ala b. Ziyad'a kalbime gelen vesveseden şikayet ettim. Bana dedi ki: "Şeytan, kalbin aralığından içeri şöyle bir bakar. Eğer orada işine yarar bir şey varsa durur, ilgilenir. Yoksa çekip gider."

Ebu Salih, Ebu Hureyre yoluyla, Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Kul, bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Eğer kendini günahtan alıkor, istiğfar ve tövbe ederse, kalb parlar. Ama günaha devam ederse, o siyahlık artar ve sonunda kalbi tamamen kaplar. İşte bu, Allahu Teala'nın:* "Asla öyle değil, fakat onların yapmış olduğu günahlar kalblerini iyice kaplamıştır."[1097] *ayetinde anlatılan, kalbin kapanması ve günahla örtülmesidir."[1098]

Cafer b. Berkan, Meymun b. Mihran'ın şöyle dediğini anlatmıştır:

"Kul, bir günah işlediği zaman, bu günah yüzünden kalbinde siyah bir nokta oluşur. Eğer hemen tövbe ederse, o silinir yok olur. Müminin kalbi, ayna gibi parlaktır; şeytan, hangi yönden ve yoldan gelirse gelsin sahibi onu görür, tanır. Günahlara devam eden kimse ise, her günah işleyişinde kalbinde siyah bir nokta oluşur. Bu siyah nokta devam ede ede sonunda kalbi kararır. Bu durumda şeytanın hangi yönden geldiğini göremez, bilemez, olur."

Rasulullah (s.a.v) kalpleri kısımlara ayırırken şöyle buyurmuştur:

"Mümin kalbi (kir ve günahlardan) tertemizdir. İçinde parlayan bir ışık vardır."[1099]

Ebu Saîd el-Hudrî, Ebu Kebşetu'l-Enmarî yoluyla ve ayrıca Huzeyfe tarikiyle, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

[1097] Mutaffifîn 83/14

[1098] Müslim, İman, 231; Tirmizî, Tefsir, 83; İbn Mace, Zühd, 29; Muvatta, Kelam, 18; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 297

[1099] Ahmed b.Hanbel, Müsned, III, 17; Ebu Nuaym, Hilye, I, 278

"Kalpler dört çeşittir:

1- Temiz kalp. Orada parlayan bir nur vardır. Bu, mümin in kalbidir.

2- Kararmış ve ters döndürülmüş kalp. Bu, kafirin kalbidir.

3- Kılıflara konmuş ve ağzı bağlanmış kalp. Bu, münafığın kalbidir.

4- Kendi haline bırakılmış kalp. Onda iman da bulunur, nifak da. Bu kalpte iman, temiz suyun besleyip geliştirdiği yeşil bir bakla gibidir. Nifak ise, irin ve cerahatın azdırıp artırdığı yara gibidir. Bunlardan hangisi diğerinden fazla ise, kalbe o hakim olur ve hüküm ona göre verilir."[1100]

Kendisinden daha güzel ve doğru söz sahibi bulunmayan Allahu Teala buyurmuştur ki:

"Şüphesiz, muttakî olanlara, şeytandan bir vesvese geldiğinde, (Allah'ı hatırlayıp, geleni) iyice düşünürler ve onun *(rahmâni mi, şeytânî mi olduğunu)* ***hemen anlayıverirler."***[1101]

Yüce Allah, haber verdi ki, kalplerin cilası zikirdir. Kalp onun sayesinde hayrı-şerri görüp ayırt eder. Hiç şüphesiz zikrin kapısı takvadır. Kul takva sayesinde zikirde muvaffak olur. Takva da ahiret saadetinin kapısıdır. Nitekim heva/nefsin kötü arzuları da dünyaya açılan bir kapıdır.

Yüce Allah, başka bir ayet-i kerimede zikri emretmiş ve onun takvanın anahtarı olduğunu bildirmiştir. Çünkü takva, günahtan korunmanın bir sebebidir. Takva; sakınıp korunmak ve şüpheli şeylerden el çekmektir. İlâhî emir şudur:

"Onun içindekileri iyice hatırlayın. Belki bu şekilde *(günahlardan)* ***korunursunuz."***[1102]

Allahu Teala, başka ayetlerde, bütün ayet ve delillerini insanları takvaya götürmesi için açıkladığını bildirmiş ve şöyle buyurmuştur:

"İşte Allah insanlara, kötülüklerden korunmaları için ayetlerini böylece açıklar."[1103]

[1100] Ahmed b.Hanbel, Müsned, III, 17; Taberanî, el-Mu'cemüs-Sağîr, s. 443 (h. no: 1077); Ebu Nuaym, Hilye, I, 278.

[1101] A'raf 7/201

[1102] Bakara 2/63

[1103] Bakara 2/187

"Ey İnsan! Seni yaratıp düzenleyen ve dilediği şekilde terkip ederek sana dengeli bir vücut veren kerem sahibi Rabbine karşı, seni isyana sevk eden nedir?"[1104]

"Biz insanı en güzel şekilde yarattık."[1105]

Bir başka ayet şöyledir:

"İbret alasınız diye, her şeyi çift yarattık."[1106]

Vücudun zahirindeki aletler/azalar ve içteki insanî özellikler, ayetlerde bahsedilen düzen, denge, çift ve en güzel sıfatta olmaya dahildir. Onlar da cismin azaları ve kalbidir. Cismin aletleri, zahiri sıfatlardır. Kalbin askerleri de, bâtinî mana ve melekelerdir. Allahu Teala, hikmetiyle onlara denge vermiş, dilediği gibi düzenlemiş, ilâhî sanatıyla güzelce şekillendirip ortaya koymuştur.

Bunların ilki nefis ve ruhtur. Bu ikisi, melekle şeytanın karşılaştığı iki yerdir. Onlardan birisi takvayı ilham eder, diğeri kalbe kötü düşünceleri atar. Hikmet ve hüküm sahibi Cenab-ı Hakk'ın dilemesiyle, bâtinî alemde yerleştirilmiş olan akıl ve heva, kulun ya tevfikine, ya da sapıtmasına sebep olur. Şefkat ve rahmet sahibi Mevla'nın, kalbe tahsis ettiği iki nuranî asker vardır. Bunlar, ilim ve imandır. Onlar, kalbin hareket vasıtaları ve manevî kuvvetleridir. Kalp, sultan gibi bunların ortasında bulunur. Onlar da asker gibi etrafını çevreleyip emrini beklerler. Yahut, kalbi, cilalı bir ayna, bunları da onun etrafında bulunup hareket ve zuhuratlarıyla aynada yansıyan varlıklar olarak düşünebiliriz. Bunun sırrının açıklaması, özetle şudur:

KALBE GELEN DÜŞÜNCE ÇEŞİTLERİ

Kalbe gelen bütün düşünce ve etkiler altı çeşittir. Onlar kalbi, çepeçevre kuşatıp etkisi altına almışlardır. Onların ötesinde, gayb hazineleri ve melekût aleminin kuvvetleri vardır. Onlar, Allahu Teala'nın hazırda bekleyen askerleridir. Kalp de melekût hazinelerinden bir hazinedir. Onu istediği şekle döndüren Yüce Mevla, içine birçok ilim ve hikmetler yerleştirmiş;

[1104] İnfitar 82/6-8

[1105] Tîn 95/4

[1106] Zariyat 51/49

Refik-i Âlâ ehlinden ve melekût aleminde bir mevki sahibi olanlardan dilediklerinin kalbine azamet ve ceberût nurlarını saçmıştır.

Kalbe gelen düşüncelerin ilk ikisi, nefsin ve şeytanın vesveseleridir. Müminlerin ekseriyeti bu ikisinden yakalarını kurtaramazlar. Bunlar kınanmış ve kötülenmiş iki düşünce türüdür ki, kalbe ancak kötü arzuları ve ilmin kabul etmediği şeyleri getirirler.

Bir de, ruhtan ve melekten gelen düşünceler vardır. Seçkin müminler bunları devamlı hissederler ve fark ederlerler. Bu iki düşünce övülmüştür. Onlar ancak hakkı ve ilmin gösterdiği şeyleri kalbe getirirler.

Kalbe gelen düşüncelerden birisi de akıldan gelen his ve düşüncedir. Bu, yukarıda geçen rahmanî ve şeytanî olan dört düşüncenin ortasında bulunur. Bazen kınanan düşüncelere uygun gelir. Kul, temyiz yani hayrı-şerri seçme sıfatına sahip olduğu için; bu tür düşünce aleyhine bir delil olur. Çünkü kul, şehvetine uyarak hevasına tabi olmuş olur. Bir de, iradesiyle hareket etmiş olduğundan, bu netice hasıl olmaktadır.

Aklın düşüncesi bazen de övülen düşüncelere uygun olarak gelir. O zaman, melekten gelen düşünceye bir şahid, ruhtan gelene de bir destek mahiyetinde olur. Kul, güzel niyetinden ve samimi maksadından dolayı sevap elde eder. Ancak aklın düşüncesi, bazen nefse, bazen şeytana, bazen de ruh ve meleke uygun olarak gelir. Allahu Teala'nın bir hikmeti icabı; kulun, hayra ve şerre bilerek, görerek ve fark ederek girmesi ve sonuçta yaptıklarının sonucu fayda veya zarar olarak kendisine ait olması için, bu böyle olmaktadır.

Çünkü Allahu Teala, bu cismi, hikmetine uygun olarak ahkamının uygulandığı bir mekan ve iradesinin cereyan ettiği bir mahal yapmıştır. Aynı şekilde aklı da, cisim hazinesinde hayır ve şer için bir vasıta yapmıştır. Çünkü, bu durumda kulun cismi, teklif ve tasarrufa müsait bir yer olmakta ve yaptığı fiillerin ahirette nimet veya azap şeklinde karşılık bulmasına sebep teşkil etmektedir. Akıl, kuldan ayrılmamıştır ki, kul akılsız olsun. Kulun şehveti de kurumamıştır ki, nefis ve his yok olsun. Eğer böyle olsaydı (yani kulda akıl ve şehvet bulunmasaydı) o zaman, Allah'ın kulun aleyhine ortaya koyduğu hüccet zayıf olur, delil kuvvetini kaybederdi. Çünkü akıl, delilin şahidi, nefisteki şehvet, imtihan yeri, kalpteki niyet de (kul için

verilecek hükme sebep olacak) delilin elde ediliş yoludur. Emir ve nehiylerin (helal ve haramların) karşılığının kula ait olmasının sebebi de budur.

Görülüyor ki, akıl, hayrı ve şerri temyiz/ayırt etme özelliğinde yaratılmış, bununla birlikte, iyiliğin yanında bazen da çirkin şeylere tevessül edecek cibilliyette şekillendirilmiştir. Nefis ise, devamlı şehvetlere meyil ve hevaya ait şeyleri emretme özelliğinde yaratılmıştır. Allahu Teala, onların her birine bu görevleri vermiş; kendilerine iyilik ve kötülüğe, doğruya ve eğriye götürecek hâli ilham etmiş, sebep olup ele geçirecekleri şeyleri daha önceden ilâhî kitapta (Levh-i Mahfuzda) tespit ve takdir etmiştir. Nitekim, bu anlattıklarımızı ifade eder ve destekler mahiyette Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"O, her şeye yaratılışını** (varlığını ve biçimini) **verip, sonra da doğru yola iletendir."[1107]

Başka bir ayette de şöyle buyurmuştur:

"Bunlara da kitapta yazılı olan nasipleri erişir."[1108]

Bir diğer ayette de şöyle buyrulmuştur:

"Şeytanla ilgili şu hüküm yazılmıştır: "Kim onu takip ederse muhakkak şeytan, peşinden gideni sapıtır ve onu alevli ateş azabına götürür."[1109]

Kalbe gelen düşüncelerden birisi de, yakînden gelen düşünce ve hislerdir. O, imanın hayat kaynağı ve ilmin artış sebebidir. İman ve ilim, yakine dayanırlar ve aynı zamanda ondan kaynaklanırlar. Yakînden gelen düşünce, seçkin havas tabakasına mahsustur. Onu ancak yakîn ehli, şehitler ve salihler elde ederler. Gelişi gizli olsa da, o ancak hakkı getirir ve kalbe Cenab-ı Hakk'ın muradına uygun ilim atar. Her ne kadar bunun delilleri ve istidlal yönü gizli ve kapalı gibi gözükse de, o, Allahu Teala'nın has ve sevgili kullarına gizli kalmaz. Bunlar, Allahu Teala'nın şu ayetinde anlatılan kimselerdir:

[1107] Tahâ 20/50

[1108] A'raf 7/37

[1109] Hac 22/4

"Şüphesiz bunda, (iman ve marifetle aydınlanmış bir) kalbi olan kimse için bir öğüt (ibret) vardır."[1110] Yani, Allahu Teala'nın, masivadan kalbini korumayı üzerine aldığı kul için bir ibret vardır.

Rasulullah (s.a.v), bu kalbin durumuna şu hadislerinde işaret buyurmuştur:

"Kalbinde sıkıntı vereni (içini tırmalayanı) terket."[1111]

Günah, kalbi sıkan ve rahatsız eden şeydir. Yani, günah kalpte etkisini gösterince, kalbin ince, temiz, yumuşak ve latif olmasından dolayı onu büzer ve üzer. Rasulullah (s.a.v) kendisine salih amellerin ve şerrin aslı olan iyilik ve kötülüğü soran bir adama:

"Müftüler sana fetva verse de, sen kalbine sor."[1112] buyurmuştur. Hadiste işaret ediliyor ki, muttakiler, müşahede ve muayeneye dayalı ilimleriyle, gizli yorum ve ruhsatın manalarını, inceliklerini bilirler. Bir de bunun ötesinde, azimet ve hakikat üzere amelle elde edilen sır ilmi vardır. Zahir ehli de, Allahu Teala'nın zahir ahkamını, zahir ilim sahipleri için bir hüccet olan lisanla ifade edilen ilimden öğrenirler. Senin kalbin de, iman ile nurlanmış bir fakihtir. Onunla bakar ve bâtın ilminden, imanın hakikati olan bâtinî kalp ilmine dayanarak onunla bahsedersin. Bu ilmin faydası, bâtın ilim sahiplerine aittir.

Rasulullah'ın (s.a.v), kendisine soru soran zatı ancak fakih olan bir kimseye göndermesi uygun düşerdi. Eğer kalp ilmi, fıkhın hakikati ve esası olmasaydı, Rasulullah (s.a.v) soranı, zahiri fetva sahiplerini bırakıp kalbine danışmaya sevk etmezdi. Bu durumda, kalb ilmi, ilmin hası olan gerçek ilimdir. Çünkü Rasulullah (s.a.v) onu, hüküm verirken zahiri ilimle hükmeden müftülere hakim yapmış, onun hükmünü daha üstün tutmuştur. Demek ki, bâtın alimi, alimlerin alimidir ve bu sebeple ona, zahirî alimleri taklit etmesi caiz değildir. Başka bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

"İyilik, kalbin huzur bulduğu ve nefsin (işlerken) sukûn bulduğu şeylerdir. Her ne kadar aksine fetva verseler de..."[1113]

[1110] Kaf, 50/37

[1111] Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 252; Abdürrezzak, Musannnef, No: 20104

[1112] Darimî, Buyû, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 194, 227

[1113] Darimî, Buyû, 2, Ahmed b.Hanbel, Müsned, IV, 194; Ebu Nuaym, Hilye, II, 30

Bu anlatılan zikirle açılmış, nurlanmış kalbin sıfatıdır. O aynı zamanda iyilik ve devamlı sekinet/ilahi rahmet ile sükun bulan nefsin hâlidir. Nitekim Allahu Teala, açıkça ve işaret yoluyla, müminlerin kalplerinin hâl ve sıfatını bize açıklamıştır. Manaca açık olan ilâhî beyan şöyledir:

"Onlar, iman edip kalpleri Allah'ın zikriyle mütmain olan /huzur ve sükun bulan kimselerdir. Şunu iyice biliniz ki, kalpler ancak Allah'ın zikriyle huzur bulur."[1114]

Diğer bir ayette de şöyle buyrulmuştur:

"İmanlarına iman katmaları için, müminlerin kalplerine huzuru indiren O'dur."[1115]

Kalplerin hâlini, işaret yoluyla anlatan ayetlere gelince: Allahu Teala, (zikrinden, kudret ve birliğini anlamaktan) kalpleri perdelenmiş olanları anlatırken şöyle buyurmuştur:

"Onların** (kalp) **gözleri, benim zikrime** (beni hatırlatacak ayetlerime) **karşı perde içindeydi ve** (hakkı) **dinlemeye de tahammül edemiyorlardı."[1116]

Bir diğer ayet de şudur:

"Gayba ait bilgi, onun yanında da** (hakkı) **o görüyor mu."[1117]

Bu ayetlerin manası iyice düşünülürse, ortaya şu çıkar: Yüce Allah'ın dostları, onun davetine icabet etmiş, emrine candan kulak vermiş ve O'nun zikriyle keşfe ulaşıp, gayba nazar etmiş kimselerdir.

Yine bu konuda Allahu Teala, şöyle buyurmuştur:

"Bu iki grubun** (müminlerle kafirlerin) **durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten gibidir. Bunların hali bir olur mu hiç?"[1118]

Ayette kör ve sağır olarak anlatılanlar, hak yolun dışındaki sapık yol ve hallere tabi olarak, sırat-ı müstakimden ayrılmış kimselerdir. Gören ve işitenler ise, sırat-ı müstakime tabi olan hidayete ermiş kimselerdir.

[1114] Ra'd 13/28
[1115] Fetih 48/4
[1116] Kehf 18/101
[1117] Necm 53/35
[1118] Hud 11/24

Diğer bir ayeti kerimede, şöyle buyrulmuştur:

*"(Çünkü onlar) **hakkı işitmeye güç ve tahammül gösteremiyor ve onu göremiyorlardı.**"*[1119]

Başka bir ayet-i kerimede, şu hâl anlatılır:

***"Şüphesiz bunda** (uyanık bir) **kalbi olan ve** (gerçek bir) **şahit olarak kulak veren kimse için bir öğüt vardır.**"*[1120]

Diğer bir ayet-i kerimede de şu tür şahıslardan bahsedilir:

"Eğer Allah sizi azdırmak istemişse, ben size nasihat etsem de nasihatim size fayda vermez. Rabbiniz O'dur ve siz O'na döndürüleceksiniz."[1121]

Rasulullah (s.a.v) özetle, kalbin sıfatını anlatırken, kalbine işaret ederek:

"Takva buradadır."[1122] buyurmuştur.

Allahu Teala, günahlar sebebiyle kapanmış kalpleri anlatırken şöyle buyurmuştur:

"Eğer biz dilemiş olsaydık, onları da günahları sebebiyle** (cezalandırır) **musibetlere uğratırdık ve kalplerini mühürlerdik de, artık onlar** (hakkı ve hayrı) **işitmezlerdi."[1123]

Allahu Teala, takva yoluna uyan kimsenin elde edeceği neticeyi şöyle ifade buyuruyor:

"Allah'tan korkun ve dinleyin."[1124]

"Allah'tan korkun, o size ilim öğretir."[1125]

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

[1119] Hud II/20
[1120] Kaf 50/37
[1121] Hud II/34
[1122] Müslim, Birr, 32; Tirmizî, Birr, 18; Ahmed b.Hanbel, Müsned, II, 277, 360
[1123] A'raf 7/100
[1124] Maide 5/108
[1125] Bakara 2/282

"Allahu Teala, bir kula hayır ulaştırmak istediği zaman, içinde günahlardan bir sakınma duygusu ve kalbinde (ona hakkı tarif ve tavsiye eden) bir vaiz yaratır."[1126]

Başka bir haberde ise şöyle buyurulmuştur:

"Kimin kalbinde, kendisi için (hakkı tavsiye ve hayrı gösteren) bir vaiz varsa, Allah tarafından ona (görevlendirilmiş) bir muhafız bulunur."[1127]

Allahu Teala'nın:

"Rabbimiz! Şüphesiz biz: "Rabbinize inanın" diye inanmaya çağıran davetçiyi işitip iman ettik."[1128]ayetinin tefsirinde: "Kalbimizle işittik." manası verilmiştir.

Allahu Teala, mümin olmayan düşmanlarının, kalp durumlarını ise şöyle anlatmıştır:

"Onlara** (sanki) **çok uzak bir yerden çağrılıyor da** (hakkı) **işitmiyorlar."[1129] Yani, kalplerinden çok uzak olan şeylere çağrılıyorlar da duymuyorlar.

Cenab-ı Hakk, kalplerin haktan kaymasından ve başka şeylere yönelmelerinden tövbe konusunda şöyle buyurmuştur:

"Eğer Allah'a tövbe ederseniz, kaymış olan kalbleriniz düzelmiş olur."[1130]

Başka bir ayette ise şöyle buyurulmuştur:

"Başaramayacakları bir işe giriştiler. Eğer tövbe ederlerse, onlar için çok hayırlı olur."[1131]

Kalplerin körelmesi konusunda da şöyle buyurulmuştur:

"Şüphesiz,** (her zaman) **gözler kör olmaz, fakat** (daha çok) **göğüsteki kalpler kör olur."[1132]

[1126] Aynı konudaki hadis için bkz: Ebu Nuaym, Hilye, X, 103; Suyutî, es-Sağir, No: 378; Hindi, Kenzu'l-Ummal, XI, No: 30762. (Deylemi'den); Elbani, Daifü'l-Cami, No: 330.

[1127] Benzer bir haber için bkz: Ahmed, K. Zühd, No: 532; Zebidî, İthafu's-Sade, VIII, 417.

[1128] Al-i İmran 3/193

[1129] Fussilet 41/44

[1130] Tahrim 66/4

[1131] Tevbe 9/74

[1132] Hac 22/46

Bütün bunlardan anlaşılmıştır ki, uyanık kalp sahipleri insanlardan bir vâiz olmadan öğüt ve ibret alır, zahirde bir sakındıran bulunmaksızın kötülükten sakınır ve çekinirler. Zikretmiş olduğumuz diğer düşünce çeşitleri, genel olarak mü'minlerin yakasını kurtaramadığı türden düşüncelerdir.

Kalp, Allahu Teala'nın, gayb hazinelerinden bir hazinedir. Zikrettiğimiz bu mana ve haller ise, Allahu Teala'nın, kalbin etrafına yerleştirdiği askerleridir. Onlardan dilediğini gizler, dilediğini ortaya çıkarır. Dilediği ile kalbi genişletir, dilediği ile kalbin sıkıntısını artırır.

KALPTEKİ İMAN, İLİM VE AKLIN DURUMU

Her kalpte, üç durum bir arada bulunur. Yakîn onlardan hiç ayrılmaz. Ancak onların zayıflaması ile yakîn de zayıflar. Onların kuvvetlenip ortaya çıkması ile de kuvvetlenir. Çünkü bu üç şey, yakînin mekanıdır. Bunların birincisi imandır. İman, yakîn için çakmak taşı mesabesindedir. İkincisi ilimdir. İlim, yakîn için çakmak taşını tutuşturmak için çakmağı çakmak gibidir. Üçüncüsü ise akıldır. Akıl, çakmak taşından tutuşturulup elde edilen ateş durumundadır: Bu üç sebep, bir araya geldiğinde kalpte yakîn nuru parlar ve etkisini gösterir.

Kalp, bu manevî desteklerle kuvvet bulması ve tasfiye olması konusunda bir lambaya benzer. Akıl kandil durumunda, ilim de zeytin yağı konumundadır. Bu zeytinyağı, lambanın ruhu/ışık kaynağıdır. Yani ilmin kuvvet ve desteği ile yakîn ortaya çıkar. Lambanın fitili de, imana benzer. Işığın ortaya çıkması ve devamı için o, temel bir ihtiyaçtır. Yakıtı güzel, fitili sağlam olan lambanın güzel ışık verdiği gibi, imanı güzel, ilmi düzgün, aklı kuvvetli olan kalbin de yakîni o derece kuvvetli ve parlak olur. Vera, takva, ilâhî korku ve zühd ile iman ve dolayısı ile kalp kuvvet bulur, yakînin nuru artar. Bu durumda ilim, tevhid için bir mekan olur. Tevhid ehlinin ilmi arttıkça yakîni ve tevhid nuru da artar. Allahu Teala ayeti kerimede şöyle buyurmuştur:

- ***"Bil ki Allah'tan başka ilah yoktur."***[1133]

[1133] Muhammed 47/19

Bir diğer ayette de şöyle buyrulur:

"Biliniz ki bu Kur'an ancak, Allah'ın ilmiyle** (bilgisi dahilinde) **indirilmiştir. O'ndan başka ilah yoktur,."[1134]

Allahu Teala, bu ayetlerde ilmi, tevhitten önce zikretmiştir. Buna göre ilim, tevhidin evveli olmaktadır. Şu halde kalp, her ne zaman Allah'a ait bilgi ve marifetle genişler ve dünya sevgisinden tamamen yüz çevirirse, iman ve yükselmesi artar. Çünkü bu yükselme anında o, başkalarının görmediğini görür ve marifetle genişleme durumunda, diğer insanların bilmediklerini bilir. İşte mümin bu şekilde gelişir, olgunlaşır. Bu da, onun iman ve manevi kuvvetini artırır. Sonra, iman ettiği her şeyi müşahede eder duruma gelir. Bu sayede nefsinde kuvvet, müşahedesinde bir genişlik meydana gelir. Her ne zaman kulun Allahu Teala'ya ve O'nun sıfatlarına ait marifeti, melekût alemindeki hüküm ve tecellileriyle ilgili bilgisi azalsa, o ölçüde imanı zayıflar. Sonra, iman ettiği şeyleri, kendisini sebepler perdesi kapladığı ve sardığı için, bir perde arkasından müşahede eder. Hayır ve taatlarda ilerlemekten aciz kalması sebebiyle, (ilahi kelam ve mesajı) ancak bir perde arkasından işitir. Bu da, onun imanının zayıflamasına ve müşahedesinin hakkıyla gerçekleşmeyip, hayal durumunda kalmasına sebep olur.

Allahu Teala'nın zat, sıfat ve ayetleri hakkında yüz bin mana bilen, sonra bütün bu bildiklerini keşif yoluyla yakından müşahede eden kimse ile, onlardan ancak on mana bilen, sonra onları da bir perde arkasında uzaktan seyreden kimse bir değildir. Gerçi ikisi de, mümindir, fakat, imanları arasında yakınlık, yükseklik, fazlalık ve noksanlık konusunda, on ile yüz bin arasındaki fark gibi fark vardır. Bu durumda, normal bir müslüman kimsenin kalbindeki iman, yakîn ehlinin kalbindeki imandan binlerce derece az ve zayıftır. İman noktasında biraz daha olgunluk kazanmış mümin kalbindeki iman da, sahip olduğu marifet-i ilâhîye nisbetinde azalmakta veya çoğalmaktadır.

Bu hâlin aklî tecrübelerimizdeki misali şudur: Bir adam sana: "Yanımda falanca vardır" dese; sen adamın yanında bahsedilen zatın bulunduğunu bilirsin. Fakat bu, yakîn bir bilgi değildir. Çünkü adamın, yanındakini

[1134] Hûd II/14.

başkasıyla karıştırması, yahut önceden yanında iken sonra çıkması ve o an orada bulunmaması ihmali söz konusudur.

Bu, (İslam'a yeni girmiş) müslümanın imanının misalidir. Bu kimse sadece duyduğu habere inanır.

Sonra, perdenin yanına gelsen ve bahsedilen zatın sesini perde arkasından işitsen; onun içeride olduğunu kesin olarak bilirsin. Çünkü bizzat sesini işittin ve onun perde arkasında olduğu kanaatine vardın. Ancak bu bilgi de, yüzde yüz kesinlik arz etmez. Çünkü sesler birbirine benzer, ağız, şive ve ifadeler birbirine yakın olabilir. Şayet daha sonra, adam: "O benim yanımda yoktu, konuştuğun başkasıydı, sesi benzemiş olabilir" dese; bu durum, ihtimal dahilinde olduğu için, sen şüpheye düşersin ve elinde, bunun yanlış olduğunu ortaya koyacak yakîn bir delilin ve onu inkar etmeye yetecek sağlam bir şahidin bulunmaz. Bu anlattığımız da, müminlerin genelinin imanı için bir misaldir. Bu da sonuçta habere dayanmaktadır: Şu kadar var ki; öncekinden farklı olarak bunda, zan ile karışık delile dayalı yakînî bir bilgi de mevcuttur. Ancak o, ariflerin müşahedesinden başka bir ilimdir. Çünkü bazen bu tür bilgiye, benzeme ve hayal karışabilir; sahipleri de yakîn bir delille durumu fark edip arızayı defedemezler.

Bir de sana: "Falancı yanımdadır" denildikten, yahut sen adamın sesini işittikten sonra, o an içeriye gelerek arada hiçbir perde olmaksızın adamı oturur vaziyette görecek olsan, işte bu, yakîn ve kesin bilgidir. Yakîn ehlinin müşahedesi de işte böyle olur.

O anda bütün şüpheler ortadan kalkar ve ilmin bildirdiği şeyler gerçekleşmiş olur. Bu, yakîn ehlinin imanı ve ilminin misalidir. Görüldüğü gibi, doğruluk ve yanlışlık ihtimali olan bir ilme ve perde arkasından, başkasının sözüyle karıştırılabilecek bir sözü dinlemeye dayanan, müminlerin geneline ait iman, bu imanın altında ve aşağısındadır. Gerçi hepsine birden mümin ismi verilmektedir. Fakat, birinci şahıs, kendisine söylenen söze bakarak bahsedilen zatın içeride olduğunu bilmiş ve tasdik etmiştir. İkinci şahıs da, işitmesine dayanarak onun içeride olduğu sonucuna varmış, fakat onu bizzat görerek kesin sonuca ulaşamamıştır. Üçüncü şahıs ise, sözü geçen kimseyi gözüyle görerek yakîn ve kesin bilgiye sahip olmuştur. Rasulullah (s.a.v), bu adamın hâlinin diğerlerinden daha yüksek olduğuna şu sözleriyle şahitlik etmiştir:

"Kulaktan duyulan haber, gözle görmek gibi değildir."[1135]

Hadisin: ***"Sadece haber veren kimse, gören gibi değildir."*** rivayeti de vardır.[1136]

Bu anlattıklarımızın bir başka misali de şudur: Düşün ki, bir şeyi gündüz görsen, onu ve bulunduğu yeri yanılmayacağın şekilde iyice tanırsın. Sonra o şeye geceleyin ihtiyacın olsa ve yerini de tam olarak bilemesen, bu durumda, o şeye daha önceki delil ve bilgilerine dayanarak ve yerinde bulunduğunu düşünerek ulaşmaya çalışırsın yahut onun bulunduğu yerden ayrılmadığını gösteren başka bir vasıtanın yardımıyla yerini tayin edersin.

İşte, müşahede karşısında, görünmeyen delillerin durumu da böyledir. Yine, bir şeyin ay ışığında görülmesiyle, güneş ışığında görülmesi de, bu anlattıklarımıza uygun düşmektedir. Hiç şüphesiz ay ışığı, o şeyi, karaltı halinde de olsa gösterir ve sorunu giderir. Güneş ışığı ise, hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde o şeyi olduğu gibi gösterir . İman nuru ile yakin nuru da böyledir. Önceki ay, diğeri güneş ışığına benzer.

Hepsi aynı ismi aldığı hâlde, müminlerin durum ve kemalat hâllerindeki farklılığa dördüncü bir örnek de, cemaatle kılınan dört rekatlı bir namazda, farklı zamanlarda imama uyan kimselerin durumudur. Bir adam camiye vaktinde geldi ve imama iftitah/başlama tekbirinde yetişti. Sonra bir diğeri geldi ilk rükuya yetişti. Bir başkası ikinci rekata, bir diğeri üçüncü rekata, en sonra gelen birisi de dördüncü rekata yetişti. Şimdi, bunların hepsi, namazlarını kılmış, onu cemaatle eda etmiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v):

"Kim namazın bir rekatında imama yetişirse, namaz cemaatle kılmış olur" [1137] hadisinden dolayı, cemaatin faziletine ulaşmış olmaktadırlar. Fakat ilk rekata yetişen kimse, namazın kemali ve hakikatına ulaşma noktasında, namaza üçüncü ve dördüncü rekatta yetişen kimse gibi değildir. Aynı şekilde, iftitah tekbirinde imama uyan bir kimse de, fazilet cihetinden, kıyama hiç yetişemeyip rükûda imama uyan kimseden farklıdır. Halbuki bu ikisi ilk rekatı beraber kılmış sayılmaktadır. İşte, imanın kemali ve ha-

[1135] Hakim, Müstedrek, II, 380; Ahmed, Müsned, I, 215; İbnu Hıbban, Sahih, No: 6213.

[1136] Aclunî, Keşfu'l-Hafa,. No: 2137.

[1137] Buharî, Mevakıt, 28-29; Müslim, Mesacid, I6I-I65; Ebu Davud, Salat, I52; Tirmizî, Salât, 23

kikati konusunda müminlerin durumu da böyledir. Her ne kadar hepsine mümin deniliyorsa da, onların faziletleri bir değildir. Müminlerin, ahiretteki farklı derece ve makamlarda olması da böyledir. Bir hadis-i şerifte belirtildiğine göre, kıyamet günü şöyle denecektir:

"Kalbinde zerre kadar, yarım miskal, miskalin dörtte biri ve bir arpa ağırlığınca imanı bulunanı ateşten çıkarın."[1138] Görüldüğü gibi onlar, iman noktasında birbirinden farklıdırlar. Hepsi de ateşe girmişlerdir. Ancak oradaki yerleri itibariyle aynı değillerdir. Bu hadisten, kalbinde azıcık imanı olan kimsenin, bu imanının onun ateşe girmesine mani olamayacağı, işlediği büyük günahlar sebebiyle oraya uğrayacağı anlaşılıyor.

Bununla birlikte, kalbinde zerre kadar imanı bulunanın da ebediyyen ateşte kalmayacağı ortaya çıkıyor. Çünkü bu kimsede, azıcık da olsa bir iman ve yakin bulunmaktadır. İmanı daha fazla olanın ateşe girme durumu yoktur ve o kimse ebrar/iyiler sınıfına girmektedir. İmanı zerreden daha noksan olan kimse, her ne kadar adı müminlerin arasında geçse de, ateşten çıkmayacaktır. Çünkü o, Allah'ın ezeli ilminde facir münafıklardandır. Allahu Teala bu kimseler hakkında şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz facirler *(kafirler ve münafıklar)* ***cehennem ateşindedirler."***[1139]

"Oradan hiç ayrılmayacaklardır."[1140]

Sonra, zerre ve miskal ağırlığınca imanı olan kimseler, farklı derecelerde cennette olacaklardır. İmanı, miskalden daha ağır olan kimseler ise bunların üzerinde, illiyyûn makamında bulunacaklardır. En yüksek derece sahipleri ise, semada yıldızların yükselmesi gibi illiyyûn makamında olanların daha üzerinde olacaklardır. Bütün bu gruplar, farklı derece ve birbirinden üstün makamlarda cennette toplanmış olacaklardır. Rasulullah (s.a.v) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"İnsandan başka, kendi cinsinden bin misli daha hayırlı olan hiçbir şey yoktur."[1141]

[1138] Buharî, İman, 15; Rikak, 35; Muslim, İman, 147-149; Ebu Davud, Libas, 26; Tirmizî, Cehennem, 10, İbn Mace, Mukaddime, 9.

[1139] İnfitar 82/14

[1140] İnfitar 82/16

[1141] Tabaranî, el-Kebir, VI, No: 6095; Benzer bir hadis için bkz: Ahmed, Müsned, II, 109; Sehavi, Makasıdu'l-Hasene, No: 917.

Ömrüme yemin olsun ki, hiç şüphesiz, yakîn ehlinin kalbi, sıradan bir müslümanın kalbinden bin kat daha hayırlıdır. Çünkü onun imanı normal mümin imanından yüzlerce derece yüksekte ve marifetullah ilmi, bir müslümanın ilminin yüzlerce derece üstündedir.

Üç yüzlerden bir ebdalin/seçkin velinin kıymeti, üçyüz müminden daha yüksek olduğu söylenmiştir.

Ebu Muhammed demiştir ki: "Allahu Teala, bazı müminlere Uhud dağı ağırlığınca, bazılarına da zerre kadar iman verir."

Allahu Teala bir ayeti kerimede:

"Eğer** (gerçekten) **inanırsanız, en üstün sizsiniz."[1142] buyurmuştur. Yani yüce şeylere ve yükselmeye inanırsanız, en üstün olursunuz, demektir. Malumdur ki, imanın yükselmesinin bir nihayeti yoktur. Bu durumda, her kalbin yücelmesi ve yükselmesi imanı miktarınca olmaktadır. Bunun için alimlerin derecesi diğer müminlerden daha yüksektir. Bu durum, şu ayeti kerimede ifade edilmektedir:

"Allah, iman edenlerinizi yükseltir. Kendilerine ilim verilenler için ise** (cennette yüksek) **dereceler vardır."[1143]

İbn Abbas (r.a) bu ayeti kerimeyi tefsir ederken şöyle demiştir:

"Kendilerine ilim verilenler, diğer müminlerden yedi yüz derece üstedir. Her derece arasında, gök ile yer arası kadar mesafe vardır."[1144]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

"Cennet ehlinin çoğunluğu kalbi saf kimselerdir. İlliyyûn makamı ise gerçek akıl sahiplerine mahsustur."[1145]

Allah Rasulü (s.a.v), bir diğer hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Alimin abide karşı üstünlüğü, dolunayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir."

[1142] Al-i İmran 3/139

[1143] Mücadele 58/II

[1144] İlmin ve alimin fazileti hakkında geniş bilgi için bkz: İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, I, 21-27, 44-48

[1145] Bkz: Bezzar, Müsned, No: 1983; Deylemi, Firdevsü'l-Ahbar, No: 1466; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 1366-1369; Kurtubi, et-Tezkire, 367; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VIII, 79; (Hadisin ilk kısmı) Elbani, Daifü'l-Cami, No: 1096.; Zebidi, İthaf, VIII, 472. (Zebidî şu kaydı düşmüştür: İrakî, hadisin son kısmının Ahmed b. Ebi'l-Havari'ye ait olduğunu belirtmiştir.).

Hadisin bir başka rivayetinde, bundan daha geniş ve etkili bir manada şöyle buyrulmuştur: ***"Alimin, (sırf) ibadetle uğraşan kimseye karşı üstünlüğü, benim ümmetime üstünlüğüm gibidir."***[1146]

Şu halde, yakin ehli müminler, iman yönünden daha üstün, yakin ehli içinde alim olanlar ise, makam olarak daha yüksektirler.

Sonra, kandile konan yakıt ne kadar temiz ve katkısız olursa, o nispette yanışı güzel ve ışığı fazla olur. Akıl da böyledir. Onu karıştıracak şeylerden temiz, bir takım hâl ve mal sıkıntısından uzak olduğu zaman, dengesi güzel, huzuru yerinde olur. Bütün bunları içinde toplayan da, kandil mesabesindeki kalptir. Kalbin inceliği, cevherinin letafeti, kendisini karıştıracak şeylerden ve çeşitli etkilerden temizliği ne kadar ileri derecede olursa, o nispette kalpte manevî ilimler ve nurlar oluşur.

Kandilin maddesinin güzel ve temiz olması, içindeki yakıta bağlı olduğu gibi; yakıtın temiz ve güzel kalması da, lambanın cevherine (asli maddesinin temizliğine) bağlıdır. Kalp ve akıl da, birbirlerine nispetle böyledirler. Lambanın ışığının yanması, fitilinin kuvvetine ve yakacak maddesinin desteğine muhtaçtır. Kalpteki ilmin kuvveti ve desteği nispetinde, orada Allah bilgisi/marifetullah ve yakîn meydana gelir. Bu, her şeye hükmü geçen ve her şeyi bilen Allah'ın takdiri ile olmaktadır.

KÖTÜLÜĞÜN KAYNAĞI OLAN ÜÇ ŞEY

Hangi kalpte şu üç şey toplanırsa, o kalpten heva düşüncesi, (ve nefsin vesvesesi) hiç ayrılmaz. Bunlar; cehalet, tamah ve dünya sevgisidir. Bu üç şeyin kalpte yer etmesi, kuvvetlenmesi veya zayıflaması nispetinde, nefsanî düşünceler de zayıflar veya kuvvetlenirler. Yukarıda zikrettiklerimizde de durum aynıdır. Kalpteki iman, ilim ve aklın kuvvetlenmesi ve zayıflaması nisbetinde, yakin, kuvvetlenir veya zayıflar.

Kalpte bu iki grubun etkişi ve hakimiyeti ortaya çıkar. İdare ve yetki hangisinin eline geçerse; hakimiyet ona ait olur ve kalpte onun hükmü geçer.

[1146] Tirmizi, İlm, 19; İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, I, 21; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, VIII, 79.

TEMİZ KALPLERİN KIYMET VE TASARRUFU

Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: "Yeryüzünde Allahu Teala'nın bir takım nurani kapları vardır. Onlar kalplerdir. Kalplerin Allahu Teala'ya en sevimli olanları; en ince, en temiz ve en kuvvetli olanlarıdır." Sonra bunları şöyle açıklamıştır: "Bunlar, dinde en kuvvetli, yakînde en temiz ve din kardeşlerine karşı en ince ve hassas olan kalplerdir."

Cevheri (asli maddesi) yönünden kalplerin durumu, kaplara benzemektedir. Şöyle ki, kapların en ince, en temiz ve en kaliteli olanları sultanlara, şerefli ve temiz insanlara layık ve uygundur. Katı, kaba ve kalitesiz olanları da, seviyesi düşük insanlara layıktır. Bu iki kalite arasındaki kaplar ise, bahsettiğimiz iki sınıf arasındaki insanlara layıktır.

Bu durumun bir benzeri de, ölçü ve terazilerde olmaktadır. Malumdur ki, altın ve ipek gibi kıymetli eşyalar, hassas ve ince terazilerde tartılır. Hayvan v.s. gibi ağır ve kaba yükler kalın, katı terazilerde tartılır. Bunların arasında kalan maddeler de, kendi cins ve kalitelerine uygun terazilerde tartılırlar. Her kaba, ona uygun kalite ve kıymette eşya konduğu gibi, her terazide de, ona uygun bir madde tartılır. Batınî alemdeki işler ve hükümler de, zahiri alemdeki işlere benzemektedir. Zahiri işlerde geçerli olan durum ve hüküm, kendi ölçülerince bâtınî işlerde geçerli olmaktadır.

"O'nun nurunun misali, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. Lamba kristal bir fanus içindedir."[1147] Ayetinin tefsirinde, Ubey b. Ka'b: "Burada anlatılan, mümin nurunun misalidir" demiştir. Ubey, ayeti bu manaya gelecek bir kıraatla okurdu. Devamla der ki: "Mümin kalbi, içine lamba konan bir kandilliğe (duvarda hazırlanmış özel yere) benzer. Onun konuşması, nur, ameli nur, gidip-geldiği, dolaştığı her yer nurdur. Nur içinde yaşar."

Yukarıdaki ayetinden peşindeki gelen:

"Yahut onların misali, engin bir denizdeki yoğun karanlıklar gibidir."[1148] ayetini tefsir ederken de: "Bu, münafığın kalbidir. Onun konuşması zulmet, ameli zulmet, her hâl ve hareketi bir zulmettir; zulmet içinde yaşar." demiştir.

[1147] Nur 24/35

[1148] Nur 24/40

Zeyd b. Elsem (rah), Allahu Teala'nın:

"O Kur'an, korunmuş bir yerdedir."[1149] ayeti hakkında: "Kur'an'ın korunduğu yer, müminin kalbidir." demiştir.

Ebu Muhammed Sehl (rah) demiştir ki: "Kalp ve göğsün misali, Arş ve Kürsi'nin misali gibidir."

İbnu Ömer (r.a) şunu nakletmiştir: Rasulullah'a (s.a.v): "Allah, yeryüzünde nerededir?" diye sorulduğunda: ***"Mümin kullarının kalbindedir."***[1150] Buyurdu.

Bir hadis-i kudsi de şöyle buyurulmuştur:

"Mülkûm olan sema ve yer beni içine sığdıramadı; mü'min kulumun kalbi beni içine aldı, sığdırdı."[1151]

Bazı rivayetlerde, yumuşak yani ince, halim-selim ve itmi'nana ulaşmış kalp beni içine aldı şeklinde, kalbin sıfatları da zikredilmiştir.

Bir haberde şöyle zikredilmiştir: *"Kul, huşu ve sekinetten daha güzel bir elbise giymemiştir."*

Burada anlatılan, muttakilerin elbisesi ve Allahu Teala'nın arifleri süslediği ilâhî boyasıdır.

Allah Rasülüne (s.a.v): "Ya Resulallah! İnsanların en hayırlısı kimdir?" diye soruduğunda, Allah'ın Rasulü (s.a.v) :

"Kalbi mahmûm olan mümindir." buyurmuş ve bu kalbin sıfatını şöyle açıklamıştır:

"O içinde hiçbir aldatma, hiyanetlik, kin ve haset bulunmayan takva sahibi, temiz kalptir."[1152]

[1149] Buruc 85/22

[1150] Zebidî, İthafu's Sade, VIII, 234

[1151] Zebidi, İthafu's-Sade, VIII, 429-430. Zebidi, bu sözün lafız olarak hadis olmadığını, fakat mana olarak doğru olduğunu ve bu manayı destekleyen hadisler bulunduğunu belirtmiştir. Bu hadisler için bkz: Ebu Nuaym, Hilye, VI, 97; Ahmed, K. Zühd, No: 827; Suyuti, es-Sağır, No: 2375; Elbani, Sahiha, No: 1691.

[1152] İbnu Mace, Zühd, 23; Ebu Nuaym, Hilye, I, 240; Beyhaki, Şuabu'l-İman, No: 6604; Münzirî, et-Terğıb, III, 551.

Ariflerden birisi; Allahu Teala'nın:

"O gün ne mal fayda verir, ne de evlatlar. Ancak selim bir kalb ile Allah'a gelen hariç."[153] ayetinin tefsirinde demiştir ki: "Selim kalp; içinden Allah'tan gayrisini çıkarmış, masivadan temizlenmiş kalptir."

Ehl-i tefsir ise selim kalbin, şirk ve nifaktan temiz kalp olduğunu söylemişlerdir. Rasulullah (s.a.v) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Ümmetimin içinde şirk, karıncanın kıpırdanmasından daha gizlidir."[154] Bu şirk çeşidi, sıddıklar hariç, genelde müminlerin yakasını kurtaramadığı bir tehlikedir.

Allah Resulü (s.a.v) bir hadislerinde de:

"Ümmetimin içindeki münafıkların ekseriyeti Kur'an okuyuculardır."[155] buyurmuştur. Bu da, arifler hariç, genelde abidlerin uzak kalamadığı bir tehlikedir.

Kalbe, bazen yakînden öyle düşünceler gelir ki, geliş şekli ve yolu gizli ve kapalı olduğundan dolayı, onun neye işaret ettiği anlaşılmaz. O ancak, batın ilmi, derin bir anlayış, ifade inceliklerine vukûfiyet, Kur'an'dan hüküm çıkarma ve tevil etme dirayetine sahip olmakla bilinebilir. Nitekim Allah'ın Habibi (s.a.v), İbn Abbas için:

"Allahım, onu dinde fakih kıl ve ona ayetlerin tevilini öğret."[156] diye dua etmiştir.

Hz. Ali de şöyle demiştir: "Yanımızda, Allah'ın kitabından başka, Rasulullah'ın (s.a.v) bize gizlice verdiği herhangi bir şey yok, ancak Allahu Teala'nın, kitabını anlama konusunda kuluna verdiği bir anlayış vardır."[157]

Nitekim; ***"Allah, dilediğine hikmeti verir."***[158] ayetinin tefsirinde, hikmetin, Allah'ın kitabını anlamak olduğu söylenmiştir.

---

[153] Şuara 26/88-89.

[154] Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 403.

[155] Ahmed, Müsned, IV, 151; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, VI, 229.

[156] Buharî, Vudû, 10, Müslim, Fedahailu's-Sahabe, 13; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 266.

[157] Buhari, İlm, 40; Tirmizi, Diyât, 16; Nesai, Kaseme, 13-14; İbnu Mace, Diyât, 21.

[158] Bakara 2/269.

En doğru söz sahibi, Allahu Teala, ayet-i kerimede:

"Onu Süleyman'a öğrettik."[1159] buyurarak özel olarak kendisine ayrı bir anlayış verildiğini, babasının da sahip olduğu ilim ve hikmete ek olarak, onun böyle bir özelliğe sahip olduğunu ve dolayısı ile fetva yönünden babasından daha ileride bulunduğunu belirtmiştir.

Hz. Ali'den rivayet edilen uzunca bir haberde o, şöyle demiştir:

Yakîn şu dört şeye dayalı olarak oluşur:

1- Fetanet ve feraset sahibi olmak,

2- Hikmeti yakalamak,

3- İbret almak,

4- Önceki (salih) lerin yolu üzere olmak. Kim, feraset ve fetanet/keskin zeka sahibi olursa, hikmete ulaşır. Hikmete ulaşan ibret alır. İbret alan (iman ve amelde) önceki salihlere uyar.

Ancak, şunu da hatırlatalım ki, Allahu Teala'nın hükümlerinin (zahirini ve) batınını bilen, Cenab-ı Hakk tarafından seçilmiş (ve sevilmiş) yakin ehli arifler, yakinden kaynaklanan düşüncelerin tafsilat ve hükümlerini bilirler. Çünkü onlar, kalbe gelen ve düşüncelerin gayb alemindeki çıkış (ve geliş) yerlerini müşahede eder ve Yüce Allah'ın hiçbir perde tanımayan nuru, hiç ayrılmadıkları yakınlığı ve her zaman hükmünü geçiren desteği ile o düşüncelerin ne olduğunu ve onlara karşı neyin gerektiğini bilirler. Nitekim bir hadis-i şerifte:

"Mümin ferasetinden sakınınız; Şüphesiz o, Allah'ın nuruyla bakar."[1160] buyurulmuştur. Burada Allah'ın nurundan kast edilen, yakîn nurudur. Hadis, başka bir rivayette : "Alimin ferasetinden sakının" şeklinde gelmiş ve sanki yukarıdaki rivayeti açıklamıştır. Şu ayet-i kerimeler de, bu manada olup yakini ifâde etmektedir:

"Şüphesiz bunda işaretten anlayanlara (nice) ibretler var."[1161]

"Gerçekleri yakinen bilmek isteyenlere ayetlerimizi açıkladık."[1162]

[1159] Enbiya 21/79.

[1160] Tirmizî, Tefsîr, 16; Ebu Nuaym, Hilye, IV, 94; VI, 118; Taberanî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, No: 7497); İbnu Abdilber, Camiu Beyani'l-ilm, I, 196.

[1161] Hicr 15/75.

[1162] Bakara, 118.

Yani, yakin nuruyla hakikati öğrenmek isteyenlere, denmek isteniyor. Bu konuda Ebu'd-Derda demiştir ki:

"Mü'min, gayba, ince bir perde arkasından bakar. Vallahi bu şüphe götürmeyen bir gerçektir. Allahu Teala, onların kalplerine hakkın nurunu atar ve gerçeği dilleri üzerinden ortaya çıkarır."

Alimlerden birisi de şöyle demiştir: "Mümin bir konudaki kesin kanaati, mutlak sonuç veren sihir gibidir, yani yanılmaz."

Bir başka alim de: "Yüce Allah'ın kudret eli, hikmet ehlinin dili üzerindedir. Onlar ancak Allahu Teala'nın kalplerinde yerleştirdiği gerçekleri konuşurlar." demiştir.

Bir başkası ise: "Şüphesiz Allah, bazı sırlarına huşû ehli arifleri muttali kılar, diyebilirim." demiştir.

Ömer b. Hattab ordu komutanlarına şöyle yazmıştır: "Öğüt ve ibret sahibi salihlerden işittiklerinizi muhafaza ediniz. Onları iyice belleyiniz. Şüphesiz salih insanlara, birçok ince ilimler ve anlayışlar verilir."

En doğru söz sahibi, Allahu Teala, bir ayet-i kerimede şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler, Allah'tan korkarsanız, o size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir."[1163]

Ayetin tefsirinde denmiştir ki: Allah muttakilere bir nur verir. onunla şüpheli şeyleri birbirinden ayırt ederler, yine onlara verdiği bir yakin ile, içinden çıkılması zor işleri çözerler.

Şu ayet-i kerime de bu manadadır:

"Kim Allah'tan korkarsa, (Allah) ona bir çıkış yolu yaratır." Yani, insanlara zor gelen her sıkıntıdan onlara bir çıkış yolu ve kolayca sıyrılma imkanı bağışlar. Ayetin devamı şöyledir: ***"Ve onu ummadığı yerden rızıklandırır."***[1164]

Allah o kimseye bir alimden okumadan ilim öğretir, tecrübe etmeden anlayış ve kavrayış verir. Yani, ona sağlam bir şahid ve gerçeği gösteren

---

[1163] Enfal, 29.

[1164] Talak 60/ 2-3

hak anlayış sayesinde hakikati öğretir. Şu ayet-i kerime de bu gerçeği ifade etmektedir:

***"Bizim uğrumuzda cihad** (mücahede) **edenleri, mutlaka yollarımıza iletir** (rızamıza ulaştıran sebeplere sevkederiz)."*[1165]

Bu ayetin tefsirinde denilmiştir ki: Bu müjdeye ulaşanlar, bildikleri ile amel edenlerdir. Bu sebeple Allahu Teala onları, bilmediklerini öğrenmeye sevkeder ve muvaffak kılar. Sonunda onlar, alim ve hikmet sahibi kimseler olurlar.

Selef büyüklerinden birisi demiştir ki: Bu ayet-i kerime, her şeyi ile tamamen Allah'a bağlanmış, insanlardan uzaklaşmış abid kimseler hakkında nazil olmuştur.

Bu hâlde, Allahu Teala, onlara, bilmediklerini öğretecek kimseleri gönderir yahut kendilerine tevfik ve ismet (hayırlara muvaffakiyet ve günahlardan korunma duygusunu) ilham eder."

Bir haberde şöyle buyurulmuştur:

"Kim bildiği ile amel ederse, Allahu Teala, ona bilmediklerini öğretir. Onu amelde muvaffak kılar. Sonuçta kul cenneti hak eder. Kim de, bildiği ile amel etmezse, bildiğinde de şaşınır, Allah onu amelde muvaffak kılmaz. Sonuçta cehennemi hak eder."[1166]

"Allah ona bilmediklerini öğretir" sözüyle, kalp amellerinin sonucu olarak elde edilen marifet ilimleri kasdedilmiştir.

Mesela, kulun imtihan hallerine düşürülmesi ile Cenab-ı Hak tarafından tercih edilerek özel korumaya alınmasının hikmetini anlamak, belaya düşürülmekle, özel olarak seçilmenin, azapla mükafatın arasındaki farkı bilmek, kulun maneviyatını eksilten ve yükselten durumları tanımak, kabz (manevî sıkıntı ve kalp tutukluğu) bast, hâll, akd, cem', tefrika gibi daha pek çok marifet ilmi bu bahsettiğimiz ilmin içine girmektedir.

Arifler bu ilimleri ancak, güzel ve derin bir anlayışa ulaştıktan, hep kendilerini kontrol eden Yüce Zatı müşahededeki edebe dikkat ettikten ve

---

[1165] Ankebût 29/69

[1166] Ebu Nuaym, Hilye, X, 15; Aclunî, Keşfu'l-Hafa, II, 347.

manevî yakınlıkla kalblerini temizleyerek gerçek sıhhatine kavuşturduktan sonra elde etmişlerdir.

Tabiun'dan bir zat demiştir ki: "Kim, bildiklerinin onda biri ile amel ederse, Allahu Teala, ona bilmediklerini öğretir."

Hz. Huzeyfe (r.a) şöyle demiştir: ***"Bugün siz öyle bir durumdasınız ki; sizden birisi, bildiklerinin onda birini terketse, helak olur. Fakat sizden sonra öyle bir zaman gelecek ki o zamanda bildiklerinin onda biri ile amel edenler kurtulacaktır."*** [1167]

Alimlerden birisi de şöyle demiştir: "Her ne zaman kulun ibadet ve gayreti artarsa, kalbinin kuvvet ve dinçliği de artar. Usanç ve gevşekliği çoğaldıkça da kalbin zafiyet ve acizliği artar."

Yakîn ilminin, akılla fazla bir ilgilisi yoktur. Çünkü, aklın ilimleri genelde zahirdeki varlıklara bağlıdır. Çoğu zaman düşünce ve tefekkürle oluşmaz. Fikir ve fıtri istidatla oluşan düşünce ve ilimler, akla dayalı ilimlerdir. Bunlar, müminlere açılan keşiflerdir ve din ehli için güzel bulunan şeylerdir. Yakînden gelen düşünce ise; bizatihi yakîn kaynağından (mâna aleminden) zuhur eder. Ârif buna davet edilir ve ani zuhuratlarla yakîni düşünce kalbinde oluşur. Çünkü bu ilme has kılınmış kimse Allah tarafından sevilmiş kullardandır. Cenab-ı Hak onu özel dostluğu için seçmiştir. O hak katında sevgilidir, dostluk için aranan bir kuldur. Bu hâli de ancak, arif olan, ilahi haşyet ile yaşayan veyahut da şevk ile Rabbini seven bir kimse elde edebilir. Bunların dışındakiler ise, bulunduğu hâli içinde perdeli, ibadeti kadar talep edilen ve o nispette ulaşacağı makamına nazar eden, akli seviyesine göre yolunda yürüyen kimselerdir.

Ayne'l-yakîn bir imanla Allah'a yönelen, sıddıkların ilmiyle keşfe ulaşan ariflere gelince, onlar, ilâhî tevfikle yol almış, manevî yardımla menzillerine ulaştırılmış, amel ve hâlleriyle öne geçmiş kimselerdir. Yaptıkları zikirler, omuzlarındaki günah yükünü hafifletmiştir. Nitekim Rasulullah (s.a.v) bir hadislerinde :

"(Durmayın) yol alın (ilerleyin). Müferridûn ileri geçti" buyurmuş: Ashab-ı Kiram:

[1167] Tirmizi, Fiten, 79; İbnu Asakir, Tarihu Dımeşk, Cilt: 52, Shf: 362 (Bu rivayetlerde söz, az bir lafız değişikliği ile Hz. Peygamber'e (s.a.v) aittir.)

"Müferridûn, kimlerdir? Ya Resulallah!" diye, sorduklarında:

"Onlar, Allah'ın zikrine çok düşkün olan kimselerdir. Zikir onların günah yüklerinin ağırlığını omuzlarından indirdi ve kıyamete hafif olarak geldiler."[1168] Cevabını vermiştir.

Evet, onlara "Müferridûn" yani hâl ve ahlaklarında tek ve benzersiz kimseler, denir. Onlar Allahu Teala'nın kendilerini halk içinde eşsiz bir hâle getirmesinden dolayı, Allahu Teala için olan ve yaşayan tekten kimseler olmuşlardır. Bu hâle şu ayet-i kerime de bir işaret vardır:

"Onlar, Allahu Teala'nın mahfazası sayesinde, gaybla ilgili şeyleri koruyucudurlar."[1169]

Yüce Allah, onları başkalarından çevirip tamamen kendisine döndürünce, onlar da halkı bırakıp, sırf O'nu sevip yüceltmişlerdir. Allah, kendi katında onları zikretmiş, ilahî zikir bütün benliklerini sarmış, kalpleri nur-u ilâhî ile dolmuştur. Bu durumda, onları zikretmek Allah'ı zikir sebebi olmuştur. Öyle ki, Allahu Teala onları zikretmiş, onlar yüce kudretin (özel) tecellisine bir mahal olmuşlardır. Bu zikrin miktarı ölçülemez ve bu ihsanın keyfiyeti yazılamaz. Eğer, gökler ve yerler kefenin bir tarafına, Allahu Teala'nın zikri de öbür tarafına konsa; Cenab-ı Hakk'ın onları zikretmesi daha ağır gelirdi. Onlar hakkında Allahu Teala, şöyle demiştir:

"Zatında kendisine (dost olarak) yöneldiğim kimseyi gören; ona neyi vermek istediğimi çok iyi bilir. Yerler ve gökler, onların mizanına konacak olsa (mükafat olarak bunu) kendileri için az bulurum. Onlara ilk vereceğim şey; kalblerine nurumdan bir parça nûr atmaktır. O zaman ben, onlardan haber verdiğim gibi, onlar da benden haber verirler. Bu onların zahiri hâlleri ve ilk ihsanlarıdır. Onların istedikleri asıl şeyi kimse bilmez. Manevî nasipleri tarife gelmez, aradıklarının kıymeti anlatılamaz. Onlara verilecek olan (nimetler) henüz yaratılmamıştır."

Müşahedeleri, kendilerini ayne'l-yakin hâlinden hakka'l-yakin hâline ulaştırır. Onların istediklerinden elde edecekleri ilk şey; yakîn ilmidir. Bu da, saf marifet-i ilahiyedir. İmana dayalı ilmin sonu, ayne'l-yakînin başlangıcıdır. Ayne'l-yakîn; daha önceden sıfatları ile tanınan şeyi, bizzat müşa-

[1168] Müslim, Zikir, 4; Tirmizî, Deavat, 128; Ahmed, Müsned, II, 323.

[1169] Nisa 4/34.

hede etmektir. Tevhitten maksat da budur. İlme'l-yakînin bir sonu ve arif-lerin müşahedelerinin kesileceği bir nokta yoktur.

TEVHİD VE BÂTIN İLMİ NEDİR?

Tevhidin zahiri, Allahu Teala'nın, her şeyde tek (yaratıcı ve tasarruf sahibi) olduğunu bilmek, her şeyden önce O'nun varolduğunu, bütün var olanların da, O'nun iradesiyle sonradan vücut bulduğunu müşahede et-mektir. Tevhid ilminin bir sonu olmadığı gibi, tevhid ehline bahşedilen ni-metlerin de bir nihayeti yoktur. Fakat tevhid ehlinin önüne, gerisinde tutul-dukları bir takım sınırlar ve ulaşmaya çalışacakları bir çok hedefler konur. Bu, onların gayret ve nimetlerini çoğaltmak için yapılır. Onlar da, o sınırın arkasındaki (mânevî hâl ve nimete) ulaşmak için, onu elde edecekleri ilim-lere sarılırlar ve bu böylece ebediyyen devam eder gider.

Kul, tevhid ilmine ancak, marifet ilmiyle ulaşır ki, bu da yakîn nurudur. Safî sütün yayılarak özünün ortaya çıkması gibi, bütün azalar da, salih amellerle bezenene kadar kula, yakîn nuru verilmez. İlme'l-yakîn, sütün özü gibidir. Gerçek taliplerin ve sıddıkların aradığı bu öz değildir. Bunun ötesinde daha temiz ve daha faydalı bir kısmı vardır. O bu öz maddeden ortaya çıkar. İşte asıl hedef budur. Bu anlattığımız, kulun ilim ve kurbiyyet-ten sonra elde edeceği ayne'l-yakîn için bir misalidir. O, Allah'ın kendisine verdiği bir nurdur. Bu nur kalbe gelince, kuldaki vecd ve huzur hâli devam-lı olur, hiç kesilmez.

Kul, kalbindeki boş düşüncelerin yok olmasından sonra, yakîn düşün-celerinden sıfatı-ı ilâhiyenin müşahedesine yükselerek, Zat-ı Bârî'nin nu-ruyla, safî bir cevher durumuna gelir. Bu, ihsan makamıdır.

Hiç şüphesiz Allah, iyilik sahibi muhsinlerle beraberdir. Allahu Te-ala'nın onlarla bu özel beraberliği, onların Allah yolunda nefisleriyle müca-hedeleri ve onu mallarıyla birlikte Allah'a satmalarından sonra olmuştur. Yüce Allah da onların bu satışına karşılık olarak kendilerine ihsanda bu-lunup, onlarla birlikte olmuştur. Nitekim ayet-i kerimede:

"Allah onların amellerinin karşılığını kendilerine verecektir."[1170] buyru-larak, amellerin karşılıksız bırakılmayacağı ifade edilmiştir.

[1170] En'am 6/139.

Onlar, muhsin olmuşlardır. Çünkü Allah, ihsan sahibi olanlarla beraberdir. Nitekim, onlar en üstün kimselerdir. Çünkü en yüce zat, onlarla birliktedir. Allahu Teala:

"Siz en üstünsünüz. Ve Allah sizinle beraberdir."[1171] buyururarak, bu neticeye işaret etmiştir.

Rasulullah (s.a.v) Efendimiz'e, "ihsanın ne olduğu" sorulunca:

"Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir."[1172] Cevabını vermiştir.

Kul, ilk hâliyle sıkıntı ve meşakkat olan ve korunması gereken edep ve sınırlardan oluşan mücahededen sonra, rahatlık ve rıza hâli olan ilme'l-yakîne ulaşır. Bu, kulun doğru yola girmesidir. Bütün bunların evveli, kulun, nasuh bir tövbeden sonra, müridlerin/hak yoluna girenlerin hâllerine sahip olması, nefis ve şeytan ile mücahede edenlerin amellerine sarılmasıdır. Kul, bu hâllere devamla yakînî düşüncelere ulaşır. Bu, mücahede ehlinin ulaşacağı bir neticedir. Yüce Allah bu konuda:

"Bizim uğrumuzda mücahede edenleri, mutlaka, (bize gelen ve getiren) yollarımıza ulaştırırız."[1173] buyurmuştur.

Yani onlar, nefis ve mallarıyla Allah için cihad ettiler, düşmanları olan şeytanla savaştılar. Çünkü o düşman, kendilerini fakirlikle korkutup, kötülüğü emretmektedir. Onlar ise, bütün bunlara sabredip ona galip geldiler. Bu uğurda nefis ve mallarını Allah'a sattılar. Böylece, heva ve hevesin bağından sıyrılıp ilahi hesabın dehşetinden kurtuldular. İşte bu kimseler için, Cenab-ı Hakk: ***"Muhakkak, onları, yollarımıza ulaştırırız."*** buyurdu. Ayette şu denmek isteniyor:

Onlara, manevi ilimlerin yolunu açarız, kendilerini en derin anlayışları işitmeye muvaffak kılarız. Bizim uğrumuzdaki ve yolumuzdaki güzel mücahedeleri sebebiyle, onları, bize yaklaştıracak yollarımıza ulaştırırız.

Bu iş, şu ilahî hükümle son bulmuştur:

"Şüphesiz Allah, iyilik yapanlarla beraberdir."[1174]

[1171] Muhammed 47/35.

[1172] Buharî, İmân, 37; Müslim, İman, 1; Ebu Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İman, 4; Nesâî, İman, 5-6; İbn Mace, Mukaddime, 9.

[1173] Ankebût 29/69.

[1174] Ankebût 29/69.

Bu, ilahi sıfatların tecellisini müşahede makamıdır. Artık, uğruna mücahede edilen zat kendileriyle beraberdir. O, önce özel desteği ile onlarla beraber olmuştur. Onlar da, ondan gelen yardımla bu yolda sabretmişlerdir. O Yüce Dost, işin sonunda da onlarla beraber olmuş ve onlar salih ameller işleyerek kendilerine yarınki gün için iyilikte bulunmuşlardır.

Hasan-i Basrî Rasulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"İlim ikidir. Birisi, kalpte bulunan batın ilmidir. Asıl faydası olan ilim budur."***[1175]

Allah Rasulüne (s.a.v), Allahu Teala'nın:

"Allah, kimi hidayete ulaştırmak isterse, onun göğsünü İslam'a açar."[1176] ayetinde geçen göğsün açılmasının nasıl olduğu sorulduğunda: ***"O, kalbin genişlemesidir"*** buyurmuştur.[1177] Yani, ilâhî nur, kalbe atılınca göğüs İslam için genişler ve açılır.

Ariflerden birisi demiştir ki: "Benim öyle bir kalbim var ki; ona isyan ettiğimde, Allah'a isyan etmiş olurum."

O, bununla şunu anlatmak istiyor: Kalbime ancak taat duygusu atılır ve onda haktan başkası yerleşemez. Bu durumda o, kendisini Allah'a götüren bir elçi olmuştur. Ona isyan ettiğinde, elçiyi gönderene isyan etmiş olacaktır. Şu haberde, bu duruma bir işaret vardır:

"İman, kalpte yerleşen ve amelle desteklenen bir ilimdir."[1178]

Allah Rasûlü'nün (s.a.v) şu sözü de bu durumu anlatmaktadır:

"Mümin, Allah'ın nuru ile bakar."[1179]

Kim Allah'ın nuru ile bakarsa, Allahu Teala'dan gelen bir basiretle hareket eder. O'nun nuruyla yaptığı her amel de, Allahu Teala için bir taat olur.

[1175] Darimî, Mukaddime, 34; Ebu'ş-Şeyh, Tabakatu'l-Muhaddisin, No: 867; Ayrıca bkz: Münzirî, et-Terğib, I, 103, Zebidi, İthafu's-Sade, I, 349.

[1176] En'am 6/125.

[1177] Hakim, Müstedrek, IV, 311; Beyhaki, K. Zühd, No: 974; Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensur, VII, 219.

[1178] İbn Adî, el-Kamil, VI, 289; Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, No: 11.

[1179] Tirmizî, Tefsîr, 16; Ebu Nuaym, Hilye, IV, 94; VI, 118; Taberanî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, VIII, 102 (h. no: 7497); İbn Abdi'lber, Camiu' Beyani'l-ilm, I, 196.

Alimlerden birisine: "Batın ilmi nedir?" diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "O, Allahu Teala'nın sevdiklerinin kalbine attığı bir sırdır ki, ona ne bir melek ne de bir insan muttali olamaz."

Daha önce senedini zikrederek verdiğimiz şu haberi, burada da zikretmeyi güzel buluyoruz:

"Bir adam, Rasulullah'a (s.a.v) gelerek: "Bana, ilmin inceliklerinden öğret." dedi. Allah Rasulü (s.a.v) adama: ***"Rabbini tanıdın mı? (İlmin inceliklileri Rabbi tanımadadır) buyurdu."***[1180]

Rasulullah (s.a.v) ilimlerin inceliklerinin marifeti ilahiyede olduğunu bildirmiş ve ayrıca, ilimlerin aslı ve ince anlayışların kaynağı olan Kur'an-ı Hakim hakkında şu emri vermiştir:

"Kur'an'ı okuyunuz ve onun inceliklerini araştırınız."[1181]

Yani onun manalarını ve batınî istinbat yollarını iyice düşününüz, demek istemiştir. Çünkü Allah dostları, Zat-ı Bârî'yi, O'nun kelamı ile tanımışlardır.

Bir haberde: ***"Konuşunuz ki, tanıyasınız."*** denmiştir. Demek ki kim, kelamın manalarını ve hitabın muhtemel işaret ve vecihlerini güzelce bilirse, bu sayede, sıfat-ı ilâhiyenin manalarını ve zat-ı Bârî'nin isimlerinin taşıdığı ince ilimleri yakından anlar ve tanır.

İbn Mesud (r.a): "Kim, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini elde etmek isterse, Kur'an'ı araştırsın." demiştir.

Marifet ehlinden birisi: Allahu Teala'nın:

"Şüphesiz Allah, adaleti ve ihsanı emreder."[1182] ayetinin tefsirinde şöyle demiştir: "Ayette emredilen adalet; Kur'an'ı iyice düşünerek okumak ve anlamak, ihsan da, anlaşılan gerçeklerin bizatihi müşahede edilmesidir."

Şu hadisi şerif ve açıklamasında, yukarıdaki sözü destekleyen bir delil bulunmaktadır. Rasulullah (s.a.v) buyurmuştur ki:

"İman dört temel üzerinde duru: 1-Sabır, 2-Yakin, 3-Adalet, 4-Cihad."

[1180] Ebu Nuaym, Hilye, I, 56; İbnu Abdilber, Beyani'l-İlm, II, 4; İbnu Arrak, Tenzihu'-Şeria, I, 277.

[1181] Ebu, Ya'la, Müsned, No: 6560; İbnu Ebi Şeybe, Musannef, VII, 150; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, VII, 163; Zebidî, İthafu's-Sade, IV, 529.

[1182] Nahl I6/90.

Hadis daha sonra şöyle devam etmiştir:

"Adalet dört şeyle oluşur ve ayakta durur: Derin anlayış güzel ilim, hilm ve hüküm yollarını bilmek."[1183]

Kim iyi anlarsa, ilmin kapalı yönlerini güzel çözer. Bilen kimse, hükmün dayanak noktalarını tanır. Hilm sahibi olan kimse, iş (ve hükmünde) ifrata gitmez ve insanlar içinde övülen bir kimse olarak yaşar.

Ehl-i keşiften birisi demiştir ki: "Bana, yazıcı meleklerden birisi göründü ve benden, kendisine gizli zikrimle tevhidî müşahedemden bir şey yazdırmamı isteyerek: "Bir amelin olsun yazalım. Biz, kendisiyle Allahu Teala'ya yaklaşacağımız bir amelinle huzuru ilâhiyeye yükselmeyi seviyoruz" dedi.

Ben: "Farzları yazmıyor musunuz?" dedim; "Evet yazıyoruz" dedi. Ben de: "Bu size yeter" dedim.

Ariflerden birisi demiştir ki: "Ebdallardan/seçkin velilerden birisine yakîn müşahedesiyle ilgili bir mesele sordum. Başını sol tarafına çevirerek: "Allah sana rahmet etsin (bu mesele için) ne diyorsun?" dedi. Sonra sağ tarafına yönelerek: "Allah sana rahmet etsin sen ne diyorsun?" dedi. Sonra, göğsüne vurarak: "Allah sana rahmet etsin! sen ne dersin?" dedi. Sonra, hiç işitmediğim acaib bir cevap verdi. Onu çok takdir ettim ve: "Gördüm ki, önce soluna, sonra sağına yöneldin, sonra da göğsüne döndün ve cevap verdin, bu nedir?" diye sordum. Şu cevabı verdi: "Sen bana, o anda cevabını bilmediğim bir mesele sordun. Ben de, solumdaki meleğe döndüm ve belki yanında bu konuyla ilgili bir ilim vardır diye, ona sordum. O: "Bilmiyorum" dedi. Bunun üzerine sağdaki meleğe sordum. Çünkü o, diğerinden daha bilgilidir. Fakat o da: "Bilmiyorum" dedi. O zaman kalbime nazar ettim ve ona sordum. O da sana cevap verdiğim şekilde bana açıklama yaptı. Anladım ki o, diğerlerinden daha bilgilidir."

Ebu Yezid (Beyazid-i Bistamî) ve diğer ehlulllah şöyle demişlerdir: "Allah'ın kitabından bir şeyler ezberleyip, ezberlediğini unutan kimse alim değildir. Gerçek alim, herhangi bir ders ve ezberleme olmadan, istediği vakit Aziz ve Celîl olan Rabbinden ilim alan kimsedir."

[1183] Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, I, 285. Hadis burada Hz. Ali'nin sözü olduğu gözükmektedir.

Ömrüme yemin olsun ki, bu kimse, ilmini hiçbir zaman unutmaz, herhangi bir kitaba ihtiyaç hissetmeden, ilmini anlatır. O devamlı rabbini zikreder. O, Rabbanî bir alimdir. Ve bu hâl, yakîn ehli ebdalların kalplerinin sıfatıdır. Onlar bildiklerine, ezberleyerek vakıf olmazlar, ancak onlar her şeyi bilen zat ile devamlı beraberlik içinde olarak ilimlerini O'ndan alırlar.

Bir hadisi şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz, ümmetim içinde, kendisine ilham gelen ve kendisiyle (manevi olarak) konuşulan kimseler vardır. Ömer de onlardan birisidir."[1184]

İbnü Abbas:

"Senden önce hiçbir rasul ve nebi göndermemiştik ki..."[1185] ayetine: *"velâ muhdesin"* lafzını ekleyerek okumuştur. İbnu Abbas, muhdes (kendisine manevi işaret ve ilham verilen kimse) ile, sıddıkları kasdetmiştir.

Sahabe-i Kiram'ın ve Tabiûn büyüklerinin hâli ve yolu böyleydi. Onlara bir şey sorulduğunda; önce durup düşünürlerdi. Allah'a yakınlıkları, ilahi desteğe mazhar oluşları ve manevî yolda edebe uygun seyr u sülûkleri sebebiyle kendilerine doğru cevap ilham edilirdi.

Yakînden gelen düşünceler müminin kalbine ulaştığında, müşahedesi kendisini bunu korumaya ve hakkını vermeye zorlar. Başkalarına gizli kalsa da bu hâl, onda gerçekleşir. Bu düşünce, sağlam bir delile dayandığı için, yakîn ehlinin beyanını ve ispatını kuvvetlendirir. Bu, başkalarınca anlaşılmasa da, onda vaki olur.

Bu hâlin, özelikle yakîn ehline has olduğunu şu ayet-i kerimelerden anlıyoruz:

"Biz,** (gerçekleri)* ***yakinen öğrenmek isteyenler için ayetlerimizi açıkladık."[1186]

"Bu** (Kur'an),* ***insanlara hak ölçüleri gösteren nurlardan ibarettir ve kesin olarak inananlara bir hidayet ve rahmettir."[1187]

[1184] Buharî, Fedailu's-Sahabe, 5; Müslim, Fedailu's-Sahabe, 23; Tirmizî, Menakıb, 17.

[1185] Hac 22/52.

[1186] Bakara 2/118.

[1187] Casiye 45/20.

Muttakilerin sıfatı hakkında da şöyle buyrulmuştur:

"Allah'ın göklerde ve yerde yarattıklarında, takvaya ulaşmış kimseler için nice ayetler/ibretler vardır."[1188]

Başka bir ayette de şöyle buyrulmuştur:

"Bu** (Kur'an ve içinde anlatılanlar), **insanlara bir açıklama, muttakiler için de yol gösterme ve bir öğüttür."[1189]

Allahu Teala, alimlerin fazileti hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Hayır o** (Kur'an), **kendilerine ilim verilmiş kimselerin** (alimlerin) **göğüslerinde bulunan apaçık ayetlerdir."[1190]

Başka bir ayet:

"Biz bilen bir topluluk için ayetlerimizi açıkladık."[1191]

Gerçek ilim, takva ve yakînle elde edilen ilimdir. Bu, mukarrabun sınıfına giren Allah huzurunda özel yakınlığa ulaşmış velilere mahsus marifet ilmidir. Allah, ilim ehline, kitabını korumakla memur olmaları ve kitaba şahid bulunmaları sebebiyle kendilerine ayetlerini anlamayı ihsan etmiş ve bu ayetleri açıklamaya özellikle bunları seçmiştir.

Bütün bu düşünceler, Allah'ın yeryüzündeki hazinelerinden kalbe doğar ve ortaya çıkar. Ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur:

"Halbuki, göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münafıklar anlamazlar."[1192]

Fıkıh/derin anlayış dilin değil, kalbin sıfatıdır. Nitekim "Fakih oldum" sözü "anladım" anlamına gelir.

İbn Abbas Allahu Teala'nın:

"Onların kalpleri vardır, onunla anlamazlar."[1193] ayetini tefsir ederken *"kalpleriyle hakkı anlamazlar"* şeklinde yorum getirmiş ve fıkha: "meseleyi iyice anlama." manasını vermiştir.

[1188] Yunus, 10/6.

[1189] Al-i İmrân 3/138.

[1190] Ankebût 29/49.

[1191] En'am 6/98.

[1192] Munafikûn 63/7.

[1193] A'raf 7/179.

KALBE GELEN DÜŞÜNCELERİN KAYNAĞI

Kalbe yakînden, ruhtan ve melekten gelen düşünceler, Allah'ın hazinelerinden gelmektedir. Akıl, nefis ve şeytandan gelen düşünceler ise, yerin hazinelerinden gelmektedir. Bu konuda şöyle denmiştir:

"Nefis yerden yaratılmıştır, toprakla ilgili özelliklere sahiptir. Bunun için toprağa meyleder. Ruh ise ruhanîdir; melekût aleminden yaratılmıştır, bunun için yükseğe (yüceliklere) meyleder ve orayla huzur bulur. Kalb ise, melekût hazinelerinden bir hazinedir. Bir aynaya benzer. Bu düşünceler, ğayb hazinelerinden gelerek kalbin ortasına iner, kalpte yanar ve parlayarak tesirini gösterir. Onlardan bir kısmı, kalbin kulağına tesir edip bir anlayış olarak zuhur eder. Bir kısım düşünceler, kalbin dilinde tesir eder, bir kelam olarak ortaya çıkar. Bu, zevktir. Bazısı, kalbin koklama hassasında etki eder, ilim olur. Bu, fikirdir. Ona, fıtrî aklın etkisiyle ortaya çıktığı için "müktesep akıl" da denir. Bu, kalpte en az kalan, değeri ve etkisi en düşük olan bir düşüncedir. Kalbin gözünde ve kulağında etki eden düşünce, kalbin içine intikal ederek özüne ulaşır. Bu, direkt etkidir. O, kalpte oluşan bir vecdtir. Bu ise, mücahede makamının bir hâlidir. Rasulullah'ın (s.a.v) şu sözü de bu hâli tarif etmektedir:

"Allah'ım! Senden, kalbime iyice yerleşecek bir iman istiyorum."[1194]

Ariflerden birisi demiştir: "İman, kalbin zahirinde olunca, kul, ahireti ve dünyayı sever bir hâlde olur. Bazen, Allahu Teala ile beraber, bazen de, nefsiyle birlikte bulunur. İman, kalbin içine girince, kul dünyaya buğz eder ve hevasını/kötü arzularına uymayı terk eder."

Üstadımız Ebu Muhammed Sehl şöyle demiştir: "Kalbin iki boşluğu vardır. Biri iç kısımdadır. Orada, göz ve kulak vardır. Buna, kalbin kalbi (özü) denir. Diğeri de kalbin zahirindedir; orada da akıl vardır"

Aklın kalpteki misali, görme hassesinin gözdeki fonksiyonuna benzer. Onun, göz bebeğinde sağladığı parlaklık gibi, akıl da, kalbin kendine mahsus bir yerinde kalbe parlaklık sağlamaktadır.

Kalbe gelen düşünceler, onu hidayete sevk edecek türden olunca -ki bunlar melek ve ruhtan gelir- kalpte takva, hidayet ve hayır oluşur. Bunlar

[1194] İbnu Ebi'd-Dünya, K. Yakin, No: 26; Bezzar, Müsned, No: 2129; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, V, 178.

hayır hazinesindendir ve ilahî rahmete ulaşmaya vesiledirler. Bu tür düşünceler, kulun kalbinde bir nur ve güzel bir duygu olarak etkisini gösterir. Sağda görevli hafaza melekleri, onu fark eder ve iyilik olarak kaydederler.

Eğer bu düşünceler, isyanla ilgili ise -ki bunlar nefis ve şeytandan gelir- kalpte isyan ve kötülük duyguları oluşturur. Bunlar, şer kaynağı ve dünyevî bağımlılıklardır. Kalpte bir zulmet ve kötü koku meydana getirirler. Bunu, sol tarafta bulunan hafaza melekleri fark ederler ve onları kötülük olarak yazarlar. Bütün bunlar, nefsi yaratan ve onu dilediği gibi şekillendirip düzenleyen, kalplere hükmeden ve onu istediği yöne çeviren Cenab-ı Hakk tarafından takdir edilen bir takım ilham ve kalbe atılan düşüncelerdir. Hepsi bir hikmete dayanmakta, sonuçta bu, Allah'ın dilediği kimseler için bir adalet, sevdikleri için de bir ihsan ve fazilet olmaktadır. Nitekim, Allahu Teala:

"Rabbi'nin sözü, doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır."[1195] buyurmuştur. Yani, Allah, dostlarına, hidayeti nasip edip müjde ettiği sevabı vererek sözünde sadık olmuş, düşmanlarına da, onları sapıklık içinde bırakıp kendileri için hazırladığı cezayı adaletin bir gereği yapmıştır. Hem, Cenab-ı Hakk şöyle buyurur:

"O, yaptıklarından sorguya çekilmez. Onlar *(insanlar)* ***ise*** *(her fiillerinden)* ***sorulacaklar*** *(ve sorumludurlar)."*[1196]

Bunlar (melek, ruh, nefis, şeytan) Allah'ın emrine boyun eğmiş askerlerdir. O ise, her şeye hükmü geçen, her istediğini yapan bir sultandır. Yüce Allah, bunlar iradesine boyun eğdiğinde, kudretine teslim olduğunda, bizzat o şeylerde bulunmaktan yücedir. Bu durumda, kudreti iradesine göre tecelli edip gereğini yerine getirir, hikmeti de fiillerini ortaya çıkarır. O, bir şeyin olmasını dilediği zaman, gizli kudretiyle ona: "ol" der, o da hikmetine uygun olarak ortaya çıkıverir. Yüce Allah, her şeye gücü yeter. Her şeyin mülkü O'nun kudret elindedir. O, her işinde sonsuz hikmet sahibidir. Halbuki kul, güçsüzdür, acizdir, cahildir, hiçbir şeye gücü yetmez. Kul, sebeplerle kuşatılmış, üzerine perde çekilmiş, sonuçta sevap veya azab görmesi için ilahi hükümlerin uygulanmasına bir mahal yapılmıştır. Şu halde, bunca sebepler bir imtihan vesilesi, kul da bir imtihanın uygulanma yeridir.

[1195] En'am 6/115.

[1196] Enbiyâ 21/23.

Her şeyin evveli Cenab-ı Hak'tır. İmtihan eden, dileyen, ilk olarak yaratan, öldürüp yeni bir hayat başlatan O'dur. Sizi, bilmediğiniz bir hâlde (ve nitelikte) yaratacak O'dur. O, bunları, müminleri güzel bir imtihanla etmek ve hâllerini ortaya çıkarmak için yapar. Kul ancak, O'nun gösterdiğini görebilir. Kulların müşahededeki farklılıkları da O'nun takdirine göredir. Kula ancak, O'nun açıkladığı ve dilediği açılır. Bundan dolayı kullar, delillerde ihtilafa düşmüşlerdir. Çünkü herkese açılan delil farklıdır.

Allahu Teala, gayb aleminde olan bir şeyi ortaya çıkarmak istediğinde, latîf/görünmeyen, sırlı kudretiyle nefsi harekete geçirir o da O'nun izniyle harekete geçer. Nefsin bu hareketiyle onun yapısından ortaya çıkan bir zulmet oluşur ve kalpte kötü bir düşünce olarak yazılır. Devamlı gözetlemede olan şeytan kalbe bakar. Kalpler şeytan için açılıp yayılmış, nefisler de önünde serilmiş durumdadır. Kalpte olup biteni görür, onun mübtela olduğu ve çevrildiği ameli fark eder. Nefsanî bir düşünce ve kalpte tesirini gösteren bir zulmet gördüğünde, kendisi için hareket alanı ortaya çıkar ve bu sayede kalpteki hakimiyeti kuvvetlenir.

Kalpteki nefsanî arzular, asıl üç şeyden kaynaklanır. Teferruatı ise, sayısız denecek kadar çoktur. Bu, her kulun arzu edip peşine düştüğü şeye ve derecesine göre değişiklik gösterir. Bu asıl şeylerden birisi, hevadır. Heva/boş arzular nefsin hemen ele geçirdiği bır hazdır. Diğeri boş hayaldir. Bu da fıtratındaki cehaletten kaynaklanmaktadır. Bir diğeri de, bir şeye karşı harekete geçme ve ondan çekinme duygusudur. Bu ise aklın ve kalbin muhabbetinin sonucu olan bir şeydir. Bu üç şeyden hangisi kalpte yerleşip etki gösterse, bilinmelidir ki o, nefsin vesvesesi ve şeytanın kalpte bulunması sonucu oluşmuştur. Böyle bir düşünce şeytana aittir ve kötü olduğuna hükmedilir. Bunlar da ancak şu üç şeyden kaynaklanır:

Cehalet, gaflet ve faydasız dünya metaı talep etmek. Bunlar, kula fayda vermeyen ve dünyaya ait olan şeylerdir. En faziletlisi, faydasız dünya malı konusunda nefisle ve şeytanla mücahede etmek ve pesine düşmekten kendini alıkoymaktır. Bu, peşine düşülen şeylerin mübah olması durumundadır. Eğer bu hâller, haramlarda ortaya çıkıyorsa, o zaman kula, tamamıyla onlardan sakınması ve peşine düşmemesi farz olur. Kulun kalbi bu şeylerin zikrinde ileri gidip onlara meyil gösterir yahut onları ele geçirmek için hareket ederse, bu şeyler, kalbiyle yakînî arasında perde olurlar. Şayet yukarıda saydığımız durumlar, kalbe mübah olan şeyler vasıtasıyla

arız oluyorsa, kalbin gaflete sebep olacak şeylere mahal olmaması için, onları kalpten yok etmek, kendisi için fazilet olur. Hem bu mübah şeyler asıl itibariyle, onları kullanma ve harcama konusunda nasıl hareket edildiğini tespit için, Allahu Teala'nın önümüze koyduğu birer imtihandır. Bunun için O, nefsi, ruhu, hayatı ve ölümü yaratmış, kullar nasıl amel edecek ve kalbini dünyadan çekerek en güzel ameli kim yapacak diye, yer yüzündeki şeyleri bir süs ve imtihan vesilesi yapmıştır.

Şeytanın hakimiyeti ve nefsin kötü şeyleri kendisine güzel göstermesi sebebiyle helake ve azaba yaklaştıktan sonra, Allahu Teala bir kulunun kurtulmasını isterse, imtihan anında kalbine bakar, imanının nuru ile nefsini Allah'a yöneltir. O zaman kul, gizlice O'na iltica eder. O'na sığınarak ve O'na koşarak kendisine tevekkül eder, halis bir şekilde O'na yalvarıp yakarır. Böyle bir durumda, kul Allah'a güvenir, O da ona yeter. O, işini Rabbine teslim eder, Rabbi de kendisini, düşmanının hilesinden muhafaza eder. Kul, yaratanına yalvarır. O da, kendisini korur, ona bir çıkış yolu yaratır ve sıkıntısından kurtarır. Allahu Teala, kulun kalbine öyle bir nazar eder ki, nefsin ateşi söner, kötü arzular yok olur, hareket imkanı kalmadığı için şeytan siner, etkisiz hâle gelir ve devre dışı kalır. Böylece kalp, Cenab-ı Hakk'ın nuru ile, kötü tesirlerden temizlenir, Aziz ve Kahhar olan Allah'ın kudretiyle pürüzsüz bir hâle gelip taatlara yumuşar. Artık, kul, Yüce Rabbinin rahmet nazarıyla, kalbinin safiyet bulmasından dolayı, O'nun makamından korkar, hatalardan çekinir ve kaçar, yahut hatasına istiğfar ve tövbe eder, üzerinde takva hâli zuhur eder.

Yüce Allah, kötülüğe düşmesine hükmettiği bir kulun helak olmasını istediğinde, nefsin hevasıyla mübtela olup kötü arzulara kapıldıktan sonra, kalp akla bakar, akıl da nefse müracaat eder. O zaman nefis, kötü şeyleri süsler ve teşvik eder. Akıl, nefsin süslemesine ve teşvikine rıza gösterip onu güzel bulur. Aklın güzel bulması ve hevanın/kötü arzuların kalpte yayılması sebebiyle göğüs kötü şeylere açılır. Böyle bir durumda, şeytanın hareket alanı genişlediği için, kalpteki hakimiyeti kuvvetlenir, kalpteki kötü arzuları süslemeye, kalbi aldatmaya, ona bir takım boş vaatlerde bulunmaya yönelir. Bu şekilde bir takım yaldızlı sözler ve aldatmacalarla kalbe vesveseler vermeye başlar. O zaman, şeytanın hakimiyetinin kuvvetlenmesinden ve yakîn nurunun iyice kaybolmasından dolayı imanın kalpteki hakimiyeti zayıflar. Şehvetin fazla olmasından dolayı, heva/kötü arzu-

lar galip gelir. Şehevi arzular, ilmin nurunu ve delilin gücünü yok eder, haya ortadan kalkar, iman şehvetle perdelenir. Bu durumda, hayanın kalkmasından ve hevanın galebesinden dolayı kötülük ortaya çıkar.

Kalpte hayrın ve şerrin, taatın ve günahın ortaya çıkması, yukarıda saydığımız sebeplere bağlı olarak meydana gelmektedir ve bu bir anda olmaktadır. Bunlar, kulun kalbinin hâline göre elde ettiğin neticelerdir. Kalpte oluşmaları sanki yıldırım hızıyla olmaktadır. Çünkü Allahu Teala, bir şeyin olmasını isteyince ona; "Ol" der, o da, ilahi kudret ve iradeye uygun olarak oluşuverir.

Eğer Allahu Teala, melekut hazinelerinden, bir hayrı ortaya çıkarmak ve takvayı ilham etmek isterse, gizli bir tecellisiyle ruhu hareket ettirir. Ruh yüce kudret sahibi Mevla'nın emriyle hareket eder. O zaman ruhun cevherinden kalpte alî duygular yayan bir nur parlar. Kalpte hayır düşüncesi, üç şekilde kendisini gösterir. Bunun kısımları ise, sayılamayacak kadar çoktur. Çünkü her kulun kalbinde, ilminin ulaştığı, makamının yükseldiği yere göre hayır düşüncesi oluşur.

Kalpte oluşan hayır düşüncesi, ya farz kılınan bir emre derhal icabet etme şeklinde olur. Yahut kulun içinde bulunduğu hâl ve ameline uygun bir fazilete teşvik yapma şeklinde ortaya çıkar. Veyahut melek veya melekût aleminden yayılan gaybî keşiflerle üzerine açılan ve kendisi için bir fazilet olan ilme sarılma şeklinde tezahür eder.

Bütün bunlar, Ma'bud-u Hakiki'nin dilemesi ve hikmet sahibi Mevla'nın bir hikmeti icabı cereyan eden ve kulların tanınıp birbirinden ayrılmasını temin eden şeylerdir. Hayır grubuna giren bütün düşüncelerde Allahu Teala'nın rızası vardır. Bunların tahakkuku kul için hayırlıdır. Şu kadar var ki, onların bazısı diğerinden daha faziletlidir.

Hayır ve şerre ait kalpte oluşan bu altı temel düşünce, melekten gelen takva ilhamı ile şeytandan gelip vesvese ve kötü niyyet şeklinde ortaya çıkan kötülük düşüncesinin arasındaki farktan kaynaklanmaktadır.

Bazen bu duygu ve düşünceler, kul için bir takım ilimlerin açılmasına vesile olurlar. Kul onlardan Allahu Teala'ya nazar eder, ilâhî tecellileri ve hikmeti bulur. Bütün bunlar; Allah'a ait birer marifet bilgisi olurlar ve bu sayede kula ünsiyet ve şevk kapısı açılır.

Sonra, kullar, yakînlerindeki yükseklik ve temkin hâlindeki istikrarları nispetinde, müşahede konusunda farklı derecelere sahiptirler. Ancak, hayra ait düşüncelerin aslı ve oluşması, meleğin ilhamı, ruha hayır duygusunu atması ve iman üzerinde ilâhî nurların parıldayıp onu tutuşturmasına dayanmaktadır. Bu düşüncelerin dıştaki tezahürü ise, ahirete yönelme, emredilen yahut teşvik edilen şeyleri bilme şeklinde olur.

Kötülüğün oluşması ise, yukarıdakilerin tersine, nefis ve şeytandır. Sebepleri ise, şehvet ve hevadır. Bunlar cehaletten ortaya çıkar. Kalpte perde olup sonuçta kulu azaba götürürler.

Allahu Teala, ruh hazinelerinden bir hayrı ortaya çıkarmayı isteyince , onu harekete geçirir. O zaman ruh, kalbe bir nur yayar ve onu etkiler. Bu durumda melek, kalbe bakar ve Allahu Teala'nın orada oluşturduğu şeyi görür. Artık melek için kalpte hareket alanı ve tesir imkanı oluşur. Bunun zıddı, kalb nefsin etkisinde kalınca, şeytan için emre hazır olur ve o zaman kalp, şeytanın tasarrufu altında kalır.

Melek, hidayet ve Allah'a itaat muhabbeti üzerinde yaratılmıştır. Şeytan ise, azgınlık ve kötülük muhabbeti üzerinde yaratılmıştır. Melek, kalbe hayır düşünceyi ilham eder, böylece kalpte hayır anlayışı oluşur. Bu düşüncenin canlanması için, melek kalbe, onu takviye edecek şeyleri emreder. İyiliği güzel gösterir ve ona teşvik eder. İşte bu, takva ve hidayete götüren ilhamdır. Bu durumda, şeytanın nefse nazar ettiği gibi, melek de yakîne bakar. Yakîn, bunun hayır olduğunda meleğe şahitlik yapar. O zaman akıl huzur ve sukunet hâline elde edip yakînin şehadetiyle teskin olarak, Allahu Teala'nın desteği ve izni ile melekle beraber olur. Nitekim daha önceki durumda da, nefse kandığı için onunla beraber olmuştu.

Bundan sonra aklın hayırda mutmain olmasından dolayı göğüs hayra açılıp, iç alemin genişlemesi sebebiyle ilmin delillerinin sıhhati ortaya çıkar. Böylece, imanın safiyetinden dolayı yakînin kalpteki hakimiyeti kuvvetlenir. Hevanın/kötü arzuların zulmeti yakîn nuru içinde kaybolup gider. İman nurunun ortaya çıkması sebebiyle şehvet ateşi söner. İman, haya süsüyle süslenir. Şehvetin yok olmasından dolayı, nefsin azgınlık sıfatı zayıflar. Nefis zayıfladığı için kalb kuvvetlenir. Yakînin kuvvetlenmesi ve ilmin gösterdiği şeylerin kesinliği ortaya çıkması sebebiyle, iman artar. İmanın artması ve haya ile süslenmesinden dolayı kalpte hidayet nuru hakim

olur. Hakk'ın galebesinin neticesi, taat ortaya çıkar. Allah her emrinde ve işinde galiptir; dilediğini icra eder. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.

KALBE GELEN DÜŞÜNCELERİN BİR BAŞKA İZAHI

Melekten gelen ilhamla, şeytandan gelen vesvesenin kalbe gelişleriyle hayır ve şer yönündeki etkileri, zaman ve tesir yönüyle birbirinden farklıdır.

Çoğu kez kalbe, önce, şeytanın, kötülüğü emreden vesvesesi gelir. Arkasından, kula ilâhî bir yardım, hayırda kalmasını sağlamak ve Allah'ın bir inayeti olarak meleğin ilhamı gelir ve kulu kötülükten alıkor.

Bu durumda kula, şeytandan gelene isyan etmesi ve melekten gelene itaat etmesi gerekir.

Bazen, kalbe, önce, meleğin hayrı emreden ilhamı gelir. Peşinden de, kulun nasıl amel edeceğine bakmak için Allahu Teala'dan bir imtihan olarak ve şeytanın da hasedinden dolayı, kulu hayırdan alıkoyan, onu ağırdan alma ve gecikmeye sevk eden şeytanî vesveseler kalbi sarar. Bu durumda kula, melekten gelene itaat, şeytandan gelene ise, isyan etmesi gerekir. Sonra kalbe, melekten gelen hayır ilhamı ile şeytandan gelen vesveselerden oluşan birçok düşünce hücum eder. Kulun, dünyaya rağbetinin kuvvetli olmasından dolayı, hayır düşüncesinin zayıf kalması, heva ve şehvetinin kuvvetinden dolayı şer düşüncesinin kuvvetli olması sebebiyle, bu düşüncelerin kalpteki etkileri değişik olur.

Bu düşünceler, azlık ve çokluğuna, öncelik ve sonralığına göre farklı hükümlere tabidir. Hem Cenab-ı Hakk'ın da her biri ile ayrı bir muradı vardır. O, dilediği zaman hayır içinde şer yaratır ve kulunu sevdiği zaman, kendisinden başkasına meyl ve muhabbet etmemesi için şer içinde hayır yaratır. Bu durumda kul, Cenab-ı Hakk'ın kendisinde ortaya çıkardığı fiillere aldanmamalıdır. Arif, bu hâli yakînen görünce, hiçbir hayırdan geri durmaz ve asla ameline de güvenmez. Çünkü o, Allahu Teala'nın, hayrı şerre çevirererk kendisi için murad edebileceği gizli imtihandan emin olmaz. İçine düştüğü kötülükten dolayı da ümitsizliğe düşmez. Çünkü o, şerrin hayra dönmesini ümit eder ve böylece korku ve ümit, havf ve reca arasında olur. Bütün bunlar ancak, ince ilim, derin anlayış, keskin zeka ve

Rahim ve Cebbâr olan Mevla'nın öğretmesiyle nurlanmış kalb safiyeti ile bilinebilir.

Kul, kalbinde kötü bir düşünceden sonra, kendisini ondan alıkoyan bir hayır düşüncesi buluyorsa bu, onun ilâhî himayede olduğunu ve manen desteklendiğini gösterir. İşte bu, kalpte devamlı hakkı emreden vaiz ve aklı hak yolda destekleyen sakındırıcıdır.

Bazen kalbe, nefis ve hevadan kaynaklanan peş peşe kötü düşünceler hücum eder; peşinden de melekten kaynaklanan hayır düşüncesi gelmez. Bu hâl, Allah'tan uzaklaşmanın ve kalbin son derece katılaştığının alametidir.

Bazen de kalb, melek ve nefsin düşüncelerinden tamamen kurtulmuş olur. Bu, Allah'a yakınlığın alametidir ve bu, mukarrebûnun/ ilahi huzurda özel kabul görmüş velilerin hâlidir.

Bazen de, Allahu Teala'dan bir imtihan, şeytandan bir hile ve nefisten bir tuzak olarak, kalpte iyilik ve hayrı şeytanî düşünce ve vesveseler takip eder. Şeytan bununla, kulu kötülüğe çekmek yahut sonuçta günaha düşürmek veyahut da bir farzdan alıkoymak ve o andaki en faziletli amelden uzaklaştırmak için daha düşük bir hayırda tutmak ister. Bu durumda o, görünüşte hayırdır. Fakat, sonunda günah olur. Başlangıcı hayır iken sonu kötülüğe ve zarara çıkar. Şeytanın aradığı onun aslı ve sonudur. Nefsin bu konudaki arzusu da, ameli kendi heves ve keyfine göre yaptırmaktır. Şeytan ve nefis amelin zahirini hayırla, evvelini iyilikle süsleyerek asıl hilelerini gizlerler. İşte bu, hak yolunda amel edenlerin müptela olduğu anlaşılması çok zor en ince hilelerden birisidir. Bunun esasını ve gizli yönlerini ancak gerçek alimler anlarlar.

Meleğin ilhamına gelince, bu, her halükarda ancak hayır ve iyilik getirir. Çünkü hile ve aldatma meleklerin vasfı değildir. Fakat, bazen, kalb iyice katılaştığı ve isyana devam ettiği zaman, ibadet ehlinden meleğin ilhamı kesilir. Bu hâlde kalp, mel'un şeytanın vesveselerine açık bir hâle gelir. Kötü arzuları onu istediği gibi kullanır: Heva kalbi, iyice hakimiyeti altına alır ve kula iyice yakın olur. Haktan uzaklaşıp, hayır ve doğrudan mahrum olmaktan Allah'a sığınırız.

Kul, iman makamında meleğin ilhamıyla devamlı desteklenir. Yakin makamına yükselince, Allahu Teala, ruhta tecelli eden ilâhî nurlar vasıta-

sıyla, kulun terbiye ve kontrolünü üstlenir. Böylece ruh, hakkın tecelli mekanı olur. Nihayet Allahu Teala'dan ruha tecelli eden nurlar vasıtasıyla, kula öyle sırlar açılır ki, melek onun ne olduğunu bilemez. Bu hâl, kulda nefsani arzular tamamen yok olmadıkça ve nefse ait her şey kalpten atılmadıkça meydana gelmez. Nefsin düşük ve kötü arzuları tamamen silinip temizlenince, nefis, ruhun hizmetine girer ve artık kendisinden kötülük adına bir hareket meydana çıkmaz.

Sonra, Allahu Teala, yakîn nurlarının tecellileri ile kulun terbiye ve terakkisini üzerine alır. Kalpte, gayb ve ceberût aleminden gelen yakîn nurlarının tecellileri ile kulun terbiye ve terakkisi ilahi destekle olur. Kalpte gayb ve Ceberut aleminden gelen yakîn nurları yayılır. O zaman kul, açıkça hakkı müşahede eder ve gaybı görür. Bu durum, kulun zahiri varlığını kaybedip manen yeni bir vücut bulmasıyla hasıl olur. Bundan sonraki hâlleri, ancak ehline veya hakikatini öğrenmek isteyene açmak doğru olur. Bu anlattıklarımız, tevhid makamında olur ve bunlar, mukarrabûn sıfatındaki ehlullahın hâl ve dereceleridir.

KONUNUN BİR BAŞKA YÖNDEN AÇIKLAMASI

Her amelde -bu amel az da olsa- mutlaka, Allahu Teala'ya ait şu üç şey bulunur:

1-Tevfik: Yapılacak işle kulun buluşmasını sağlamak.

2-Kuvvet: Kulda işi yapacak imkanların bulundurulması. Bunların başında akıl gelir.

3-Sabır: Fiilin tamamlanmasını sağlayan manevî destek.

Allahu Teala, bütün fiillerin kaynağı olan bu üç şeyin, kendisine ait olduğunu, şu ayeti kerimelerde beyan etmiştir:

"Şuayb dedi ki: " Benim başarım ancak, Allah** (ın yardımı) **iledir."[1197]

"Bu, ancak Allah'ın dilemesiyle olur. Kuvvet yalnız, Allah iledir."[1198]

"Sabret, sabrın ancak Allah** (ın yardımı) **iledir."[1199]

[1197] Hud 11/88.

[1198] Kehf 18/39.

[1199] Nahl 16/127.

Allahu Teala, bütün kainatı kudretiyle evirip çevirdiğini, özetle, şu ayeti kerimeyle ifade buyurmuştur:

"Allah gece ile gündüzü çevirir."[1200] Yani içindeki olayları evirir çevirir demektir. Çünkü gece ile gündüz, olayların cereyan ettiği zaman dilimleridir. Bu sebeple onlarla ifade edilmiştir. Şu ayet-i kerimede de ifade şekli aynıdır:

"Hayırl gece gündüz (işiniz) tuzak kurmaktı."[1201] Ayette, onların yaptığı, "gece ve gündüzün tuzağı" diye ifade edildi. Çünkü gece ve gündüz hile ve hiyanetin yapılacağı vakitlerdir.

Şu ayette de aynı durum söz konusudur:

"Gecede ve gündüzde olan her şey O'nundur."[1202]

Ayette geçen "sekene" fiili, durmak, barınmak ve sakin olmak (sükunet içinde bulunmak) manalarında kullanılır. Burada eşyanın hareketinden değil de, sakin olmasından bahsedilmesi, esasen varlıklarda asıl (ilk) hâlin hareketsizlik olduğunu ifade içindir. Hem bu hâl, yokluk ve acziyete daha yakındır. Hareket ise; Allahu Teala'nın izin ve icrasıyla, sonradan oluşan bir hâldir.

Hareketin varlığına delil olması için sukünün zikredilmiş olması da caizdir. Çünkü hareket, sûkünün zıddıdır. Eşya, zıddı ile bilinir ve tanınır. Şu ayette de böyle bir ifade şekli mevcuttur.

"O (Allah) sizin için , sizi sıcaktan koruyacak elbiseler yaptı. *(yarattı)"*[1203] Burada zikredilen elbise, aynı zamanda soğuktan da korumaktadır. Onun vasıflarından birisi zikredilip diğerine de delil olması istenmiştir.

Allahu Teala bir ayetinde de:

"Onların gönüllerini *(kalplerini)* ***ve gözlerini ters çeviririz."***[1204] buyurmuştur.

Rasulullah (s.a.v) bazen yemin ederken:

"Hayır, kalpleri çeviren Allah'a yemin ederim ki..."[1205] buyururdu.

[1200] Nur 24/44.

[1201] Sebe 34/33

[1202] En'am 6/13.

[1203] Nahl l6/8l.

[1204] En'am 6/ll0.

[1205] Buharî, Eyman, 3; Tevhid, 11; Tirmizî, Nuzur, l3; Nesaî, Eyman, l, 2.

Efendimiz (s.a.v), kalplerin çevrilmesinde, Allahu Teala'nın kudretinin büyüklüğünü ve tecellisinin gizliliğini, dilediği şeylerde ilâhî kudretin süratle tecelli edip ilahi hükmü yerine getirmesinde, başkalarının fark edemeyeceği şeyleri müşahede ederek; kendisine yemin edilen zatın yüce kudretinden ve ilm-i ilâhiyede kalbinin değişme hükmünün geçmesinden korktuğunu ifade için, bu sıfatla yemin etmiştir .Resulullah (s.a.v) şöyle dua ederdi:

"Ey kalpleri (dilediği tarafa) çeviren Allahım! kalbimi dinin üzerinde sabit kıl."[1206] Ashab-ı Kiram: "Siz de kalbinizin çevrilmesinden korkuyor musunuz?" diye sorduklarında; Efendimiz:

"Beni bundan ne emin edebilir ki. Kalpler, Allahu Tealanın iki kudret parmağı arasındadır. Dilediği şekilde çevirir" [1207] buyurmuştur.

Başka bir rivayette ise şu lafızlar mevcuttur:

"Sabit kılmak istediğini dinde sabit kılar, kaydırmak istediğini de kaydırır."[1208]

Yine, rivayet edildiğine göre, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Kalpler, her saat yer ve şekil değiştirmesi hususunda kuşlara benzer."[1209]

Başka bir haberde de: ***"Kalpler, devamlı değişme konusunda, kaynayan bir kazana benzer."***[1210] buyrulmuştur.

Meşhur bir haberde ise:

"Kalb, çölde bulunup rüzgarın alt üst ederek çevirdiği kuş tüyü gibidir."[1211]

[1206] Tirmizî, Deavat, 89, 124 İbn Mace, Mukaddime, 13.

[1207] Müslim, Kader, 17; İbn Mace, Mukaddime, 13; Dua, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 182; VI, 251, 302; Hakim, Müstedrek, IV, 321; Beyhakî, Şuabu'l-iman, I, 475

[1208] Farklı rivayetler için bkz: Müslim, Kader, 17; Tirmizî, Deavat, 89, 124 İbn Mace, Mukaddime, 13; Dua, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 182; VI, 251, 302; Hakim, Müstedrek, IV, 321; Beyhakî, Şuabu'l-İman, I, 475.

[1209] Aclunî, Keşfu'l-Hafa, II, 405; Ali Muttakî el-Hindî, Kenzu'l-Ummal, I, 242

[1210] Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 4.

[1211] İbnu Mace, Mukaddime, 10; Münziri, et-Terğıb, IV, 57; Suyutî, es-Sağır, No: 8135.

Kalp, içinde bulunan gaybe ait şeylerde devamlı değişmeye müsait bir yerdir. Nitekim gece ve gündüz de, peş peşe gelip giden vakit ve zamanlar sebebiyle hükümlerin değişmesi için bir mekan durumundadır.

Kalplerin değiştiğine ve onu çeviren Allahu Teala'nın, kalple sahibi arasına gireceğine ve ona dilediği gibi müdahele edeceğine iman etmek vaciptir.

Yüce Allah, şu ayet-i kerimede, kalbin değişmesi ve ona müdahalesiyle, öldükten sonra dirilmeye imanı bir arada zikretmiş ve buyurmuştur ki:

"Bilin ki, Allah kişi ile kalbi arasına girer ve şüphesiz siz O'nun huzurunda toplanacaksınız."[1212]

İbnu Abbas, bu ayeti tefsir ederken: "Allah, müminle küfür, kafirle iman arasına perde çekip engel olur."[1213] demiştir.

Bu ayeti kerimeye değişik manalar verilmiştir. Şöyle ki: "Allah kul ile kendisinin ve Rasulünün davetine icabetin arasına girer."

Başka bir mana:

"Allah, müminle kötü akibetin arasına ve kafirle güzel ölümün arasına girer, engel olur."

Başka bir mana:

"Allah, müminle, onu helak edecek büyük günah arasına girer ve münafıkla, kendisini kurtaracak taat arasına set çeker. Ayrıca Allah (bazen) muvahhidle, tevhid üzere ölme arasına da engel kor."

Bütün bunlar, bir tehdit içerdiği için müminleri korkutmaktadır.

Tevhid ehline göre, bütün kainat ilâhî kudret önünde çölde şiddetli rüzgarın önünde sağa sola savrulan bir tüy mesabesindedir. Cenab-ı Hak, bu alemi dilediği şekilde evirip çevirmektedir. Allah'ın kudreti için bir sıra, uzaklık, yakınlık, mesafe, zaman ve mekan engeli yoktur. Görünen ve müşahede edilen mülk ise, zaman ve mekanla kayıtlıdır. Mülk ve melekût aleminde zuhur eden, bütün hikmet, ilâhî sanat ve düzen, ilâhî kudretin gizli tecellisi ve alemin sultanının hakimiyeti ile olmaktadır. Her kulun bu kudretin tecellilerini müşahededeki nasibi, tevhid ilminden ve nurundan

---

[1212] Enfal 8/24.

[1213] Âlûsî, Ruhu'l-Meânî, V, 178.

nasibi kadardır. Tevhitteki nasibi, yakîni miktarıncadır. Yakîni de Cenab-ı Hakka yakınlığı nispetindedir. Ona yakınlığı ise, Allahu Teala'nın kalbine yakınlığı miktarıncadır. Allahu Teala'nın kalbe yakınlığı, ondaki marifet ilmi ve ilâhî bilgideki genişliği kadardır. Bu ise, kulun iman ve irfanının fazlalığı ve Allahu Teala'nın ihsanı miktarınca olur. Allah'ın kuluna ihsanı, ona yaptığı inayeti ve tercihi kadardır. Bundan öte, Allah'ın ilmi vardır. Bütün bunlar, bizlere perdeli ilahi kudretin sırrı ve bilemediğimiz tecellilerdir.

Her kulun (ilâhî ilim ve hikmetlerden) cehaleti, gafleti miktarınca olur. Gafleti, dünya muhabbeti nispetindedir. Dünya muhabbeti hevasının/kötü arzularının kuvveti derecesindedir. Hevasının kuvveti de nefsinin kalbe hakimiyet kurup sıfatlarını ortaya çıkarması ölçüsündedir. Nefsin sıfatlarını ortaya çıkarması, yakînin zafiyeti miktarıncadır. Yakîninin zafiyeti de, kalbin perdelenip kapanması ve kulun Rabbinden uzaklığı derecesindedir.

Hicap/manevi perdelenme ve Haktan uzaklık, kibir ve kalp katılığını meydana getirir. Kalb katılığı, günahlara dalmaya götürür. Günahlara alışmak ve devam etmek, Haktan yüz çevirmek ve ilâhî azaptan ileri gelir. Haktan yüz çevirme ve gazap, Yüce Mevla'nın kuluna inayetinin azlığından ve ona rahmet nazarıyla bakmadığından ileri gelmektedir. Bundan öte sadece Cenab-ı Hakk'ın bileceği kaderin sırrı geçerlidir. Bize orada söz hakkı yoktur.

Kulun müptela olduğu bu çirkin sıfatların karşısında, ona ihsan edilen güzel sıfatlar da vardır. Herkesin takip ettiği bir yol vardır. Kalpteki heva şeytanın, kötülüğü kula süslemesi ve ona hakimiyeti ölçüsünde olur.

Şu ayette de kulun ilâhî lütfa mazhar olması ve nefsiyle baş başa bırakılması anlatılmaktadır. Allahu Teala buyurur ki:

"Allah, kimi doğru yola ulaştırmak isterse, onun kalbini İslam'a açar. Kimi de saptırmak isterse kalbini iyice daraltır."[1214]

"Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi kendi hâlinize bırakıverirse, ondan sonra size kim yardım eder."[1215]

[1214] En'am 6/125.

[1215] Al-i İmran 3/160.

"Eğer Allah, sana bir zarar dokundurursa, onu, yine O'ndan başka giderecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, O'nun ihsanını geri çevirecek de yoktur."[1216]

Kulunu hidayete ulaştıran Allah, aynı zamanda onu sapıklık içinde bırakan da olunca, artık kim hidayet verebilir ki?

Bir ayette:

"Şüphesiz Allah, sapıklıkta bıraktığı kimseyi hidayete ulaştırmaz."[1217] buyrulmuştur.

Yani Allah, bir kimse hakkında, ezeli ilminde sapıklık içinde kalacağını tespit ettiğinde, artık onu dünyada nasıl hidayete ulaştırır. Bunun için yukarıdaki hükmü belirtmiştir.

Veren ve alan O olunca, artık kula kim ne verebilir! Şayet bütün hayırlar bir kulun kalbinde bulunsa, (Cenab-ı Hakk dilemedikten sonra) kul, kendine zerre kadar hayır ulaştıramaz; kendisine iyilik yapmaya güç yetiremez. Çünkü onun kalbi, her ne kadar kendisinin bir azası da olsa, onun asıl bekçisi Allah'tır. Orada kulun bilmediği nice hâller, vakıf olamadığı durumlar vardır. Nitekim Yüce Allah, hikmetinden cahil bırakıp sapıklığa terk ettiği kimsenin hâlini, taaccüple söyle ifade etmiştir:

"O, gaybı mı bildi yoksa Allah'ın katından bir söz mü aldı."[1218]

Bir de Allah, kuluna sahip çıkar ve ondaki nimet ve melekeleri sevdiği şeylerde kullanırsa, onun hâlinin nasıl olacağını düşün!

Bunun için, Rasulullah (s.a.v) bir dua ve tesbihinde:

"Kalpleri dilediği yöne döndüren zatı tesbih ve takdis ederim"[1219] buyurmuştur.

Allahu Teala, beşeriyetin Efendisine hitap ederek, şunu bildirmesini emretmiştir:

"(Rasulüm) ***De ki: Ben, Allah'ın dilediğinden başka, kendime herhangi bir fayda ve zarar verme gücüne sahip değilim."***[1220]

[1216] Yunus, 10/107.

[1217] Nahl 7l/37.

[1218] Meryem l9/78.

[1219] Müslim, Kader , l7; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, l67, l73, 4l8.

[1220] A'raf l7/l88.

Diğer bir ayette de:

"De ki: Ben size (kendi başıma) ne zarar ne de fayda verme gücüne sahibim. De ki: "Beni Allah'ın azabından hiç kimse kurtaramaz ve O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam"[1221] buyurulmuştur.

Her şeye sahip olan zat, her şeye gücü yeten ve her hükmünü geçiren birisi olunca ve her şey de O'nun elinde bulununca, O'nun yanındakine ulaşmaya, ihlas, sıdk, zillet ve boyun bükülüğünden başka hiçbir yol ve çare yoktur.

Ariflerden birisi demiştir ki: "Kim tevhidinde aklına bakar ve güvenirse, bu tevhid anlayışı onu cehennemden kurtarmaz. Kimin de tevhid anlayışı aklî şeylere bağlı olarak dünya hakkında ise, bu şekil bir tevhid anlayışı sahibini yakine götürmez."

Zannediyorum bu söz, hadiste geçtiği gibi; kendisi için: ***"Kalbinde zerre kadar imanı olanı cehennemden çıkarınız"*** denilen kimsenin imanıdır. İmanı bundan fazla olan kimse, derecesine göre yakîne ulaşmış birisidir. O, manevi bir ruh ile/rahmetle desteklenmiş ve kuvvetlenmiş bir imandır. Artık onun nuru sönmez ve sahibi de ateşte kalmaz.

Alimlerden birisi de şöyle demiştir: "Kim Allahu Teala'nın izni ve yardımı olmaksızın O'na ulaşacağını zannederse, yolu kesilir, muvaffak olamaz. Kim de Allahu Teala'ya yaptığı ibadette nefsinden yardım isterse, nefsiyle baş başa bırakılır."

KALBİ HAKTAN PERDELEYEN ÜÇ ŞEY

Sonra halk/insanlar bu perdeden başka, üç perdeyle perdelenmiştir. Bu perdelerin bazısı diğerinden daha kalındır.

Onlardan birisi, halkın önüne serilmiş sebepler, diğeri onları cezbeden şehvetler, bir diğeri de her gün uygulanan ve alışılan adetlerdir. Sebepler, kendilerini Hak'tan alıkor. Şehvetler insanı kendine çeker. Âdetler de onları oyalayıp durur. Bu perdelerden hangisi kalpte tesirini gösterirse -ki biri diğerine nispetle kalpte daha şiddetli tesir göstermektedir- o, şeytan için daha geniş hareket alânı olmaktadır. Şeytan, hareket alanının genişliği nispetinde kalpte hakimiyet kurar. O zaman nefis, şeytanın, kendi-

[1221] Cinn 72/21.

sine kötülükleri güzel göstermesi sebebiyle kuvvetlenir ve onun vaadlerine aldanır. Sonuçta nefis, bütünüyle kula sahip olur. Nefs durmadan hevaî şeyleri emreder. Bu durumda şeytan da kulu azıtıp sapıtmak ister, mal ve evlat gibi şeylerin derdine düşürerek onu iyice kıskacı arasına alır. Böylece onu Allahu Teala'dan alıkor ve O'nun zikrini unutturur. Bu hâl, Allahu Teala'nın, şu ayeti kerimesinde kötülediği şeytanla beraberliktir:

"Şeytan, kime yakın bir arkadaş olursa, ne kötü bir arkadaştır o!"[1222]

Şeytanın bu yakınlığı, kalbe yaptığı etki, işaret ve vesveseden öte bir şeydir. O, şeytanın, vesvese yoluyla kalbe yol bulup hakim olmasıdır. Bu durumda o, kula, nefsanî yoldaki düşüncelerini güzel gösterir, hayır amelleri tehir ettirir, Allah'ın affıyla ümitlendirir, onu uzun emelli yapar, ileride tövbe yapacağını söyler ki günahlara dalması kolay olsun. Bundan sonra kula isyana korkmadan dalması için Allah'ın mağfiretini vaadeder. Bu, onun bir aldatmasıdır. Peşinden helak ve perişanlık gelir. Nitekim ayet-i kerimede, Allahu Teala, şeytanın bu hilesini şöyle haber vermiştir:

"Şeytan, onlara *(ileride tövbeyi)* ***vaat eder,*** *(Onları Allah'ın mağfiretiyle)* ***ümitlendirir. Halbuki onun bu yaptığı bir aldatmacadan başka bir şey değildir."***[1223]

Bütün bunlar, şeytanın boş düşüncesinin kul tarafından doğrulanması ve kulun hevasına uyarak ona tabi olması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, kulun ilâhî inayetten/yardımdan uzaklığını göstermektedir. Burada ayrıca, ilâhî hüküm ve dilemenin tecellisinin gözükmesiyle, Allahu Teala'nın ezeldeki ilmi ortaya çıkmaktadır. Bu, kulun bir takım sebeplerle imtihan olmasıdır ki, burada şeytan sebep olmuştur. Şu ayette de bu anlattıklarımız ifade edilmektedir:

"Hiç şüphesiz iblis/şeytan onlar hakkındaki zannını doğru çıkardı. İnanan bir gruptan başka (hepsi) ona uydular."[1224]

Sonra, Allahu Teala ilahi ilimdeki şu kesin hükmü açıklandı ve buyurdu ki:

[1222] Nisa 4/38.

[1223] Nisa 4/120

[1224] Sebe 34/20.

"Halbuki şeytanın onlar üzerinde hiçbir nüfuzu yoktur. Ancak, ahirette, inananı, şüphe içinde kalandan ayırt edebilelim (görelim) diye ona bu fırsatı verdik."[1225]

Ayette belirtildi ki şeytan, kendi güç kuvvet ve dilemesiyle bizatihi bir etki ve yetkiye sahip değildir.

Ayetteki "bilelim" ifadesi, Allahu Teala'ya izafe edildiği için, mana; "görelim" demek olur. Çünkü Allahu Teala, kulların hâlini ezelden bilmektedir.

Aynı ifadeye *"kendisine sevap ve azap verilecek şeylerin ilmini bildirelim"* manası verildiği gibi, deneyelim, imtihan edelim, ortaya çıkaralım manaları da verilmiştir.

Başka bir açıklama şudur: "Bunu müminlere bildirelim de, durum ve sonuç kendilerine belli olsun ve herkes yaptığı amelin sonucunu bilsin. İlâhî huccet hükmünü icra etsin, şeytanın yalancılığı ortaya çıksın."

Nitekim ayeti kerimede şöyle buyurulmuştur:

"Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da ortaya koyacaktır."[1226]

Allahu Teala'nın kitabında geçen "bilelim", "bilmemiz için" ifadelerinin hepsini, yukarıda açıkladığımız manalarda anlamamız gerekir. Çünkü, Allah'ın ilmi sonradan oluşmamıştır. O, varlıklar yokken ezelde onların hâlini bilmektedir. Her şey O'nun ilminden kaynaklanmakta ve ilmine göre cereyan etmektedir. Bu durumda, şeytanın kula hakimiyetini, ezelde gizlediği ilmini ortaya çıkardığı bir sebep yapmıştır. Kulların diğer zahiri fiilleri de böyledir. Ortaya çıkan her fiilden, ezeldeki ilâhî ilim ve irade ortaya çıkmaktadır.

Rasulullah (s.a.v) Efendimiz, bu manada şöyle buyurmuştur:

"İlahi ilim önceden, daha sonra olacakları bilip tespit etti. (Kaderleri yazan) kalem hükümleri noktaladı. Allahu Teala tarafından, taat ehli için saadet ve isyan ehli için şekavet hükmü takdir ve tespit edilip kader işi tamamlandı."[1227]

[1225] Sebe 34/21.

[1226] Ankebût 29/3.

[1227] Bkz: Buharî, Kader, 2; Tirmizî, İman, 18; İbn Mace, Mukaddime, 10.

KALBE GELEN DÜŞÜNCELERİN KISIMLARI VE İSİMLERİ

düşüncelere farklı isimler verilir. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

Kalpte hayırla ilgili oluşan düşüncelere kısaca *ilham,* şerle ilgili düşüncelere de *vesvese* denir. Kalpte korkulan durumlarla ilgili oluşan şeylere *hassâs* denir. Kalpte, hayrın kararlaştırılıp düşünülmesine *niyet* denir. Mübah işlerin düşünülüp tercih edilmesine ve onlara yönelmeye *ümmiye* ve *emel* denir.

Ahiret, ilâhî vaad ve tehditlerle ilgili hatırlamalara *tezekkür* ve *tefekkür* denir.

Ayne'l- yakin gaybı muayene etme şeklinde kalpte oluşan hâle *müşahede* denir.

Geçim ve dünya işleriyle ilgili nefsin düşüncelerine *hemm,* âdet ve şehvetlerle ilgili kalpte oluşan düşüncelere *lemem* denir ve bütün bu saydıklarımıza *havatır* ismi verilir.

Sonra, gayb hazinelerinden kaynaklanıp kalpte etkisini gösteren düşünceler geliş derece ve etkisine göre altı çeşittir. Bunlardan üçü affedilip kul mesul tutulmaz. Diğer üçünden ise mesüldür.

Bunlardan birincisi *hemm'dir.* Hemm kalpte aniden oluşan bir düşüncedir. Nefsin vesvesesinden kaynaklanır. Kul, onun şimşek gibi, aniden kalbe geldiğini hisseder. Eğer zikir ile onu defederse, kaybolup gider. Gafletle kalpte bırakırsa, yerleşir *hâtır/düşünce* olur. Bu, şeytandan gelen kötülükleri süsleyen bir düşüncedir. Kul, bunu kabul etmezse, çeker gider. Ona sahip çıkarsa, kuvvetlenir, *vesvese* olur.Vesvese, nefsin şeytanla fısıldaşması ve ona kulak vermesidir. Eğer kul, bu vesveseleri zikrullah ile defederse, şeytan siner, nefis de vesveseden vazgeçer. Bunlar, Allah'ın rahmetiyle affedilmiştir. Kul onlardan hesaba çekilmeyecektir.

Eğer kul, nefse, şeytanla fısıldaşmasında imkan verir, nefis de şeytana kulak vermeye uzun süre devam ederse, vesvese kuvvetlenir, sonuçta *niyete* dönüşür. Kul, bu niyeti, daha hayırlı bir niyet ile değiştirir, ona istiğfar ve tövbe ederse kurtulmuş olur. Aksi takdirde, o kuvvetlenir ve *akd* olur. Kul bu akdi tövbe ile çözüp kalbinden atarsa kurtulur. Yoksa ısrar hâlini alır ve kuvvetlenerek *azim* durumuna gelir ki, buna *kasd* denir. Bu son üçünden kul hesaba çekilir ve mesul tutulur.

Eğer Allahu Teala, azimden sonra kula yardımda bulunup hayırda desteklerse, kul, kurtulmuş olur. Yoksa, azim, kalpte iyice yerleşir, nihayet talep ve gayrete dönüşür. Sonunda gayb ve melekût hazinelerinden gelen bu düşünceler, azalarda amel olarak ortaya çıkar ve mülk ve şehadet aleminde cismin amelleri olur. Bu ameller de ya iyiliktir, ya da kötülüktür.

Hemm, niyet ve azim derecesinde olan hayır düşünceler, kul için hayır kabul edilir ve hayır defterine hasenat olarak yazılır.

Kötü düşüncelerden ise, niyet, akd ve azim derecesinde olanlardan kul mesul tutulur ve bu derecede olanlar kötü niyet ve isyanda ısrar olarak kabul edilir.

Vesvese verme konusunda şeytana nefisten başka benzeyen ve işbirliği içinde olan hiçbir varlık yoktur. Allahu Teala, şu ayet- kerimelerde vesvese vermede ikisini aynı sıfatla zikretmiştir:

"Sinsice vesvese verenin şerrinden Allah'a sığınırım de."[1228]

"Yemin olsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne vesveseler verdiğini biliriz."[1229]

Allahu Teala'nın yarattığı her şeyin bir benzeri, bir de zıddı vardır. Nefsin benzeri şeytandır. Bu, ikisinin zıddı olan varlık ruhtur.

Sonra şunu da belirtelim ki, azaların yapmış olduğu taat ve kötülükten oluşan ameller, sevap ve günah olarak düşüncelerden daha büyük ve daha ileridir. Ancak zahiri azalarla işlenmeyen, tevhid, iman, yahut şek, küfür ve bid'at gibi kalbin ameli olan ameller, bunun dışındadır. Bunlar sevap veya günah yönünden, cismin amellerinden daha büyüktür.

KALBE GELEN DÜŞÜNCELERİN GELİŞ ŞEKLİ VE SIRASI

Kalpte herhangi bir günah düşüncesi, önce aniden belirir, sonra değişir ve fazla beklemezse, bu, şeytandan gelen bir vesvesedir.

Kalpte yerleşen düşünce bir heva yahut devamlı kalan rahatsız edici bir hâl ise, bu nefs-i emareden/devamlı kötülüğü emreden nefisten kaynaklanan bir düşünce olup onun, tabiatı ve kötü adeti gereği istediği bir arzudur.

[1228] Nas 114/4.

[1229] Kaf 50/16.

Kulun kalbine bir günah düşüncesi gelse ve aynı zamanda onu kötü gören bir duygu kalbinde bulunsa, günah şeytandan, onu kötü görmek de imandan kaynaklanmaktadır.

Yine kul, kalbinde bir hevaî/boş arzu yahut günah düşüncesi bulsa, peşinden de bunu ret eden bir duygu gelse, günah iştiyakı nefisten, ret duygusu da melekten kaynaklanmaktadır.

Kulun kalbinde dünyanın akıbeti yahut yaşanan hâli ile ilgili bir fikir veya geçmişiyle alakalı bir düşünce oluşsa bu, akıldan kaynaklanmaktadır.

Kulun kalbinde bulduğu korku, haya, vera, zühd yahut ahiret hâliyle ilgili düşünceler imandan kaynaklanmaktadır.

Kalbin kalbinde bulduğu Allah'ı yüceltme, heybet, saygı yahut manevi yakınlık gibi şeyler, yakînden kaynaklanmaktadır. Bu da, imanın artmasından hasıl olmaktadır.

Ayette şöyle buyrulmuştur:

"Sonuçta bütün işler Allah'a döner. Öyleyse sen O'na kulluk yap ve O'na güven."[1230] Bunun için Rasulullah (s.a.v) Efendimiz: ***"Ya Rabbi senden yine sana sığınırım"***[1231] diye dua ederdi. Bu anlayış ancak, ilâhî hudutları iyice bilmek, bulunulan mekanın büyüklüğünü ortaya koymak ve bu sahadaki ilmi çok sağlam yapmakla hasıl olur.

Allahu Teala, ayetinde söyle buyurmuştur:

"Biz, her şeyi açık açık anlattık."[1232]

Diğer bir ayette de:

"Gerçekten biz, bilen bir topluluk için ayetleri geniş geniş açıkladık."[1233] buyrulmuştur.

Tevhid ve müşahededе tefekkür bulunmaz İşaretle anlatımda bizzat görme yoktur. İlahi kudret için uymak zorunda olduğu herhangi bir tertip ve sıra söz konusu değildir. Fakat, bu konularda tafsilatlı ilim lazımdır. Allah her işinde galiptir.

[1230] Hud 11/123

[1231] Müslim, Salat, 222; Ebu Davud, Salat, 148; Tirmizî, Deavat, 112.

[1232] İsra 17/12.

[1233] En'am 6/97.

Alimlerden birisi, kulların amellerini açıklamış, emirle iradenin arasındaki farkı belirterek şöyle demiştir:

"Kulların amelleri şu üç şeyden birisine girmektedir: 1-Farz, 2-Fazilet, 3- Günah.

Farz, Allah'ın emri, muhabbeti ve dilemesiyle olmaktadır. Farzlarda bu üç şey mevcuttur. Nafileler, Allah'ın emriyle değildir. Çünkü, Allah onları vacip kılmamıştır. Terk edene de azap etmeyecektir. Fakat o, Allah'ın muhabbeti ve dilemesiyle olmaktadır. Çünkü Allah onu (Rasulü diliyle) ortaya koymuş ve yapmaya teşvik etmiştir. Kötülük ise, ne Allah'ın emriyle ne de muhabbetiyle olmaktadır. Çünkü Allah, günahı, peygamberlerin uygulaması ile ortaya koymamıştır. Onu kötü görmüştür. Yapılmasını emretmediği gibi, teşvik de etmemiştir. Fakat bütün kötülükler de Allah'ın dilemesiyle olmaktadır. Hiçbir şey O'nun iradesi dışında değildir. Nitekim, hiçbir şey O'nun ilmi dışında da kalamaz. İrade ve dileme aynı manada olan iki isimdir. Her şey ilâhî iradeye dahil olmaktadır. Aynı şekilde her şey, ilmi ilâhîde de mevcuttur. Allahu Teala, irade ettiklerini bilmektedir.

Allah'ın ilmi, iradesini öne geçmiştir. Aynı şekilde O, bildiğini irade etmektedir. İradesi, ilmini ortaya çıkarmakta, iradesinin ortaya çıkmasıyla da gayb ilmi şehadet aleminde keşif olmaktadır. Allah görünen ve görünmeyen her şeyi bilir. Şu hâlde gayb, O'nun ilmi, şehadet de malumudur. Malum, ilme nasıl ters düşer ki? Hem ilmini malumda icra eden O'dur. İrade, malumatta ilmi uygulamakta, hükmünü geçerli kılmaktadır. Bu, tevhid konusunda bilinmesi gereken bir husustur.

Nafileler, (farzlar gibi herkesten istenen) emrin içine girmemektedir. Günahlar da ilâhî muhabbetin dışında cereyan etmektedir. Hükümlerin tafsilatı, helal ve haramın açıklanmasında söyleyebileceğimiz budur. Bununla birlikte, günah ilâhî iradenin dışına çıkmamaktadır. Allahu Teala, ayet-i kerimede şöyle buyurmuştur:

"Küçük-büyük her şey, satır satır yazılmıştır,"[1234]

[1234] Kamer 54/53.

Resulullah (s.a.v) Efendimiz de:

"Acizlik ve zekiliğe varana kadar her şey, ilâhî takdire göre olmaktadır."[1235] Buyurmuştur.

Rasulullah (s.a.v) bu hadiste özellikle, kula ilâhî nimetlerin verilmesine veya men edilmesine sebep olacak iki sıfatı zikretmiştir.

Bir alimimiz, irade ile emrin arasındaki ince farkı şu şekilde çok güzel açıklamıştır:

"Arkadaşlarımızdan birisine, Allahu Teala'nın, İblise, Adem (a.s.) için secde etmesini emrettiği zaman, ondan, Hz. Adem'e secde yapmasını irade edip etmediği? sorulunca şöyle demiştir:

"İrade etti, fakat, yapmasını istemedi."

Yani, Allah dinen iradesini ortaya koymak ve ona da secdeyi vacip kılmak için irade etti. Fakat fiilen, vakıada onun bunu yapmasını istemedi. Çünkü ancak Allah'ın irade ettikleri olur. Eğer, onun bilfiil olmasını isteseydi, mutlaka olurdu. Bunu şu ayetin anlıyoruz:

"O'nun işi, bir şeyi istedi mi ona, sadece "ol" der, o da *(ilâhî murada göre)* ***oluverir."***[1236]

Secde işi olmayınca, demek ki Allah, emrettiği şeyin bizatihi olmasını istememiştir. Her iki durum da, teklif ve kulluğun gerçekleşmesi için O'nun iradesine dahil olmaktadır. İlâhî irade, şeytanın secde etmemesi yönünde olduğu için, secdeye güç yetirememiştir. Nitekim iman eden kimse de, imandan kaçmaya güç yetiremez.

Adem Aleyhisselam'ın cennetteki yasak ağaçtan yemesinin yasaklanması da aynı şekildedir. Allah, onun ağaçtan yemesini irade etmiştir, fakat zahirde istememiştir. Yani onun vatıada/gerçekte o ağaçtan yemesini irade etmiştir. Çünkü yeme işi, vakıada mevcut olmuştur. Bu durumda, ayette geçtiği gibi: ***"Biz, bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman ona: "Ol" deriz, o da*** *(muradımıza göre)* ***oluverir"***[1237] hükmü gerçekleşir. Yeme işi gerçekleştiğine göre, bundan anlaşılır ki, Allah onun olmasını irade etmiştir. Fakat onu dini bir emir olarak istememiştir. Çünkü Allah, ona yemesini emretme-

[1235] Müslim, Kader, l8; Muvatta, Kader, 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 110.

[1236] Yâsin 36/82.

[1237] Nahl l6/40.

miş ve hüküm olarak da mubah kılmamıştır. Buna göre, her iki iş de iradesine uygun cereyan etmiştir. Bütün emir ve yasaklarda da durum aynıdır. Allah, kulların mükellef olması ve kullukta bulunmaları için bir takım emir ve yasaklar irade etmiştir. Fakat sonuç ve hayır gelmeyecek kimsenin onları yapmasını istememiştir. Çünkü Allahu Teala: ***"Biz bir şeyin olmasını istediğimizde, ona: "Ol" deriz, o da** (muradımıza göre) **oluverir."*** buyurmaktadır.

Ayet haber veriyor ki Allah bir şeyin olmasını istediğinde o şey mutlaka oluverir. Aynı şekilde, vakıada bir şey olmuşsa, bu Allahu Teala'nın onu istediğini gösterir. Günahkar kimselerde itaat bulunmayınca, bundan, Allah'ın onu istemediği anlaşılır. Çünkü eğer isteseydi, itaat gerçekleşirdi. Yasaklanan şeylerin vuku bulmasından onların irade edildiğini anlarız. Çünkü, eğer Allahu Teala istemeseydi hiçbirisi olmazdı. Herhangi bir şeyin vaki olması, Cenab-ı Hakk'ın o şeyi irade ettiğini gösterir.

İlâhî irade, bazı şeyleri emretmiş, bazılarını da yasaklamıştır. Buna göre herkes emir ve nehiyle muhataptır. Bununla birlikte herkesten, istenen fiiller vuku bulmamaktadır. Çünkü Allahu Teala, (emrettiği hâlde) onun vukusunu istememektedir. Eğer isteseydi (her emri) mutlaka yapılırdı. İşte bu durum, imtihanın aslı ve bu konudaki ilâhî iradenin ortaya çıkmasıdır. Şöyle ki:

Allahu Teala, bir şeyi emrediyor, fakat bununla birlikte onun zıddının olmasını istiyor. Bu durumda, sadece emretmeyi irade etmiş oluyor. Ayrıca, bir şeyi yasaklıyor, fakat onun olmasını irade ediyor. Bu durumda da, o şeyi sadece yasaklamayı irade etmiş oluyor. Eğer her emrettiğinin yapılmasını ve her yasakladığının terk edilmesini irade etseydi, alemde isyan olmazdı.

Alimlerimizden Ebu'l-Hasan, emir, hayır, imtihan ve ilâhî kahır (cebr) konusunda öyle açıklamalarda bulunmuştur ki; bu güne kadar o fikirlere ulaşan ve ondan bahseden hiç kimse olmamıştır. Onun açıklamalarından anlaşıldığına göre, Allah, kullar için bir imtihan ve deneme olsun diye, zahiren bazı şeylerin yapılmasını, bazı şeylerin de terk edilmesini emreder. İlâhî hükümleri açıklar, sonra da, iradesine göre (o fiilleri yapıp yapmama konusunda) azalara cebirle hükmeder.

Hasan-i Basrî, Ebu'l-Hasan'dan daha evvel kulda, ilahi ilmin cereyanı ile, emre muhalefetten dolayı azap görme arasındaki farkı belirtmiştir.

Hasan Basri'ye, bir zaman yanında talebe iken sonra ayrılan Mutezile imamlarından Amr b. Ubeyd'in: "Allah, önce bir şeyin olmasına hükmedip sonra ondan dolayı azap etmez." sözü ulaşınca: "Hay yazık sana! Şüphesiz Allahu Teala, hükmünün icrasından dolayı azap etmez. O, ancak emrine muhalefetten dolayı azap eder." demiştir.

Bunun açıklaması şudur: Allahu Teala, içinde bir emir ve nehiy bulunmayan (henüz kullara bir şey icap etmeyen) hükmünden dolayı azap etmez. Çünkü bu durumda Allah, kul için o fiile, bir şehvet ve fiile giriş imkanı vermemiştir. Allah kuluna, onun şehvet ve kasıt ile işleyeceği bir fiilinden dolayı azap eder. Bu ise, nefsin uğursuzluğu ve ahlakın bozukluğundan kaynaklanmaktadır. Böyle bir sıfatla, hangi işe girilse, sonuç kötülüğe dönüşür.

Sonra, ümmet, "Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz" görüşünde ittifak etmişlerdir. Yine, "Allah'tan başka günahlardan koruyacak ve itaata sevk edecek bulunmadığında" da ittifak hâlindedirler. Bu anlayış; ***"la havle vela kuvvete illa billah"*** sözüyle ifade edilmektedir. Bu, umumi bir ifadedir. Her şeyi içine alır. Rasulullah (s.a.v), bu sözü şu şekilde tefsir etmiştir:

"Allah'a isyandan ancak O'nun muhafaza etmesiyle korunulur. O'na itaat da ancak ilâhî yardımıyla olur."[1238]

Bu açıkladıklarımız, zahiren ilmin ortaya koyduğu ve kader konusunda inanılması farz olan şeylerdir. Kur'an'dan anlaşılan budur.

Melik ve Cebbâr olan Allah, kullarını dilediği şeye ve yöne yöneltir, icbar eder. Aynı şekilde onları dilediği şey için yarattığı gibi, dilediği sonuca sevkeder ve dilediği şekilde de yeni hayatta diriltir.

Bütün hüküm yüce, ulu, tek ve kahhar olan Allah'a aittir. Kullarına dilediği şekilde hükmeder. Ve onlarda dilediğini icra eder. Huccet, izzet, her şeye hükmünü geçiren güç ve kuvvet O'nundur. Çünkü O, rububiyet sıfatına, hükmetme yetkisine sahiptir. Kullara ise, ubudiyet sıfatıyla, isteyerek

[1238] Bezzar, Müsned (Bahru'z-Zehhar), VI, No: 2004; İbnu Hacer, el-Metalibü'l-Âliyye, III, 262; Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, X, 99.

yahut zorla, O'na teslimiyet, boyun eğmek, taat, yolunda gayret ve cihad düşer.

Şu ayeti kerimeler bu manalara işaret etmektedir:

"Eğer Allah sizi azdırmak dilemişse, O sizin Rabbinizdir. *(dilediğini yapar)* ***Ve siz O'na döndürüleceksiniz."***[1239]

"Eğer onlara azap etmek istersen; şüphesiz onlar senin kullarındır. *(dilediğini yaparsın)"*[1240]

"Yolu doğrultup *(dilediklerini doğru yola sokmak)* ***Allah'a aittir. Ama ondan sapan da var."***[1241]

"Eğer Allah dileseydi, mutlaka hepinizi hidayete ulaştırırdı."[1242]

"Önce de, sonra da iş tamamen Allah'a aittir."[1243]

Önce ve sonra, dünyada ve ahirette O'na hamd olsun.

[1239] Hud II/34.

[1240] Maide 5/118.

[1241] Nahl 16/9.

[1242] En'am 6/149.

[1243] Rum 30/4.

ISBN 975-8466-86-0
ISBN 975-8466-87-9
9 789758 466870